

Visų šalių proletarai, vienykitės!

**PARTIJOS ISTORIJOS INSTITUTAS prie LIETUVOS KP CK—
MARKSIZMO-LENINIZMO INSTITUTO prie TSKP CK FILIALAS**

K. MARKSAS

PRIDEDAMOSIOS VERTĖS TEORIJOS

(„KAPITALO“ IV TOMAS)

I DALIS

LEIDYKLA „MINTIS“
Vilnius — 1968

ЗК13+1М1+33+33=2+9(У)1+9(У)3
Ка 352

К. МАРКС
ТЕОРИИ ПРИБАВОЧНОЙ СТОИМОСТИ
(IV ТОМ «КАПИТАЛА»), ч. I
На литовском языке
Изд-во «Минтис» Лит. ССР, 1968 г.

Vertė B. FOGELVICIUS

Vertimo redaktorius *J. LEBEDYS*

Viršelis dailininko *V. Jucio*
Techninis redaktorius *D. Gotleris*
Korektorės *M. Lomsargienė* ir *A. Lukoševičienė*

Leidinyс Nr. 9928. Tiražas 3000 egz
Duota rinkti 1968.I.12. Pasirašyta spausdinti, 1968.III.29.
Popierius 60×92/16=13,5 popieriaus lapo—27 spaudos lankai.
32,4 apsk. leid. lanko. Kaina Rb. 0,98

Spaudė Valst. „Pergalės“ sp. Vilniuje, Latako 6. Užsak. Nr. 147

P R A T A R M Ė

„Priedamosios vertės teorijas“ Marksas parašė 1862 m. sausio — 1863 m. liepos mėn. laikotarpiu. Šis veikalas yra didelio 1861—1863 metų rankraščio sudėtinė dalis. Tą rankraštį Marksas yra pavadinęs „Dėl politinės ekonomijos kritikos“. Jis buvo parašytas kaip tiesioginis 1859 metais išėjusios „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pirmosios knygos tęsinys. 1861—1863 metų rankraštis susideda iš 23 sąsiuvinių (ištisinė puslapių numeracija nuo 1 iki 1472), kurių apimtis — apie 200 spaudos lankų. Jame pirmą kartą daugiau ar mažiau sistemingai — nors dar tik juodraštyje ir neužbaigtai — yra išdėstyti visi keturi „Kapitalo“ tomai. „Priedamosios vertės teorijos“ yra didžiausios apimties (apie 110 spaudos lankų) ir geriausiai parengta to rankraščio dalis, tai — pirmieji ir vieninteliai ketvirtojo, baigiamojo „Kapitalo“ tomo metmenys. Šį tomą, skirtingai nuo trijų teorinių tomų, Marksas vadino *istorine, istorine-kritine* arba *istorine-literatūrine* savo veikalo dalimi.

„Priedamosios vertės teorijas“ Marksas pradėjo rašyti, laikydamasis to pirminio savo „Politinės ekonomijos kritikos“ plano, kurį buvo nubrėžęs 1858—1862 metais. Remiantis tuo, ką Marksas apie savo veikalo struktūrą praneša „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pirmosios knygos pratarinėje, savo 1858—1862 metų laiškuose ir pačiame 1861—1863 metų rankraštyje, šį planą galima pavaizduoti tokia schema:

I. Kapitalas: [Ivadas: Prekė ir pinigai] a) Kapitalas aplamai: b) Kapitalų konkurencija c) Kreditas d) Akcinis kapitalas II. Žemės nuosavybė III. Samdomasis darbas IV. Valstybė V. Užsienio prekyba VI. Pasaulinė rinka	}	1. Kapitalo gaminių procesas: 2. Kapitalo cirkuliacijos procesas 3. Abiejų vienybė, arba Kapitalas ir pelnas	}	1. Pinigų virtimas kapitalu 2. Absoliutinė priedamosi vertė 3. Santykinė priedamoji vertė 4. Abiejų kombinacija 5. Priedamosios vertės teorijos
--	---	--	---	---

Iš šios schemos matyti, kad pradžioje Marksas „Pridedamosios vertės teorijas“ planavo kaip istorinį ekskursą tam savo teorinių tyrinėjimų apie „kapitalą aplamai“ skyriui, kuris buvo skirtas kapitalo gaminimo proceso problemai. Šis istorinis ekskursas turėjo užbaigti skyrių apie kapitalo gaminimo procesą, lygiai kaip „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pirmojoje knygoje skirsnis apie prekę buvo užbaigtas istoriniu ekskursu „Dėl prekės analizės istorijos“, o skirsnis apie pinigus — istoriniu ekskursu „Cirkuliacijos priemonių ir pinigų teorijos“.

Toks buvo pirminis Markso planas. Tačiau, vykdant jį, istorinis ekskursas apie ikimarksines pridedamosios vertės teorijas gerokai peržengė šio plano ribas. Kadangi iki Markso visi ekonomistai darė tą klaidą, kad pridedamąją vertę nagrinėjo ne gryną, o tik pasireiškiančią atskiromis pelno, rentos ir palūkanų formomis, tai pati Markso nagrinėjamų ir kritikuojamų teorijų medžiaga reikalavo išplėsti tyrinėjimo rėmus. Križiškai analizuodamas buržuazinių ekonomistų pažiūras į pridedamąją vertę, Marksas neišvengiamai turėjo analizuoti ir jų pažiūras į pelną, į žemės rentą, į palūkanas ir t. t. Antra vertus, norėdamas visapusiškai ir išsamiai sukritikuoti klaidingas teorijas, Marksas priešpastatė toms teorijoms pozityviai nušviestas vienas ar kitas dalis naujos, paties Markso sukurtos, ekonominės teorijos, kuri yra didžiausias revoliucinis viso ekonominio mokslo perversmas.

Norint suprasti visą „Pridedamosios vertės teorijų“ sudėtis ir struktūros savotiškumą, reikia turėti galvoje dar štai ką. Marksui pradėjus rašyti „Teorijas“, iš trijų teorinių „Kapitalo“ dalių raštu buvo daugiau ar mažiau apdorota, ir tai dar ne visa, tik pirmoji dalis — „Kapitalo gaminimo procesas“ (ši problema nagrinėjama pirmuosiuose penkiuose 1861—1863 metų rankraščio sąsiuvinuose), o antrosios ir trečiosios dalies — tikriaus saktant, atskirų jų skyrių — tebuvo tik pirminiai fragmentiniai metmenys juodraštiniam 1857—1858 metų rankraštyje, kurį 1939 metais Marksizmo-leninizmo institutas paskelbė originalo kalba tokia redakcijos duota antrašte: „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf)“ („Pagrindiniai politinės ekonomijos kritikos bruožai (Juodraštiniai metmenys)“). Tuo būdu Marksas, ruošdamas istorinę savo veikalo dalį, negalėjo tiesiog pasiremti vienais ar kitais teorinės dalies puslapiais, o turėjo čia pat ir pozityviai nušviesti tuos teorinius klausimus, kurie iškildavo, kritiškai nagrinėjant visą ankstesniąją politinę ekonomiką.

Dėl visų šių aplinkybių istorinis ekskursas „Pridedamosios vertės teorijos“ nepaprastai išsiplėtė. Dideliame 1861—1863 metų rankraštyje istorinei, arba istorinei-kritinei, daliai yra skirti są-

siuviniai nuo VI iki XV imtinai plius XVIII sąsiuvinis ir kai kurios atskiros istorinės apybraižos ir pastabos XX—XXIII sąsiuvinuose.

Pagrindinis „Priedamosios vertės teorijų“ tekstas yra VI—XV ir XVIII sąsiuvinuose, kurie parašyti nuo 1862 m. sausio iki 1863 m. sausio mėn. imtinai. Su šiuo tekstu ir yra susijęs Markso sudarytas turinys, užrašytas VI—XV sąsiuvinų viršeliuose. Šis turinys turi didelę reikšmę bendrajai Markso veikalo struktūrai, jo sudėčiai ir planui suprasti. Siame leidime jis pateikiamas pačioje pirmosios dalies pradžioje (p. 3—5). Istorinės-kritinės apybraižos ir pastabos, esančios paskutiniuose rankraščio sąsiuvinuose ir parašytos 1863 metų pavasarį ir vasarą, yra pagrindinio teksto priedai.

Marksiui rašant „Priedamosios vertės teorijas“, vis didėjo jo nagrinėjamų problemų skaičius. Tai galiausiai ir sukėlė Marksiui mintį, kad visą istorinę-kritinę medžiagą reikia išskirti į atskirą, ketvirtą „Kapitalo“ knygą. Marksiui rašant „Kapitalą“, vis labiau aiškėjo, kad lemiamą reikšmę turi tas suskirstymas į tris dalis (1. Kapitalo gaminimo procesas, 2. Kapitalo cirkuliacijos procesas ir 3. Abiejų vienybė), kurį Marksas pradžioje buvo numatęs tik siauresnės apimties suplanuotam skyriui „Kapitalas aplamai“ (žr. Markso veikalo pirminio plano schemą III puslapyje). Šis suskirstymas pasirodė toks svarbus ir toks gilus, jog čia palaiptiui buvo įjungtos ir tos temos, kurių pagal pirminį planą nebuvo tarp klausimų, Markso numatytų nagrinėti skyriuose „Kapitalas aplamai“ (pavyzdžiui, kapitalų konkurencija, kreditas, žemės renta). Rengdamas tris teorines „Kapitalo“ dalis, kurios palaiptiui apėmė visas teorines politinės ekonomijos problemas, Marksas vis labiau įsitikino, kad istoriniai-kritiniai tyrinėjimai turi būti pateikti atskira knyga — ketvirtąja „Kapitalo“ knyga.

Baigęs rašyti 1861—1863 metų rankraštį, Marksas, praėjus maždaug mėnesiui (1863 m. rugpiučio 15 d. laiške), rašė apie tą rankraštį Engelsui: „...aš dabar pažiūriu į visa tai, kas padaryta, ir prisimenu, kaip aš viską turėjau apversti ir net *istorinę* dalį parengti, pasiremdamas iš dalies lig tol visiškai nežinoma medžiaga...“ Kalbėdamas apie „istorinę dalį“, Marksas turi galvoje „Priedamosios vertės teorijas“, kurias, reikia manyti, jis jau tada vaizdavosi kaip atskirą — istorinę — savo veikalo dalį; tuo tarpu dar 1863 metų sausio mėnesį jis buvo numatęs paskirstyti šią istorinę-kritinę medžiagą teoriniuose savo tyrinėjimo apie „kapitalą aplamai“ skyriuose, kaip matyti iš jo sudarytų pirmosios ir trečiosios „Kapitalo“ dalies planų (žr. šios knygos 364—366 p.).

Kad Marksas ketino kritiškai išnagrinėti politinės ekonomijos istoriją, pradedant nuo XVII šimtmečio vidurio, parodo plati istorinė-kritinė apybraiža apie Petį, esanti 1863 metų gegužės mėnesį parašytame 1861—1863 metų rankraščio XXII sąsiuvinyje ir turinti būdingą antraštę „Iš istorijos: Petis“. Matyt, šią apybraižą, kuri neturi jokio vidinio ryšio nei su pirma jos, nei po jos dėstomu tekstu, Marksas skyrė istorinei-kritinei savo veikalo daliai. Apybraižoje apie Petį yra nagrinėjamos jo pažiūros į vertę, darbo užmokestį, žemės rentą, žemės kainą, palūkanas ir t. t. Toks platus Pečio ekonominių pažiūrų nagrinėjimas parodo, kad jau 1863 metų gegužės mėnesį Marksui buvo kilusi tą mintis, apie kurią jis visai aiškiai rašė, praėjus ketveriems metams (1867 m. balandžio 30 d.), laiške Zigfridui Mejeriui, pranešdamas jam apie savo „Kapitalo“ struktūrą: „I tomas apima „Kapitalo gamtinimo procesą“... II tome teorija toliau nagrinėjama ir užbaigiama, o III tome pateikiama politinės ekonomijos istorija nuo XVII šimtmečio vidurio...“ (antrąją ir trečiąją „Kapitalo“ knygą Marksas tada ketino išleisti vienu tomu).

Ketvirtoji, „istorinė-literatūrinė“ „Kapitalo“ knyga pirmą kartą konkrečiai paminėta Markso 1865 m. liepos 31 d. laiške Engelsui. Marksas rašo Engelsui, kaip vyksta jo darbas, rašant „Kapitalą“: „Beliko parašyti tris skirsnius, ir bus užbaigta teorinė dalis (pirmosios trys knygos). Paskui dar reikia parašyti 4-ją knygą, istorinę-literatūrinę; tai man palyginti lengviausia dalis, nes visi klausimai išspręsti pirmosiose trijose knygose, o paskutinė veikiau yra pakartojimas istorine forma“. Čia gali kilti klausimas, kodėl Marksas kalba apie tai, kad ketvirtąją „Kapitalo“ knygą dar reikia „parašyti“: juk anksčiau cituotame 1863 m. rugpiučio 15 d. laiške jis kalba apie „istorinę dalį“ kaip apie jau parašytą. 1863 ir 1865 metų formulavimų skirtingumas paaiškinamas tuo, kad per juos skiriantį laiko tarpą, per 1863—1865 metus, Marksas iš naujo perdirbo ir perrašė visas tris teorines savo veikalo knygas, o ketvirtoji knyga — „istorinė-literatūrinė“ — liko tokia, kokia ji buvo parašyta iš pradžių, 1862—1863 metais, todėl, perredagavus pirmąsias tris „Kapitalo“ knygas, ir ją reikėjo perdirbti.

Iš Markso 1877 m. lapkričio 3 d. laiško Zigmundui Sotui matome, kad istorinę „Kapitalo“ dalį Marksas ir toliau laikė iki tam tikro laipsnio jau parašyta. Jis čia praneša apie savo darbą, rašant „Kapitalą“: „...sau aš pradėjau „Kapitalą“ kaip tik atvirkščia eile (pradėjęs darbą nuo trečiosios, istorinės dalies) palyginti su tuo, kaip jis bus pateiktas publikai, tik čia reikia pažymėti, kad pirmasis tomas, kurį aš pradėjau paskiausiai, iš karto buvo paruoštas spaudai, o abu kili tomai liko neapdoroti, kaip kad esti pirmojoje kiekvieno tyrinėjimo stadi-

joje“. Čia istorinė dalis pavadinta trečiaja todėl, kad Marksas, kaip jau minėta, ketino antrąją ir trečiąją „Kapitalo“ knygą išleisti vienu tomu — kaip antrąjį tomą, o ketvirtąją knygą, nagrinėjančią „teorijos istoriją“, — kaip trečiąjį tomą.

Kalbėdamas čia apie pirmąjį tomą, kad jis jį „pradėjo pasiskaityti“, Marksas turi galvoje *galutinį, spaudai parengtą* to tomo *variantą*, kuris buvo parašytas 1866 metais ir pirmojoje 1867 metų pusėje. 1861—1863 metų rankraščio pirmuosiuose penkiuose sąsiuvinuose esantys parengiamieji metmenys apie pinigų vertybę kapitalu ir apie absoliutinės bei santykinės pridėamosios vertės gaminimą vėliau buvo iš pagrindų perdirbti ir labai žymiai papildyti bei išplėsti. Taip pat buvo pasielgta ir su tais 1861—1863 metų rankraščio skyriais, kuriuose yra būsimųjų II ir III „Kapitalo“ tomų parengiamieji metmenys. Taigi iš didelio 1861—1863 metų rankraščio Marksui ilgainiui pirmajam svarbos tebuvo tik istorinė, istorinė-kritinė arba istorinė-literatūrinė dalis, kuri, reikia pridurti, tame rankraštyje užėmė didžiausią — galima sakyti, centrinę — vietą ir buvo geriausiai parengta. Tuo remdamasis, Marksas ir sakė laiške Zigmundui Šotui, kad savo „Kapitalą“ jis pradėjo rašyti nuo paskutinės, istorinės dalies, nes 1859 metais išėjusią „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pirmąją knygą jis tetaikė tik kapitalo tyrinėjimo įvadui, o 1861—1863 metų rankraščio pirmųjų penkių sąsiuvinų turinys, teduodantis pirmuosius, parengiamuosius metmenis, 1866—1867 metais parašius „Kapitalo“ I tomą, nebeteko reikšmės.

Marksas dėl rimtų priežasčių pradėjo, tikrai sakant, iš galo rašyti savo didįjį ekonominį veikalą. Septintojo dešimtmečio pradžioje jis iš *principo* jau buvo parengęs daugelį pagrindinių savo ekonominio mokslo teiginių. Tačiau sistemingai apdorota forma tuo metu tebuvo užbaigti ir paskelbti tik pirmieji du įvadiniai skirsniai: skirsnis apie prekę ir skirsnis apie pinigus, kurie sudarė „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pirmosios knygos turinį. Tai, ką pats Marksas vadino viso veikalo „*pagrindiniu skirsniu*“, t. y. kapitalo tyrinėjimas, vis dar tebebuvo visiškai nesuskirstytas ir nesutvarkytas grynai juodraštinis 1857—1858 metų rankraštis. „Medžiaga jau buvo; beliko ją apiforminti“, — rašė Marksas Lasaliui 1858 m. lapkričio 12 d. Tačiau, norėdamas užbaigti savo ekonominio mokslo parengimą ir suteikti sukauptai gausiai medžiagai reikiamą mokslinę formą, Marksas turėjo iš pagrindų atsiriboti nuo visos ligi to laiko buvusios politinės ekonomijos. Juk ekonominis Markso mokslas atsirado ne tuščioje vietoje; jis buvo sukurtas, kūrybiškai perdirbant ir giliai visapusiškai kritikuojant visa tai, ką buvo parašę ekonomistai iki Markso. Todėl, 1861 metų rugpiūčio mėnesį pradėjęs

rašyti svarbiausią ir pagrindinį savo veikalo skyrių — skyrių apie kapitalą, Marksas netrukus nustojo dėstęs savo teoriją apie pridėjamąją vertę, ši, kaip yra pasakęs V. Leninas, visos jo ekonominės teorijos kartinį akmenį, ir ėmėsi smulkiai nagrinėti tai liečiantį istorinį ekskursą, jo pavadintą „Pridedamosios vertės teorijos“, kuris tiek išsiplėtė, jog tapo pagrindine viso 1861—1863 metų rankraščio dalimi.

Visoje 1861—1863 metų rankraščio istorinėje dalyje glaudžiai jungėsi ir susipynė istorinis-kritis tyrinėjimas ir teorinis daugelio pagrindinių ekonominio mokslo problemų nagrinėjimas. Istorinis-kritis tyrinėjimas atskleidžia mums, kaip, pradėdant nuo XVII šimtmečio vidurio ir baigiant XIX šimtmečio viduriu, atsirado, vystėsi ir degradavosi buržuazinė politinė ekonomija. Savo artimų draugų tarpe Marksas sakydavo apie save: „Aš teisiu istoriją ir kiekvienam atlyginu pagal nuopelnus“ («Воспоминания о Марксе и Энгельсе». Москва, 1956, стр. 70). „Pridedamosios vertės teorijose“ Marksas parodo, „kuriomis istoriniu atžvilgiu lemiamomis formomis politinės ekonomijos dėsniai pirmą kartą buvo išdėstyti ir toliau išvystyti“ (žr. šios knygos 297 p.). Pažymėdamas klasikinės buržuazinės politinės ekonomijos nuopelnus, Marksas kartu giliai kritikuoja klasinį ekonomistų ribotumą ir konkrečias ekonomines klaidas, kurias jie yra padarę savo teorijose. Nepaprastai meistriškai jis atskleidžia tiek metodologines, tiek ir klasines klaidingų ekonominių koncepcijų šaknis, parodydamas mums puikų pavyzdį, kaip reikia kovoti su priešingomis moksliniam komunizmui pažiūromis ir teorijomis.

Antra vertus, pozityvus daugelio labai svarbių ekonominių problemų nagrinėjimas, glaudžiai siejamas su istorine-kritine ikimarksinių ekonominių teorijų analize, turi didžiulę reikšmę dviem atžvilgiais: pirma, čia matyti, kaip Marksas priėjo vienas ar kitas savo ekonominės teorijos sudėtinės dalis, antra, kai kurie klausimai čia neretai plačiau traktuojami, negu vėliau parašytuose pirmuosiuose trijuose „Kapitalo“ tomuose (pavyzdžiui, apie produktyvų darbą, apie krizių nešvengiamumą kapitalizmo sąlygomis, apie absoliutinę žemės rentą ir žemės nacionalizavimą, apie individualinės prekių vertės ir jų vertės rinkoje santykį ir t. t.).

Dėl to „Pridedamosios vertės teorijos“ yra nepaprastai svarbi marksizmo ekonominio mokslo sistemos sudėtinė dalis. Jos tebėra svarbios, ne tik norint suprasti buržuazinės politinės ekonomijos istoriją, bet ir kūrybiškai nagrinėjant daugelį aktualių ekonominių problemų ir kovojant prieš šių laikų vulgariuosius buržuazinius ekonomistus bei revizionistus.

Daugelis antimokslinių koncepcijų, paplitusių šių laikų vulgariojoje politinėje ekonomijoje, vienaip ar kitaip atgaivina tas antimokslines pažiūras, kurios jau Markso „Priedamosios vertės teorijose“ buvo visiškai sukritikuotos. Kaip pavyzdį galima nurodyti apologetinę visų profesijų produktyvumo koncepciją, antimokslines teorijas apie galimumą kapitalizmui vystytis be krizių, apie išgelbimąjį neproduktyvaus vartojimo vaidmenį, antihumaniškas teorijas apie neva fatališką plačiųjų liaudies masių skurdo neišvengiamumą, apie tariamai nepašalinamą gyventojų skaičiaus Žemėje ir esamų gamtos išteklių neatitikimą, įvairias vulgarias vertės teorijas ir t. t.

Giliai ir daugiapusiškai išanalizavęs buržuazinės politinės ekonomijos istoriją, Marksas pagrindines išvadas glaustai ir apibendrindamas suformulavo „Kapitalo“ I tomo antrojo leidimo pabaigos žodyje (1873 m. sausio mėn.): „Kadangi politinė ekonomija yra buržuazinė, . . . ji gali likti mokslinė tiktai tol, kol klasių kova yra paslėptinėje būklėje arba pasirodo tik pavieniais pasireiškimais“. Apie Anglijos klasikinę buržuazinę politinę ekonomiją Marksas rašo, kad ji „priklauso neišsivysčiusios klasių kovos laikotarpiui“. Išsivysčius proletariato ir buržuazijos klasių kovai, smarkiai pasikeičia buržuazinės politinės ekonomijos pobūdis. Pradedant nuo to momento, kai buržuazija Prancūzijoje ir Anglijoje išsikovojo politinę valdžią, „klasių kova, praktinė ir teorinė, įgauna vis aiškiau išreikštas ir grėsmingesnes formas. Išmušė mokslinės buržuazinės ekonomijos mirties valanda. . . Nesavanaudiškas tyrinėjimas užleidžia vietą samdomų rašėjų kautynėms, bešališkus mokslinius tyrinėjimus pakeičia nešvarios sąžinės ir piktų ketinimų apologetika“ (žr. K. Marksas. „Kapitalas“, t. I, Vilnius, 1957, p. 10, 11).

Buržuazinės politinės ekonomijos bendros degradacijos fone išsiskirdavo ligūros atskirų ekonomistų, kurie, kaip sako Marksas, bandė „suderinti kapitalo politinę ekonomiją su proletariato reikalavimais, kurių jau nebebuvo galima ignoruoti“. „Sutaukinti tai, kas nesutaikinama“, XIX šimtmečio viduryje bandė Džonas Stiuartas Milis. Marksas pažymi, kad tokie bandymai, daromi tiktai buržuazinės politinės ekonomijos ribose, buvo visiškai beviltiški ir rodė jos bankrotą. Ryšium su tuo Marksas ypač pabrėžia „didžiojo rusų mokslininko ir kritiko“ N. Černyševskio nuopelnus: savo „Politinės ekonomijos apybraižose (pagal Milį)“, kaip nurodo Marksas, jis „meisteriškai išaiškino“ buržuazinės politinės ekonomijos bankrotą (ten pat, p. 12).

Černyševskis savo kritinę Džono Stiuarto Milio knygos „Principles of Political Economy“ analizę rašė 1860—1861 metais, t. y. beveik tuo pačiu metu, kai Marksas rašė savo „Priedamosios vertės teorijas“.

Visus ekonominius Černyševskio veikalus persunkia mintis, kad reikia sukurti naują politinę ekonomiją, kurią jis, priešingai ankstesnei politinei ekonomijai, jo apibūdinamai kaip „kapitalistų teorija“, visiškai aiškiai vadina „darbo žmonių teorija“.

Sukurti naują, tikrai mokslinę politinę ekonomiją, kuri reikštų esminį revoliucinį ekonominio mokslo perversmą, tegalėjo tik revoliucinio proletariato vadas ir mokytojas — Karlas Marksas. Ir tik Marksas, statydamas iš principo naujais pagrindais besiremiantį grandiozinį „Kapitalo“ pastatą, galėjo sukurti tą mokslinę buržuazinės politinės ekonomijos istoriją, kuri pateikta istorinėje-kritinėje genialaus jo veikalo dalyje — „Priedamosios vertės teorijoje“.

* * *

Kaip žinoma, Marksas nespėjo „Priedamosios vertės teorijų“ rankraščio parengti spaudai. Jam mirus, tas rankraštis, kaip ir visas kitas rankraštinius jo palikimas, atiteko jo ištikimam draugui ir didžiajam bendražygiui — F. Engelsui. Nuo to momento Engelsui svarbiausias gyvenimo uždavinys buvo parengti spaudai ir išleisti po Markso likusius rankraštyje veikalus ir visų pirma — Markso neužbaigtas tris paskutines „Kapitalo“ knygas.

„Priedamosios vertės teorijų“ rankraštį Engelsas pirmą kartą mini savo 1883 m. gegužės 22 d. laiške Laurai Lafarg ir 1884 m. vasario 16 d. ir kovo 24 d. laiškuose Kautskiui. Paskutiniame iš šių laiškų Engelsas praneša apie savo susitarimą su „Kapitalo“ leidėju Meisneriu dėl eilės, kuria bus leidžiama antroji ir trečioji „Kapitalo“ knyga ir — kaip baigiamoji viso veikalo dalis — „Priedamosios vertės teorijos“.

Smulkiau apie šią baigiamąją „Kapitalo“ dalį Engelsas kalba 1884 metų rugpiūčio mėnesį rašytame laiške Bernšteinui. Čia pasakyta: „...„Teorijos istorija“, tarp mūsų kalbant, iš esmės taip pat parašyta. „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ rankraštyje... yra, kaip aš, berods, tau čia jau esu rodęs, apie 500 „priedamosios vertės teorijoms“ skirtų ketvirtadalio lapo puslapių, kur, tiesa, labai daug ką reikės išbraukti, nes vėliau tai buvo kitaip perdirbta, bet vis dėlto dar pakankamai liks“.

Apie „Priedamosios vertės teorijų“ rankraštį ir apie tai, kaip Engelsas ketino jį išleisti, labai išsamiai pranešama Engelsono parašytoje „Kapitalo“ II tomo pratarmėje (ši pratarmė datuota 1885 m. gegužės 5 d.). Nurodęs, kad „Priedamosios vertės teorijos“ sudaro svarbiausią 1861—1863 metais parašyto didelio „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ rankraščio dalį, Engelsas toliau rašo: „Šiame skyriuje pateikta plati kritinė

centrinio politinės ekonomijos punkto — pridedamosios vertės teorijos istorija ir, be to, polemikos su pirmtakais forma išdėstyta didesnė dalis tų punktų, kurie vėliau specialiai ir loginiam sąryšyje buvo išnagrinėti II ir III knygos rankraštyje. Aš pasiūlyčiau sau teisę paskelbti kritinę šio rankraščio dalį kaip „Kapitalo“ IV knygą, pašalinęs iš jos daugelį vietų, kurios jau išnagrinėtos II ir III knygose. Kad ir koks vertingas yra šis rankraštis, tačiau juo mažai teko naudotis šiam II knygos leidimui“ (žr. K. Marksas. „Kapitalas“, t. II, Vilnius, 1958, p. 2).

Savo XIX amžiaus devintojo dešimtmečio pabaigos ir paskutinio dešimtmečio pradžios laiškuose Engelsas keletą kartų paminėjęs savo ketinimą — išleisdamas „Kapitalo“ III tomą, pradėti ruošti IV tomą, „Priedamosios vertės teorijas“. Be to, jis jau kur kas ne taip kategoriškai pasisako, kad reiktų pašalinti „Teorijų“ rankraštyje esančius teorinius ekskursus.

Paskutinį kartą Engelsas mini „Priedamosios vertės teorijų“ rankraštį 1895 m. balandžio 10 d. laiške Stefanui Baueriui. Kaip iš šio laiško matome, Engelsas dar 1895 metais manė, kad jam pavyks išleisti šį Markso veikalą. Tačiau Engelsas nesusėpė paruošti spaudai baigiamojo „Kapitalo“ tomo: jis mirė, praėjus nepilniems keturiems mėnesiams po to, kai buvo parašytas šis laiškas. Engelsas tęsė „Priedamosios vertės teorijų“ rankraštyje ištaisyti keletą jam kritusių į akis autorius klaidų.

Iš pateiktų Engelso pasisakymų aišku, kad jis „Priedamosios vertės teorijų“ rankraščiui teikė labai didelę reikšmę ir laikė jį „Kapitalo“ IV knyga — arba IV tomu. Bet iš tų pasisakymų taip pat matome, kad 1884—1885 metais Engelsas ketino pašalinti iš to rankraščio teksto „daugelį vietų, kurios jau išnagrinėtos II ir III knygose“.

Ryšium su tuo, suprantama, kyla klausimas: kaip reikia žiūrėti į nurodytąjį Engelso ketinimą?

Pašalinti iš „Priedamosios vertės teorijų“ rankraščio daugelį vietų turėjo teisę tik Engelsas, didysis Markso bendražygis ir kovos draugas, kuris tam tikra prasme yra „Kapitalo“ bendraautoris. Norint išvengti, kad rankraščio dalys, likusios pašalinus tas vietas, nebūtų tarpusavyje nesusiję fragmentai, reiktų jas žymiai perdirbti ir susieti vieną su kita specialiai parašytais intarpais. O šitaip perdirbti Markso tekstą turėjo teisę taip pat tik Engelsas.

Yra ir dar vienas pagrindas palikti „Priedamosios vertės teorijų“ tekste minėtąsias „daugelį vietų“. Engelso ketinimas pašalinti tas vietas tebuvo tik pirminis jo ketinimas, kuris jam buvo kilęs, prieš pradėdamas smulkiau studijuoti „Priedamosios vertės teorijų“ rankraštį. O iš Engelso parašytos „Kapitalo“ III tomo praradimo mes žinome, kad, ruošdamas Markso

rankraščius spaudai, jis kartais keitė pirminius savo ketinimus ir planus. Antai „Kapitalo“ III tomo V skyrių Engelsas iš pradžių norėjo pateikti savo paties perdirbtą, kadangi Markso rankraštyje šis skyrius liko negalutinai parengtas. Engelsas savo pratarinėje praneša, kad jis ne mažiau kaip tris kartus mėgino iš pagrindų perdirbti šį skyrių, bet galų gale atsisakė nuo šio ketinimo ir nutarė apsiriboti „turimos medžiagos sutvarkymu, padarant tik būtiniausius papildymus“ (žr. K. Marksas. „Kapitalas“, t. III, Vilnius, 1959, p. 4). Iš analogijos galima manyti, kad jeigu Engelsas konkrečiai būtų pradėjęs ruošti spaudai „Pridedamosios vertės teorijų“ rankraštį, tai jis būtų palikęs rankraštyje esančius teorinius ekskursus. Šitaip manyti yra juo labiau pagrįsta, kad tų ekskursų tarpe yra tokių, kuriuose pateikti labai svarbūs teoriniai Markso tyrinėjimai, iš esmės papildantys tai, kas išdėstyta, pavyzdžiui, „Kapitalo“ III tome — ypač skyriuje apie žemės rentą.

„Pridedamosios vertės teorijų“ rankraštyje esančius teorinius tyrinėjimus labai aukštai vertino V. Leninas. Savo veikaluose V. Leninas dažnai operuoja „Pridedamosios vertės teorijomis“, vienodai aukštai vertindamas tiek istorinį-kritinį, tiek ir grynai teorinį šio Markso veikalo turinį. Ypač aukštai V. Leninas vertina tuos „Pridedamosios vertės teorijų“ skyrius, kuriuose Marksas išdėsto savo paties pažiūras į žemės rentos prigimtį (žr. V. I. Leninas. Raštai, t. 5, p. 107; t. 13, p. 161, 248, 269, 271—272). V. Leninas pažymi „puikius Markso išaiškinimus „Pridedamosios vertės teorijose“, kur ypatingai vaizdžiai parodyta ir revoliucinė buržuazine-demokratinė prasme žemės nacionalizavimo reikšmė“ (t. 28, p. 282—283; žr. taip pat t. 13, p. 272, 290—291; t. 15, p. 148—149; t. 16, p. 104 ir kt.). V. Leninas pateikia iš „Pridedamosios vertės teorijų“ pagrindinius Markso teiginius apie absoliutinę žemės rentą ir konstatuoja, kad jie patvirtina, jog šios problemos aiškinimas, kuris keletą metų prieš paskelbiant „Teorijas“ buvo pateiktas Lenino veikale „Agrarinis klausimas ir „Markso kritikai“, yra teisingas (žr. t. 5, p. 107).

* * *

„Pridedamosios vertės teorijų“ rankraštį pirmą kartą išleido Kautskis 1905—1910 metais trijuose tomuose, kurių antrasis savo ruožtu buvo padalytas į dvi dalis. Išleidus šį puikų Markso veikalą, su juo susipažino gana platus skaitytojų sluoksnis, ir jis buvo išverstas į kai kurias kalbas, tame tarpe ir į rusų kalbą. Tačiau Kautskio leidimo kokybė daugeliu atžvilgių buvo nepatenkinama, o kai kur tiesiog ydinga.

/

Kautskis atsisakė minties išleisti Markso rankraštį kaip „Kapitalo“ IV tomą, t. y. taip, kaip buvo ketinęs padaryti Engelsas ir kaip reikėjo pasielgti, remiantis rankraščio turiniu ir vadovaujantis tiesioginiu Markso pasisakymu, kad rašyti „Kapitalą“ jis pradėjo nuo istorinės dalies. Kautskis paskelbė, kad „Priedamosios vertės teorijos“ nesančios „Kapitalo“ IV tomas, kad tai „lygiagretus“ su „Kapitalu“ kūrinys, kuriame nesą jokie vidinio plano ir tvarkos. Dėl šio labai klaidingo nusistatymo Kautskis, leisdamas Markso rankraštį, ir elgėsi su juo savavališkai. Jis nesuprato savotiškos Markso veikalo struktūros, nesuprato, kokią reikšmę turi jame istorinių-kritinių tyrinėjimų sujungimas ir susipynimas su pačių ekonominių problemų tyrinėjimais, jas pozityviai teoriškai nušviečiant. Todėl jis visiškai ignoravo tuos Markso veikalo turinius, kuriuos Marksas rašė ant savo sąsiuvininių viršelių ir kurie įgalina geriau suprasti ne tik išorinį, bet ir vidinį atskirų skirsnių ir skyrių nuoseklumą. Visa tai atmetęs, Kautskis savavališkai pakeitė Markso veikalo struktūrą, nepagrįstai perstatė teksto dalis, savaip pervertė pirmąjį ir ypač antrąjį savo leidimo tomą.

Markso „Priedamosios vertės teorijų“ rankraštis prasideda trumpa bendra pastaba, kad lig šiol visi ekonomistai pridedamąją vertę painiojo su atskiomis jos formomis — pelnu ir rentą, ir nedideliu įvadinio skirsniu apie Džemsą Stiuartą, kuris pirmasis suprato, kad negalima pelno kildinti iš mainų. Šis nedidelis skirsnis yra įvadas, nagrinėjant fiziokratų teoriją, kuria jie pirmieji bandė pridedamąją vertę išaiškinti, analizuodami gamybos procesą. Toliau Marksas imasi tyrinėti Adomo Smito teoriją, o paskui vėl grįžta prie fiziokratų ir nagrinėja tą jų teorijos dalį, kurioje jie pasirodė esą gilesni tyrinėtojai, negu po jų pasireiškęs Adomas Smitas, būtent — garsiąją Kenės „Ekonominę lentelę“. Tokia „Priedamosios vertės teorijų“ pirmųjų skirsnių išdėstymo eilė atitinka prieštarinę, vingiuotą buržuazinės politinės ekonomijos raidą, kur, žengus žingsnį pirmyn, išsiaiškinant vienus klausimus, kartais žengiamas žingsnis atgal, traktuojant kitas problemas.

Kautskis šiurkščiai pažeidė Markso pateiktą skirsnių išdėstymo eilę. Pačioje savo leidimo pradžioje jis įdėjo keturias nedideles ištraukas, paimtas iš paskutinių 1861—1863 metų rankraščio sąsiuvininių, supainiojo VI—XVIII sąsiuvinuose Markso pateiktą nuoseklų išdėstymą su papildomais metmenimis iš XX—XXIII sąsiuvininių, iš pagrindinio teksto išėmė teorinius Markso tyrinėjimus, betarpiškai susijusius su kritine Smito ir Kenės pažiūrų analize, ir įdėjo juos atskirai kaip priedus, atplėšęs nuo istorinio-kritinio Markso tyrinėjimo.

Dar savavališkiau Kautskis sumaišė tekstą antrajame savo leidimo tome. Šį tomą Kautskis savo nuožiūra suskirstė į dvi atskiras knygas, be to, Markso rankraštyje esantis skirsnis „Rikardo pelno teorija“, kuriame darniai ir labai nuosekliai kritikuojamos Rikardo pažiūros į vidutinę pelno normą ir į jos mažėjimo priežastis, Kautskio buvo perplėštas į dvi puses, kurios įdėtos įvairiuose pustomiuose ir viena nuo kitos atskirtos 350 puslapių teksto. Marksas parodo, kad Rikardo rentos teorijos klaidos uždėjo gilų antspaudą jo pelno teorijai. Todėl neatsitiktinai Markso rankraštyje Rikardo rentos teorijos analizė pateikiama prieš skirsnį „Rikardo pelno teorija“. Kautskis to nesuapratė ir savavališkai pertvarkė tekstą, mėgindamas jį išdėstyti tokia tvarka, kurią Marksas panaudojo „Kapitalo“ III tome, kur nėra pateikiamas istorinis-kritinis Rikardo pažiūrų nagrinėjimas, o sistemingai išdėstoma paties Markso teorija.

Kai kuriais atvejais Kautskis rankraščio tekstą suskirstė į skirsnius ir poskyrius, nepakankamai atsižvelgdamas į Markso samprotavimų eigą. Redakcinės antraštės dažnai teišvardija pavardes arba yra visiškai bendro, abstraktaus pobūdžio ir nė kiek nenurodo, ryšium su kuo nagrinėjama viena ar kita problema, už ką Marksas kritikuoja tą ar kitą ekonomistą, kokias klaidas Marksas atskleidžia vienoje ar kitoje koncepcijoje. Kartais Kautskis pateikia tokias antraštes, kurios gali sukelti visiškai neteisingą skaitytojo nuomonę, kad tokių buržuazinių ekonomistų, kaip Ričardas Džonsas, teorijoje jau buvę atskirų marksistinės politinės ekonomijos elementų. O savo parašytose „Teorijų“ tomų pratarinėse Kautskis iš viso užtrina principinį skirtumą tarp buržuazinės ir marksistinės politinės ekonomijos, nė žodžio nesakydamas apie Markso atliktą didelį revoliucinį ekonominio mokslo perversmą, kuriam suprasti kaip tik šis Markso veikalas duoda tiek daug akivaizdžios, konkrečios medžiagos.

Kautskio leidime labai daug niekuo nepagrįstų kupiūrų, tiek nedidelės apimties, tiek ir gana stambių. Bendrai paėmus, Kautskis iš teksto išėmė ne mažiau kaip 5—6 spaudos lankus. Kai kurios Kautskio praleistos vietos turi nepaprastai svarbią reikšmę. Kaip pavyzdį galima nurodyti tą ištrauką iš skirsnio apie Ramsėjų, kur Marksas kalba apie neišvengiamą darbininkų klasės padėties blogėjimą, kaupiantis kapitalui (Markso rankraščio 1098 p.), ir tą vietą iš skirsnio apie Serbiuljė, kur kalbama apie absoliutų kintamojo kapitalo mažėjimą labiau išsivysčiusiose kapitalistinės gamybos šakose (Markso rankraščio 1112—1113 p.).

Markso rankraštyje Kautskis daugeliu atvejų be galo nerūpestingai iššifravo. O tai juo labiau Kautskiui nedovanotina,

kadangi jį kadais Engelsas savo patarimais ir nurodymais mokė, kaip suprasti sunkiai išskaitomą Markso rašyseną. Net tose vietose, kur Markso rankraštis parašytas pakankamai išskaitomai, Kautskis dėl savo nerūpestingumo padarė stambių klaidų ir iškraipymų, atkartodamas tai, kas Markso parašyta. Kaip pavyzdį galima nurodyti stambią klaidą, padarytą iššifruojant žodį „Prozess“ skirsnyje apie Rikardo kaupimo teoriją (Markso rankraščio 703 p.). Markso pasakyta: „...Turint galvoje visą procesą, aišku, kad pragyvenimo reikmenų gamintojai savo pastoviam kapitalui padengti negali pirkti mašinų arba žaliavos, jei pastoviam kapitalui padengti naudojamų elementų gamintojai iš jų nepirks jų pagamintų pragyvenimo reikmenų, vadinasi, jei šis cirkuliacijos procesas iš esmės nėra mainai tarp pragyvenimo reikmenų ir pastoviojo kapitalo“. Rankraštyje čia aiškiai parašyta: „Den allgemeinen Prozess betrachten...“ Kautskis žodį „Prozess“ savo leidime pakeitė žodžiu „Profit“ („pelnas“) ir aiškią Markso mintį padarė visiškai nesuprantamą.

Prie stambių klaidų, Kautskio padarytų, iššifruojant rankraštį, reikia dar pridėti daugelį netikslumų, verčiant tas rankraščio vietas, kurios parašytos anglų ir prancūzų kalbomis, o Kautskio leidime buvo išverstos į vokiečių kalbą, taip pat kai kuriuos neteisingus redakcinius tarpus ir nepagrįstus, neteisingus Markso teksto „ištaisymus“.

Kautskio padarytus „ištaisymus“ galima pailiustruoti tokiu pavyzdžiu. Skirsnio apie Rikardo pelno teoriją gale Marksas, kritikuodamas Rikardo pažiūras į įtaką, kurią vidutinei pelno normai, o atitinkamai ir gamybos kainoms daro didesnis, negu metropolijoje, pelnas, gaunamas iš prekybos kolonijose, rašo: „...Didelis pelnas... sąlygoja tai, kad vienos prekių masės dalies kainos pakyla virš šių prekių vertės aukščiau, negu kad būna, esant žemam vidutinio pelno lygiui, o kitos prekių dalies kainos nustumka žemiau jų vertės mažiau, negu esant mažam pelnui“ (Markso rankraščio 694 p.; žr. Karl Marx. Theorien über den Mehrwert, Teil 2, Berlin, 1959, S. 466). Nesupratęs, kad Marksas čia kalba apie neekvivalentinių mainų tarp metropolijos ir kolonijų įtaką pelno normai, Kautskis šį Markso pasisakymą „ištaisė“ šitaip: „...Dėl didelio pelno tam tikros prekių dalies kainos labiau viršija jų vertę, negu tuo atveju, kai vidutinis pelnas yra mažas, tuo tarpu kitos prekių dalies kainos nukris dar žemiau jų vertės“. Čia visiškai iškreipta svarbi Markso mintis, kad apiplėšiant kolonijas gaunamas didelis pelnas pakelia vidutinę pelno normą metropolijoje ir kartu sąlygoja ten bendrą gamybos kainų pakilimą.

Neskaitant nedovanotino nerūpestingumo, atkartojant rankraščio tekstą, Kautskis taip pat savavališkai pakeitė vienus

Markso terminus kitais. Pavyzdžiui, terminą „Arbeitsbedingungen“ („darbo sąlygos“) Kautskis pakeitė terminu „Produktionsmittel“ („gamybos priemonės“), terminą „Arbeitsinstrument“ („darbo įrankis“) — terminu „Arbeitsmittel“ („darbo priemonė“), terminus „Kostenpreis“ („kaštų kaina“) ir „Durchschnittspreis“ („vidutinė kaina“) — terminu „Produktionspreis“ („gamybos kaina“) ir t. t.

Kadangi Kautskio leidime buvo tokių esminių trūkumų ir klaidų, reikėjo parengti iš principo naują „Priedamosios vertės teorijų“ leidimą; tai ir atliko 1954—1961 metais Marksizmo-leninizmo institutas prie TSKP CK (rusų kalba I dalis išėjo 1954 metais ir buvo pakartotinai išleista 1955 metais, II dalis pasirodė 1957 metais, III dalis — 1961 metų pradžioje).

Rengiant naują „Priedamosios vertės teorijų“ leidimą, pagrindu buvo paimtas Markso rankraščio originalas, kurio iššifravimas buvo kruopščiai patikrintas ir daugeliu atvejų iš esmės patikslintas. Nustatant pagrindinio teksto sudėtį, jį išdėstant bei suskirstant, buvo pasinaudota paties Markso nubrėžtu turiniu, apie kurį jau buvo minėta.

Naujo leidimo suskirstymą į tris dalis sąlygojo, iš vienos pusės, didelė veikalo apimtis, o iš antros — jo turinys: pirmoji dalis daugiausia traktuoja apie politinę ekonomiką iki Rikardo, antroji dalis — apie Rikardą, trečioji — apie ekonomistus, pasireikšusius po Rikardo.

Pirmojoje „Priedamosios vertės teorijų“ dalyje daugiausia analizuojamos ir kritikuojamos fiziokratų ir Adomo Smito pažiūros. Marksas pažymi du didelius fiziokratų nuopelnus ekonominio mokslo istorijoje: 1) jie pirmieji pridedamosios vertės atsiradimo klausimą perkėlė iš cirkuliacijos sferos į gamybos sferą, 2) jie pirmieji bandė visą kapitalo reprodukcijos ir cirkuliacijos procesą pavaizduoti ištisos šalies mastu. Nagrinėdamas ekonomines fiziokratų pažiūras, Marksas atskleidžia jiems, kaip ir visiems vėlesniems buržuaziniams ekonomistams, būdingą ribotumą, pasireiškiantį tuo, kad jie buržuazines gamybos formas laiko amžinomis, natūraliomis. Jis taip pat parodo, kad jie dvejopai supranta pridedamąją vertę, kuri jų teorijoje pasireiškia čia kaip gryna gamtos dovana, čia kaip žemės savininko pasisavinamas žemdirbio pridedamojo darbo produktas.

Prieštaravimus ir dvilypumą, aiškinant svarbiausias ekonomines kategorijas — vertę, pridedamąją vertę, produktyvų darbą ir t. t., Marksas atskleidžia taip pat ir Adomo Smito teorijoje. Kartais Smitas labai priartėdavo prie teisingų, mokslinių pažiūrų

į vertės ir pridamosios vertės šaltinį, nors ir nesugebėjo savo teorijoje nuosekliai laikytis šios mokslinės linijos. Kritiškai analizuodamas Smito teoriją, Marksas labai meistriškai atskleidžia joje esantį vulgarų elementą, kuris vėliau išaugo į vulgariųjų ekonomistų, Smito epigonų, apologetines teorijas. Kritikuodamas vadinamąją Smito dogmą, visą visuomeninio produkto vertę suvedančią į pajamas, Marksas kartu gvildena viso visuomeninio kapitalo reprodukcijos klausimą ir ypač smulkiai nagrinėja pastoviojo kapitalo padengimo problemą. Analizuodamas Smito pažiūras į produktyvų ir neproduktyvų darbą, Marksas taip pat parodo, kaip vėlesnieji ekonomistai tas pažiūras suvulgarino. Kartu Marksas visuomet atskleidžia ne tik metodologines, bet ir klasines vienokių ar kitokių koncepcijų šaknis.

Antrojoje „Pridamosios vertės teorijų“ dalyje centrinę vietą užima kritinė Rikardo ekonominių pažiūrų sistemos analizė. Toji sistema yra kulminacinis taškas, virš kurio negalėjo pakilti klasikinė buržuazinė politinė ekonomija. Rikardas bandė visą buržuazinę ekonomiką suprasti ir išaiškinti, remdamasis darbo vertės teorija. Be to, jo pažiūrose labai didelį vaidmenį vaidino žemės rentos teorija, o viena iš pagrindinių šios teorijos prielaidų buvo klaidinga Rikardo idėja, kad vertė ir gamybos kaina, arba „kaštų kaina“, kaip čia išsireiškia Marksas, esančios tapatingos. Sie Rikardo sistemos ypatumai ir sąlygoja tai, kad Marksas, analizuodamas tą sistemą, visų pirma kritikuoja klaidingą vertės ir kaštų kainos sutapatinimą. O prieš tai Marksas, padarydamas „ekskursą“, kritiškai išnagrinėja Rodbertaus žemės rentos teoriją: mat, Rodbertus bandė — tiesa, nesėkmingai — pagrįsti absoliutinę žemės rentą, kurią Rikardas neigė.

Pažymėdamas didelius teorinius Rikardo nuopelnus, Marksas kartu pabrėžia ir principinius jo metodo trūkumus, parodo, kad Rikardas nesugebėjo vidutinės pelno normos dėsnio susieti su vertės dėsniu, kad jo pelno teorijoje esama vulgaraus elemento, kad jis painiojo rinkos vertės susidarymo procesą kurioje nors gamybos šakoje su kaštų kainos susidarymo procesu, pridamosios vertės dėsnius — su pelno dėsniais ir t. t. Kritikuodamas teorines Rikardo klaidas ir atskleisdamas klasinį jo pažiūrų ribotumą, Marksas čia pat išdėsto savo pažiūras į vertės ir gamybos kainos santykį, į absoliutinę ir diferencinę žemės rentą, į vidutinės pelno normos susidarymą ir jos kitimo priežastis, į kapitalo kaupimo procesą ir jo ekonomines pasekmes, į krizių problemą ir t. t.

Trečiojoje „Pridamosios vertės teorijų“ dalyje nagrinėjama, kaip Rikardo sistema buvo kritikuojama iš dešinės — kaip ją kritikavo Maltus, kuris atstovavo žemvaldžių aristokratijos ir reakcingiausiųjų buržuazijos elementų interesams, ir iš

kairės — anglų utopiniai socialistai rikardininkai; atskleidžiamas Rikardo mokyklos irimo procesas; parodoma, kaip, paaštrėjus proletariato ir buržuazijos klasių kovai, vulgarėjimo procesas apima pačius politinės ekonomijos pagrindus, svarbiausius jos teiginius, pagrindines jos kategorijas.

Skirsnyje apie Maltų Marksas parodo, kaip absurdiškai ir nepaprastai reakcingai elgiasi Maltus, gindamas neproduktyvių klasių išlaidumą, kurį jis garbina kaip priemonę prieš perprodukciją. Skirsnyje apie Rikardo mokyklos irimą Marksas atskleidžia buržuazinės politinės ekonomijos degradacijos procesą, kuris atvedė ją į atsisakymą nuo visų vertingų Rikardo sistemos elementų, į tuščią scholastiką, į begėdišką kapitalistinio gamybos būdo apologetiką, į vis vulgaresnes teorijas ir koncepcijas. Skirsnyje apie socialistus rikardininkus Marksas pažymi jų nuopelnus kapitalizmo kritikos srityje ir kartu parodo, kad jie nesugeba įveikti buržuazinių Rikardo teorijos prielaidų ir kad jų bandymai, remiantis jos pagrindais, sukurti socializmo mokslą yra nevykę.

Trečiosios „Teorijų“ dalies pabaigoje kritiškai išnagrinėjamos Ramsėjaus, Šerbiuljės ir Ričardo Džonso koncepcijos, kur Marksas greta vulgarių pažiūrų į kapitalą ir pelno šaltinį pažymi šiokią tokią užuomazgą pažiūros apie istoriškai praeinamą kapitalistinio gamybos būdo pobūdį. Po to įdėtas didelis papildomas ekskursas „Pajamos ir jų šaltiniai. Vulgarioji politinė ekonomija“, kuriame Marksas puikiai išanalizuoja vulgariosios politinės ekonomijos esmę, nurodydamas jos skirtumą nuo klasiškinės buržuazinės politinės ekonomijos.

Kadangi, rašant „Priedamosios vertės teorijas“, Markso tyrinėjimas, kaip jau buvo sakyta, žymiai peržengė pradinio sumanymo ribas ir Marksas paskutiniuose 1861—1863 metų rankraščio sąsiuvinuose pateikė nemažą papildomų apybraižų ir pastabų apie XVII ir XVIII šimtmečių ekonomistus, tai tos papildomos apybraižos ir pastabos, savaiame suprantama, buvo priskirtos prie *pirmosios dalies Priedų* ir papildė pagrindinį tekstą, kuris iš pradžių buvo rašomas siauresnės apimties. Pirmosios dalies Prieduose taip pat įdėtas teorinis Markso tyrinėjimas apie produktyvų ir neproduktyvų darbą (iš 1861—1863 metų rankraščio XXI sąsiuvinio), kuris yra labai svarbus istorinio-kritinio skirsnio „Teorijos apie produktyvų ir neproduktyvų darbą“ papildymas, pastabos apie apologetinę visų profesijų produktyvumo koncepciją (iš 1861—1863 metų rankraščio V sąsiuvinio) ir 1863 metų sausio mėnesį parašyti „Kapitalo“ I ir III dalių planų metmenys (iš to paties rankraščio XVIII sąsiuvinio).

Antrosios dalies Prieduose pateikiamos trumpos papildomos Markso pastabos, liečiančios antrojoje dalyje nagrinėjamus klausimus, jo parašytos XI, XII ir XIII sąsiuvinių viršeliuose.

Trečiosios dalies Priedas yra jau minėtas didelis ekskursas „Pajamos ir jų šaltiniai. Vulgarioji politinė ekonomija“, iš esmės teorinio pobūdžio, bet jis turi nemažą reikšmę ir istoriniu-kritiniu atžvilgiu. Jį teko įdėti kaip Priedą todėl, kad „Pridedamosios vertės teorijų“ paskutinių skirsnių turinyje-plane, Markso užrašytame XIV sąsiuvinio viršelyje, prie skirsnio „Ričardas Džonsas“ pažymėta: „Šios 5-sios dalies pabaiga“, t. y. tuo užbaigiama skyriaus apie kapitalo gaminimo procesą paskutinė, istorinė-kritinė dalis; iš pradžių „Pridedamosios vertės teorijos“ ir buvo rašomos, turint galvoje tokį šios dalies turinį. Tuoj po to nurodytame turinyje-plane eina žodžiai „Epizodas: Pajamos ir jų šaltiniai“, prie kurių XV sąsiuvinio turinyje pridurta: „Vulgarioji politinė ekonomija“ (žr. šios knygos 4—5 p.). Kaip „epizodą“ Marksas supranta tokį ekskursą, kuris sudaro tarpą į pagrindinį tekstą arba jo papildymą. Kadangi būdingas vulgariosios politinės ekonomijos bruožas yra tas, kad ji atkakliai laikosi pajamų ir jų šaltinių fetišizuotų formų paviršutiniškos regimybės, tai šis „epizodas“ yra visą tomą užbaigiantis Markso istorinio-kritinio tyrinėjimo papildymas.

„Pridedamosios vertės teorijų“ rankraščio tekstas čia pateikiamas tokia eile, kaip jis yra išdėstytas Markso sąsiuvinuose. Atskiri perkėlimai buvo padaryti tik tais atvejais, kai, vadovaujantis paties autoriaus nurodymais, tai buvo būtina. Pavyzdžiui, VII sąsiuvinyje Marksas, nagrinėdamas Smito produktyvaus darbo koncepciją ir ryšium su tuo paminėjęs Smito pažiūrų vulgarintoją Žermeną Garnjė, daro didelį ekskursą, kuris liečia Džoną Stiuartą Milį. Jis prasideda šiais žodžiais: „Prieš nagrinėdami Garnjės pažiūras, epizodiškai [t. y. ekskurse] čia kai ką išdėstysime apie anksčiau cituotąjį *Milį jaunesnįjį*. Tai, ką čia ketiname pasakyti, tikrai sakant, liečia tolesnį skyrių, kur bus kalbama apie Rikardo pridedamosios vertės teoriją, o ne šią vietą, kur mes tuo tarpu nagrinėjame A. Smitą.“ Sutinkamai su šiuo Markso nurodymu ir su Markso vėliau parašytu XIV sąsiuvinio turiniu ekskursas apie Džoną Stiuartą Milį yra nukeltas į trečiąją „Teorijų“ dalį, į skirsnį apie Rikardo mokyklos suirimą, kur Marksas Džonui Stiuartui Miliui yra paskyręs specialų poskyrį. Kitas perkėlimo pavyzdys: X sąsiuvinyje yra nedidelis neužbaigtas skirsnis apie anglų socialistą Brėjų (rankraščio 441—444 p.); o vėliau (XIV sąsiuvinio viršelyje) parašytame „Pridedamosios vertės teorijų“ paskutinių skirsnių turinyje-plane Marksas poskyrį „Brėjus kaip ekonomistų priešininkas“ yra priskyres skirsniui „Economistų

priešininkai“; sutinkamai su šiuo Markso nurodymu 441—444 puslapiai apie Brėjų ir yra nukelti į skirsnį apie ekonomistų priešininkus.

Tekstas yra suskirstytas į skirsnius ir paragrafus sutinkamai su Markso nurodymais jo sudarytame rankraščio turinyje ir atskirose paties rankraščio vietose. Kaip rankraščio sudėtinių dalių antraštės yra panaudotos: 1) Markso turinio antraštės, 2) tos Markso parašytų „Kapitalo“ I ir III dalies planų metmenų antraštės, kurios liečia vienus ar kitus „Teorijų“ rankraščio skyrius, 3) nedaugelis antraščių, kurios yra pačiame „Teorijų“ tekste. Tačiau visa tai, kartu paėmus, tesudaro palyginti nedidelę dalį visų tų antraščių, kurias reikėjo duoti rankraščio skyriams bei poskyriams. Kitą, didesnę antraščių dalį redakcija suformulavo, remdamasi atitinkamų rankraščio dalių tekstu ir maksimaliai panaudodama paties Markso terminus bei formulavimus. Redakcijos duodamos antraštės,—kaip ir aplamai viskas, ką duoda redakcija,—yra suskliaustos laužtiniais skliausteliais, kad jas lengvai būtų galima atskirti nuo tų antraščių, kurias yra davęs Marksas. Ryšium su tuo laužtiniai skliausteliai, kurie kartais pasitaiko Markso rankraštyje, yra pakeisti riestiniais skliausteliais.

Markso rankraščio sąsiuvinių numeriai visur nurodyti laužtiniuose skliausteliuose romėniškais skaitmenimis, rankraščio puslapių numeriai — arabiškais skaitmenimis. Be to, jei tekstas pateikiamas be jokių perkėlimų, tai puslapio numeris dedamas tik vieną kartą, pačioje kiekvieno rankraščio puslapio pradžioje. Jeigu tekstas spausdinamas ne paeiliui, o padarius tam tikrus perkėlimus, tai rankraščio puslapio numeris (o pereinant prie kito sąsiuvinio, taip pat ir sąsiuvinio numeris) dedamas tiek ištraukos pradžioje, tiek ir jos pabaigoje.

Rengiant naują leidimą, nemaža sunkumų sudarė uždavinys pateikti tikslų ir kartu lengvai skaitomą „Priedamosios vertės teorijų“ vertimą. Mat, rankraščio tekstas daugelyje vietų nėra apdorotas literatūriniu atžvilgiu. Markso mintis neretai išreikšta sutrumpintai ir tik juodraštiškai. Reikėjo padėti nemaža pastangų, norint rasti atitinkamą išraišką tikrajai rankraščio prasmei perteikti, neįterpiant savų priedų. Nors didesnioji rankraščio dalis Markso parašyta vokiškai, bet dažnai savo mintims išreikšti jis naudojami angliškais ir prancūziškais posakiais, o kartais ir ištisai griebiasi anglų ar prancūzų kalbos. Verčiant rankraštį, visa tai reikėjo taip suvienodinti, kad įvairiomis kalbomis išreikšta Markso mintis būtų vienareikšmiškai ir kuo tiksliausiai perteikta vertimo tekste.

Verčiant rankraštį, buvo išaiškintos ir ištaisytos įvairios klaidos bei netikslumai, pasitaikę duomenų apskaičiavimuose,

citatose ir t. t., buvo patikrinti faktiniai duomenys, šaltinių nuorodos, buvo patikslinta terminologija.

Kiekvienoje iš „Priedamosios vertės teorijų“ naujojo leidimo trijų dalių yra duodamas mokslinis-informacinis aparatas, kurį sudaro pastabos, cituojamos ir minimos literatūros rodyklė, Markso cituojamų knygų rusiškų vertimų rodyklė ir pavardžių rodyklė.

Rusiškojo 1954—1961 metų leidimo pavyzdžiu Vokietijos Demokratinėje Respublikoje parengtas ir išleistas analogiškas „Priedamosios vertės teorijų“ leidimas originalo kalba (Berlynas, 1956—1962).

* * *

Ši pratarinė yra paimta iš paskutinio rusiškojo „Priedamosios vertės teorijų“ I dalies vertimo, įdėto K. Markso ir F. Engelso Raštų antrojo leidimo 26 tomo I dalyje, kuri pasirodė 1962 metais. Į lietuvių kalbą K. Markso „Priedamosios vertės teorijos“ išverstos iš vokiškojo originalo (I dalis buvo išleista Berlyne 1956 m.), naudojantis paminėtu rusiškuoju leidimu, iš kurio paimtas taip pat mokslinis-informacinis knygos aparatas.

Kadangi Markso cituojama ekonominė literatūra į lietuvių kalbą nėra išversta, o originalai svetimomis kalbomis mažai kur randami, nurodome atitinkamus rusiškųjų vertimų puslapius, kad besidomintys skaitytojai galėtų susirasti minimus šaltinius.

„Priedamosios vertės teorijų“ III dalies pabaigoje bus duota visų trijų dalių dalykinė rodyklė.

*Partijos istorijos institutas prie LKP CK—
Marksizmo—leninizmo instituto prie TSKP CK
filialas*

K. MARKSAS

PRIDEDAMOSIOS VERTĖS TEORIJS

(„KAPITALO“ IV TOMAS)

I DALIS

**[„PRIDEDAMOSIOS VERTĖS TEORIJŲ“
RANKRAŠČIO TURINYS]¹**

[VI—219b] VI sąsiuvinio turinys:

- 5) Pridedamosios vertės teorijos²
 - a) Seras Džemsas Stiuartas
 - b) Fiziokratai
 - c) A. Smitas [VI—219b]

[VII—272b] [VII sąsiuvinio turinys]

- 5) Pridedamosios vertės teorijos.
 - c) A. Smitas (tęsinys)
(Tyrinėjama, kaip yra galima, kad metinis pelnas ir metinis darbo užmokestis perka per metus pagamintas prekes, kuriose, be pelno ir darbo užmokesčio, dar yra ir pastovusis kapitalas). [VII—272b]

[VIII—331b] [VIII sąsiuvinio turinys]

- 5) Pridedamosios vertės teorijos
 - c) A. Smitas (pabaiga)³ [VIII—331b]

[IX—376b] [IX sąsiuvinio turinys]

- 5) Pridedamosios vertės teorijos
 - c) A. Smitas. Pabaiga
 - d) Nekeras [IX—376b]

[X—421c] [X sąsiuvinio turinys]

- 5) Pridedamosios vertės teorijos.
 - Ekskursas. Kenės Ekonominė lentelė
 - e) Lengė
 - f) Brėjus
 - g) Ponas Rodbertus. Ekskursas. Nauja žemės rentos teorija [X—421c]

[XI—490a] [XI sąsiuvinio turinys]

5) Pridedamosios vertės teorijos

g) Rodbertus

Ekskursas. Pastabos apie vadinamojo Rikardo dėsnio atradimo istoriją

h) Rikardas

Rikardo ir A. Smito kaštų kainos teorija (Paneigimas)

Rikardo rentos teorija

Diferencinės rentos lentelės su paaiškinimais

[XI—490a]

[XII—580b] [XII sąsiuvinio turinys]

5) Pridedamosios vertės teorijos

h) Rikardas

Diferencinės rentos lentelė su paaiškinimais

(Nagrinėjama, kokią įtaką turi pragyvenimo reikmenų ir žaliavų vertės — vadinasi, ir mašinų vertės — kitimas kapitalo organinei sudėčiai)

Rikardo rentos teorija

A. Smito rentos teorija

Rikardo pridedamosios vertės teorija

Rikardo pelno teorija [XII—580b]

[XIII—670a] [XIII sąsiuvinio turinys]

5) Pridedamosios vertės teorijos ir t. t.

h) Rikardas

Rikardo pelno teorija

Rikardo kaupimo teorija. Jos kritika. (Krizių kildinimas iš pagrindinės kapitalo formos)

Įvairūs klausimai Rikardo teorijoje. Skyriaus apie Rikardą pabaiga. (Džonas Bartonas)

i) Maltus [XIII—670a]

[XIV—771a] [XIV sąsiuvinio turinys ir „Pridedamosios vertės teorijų“ paskutinių skirsnų planas]

5) Pridedamosios vertės teorijos

i) Maltus

k) Rikardo mokyklos suirimas (Torensas, Džemsas Milis, Prevo, polemniai veikalai, Makkulochas, Veikfildas, Stirlingas, Dž. St. Milis)

l) Ekonomistų priešinkai⁴

(Brėjus kaip ekonomistų priešininkas)⁵

m) Ramsėjus

n) Serbiuljė

o) Ričardas Džonsas⁶. [Šios 5-sios dalies pabaiga]

Epizodas: Pajamos ir jų šaltiniai⁷ [XIV—771a]

[XV—862a] [XV sąsiuvinio turinys]

5) Pridedamosios vertės teorijos

1) Rikardo teorija besiremiantys proletariniai priešiniai
kai

2) Reivnstonas. Pabaiga⁸

3) ir 4) Hodskinas⁹

(Esamo turto santykis su gamybos judėjimu)

Vadinamasis kaupimas [Aufhäufung] kaip paprastas
cirkuliacijos reiškinys (alsargos ir t. t.— cirkuliacijos
rezervuarai)

(Palūkanų palūkanos; tuo paremtas pelno normos ma-
žėjimo aiškinimas)

Vulgarioji politinė ekonomija¹⁰

(Palūkanas duodančio kapitalo išsivystymas kapita-
listinės gamybos pagrindu)

(Palūkanas duodančio kapitalo ir prekybinio kapitalo
santykis su pramoniniu kapitalu. Senesnės formos. Iš-
vestinės formos)

(Lupikavimas. Liuteris ir t. t.)¹¹ [XV—862a]

[BENDRA PASTABA]

[VI—220] Visi ekonomistai daro tą klaidą, kad pridedamąją vertę nagrinėja ne gryną, ne kaip tokią, bet pasireiškiančią atskiromis pelno ir rentos formomis. Kokios teorinės klaidos iš to turėjo atsirasti, paaiškės III skirsnyje, kur analizuojama labai pasikeitusi forma, kurią įgauna pridedamoji vertė kaip pelnas¹².

3) Umanism iluvio Markso

Umanismas - tai žmogaus vertybių, jo laisvės, sąžinės, sąjaučiamybės ir kitų vertybių išaukštinimas. Umanizmas - tai žmogaus vertybių, jo laisvės, sąžinės, sąjaučiamybės ir kitų vertybių išaukštinimas. Umanizmas - tai žmogaus vertybių, jo laisvės, sąžinės, sąjaučiamybės ir kitų vertybių išaukštinimas.

Umanizmas - tai žmogaus vertybių, jo laisvės, sąžinės, sąjaučiamybės ir kitų vertybių išaukštinimas. Umanizmas - tai žmogaus vertybių, jo laisvės, sąžinės, sąjaučiamybės ir kitų vertybių išaukštinimas. Umanizmas - tai žmogaus vertybių, jo laisvės, sąžinės, sąjaučiamybės ir kitų vertybių išaukštinimas. Umanizmas - tai žmogaus vertybių, jo laisvės, sąžinės, sąjaučiamybės ir kitų vertybių išaukštinimas.

Umanizmas - tai žmogaus vertybių, jo laisvės, sąžinės, sąjaučiamybės ir kitų vertybių išaukštinimas. Umanizmas - tai žmogaus vertybių, jo laisvės, sąžinės, sąjaučiamybės ir kitų vertybių išaukštinimas. Umanizmas - tai žmogaus vertybių, jo laisvės, sąžinės, sąjaučiamybės ir kitų vertybių išaukštinimas. Umanizmas - tai žmogaus vertybių, jo laisvės, sąžinės, sąjaučiamybės ir kitų vertybių išaukštinimas.

Umanizmas - tai žmogaus vertybių, jo laisvės, sąžinės, sąjaučiamybės ir kitų vertybių išaukštinimas. Umanizmas - tai žmogaus vertybių, jo laisvės, sąžinės, sąjaučiamybės ir kitų vertybių išaukštinimas. Umanizmas - tai žmogaus vertybių, jo laisvės, sąžinės, sąjaučiamybės ir kitų vertybių išaukštinimas. Umanizmas - tai žmogaus vertybių, jo laisvės, sąžinės, sąjaučiamybės ir kitų vertybių išaukštinimas.

K. Markso „Priedamosios vertės teo rija“ rankraščio pirmasis puslapis (1861—1863 metų rankraščio VI sąsiuvinio pradžia)

[PIRMASIS SKIRSNIS]
SERAS DŽEMSAS STIUARTAS

[„PELNO IŠ PERLEIDIMO“ SKYRIMAS
 NUO POZITYVAUS TURTO PADIDĖJIMO]

Iki fiziokratų pridedamoji vertė,— t. y. pelnas, pelno formą turinti pridedamoji vertė,— buvo aiškinama vien *mainais*, prekės pardavimu aukščiau jos vertės. Aplamai imant, seras Džemsas Stiuartas neatsisakė šios ribotos pažiūros; veikiau galima pasakyti, kad kaip tik jis moksliskai ją atkūrė. Aš sakau — „moksliškai“ atkūrė, nes Stiuartas nesilaiko iliuzijos, kad pridedamoji vertė, kurią gauna atskiras kapitalistas, parduodamas prekę aukščiau jos vertės, esanti naujo turto kūrimas. Todėl jis skiria *pozityvų* pelną nuo *santykinio* pelno.

„*Pozityvus pelnas* niekam nereikia nuostolio; jis atsiranda iš *didesnio* darbo, stropumo arba įgudimo ir padidina arba pagausina *visuomeninį turtą*. . . *Santykinis pelnas* reiškia kam nors nuostolį; jis pažymi turto pusiausvyros tarp dalyvaujančiųjų svyravimą, bet nereikia *jokio visuminių fondų padidėjimo*. . . *Mišrujį* pelną lengva suprasti: tai toks pelnas, . . . kuris iš dalies yra *santykinis*, iš dalies *pozityvus*. . . Abi rūšys gali būti kartu tame pačiame santoryje“ („Principles of Political Economy“, vol. I. The Works of Sir James Steuart etc., ed. by General Sir James Steuart, his son etc., in 6 volumes. London, 1805, p. 275--276).

Pozityvus pelnas atsiranda iš „*didesnio* darbo, stropumo ir įgudimo“. Stiuartas nemėgina išsiaiškinti, *kaip* jis iš to atsiranda. Jo pasakytas papildymas, kad šis pelnas padidina ir pagausina „*visuomeninį turtą*“, leidžia, atrodo, padaryti išvadą, kad Stiuartui jis tėra didesnis vartojamųjų verčių kiekis, kuris pagaminamas besivystant darbo gamybiniam pajėgumui, ir kad jis šį pozityvų pelną nagrinėja visai atskirai nuo kapitalistų pelno, kuris visuomet numato mainomosios vertės padidėjimą. Tolesnis jo dėstymas visiškai patvirtina tokį aiškinimą.

Štai ką jis sako:

„Prekių *kainoje* aš nagrinėju du dalykus kaip realiai egzistuojančius ir vienas nuo kito *visiškai skirtingus*: prekių *tikrąją vertę* ir *pelną iš perleidimo [profit upon alienation]*“ (p. 244).

Vadinasi, prekių kaina apima du vienas nuo kito visiškai skirtingus elementus: pirma, jų *tikrąją vertę*, antra, „*pelną iš perleidimo*“, pelną, kuris realizuojamas jas perleidžiant, parduodant.

[221] Taigi, šis „*pelnas iš perleidimo*“ atsiranda dėl to, kad prekių kaina yra didesnė už jų tikrąją vertę arba kad prekės parduodamos *aukščiau* jų vertės. Čia vienos šalies laimėjimas visuomet reiškia kitos nuostolį. Nesukuriamas joks „visuminių fondų padidėjimas“. Pelnas,— reikėtų pasakyti, pridedamoji vertė,— yra santykinis ir suvedamas į „turto pusiausvyros tarp dalyvaujančiųjų svyravimą“. Pats Stiuartas atmeta pažiūrą, kad tokiu būdu esą galima išaiškinti pridedamąją vertę. Jo „turto pusiausvyros tarp dalyvaujančiųjų svyravimo“ teorija, nors ji labai mažai tepaliečia pačios pridedamosios vertės prigimtį ir atsiradimą, turi svarbią reikšmę, nagrinėjant pridedamosios vertės pasiskirstymą tarp įvairių klasių ir pagal įvairias rubrikas, kaip kad pelnas, palūkanos, renta.

Kad Stiuartas visą atskiro kapitalisto pelną apriboja šiuo „santykiniu pelnu“, „pelnu iš perleidimo“, matyti štai iš ko:

„Tikrąją vertę“, sako jis, vidutiniškai imant, apsprendžia darbo „kiekis“, kurį „paprastai gali atlikti tam tikros šalies darbininkas... per dieną, savaitę, mėnesį ir t. t.“ Antra; „darbininko pragyvenimo reikmenų vertė ir išlaidos, būtinos tiek jo asmeniniams poreikiams patenkinti, tiek ir... jo profesijai reikalingiems įrankiams įsigyti; viso to, kaip ir anksčiau, reikia imti vidurkį“... Trečia, „medžiagų vertė“ (p. 244—245). „Jeigu yra žinomos šios trys pozicijos, tai produkto kaina yra apibrėžta. Ji negali būti mažesnė už visų trijų pozicijų sumą, t. y. mažesnė už *tikrąją vertę*. *Visa, kas viršija pastarąją, yra fabrikanto pelnas*. Sis pelnas visada atitiks *paklausą* ir todėl svyruos priklausomai nuo aplinkybių“ (cit. veik., p. 245). „Dėl to manufaktūroms klestėti yra reikalinga didelė paklausa... Pramōnininkai derina savo gyvenimo būdą ir savo išlaidas su pelnu, kurį jie tvirtai tikisi gauti“ (cit. veik., p. 246).

Iš to yra aišku: „fabrikanto“, atskiro kapitalisto, pelnas visuomet yra „santykinis pelnas“, visuomet yra „pelnas iš perleidimo“, visuomet išplaukia iš to, kad prekės kaina yra aukštesnė už jos tikrąją vertę, kad *prekė parduodama aukščiau jos vertės*. Vadinasi, jei visos prekės būtų parduodamos pagal jų *vertę*, tai nebūtų jokio pelno.

Stiuartas parašė apie tai specialų skirsnį, jis smulkiai išnagrinėja,

„kaip pelnas susilieja su gamybos kaštais“ (cit. veik., t. III, p. 11 ir sek.).

Iš vienos pusės, Stiuartas atmeta monetarinės ir merkantilinės sistemos pažiūrą, kad prekių pardavimas aukščiau jų vertės ir iš to atsirandantis pelnas sukuriąs pridedamąją vertę,

pozityvų turto padidėjimą*; iš antros pusės, jis tebesilaiko jų pažiūros, kad atskiro kapitalo pelnas esąs ne kas kita, kaip tas kainos perviršis, palyginus [222] su verte,—„pelnas iš perleidimo“, kuris betgi, jo nuomone, tėra *santykinis*, nes vienos šalies laimėjimą kompensuoja kitos nuostolis, ir todėl pelno judėjimas yra ne kas kita, kaip „turto pusiausvyros tarp dalyvaujančiųjų svyravimas“.

Vadinasi, šiuo atžvilgiu Stiuartas yra *racionalus* monetarinės ir merkantilistinės sistemos išreiškėjas.

Jo nuopelnas kapitalui suprasti remiasi tuo, kad jis parodė, kuriuo būdu vyksta gamybos sąlygų, kaip tam tikros klasės nuosavybės, atsiskyrimo nuo darbo jėgos¹³ procesas. Šiam kapitalo *atsiradimo procesui* Stiuartas skiria daug dėmesio; tiesa, jis dar nesupranta šio proceso tiesiog kaip kapitalo atsiradimo proceso, nors laiko jį stambiosios pramonės sąlyga. Stiuartas nagrinėja šį procesą ypač žemės ūkyje ir teisingai laikosi nuomonės, kad tik dėl šio žemės ūkyje įvykusio atsiskyrimo proceso atsirado manufaktūrinė pramonė kaip tokia. A. Smito teorijoje šis atsiskyrimo procesas jau numatomas kaip įvykęs.

(Stiuarto knyga [išėjo] Londone 1767 metais, *Tiurgo* knyga [parašyta] 1766 metais, Adomo Smito knyga — 1775 metais.)

* Beje, net monetarinė sistema laikosi nuomonės, kad tas pelnas susidaro ne šalies viduje, o tik vykstant mainams su kitomis šalimis. Merkantilistinė sistema temato tai, kad toji vertė yra pateikta pinigais (auksu ir sidabru) ir kad dėl to pridodamoji vertė pasireiškia prekybos balanse, kuris salduojamas pinigais.

[ANTRASIS SKIRSNIS]

FIZIOKRATAI

**[1) Pridedamosios vertės atsiradimo klausimo nukėlimas
iš cirkuliacijos sferos į gamybos sferą.
Pažiūra į žemės rentą
kaip į vienintelę pridedamosios vertės formą]**

Esminis fiziokratų nuopelnas yra tas, kad jie buržuazinio akiračio ribose išanalizavo *kapitalą*. Kaip tik šis nuopelnas ir daro juos tikrais šiuolaikinės politinės ekonomijos tėvais. Visų pirma jie išanalizavo įvairias *daiktines sudėtines dalis*, kuriomis kapitalas darbo procese egzistuoja ir į kurias susiskaido. Negalima fiziokratams daryti priekaišto, kad jie, kaip ir visi jų pasekėjai, šias daiktines kapitalo formas — įrankius, žaliavas ir t. t. — nagrinėja kaip kapitalą atskirai nuo tų visuomeninių sąlygų, kuriomis jos pasirodo kapitalistinėje gamyboje, trumpai tariant, nagrinėja tuo pavidalu, kurį turėdamos jos yra apamai darbo proceso elementai, nepriklausomai nuo visuomeninės jo formos, tuo būdu paversdami kapitalistinę gamybos formą amžina natūraline gamybos forma. Jiems buržuazinės gamybos formos neišvengiamai atrodo kaip natūralinės gamybos formos. Didelis fiziokratų nuopelnas buvo tas, kad jie į šias formas žiūrėjo kaip į fiziologines visuomenės formas: kaip į formas, kurios išplaukia iš natūralinio pačios gamybos būtinumo ir nepriklauso nuo valios, politikos ir t. t. Tai — materialiniai dėsniai; klaida tėra ta, kad materialinis vienos tam tikros istorinės visuomenės pakopos dėsnis laikomas abstrakčiu dėsniu, vienodai viešpataujančiu visoms visuomenės formoms.

Be šios daiktinių elementų, iš kurių yra sudarytas kapitalas darbo procese, analizės, fiziokratai nagrinėja tas formas, kurias kapitalas įgauna cirkuliacijoje (pagrindinis kapitalas, apyvarlinis kapitalas, nors fiziokratai dar tebevartoja kitus terminus), ir apamai nustato ryšį tarp kapitalo cirkuliacijos proceso ir jo reprodukcijos proceso. Prie šio klausimo reikės grįžti skirsnyje apie cirkuliaciją¹⁴.

Abiem šiais svarbiausiais klausimais A. Smitas perėmė fiziokratų palikimą. Šiuo atžvilgiu jo nuopelnas tėra tas, kad jis fiksavo abstrakčias kategorijas, padarydamas pastovesnius tuos pavadinimus, kuriuos jis davė fiziokratų analizuotiems skirtumams.

[223] Kaip matėme¹⁵, kapitalistinės gamybos vystymosi pagrindą aplamai sudaro tai, kad darbo sąlygų, kaip prekių, kapitalo pavidalu tvirtai atsiskyrusių ir nepriklausomai nuo darbininkų egzistuojančių, atžvilgiu *darbo jėga* pasireiškia kaip darbininkams priklausanti *prekė*. Tai, kad darbo jėgos *vertė* apibrėžiama kaip prekės vertė, turi labai svarbią reikšmę. Ši vertė yra lygi darbo laikui, kuris reikalingas pagaminti pragyvenimo reikmenims, būtiniems darbo jėgai atgaminti, arba yra lygi darbininko kaip tokio egzistavimui būtinų pragyvenimo reikmenų kainai. Tik šiuo pagrindu atsiranda skirtumas tarp darbo jėgos *vertės* ir *tos vertės, kuri sukuriama panaudojant* šią darbo jėgą, skirtumas, kuris neegzistuoja jokiai kitai prekei, nes jokios kitos prekės vartojamoji vertė, vadinasi, ir jos vartojimas, negali padidinti jos *mainomosios vertės* arba iš jos gaunamų mainomųjų verčių.

Tuo būdu kapitalistinę gamybą analizuojančios šiuolaikinės politinės ekonomijos pagrindą sudaro pažiūra į *darbo jėgos vertę* kaip į kažką pastovaus, kaip į duotą dydį, o praktiškai ji kiekvienu konkrečiu atveju ir yra toks dydis. Todėl *darbo užmokesčio minimumas* pagrįstai sudaro fiziokratų teorijos pagrindą. Nors jie dar nebuvo pažinę pačios vertės prigimties, jie vis dėlto įstengė apibrėžti darbo užmokesčio minimumo sąvoką, nes ši *darbo jėgos vertė* pasireiškia būtinųjų pragyvenimo reikmenų kaina, vadinasi, tam tikrų vartojamųjų verčių suma. Kad ir neišsiaiškinę aplamai vertės prigimties, jie vis dėlto įstengė — kada jiems tai buvo reikalinga tyrinėjimams — nagrinėti darbo jėgos vertę kaip apibrėžtą dydį. Jeigu jie toliau padarė klaidą, laikydami šį *minimumą* nekintamu dydžiu, kurį, jų nuomone, visiškai apsprendžia gamta, o ne istorijos raidos pakopa, kuri pati yra kintamas dydis, tai ši klaida nė kiek nekeičia abstraktaus jų išvadų teisingumo, nes skirtumas tarp darbo jėgos vertės ir *tos vertės, kuri sukuriama panaudojant* šią darbo jėgą, visiškai nepriklauso nuo to, ar darbo jėgos vertę laikysime didesne ar mažesne.

Fiziokratai pridedamosios vertės atsiradimo tyrinėjimą nukėlė iš cirkuliacijos sferos į betarpiškos gamybos sferą ir tuo padėjo pagrindą kapitalistinei gamybai analizuoti.

Jie visiškai teisingai iškelia pagrindinį teiginį, kad *produktyvus* tėra tik toks darbas, kuris sukuria *pridedamąją vertę*, t. y. tik toks darbas, kurio produkto vertė yra didesnė už

gaminant šį produktą suvartotų verčių sumą. Kadangi žaliavų ir medžiagų vertė yra duota, o darbo jėgos vertė yra lygi darbo užmokesčio minimumui, tai aišku, kad tą pridedamąją vertę tegali sudaryti tik darbo perviršis, kurį darbininkas atiduoda kapitalistui, neskaitant to darbo kiekio, kurį jis gauna kaip savo darbo užmokestį. Tiesa, fiziokratų teorijoje pridedamoji vertė šia forma dar nepasirodo, nes jie dar nebuvo suvedę vertės aplamai į paprastą jos substanciją: į darbo kiekį arba darbo laiką.

[224] Žinoma, fiziokratų dėstymo būdą neišvengiamai apsprendžia bendra jų pažiūra į vertės prigimtį: vertė jiems nėra tam tikras visuomeninis žmogaus veiklos (darbo) egzistavimo būdas, bet susideda iš medžiagos, kurią teikia žemė, gamta, ir iš įvairių tos medžiagos atmainų.

Skirtumas tarp darbo jėgos *vertės* ir *tos vertės, kuri sukuriama panaudojant* tą darbo jėgą,— t. y. pridedamoji vertė, kurią darbo jėgos pirkimas užtikrina tam, kas tą darbo jėgą panaudoja,— jokioje *gamybos šakoje* nepasireiškia taip apčiuopiamai ir neginčijamai, kaip *žemės ūkyje*, šioje pirminėje gamybos šakoje. Darbininko metai iš metų suvartojamų pragyvenimo reikmenų suma, arba jo suvartojamų medžiagų kiekis, yra mažesnė už jo pagaminamų pragyvenimo reikmenų sumą. Pramonėje aplamai nematome darbininko nei betarpiškai gaminant savo pragyvenimo reikmenis, nei gaminant perteklių virš savo pragyvenimo reikmenų. Procesui čia tarpininkauja pirkimas ir pardavimas, įvairūs cirkuliacijos aktai, ir, norint jį suprasti, reikia išanalizuoti vertę aplamai. Žemės ūkyje tas procesas betarpiškai pasireiškia pagamintų vartojamųjų verčių pertekliumi virš darbininko suvartotų vartojamųjų verčių, todėl jis yra suprantamas ir neišanalizavus vertės aplamai, kaip reikiant neišsiaiškinus vertės prigimties. Taigi jis suprantamas ir tuo atveju, kai vertė yra suvedama į vartojamąją vertę, o pastaroji— į medžiagą aplamai. Todėl žemės ūkio darbas fiziokratams yra vienintelis *produktyvus darbas*, nes, jų nuomone, tai vienintelis *pridedamąją vertę sukuriantis* darbas, o *žemės renta* yra *vienintelė* jiems žinoma *pridedamosios vertės forma*. Pramonėje darbininkas nepadidina medžiagos kiekio; jis keičias tik jos formą. Medžiagą — medžiagos kiekį — jam duodas žemės ūkis. Tiesa, jis prijungia prie medžiagos papildomą vertę, bet ne savo darbu, o savo darbo gamybos kaštais: ta pragyvenimo reikmenų suma, kurią jis suvartoja savo darbo metu ir kuri lygi darbo užmokesčio minimumui, jo gaunamam iš žemės ūkio. Kadangi žemės ūkio darbas laikomas vieninteliu produktyviu darbu, tai toji pridedamosios vertės forma, kuri

žemės ūkio darbą skiria nuo pramoninio darbo,— *žemės renta*,— yra laikoma vienintele pridedamosios vertės forma.

Todėl fiziokratų teorijoje nėra tikrąja šio žodžio prasme kapitalo *pelno*, kurio atžvilgiu pati žemės renta tėra viena iš jo atšakų. Pelnas fiziokratams atrodo esąs tik žemės savininkų mokamas savotiškas aukštesnis darbo užmokestis, kurį kapitalistai suvartoja kaip pajamas (vadinasi, jis visiškai taip pat įeina į gamybos kaštus, kaip ir paprastų darbininkų gaunamas darbo užmokesčio minimumas) ir kuris padidina žaliavos vertę, nes jis įeina į kapitalisto, pramonininko, vartojimo išlaidas, kurias pastarasis turi padaryti, gamindamas produktą, žaliavą paversdamas nauju produktu.

Todėl kai kurie fiziokratai, pavyzdžiui, Mirabo vyresnysis, *piniginių palūkanų* formos pridedamąją vertę — kitą pelno atšaką — vadina gamtos dėsniams priešingu lupikavimu. Tiurgo, atvirksčiai, piniginių palūkanų teisėtumą aiškina tuo, kad piniginis kapitalistas galėtų pirkti žemę, t. y. žemės rentą, vadinasi, jo piniginis kapitalas turįs duoti jam tiek pat pridedamosios vertės, kiek jis gautų, pavertęs jį žemės nuosavybe. Tuo būdu ir piniginės palūkanos nesančios naujai sukurta vertė, nesančios pridedamoji vertė; čia tik paaiškinama, kodėl dalis žemės savininkų gautos pridedamosios vertės atitenka palūkanų forma piniginiam kapitalistui, lygiai kaip kitomis priežastimis [225] paaiškinama, kodėl dalis šios pridedamosios vertės atitenka pelno forma pramoniniam kapitalistui. Kadangi *žemės ūkio darbas* esąs vienintelis produktyvus darbas, vienintelis pridedamąją vertę sukuriantis darbas, tai *pridedamosios vertės forma*, kuri žemės ūkio darbą skiria nuo visų kitų darbo šakų, *žemės renta*, esanti *bendroji pridedamosios vertės forma*. Pramoninis pelnas ir piniginės palūkanos — tai tik įvairios rubrikos, į kurias pasiskirsto žemės renta, tam tikromis dalimis pereidama iš žemės savininkų rankų į kitų klasių rankas. Ši pažiūra yra visai priešinga tai, kurios laikėsi, pradėdant nuo A. Smito, vėlesnieji ekonomistai, nes jie teisingai *pramoninį pelną* laiko ta *forma*, kuria kapitalas *pirmiausia* pasisavina pridedamąją vertę, todėl laiko jį pirmine bendrąja pridedamosios vertės forma, o į palūkanas ir žemės rentą jie žiūri tik kaip į atšakas pramoninio pelno, kurį pramoniniai kapitalistai paskirsto tarp įvairių klasių — pridedamosios vertės bendrasavininkų.

Be jau minėto pagrindo,— kurį sudaro tai, kad žemės ūkio darbas yra toks darbas, kur pridedamosios vertės kūrimas pasireiškia materialiai apčiuopiama forma ir nepriklausomai nuo cirkuliacijos procesų,— fiziokratai turėjo ir daugiau jų pažiūrą paaiškinančių motyvų.

Pirma, žemės ūkyje žemės renta pasirodo kaip trečias elementas, kaip tokia pridedamosios vertės forma, kurios pramonėje arba visai nėra, arba kuri esti joje tik labai trumpą laiką. Tai buvo pridedamoji vertė virš pridedamosios vertės (virš pelno), vadinasi, labiausiai apčiuopiama ir labiausiai į akis krintanti pridedamosios vertės forma, pridedamoji vertė kvadrate.

„Žemės ūkis“, kaip sako primityvus ekonomistas *Karlas Arndas* („Die naturgemässe Volkswirtschaft“ etc. Hanau, 1845, p. 461—462), „sukuria — žemės rentos pavidalu — tokią vertę, kurios nesti pramonėje ir prekyboje; vertę, kuri lieka, padengus visą išmokėtą darbo užmokesį ir visą sunaudotą kapitalo pelną“.

Antra. Jei paliksime nuošalyje užsienio prekybą, — o tai fiziokratai visai teisingai darė ir turėjo daryti, abstrakčiai analizuodami buržuazinę visuomenę, — tai bus aišku, kad apdirbamojoje pramonėje ir t. t. dirbančių ir nuo žemės ūkio visiškai atsipalaidavusių darbininkų („laisvųjų rankų“, kaip juos vadiną Stiuartas) skaičių apsprendžia žemės ūkio produktų kiekis, kurį žemės ūkio darbininkai pagamina virš to, ką jie patys suvartoja.

„Aišku, kad santykinį skaičių žmonių, kurie gali gyventi, nedirbdami žemės ūkio darbo, visiškai apsprendžia žemdirbių darbo našumas“ (*R. Jones*. On the Distribution of Wealth, London, 1831, p. 159—160 [Rusiškas vertimas: *Джонс, Ричард*. Экономические сочинения. Соцэкгиз, 1937, p. 114]).

Kadangi žemės ūkio darbas yra natūralus pagrindas (žr. apie tai viename iš ankstesnių sąsiuvinii)¹⁶ ne tik pridedamajam darbui pačiame žemės ūkyje atsirasti, bet ir visoms kitoms darbo šakoms pasidaryti savarankiškoms, taigi ir, jose sukuriamai pridedamajai vertei atsirasti, tai aišku, kad žemės ūkio darbas tol turėjo būti laikomas pridedamosios vertės kūrėju, kol aplamai vertės substancija buvo laikomas tam tikras, konkretus darbas, o ne abstraktus darbas ir jo matas, darbo laikas.

[226] *Trečia*. Bet kuri pridedamoji vertė, ne tik santykinė, bet ir absoliutinė, remiasi tam tikru darbo našumu. Jei darbo našumas tebutų tiek išsivystęs, kad vieno žmogaus darbo laiko teuztėtų tik jo paties gyvybei palaikyti, tik jo paties pragyvenimo reikmenims pagaminti ir atgaminti, tai nebūtų jokio pridedamojo darbo ir jokios pridedamosios vertės, aplamai nebūtų jokio skirtumo tarp darbo jėgos vertės ir tos vertės, kuri sukuriama panaudojant darbo jėgą. Todėl pridedamojo darbo ir pridedamosios vertės galimumą apsprendžia tam tikras darbo našumas, kuris įgalina darbo jėgą sukurti didesnę vertę, negu jos pačios vertė; gaminti daugiau, negu reikia gyvenimo procesui palaikyti. Ir, kaip mes jau matėme *antrajame* punkte, toks

darbo našumas, toks darbo našumo laipsnis, sudarantis pagrindinę prielaidą, visų pirma turi būti žemės ūkyje, todėl jis ir atrodo esąs *gamtos dovana, gamtos gamybinis pajėgumas*. Čia, žemės ūkyje, iš pat pradžių plačiu mastu teikia pagalbą gamtos jėgos, čia žmogaus darbo jėga [Arbeitskraft] padidinama, panaudojant ir eksploatuojant automatiškai veikiančias gamtos jėgas. Pramonėje gamtos jėgas pradedama plačiu mastu naudoti tik išsivysčius stambiajai pramonei. Bazę kapitalui vystytis sudaro tam tikras savos šalies arba kitų šalių žemės ūkio išsivystymo laipsnis. Tokiomis sąlygomis absoliutinė pridamoji vertė sutampa su santykinė. (Net didelis fiziokratų priešininkas *Bjukenenas* tai iškelia prieš A. Smitą, norėdamas įrodyti, kad žemės ūkis buvo išsivystęs, ir prieš atsirandant šiuolaikinei miesto pramonei.)

Ketvirta. Kadangi fiziokratijos nuopelnas ir specifinis bruožas yra tas, kad ji vertę ir pridamąją vertę išveda ne iš cirkuliacijos, bet iš gamybos, tai ji, priešingai monetarinei ir merkantilistinei sistemai, neišvengiamai pradeda nuo tos gamybos šakos, kurią aplamai galima įsivaizduoti atskirą, nepriklausomą nuo cirkuliacijos, nuo mainų, ir kuri numato ne mainus tarp vieno žmogaus ir kito, o tik mainus tarp žmogaus ir gamtos.

[2) Fiziokratų sistemos prieštaravimai: feodalinis sistemos apvalkalas ir buržuazinė jos esmė; dvilypumas nagrinėjant pridamąją vertę]

Iš anksčiau nurodytų aplinkybių ir kyla fiziokratijos sistemos prieštaravimai.

Iš tikrųjų tai yra pirmoji sistema, kuri analizuoja kapitalistinę gamybą ir tas sąlygas, kuriomis kapitalas yra gaminamas ir kuriomis jis gamina, vaizduoja kaip amžinus natūralinius gamybos dėsnius. Antra vertus, ji veikia yra buržuazinis feodalinės sistemos atkūrimas, žemės nuosavybės viešpatavimo atkūrimas; pramonės sferos, kuriose kapitalas pirmiausia savarankiškai išsivysto, jai veikia atrodo kaip „neproduktyvios“ darbo šakos, vien kaip žemės ūkio priedėliai. Pirmoji kapitalo vystymosi sąlyga yra žemės nuosavybės atskyrimas nuo darbo, tai, kad žemė — ši pirminė darbo sąlyga — laisvo darbininko atžvilgiu pradeda reikštis kaip savarankiška jėga, kaip atskiros klasės rankose esanti jėga. Todėl fiziokratų koncepcijoje žemės savininkas pasireiškia kaip tikrasis kapitalistas, t. y. kaip pridedomojo darbo pasisavintojas. Tuo būdu feodalizmas čia vaizduojamas ir aiškinamas buržuazinės gamybos sub specie*,

* — požiūriu. *Red.*

o žemės ūkis nagrinėjamas kaip toji gamybos šaka, kurioje ir tevyksta kapitalistinė gamyba, t. y. pridedamosios vertės gaminimas. Šitaip suburžuozinant feodalizmą, buržuazinė visuomenė įgauna feodalinę regimybę.

Ši regimybė suklaidino bajorijai priklausančius dr. Kenės šalininkus, pavyzdžiui, patriarchalinį keistuolį *Mirabo* vyresnįjį. Toliau matančių fiziokratų sistemos atstovų [277], ypač *Tiurgo*, koncepcijoje ši iliuzija visiškai išnyksta, ir fiziokratų sistema pasirodo kaip nauja kapitalistinė visuomenė, kuri sklinasi sau kelią feodalinės visuomenės ribose. Vadinas, ji atitinka tos epochos buržuazinę visuomenę, kai pastaroji išrieda iš feodalizmo. Todėl išeities taškas yra Prancūzijoje, šalyje, kurioje vyrauja žemės ūkis, o ne Anglijoje, kur vyrauja pramonė, prekyba ir laivininkystė. Anglijoje, savaiame suprantama, žvilgsnis yra nukreiptas į cirkuliaciją, į tai, kad produktas įgauna vertę, pasidaro preke tik kaip visuotinio visuomeninio darbo išraiška, kaip pinigai. Todėl, kol reikalas liečia ne vertės formą, bet vertės dydį ir vertės didinimą, čia visų pirma krinta į akis „*pelnas iš perleidimo*“, t. y. Stiuarto pavaizduotas santykinis pelnas. Bet kai norima parodyti, kad pridedamoji vertė sukuriama pačios gamybos sferoje, tai visų pirma reikia grįžti į tą darbo šaką, kur ji pasireiškia nepriklausomai nuo cirkuliacijos, t. y. į žemės ūkį. Todėl iniciatyva šiuo atžvilgiu pasireiškė tokioje šalyje, kur vyravo žemės ūkis. Fiziokratams giminingų idėjų fragmentiniu pavidalu pasitaiko anksčiau už juos rašiusių senųjų rašytojų veikaluose, pavyzdžiui, iš dalies pačioje Prancūzijoje Buagilbero teorijoje. Bet tik fiziokratų veikaluose šios idėjos tampa epochinę reikšmę turinčia sistema.

Žemės ūkio darbininkas, priverstas tenkintis darbo užmokesčio minimumu, „pačiu būtiniausiu“, atgamina daugiau kaip šį „patį būtiniausią“, ir tas perteklius yra žemės renta, *pridedamoji vertė*, kurią pasisavina pagrindinės darbo sąlygos — gamtos — savininkai. Todėl fiziokratams nesako: darbininkas dirba virš jo darbo jėgos atgaminimui būtino darbo laiko, todėl jo sukuriama vertė yra didesnė už jo darbo jėgos vertę; arba, kitaip tariant, jo atiduodamas darbas yra didesnis už tą darbo kiekį, kurį jis gauna darbo užmokesčio forma. Bet jie sako: gamybos metu jo suvartojamų vartojamųjų verčių suma yra mažesnė už jo sukuriamų vartojamųjų verčių sumą ir tuo būdu lieka vartojamųjų verčių perteklius.— Jeigu jis dirbtų tik tą laiką, kuris reikalingas jo paties darbo jėgai atgaminti, tai jokio pertekliaus neliktų. Bet fiziokratams tesilaiko tik to momento, kad žemės gamybinis pajėgumas įgalina darbininką per numatomo tam tikro ilgumo darbo dieną pagaminti daugiau, negu jam reikia suvartoti savo gyvybei palaikyti. Taigi ši pri-

dedamoji vertė pasireiškia kaip *gamtos dovana*, nes, gamtai prisidedant, tam tikras organinės medžiagos kiekis — augalų sėklos, kai kurie gyvuliai — įgalina darbą paversti didesnę neorganinės medžiagos kiekį organine medžiaga.

Antra vertus, numatoma kaip kažkas savaime suprantama, kad žemės savininkas darbininko atžvilgiu pasireiškia kaip kapitalistas. Žemės savininkas apmoka darbininkui jo darbo jėgą, kurią jis jam siūlo kaip prekę, o mainais už tai gauna ne tik ekvivalentą, bet pasisavina visą panaudojant šią darbo jėgą sukuriamą didesnę vertę. Turint galvoje šiuos mainus, yra numatoma, kad daiktinė darbo sąlyga ir pati darbo jėga yra viena nuo kitos atskirtos. Išėities tašku imamas feodalinis žemės savininkas, bet jis pasirodo kaip kapitalistas, tiesiog kaip prekių savininkas, kuris padidina jo išmainytų į darbą prekių vertę ir atgauna ne tik jų ekvivalentą, bet ir perteklių virš šio ekvivalento, nes darbo jėgą jis apmoka tik kaip prekę. Jis yra prekių savininkas laisvo darbininko atžvilgiu. Kitaip tariant, tas žemės savininkas iš esmės yra kapitalistas. Ir šiuo atžvilgiu fiziokratų sistema yra teisinga, turint galvoje, kad darbininko atskyrimas nuo žemės ir nuo žemės nuosavybės yra pagrindinė [228] kapitalistinės gamybos ir kapitalo gaminimo sąlyga.

Todėl toje pačioje sistemoje yra prieštaravimų: jai, pirmą kartą mėginusiai *pridedamąją vertę* išaiškinti svetimo darbo pasisavinimu, pagrįstu prekių mainais, vertė aplamai nėra visuomeninio darbo forma ir pridedamoji vertė nėra pridedamasis darbas; jai vertė tėra tik vartojamoji vertė, tik medžiaga, o pridedamoji vertė — tik gamtos dovana, nes gamta vietoj duoto organinės medžiagos kiekio sugražina darbui didesnę jos kiekį. Iš vienos pusės, žemės renta, — t. y. tikroji ekonominė žemės nuosavybės forma, — yra atpalaiduota nuo feodalinio žemės nuosavybės apvalkalo, yra suvesta vien į pridedamąją vertę, į perteklių virš darbo užmokesčio. Iš antros pusės, ši pridedamoji vertė yra vėl feodališkai kildinama iš gamtos, o ne iš visuomenės, iš santykio su žeme, o ne iš visuomeninių santykių. Pati vertė yra suvedama vien į vartojamąją vertę, t. y. į medžiagą. Antra vertus, fiziokratus tedomina tik kiekybinė šios medžiagos pusė, pagamintų vartojamųjų verčių perteklius virš suvartotų, t. y. tik kiekybinis vartojamųjų verčių tarpusavyo santykis, tik jų mainomoji vertė, kuri galiausiai suvedama į darbo laiką.

Visa tai yra prieštaravimai to laikotarpio kapitalistinės gamybos, kai ji, išsivaduodama iš feodalinės visuomenės gelmių, pastarąją kol kas dar tik aiškina buržuaziniu būdu, bet dar nėra suradusi savitos formos; lygiai taip pat filosofija iš pradžių kuriasi religinės sąmonės formos ribose ir tuo, iš vienos pusės,

panaikina religiją kaip tokią, o iš antros pusės, savo teigiamu turiniu pati dar juda šioje idealizuotoje, į mintis suvestoje religinėje sferoje.

Todėl ir išvadose, kurias daro patys fiziokratai, tariamas žemės nuosavybės aukštinimas pavirsta ekonominiu jos neigimu ir kapitalistinės gamybos tvirtinimu. Iš vienos pusės, visi mokesčiai perkeliama į žemės rentą, arba, kitaip tariant, žemės nuosavybė iš dalies konfiskuojama — tokią priemonę sieki įgyvendinti Prancūzijos revoliucijos įstatymai ir ją savo baigiamojoje išvadoje iškelia Rikardo teorija besiremianti išsivysčiusi šiuolaikinė politinė ekonomija¹⁷. Kadangi vienintele pridedamąja verte laikoma žemės renta ir jai užkraunami visi mokesčiai, tai bet kuris kitų pajamų formų apmokestinimas tėra tik netiesioginis ir todėl ekonomiškai žalingas, gamybą stabdantis žemės nuosavybės apmokestinimo būdas. Dėl to pramonė neturi būti apmokestinama, ir valstybė į ją jokių būdu neturi kištis, kitaip tariant, ji atpalaiduojama nuo bet kokio valstybės įsikišimo. Tai vyksta neva žemės nuosavybės naudai, turint galvoje žemės nuosavybės, o ne pramonės interesus.

Su tuo yra susiję: *laissez faire, laissez aller**, nevaržoma laisvoji konkurencija, pramonės atpalaidavimas nuo valstybės įsikišimo, monopolijų pašalinimas ir t. t. Kadangi pramonė nieko nesukurianti, o tik paverčianti į kitą formą žemės ūkio jai duodamas vertes; kadangi ji nepridedanti joms jokios naujos vertės, o tik sugrąžinanti kita forma, kaip ekvivalentą, pateiktas jai vertes, tai, suprantama, yra pageidaujama, kad šis pavertimo procesas vyktų netrikdomai ir kuo pigiausiai, o tai galima pasiekti tik vykstant laisvajai konkurencijai, kai kapitalistinė gamyba paliekama pati sau. Tuo būdu buržuazinės visuomenės išsivadavimas iš absoliutinės monarchijos, įkurtos feodalinės visuomenės griuvėsiuose, vyksta tik kapitalistų [229] pavirtusio ir praturtėti tesiekiančio feodalinio žemės savininko naudai. Kapitalistai esą kapitalistai tik žemės savininko naudai, visiškai taip pat, kaip kad politinė ekonomija, toliau besivystydama, verčia juos būti kapitalistais tik darbininkų klasės naudai.

Tuo būdu matome, kaip mažai supranta fiziokratiją šiuolaikiniai ekonomistai, kaip kad fiziokratų leidėjas p. Ezenas Deras su premija atžymėta jo apybraiža apie juos, būdami tos nuomonės, kad specifiniai fiziokratų teiginiai, priskiriantys našumą vien tik žemės ūkio darbui, laikantys žemės rentą vienintele pridedamosios vertės forma, priskiriantys žemės savininkams nepaprastą padėtį gamybos sistemoje, — kad šie teiginiai

* — visiškos veikimo laisvės reikalavimas (pažodžiui: „netrukdykite veikti, netrukdykite tam, kas vyksta“). *Red.*

fiziokratų teorijoje nėra susiję su jų skelbiama laisvąja konkurencija ir jų keliamu stambiosios pramonės, kapitalistinės gamybos principu, o tik atsitiktinai yra derinami su šiais principais. Kartu darosi suprantama, kuriuo būdu feodalinė šios sistemos regimybė — visiškai taip pat, kaip aristokratinis Švietimo epochos tonas — turėjo aibę feodaliųjų ponų paversti karštais šalininkais ir skleidėjais tokios sistemos, kuri, iš esmės imant, skelbė buržuazinę gamybos sistemą feodalinės sistemos griuvėsiuose.

[3] Kenė apie tris visuomenės klases.

Kaip Tiurgo toliau išvystė fiziokratų teoriją: gilesnės kapitalistinių santykių analizės elementai]

Dabar panagrinėsime kai kurias vietas iš dalies anksčiau pateiktiems teiginiams paaiškinti, iš dalies jiems įrodyti.

Kenės veikale „Analyse du Tableau économique“ parodoma, kad tauta susidedanti iš trijų piliečių klasių:

„*produktyvioji klasė*“ (žemės ūkio darbininkai), „*žemės savininkų klasė*“ ir „*nevaisinga klasė*“ („visi piliečiai, kurie verčiasi kitais patarnavimais ir kitais darbais, išskyrus žemės ūkį“) („Physiocrates“ etc., édition Eugène Daire, Paris, 1846, I partie, p. 58) [Rusiškas vertimas: *Кенэ, Франсуа. Избранные экономические произведения. М., 1960, p. 360*].

Produktyvioji klasė, pridedamąją vertę kurianti klasė, esą tik žemės ūkio darbininkai, o ne žemės savininkai. Šios žemės savininkų klasės, kuri nėra „nevaisinga“, nes ji atstovauja „pridedamajai vertei“, reikšmė išplaukia ne iš to, kad ji kuria pridedamąją vertę, bet vien iš to, kad ji ją pasisavina.

Fiziokratų sistemą labiausiai išvystė *Tiurgo*. Vietomis jis net „gryną gamtos dovaną“ vaizduoja kaip *pridedamąjį darbą*, o antra vertus, tą momentą, kad darbininkas būtinai turi atiduoti tai, kas viršija jo pragyvenimui reikalingą darbo užmokestį, jis aiškina darbininko atskyrimu nuo darbo sąlygų, kurios jo atžvilgiu pasireiškia kaip jomis prekiaujančios klasės nuosavybė.

Pirmasis argumentas, kuriuo įrodinėjama, kad vien tik žemės ūkio darbas yra produktyvus, yra tas, kad šis darbas yra natūralus pagrindas ir prielaida visoms kitoms darbo rūšims savarankiškai egzistuoti.

„Eilėje kitų darbo rūšių, kurias yra pasiskirstę įvairūs visuomenės nariai, jo“ (žemdirbio) „darbas išlaiko tokį pat pirmumą, ... kokį darbas, reikalingas, norint apsirūpinti maistu, turėjo tarp įvairių darbų, kuriuos žmogui, dar nesant darbo visuomeninio pasidalijimo, reikėjo atlikti įvairiems savo poreikiams patenkinti. Tai ne pirmumas garbės ar orumo prasme; tai pirmumas, kurį sąlygoja *fizinis būtinumas*... Tai, ką žemdirbio darbas gauna iš žemės virš jo asmeniniams poreikiams reikalingo produkto kiekio, sudaro

vienintelį darbo užmokesčio fondą, kurį mainais į savo darbą gauna visi kiti visuomenės nariai. Sie pastarieji, savo ruožtu panaudodami per mainus gaunamą atlyginimą žemdirbio produktams pirkti, tesugrąžina jam tiksliai tiek (medžiagine prasme), „kiek jie yra gavę. Toks yra pagrindinis skirtumas [230] tarp šių dviejų darbo rūšių“ („Réflexions sur la formation et la distribution des richesses“ (1766). *Turgot. Oeuvres*, édition Daire, tome I. Paris, 1844, p. 9—10).

Tad kaip atsiranda pridedamoji vertė? Ji atsiranda ne iš cirkuliacijos, bet realizuojasi cirkuliacijoje. Produktas parduodamas pagal savo vertę, o ne *aukščiau* savo vertės. Kaina nėra kiek neviršija vertės. Bet kadangi produktas parduodamas pagal savo vertę, tai pardavėjas realizuoja pridedamąją vertę. Tai įmanoma tik todėl, kad jis pats savo parduodamos vertės nėra pilnai apmokėjęs, kitaip tariant, todėl, kad produkte yra tokia vertės sudėtinė dalis, kurios pardavėjas nėra apmokėjęs, kuri nebuvo padengta ekvivalentu. Kaip tik taip ir būna, kalbant apie žemės ūkio darbą. Pardavėjas parduoda tai, ko jis nėra pirkęs. Tai, ko jis nėra pirkęs, Tiurgo iš pradžių vaizduoja kaip „*gryną gamtos dovaną*“. Tačiau mes pamatysime, kad ši „*gryna gamtos dovana*“ nepastebimai jam pavirsta žemdirbių pridedamuoju darbu, kurio žemės savininkas nėra pirkęs, bet kurį jis parduoda kaip esantį žemės ūkio produktuose.

„Kai tik žemdirbys savo darbu pradeda *gaminti daugiau, negu būtina* jo poreikiams patenkinti, jis už tą perteklių, *kurį gamta jam suteikia kaip gryną dovaną* virš užmokesčio už jo triušą, gali pirkti kitų visuomenės narių darbą. Pastarieji, parduodami jam savo darbą, teužsidirba tik pragyvenimui, o žemdirbys, be savo pragyvenimo reikmenų, dar gauna savarankiškai ir laisvai disponuojamą turtą, *kurio jis nėra pirkęs, bet kurį jis parduoda*. Vadinasi, jis yra vienintelis šaltinis turtų, kurie cirkuliuodami pagyvina visus visuomenės darbus, *nes tik jo darbas gamina daugiau kaip užmokestį už darbą*“ (cit. veik., p. 11).

Laikantis šios pirmosios pažiūros, yra suvokiama, pirma, pridedamosios vertės esmė, suvokiama, kad ji yra tokia vertė, kuri realizuojama parduodant, bet už kurią pardavėjas nėra davęs jokie ekvivalento, kurios jis nėra pirkęs. *Neapmokėta vertė*. Bet, antra, šis perteklius virš „*užmokesčio už darbą*“ laikomas „*gryna gamtos dovana*“, nes apilai gamtos dovana, kažkuo tokiu, kas priklauso nuo jos našumo, yra ta aplinkybė, kad darbininkas per savo darbo dieną gali pagaminti daugiau, negu būtina jo darbo jėgai atgaminti, daugiau, negu sudaro jo darbo užmokestis. Laikantis šios pirmosios pažiūros, išeina, kad dar pats darbininkas pasisavina visą produktą. Ir visas šis produktas pasidalija į dvi dalis. Pirmoji sudaro jo darbo užmokestį, — savo paties atžvilgiu jis vaizduojamas kaip samdomasis darbininkas, išmokantis sau tą produkto dalį, kuri būtina jo darbo jėgai atgaminti, jo gyvybei palaikyti. Virš to lie-

kanti antroji dalis yra *gamtos dovana* ir sudaro pridedamąją vertę. Bet šios pridedamosios vertės, šios „grynosios gamtos dovanos“ prigimtis išryškėja aiškiau, kai tik atmetama prielaida apie „žemdirbį — žemės savininką“ ir dvi produkto dalys, darbo užmokestis ir pridedamoji vertė, atitenka skirtingoms klasėms, viena — samdomajam darbininkui, kita — žemės savininkui.

Kad galėtų susidaryti samdomųjų darbininkų klasė, ar tai būtų pramonėje, ar pačiame žemės ūkyje (iš pradžių visi dirbantieji pramonėje pasirodo tik kaip „žemdirbio-savininko“ stipendiės, kaip jo samdomieji darbininkai), — darbo sąlygos turi atsiskirti nuo darbo jėgos, o to atsiskyrimo pagrindą sudaro tai, kad pati žemė yra privatinė vienos visuomenės dalies nuosavybė, tad kita jos dalis yra nušalinta nuo šios daiktinės savo darbo panaudojimo sąlygos.

„Pradžioje žemės savininkas nesiskyrė nuo žemdirbio... Anais tolimais laikais, kai kiekvienas darbštus žmogus rasdavo tiek žemės, kiek [231] norėjo, niekas negalėjo būti skatinamas *dirbti kitam*... Bet pagaliau kiekvienas žemės sklypas susirado savininką, ir tie, kurie negalėjo įsigyti žemės nuosavybės, iš pradžių nerado kitos išeities, kaip tik *mąinyti savo rankų darbą*, kurį jie dirbo kaip *samdomoji klasė*“ (būtent, kaip amatininkų klasė, trumpai tariant, visų ne žemės ūkyje dirbančių darbininkų klasė), „į žemdirbio-savininko produktų perteklių“ (p. 12). „Zemdirbys-savininkas“ tuo „žymiu pertekliumi“, kuriuo žemė atlygindavo jo darbą, galėjo „apmokėti žmones, kad jie dirbtų jo žemę; juk tiems, kurie gyvena iš darbo užmokesčio, neturi reikšmės, už kokį darbą jie jį gauna. *Todėl žemės nuosavybė turėjo atsiskirti nuo žemdirbystės darbo, ir tai greitai įvyko*... Žemės savininkai pradeda... atspalaiduoti nuo žemės dirbimo, užkraudami jį samdomiesiems žemdirbiams“ (cit. veik., p. 13).

Tuo būdu kapitalo ir samdomojo darbo santykis pasirodo ir pačiame žemės ūkyje. Jis pasirodo tik tada, kai tam tikras žmonių skaičius netenka darbo sąlygų — visų pirma, žemės — nuosavybės ir kai jie neturi ką parduoti, kaip tik savo darbą.

Dabar samdomajam darbininkui, kuris jau nebegali gaminti jokios prekės, o yra priverstas pardavinėti patį savo darbą, darbo užmokesčio *minimumas*, būtinų pragyvenimo reikmenų ekvivalentas, neišvengiamai pasidaro dėsniu, vykstant jo mainams su darbo sąlygų savininku.

„Paprastas darbininkas, neturintis nieko kito, išskyrus savo rankas ir savo įgudimą dirbti, turi ką nors tik tuo atveju, jeigu jam pavyksta parduoti savo darbą kitiems... Visose darbo šakose turi būti ir iš tikrųjų būna taip, kad darbininko darbo užmokestis yra apribotas tuo, kas būtina jo pragyvenimui (cit. veik., p. 10).

Ir štai, kai tik atsirado samdomasis darbas,

„žemės produktas pasidalija į dvi dalis: viena apima žemdirbio pragyvenimo reikmenis ir jo pelną, atlyginančius jo darbą ir sudarančius tą sąlygą, kuriai esant jis apsiima dirbti savininko lauką; likutis sudaro tą

savarankišką ir laisvą dalį, kurią *žemė duoda tam, kas ją dirba, kaip gryną dovaną*, virš jo avansuotų lėšų ir jo darbo atlyginimo, ir tai sudaro savininko dalį, arba pajamas, iš kurių jis gali gyventi nedirbdamas ir kurias jis sunaudoja kaip tinkamas“ (cit. veik., p. 14).

Tačiau ši „gryna žemės dovana“ dabar jau aiškiai pasirodo kaip tokia dovana, kurią žemė duoda „tam, kas ją dirba“, t. y. kaip jos duodama dovana darbui, kaip žemei panaudoto darbo gamybinė jėga, kaip tokia gamybinė jėga, kurią darbas turi tik panaudodamas gamtos gamybinę jėgą ir kurią jis semiasi iš žemės, bet semiasi iš jos tik kaip darbas. Todėl žemės savininko rankose perteklius pasireiškia jau nebe kaip „gamtos dovana“, o kaip pasisavinimas — be ekvivalento — svetimo darbo, kurį gamtos našumas įgalina pagaminti daugiau pragyvenimo reikmenų, negu reikalauja jo poreikiai, bet kuris — dėl to, kad jis yra samdomasis darbas, — tegali pasisavinti iš viso produkto tik tiek, „kiek būtina jo pragyvenimui“.

„Žemdirbys pagamina savo paties darbo užmokesį ir, be to, pajamas, kurios panaudojamos visai amatininkų klasei ir kitiems samdomiesiems apmokėti. . . *Zemės savininkas gauna visa, ką jis turi, tik žemdirbio darbo dėka*“ (vadinasi, ne kaip „gryną gamtos dovaną“); „jis gauna iš žemdirbio savo [232] pragyvenimo reikmenis ir tas lėšas, kurios reikalingos kitų samdomųjų darbui apmokėti. . . Žemdirbys yra reikalingas žemės savininko tik dėl esamų susitarimų ir įstatymų“ (cit. veik., p. 15).

Taigi čia pridedamoji vertė tiesiog vaizduojama kaip ta žemdirbio darbo dalis, kurią žemės savininkas pasisavina be ekvivalento ir kurios produktą jis parduoda, jo nepirkęs. Tačiau Tiurgo turi galvoje ne mainomąją vertę kaip tokią, ne patį darbo laiką, bet produktų perteklių, kurį žemdirbio darbas teikia žemės savininkui virš jo paties darbo užmokesčio; bet tas produktų perteklius tik sudaiktina tą laiko kiekį, kurį žemdirbys dirba žemės savininkui nemokamai, virš to laiko, kurį jis dirba, atgamindamas savo darbo užmokesį.

Tuo būdu matome, kad *žemės ūkio darbo ribose* fiziokratai teisingai supranta pridedamąją vertę, kad jie laiko ją samdomojo darbininko darbo produktu, nors patį tą darbą jie nagrinėja ta konkrečia forma, kuria jis pasireiškia vartojamosiose vertėse.

Tarp kita ko pažymėsime, kad kapitalistinį žemės ūkio eksploatavimo būdą — „žemės išnuomojimą“ — Tiurgo laiko

„naudingiausiu iš visų būdų, bet jis gali būti naudojamas tik pakankamai turtingoje šalyje“ (cit. veik., p. 21).

{Nagrinėjant pridedamąją vertę, reikia pereiti iš cirkuliacijos sferos į gamybos sferą, t. y. kildinti pridedamąją vertę ne tik iš prekės mainymo į prekę, bet iš tų mainų, kurie pačios gamybos ribose vyksta tarp darbo sąlygų savininkų ir darbi-

ninkų. Taip pat ir jie, darbo sąlygų savininkai ir darbininkai, pasirodo vienas kito atžvilgiu kaip prekių savininkai, ir todėl čia anaipolt nenumatoma nuo ma.nų nepriklausoma gamyba.}

{Fizokratų sistemoje žemės savininkai yra „samdytojai“, o darbininkai ir įmonininkai visose kitose gamybos šakose yra „darbo užmokesčio gavėjai“ arba „sandomieji“. Su tuo taip pat yra susiję „valdantieji“ ir „valdomieji“.

Tiurgo šitaip analizuoja darbo sąlygas:

„Bet kurioje darbo šakoje dirbantysis prieš tai turi turėti darbo įrankius ir pakankamą kiekį medžiagų, kurios yra jo darbo objektas; be to, jis turi turėti galimybę išlaikyti save iki pardavus savo gaminius“ (cit. veik., p. 34).

Pradžioje žemė dovanai tiekė visus tuos „avansus“, tas sąlygas, kuriomis ir tėra galimas darbas, kurios, vadinasi, yra darbo proceso *prielaidos*:

„Dar prieš bet kokį žemės dirbimą ji patiekė pirmąjį avansų fondą“ vaisiais, žuvimis, gyvuliais ir t. t. ir įrankius — šakas, akmenis, naminius gyvulius, kurių skaičius besidauginant didėja ir kurie, be to, kasmet duoda tokius produktus, kaip „pienas, vilna, oda ir kitos medžiagos, kurios kartu su miške gautais medžiais sudarė pradinį pramonės gamybos fondą (cit. veik., p. 34).

Štai šitos darbo sąlygos, šitie darbo „avansai“ pasidaro *kapitalu*, kai tik juos turi avansuoti darbininkui trečias asmuo, ir tai prasideda tuo momentu, kai darbininkas neturi nieko, kaip tik pačią savo darbo jėgą.

„Kai didelei visuomenės narių daliai *jų pačių rankos pasidarė vienintelis pragyvenimo šaltinis*, tie, kurie gyveno iš savo darbo užmokesčio, turėjo gauti *kažką iš anksto*, tiek tam, kad turėtų žaliavų perdirbimui, tiek ir tam, kad galėtų gyventi iki gavus savo darbo užmokestį“ (cit. veik., p. 37—38).

[233] Tiurgo „*kapitalus*“ apibrėžia kaip

„sukauptas kilnojamasias vertybes“ (cit. veik., p. 38). Iš pradžių žemės savininkas arba žemdirbys kasdien tiesiog išmoka, pvz., linų verpėjai darbo užmokestį ir išduoda jai medžiagos. Išsivysčius pramonei, reikia naudoti didesnius „avansus“ ir užtikrinti šio gamybos proceso pastovumą. Tai užtikrinti prisiima „kapitalų savininkai“. Realizuodamas savo produktų kainas, toks „kapitalo savininkas“ turi susigrąžinti visus savo „avansus“ ir pelną, lygų tam, „kurį jam duotų jo pinigai, jeigu jis būtų juos panaudojęs žemei pirkti“, ir savo „darbo užmokestį“, „nes nėra abejonės, kad, gaudamas vienodą pelną, jis verčiau norėtų gyventi, visiškai nedirbdamas, sunaudodamas pajamas iš tos žemės, kurią jis būtų galėjęs įsigyti už tą patį kapitalą“ (cit. veik., p. 39).

„Pramoninė sandomoji klasė“ savo ruožtu dalijasi

„į įmonininkus kapitalistus ir paprastus darbininkus“ ir t. t. (p. 39).

Su „įmonininkais fermeriais“ yra taip pat, kaip su šiais įmonininkais kapitalistais. Jie taip pat turi susigrąžinti

visus „avansus“ ir kartu pelną, kaip kad anksčiau nurodytu atveju.

„Visa tai iš anksto turi būti atskaityta iš žemės produktų kainos; *perleklų* žemdirbys panaudoja sumokėti savininkui už leidimą naudotis jo žeme, kurioje jis steigia savo įmonę. Tai — nuomos mokestis, savininko pajamos, *grynasis produktas*, nes visa, ką žemė pagamina visokiems avansams padengti ir tuos avansus įdėjusio asmens pelnui gauti, negali būti laikoma pajamomis, o tik *žemės dirbimo kaštų padengimu*; juk jei žemdirbys nesusi-grąžintų tų kaštų, jis vengtų įdėti savo lėšas ir savo darbą svetimiems laukams dirbti“ (cit. veik., p. 40).

Pagaliau:

„Kapitalai susidaro dalinai iš sutaupyto dirbančiųjų klasių pelno; bet kadangi tas pelnas visuomet atsiranda iš žemės, nes jis visas sumokamas arba iš pajamų, arba iš kaštų, sunaudojamų gaminant tas pajamas, tai aišku, kad kapitalai, visiškai taip pat, kaip ir pajamos, atsiranda iš žemės, arba, tiksliau sakant, kad jie yra ne kas kita, kaip tik sukaupta toji žemės pagamintų verčių dalis, kurią pajamų savininkai arba tie, su kuriais jie dalijasi savo pajamas, gali kasmet atidėti, neišleisdami jos savo poreikiams patenkinti“ (p. 66).

Visiškai natūralu, kad, žemės rentai sudarant vienintelę pridedamosios vertės formą, kaupimo šaltinis gali būti tik žemės renta. Tai, ką kapitalistai kaupia be jos, jie apkarpo iš savo „darbo užmokesčio“ (iš savo pajamų, skirtų jų vartojimui, nes pelnas laikomas kaip tik tokiomis pajamomis).

Kadangi pelnas, kaip ir darbo užmokestis, priskiriamas prie žemės dirbimo kaštų ir tik perteklius sudaro žemės savininko pajamas, tai iš tikrųjų savininkas, nepaisant jam suteikiamos garbingos vietos, nušalinamas nuo žemės dirbimo kaštų ir kartu nustoja buvęs gamybos agentas, — visai taip, kaip rikardininų teorijoje.

Fiziokratijos atsiradimas buvo susijęs su opozicija prieš kolbertizmą, o ypač su skandalingu Lo sistemos žlugimu.

[4] Vertės painiojimas su gamtos medžiaga (Paoletis)]

[234] Vertės painiojimą arba, tiksliau sakant, jos sutapatinimą su gamtos medžiaga ir šios pažiūros sąryšį su visa fiziokratų pažiūrų sistema aiškiai parodo žemiau pateikiamos *Ferdinando Paolečio* veikalo „I veri mezzi di render felici le società“ ištraukos (veikalas iš dalies nukreiptas prieš Verj, kuris savo kūrinyje „Meditazioni sulla Economia politica“ (1771) yra pasisakęs prieš fiziokratų). (Paoletis iš Toskanos, minėtas veikalas Kustodžio leidinio XX tome, Parte moderna.)

„*Tokio medžiagos gausinimo*“, koks yra „žemės gaminiai“, „be abejonės, nėra ir niekad negalės būti pramonėje, kuri teikia medžiagai tik formą, tik keičia ją; todėl pramonė nieko nesukuria. Tačiau, prieštaraujama man, pramonė suteikia medžiagai formą, vadinasi, ji produktyvi, nes jeigu ji ne-

gamina medžiagos, tai gamina formą. Gerai, to aš neneigiu. Tačiau *tai nėra turto kūrimas, atvirksčiai, tai ne kas kita, kaip išlaidos...* Politinė ekonomija numato ir padaro savo nagrinėjimo objektu fizinę ir realią gamybą, kuri tėra tik žemės ūkyje, nes tik jis gausina turtą sudarančias medžiagas ir produktus... Pramonė perka iš žemės ūkio žaliavas, kad jas apdirbtų. Jos darbas, kaip jau buvo sakyta, suteikia toms žaliavoms tik formą, bet nieko joms neprideda ir jų negausina“ (p. 196—197). „Duokite virėjui tam tikrą kiekį žirnių pietums pagaminti; jis kaip reikiant išvirs juos ir paruoštus patieks jums ant stalo, bet tokį pat jų kiekį, kokį yra gavęs; atvirksčiai, duokite tokį pat kiekį žirnių daržininkui, kad jis patikėtų juos žemei, ir, atėjęs laikui, jis sugrąžins jums bent keturgubai daugiau, negu yra gavęs. Tai ir yra tikra ir vienintelė gamyba“ (p. 197). „Daiktai įgauna vertę dėl žmonių poreikių. Todėl prekių vertė arba prekių vertės didėjimas yra ne pramonės darbo, o dirbančiųjų išlaidų rezultatas“ (p. 198). „Kai tik pasirodo kokia nors madinga pramoninė prekė, ji tuojau paplinta šalyje ir už jos ribų; ir štai labai greitai kitų pramonininkų ir pirklių konkurencija sumažina jos kainą iki reikiamo lygio, kurį... apsprendžia žaliavų ir darbininkų pragyvenimo reikmenų vertė“ (p. 204—205).

[5] Fiziokratų teorijos elementai Adomo Smito koncepcijoje]

Žemės ūkyje anksčiau, negu visose kitose gamybos šakose, gamybai stambiu mastu panaudojamos gamtos jėgos. Pramonėje jų panaudojimas krinta į akis tiktai aukštesnėje jos išsivystymo pakopoje. Iš vėliau pateikiamos citatos galima pamatyti, kad A. Smitas čia dar išreiškia stambiosios pramonės priešistoriją ir todėl dėsto fiziokratų pažiūras, o Rikardas jam atsako šiuolaikinės pramonės požiūriu.

[235] Savo veikalą „Tautų turtingumo prigimties ir priežasčių tyrinėjimas“ — rusiškas vertimas: *A. Смит. Исследования о природе и причинах богатства народов. М.—Л., 1935, том I, p. 307—308*] antrosios knygos 5 skirsnyje A. Smitas apie žemės rentą sako:

„Ji yra gamtos kūrinys, kuris pasilieka, atskaičius arba padengus visa tai, kas gali būti laikoma žmogaus kūriniu. Ji retai kada yra mažesnė už ketvirtadalį viso produkto ir dažnai viršija jo trečdalį. Toks pat manufaktūrose panaudoto produktyvaus darbo kiekis niekad negali duoti tokios didelės naujai sukurto produkto masės. *Manufaktūrose gamta nedaro nieko, viską daro žmogus*, o gautasis produktas visada turi būti proporcingas jį kuriančių gamybos agentų jėgai“.

Atsakydamas į tai, Rikardas pažymi savo „Pagrinduose“ [„On the Principles of Political Economy, and Taxation“] (ant-rasis leidimas, 1819, p. 61—62, pastaba) [Rusiškas vertimas: *Рикардо, Давид. Сочинения, том I. М., 1955, p. 72, pastaba*]:

„Argi gamta pramonėje nieko nedaro žmogui? Argi niekis yra vėjo ir vandens jėgos, kurios varo mūsų mašinas ir kurias panaudoja laivyba? Argi atmosferos slėgis ir garo stangrumas, kurie įgalina mus paleisti veikti nuostabiausias mašinas, nėra gamtos dovanos? Aš jau nekalbu apie šilumos

veikimą minkštinant ir lydant metalus, apie atmosferos veikimą dažymo ir fermentavimo procesuose. Negalima išvardyti nė vienos pramonės šakos, kurioje gamta žmogui nepadėtų, be to, jos pagalba yra dosni ir teikiama dovanai“.

Kad fiziokratai pelną laiko tik atskaitymu iš rentos:

„Pavyzdžiui, fiziokratai sako apie nėrinių gabalo kainą, kad viena jos dalis tepadengia tai, ką darbininkas yra suvartojęs, o kita dalis tiktai per-eina iš vieno žmogaus“ {būtent, žemės savininko} „kišenės į kito žmogaus kišenę“ („An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Maltus“ etc. London, 1821, p. 96).

Iš fiziokratų pažiūros, kad pelnas (įskaitant palūkanas) tesąs kapitalistų vartojimui sunaudojamos pajamos, taip pat išplaukia toji A. Smito ir jo pasekėjų pažiūra, kad kapitalo kaupimas atsirandąs dėl kapitalisto nepriteklių, dėl jo taupumo ir susilaikymo. Fiziokratai tai galėjo teigti todėl, kad tikroju, ekonominiu, taip sakant, teisėtu kaupimo šaltiniu jie telaike žemės rentą.

„Jis“, t. y. žemdirbio darbas,—sako Tiurgo.—„yra vienintelis darbas, kuris gamina *daugiau kaip darbo užmokestį*“ (Tiurgo, cit. veik., p. 11).

Tuo būdu čia visas pelnas įskaitytas į „darbo užmokestį“.

[236] „Žemdirbys, neskaitant“ (savo paties darbo užmokesčio) „padengimo, sukuria dar žemės savininko pajamas, o amatininkas nesukuria jokių pajamų nei sau, nei kitiems“ (cit. veik., p. 16). „Visa, ką žemė pagamina visokiems avansams padengti ir tuos avansus įdėjusio asmens pelnui gauti, *negali būti laikoma pajamomis*, o tik *žemės dirbimo kaštų padengimu*“ (cit. veik., p. 40).

A. Blanki savo veikale „Histoire de l'économie politique“, Bruxelles, 1839, p. 139, sako apie fiziokratus:

„Jie buvo tos nuomonės, kad žemei dirbti sunaudotas darbas pagamina ne tik tai, kas reikalinga darbininkui prasimaitinti per visą jo darbo laiką, bet ir tam tikrą *vertės perteklių*“ (pridedamąją vertę), „kuris gali būti prijungtas prie jau esamo turto masės. Šį perteklių jie vadino *grynuoju produktu*“.

(Vadinasi, pridedamąją vertę jie supranta kaip vartojamąsias vertes, kuriomis ji pasireiškia.)

„Jų požiūriu, grynasis produktas būtinai turėjo priklausyti žemės savininkui ir sudarė jo rankose pajamas, kuriomis jis galėjo laisvai disponuoti. O kas buvo kitų gamybos šakų grynasis produktas?.. Pramonininkai, prekybininkai, darbininkai—visi jie buvo laikomi žemės ūkio, šio vyriausiojo visų gėrybių kūrėjo ir paskirstytojo, tarnautojais, jo *samdomaisiais darbininkais*. Pagal *ekonomistų*¹⁸ sistemą visų šių grupių darbo produktai tebuvo tik ekvivalentas to, ką jos suvartodavo savo darbo metu, tad, jų darbai pasibaigus, bendra turtų suma likdavo visiškai tokia pat, kaip ir anksčiau, *jei tiktai darbininkai ar savininkai neatidėdavo*, t. y. *ne taupė* tai,

ką jie turėjo teisę suvartoti. Tuo būdu tiktai žemei panaudotas darbas buvo laikomas vieninteliu turtą gaminančiu darbu, o darbas kitose gamybos šakose buvo laikomas nevaisingu darbu, nes jis nė kiek nedidino visuomeninio kapitalo“.

{Vadinasi, fiziokratai kapitalistinės gamybos esme laikę pridedamosios vertės gaminimą. Kaip tik šį reiškinį jie turėjo išaiškinti. Tai ir buvo problema, jiems atmetus merkantilistinės sistemos „pelną iš perleidimo“.

„Norint turėti pinigų“,—sako *Mersjé de lia Rivjeras*,—„reikia juos pirkti, ir juos pirkęs žmogus nepasidaro turtingesnis, negu buvo anksčiau; jis tegavo pinigais tokią pat vertę, kokią yra atidavęs prekėmis“ (*Mercier de la Rivière. Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*, t. II, p. 338).

Tai liečia tiek [237] pirkimą, tiek ir pardavimą, taip pat ir visos prekės metamorfozės rezultatą, t. y. pirkimo ir pardavimo rezultatą, įvairių prekių mainus pagal vertę, t. y. ekvivalentų mainus. Bet iš kurgi atsiranda pridedamoji vertė, t. y. iš kur atsiranda kapitalas? Tokia buvo fiziokratams iškilusi problema. Jų klaida buvo ta, kad *medžiagos didėjimą*, kuris dėl natūralaus augalų augimo ir natūralaus gyvulių veisimosi skiria žemdirbystę ir gyvulininkystę nuo pramonės, jie painiojo su *mainomosios vertės didėjimu*. Jiems pagrindas buvo vartojamoji vertė. O visų prekių vartojamoji vertė, suvesta, kaip sako scholastikai, į universalią esybę, jiems buvo gamtos medžiaga kaip tokia, kuri duotu pavidalu didėja tik žemdirbystėje.}

A. Smito vertėjas Ž. Garnjė, kuris pats buvo fiziokratas, teisingai išdėsto fiziokratų *taupymo teoriją* ir t. t. Pirmiausia jis sako, kad pramonė,—kaip kad merkantilistai teigė apie bet kurią gamybą,—gali kurti pridedamąją vertę *tiktai* „pelnu iš perleidimo“, parduodama prekes aukščiau jų vertės, tad tėra iš naujo perskirstomos jau sukurtos vertės, o nauja vertė nėra prijungiama prie anksčiau sukurtų verčių.

„Amatininkų ir pramonininkų darbas, neatskleidžias jokio naujo turtų šaltinio, gali būti pelningas tik vykstant naudingiems mainams ir teturi grynai santykinę vertę,—vertę, kurios daugiau nebebus, jei vėl nepasitaikys proga *laimėti mainant*“ (jo atliktas A. Smito veikalo vertimas „*Recherches sur la nature et les causes de la richesse de nations*“, t. V, Paris, 1802, p. 266)¹⁰.

Arba jų santaupos,—ta vertė, kurią jie pasilaiko, atėmus tą, kurią išleidžia,—turi būti daromos, sumažinant jų pačių vartojimą.

„Nors amatininkų ir pramonininkų darbas negali prijungti prie bendrosios visuomenės turtų masės nieko kito, kaip tik samdomųjų darbininkų ir kapitalistų daromas santaupas, tačiau šitokiu būdu jis gali prisidėti prie visuomenės turtėjimo“ (ten pat, p. 266).

Ir smulkiau:

„Žemės ūkio darbininkai turtina valstybę pačiu savo darbu, o pramonės ir prekybos darbininkai gali turtinti ją *tik sutaupomis, mažindami savo vartojimą*. Šis ekonomistų teiginys yra pasekmė to fakto, kad jie skiria žemės ūkio darbą nuo pramonės darbo, ir jis atrodo esąs toks pat nenuginčijamas, kaip ir tas skyrimas. Iš tikrųjų, amatininkų ir pramonininkų darbas prie medžiagos vertės tegali prijungti tik jų pačių darbo vertę, t. y. vertę darbo užmokesčio ir pelno, kurį šis darbas turėjo duoti sutinkamai su toje šalyje ir tuo metu galiojančia darbo užmokesčio [238] ir pelno norma. Šis darbo užmokestis, koks jis bebūtų, mažas ar didelis, yra atlyginimas už darbą; šis darbo užmokestis yra tai, ką darbininkas turi teisę suvartoti ir ką jis, reikia manyti, suvartoja, nes tik vartodamas jis tegali pasinaudoti savo darbo vaisiais ir tas naudojimas iš tikrųjų sudaro visą jo atlyginimą. Lygiai taip pat ir pelnas, koks jis bebūtų, mažas ar didelis, laikomas tuo, ką diena iš dienos suvartoja kapitalistas, ir, savaimė suprantama, laikomasi prielaidos, kad jis savo malonumus suderina su jo kapitalo duodamomis pajamomis. Taigi jei darbininkas neatsisakytų dalies savo gerovės, į kurią jis turi teisę sutinkamai su galiojančia *už jo darbą* jam priklausancio darbo užmokesčio norma, jei kapitalistas neatidėtų dalies jo kapitalo jam duodamų pajamų,— tai ir vienas, ir kitas, baigdami darbą, suvartotų visą iš to darbo gaunamą vertę. Tuo būdu, baigus jiems darbą, visa visuomenės turtų masė pasiliktų tokia pat, kokia ji buvo ligi tol, *jei tik jie nebūtų sutaupę* dalies to, ką jie turėjo teisę suvartoti ir ką jie galėtų suvartoti, nebijodami, kad bus laikomi eikvotojais; šiuo atveju visa visuomenės turtų masė padidėtų *visa tų sutaupų verte*. Vadinasi, visiškai pagrįstai galima sakyti, kad dirbantieji pramonėje ir prekyboje *tik savo nepritekliais* gali didinti visą visuomenėje esamo turto masę“ (ten pat, p. 263—264).

Taip pat visiškai teisingai Garnjė nuvokia, kad A. Smito teorija apie kaupimą taupant remiasi šiuo fiziokratinu pagrindu (A. Smitas buvo labai paveiktas fiziokratijos, ir tai jis niekur kitur taip ryškiai neparodo, kaip kritikuodamas fiziokratiją). Garnjė sako:

„Pagaliau, ekonomistai teigė, kad pramonė ir prekyba gali didinti nacionalinį turtą tik nepriteklių dėka, o Smitas lygiai taip pat sako, kad pramonė dirbtų tuščiai ir šalies kapitalas niekad nepadidėtų, jei ekonomija jo nedidintų savo sutaupomis“ (II knyga, 3 skirsnis). „Tuo būdu Smitas visiškai sutinka su ekonomistais“ (ten pat, p. 270).

[6) Fiziokratai kaip stambaus kapitalistinio žemės ūkio šalininkai]

[239] Kaip vieną iš betarpiškų istorinių aplinkybių, prisidėjusių prie fiziokratijos paplitimo ir dargi prie jos atsiradimo, A. Blanki anksčiau cituotame veikale pateikia štai ką:

„Iš visų vertybių, kurios vešliai pražydo karštligiškoje“ (Lo) „sistemas atmosferoje, neliko nieko kito, kaip tik suirimas, nusiminimas ir bankrotas. Tik žemės nuosavybė nežlugo šitoje audroje“.

{Matyt, dėl to p. Prudono veikale „Philosophie de la Misère“ žemės nuosavybė ir pasirodo tik po kredito.}

„Jos padėtis net pagerėjo, nes ji, gal būt, *pirmą kartą* nuo feodalizmo laikų pradėjo eiti iš rankų į rankas ir ją *plačiu mastu imta dalyti*“ (cit. veik., p. 138).

Būtent:

„Nesuskaitomas savininkų keitimasis, kuris vyko sistemos įtakoje, pradėjo skaidyti žemės nuosavybę... Pirmą kartą žemės nuosavybė išėjo iš tos sustingimo būklės, kurioje ją taip ilgai laikė feodalinė sistema. Tai buvo tikras žemės nuosavybės atbudimas žemės ūkiui... Ji“ (žemė) „iš mirusios rankos režimo perėjo į cirkuliacijos režimą“ (p. 137—138).

Tiurgo, lygiai kaip *Kenė* ir kiti pastarojo pasekėjai, taip pat pasisako už *kapitalistinę* gamybą žemės ūkyje. Pavyzdžiui, Tiurgo sako:

„Žemės išnuomojimas... šis pastarasis būdas“ (stambusis, šiuolaikine nuomos sistema besiremiantis žemės ūkis) „yra naudingiausias iš visų būdų, bet jis gali būti naudojamas tik pakankamai turtingoje šalyje“ (žr. *Tiurgo*, cit. veik., p. 21).

Ir *Kenė* savo veikale „*Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole*“ sako:

„Grūdiniams javams auginti naudojamą žemę reikia, jeigu tai galima, jungti į stambias turtingų žemdirbių“ (t. y. kapitalistų) „eksploatuojamas fermas, nes stambiosiose žemės ūkio įmonėse — palyginti su smulkiosiomis — pastatų užlaikymo ir jų remonto išlaidos yra mažesnės, gamybos kaštai proporcingai žymiai mažesni, o grynasis produktas žymiai didesnis“ [„Physiocrates“, Dero leid., I dalis, p. 96—97] [Rus. vertimo 436 p.]

Kartu *Kenė* nurodytoje vietoje pripažįsta, kad žemės ūkio darbo našumo didėjimo rezultatai tenka „grynosioms pajamoms“, vadinasi, visų pirma atitenka žemės savininkui, t. y. pridedamosios vertės savininkui, ir kad santykinis pridedamosios vertės didėjimas kyla ne iš žemės, bet iš visuomeninių ir panašių priemonių darbo našumui kelti. [240] Mat, jis nurodytoje vietoje sako:

„Kiekvienas naudingas“ (t. y. naudingas „grynajam produktui“) „sutaupymas darbo, kuris gali būti atliktas gyvuliais, mašinomis, vandens jėga ir t. t., yra naudingas gyventojams [ir valstybei, nes didesnis grynasis produktas užtikrina didesnę uždarbę kitose profesijose ir kitus darbus dirbantiems žmonėms]“.

Kartu *Mersjė de lia Rivjeras* (cit. veik., t. II, p. 407) nuvokia, kad pridedamoji vertė, bent pramonėje (Tiurgo, kaip anksčiau minėta, tai taiko visoms gamybos šakoms), kažkaip yra susijusi su pačiais pramonės darbininkais. Nurodytoje vietoje jis sušunka:

„Sulaikykite savo entuziazmą, jūs, akli apgaulingų pramonės produktų gerbėjai! Prieš liaupsindami jos stebuklus, atmerkite akis ir pažvelkite, kokį

skurdą kenčia arba bent kaip vargingai gyvena tie patys darbininkai, kurie moka dvidešimt su paversti tūkstančio ekiu vertel! *Kam gi atitenka šis milžiniškas vertės padidėjimas? Pažvelkite: tie, kurių rankomis sukuriamas tās vertės padidėjimas, negali pasiekti gerovės! Tad bijokite šio kontrasto!*"

[7) Fiziokratų politinių pažiūrų prieštaravimai. Fiziokratai ir Prancūzijos revoliucija]

Visos ekonomistų sistemos prieštaravimai. Absoliutinės monarchijos šalininkų tarpe buvo Kenė.

„Valdžia turi būti vieninga... Valdymo srityje priešinių jėgų sistema yra pražūtinga; ji terodo aukštesniųjų nesantaiką ir žemesniųjų priešpauą“ (anksčiau cituotame veikale „Maximes g n rales“ etc. [„Physiocrates“, Dero leid., I dalis, p. 81] [Rus. vertimo p. 432]).

Mersj  de lia Rivjeras rašo:

„Jau vien tuo, kad žmogui skirta gyventi visuomenėje, jam yra skirta gyventi despotizmo valdžioje“ („Ordre naturel et essentiel des soci t s politiques“, t. I, p. 281).

O čia dar „liaudies draugas“²⁰ markizas de Mirabo, Mirabo — tėvas! Ir kaip tik ši mokykla savo laissez faire, laissez aller atmeta kolbertizmą ir aplamai bet kokį valstybės kišimąsi į civilinės visuomenės veiklą. Ji leidžia valstybei gyventi tik tos visuomenės porose, panašiai kaip, pasak Epikuro, dievai gyvena visatos porose! Žemės nuosavybės garbinimas praktikoje pavirsta reikalavimu užkrauti mokesčius vien tik žemės rentai, o čia slypi galimumas, kad valstybė konfiskuotų žemės nuosavybę, — visiškai kaip radikaliosios rikardininkų dalies teorijoje²¹. Prancūzijos revoliucija, nepaisydama Rederero ir kitų prieštaravimų, priėmė šią mokesčių teoriją.

Pats Tiurgo — radikalus buržuazinis ministras, kurio veikla buvo Prancūzijos revoliucijos įvadas. Nepaisant tariamo jų feodališkumo, fiziokratai veikia ranka rankon su enciklopedistais! [240]

[241] Tiurgo mėgino užbėgti už akių Prancūzijos revoliucijos priemonėms. 1776 metų vasario ediktu jis panaikino cechus. (Šis ediktas buvo panaikintas, praėjus trims mėnesiams po jo paskelbimo.) Taip pat Tiurgo panaikino valstiečių prievolę tašyti kelius ir mėgino įvesti vieną žemės rentos mokesštį²².

[241] Vėliau mes dar kartą sugrįšime prie didelio fiziokratų nuopelno analizuojant kapitalą²³.

Taigi  ia tuo tarpu turime štai ką: fiziokratų nuomonė, priedamoji vertė atsiranda dėl tam tikros rūšies darbo, žemės ūkio darbo, našumo. O tas ypatingas našumas egzistuoja, aplamai imant, gamtos dėka.

Pagal merkantilistinę sistemą pridedamoji vertė tėra santykinė: ką laimi vienas, tai praranda kitas. „Pelnas iš perleidimo“, arba „turto pusiausvyros tarp dalyvaujančiųjų svyravimas“*. Vadinasi, nagrinėjant visuminį kurios nors šalies kapitalą, šalies viduje iš tikrųjų nesusidaro jokia pridedamoji vertė. Ji gali susidaryti tik vienai nacijai palaikant santykius su kitomis nacijomis. Ir perteklius, kurį viena nacija realizuoja kitos atžvilgiu, reiškiasi pinigais (prekybos balansas), nes kaip tik pinigai yra tiesioginė ir savarankiška mainomosios vertės forma. Priešingai tam, — nes merkantilistinė sistema iš tikrųjų neigia absoliutinės pridedamosios vertės susidarymą, — fiziokratija nori pastarąją išaiškinti: „*grynasis produktas*“. O kadangi fiziokratų dėmesys nukreiptas į vartojamąją vertę, tai žemės ūkis jiems atrodo esąs *vienintelis šio „grynojo produkto“ kūrėjas*.

[8] Kaip prūsų reakcionierius Šmalcas vulgarizavo fiziokratų teoriją]

Vienas iš naiviausių fiziokratijos atstovų — kaip toli jam iki Tiurgo — yra senas specialistas demagogams²⁴ sekti, Prūsijos karališkasis slaptas patarėjas Šmalcas. Pavyzdžiui, Šmalcas sako šitaip:

„Jei gamta jam“ (žemės sklypo išnuomotojui, žemės savininkui) „moka *dvigubai didesnę palūkanų normą, palyginus su įstatymo nustatyta pinigine palūkanų norma*, tai kokiu protingu pagrindu būtų galima atimti iš jo tas pajamas?“ („*Economie politique*“, traduit par Henri Jouffroy etc., tome I, Paris, 1826, p. 90)²⁵.

Fiziokratatai darbo užmokesčio minimumą formuluoja taip, kad darbininkų vartojimas (arba išlaidos) yra lygus *jų gaunamam* darbo užmokesčiui. Arba, kaip p. Šmalcas tai išreiškia hendra forma:

„Vidutinis kurios nors profesijos darbo užmokestis yra lygus tam, ką tos profesijos žmogus vidutiniškai suvartoja savo darbo metu“ (cit. veik., p. 120).

[Toliau Šmalco veikale skaitome:]

„*Žemės renta* yra vienintelis nacionalinių pajamų elementas; [242] tiek didėtojo kapitalo palūkanos, tiek ir visų darbo rūšių darbo užmokestis tik perkelia iš vieny rankų į kitas tos žemės rentos produktą“ (cit. veik., p. 309–310).

„Tautos turtą sudaro tik žemės pajėgumas kasmet gaminti žemės rentą“ (cit. veik., p. 310).

„Jeigu nagrinėsime visų daiktų, kad ir kokie jie būtų, *vertės* pagrindus, pradinius jos elementus, tai turėsime pripažinti, kad ši vertė yra ne kas kita,

* Zr. šios knygos 9–11 p. *Red.*

kaip paprastų gamtos produktų vertė. Tai reiškia, kad nors darbas suteikia daiktams naują vertę ir tuo būdu didina jų kainą, tačiau vis dėlto ši nauja vertė, arba ši padidėjusi kaina, susideda tik iš sumos verčių visų tų gamtos produktų, kuriuos darbininkas yra suvartojęs arba vienaip ar kitaip sunaudojęs tam, kad suteiktų tiems daiktams naują formą“ (cit. veik., p. 313).

„Šios rūšies darbas“ (žemdirbystė tikrąja šio žodžio prasme) „yra vienintelis, kuris prisideda prie naujų kūrinių sukūrimo, ir todėl ligi tam tikro laipsnio gali būti laikomas produktyviu darbu... Apdirbamosios pramonės darbas gamtos sukurtiems kūnams tesuteikia tik naują formą“ (cit. veik., p. 15—16).

[9) Ankstesnioji fiziokratų prietaro žemės ūkio klausimu kritika (Veris)]

Prieš fiziokratų prietarą.

Veris (*Pjetras*): „Meditazioni sulla Economia politica“ (pirimą kartą išspausdinta 1771 metais), Kustodžio leid., t. XV, Parte Moderna.

„Visi visatos reiškiniai, ar jie būtų žmogaus rankos ar visuotinių gamtos dėšnių sukurti, neduoda mums tikro medžiagos sukūrimo idėjos, o duoda tik jos pakeitimo idėją. *Jungimasis* ir *atsiskyrimas* — štai vieninteliai elementai, kuriuos randa žmogaus protas, analizuodamas gamybos idėją. *Vertė* ir *turtai* yra *gaminami* tiek tuo atveju, kai žemė, oras ir vanduo lauke pavirsta kviečiais, tiek ir tuo atveju, kai, žmogaus rankai prisidedant, lipnios vabzdžių išskyros pavirsta šilku arba atskiri metalo gabalėliai susijungia ir sudaro laikrodžio mechanizmą“ (p. 21—22).

Toliau:

Fiziokratai vadina „pramonės darbininkų klasę *nevaisinga* todėl, kad, jų nuomone, *pramonės gaminių vertė yra lygi žaliavai* plius *pragyvenimo reikmenys, kuriuos pramonės darbininkai suvartoja tos žaliavos perdirbimo metu*“ (p. 25).

[243] Atvirkščiai, Veris atkreipia dėmesį į nuolatinį žemdirbių skurdą priešingai didėjančiam pramone besiverčiančiųjų turtėjimui ir toliau sako:

„Tai parodo, kad, gaudamas kainą, besiverčiantis pramone gauna ne tik *padengimą to, kas suvartota, bet ir tam tikrą sumą virš to, ir ši suma yra naujas*, per metus gamyboje sukurtas *vertės kiekis*“ (p. 26). „Pagaminta vertė yra ta žemės ūkio ar pramonės produkto kainos dalis, kurią tas produktas *duoda virš pradinės medžiagų ir joms perdirbti reikalingų vartojimo kaštų vertės*. Žemės ūkyje turi būti atskaityta sėkla ir valstiečio vartojimas; lygiai taip pat pramonėje atskaitoma žaliava ir darbininko vartojimas, ir *naujos vertės kasmet sukuriami lygiai tiek, kiek lieka tai atskaičius*“ (p. 26—27).

[TREČIASIS SKIRSNIS]

ADOMAS SMITAS

**[1) Du Smito skirtingi vertės apibrėžimai:
vertės apibrėžimas prekėje esančio sunaudoto darbo kiekiu
ir jos apibrėžimas mainais į tą prekę
perkamam gyvojo darbo kiekiu]**

A. Smitas, kaip ir visi dėmesio verti ekonomistai, pasiėmė iš fiziokratų vidutinio darbo užmokesčio sąvoką; vidutinį darbo užmokestį jis vadina „natūraline darbo užmokesčio kaina“.

„Žmogus visuomet turi turėti galimybę gyventi iš savo darbo, ir jo darbo užmokestis bent turi būti pakankamas jam pragyventi. Darbo užmokestis dažniausiai turi būti net kiek didesnis, nes kitaip darbininkas negalėtų išlaikyti šeimos, ir šių darbininkų rasė išmirtų jau pirmojoje kartoje“ ([Garnjės vertimas] I tomas, I knyga, VIII skirsnis, p. 136) [Rus. vertimo I t., p. 63].

A. Smitas tvirtai konstatuoja, kad darbo gamybinio pajėgumo vystymasis pačiam darbininkui nėra naudingas. Pavyzdžiui, jo veikale (I knyga, VIII skirsnis, Makkulocho leid., Londonas, 1828) sakoma:

„Darbo produktas sudaro natūralų atlyginimą už darbą, arba jo užmokestį. Toje pirmąją visuomenės būklėje, kuri buvo prieš *atsirandant privatinei žemės nuosavybei ir kapitalo kaupimui*, visas darbo produktas priklausė darbininkui. Jis neturi dalytis nei su žemvaldžiu, nei su samdytoju. Jei tokia visuomenės būklė ir toliau egzistuotų, tai darbo užmokestis *augtų kartu su darbo pasidalijimo sąlygojamu darbo gamybinio pajėgumo didėjimu*. Visi daiktai nuolat turėtų pigti“.

{Siaip ar taip, visi tie daiktai, kuriems atgaminti reikia mažiau darbo. Bet jie ne tikrai „turėtų pigti“, bet ir iš tikrųjų atpigo.}

„Jiems pagaminti reikėtų vis mažiau darbo; o kadangi prekės, kurioms pagaminti sunaudotas vienodas darbo kiekis, esant tokiai padėčiai, suprantama, būtų mainomos viena į kitą, tai jas būtų galima pirkti [244] už mažesnio darbo kiekio produktą... Tačiau tokia pirmąją visuomenės būklė, kai darbininkas naudojasi visu savo darbo produktu, *negalėjo išlikti, atsiradus privatinei žemės nuosavybei ir kapitalo kaupimui*. Taigi tokia padėtis pasibaigė dar gerokai anksčiau, negu buvo pasiekti didžiausi laimėjimai didinant darbo gamybinį pajėgumą, ir nebūtų jokios naudos toliau tyrinėti, kokią įtaką ši padėtis galėtų turėti atlyginimui už darbą, arba jo užmokesčiui“ (t. I, p. 107—109) [Rus. vertimo I t., p. 60—61].

Čia A. Smitas labai vykusiai pažymi, kad darbo gamybinio pajėgumo vystymasis tikrai stambiu mastu teprasideda nuo to momento, kai darbas paverčiamas samdomuoju darbu ir kai darbo sąlygos jo atžvilgiu pasirodo, iš vienos pusės, kaip žemės nuosavybė, o iš antros — kaip kapitalas. Vadinasi, darbo gamybinio pajėgumo vystymasis teprasideda tokiomis sąlygomis, kai pats darbininkas jau nebegali pasisavinti to vystymosi rezultatų. Todėl nėra jokios naudos tyrinėti, kokie būtų (arba turėtų būti) to gamybinio pajėgumo padidėjimo padariniai „darbo užmokesčiui“, — kuris čia lygus darbo produktui, — tariant, kad darbo produktas (arba to produkto vertė) priklauso pačiam darbininkui.

A. Smitas yra smarkiai veikiamas fiziokratiinių pažiūrų, ir dažnai jo veikale plačiai dėstomą samprotavimai, kurie priklauso fiziokratams ir visiškai prieštarauja jo paties reiškiamoms pažiūroms. Pavyzdžiui, žemės rentos teorijoje ir t. t. Į šias Smitui nebūdingas jo veikalo sudėtinės dalis, kuriuose jis yra tiesiog fiziokratas²⁶, mūsų tikslui galima visiškai nekreipti dėmesio.

Pirmojoje šio veikalo dalyje, analizuodamas prekę, aš jau esu parodęs²⁷, kaip A. Smitas svyruoja tarp skirtingų mainomosios vertės apibrėžimų, būtent — tarp *prekių* vertės apibrėžimo joms pagaminti reikalingu darbo kiekiu ir jos apibrėžimo tuo gyvojo darbo kiekiu, už kurį prekė gali būti piršta, arba, tai yra tas pat, tuo prekių kiekiu, už kurį gali būti pirktas tam tikras gyvojo darbo kiekis; jo veikale pirmasis apibrėžimas čia suplakamas su antruoju, čia antrasis išstumia pirmąjį. Antrajame apibrėžime Smitas prekių vertės matu daro darbo *mainomąją vertę*, faktiškai — *darbo užmokestį*, nes darbo užmokestis yra lygus tam prekių kiekiui, kuris įgyjamas vietoj tam tikro gyvojo darbo kiekio, arba yra lygus tam darbo kiekiui, kuris gali būti pirktas už tam tikrą prekių kiekį. Bet darbo, teisingiau tariant, darbo jėgos, vertė, kaip ir kiekvienos kitos prekės vertė, kinta ir nieku specifiniu nesiskiria nuo kitų prekių vertės. Čia vertės matu ir jos išaiškinimo pagrindu padaroma pati vertė, — vadinasi, susidaro ydingasis ratas.

Tačiau iš tolesnio dėstymo paaiškės, kad tie svyravimai ir tas visiškai skirtingų apibrėžimų painiojimas nesutrukdo Smitui tyrinėti pridėdamosios vertės prigimtį ir jos kilmę, nes visur, kur jis išdėsto savo teiginius, jis iš tikrųjų, pats to nenuvokdamas, laikosi teisingo prekių mainomosios vertės apibrėžimo, būtent, apibrėždamas ją prekėse esančio joms sunaudoto darbo kiekiu, arba darbo laiku. [244]

[VII—283a] {Daugeliu pavyzdžių galima parodyti, kaip dažnai Smitas savo veikale,— ten, kur jis aiškina tikrus faktus,—

produkte esantį darbo kiekį laiko verte ir vertę apsprendžiančiu veiksmu. Dalį šios medžiagos cituoja Rikardas²⁸. Tuo remiasi visa Smito teorija apie darbo pasidalijimo ir patobulintų mašinų įtaką prekių kainai. Čia užtektų pateikti vieną vietą. Pirmosios knygos XI skirsnyje A. Smitas kalba apie daugelio manufaktūrinių prekių atpigimą jo laikais palyginti su ankstesniais šimtmečiais, apie kuriuos jis pastebi:

„Reikėjo žymiai daugiau darbo [283b] šioms prekėms pagaminti, ir todėl, jas pristčius į rinką, jos turėjo būti parduodamos arba mainomos už žymiai didesnio darbo kiekio kainą“ ([Garnjės vertimas] t. II, p. 156) [Rus. vertimo I t., p. 218–219.] [VII–283b].

[VI–245] Bet, antra vertus, tas prieštaravimas ir perėjimas nuo vieno aiškinimo būdo prie kito A. Smito teorijoje remiasi gilesniu pagrindu. (Rikardas, atskleisdamas Smito prieštaravimą, nepastebėjo šio gilesnio pagrindo, teisingai neįvertino to prieštaravimo, todėl jo ir neišsprendė.) Tarkime, kad visi darbininkai yra prekių gamintojai, kad jie ne tik gamina savo prekes, bet ir parduoda jas. Šių prekių vertę apsprendžia jose esantis būtinas darbo laikas. Vadinasi, jei prekės parduodamos pagal jų vertę, tai už prekę, kuri yra dvylikos valandų darbo laiko produktas, darbininkas ir vėl perka dvylikos valandų darbo laiką kitos prekės forma, t. y. dvylikos valandų darbo laiką, kuris sudaiktintas kitoje vartojamojoje vertėje. Tuo būdu jo darbo vertė yra lygi jo prekės vertei, t. y. lygi dvylikos valandų darbo laiko produktui. Pardavimas ir po to vykstantis pirkimas, trumpai tariant, visas mainų procesas — prekės metamorfozė — čia nieko nepakeičia. Jis pakeičia tik pavidalą tos vartojamosios vertės, kurioje glūdi šis dvylikos valandų darbo laikas. Vadinasi, darbo vertė yra lygi darbo produkto vertei. Pirma, mainant prekes, — jeigu jos mainomos pagal jų vertę, — mainomi vienodi sudaiktinto darbo kiekiai. Bet, antra, tam tikras gyvojo darbo kiekis mainomas į tokį pat sudaiktinto darbo kiekį, nes, iš vienos pusės, gyvasis darbas sudaiktinamas darbininkui priklausančiame produkte, prekėje, o iš antros pusės, ši prekė savo ruožtu mainoma į kitą prekę, kurioje yra toks pat darbo kiekis. Vadinasi, iš tikrųjų tam tikras gyvojo darbo kiekis mainomas į tokį pat sudaiktinto darbo kiekį. Tuo būdu ne tik prekė mainoma į prekę tuo santykiu, kuriuo jose sudaiktinta forma glūdi vienodi darbo laiko kiekiai, bet ir tam tikras gyvojo darbo kiekis mainomas į prekę, kurioje sudaiktinta forma glūdi toks pat darbo kiekis.

Esant tokiai prielaidai, darbo vertė (prekių kiekis, kuris gali būti pirktas už tam tikrą darbo kiekį, arba darbo kiekis, kuris gali būti pirktas už tam tikrą prekių kiekį) visiškai taip pat

galėtų įgauti prekės vertės matavimo reikšmę, kaip ir prekėje esantis darbo kiekis. Tai būtų galima todėl, kad darbo vertė sudaiktinta forma išreikštų tokį patį jo kiekį, kuris visada būtų lygus šiai prekei pagaminti reikalingam gyvojo darbo kiekiui, — kitaip tariant: tam tikras gyvojo darbo laiko kiekis visada gautų savo žinion tokį prekių kiekį, kuriame sudaiktinta forma būtų tiek pat darbo laiko. Bet esant visiems tiems gamybos būdams, o ypač esant kapitalistiniam gamybos būdai, kur daiktinės darbo sąlygos priklauso vienai klasei (arba kelioms), o kitai klasei, darbininkų klasei, atvirkščiai, priklauso vien tik darbo jėga, įvyksta priešingai. Darbo produktas, arba darbo produkto vertė, darbininkui nepriklauso. Tam tikras gyvojo darbo kiekis negauna savo žinion tokio pat sudaiktinto darbo kiekio, arba, kitaip tariant, tam tikras prekėje sudaiktinto darbo kiekis gauna savo žinion didesnę gyvojo darbo kiekį, negu tas, kuris yra pačioje prekėje.

Bet kadangi A. Smitas visiškai teisingai išėities tašku ima prekę ir prekių mainus ir todėl, kaip jis dėsto, gamintojai pradžioje tepasirodo vienas kito atžvilgiu tik kaip prekių savininkai — kaip prekių pardavėjai ir prekių pirkėjai, — tai jis konstatuoja (jam taip atrodo), kad mainuose tarp kapitalo ir samdomojo darbo, tarp [246] sudaiktinto darbo ir gyvojo darbo, bendras dėsnis čia pat nustoja veikęs ir prekės (nes ir darbas yra prekė, kadangi jis perkamas ir parduodamas) jau mainomos nesutinkamai su esančiais jose darbo kiekiais. Iš to jis daro išvadą, kad jei darbo sąlygos samdomojo darbininko atžvilgiu jau pasirodo žemės nuosavybės ir kapitalo forma, tai darbo laikas nustoja buvęs imanentinis, prekių mainomąją vertę reguliuojantis matas. Smitas veikia turėtų, — kaip teisingai jo adresu yra pažymėjęs Rikardas, — padaryti priešingą išvadą, kad posakiai „darbo kiekis“ ir „darbo vertė“ nustojo buvę identiškai, vadinasi, nors santykinę prekių vertę reguliuoja esantis jose darbo laikas, bet jos jau nebereguliuoja darbo vertė, nes pastarasis posakis tol tebuvo teisingas, kol jis buvo identiškas pirmajam. Toliau, kalbant apie Maltų²⁹, bus galima parodyti, kad net tuo atveju, jei darbininkas pasisavintų savo paties produktą, t. y. savo paties produkto vertę, savaime būtų neteisinga ir absurdiška laikyti šią vertę, arba darbo vertę, verčių matu tokia pat prasme, kuria verčių matu ir vertę kuriančiu elementu yra darbo laikas, arba pats darbas. Net ir tuo atveju už kurią nors prekę perkamas darbas negalėtų turėti matavimo reikšmės ta prasme, kuria ši reikšmė būdinga tam tikroje prekėje esančiam darbui. Vienas tebūtų kito rodiklis.

Šiaip ar taip, A. Smitas jaučia, kad iš prekių mainus apsprendžiančio dėsnio sunku kildinti kapitalo ir darbo mainus,

kurių pagrindą, matyt, sudaro šiam dėsniui visiškai priešingi ir jam prieštaraujantys principai. Ir šio prieštaravimo nebuvo galima paaiškinti, kol kapitalas buvo priešpastatomas tiesiog darbui, o ne darbo jėgai. A. Smitas gerai žinojo, kad darbo jėgai atgaminti ir išlaikyti sunaudojamas darbo laikas labai skiriasi nuo to darbo, kurį ji pati gali atlikti. Šiuo klausimu jis net remiasi Kantiljono veikalu „*Essai sur la nature du commerce*“.

„Šis autorius“, — rašo Smitas apie Kantiljoną, — „priduria, kad stipraus vergo darbas vertinamas turinčiu dvigubai didesnę vertę, negu jo išlaikymo kaštai, o silpniausio darbininko darbo vertė negali, kaip jis mano, būti mažesnė už stipraus vergo darbo vertę“ (I tomas, I knyga, VIII skirsnis, p. 137. *Garnjės* vertimas) [Rus. vertimo I t., p. 63].

Antra vertus, stebėtina, kad A. Smitas nesuprato, kaip maža jo dvejojimas turi bendro su tuo dėsniu, kuris reguliuoja vienos prekės mainus į kitą. To momento, kad prekės *A* ir *B* mainomos proporcingai esančiam jose darbo laikui, nė kiek netrikdo tos proporcijos, kuriomis tų prekių gamintojai pasiskirsto produktus *A* ir *B*, arba, tiksliau kalbant, jų vertę. Jei viena produkto *A* dalis atitenka žemės savininkui, kita — kapitalistui, trečia — darbininkui, kokios bebūtų jų gaunamos dalys, tai nė kiek nekeičia to fakto, kad pats *A* mainomas į *B* sutinkamai su savo verte. Kiekvienoje iš abiejų prekių — *A* ir *B* — esančio darbo laiko santykis visiškai nepriklauso nuo to, kaip atskiri asmenys pasisavina prekėje *A* arba *B* esantį darbo laiką.

„Įvykus gelumbėn mainams į audeklą, gelumbės gamintojai turės audekle tokias pat dalis, kokias jie anksčiau turėjo gelumbėje“ („*Misère de la philosophie*“, p. 29)³⁰.

Toks yra ir tas argumentas, kurį rikardininkai vėliau pagrįstai kėlė prieš [247] A. Smitą. Taip pat ir maltusininkas Džonas Keiznovas rašo:

„Prekių mainus ir jų pasiskirstymą reikia nagrinėti atskirai... Aplinkybės, kurios daro įtakos mainams, ne visada veikia pasiskirstymą. Pavyzdžiui, kurios nors prekės gamybos kaštų sumažėjimas pakeis jos santykį su visomis kitomis; bet tas kaštų sumažėjimas nebūtinai turi pakeisti pačios tos prekės pasiskirstymą arba kuriuo nors būdu paveikti kitų prekių pasiskirstymą. Antra vertus, bendras prekių vertės sumažėjimas, *vienodai paliečiantis visas* prekes, nepakeis jų tarpusavio santykio. Tai gali turėti įtakos, — bet gali jos ir neturėti, — jų pasiskirstymui“ ir t. t. (*Džonas Keiznovas*, jo išleisto *Maltaus* veikalo „*Definitions in Political Economy*“ pratarmė, London, 1853).

Bet kadangi pats produkto vertės „pasiskirstymas“ tarp kapitalisto ir darbininko remiasi prekių mainais — mainais tarp prekių ir darbo jėgos, — tai ši aplinkybė, suprantama, sukelia A. Smitui painiavą. Tas momentas, kad A. Smitas vertės matu dar laikė ir darbo vertę, arba vienos ar kitos prekės (arba

pinigų) perkamąjį pajėgumą darbo atžvilgiu, sutrikdė jo minčių eigą, pateikiant kainų teoriją, išdėstant konkurencijos poveikį pelno normai ir t. t., aplamai padarė jo veikalą visiškai nevieningą, ir dėl tos pačios priežasties daug esminių klausimų jis net visai nenagrinėjo. Tačiau tai, kaip mes tuojau pamatysime, neturėjo įtakos jo *pridedamosios vertės aplamai* nagrinėjimui, nes Smitas čia visada laikosi teisingo vertės apibrėžimo, būtent, kad ją apsprendžia įvairioms prekėms sunaudotas darbo laikas.

Taigi dabar pažiūrėsime, kaip jis nagrinėja klausimą.

Tačiau prieš tai reikia paminėti dar vieną aplinkybę. A. Smitas painioja skirtingus dalykus. Pirma, pirmosios knygos penktajame skirsnyje sakoma:

„Žmogus yra turtingas ar beturtis priklausomai nuo to, kiek jis turi lėšų apsirūpinti būtinaisiais pragyvenimo reikmenimis, patogumais ir malonumais. Bet, darbo pasidalijimui visose šakose įsigalėjus, žmogus tiesiog savo darbu gali parūpinti nepaprastai mažą šių daiktų dalį; žymiai didesnę jų dalį jis turi gauti iš kitų žmonių darbo; ir jis bus turtingas ar beturtis priklausomai nuo to, kokį darbo kiekį jis gali turėti savo žinioje arba nupirkti. Todėl bet kurios prekės vertė tam, kas, ją turėdamas, ketina ją išmainyti į kitus daiktus, o ne sunaudoti ar asmeniškai suvartoti, yra lygi darbo kiekiui, kurį ta prekė gali nupirkti arba gauti savo žinion. Vadinasi, darbas yra tikrasis visų prekių mainomosios vertės matas“ (t. I, p. 59—60) [Rus. vertimo I t., p. 30].

Toliau:

„Jose“ (prekėse) „yra vertė tam tikro darbo kiekiui, kurį mes mainome į tai, kas, mūsų spėjimu, [248] sudaro tokio pat darbo kiekio vertę... Ne aukščiau arba sidabru, o tik darbu pradžioje buvo pirkti visi pasaulio turtai; ir tiems, kurie turi juos ir nori išmainyti į kokius nors naujus produktus, jų vertė yra visiškai lygi tam darbo kiekiui, kurį jie gali už juos nupirkti arba gauti savo žinion“ (I knyga, V skirsnis, p. 60—61) [Rus. vertimo I t., p. 30].

Pagaliau:

„Kaip sako p. Hobsas, turtas — tai galia; bet žmogus, kuris įsigyja ar paveldi didelį turtą, nebūtinai kartu įsigyja politinę valdžią, civilinę arba karinę... Ta galia, kurią tas turtas iš karto ir tiesiogiai jam duoda, yra pirkimo galia; tai — teisė disponuoti bet kuriuo kito žmogaus darbu arba bet kuriuo to darbo produktu, kuris tuo metu yra rinkoje“ (ten pat, p. 61). [Rus. vertimo I t., p. 31].

Mes matome, kad visose šiose vietose Smitas suplaka „kito žmogaus darbą“ su „to darbo produktu“. Įsigalėjus darbo pasidalijimui, vienam ar kitam žmogui priklausančios prekės mainomoji vertė pasireiškia tomis svetimomis prekėmis, kurias tas žmogus gali nupirkti, t. y. tose prekėse esančiu svetimo darbo kiekiu, sudaiktinto svetimo darbo kiekiu. Ir šis svetimo darbo kiekis yra lygus tam darbo kiekiui, kuris yra jo paties prekėje. Smitas visiškai aiškiai sako:

„Prekėse yra vertė tam tikro darbo kiekiui, kurį mainome į tai, kas, mūsų spėjimu, tuo metu sudaro tokio pat darbo kiekio vertę“.

Cia akcentuojamas dėl *darbo pasidalijimo* įvykęs pakitimas, pasireiškiantis tuo, kad turtą jau nebesudaro savo paties darbo produktas, bet tas svetimo darbo kiekis, kurį prekė gauna savo žinon,— tas visuomeninio darbo kiekis, kurį ji gali nupirkti ir kurį apsprendžia joje pačioje esantis darbo kiekis. Iš tikrųjų čia glūdi tik mainomosios vertės sąvoka — mintis, kad mano darbas tik kaip visuomeninis apsprendžia mano turtą, vadinasi, kad jį apsprendžia mano darbo produktas, kuris įgalina mane disponuoti tokiu pat visuomeninio darbo kiekiu. Mano prekė, kurioje yra tam tikras būtinojo darbo laiko kiekis, įgalina mane disponuoti bet kuriomis tokios pat vertės prekėmis, vadinasi, tokiu pat kitose vartojamosiose vertėse sudaiktinto svetimo darbo kiekiu. Cia akcentuojamas darbo pasidalijimo ir mainomosios vertės sąlygojamas *mano* darbo prilyginimas *svetimam* darbui, kitaip tariant, visuomeniniam darbui (Adomas nepastebi, kad ir *mano* darbas, arba mano prekėse esantis darbas, jau yra *visuomeniškai* apibrėžtas ir kad jo pobūdis jau iš esmės pasikeitęs), o anaipol ne skirtumas tarp *sudaiktinto* darbo ir *gyvojo* darbo ir ne specifiniai jų mainų dėsniai. Iš tikrųjų A. Smitas čia tepasako tai, kad prekių vertę apsprendžia esantis jose darbo laikas ir kad prekių savininko turtą sudaro tas visuomeninio darbo kiekis, kurį jis turi savo žinioje.

Tačiau *darbo* ir *darbo produkto* sutapatinimas [249] iš tikrųjų čia jau duoda pirmą progą tam, kad prekių vertės apibrėžimas esančiu jose darbo kiekiu būtų painiojamas su jų vertės apibrėžimu tuo gyvojo darbo kiekiu, kuris už jas gali būti nupirktas, t. y. su prekių vertės apibrėžimu darbo verte. Jeigu A. Smitas sako:

„Žmogaus turtas yra mažesnis ar didesnis visiškai sutinkamai su tos galios didumu, t. y. su kitų žmonių darbo kiekiu, kuriuo jis dėl savo turto gali disponuoti, arba, *kas yra tas pat*“ (štai kur glūdi klaidingas sutapatinimas!) „su *produktu kitų žmonių darbo*, kurį jis gali nupirkti“ (ten pat, p. 61) [Rus. vertimo I t., p. 31],—

tai jis lygiai taip pat galėtų pasakyti: žmogaus turtas atitinka tą visuomeninio darbo kiekį, kuris yra jo „turtą“ sudarančiose jo paties prekėse. Smitas tai ir pažymi:

„Jose“ (prekėse) „yra vertė tam tikro darbo kiekio, kurį mainome į tai, kas, mūsų spėjimu, tuo metu sudaro *tokio pat darbo kiekio* vertę“. (Žodis „*vertė*“ čia bereikalingas ir beprasmiškas).

Klaidinga išvada jau pasirodo tame pačiame penktajame skirsnyje, kai jis, pavyzdžiui, sako:

„Tuo būdu darbas, kadangi jo *paties vertė* niekad nekinta, yra vienintelis tikras ir galutinis matas, kuris visais laikais ir visur gali būti naudojamas visų prekių vertei įvertinti ir palyginti“ (ten pat, p. 66) [Rus. vertimo I t., p. 32—33].

Tai, kas teisinga paties darbo, todėl ir jo mato, darbo laiko, atžvilgiu,— būtent, tas momentas, kad prekių vertė visuomet yra proporcinga jose sudaiktintam darbo laikui, kad ir kaip bekitėtų *darbo vertė*,— čia priskiriama pačiai šiai kintančiai darbo vertei.

Čia A. Smitas tuo tarpu tenagrinėja tik prekių mainus aplamai: mainomosios vertės, darbo pasidalijimo ir pinigų prigimtį. Mainų dalyviai jam vienas kito atžvilgiu dar tepasirodo kaip prekių savininkai. Jie perka svetimą darbą prekės forma, panašiai kaip ir jų pačių darbas pasireiškia prekės forma. Todėl jų disponuojamas visuomeninio darbo kiekis yra lygus darbo kiekiui, esančiam prekėje, kuria jie patys perka. Bet kai A. Smitas sekančiuose skirsniuose pradeda nagrinėti mainus tarp sudaiktinto darbo ir gyvojo darbo, tarp kapitalisto ir darbininko, kartu *pabrėždamas*, kad dabar prekės vertę jau apsprendžia nebe joje pačioje esantis darbo kiekis, bet jau skirtingas svetimo gyvojo darbo kiekis, kurį šia preke galima gauti savo žinion, t. y. nupirkti,— tai šis teiginys iš tikrųjų visai nereiškia, kad pačios prekės dabar jau mainomos nesutinkamai su esančiu jose darbo laiku. Šis teiginys tereiškia, kad *turtėjimas*, prekėje esančios vertės didinimas ir to didinimo laipsnis priklauso nuo didesnio ar mažesnio gyvojo darbo kiekio, kurį paleidžia veikti sudaiktintas darbas. Ir šia prasme tai teisinga. Bet Smito koncepcijoje čia lieka neaiškumas.

[2) Bendra Smito pridedamosios vertės koncepcija. Pažiūra į pelną, žemės rentą ir palūkanas kaip į atskaitymus iš darbininko darbo produkto]

[250] Pirmosios knygos šeštajame skirsnyje A. Smitas, lig tol nagrinėjęs santykius, kuriems esant tariama, kad gamintojai vienas kito atžvilgiu pasirodo tik kaip prekių pardavėjai ir prekių savininkai, pradeda nagrinėti mainų santykius tarp darbo sąlygų savininkų ir vien tik darbo jėgos savininkų.

„Toje pirmykštėje, neišsivysčiusioje visuomenės būklėje, kuri *egzistuoja prieš kapitalų kaupimą ir privatinės žemės nuosavybės atsiradimą*, vienintelis pagrindas, kuris galėjo duoti kurią nors taisyklę mainams, buvo, matyt, *įvairiems mainų daiktams įsigyti reikalingas darbo kiekis*. . . Visiškai natūralu, kad produktas, kuriam pagaminti paprastai reikia dviejų dienų ar dviejų valandų darbo, turės dvigubai didesnę vertę, negu produktas, kuriam pagaminti paprastai reikia vienos dienos ar vienos valandos darbo“ (I tomas, I knyga, VI skirsnis, p. 94—95. Garnjės vertimas). [Rus. vertimo I t., p. 45].

Vadinasi, įvairioms prekėms pagaminti reikalingas darbo laikas apsprendžia santykį, kuriuo jos mainomos viena į kitą, kitaip tariant — jų *mainomąją vertę*.

„Esant tokiai padėčiai, visas darbo produktas priklauso darbininkui, ir darbo kiekis, paprastai sunaudojamas kuriai nors prekei įsigyti ar jai pagaminti, yra vienintelė aplinkybė, apsprendžianti tą darbo kiekį, kuris paprastai gali būti nupirktas, gautas savo žinion ar išmainytas už tą prekę“ (ten pat, p. 96) [Rus. vertimo I t., p. 45].

Vadinasi: esant tokiai prielaidai, darbininkas yra paprastas prekių pardavėjas, ir vienas žmogus disponuoja kito žmogaus darbu tik tada, kai jis už savo prekę perka kito žmogaus prekę. Tuo būdu jis savo preke gauna savo žinion tik tokį kito žmogaus darbo kiekį, koks yra jo paties prekėje, nes abu jie tarpusavyje maino tik prekes, o prekių mainomąją vertę apsprendžia esantis jose darbo laikas arba darbo kiekis.

Bet,— toliau sako Adomas:

„Kai tik *atskirų žmonių rankose susikaupia atsargos*, kai kurie iš jų, saivai suprantama, ima naudoti tas atsargas tam, kad duotų darbo darbštiesiems žmonėms, kuriuos jie aprūpina medžiagomis ir pragyvenimo reikmenimis, *norėdami gauti pelno iš jų darbo produktų pardavimo arba iš to, ką tų darbininkų darbas prideda prie apdirbamų medžiagų vertės*“ (ten pat, p. 96) [Rus. vertimo I t., p. 46].

Sustokime, prieš toliau dėstydami. Visų pirma, iš kur atsiranda „darbštūs žmonės“, neturintys nei pragyvenimo reikmenų, nei darbo medžiagų,— žmonės, kurie neturi po kojomis pagrindo? Atpalaidavus Smito posakį nuo naivios jo formos, jo prasmė bus tokia: kapitalistinė gamyba prasideda nuo to momento, kai darbo sąlygos pasidaro vienos klasės nuosavybė, o kitos klasės žinioje lieka vien tik darbo jėga. Šis darbo atskyrimas nuo darbo sąlygų sudaro kapitalistinės gamybos prielaidą.

Bet, antra, ką turi galvoje A. Smitas, teigdamas, kad „samytojai“ naudoja darbininkus, „norėdami gauti pelno iš jų darbo produktų pardavimo *a r b a* iš to, ką tų darbininkų darbas prideda [251] prie apdirbamų medžiagų vertės“? Ar jis tuo nori pasakyti, kad pelnas atsiranda iš *pardavimo*, kad prekę parduodama *aukščiau* jos vertės, vadinasi, kad pelnas yra tai, ką Stiuartas vadina „pelnu iš perleidimo“, kuris yra ne kas kita, kaip „turto pusiausvyros tarp dalyvaujančiųjų svyravimas“*? Leiskime jam pačiam į tai atsakyti.

„Mainant *gaminį* į pinigus *arba į darbą*“ (čia ir vėl naujos klaidos šaltinis) „arba į kitas prekes, prie medžiagų kainos ir darbininkų darbo užmokesčio *turi būti pridėta dar tam tikra suma*„ sudaranti šioje komercinėje operacijoje savo kapitalu rizikuojančio įmonininko pelną“ (ten pat) [Rus. vertimo I t., p. 46].

Prie to „rizikavimo“ reikės grįžti vėliau, skirsnyje apie apologetinius pelno aiškinimus (žr. VII sąsiuvinis, p. 173)³¹. Ar

* 2r. šios knygos 9—11 p. *Réd.*

ši „tam tikra suma, sudaranti įmonininko *pelną*, mainant *gaminį*“, atsiranda parduodant prekę aukščiau jos vertės, ar ji yra Stiuarto „pelnas iš perleidimo“?

„Todėl“,— tuojau po to Adomas toliau sako,—„*vertė, kurią darbininkai prijungia prie medžiagos, dabar pati susiskaido*“ (nuo to laiko, kai atsirado kapitalistinė gamyba) „*į dvi dalis, iš kurių viena apmoka jų darbo užmokesį, o kita — įmonininko pelną už visą kapitalą, kurį jis buvo avansavęs kaip darbo užmokesį ir apdirbamą medžiagą*“ (ten pat, p. 96—97) [Rus. vertimo I t., p. 46].

Taigi čia Smitas visiškai aiškiai pareiškia: pelnas, gaunamas parduodant „gaminį“, atsiranda ne iš *paties pardavimo*, ne dėl to, kad prekę parduodama *aukščiau* jos vertės,— tai nėra „pelnas iš perleidimo“. Yra kaip tik atvirkščiai. Vertė, t. y. darbo kiekis, kurį darbininkai prijungia prie medžiagos, susiskaido į dvi dalis. Viena dalis apmoka darbininkų darbo užmokesį arba jau yra apmokėta darbininkų gautu darbo užmokesčiu. Ta dalimi darbininkai atiduoda tik tą darbo kiekį, kurį jie yra gavę darbo užmokesčio forma. Kita dalis sudaro kapitalisto pelną, kitaip tariant, tai yra tam tikras darbo kiekis, kurį kapitalistas parduoda, nors nėra jo apmokėjęs. Vadinasi, jeigu kapitalistas parduoda prekę pagal jos vertę, t. y. pagal esantį joje darbo laiką, kitaip tariant, jeigu jis maino ją į kitas prekes sutinkamai su vertės dėsnium, tai kapitalo pelnas kyla iš to, kad, *neapmokėjęs* dalies prekėje esančio darbo, jis vis dėlto ją *parduoda*. Tuo būdu A. Smitas pats paneigė savo mintį, kad jei darbininkui jau nebepriklauso visas jo darbo produktas ir jis turi dalytis tą produktą — arba jo vertę — su kapitalo savininku, tai tuo panaikinamas dėsnis, nustatantis, kad santykį, kuriuo prekės mainomos viena į kitą,— arba jų mainomąją vertę,— apsprendžia jose sudaiktinto darbo laiko kiekis. Negana to, kapitalisto pelną jis kildina kaip tik iš to fakto, kad jis nėra apmokėjęs dalies prie prekės prijungto darbo, iš ko ir atsiranda parduodant prekę gaunamas jo pelnas. Mes pamatysime, kad Smitas vėliau dar betarpiškiau kildina pelną iš darbininko atliekamo darbo virš to darbo kiekio, kuriuo jis *apmoka*,— t. y. padengia ekvivalentu,— savo darbo užmokesį. Tuo būdu Smitas suvokė tikrąją pridedamosios vertės kilmę. Kartu jis visiškai aiškiai pažymėjo, kad ji atsiranda ne iš [252] avansuoto fondo, kurio vertė,— kad ir koks naudingas jis būtų realiame darbo procese,— tiktai naujai pasirodo produkte, kad ji atsiranda vien tik iš naujo darbo, kurį „darbininkai *prijungia prie medžiagų*“ naujame gamybos procese, kur šis fondas figūruoja kaip darbo priemonės arba darbo įrankiai.

Priešingai, yra neteisingas (ir remiasi anksčiau paminėtu painiojimu) šis posakis: „mainant gaminį į pinigus arba į darbą arba į kitas prekes“.

Kai kapitalistas maino prekę į pinigus arba į prekę, jo pelnas atsiranda iš to, kad jis parduoda didesnį darbo kiekį, negu yra apmokėjęs, kad jis tam tikrą sudaiktinto darbo kiekį maino ne į tokį pat gyvojo darbo kiekį. Todėl A. Smitas neturi teisės laikyti vienodais „mainymą į pinigus arba į kitas prekes“ ir „gaminio mainymą į darbą“. Mat, vykstant pirmiesiems mainams, pridedamoji vertė atsiranda iš to, kad prekės mainomos pagal jų vertę, pagal esantį jose darbo laiką, kuris betgi iš dalies nėra apmokėtas. Čia laikomasi prielaidos, kad kapitalistas tam tikrą ankstesniojo darbo kiekį maino ne į tokį pat gyvojo darbo kiekį, kad jo pasisavintas gyvojo darbo kiekis yra didesnis už jo apmokėtąjį gyvojo darbo kiekį. Kitaip darbininko darbo užmokestis būtų lygus jo produkto vertei. Taigi pelnas, gaunamas mainant „gaminį“ į pinigus arba į prekę,— kai jie mainomi pagal jų vertę,— atsiranda dėl to, kad „gaminio“ mainai į gyvąjį darbą vyksta pagal kitus dėsnius, dėl to, kad čia mainomi ne ekvivalentai. Vadinasi, šitų atvejų negalima suplakti.

Taigi pelnas yra ne kas kita, kaip atskaitymas iš tos vertės, kurią darbininkai yra prijungę prie darbo medžiagos. Bet jie prijungia prie medžiagos ne ką kita, kaip tik naują darbo kiekį. Tuo būdu darbininko darbo laikas pasidalija į dvi dalis: viena iš jų yra ta, už kurią jis gauna iš kapitalisto ekvivalentą, savo darbo užmokestį; kita — ta dalis, kurią jis nemokamai atiduoda kapitalistui ir kuri sudaro *pelną*. A. Smitas teisingai pabrėžia, kad į darbo užmokestį ir pelną pasidalija tik ta darbo (vertės) dalis, kurią darbininkas iš naujo prijungia prie medžiagos; vadinasi, naujai sukurta pridedamoji vertė kaip tokia neturi nieko bendro su medžiagoms ir įrankiams sunaudota kapitalo dalimi.

Tuo būdu suvedęs pelną į neapmokėto svetimo darbo pasisavinimą, A. Smitas po to sako:

„Gal būtų galima pasakyti, kad kapitalo pelnas tėra tik kitas darbo užmokesčio už specialios rūšies darbą, būtent, priežiūros ir valdymo darbą, pavadinimas“ (p. 97) [Rus. vertimo I t., p. 46].

Ir jis paneigia šią klaidingą pažiūrą apie „priežiūros ir valdymo darbą“. Tai mes dar nagrinėsime vėliau, kitame skirsnyje³². Čia svarbu tik pažymėti, kad A. Smitas aiškiai suvokia, iškelia ir įsakmiai pabrėžia savo pažiūros į pelno kilmę

priešingumą šiai apologetinei pažiūrai. Pabrėžęs šį priešingumą, jis toliau sako:

[253] „Esant tokiai padėčiai, darbininkui ne visada priklauso visas jo darbo produktas. Dauguma atvejų jis turi dalytis darbo produktą su *kapitalo savininku*, kuris jį samdo. Tokiu atveju kokiai nors prekei įsigyti ar jai pagaminti paprastai sunaudojamas darbo kiekis nėra vienintelė aplinkybė, apsprendžianti tą darbo kiekį, kurį už tą prekę paprastai galima pirkti, gauti savo žinion arba įsigyti mainais į ją. Aišku, kad čia turi būti priskaitomas dar *papildomas* darbo *kiekis* pelnui, kurį gauna kapitalas, avansavęs darbo užmokestį ir parūpinęs medžiagas“ (ten pat, p. 99) [Rus. vertimo I t., p. 47].

Tai visiškai teisinga. Jei turėsime galvoje kapitalistinę gamybą, tai sudaiktintas darbas,— ar jis turėtų pinigų ar prekęs formą,— visada perka virš jame pačiame esančio darbo kiekio dar „papildomą“ gyvojo darbo „kiekį pelnui, kurį gauna kapitalas“, o tai, kitaip tariant, reiškia, kad sudaiktintas darbas neatlygintinai pasisavina dalį gyvojo darbo, pasisavina jo neapmokėdamas. Smito pranašumas prieš Rikardą yra tas, kad jis smarkiai pabrėžia tą aplinkybę, jog šis perversmas prasideda kartu su kapitalistinės gamybos atsiradimu. Atvirkščiai, Smitas neprilygsta Rikardui tuo atžvilgiu, kad jis niekaip negali atsikratyti nuo nagrinėjimo eigoje jo paties paneigtos pažiūros, kad mainuose tarp sudaiktinto darbo ir gyvojo darbo pasireiškiantis naujas santykis keičias prekių santykinės vertės apibrėžimą, prekių, kurios viena kitos atžvilgiu tėra materializuotas darbas, tik tam tikri sudaiktinto darbo kiekiai.

Pavaizdavęs vieną pridedamosios vertės formą, pelno formą, kaip darbininko atliekamo darbo dalį virš tos darbo dalies, kuri padengia jo darbo užmokestį, Smitas taip pat elgiasi ir su kita pridedamosios vertės forma — su *žemės renta*. Viena iš daiktinių darbo sąlygų, kurios atimtos iš darbo ir todėl jo atžvilgiu pasirodo kaip svetima nuosavybė, yra kapitalas; kita yra pati *žemė*, žemė kaip *žemės nuosavybė*. Todėl, aptaręs „*kapitalo savininką*“, A. Smitas toliau sako:

„Nuo to laiko, kai visa žemė kurioje nors šalyje yra pasidariusi privati-ne nuosavybe, žemės savininkai, kaip ir *visi kiti žmonės*, nori piauči ten, kur jie nebuvo sėje, ir ima reikalauti rentos net už natūralius žemės vaisius... Jis“ (darbininkas) „turi perleisti žemės savininkui *dalį to, ką jis surenka arba pagamina savo darbu*. Ši dalis, arba —kas yra tas pat —šios dalies kaina, sudaro *žemės rentą*...“ (ten pat, p. 99—100) [Rus. vertimo I t., p. 47].

Taigi, kaip ir pramoninis pelnas tikrąja šio žodžio prasme, žemės renta tėra dalis darbininko prie medžiagų prijungiamo darbo, ta dalis, kurią „*jis perleidžia*“, neapmokamai atiduoda žemės savininkui; vadinasi, ji tėra dalis pridedamojo darbo, viršijančio tą darbo laiko dalį, per kurią darbininkas padengia

savo darbo užmokestį arba pateikia tame darbo užmokestyje esančio darbo laiką ekvivalentą.

Taigi *pridedamąją vertę*, t. y. pridedamąjį darbą,— atlikto ir prekęje sudaiktinto darbo perteklių *virš* apmokėto darbo, kitaip tariant, virš darbo, kurio ekvivalentas yra darbo užmokestis,— A. Smitas supranta kaip *bendrą kategoriją*, [254] kurios tik atšakos yra pelnas tikrąja šio žodžio prasme ir žemės renta. Tačiau pridedamosios vertės kaip tokios, kaip specifinės kategorijos, jis nėra atskyręs nuo atskirų formų, kurias ji įgauna kaip pelnas ir žemės renta. Dėl to jo, o dar daugiau Rikardo nagrinėjime yra daug klaidų ir trūkumų.

Kita pridedamosios vertės pasireiškimo forma yra *kapitalo palūkanos*, paskolinės palūkanos (pinigų palūkanos). Bet šios

„*pinigų palūkanos*“ (sako Smitas tame pačiame skirsnyje) „*visada yra išvestinės pajamos*, kurios,— jeigu jos mokamos ne iš *pelno*, gauto naudojant tuos pinigus,— turi būti sumokėtos iš kurio nors kito pajamų šaltinio“

(vadinasi, arba iš žemės rentos arba iš darbo užmokesčio; pastaruoju atveju — esant vidutiniam darbo užmokesčiui — palūkanos atsiranda ne iš pridedamosios vertės, o yra atskaitymas iš paties darbo užmokesčio, o tai tėra tik kitokia pelno forma, ir šia forma, kaip mes vėliau atitinkamoje vietoje pamatysime, palūkanos pasitaiko esant neišsivysčiusiai kapitalistinei gamybai)³³,

„jei tik paskolos ėmėjas nėra eikvotojas, kuris prisiima naują skolą palūkanoms už pirmąją skolą apmokėti“ (ten pat, p. 105—106) [Rus. vertimo I t., p. 49].

Taigi palūkanos yra arba dalis *pelno*, kurį duoda pasiskolintas kapitalas; vadinasi, tokiu atveju jos yra išvestinė paties pelno forma, jo atšaka, kitaip tariant, tik tolesnis pelno forma pasisavintos pridedamosios vertės pasiskirstymas tarp įvairių asmenų. Arba palūkanos sumokamos iš rentos. Tuomet įvyksta tas pat. Arba paskolos ėmėjas sumoka palūkanas iš nuosavo arba svetimo kapitalo. Tokiu atveju palūkanos apamai nėra pridedamoji vertė, o tik kitoks jau esamo turto pasiskirstymas, „turto pusiausvyros tarp dalyvaujančiųjų svyravimas“, kaip kad esti „pelno iš perleidimo“ atveju. Išskyrus paskutinį atvejį, kai palūkanos apamai nėra pridedamosios vertės forma (ir išskyrus tą atvejį, kai jos yra atskaitymas iš darbo užmokesčio, arba kaip tokios yra pelno forma; apie pastarąjį atvejį Adomas visai nekalba), palūkanos tėra išvestinė pridedamosios vertės forma, tik dalis pelno ar rentos (tai teliečia pelno ir rentos pasiskirstymą); vadinasi, taip pat ir palūkanos yra ne kas kita, kaip dalis neapmokėto pridedamojo darbo.

„Už palūkanas skolinamus pinigus paskolos davėjas visada *laiko* kapitalu. Jis laukia, kad nustatytu terminu jie bus jam grąžinti ir kad paskolos ėmėjas per visą tą laiką už naudojimąsi jais mokės jam tam tikrą metinę rentą. Paskolos ėmėjas gali juos panaudoti arba kaip *kapitalą* arba kaip *betarpiškam vartojimui skirtą fondą*. Naudodamas juos kaip kapitalą, jis vartoja juos išlaikyti produktyviems darbininkams, *kurie atgamina jų vertę ir kartu teikia pelno*. Tokiu atveju jis gali grąžinti kapitalą ir sumokėti palūkanas, neperleisdamas ir nepaliesdamas jokių kitų pajamų šaltinių. Panaudodamas juos kaip betarpiškam vartojimui skirtą fondą, jis elgiasi kaip eikvotojas ir dykinėjantiems išlaikyti iššvaisto tai, kas buvo skirta darbštiesiems išlaikyti. Tokiu atveju jis jau nebegali nei kapitalo grąžinti, nei palūkanų sumokėti, neperleisdamas ar nepaliesdamas kokio nors kito pajamų šaltinio, kaip, pavyzdžiui, žemės nuosavybės arba žemės rentos“ (II tomas, II knyga, IV skirsnis, p. 127, Makkulocho leidimas) [Rus. vertimo I t., p. 296].

[255] Vadinasi, kas skolinasi pinigų, t. y. šiuo atveju kapitalą, tas arba pats panaudoja juos kaip kapitalą ir gauna pelną iš jo. Tokiu atveju jo sumokamos paskolos davėjui palūkanos tėra pelno dalis, kuri turi *specialų pavadinimą*. Arba jis išėikvoja pasiskolintus pinigus. Tada jis padidina paskolos davėjo turta, sumažindamas savąjį. Čia tik kitaip pasiskirsto turta: iš eikvotojo rankų jis pereina į lupikautojo rankas; pridedamoji vertė čia nėra kuriama. Vadinasi, kadangi palūkanos apamai yra pridedamoji vertė, jos yra ne kas kita, kaip dalis pelno, kuris savo ruožtu yra ne kas kita, kaip tam tikra pridedamosios vertės, t. y. neapmokėto darbo, forma.

Pagaliau A. Smitas pažymi, kad lygiai taip pat ir visų iš mokesčių gyvenančių asmenų pajamos arba yra mokamos iš darbo užmokesčio, kitaip tariant, yra atskaitymas iš paties darbo užmokesčio, arba jų šaltinis yra pelnas ir žemės renta, vadinasi, jos tėra įvairių socialinių grupių teisė dalyvauti naudojantis pelnu ir žemės renta, o pelnas ir žemės renta yra ne kas kita, kaip įvairios pridedamosios vertės formos.

„Visi mokesčiai ir jais besiremiančios pajamos — algos, pensijos, kasmetinės bet kurios rūšies rentų pajamos — galiausiai gaunamos iš vieno ar kito šių pirminių trijų pajamų šaltinių ir tiesiogiai ar netiesiogiai mokamos arba iš darbo užmokesčio, arba iš kapitalo pelno, arba iš žemės rentos“ (Garnjės vertimas, I knyga, VI skirsnis, p. 106) [Rus. vertimo I t., p. 49—50].

Taigi pinigų palūkanos, kaip ir mokesčiai arba iš mokesčių gaunamos pajamos, — jeigu jos nėra atskaitymai iš paties darbo užmokesčio, — tėra dalyvavimas gaunant pelną ir žemės rentą, o pelnas ir žemės renta savo ruožtu suvedami į pridedamąją vertę, t. y. į neapmokėtą darbo laiką.

Tokia yra bendra A. Smito pridedamosios vertės teorija.

A. Smitas dar kartą reziuumuoja savo koncepciją, ir čia darosi ypatingai aišku, kaip maža jis deda pastangų kad ir kaip nors įrodyti, jog darbininko prie produkto prijungiamą vertę (atskaičius gamybos kaštus — žaliavų ir darbo įrankių vertę) jau

nebeapsprendžias produkte esantis darbo laikas, nes darbininkas pasisavina ne visą šią vertę, bet turi dalytis šią vertę — arba produktą — su kapitalistu ir žemės savininku. Tas būdas, kuriuo prekės vertė pasiskirsto tarp tos prekės gamintojų, nė kiek, žinoma, nekeičia nei tos vertės prigimties, nei vertės santykio tarp vienos prekės ir kitos.

„Kai tik žemė pasidaro private nuosavybe, žemės savininkas reikalauja dalies beveik kiekvieno produkto, kurį darbininkas gali išauginti šioje žemėje arba surinkti iš jos. *Jo renta sudaro pirmąjį atskaitymą iš žemei įdirbti sunaudoto darbo produkto.* Tik retais atvejais žemę dirbantis asmuo turi išteklių pragyventi iki nuimant derlių. Jo išlaikymas paprastai jam avansuojamas iš kapitalo, priklausančio jo šeimininkui, nuomininkui, kuris samdo jį ir kuris neturėtų jokio intereso jį samdyti, jeigu jis negautų dalies jo darbo produkto arba jeigu jo kapitalas nebūtų jam padengiamas su tam tikru pelnu. *Sis pelnas sudaro antrąjį atskaitymą [256] iš žemei įdirbti sunaudoto darbo produkto. Toks pat atskaitymas pelnui apmokėti daromas beveik iš kiekvieno kito darbo produkto.* Visuose amatuose ir manufaktūrose daugumai darbininkų reikalingas šeimininkas, kuris avansuotų jiems medžiagas jų darbui, taip pat darbo užmokestį ir pragyvenimo reikmenis, ligi baigiant darbą. *Sis šeimininkas gauna dalį jų darbo produkto, arba dalį vertės, kurią jų darbas prijungia prie jų apdirbamos medžiagos; ši dalis ir sudaro šeimininko pelną*“ (Makkulocho leidimas, I tomas, I knyga, VIII skirsnis, p. 109—110) [Rus. vertimo I t., p. 61].

Taigi A. Smitas čia tiesiai ir atvirai žemės rentą ir kapitalo pelną vadina tikrai *atskaitymais* iš darbininko produkto arba iš jo produkto vertės, kuri yra lygi jo prie žaliavos prijungto darbo kiekiui. Bet šį atskaitymą, kaip A. Smitas pats anksčiau įrodinėjo, tegali sudaryti darbininko prie žaliavos prijungiama darbo dalis virš to darbo kiekio, kuris apmoka tik jo darbo užmokestį arba teikia tik jo darbo užmokesčio ekvivalentą; vadinasi, tą atskaitymą sudaro pridėdamasis darbas, neapmokėta darbininko darbo dalis. (Taigi, tarp kita ko pažymėsime, pelnas ir renta, arba kapitalas ir žemės nuosavybė, niekad negali būti „*vertės šaltinis*“.)

[3] Smitas pridėdamosios vertės sąvoką taiko visoms visuomeninio darbo sferoms]

Matome, kaip toli į priekį, palyginus su fiziokratais, pažengė A. Smitas, analizuodamas pridėdamąją vertę, o kartu ir kapitalą. Pagal fiziokratų teoriją vertę kuria tik tam tikra realiojo darbo rūšis — žemės ūkio darbas. Tuo būdu jie nagrinėja darbo vartojamąją vertę, o ne darbo laiką, ne visuotinį visuomeninį darbą, kuris yra vienintelis vertės šaltinis. Bet, esant šiai specifinei darbo rūšiai, iš tikrųjų *gamtu*, žemė kuria pridėdamąją vertę, kuri suvedama į medžiagos (organinės) padidėjimą, į pagamintos medžiagos perteklių virš suvartotos. Jie

nagrinėja dalyką dar visiškai ribota ir todėl fantastinių pažiūrų iškraipyta forma. Priešingai, A. Smito teorijoje vertę sukuria visuotinis visuomeninis darbas,— kad ir kokiomis vartojamomis vertėmis jis pasireikštų,— sukuria vien tik būtinojo darbo kiekis. Pridedamoji vertė,— ar ji pasireiškia pelno, žemės rentos, ar išvestine palūkanų forma,— yra ne kas kita, kaip to darbo dalis, kurią daiktinių darbo sąlygų savininkai pasisavina mainų su gyvuoju darbu procese. Todėl fiziokratams pridodamoji vertė teturi žemės rentos formą, o A. Smitui žemės renta, pelnas ir palūkanos tėra tik įvairios pridedamosios vertės formos.

Jeigu su visa avansuoto kapitalo suma susijusių pridedamąją vertę aš vadinu *kapitalo pelnu*, tai šitaip darau todėl, kad gamyboje betarpiškai dalyvaujantis kapitalistas *betarpiškai* pasisavina pridedamąją vertę, ir čia nesvarbu, kuriose rubrikose jis vėliau turi dalytis šią pridedamąją vertę,— ar su žemės savininku, ar su kapitalo paskolų davėju. Pavyzdžiui, nuomininkas betarpiškai moka žemės savininkui, fabrikantas iš jo pasisavintos pridedamosios vertės sumoka žemės rentą savininkui tos žemės, kurioje stovi fabrikas, ir palūkanas — jam kapitalą paskolinusiam kapitalistui.

[257] {Dabar dar reikia išnagrinėti: 1) kaip A. Smitas painioja pridedamąją vertę ir pelną; 2) jo pažiūras į produktyvų darbą; 3) kaip jis rentą ir pelną paverčia *vertės šaltiniais* ir kaip neteisingai jis analizuoja prekių „natūralinę kainą“, kurioje, jo nuomone, žaliavų ir darbo įrankių vertė neegzistuoja — ir į ją nereikia atsižvelgti — atskirai nuo trijų „pajamų šaltinių“ „kainos“.

[4]. Smitas nesupranta specifinio vertės dėsniu veikimo, vykstant mainams tarp kapitalo ir samdomojo darbo]

Darbo užmokestis, arba ekvivalentas, už kurį kapitalistas perka teisę tam tikrą laiką disponuoti darbo jėga, yra ne betarpiškos formos prekė, bet pakeistinę formą įgavusi prekė, yra pinigai — prekė, turinti savarankišką formą, kuri būdinga jai kaip mainomajai vertei, kaip betarpiškam visuomeninio darbo, visuotinio darbo laiko materialiniam įsikūnijimui. Žinoma, už šiuos pinigus darbininkas perka prekes tokiomis pat kainomis {čia turi būti paliktos nuošalyje tokios detalės, kaip, pavyzdžiui, tas faktas, kad jis perka jam blogesnėmis sąlygomis bei aplinkybėmis ir t. t.}, kaip ir kiekvienas kitas pinigų savininkas. Prekių pardavėjų atžvilgiu jis, kaip ir kiekvienas kitas pinigų savininkas, yra pirkėjas. Pačioje prekinėje cirkuliacijoje jis pasireiškia ne kaip darbininkas, o kaip polius-p pinigai po-

liaus-prekės atžvilgiu, kaip visuotinę, mainams tinkamą formą turinčios prekės savininkas. Jo pinigai vėl pavirsta prekėmis, kurias jis panaudos kaip vartojamąsias vertes, ir šiame mainų procese jis perka prekes tokia kaina, kuria jos paprastai parduodamos rinkoje, aplamai kalbant, pagal jų vertę. Jis čia atlieka tik aktą $P—Pr$, kuris, bendrai imant, tereiškia tik formos pakitimą, bet anaiptol ne vertės dydžio pakitimą. Tačiau, kadangi darbininkas savo sudaiktintu produkte darbu prijungė ne tik tiek darbo laiko, kiek yra jo gautuose piniguose, ne tik sumokėjo ekvivalentą, bet ir nemokamai atidavė pridedamąjį darbą, kuris kaip tik ir sudaro pelno šaltinį, tai *faktiškai* jis (tarpininkaujamas judėjimas, glūdintis darbo jėgos pardavime, atkrinta, nes čia kalbama jau apie rezultatą) duoda didesnę vertę, negu vertė tos pinigų sumos, kurią sudaro jo darbo užmokestis. Tuo būdu už didesnį darbo laiko kiekį jis pirkto tokį darbo kiekį, kuris sudaiktintas jam kaip darbo užmokestis įplaukiančiuose piniguose. Todėl galima pasakyti, kad lygiai taip pat visas tas prekes, kuriomis pavirsta jo uždirbti pinigai (kurie tėra savarankiška tam tikro visuomeninio darbo laiko kiekio išraiška) jis — netiesiogiai — perka už didesnį darbo laiko kiekį, negu tas, kuris jose yra, nors jis perka jas ta pačia kaina. kaip ir kiekvienas kitas prekės pirkėjas arba savininkas, kurio prekė yra išėjusi savo pirmąjį pavirtimą iš vienos formos į kitą. Atvirkščiai, piniguose, už kuriuos kapitalistas perka darbą, yra mažesnis darbo kiekis, mažiau darbo laiko, negu tas darbininko darbo kiekis arba jo darbo laikas, kuris yra jo pagamintoje prekėje; neskaitant to darbo kiekio, kuris yra šioje darbo užmokestį sudarančioje pinigų sumoje, kapitalistas perka, jos nepamokėdamas, papildomą darbo sumą — perteklių virš to darbo kiekio, kuris yra jo sumokėtuose piniguose. Ir kaip tik šis papildomas darbo kiekis sudaro kapitalo sukurtą pridedamąją vertę.

Bet kadangi pinigai, [258] už kuriuos kapitalistas perka darbą (faktiškai, imant rezultatą, čia perkamas darbas, nors tam tarpininkauja mainai į darbo jėgą, o ne tiesiog į darbą), yra ne kas kita, kaip pakeistinė *visų kitų prekių* forma, jų, kaip mainomosios vertės, savarankiškas buvimas,— tai lygiai taip pat galima pasakyti, kad visos prekės, mainant jas į gyvąjį darbą, nuperka daugiau darbo, negu yra jose pačiose. Šis perviršis kaip tik ir sudaro pridedamąją vertę.

Didelis A. Smito nuopelnas yra tas, kad kaip tik tuose pirmosios knygos skirsniuose (VI, VII, VIII skirsniai), kuriuose jis, nagrinėdamas paprastuosius prekių mainus ir jiems būdingą vertės dėsnį, pradeda gvildinti mainus tarp sudaiktinto ir gyvojo darbo, mainus tarp kapitalo ir samdomojo darbo, gvildinti

pelną ir žemės rentą, imdamas juos bendra forma, pradeda nagrinėti pridedamosios vertės kilmę,— kad čia jis apčiuopia susidariusį atotrūkį; jis jaučia, kad,— kokios bebūtų tarpininkaujančios grandys, kurios jam lieka nesuprantamos,— dėsnis, turint galvoje jo sąlygojamus rezultatus, faktiškai panaikinamas: didesnis darbo kiekis mainomas į mažesnį darbo kiekį (darbininko požiūriu), mažesnis darbo kiekis — į didesnį (kapitalisto požiūriu). Smito nuopelnas yra tas, kad jis pabrėžia,— bet kaip tik tai ir klaidina jį,— jog, *prasadėjus kapitalo kaupimui ir atsiradus žemės nuosavybei*, vadinasi, atsiskyrus darbo sąlygoms, kurios dabar jau priešpastatytos pačiam darbui, įvyksta posūkis, tariamas (ir, turint galvoje rezultatą, faktiškas) vertės dėsnio pavirtimas savo priešybe. Teorinę A. Smito jėgą sudaro tai, kad jis tą prieštaravimą jaučia ir pabrėžia, o teorinį jo silpnumą sudaro tai, kad šis prieštaravimas jį suklaidina, net nagrinėjant bendrojo dėsnio taikymą paprastiesiems prekių mainams; kad jis nesupranta, kaip atsiranda šis prieštaravimas, kurį sąlygoja tas faktas, kad pati darbo jėga pasidaro preke ir kad pati šios specifinės prekės vartojamoji vertė, kuri, aišku, neturi nieko bendro su jos mainomąja verte, yra mainomąją vertę kurianti energija. Rikardas yra pranašesnis už A. Smitą tuo atžvilgiu, kad šie tariami — o, turint galvoje rezultatą, ir tikri — prieštaravimai jo neklaidina. Bet jis nepriylgsta A. Smitui tuo atžvilgiu, kad jis nė nenuvokia esant čia problemą ir kad dėl to *specifinis*, atsiradus kapitalui, vertės dėsnio vystymasis nė valandėlę jam nesukelia sumišimo ir dargi jo nė kiek nedomina. Toliau mes pamatysime, koku būdu tai, kas A. Smito teorijoje yra genialu, Maltaus teorijoje pasidaro reakcinga, nukreipta prieš Rikardo požiūrį³⁴.

Bet, žinoma, kaip tik ši A. Smito pažiūra padaro jį svyruojantį, neryžtingą, atima iš jo tvirtą pagrindą po kojomis ir — priešingai Rikardui — neleidžia jam pasiekti nuoseklios teorinės pažiūros, kuri apimtų abstraktų bendrąjį buržuazinės sistemos pagrindą.

[259] Anksčiau pateiktas A. Smito teiginys, kad prekė perka daugiau darbo, negu yra joje pačioje, arba kad darbininkas sumoka už prekę didesnę vertę, negu yra prekėje,— šis teiginys Hodskino yra išdėstytas šitaip:

„*Natūralinė kaina* (arba *būtinoji kaina*) reiškia bendrą *darbo kiekį*, kurio gamta reikalauja iš žmogaus kuriai nors prekei pagaminti... Darbas buvo pirmoji ir visada liks vienintelė pirkimo priemonė mūsų santykiuose su gamta... Koks bebūtų kuriai nors prekei pagaminti reikalingas darbo kiekis, darbininkas, norėdamas įsigyti tą prekę ir ją turėti, dabartinės visuomenės sąlygomis visada turi atiduoti žymiai daugiau darbo, negu kad reikia betarpiškai perkant ją iš gamtos. Natūralinė kaina, tokiu būdu padidinta darbininkui, yra *visuomeninė kaina*. Visada reikia skirti tuos dalykus“

(*Thomas Hodgskin. Popular Political Economy etc. London, 1827, p. 219—220*) [Rusiškas vertimas: Томас Годскин, Сочинения. М., 1938, p. 184—185].

Ši Hodgskino pažiūra pakartoja tiek tai, kas buvo teisinga A. Smito koncepcijoje, tiek ir tai, kas joje buvo supainiota ir painiojo kitus.

[5) Smitas suplaka pridėdamąją vertę ir pelną. Vulgarusis elementas Smito teorijoje]

Mes esame matę, kaip A. Smitas supranta aplamai *pridedamąją vertę*, kurios tik įvairios formos ir sudėtinės dalys yra žemės renta ir pelnas. Pagal jo teoriją ta kapitalo dalis, kuri susideda iš žaliavos ir gamybos priemonių, betarpiškai nė kiek nėra susijusi su pridėamosios vertės gaminiu. Pastaroji atsiranda vien iš papildomo darbo kiekio, kurį darbininkas atiduoda *virš* savo darbo dalies, sudarančios tik jo darbo užmokesčio ekvivalentą. Vadinasi, pridėdami vertę betarpiškai atsiranda tik iš tos kapitalo dalies, kuri sunaudota darbo užmokesčiui, nes tai yra vienintelė kapitalo dalis, kuri ne tiktai atkuria save, bet ir pagamina „perteklių“. Priešingai, kalbant apie pelną, pridėdami vertę apskaičiuojama visai avansuoto kapitalo sumai, be to, prie šio pasikeitimo dar prisideda nauji pakitimai, kuriuos sąlygoja pelno išsilyginimas įvairiose kapitalistinės gamybos sferose.

Bet kadangi Adomas, nors jis, iš esmės imant, ir nagrinėja pridėdamąją vertę, neišdėsto jos kaip tam tikros, aiškiai išreikštos kategorijos, skirtingos nuo specialių jos formų, tai vėliau jis pridėdamąją vertę, nepateikdamas jokių tarpinių grandžių, tiesiog suplaka su labiau išsivysčiusia forma, su pelnu. Ši klaida pasilieka Rikardo ir visų jo pasekėjų koncepcijose. Dėl to (tai labiau pasireiškia Rikardo teorijoje, kurioje pagrindinis vertės dėsnis aiškinamas, pateikiant didesnę sistemą vieningumą ir nuoseklumą, ir todėl joje taip pat ryškiau iškyla nenuoseklumas ir prieštaravimai) atsiranda nenuoseklių momentų, neišspręstų prieštaravimų ir nesąmonių, kurias rikardininkai (kaip vėliau matysime skyriuje apie pelną) mėgina išspręsti scholastiškai, griebdamiesi žodinių gudrybių³⁵. Grubus empirizmas pavirsta apgaulinga metafizika, scholastika, kuri kamuojasi, stengdamasi nenuginčijamus empirinius reiškinius betarpiškai, paprastos formalios abstrakcijos keliu, kildinti iš bendro dėsnio arba gudragalviškai susieti juos su šiuo dėsniu. Vieną tokį pavyzdį mes pateiksime jau čia pat, analizuodami A. Smito pažiūras į pridėdamąją vertę, nes jo pažiūrose painiava

prasideda ne ten, kur jis ex professo* nagrinėja pelną ir žemės rentą, tas specialias pridedamosios vertės formas, bet ten, kur jis pelną ir žemės rentą nagrinėja tik kaip aplamai pridedamosios vertės formas, kaip „*atskaitymus* iš darbo, kurį darbininkai prijungia prie medžiagų“.

[260] Po to, kai A. Smitas pirmosios knygos VI skirsnyje yra pasakęs:

„Todėl vertė, kurią darbininkai *prijungia* prie medžiagos, dabar pati susiskaido į dvi dalis, iš kurių viena apmoka jų darbo užmokestį, o kita — jų įmonininko pelną už visą kapitalą, kurį jis buvo avansavęs kaip darbo užmokestį ir apdirbamą medžiagą“ [Garnjės vertimo I tomas, p. 96—97] [Rus. vertimo I t., p. 46].—

jis tęsia toliau:

„Jis“ (įmonininkas) visiškai nebūtų suinteresuotas samdyti tuos darbininkus, jei, parduodamas jų pagamintus gaminius, nesitikėtų gauti — virš to, kas reikalinga jo kapitalui padengti,— dar tam tikrą perteklių; lygiai taip pat jis visiškai nebūtų suinteresuotas panaudoti didesnę kapitalo sumą, o ne mažesnę, jeigu jo pelnas tam tikru santykiu neatitiktų panaudoto kapitalo dydžio“ [ten pat, p. 97] [Rus. vertimo I t., p. 46].

Visų pirma pažymėsime štai ką. Pridedamąją vertę — tą „perteklių“, kurį „įmonininkas“ gauna virš „jo kapitalui padengti“ reikalingos vertės masės,— A. Smitas iš pradžių suveda į tą darbo dalį, kurią darbininkai prijungia prie medžiagos virš darbo kiekio, padengiančio jų darbo užmokestį; tuo būdu Smitas kildina šį perteklių vien iš tos kapitalo dalies, kuri sunaudota darbo užmokesčiui. Bet tuojau po to jis aiškina šį perteklių kaip pelną, t. y. priskiria jį ne tai kapitalo daliai, iš kurios jis atsiranda, bet vaizduoja jį kaip perteklių virš visuminės avansuoto kapitalo vertės, virš „viso kapitalo, kuris buvo avansuotas kaip darbo užmokestis ir apdirbama medžiaga“ (per apsirikimą čia praleisti gamybos įrankiai). Vadinasi, pridedamąją vertę jis nagrinėja betarpiškai pelno forma. Dėl to iš karto atsiranda sunkumų.

Kapitalistas, sako A. Smitas, „visiškai nebūtų suinteresuotas samdyti tuos darbininkus, jei, parduodamas jų pagamintus gaminius, nesitikėtų gauti — virš to, kas reikalinga jo kapitalui padengti,— dar tam tikrą perteklių“. Kalbant apie kapitalistinius santykius, šis teiginys yra visiškai teisingas. Kapitalistas gamina ne tam, kad pagamintu produktu patenkintų savo poreikius,— aplamai imant, vartojimas jam nėra betarpiškas gamybos tikslas. Jis gamina tam, kad gamintų pridedamąją vertę. Bet šia prielaida, teturinčia tą prasmę, kad, esant kapitalistinei gamybai, kapitalistas gamina pridedamosios vertės

* — specialiai. Red.

dėlei, A. Smitas *neaiškina pridedamosios vertės* — kaip vėliau yra darę daugelis menkaverčių jo pasekėjų. Tatai reiškia: pridedamosios vertės buvimo jis neaiškina kapitalisto suinteresuotumu, jo siekimu gauti pridedamąją vertę. Priešingai, pridedamąją vertę jis jau išvedė iš tos vertės, kurią darbininkai „prijungia prie medžiagos virš jų vietoj gauto darbo užmokesčio prijungtos vertės“. Bet po to jis sako: kapitalistas visiškai nebūtų suinteresuotas panaudoti didesnę kapitalą vietoj mažesnio, jeigu jo pelnas tam tikru santykiu neatitiktų avansuoto kapitalo dydžio. Čia pelnas jau aiškinamas nebe pridedamosios vertės prigimtimi, bet kapitalisto „suinteresuotumu“. O tai yra banali nesąmonė.

A. Smitas nejaučia, kad, tokiu būdu betarpiškai suplakdamas pridedamąją vertę su pelnu ir pelną su pridedamąja verte, jis sugriauna ką tik jo nustatytą pridedamosios vertės atsiradimo dėsnį. [261] Jei pridedamoji vertė tėra tik ta „vertės“ (arba darbo kiekio) „dalis, kurią darbininkas *prijungia virš* to, ką jis prijungia prie medžiagos, padengdamas savo darbo užmokesčių“, — tai kodėl ši antroji dalis betarpiškai turi didėti dėl to, kad avansuotojo kapitalo vertė vienu atveju yra didesnė, negu kitu? Šis prieštaravimas dar ryškiau iškyla pavyzdyje, kurį A. Smitas pats tuojau po to pateikia, siekdamas paneigti pažiūrą, kad pelnas esąs darbo užmokesčio už vadinamąjį „priežiūros darbą“.

Būtent, jis sako:

„Jis“ (kapitalo pelnas) „betgi visiškai skiriasi nuo darbo užmokesčio; jis remiasi visais kitokiais pagrindais ir nėra jokio atilikimo tarp jo ir šito tariamo priežiūros ir valdymo darbo kiekio ir pobūdžio. *Aplamai imant, jų apsprendžia panaudoto kapitalo vertė*, ir jis būna didesnis ar mažesnis, priklausomai nuo to kapitalo dydžio. Pavyzdžiui, tarkime, kad kurioje nors vietoje, kur pramonėje panaudojama *kapitalo pelnas paprastai yra dešimt procentų per metus*, yra dvi skirtingos manufaktūros, kurių kiekvienoje dirba po 20 darbininkų, gaudami po 15 sv. st. per metus, tad kiekviena manufaktūra per metus išmoka 300 sv. st. darbo užmokesčio. Tarkime toliau, kad vienoje manufaktūroje apdirbama menkos kokybės žaliava, kuri per metus atsieina 700 sv. st., o kitoje manufaktūroje apdirbama aukštesnės kokybės žaliava, kurios vertė yra 7000 sv. st. Tokiu atveju pirmojoje manufaktūroje kasmet sunaudojamas kapitalas iš viso tesudarys 1000 sv. st., o antrojeje — 7300 sv. st. Esant 10 procentų normai, pirmosios manufaktūros savininkas orientuosis maždaug tik į 100 sv. st. dydžio metinį pelną, o antrosios savininkas — maždaug į 730 sv. st. metinį pelną. Bet, nepaisant didžiulio jų pelno skirtumo, jų priežiūros ir valdymo darbas gali būti vienodas arba beveik vienodas“ [prancūziškojo Garnjės vertimo I t., p. 97—98] [Rus. vertimo I t., p. 46].

Nuo bendrosios formos pridedamosios vertės mes iš karto ateiname prie bendrosios pelno normos, kuri betarpiškai neturi nieko bendro su šiuo klausimu. Bet eikime toliau! Abiejuose

fabrikuose dirba po 20 darbininkų; abiem atvejais jų darbo užmokestis yra tas pats — 300 sv. st. Tai parodo, kad viename fabrike nėra naudojamas aukštesnės kokybės darbas, negu kitame, tad darbo, vadinasi, ir pridedomojo darbo, valanda viename iš jų nesudaro kelių kito fabriko pridedomojo darbo valandų. Priešingai, abiejuose fabrikuose numatomas vienodas vidutinis darbas, ką ir parodo darbo užmokesčio vienodumas abiejuose fabrikuose. Tad kaipgi tokiu atveju viename fabrike pridedomasis darbas, kurį darbininkai prijungia virš jų darbo užmokesčio kainos, gali būti septynis kartus didesnis, negu kitame fabrike? Arba kodėl viename fabrike — tik dėl to, kad jame apdirbama medžiaga yra septynis kartus brangesnė, negu kitame, — darbininkai turi tiekti septynis kartus daugiau pridedomojo darbo, nors jie abiem atvejais gauna vienodą darbo užmokestį ir dirba vienodą laiko kiekį jam [262] atkurti?

Tuo būdu ta aplinkybė, kad viename fabrike gautas pelnas septynis kartus viršija pelną, gautą kitame fabrike, — arba, ap- lamai kalbant, pelno proporcingumo avansuotojo kapitalo dydžiui dėsnis — *prima facie** prieštarauja pridedomosios vertės arba pelno (juk A. Smitas betarpiškai juos sutapatina) dėsniui, pagal kurį pridedomoji vertė teišreiškia neapmokėtąjį, pridedamąjį darbininkų darbą. A. Smitas tai išdėsto visiškai naiviai, nė kiek apie tai nepagalvodamas, absoliučiai nenujausdamas, kad čia esama prieštaravimo. Visi jo pasekėjai, — kadangi nė vienas iš jų nenagrinėja pridedomosios vertės bendrąja jos forma, skyrium nuo konkrečių jos formų, — šiuo atžvilgiu liko jam ištikimi. Kaip jau buvo pažymėta, Rikardo teorijoje tai tik dar ryškiau išskyla.

Kadangi A. Smitas suveda pridedamąją vertę ne tik į pelną, bet taip pat ir į žemės rentą, — į šias dvi specialias pridedomosios vertės rūšis, kurių judėjimą apsprendžia visiškai skirtingi dėsniai, — tai jau vien ši aplinkybė turėtų sukelti jam mintį, kad, neįvedant jokių tarpinių grandžių, negalima suplakti bendrosios abstrakčios formos su kokia nors specialia jos forma. Tiek jis, tiek ir vėlesnieji buržuaziniai ekonomistai, paprastai stokodami teorinio supratimo, negali suvokti ekonominių santykių formų skirtingumo ir todėl primityviai griebiasi empiriškai duotos medžiagos, kuri juos ir tedomina. Dėl to jie nesugeba ir teisingai suprasti pinigų esmės, kur kalbama tik apie įvairius mainomosios vertės formos pakitimus, vertės dydžiui nesikeičiant.

* — iš pirmo žvilgsnio. *Red.*

[6] Klaidinga Smito pažiūra į pelną, žemės rentą ir darbo užmokestį kaip į vertės šaltinius]

Loderdelis veikale „Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique“ (traduit par Lagentie de Lavaïsse, Paris, 1808) Smito pridedamosios vertės išdėstymui,— apie kurį jis sako, kad jo supratimas atitinkąs jau Loko išdėstytas pažiūras,— daro tą priekaištą, kad jo supratimu kapitalas esąs ne pirminis turto šaltinis, nors Smitas vaizduoja esant jį tokį, o tik išvestinis. *Loderdelis* šiuo klausimu sako:

„Daugiau kaip prieš šimtmetį Lokas išdėstė beveik tokią pat pažiūrą“ (kaip ir A. Smitas)... „Pinigai,— sako Lokas,— yra bevaisis dalykas, kuris nieko nepagamina; visa iš jų gaunama nauda yra ta, kad dėl tarpusavio susitarimo jie tą pelną, kuris buvo vieno žmogaus darbo atlyginimas, perkelia į kito kišenę“ (*Loderdelis*, p. 116). „Jei šis kapitalo pelno supratimas būtų griežta to žodžio prasme teisingas, tai iš jo išeitų, kad pelnas yra ne pirminis, bet išvestinis pajamų šaltinis, ir kapitalo nebūtų galima laikyti vienu iš turto šaltinių, nes jo duodamas pelnas tebtų tik pajamų perkėlimas iš darbininko kišenės į kapitalisto kišenę“ (ten pat, p. 116—117).

Kadangi kapitalo vertė vėl pasirodo produkte, kapitalas negali būti vadinamas „turto šaltiniu“. Kapitalas čia prideda prie produkto savo paties vertę tik kaip sukauptas darbas, kaip tam tikras sudaiktinto darbo kiekis.

Kapitalas yra vertės gamintojas tik kaip *santykis*, kadangi jis, kaip samdomajam darbui viešpataujanti prievarta, verčia jį dirbti pridedamąjį darbą arba skatina darbo gamybinę jėgą kurti santykinę pridedamąją vertę. Abiem atvejais kapitalas tegamina vertę tik [263] kaip nuo darbo atskirta ir jam viešpataujanti jo paties daiktinių sąlygų jėga, aplamai kalbant, tik kaip viena iš paties samdomojo darbo formų, kaip samdomojo darbo sąlyga. O ekonomistų paprastai vartojama prasme, kapitalas, kaip pinigų arba prekių formą turintis sukauptas darbas — kaip visos darbo sąlygos, tame tarpe ir nemokamos gamtos jėgos,— produktyviai veikia darbo procese, gaminant vartojamąsias vertes, bet jis niekad nepasidaro vertės šaltinis. Kapitalas nesukuria jokios naujos vertės ir aplamai teprideda prie produkto mainomąją vertę tik tuo atveju, jeigu jis pats turi mainomąją vertę, t. y. jeigu jis pats yra suvedamas į sudaiktintą darbo laiką, vadinasi, jeigu jo vertės šaltinis yra darbas.

Loderdelis yra teisus ta prasme, kad A. Smitas, išnagrinėjęs pridedamosios vertės ir vertės prigimtį, padaro klaidą, vaizduodamas kapitalą ir žemę kaip savarankiškus mainomosios vertės šaltinius. Tai — pajamų šaltiniai jų savininkams, kadangi jie

yra pagrindas gauti tam tikram pridedomojo darbo kiekiui, kurį darbininkas yra priverstas atlikti virš darbo laiko, reikalingo jo darbo užmokesčiui padengti. Pavyzdžiui, A. Smitas sako:

„Darbo užmokestis, pelnas ir žemės renta yra trys pirminiai bet kokių pajamų, kaip ir bet kokios mainomosios vertės, šaltiniai“ (I knyga, VI skirsnis) [Rus. vertimo I t., p. 49].

Jeigu teisinga tai, kad jie yra „trys pirminiai bet kokių pajamų šaltiniai“, tai neteisingas yra teiginys, kad jie „taip pat yra trys pirminiai bet kokios mainomosios vertės šaltiniai“, nes prekės vertę apsprendžia vien tik esantis joje darbo laikas. Juk A. Smitas ką tik pavaizdavo žemės rentą ir pelną vien kaip „atskaitymus“ iš vertės, arba iš darbo, kurį darbininkas prijungia prie žaliavos,— tad kaipgi jis po to gali juos vadinti „pirminiais mainomosios vertės šaltiniais“? (Jie gali atlikti šį vaidmenį tik ta prasme, kad paleidžia veikti „pirminį šaltinį“, t. y. verčia darbininką atlikti pridėjamąjį darbą.) Kadangi jie yra pagrindas (sąlygos) daliai vertės, t. y. prekėje sudaiktinto darbo, pasisavinti, jie yra jų savininkams pajamų šaltiniai. Tačiau vertės pasiskirstymas, arba jos pasisavinimas, visai nėra pasisavinamos vertės šaltinis. Jei to pasisavinimo nebūtų ir darbininkas kaip darbo užmokestį gautų visą savo darbo produktą, tai pagamintos prekės vertė pasilikytų tokia pat, kaip ir anksčiau, nors ją pasidalijant nedalyvautų žemės savininkas ir kapitalistas.

Žemės nuosavybė ir kapitalas, būdami savo savininkams pajamų šaltiniai, t. y. suteikdami jiems galios pasisavinti dalį darbo sukurtų verčių, dėl to nepasidaro šaltiniais tos vertės, kurią pasisavina jų savininkai. Bet lygiai taip pat bus neteisinga pasakius, kad darbo užmokestis sudaro pirminį mainomosios vertės šaltinį, nors darbo užmokestis — arba, teisingiau sakant, nuolatinis darbo jėgos pardavimas — darbininkui sudaro pajamų šaltinį. Darbininko darbas, o ne jo darbo užmokestis,— štai kas sukuria vertę. Darbo užmokestis tėra jau esanti vertė arba, nagrinėjant gamybą kaip visumą, toji darbininko sukurtos vertės dalis, kurią jis pats pasisavina. Bet tas pasisavinimas vertės nesukuria. Todėl darbininko darbo užmokestis gali didėti arba mažėti, nepaliesdamas jo pagaminamos prekės vertės. [263]

[265] {Prie to, kas pasakyta, reikia pridurti dedamą citatą, patvirtinančią, kad A. Smitas tas rubrikas, kuriose pasisavinama prekės vertė, skelbia esant tos vertės šaltiniais. Paneigęs pažiūrą, kad pelnas tesąs tik kitoks kapitalisto darbo užmokes-

čio, arba „priežiūros darbo užmokesčio“, pavadinimas, jis padaro šią išvadą:

„Taigi prekių *kainoje pelnas* už fondus, arba už kapitalą, yra nuo darbo užmokesčio visiškai *skirtingas vertės šaltinis*, ir jį reguliuoja visiškai kitokie principai“ (I knyga, VI skirsnis, p. 99). [Rus. vertimo I t., p. 47].

Tuo tarpu Smitas ką tik yra įrodęs, kad ta vertė, kurią darbininkai prijungia prie medžiagų, pasiskirsto tarp jų ir kapitalistų darbo užmokesčio ir pelno forma; tuo būdu darbas yra vienintelis *vertės šaltinis*, ir iš šio vertės šaltinio atsiranda „darbo užmokesčio kaina“ ir „pelno kaina“. Bet pačios šios „kainos“ anaip tol nėra *vertės šaltinis*.} [265]

**[7) Dvilypė Smito pažiūra į vertės ir pajamų santykį.
Ydingasis ratas Smito koncepcijoje apie „natūralinę kainą“
kaip darbo užmokesčio, pelno ir rentos sumą]**

[263] Mes čia visiškai nekalbėsime apie tai, koku mastu A. Smitas laiko žemės rentą prekių kainos sudaromuoju elementu. Mūsų tyrinėjimui šis klausimas tuo labiau neturi reikšmės, kad Smitas žemės rentą, visiškai taip pat kaip ir pelną, laiko tik dalimi pridedamosios vertės, „atskaitymu iš darbininko prie žaliavos prijungto darbo“ ir dėl to [264] iš tikrųjų ir „atskaitymu iš pelno“, kadangi visą neapmokėtą, pridedamąjį darbą *betarpiškai* pasisavina priešais darbą stovintis kapitalistas, kad ir kokiose rubrikose jis vėliau turėtų dalytis šią pridedamąją vertę su gamybos sąlygų savininkais, ar tai būtų žemės savininkas, ar kapitalo skolintojas. Taigi mes, paprastumo dėliai, kalbėsime tik apie darbo užmokestį ir pelną kaip apie dvi rubrikas, kuriose pasiskirsto naujai sukurta vertė.

Tarkime, kad kurioje nors prekėje yra sudaiktintas (*paliekant nuošalyje* suvartotos joje žaliavos ir darbo įrankių vertę) dvylikos valandų darbo laikas. Tokiu atveju mes tos prekės vertę kaip tokią galime išreikšti tik *pinigais*. Taigi tarkime, kad 5 šilinguose taip pat yra sudaiktintas dvylikos valandų darbo laikas. Tad prekės vertė yra lygi 5 šilingams. „Natūraline prekių kaina“ A. Smitas supranta ne ką kita, kaip tik pinigais išreikštą jų vertę. (Žinoma, prekės rinkos kaina būna aukštesnė ar žemesnė už jos vertę. Net ir vidutinė prekių kaina [der Durchschnittspreis], kaip aš toliau tai parodysiu, *visada skiriasi* nuo jų vertės³⁶. Tačiau ši aplinkybė, nagrinėjant „natūralinę kainą“, A. Smitui nėra kiek nerūpi. Be to, nesiremiant teisinga pažiūra į vertės prigimtį, negalima suprasti nei rinkos kainos, nei juo labiau vidutinės prekių kainos svyravimų.)

Jei prekėje esanti pridedamoji vertė sudaro 20% visos jos vertės, arba — tai yra tas pat — 25% esančio joje būtinojo darbo, tai ši 5 šil. vertė, prekės „natūralinė kaina“, gali būti suskaidyta į 4 šil. darbo užmokestį ir 1 šil. pridedamąją vertę (kurią mes, sekdami A. Smitu, čia pavadinsime pelnu). Būtų teisinga pasakius, kad nepriklausomai nuo darbo užmokesčio ir pelno nustatytas prekės vertės dydis,— arba jos „natūralinė kaina“,— gali būti suskaidytas į 4 šil. darbo užmokestį („darbo kaina“) ir 1 šil. pelną („pelno kaina“). Bet būtų klaidinga pasakius, kad prekės vertė atsirandanti, sudėjus arba susumavus darbo užmokesčio kainą ir pelno kainą, reguliuojamas nepriklausomai nuo prekės vertės. Pastaruoju atveju nebūtų jokio pagrindo, kodėl visa prekės vertė nesudarytų 8, 10 ir t. t. šil.,— priklausomai nuo to, ar darbo užmokestis imamas 5 šil. dydžio. o pelnas 3 šil. dydžio ir t. t.

Tad kas yra A. Smitui pagrindinė gairė, nagrinėjant darbo užmokesčio „natūralinę normą“, arba darbo užmokesčio „natūralinę kainą“? Darbo jėgai atkurti reikalingų pragyvenimo reikmenų natūralinė kaina. O kuo jis nustato šių pragyvenimo reikmenų natūralinę kainą? Tuo atveju, kai jis aplamai apibrėžia šią kainą, jis vėl operuoja teisingu vertės apibrėžimu, būtent apibrėžia ją šiems pragyvenimo reikmenims pagaminti reikalingu darbo laiku. Bet kai tik Smitas pasitraukia iš šio teisingo kelio, jis patenka į ydingąjį ratą. Kas apsprendžia natūralinę kainą pragyvenimo reikmenų, kurie apsprendžia darbo užmokesčio natūralinę kainą? Natūralinė kaina „darbo užmokesčio“, „pelno“, „žemės rentos“, kurie sudaro šių pragyvenimo reikmenų, kaip ir aplamai visų prekių, natūralinę kainą. Ir taip in infinitum*. Žinoma, plepėjimas apie paklausos ir pasiūlos dėsnių nepadedą išbristi iš šio ydingojo rato. Juk „natūralinė kaina“, arba prekės vertę atitinkanti kaina, kaip tik tuomet turi būti, kai paklausa ir pasiūla padengia viena kitą, t. y. kai prekės kaina dėl paklausos ir pasiūlos svyravimų nenukrypsta aukštyn arba žemyn nuo jos vertės,— kitaip tariant, kai prekės kaštų kaina³⁷ (arba pardavėjo siūlomos prekės vertė) kartu taip pat yra kaina, kurią moka paklausa.

[265] Bet, kaip jau pasakyta, nagrinėdamas darbo užmokesčio natūralinę kainą, A. Smitas faktiškai — bent atskirais atvejais — vėl naudojasi teisingu prekės vertės apibrėžimu. Priešingai, skirsnyje apie pelno natūralinę normą, arba pelno natūralinę kainą, jis susipainioja — turint galvoje, kad čia kalbama apie tą uždavinį, kuris ir turi būti išspręstas,— tuščiose banalybėse bei tautologijose. Iš tikrųjų, iš pradžių jo teorijoje

* — iki begalybės. *Red.*

prekės vertė reguliuoja darbo užmokestį, pelną ir žemės rentą. Bet paskui jis prieina prie klausimo iš priešingos pusės (o tai yra arčiau empirinės regimybės ir paplitusio supratimo) ir mėgina apibrėžti prekių natūralinę kainą, sudėdamas darbo užmokesčio, pelno ir žemės rentos natūralinę kainą. Vienas iš svarbiausių Rikardo nuopelnų yra tas, kad jis padarė galą šiai painiavai. Kalbėdami apie Rikardą, mes trumpai dar sugrįšime prie šio klausimo³⁸.

Čia dar pažymėtina štai kas: *duotasis* prekės vertės — to fondo, iš kurio mokamas darbo užmokestis ir pelnas — *dydis* empiriškai pasireiškia pramonininkui ta forma, kad tam tikra prekės rinkos kaina trumpesnį arba ilgesnį laiką laikosi viename lygyje, nepaisant visų darbo užmokesčio svyravimų.

Vadinasi, reikia atkreipti dėmesį į keistą minčių eigą A. Smito knygoje: iš pradžių jis tyrinėja prekės vertę ir vietomis apibrėžia ją teisingai, iki tokio laipsnio teisingai, jog iš esmės konstatuoja pridedamosios vertės ir specialių jos formų šaltinį, t. y. iš prekės vertės kildina darbo užmokestį ir pelną. Bet paskui jis stoja į priešingą kelią ir mėgina, atvirkščiai, kildinti prekių vertę (iš kurios jis jau išvedė darbo užmokestį ir pelną) iš darbo užmokesčio, pelno ir žemės rentos natūralinių kainų sudėties. Dėl šios priežasties Smitas, kuris neturėjo paties pagrindo, niekur teisingai neišnagrino darbo užmokesčio, pelno ir t. t. svyravimų įtakos prekių kainoms. [VI—265]

* * *

[VIII—364] {A. Smitas. *Vertė ir jos sudėtinės dalys*. Klaidinga Smito pažiūra,— žiūrėk anksčiau,— kurią jis dėsto, prieštaraudamas savo pirminei teisingai pažiūrai, pasireiškia ir šiuo teiginiu:

„Renta sudaro... prekių kainos sudėtinę dalį, bet visiškai kitaip, negu pelnas ir darbo užmokestis. Didelis arba mažas pelnas ir darbo užmokestis yra aukštos arba žemos grūdų kainos priežastis, o didelė arba maža renta yra tos kainos rezultatas“ („Wealth of Nations“, I knyga, II skirsnis)³⁹ [Rus. vertimo I t., p. 131—132].} [VIII—364]

[8] Smito klaida:

visą visuomeninio produkto vertę jis suvedė į pajamas.
Smito pažiūrų į bendrąsias ir grynąsias pajamas prieštaravimai]

[VI—265] Dabar mes panagrinsime kitą klausimą, kuris yra susijęs su prekės kainos arba vertės (čia laikomasi prielaidos, kad viena ir kita esančios tapatingos) suskaidymu.

Tarkime, kad A. Smitas teisingai apskaičiavo, t. y. laikydamas prekės vertę esant duotą, jis suskaidė ją į sudėtines dalis, kuriomis ši vertė pasiskirsto tarp atskirų gamybos agentų. Tarkime, kad Smitas, atvirkišciai, nemėgino kildinti vertės iš šių sudėtinių dalių kainos. Taigi palikime tai nuošalyje. Taip pat palikime nuošalyje jo vienašališką supratimą, kuriuo remdamasis, jis darbo užmokestį ir pelną laiko tik paskirstymo formomis ir todėl abu juos vienoda prasme vaizduoja kaip jų savininkų suvartojamas pajamas. Paliekant visa tai nuošalyje, reikia pažymėti, kad A. Smitas pats kiek abejoja [ar galima viso produkto vertę suvesti į pajamas]; čia jis ir vėl ne tuo yra pranašesnis už Rikardą, kad teisingai išspręstų kilusį jam abejojimą, bet tuo, kad jis iš viso jį iškelia.

[266] Būtent, A. Smitas sako štai ką:

„Sios trys dalys“ (darbo užmokestis, pelnas, žemės savininko renta) „betarpiškai arba galiausiai sudaro, matyt, *visą* grūdų kainą“ (aplamai prekės kainą. A. Smitas čia ima grūdus dėl to, kad, jo nuomone, kalbant apie tam tikras prekes, žemės renta nėra kainos sudaromasis elementas). „Gal būtų galima manyti, kad prie šių trijų dalių reikia pridėti dar ir *ketvirtąją dalį*, kuri reikalinga fermerio kapitalui padengti, jo darbinųjų gyvulių ir kitų žemės ūkio įrankių nusidėvėjimui padengti. Bet reikia atsižvelgti į tai, kad bet kurio žemės ūkio įrankio, pavyzdžiui, darbinio arklio, kaina savo ruožtu susideda iš tų pačių trijų dalių: rentos iš žemės, kurioje arklys yra išaugintas, *darbo*, sunaudoto jam prižiūrėti ir išauginti, ir pelno, tenkančio fermeriui, kuris avansuoja tiek rentą, tiek ir užmokestį už šį darbą“. {Pelnas čia pasireiškia kaip pirminė forma, kuri apima ir rentą.} „Todėl, nors grūdų kaina ir turi apmokėti tiek arklio kainą, tiek ir jo išlaikymą, vis dėlto *visa* grūdų kaina susiskaido betarpiškai arba galų gale į tas pačias tris dalis: rentą, darbą ir pelną“ (I knyga, VI skirsnis) [Rus. vertimo I t., p. 47—48]. (Čia visiškai absurdiška yra tai, kad Smitas staiga vietoj „darbo užmokesčio“ sako „darbas“, nors jis nerašo „žemės nuosavybė“ ir „kapitalas“, bet „renta“ ir „pelnas“.)

Bet lygiai taip pat reikėjo atkreipti dėmesį štai į ką: juk panašiai kaip žemės nuomininkas į kviėčių kainą įtraukia arklio ir plūgo kainą, taip ir arklių augintojas ir plūgų fabrikantas, iš kurių žemės nuomininkas pirko arklį ir plūgą, įtraukė į arklio ir plūgo kainą gamybos įrankių kainą (konkrečiai imant, arklių augintojas įtraukė, gal būt, kito arklio kainą) ir žaliavų (pašarų ir geležies) kainą, tuo tarpu tas fondas, iš kurio arklių augintojas ir plūgų fabrikantas *sumoka* darbo užmokestį ir pelną (bei rentą), tesusideda tik iš naujo darbo, kurį jie savo gamybos sferoje *prijungė* prie esamos jų pastoviojo kapitalo vertės sumos. Vadinasi, jeigu A. Smitas, kalbėdamas apie žemės nuomininką, pripažįsta, kad į jo grūdų kainą, neskaitant jo sau pačiam ir kitiems asmenims sumokėto darbo užmokesčio, pelno ir rentos, taip pat dar įeina *ketvirta ir nuo jų skirtinga sudėtinė dalis* — jo suvartoto pastoviojo kapitalo vertė, pavyzdžiui, arklių,

žemės ūkio padargų ir t. t. vertė,— tai šis momentas taip pat galioja ir arklių augintojo bei žemės ūkio padargų fabrikančio atžvilgiu, ir Smitas visiškai be reikalo siunčia mus nuo Pontijaus pas Pilotą. Beje, pavyzdys su žemės nuomininku yra parinktas ypač nevykusiai ta prasme, kad mus siunčia nuo Pontijaus pas Pilotą, nes tarp pastoviojo kapitalo pozicijų šiuo atveju yra tokia, kuri toli gražu neturi būti iš ko nors perkama, būtent, sėklos,— ir argi ši vertės sudėtinė dalis kam nors susiskaido į darbo užmokestį, pelną ir rentą?

Bet iš pradžių eikime toliau ir pažiūrėkime, ar Smitas nuosekliai laikosi savo pažiūros, kad bet kurios prekės vertė gali būti suvesta į vieną kurį nors pajamų šaltinį arba kartu į juos visus: į darbo užmokestį, pelną, žemės rentą,— vadinasi, tos pažiūros, kad visos prekės gali būti suvartotos kaip vartojimui skirti produktai arba, šiaip ar taip, vienokiu ar kitokiu būdu gali būti panaudotos asmeniniam vartojimui (o ne gamybiniam vartojimui). Tačiau visų pirma [267] dar viena pastaba. Galima manyti, kad, pavyzdžiui, renkant uogas ir t. t. jų vertę tesudaro tik darbo užmokestis, nors ir čia dažniausiai kaip darbo priemonės yra reikalingi kai kurie reikmenys, pavyzdžiui, piktinės ir t. t. Tačiau šiuo atveju, kai kalbama apie kapitalistinę gamybą, tokie pavyzdžiai neturi nieko bendro su nagrinėjamuoju klausimu.

Iš pradžių čia vėl pakartojama pažiūra, kuri išdėstyta I knygos VI skirsnyje.

II knygos II skirsnyje (Garnjės vertimo II t., p. 212—213) sakoma:

„Buvo parodyta, . . . *kad didesnės dalies prekių kaina* susiskaido į tris dalis, iš kurių viena apmoka darbo užmokestį, antra — kapitalo pelną ir trečia — žemės rentą“ [Rus. vertimo I t., p. 238].

Pagal šią pažiūrą visa kiekvienos prekės vertė susiskaido į pajamas, vadinasi, atitenka kaip vartojimo fondas vienai ar kitai iš šių pajamų gyvenančiai klasei. Bet kadangi visa kurios nors šalies produkcija, pavyzdžiui, metinė produkcija, susideda tik iš pagamintų prekių verčių sumos, o kiekvienos iš šių prekių vertė susiskaido į pajamas, tai ir jų suma — metinis darbo produktas, bendrosios pajamos — gali būti per metus suvartota šia forma. Ir štai Smitas tuojau pat prieštarauja pats sau:

„Buvo pareikšta tokia pastaba: jeigu tai galioja kiekvienai atskirai prekei, skyrium paimtai, tai turi galioti ir visai *visumai* prekių, sudarančių visą bet kurios šalies žemės ir darbo produkto masę. Šio metinio produkto *visuminė kaina arba mainomoji vertė* turi susiskaidyti į tokias pat tris dalis ir pasiskirstyti tarp įvairių šalies gyventojų arba kaip jų darbo užmokestis, arba kaip jų kapitalo pelnas, arba kaip jų žemės renta“ (ten pat, p. 213) [Rus. vertimo I t., p. 238].

Tai, iš tikrųjų, būtina išvada. Kas yra teisinga, kalbant apie vieną prekę, būtinai turi būti teisinga, kalbant apie visą prekių sumą. Bet taip nėra, sako Adomas. Jis toliau rašo:

„Nors visa kurios nors šalies žemės ir darbo metinio produkto vertė šitaip pasiskirsto tarp įvairių šalies gyventojų ir sudaro jų pajamas, tačiau, kaip mes, kalbėdami apie privataus dvaro pajamas, skiriame *bendrasias pajamas* ir *grynąsias pajamas*, lygiai taip pat turime jas skirti, ir kalbėdami apie *visų* didelės šalies *gyventojų* pajamas“ (ten pat, p. 213) [Rus. vertimo I t., p. 238].

(Dėmesio! Anksčiau jis mums sakė visiškai priešingai: atskiro žemės nuomininko produkte — pavyzdžiui, jo kviečiuose — mes tarp tų dalių, į kurias susiskaido šio produkto vertė, skiriame dar ketvirtąją dalį, būtent tą, kuri tepadengia suvartotą pastovųjį kapitalą. Tai *betarpiškai* yra teisinga, kalbant apie atskirą žemės nuomininką. Bet, eidami toliau, pamatysime, kad ta dalis, kuri nuomininkui yra pastovusis kapitalas, ankstesnėje stadijoje — kitose rankose, prieš pasidarydama kapitalu nuomininko rankose, — susiskaido į darbo užmokestį, pelną ir t. t., trumpai tariant, į pajamas. Todėl, jeigu ir teisinga, kad prekėse, nagrinėjant jas kaip esančias atskirų gamintojų rankose, yra tokia vertės dalis, kuri nesudaro pajamų, tai šis teiginys nėra teisingas, kalbant apie „visus didelės šalies gyventojus“, nes tai, kas vieno rankose yra pastovusis kapitalas, turi savo vertę dėl to, kad išėjo iš kito rankų kaip visuminė darbo užmokesčio, pelno ir rentos kaina. Dabar jis sako tiesiog priešingai.)

A. Smitas toliau sako:

[268] „Privataus dvaro *bendrosios pajamos* apima visa, ką nuomininkas moka; *grynosios pajamos* yra tai, kas lieka vien tiktai *žemės savininkui*, atskaičius valdymo, remonto ir kitas *būtinus išlaidas*, arba, kitaip tariant, visa tai, ką jis gali, nedarydamas žalos savo dvarui, įjungti į betarpiškam vartojimui skirtą fondą, t. y. sunaudoti savo stalui ir t. t. Tikrasis žemės savininko turtas priklauso ne nuo jo *bendrujų*, bet nuo jo *grynujų* pajamų“ [Rus. vertimo I t., p. 238—239].

(Pirma, Smitas čia kalba apie tai, kas visai nesusiję su nagrinėjamoju klausimu. Tai, ką nuomininkas moka žemės savininkui kaip rentą, visiškai taip pat ir tai, ką jis moka darbininkams kaip darbo užmokestį, yra, lygiai kaip ir jo pelnas, ta prekių vertės arba kainos dalis, kuri susiskaido į pajamas. Klausimas kaip tik yra tas, ar prekėje dar yra kokia nors kita vertės sudėtinė dalis? Į šį klausimą Smitas čia atsako teigiamai, kaip kad jis turėjo teigiamai į jį atsakyti, kalbėdamas apie nuomininką, nors tai netrukdytų Smitui pareikšti, kad nuomininko grūdai (t. y. jo grūdų kaina *arba* mainomoji vertė) susiskaido vien į pajamas. Antra, tarp kitko pažymėsime štai ką. Realus turtas, kurį turi atskiras nuomininkas *kaip nuomi-*

ninkas, priklauso nuo jo pelno. Bet, antra vertus, kaip prekių savininkas, jis gali parduoti savo sklypą arba, jei žemė ne jam priklauso, visą joje esantį pastovųjį kapitalą, būtent: darbinius gyvulius, žemės ūkio padargus ir t. t. Vertę, kurią jis tokiu būdu gali realizuoti, t. y. turtą, kurį jis gali turėti, sąlygoja jam priklausančio pastoviojo kapitalo vertė, vadinasi, ir jo dydis. Tačiau jis ir vėl tegali tai parduoti tikrai kitam nuomininkui, kurio rankose tai yra ne turtas, kuriuo galima disponuoti, bet pastovusis kapitalas. Taigi mes vis dar nepajudėjome iš vietos.)

„Visų didelės šalies gyventojų *bendrosios* pajamos apima *visą* jų žemės ir jų darbo metinio produkto *masę*“

(anksčiau mes girdėjome, kad visa ši masė — jos vertė — susiskaido į darbo užmokestį, pelną ir rentą, t. y. vien į įvairias grynųjų pajamų formas);

„jų *grynąsias* pajamas sudaro tai, kas lieka jų žinioje, atskaičius išlaidas, susijusias, pirma, su jų *pagrindinio kapitalo* ir, antra, su jų *apyvartinio kapitalo* palaikymu“

(vadinasi, Smitas dabar atskaito darbo įrankius ir žaliavas),

„t. y. grynosios pajamos apima visa tai, ką jie gali, nemažindami savo kapitalo, įtraukti į savo *vartojimo fondą*...“ [Rus. vertimo I t., p. 239].

(Taigi dabar mes sužinome, kad visos prekių sumos kainoje arba mainomojoje vertėje, tiek kalbant apie atskirą kapitalistą, tiek ir apie visą šalį, yra dar ir ketvirta dalis, kuri niekam nėra pajamos ir negali būti suvesta nei į darbo užmokestį, nei į pelną, nei į rentą.)

„Aišku, kad visos *pagrindinio kapitalo* palaikymo išlaidos turi būti atskaitytos iš visuomenės grynųjų pajamų. Nei naudingosioms mašinoms, pramonės įrankiams, pajamas duodantiems pastatams ir t. t. tinkamais užlaikyti *būtinės medžiagos*, nei toms medžiagoms tinkamą formą suteikti *būtinio darbo produktas* niekad negali sudaryti kokios nors *grynųjų* pajamų dalies. Tiesa, *šio darbo kaina* gali sudaryti dalį grynųjų pajamų, nes tą darbą dirbantys darbininkai *visą savo darbo užmokesčio vertę* [269] gali panaudoti savo *vartojimo fondui*. Bet kitose darbo šakose, skirtingai, *ir darbo kaina, ir jo produktas įeina į šį vartojimo fondą*: būtent — darbo kaina įeina į darbininkų fondą, o produktas — į fondą kitų asmenų, kurių pragyvenimo reikmenis, malonumus ir patogumus didina šių darbininkų darbas“ (ten pat., p. 214—215)* [Rus. vertimo I t., p. 239].

Čia A. Smitas vėl metasi į šalį nuo to klausimo, į kurį jis turi atsakyti, — nuo klausimo apie visos prekių kainos ketvirtąją dalį, kuri nėra suvedama nei į darbo užmokestį, nei

* Šioje vietoje Markso ranka pieštuku pažymėta: „Tai vis dėlto arčiau teisingos pažiūros, negu kitų ekonomistų supratimas“. *Red.*

į pelną, nei į rentą. Visų pirma pažymėsime didelę klaidą. Juk mašinų fabrikantui, kaip ir kiekvienam kitam pramoniniam kapitalistui, darbas, kuris mašinų žaliavai ir t. t. suteikia tinkamą formą, susiskaido į būtinąjį darbą ir pridedamąjį darbą, vadinasi, ne tiktai į darbininkų darbo užmokestį, bet ir į kapitalisto pelną. Bet medžiagų vertė ir vertė įrankių, kuriais darbininkai suteikia medžiagoms tinkamą formą, nėra suvedama nei į viena, nei į kita. Su nagrinėjamoju klausimu nieko bendro neturi ta aplinkybė, kad produktai, kurie iš prigimties yra skirti ne individualiniam, bet gamybiniam vartojimui, neįeina į vartojimo fondą. Pavyzdžiui, sėklos (ta kviečių dalis, kuri naudojama sėjai) dėl savo prigimties taip pat galėtų įeiti į vartojimo fondą, bet ekonominiu atžvilgiu jos turi įeiti į gamybos fondą. O toliau visiškai neteisinga, kad visa individualiniam vartojimui skirtų produktų kaina kartu su produktu įeinanti į *vartojimo fondą*. Pavyzdžiui, audeklas, jeigu jis nėra panaudojamas burėms arba kuriam nors kitam gamybiniam tikslui, kaip produktas visas įeina į vartojimą; bet to negalima pasakyti apie jo kainą, nes dalis šios kainos padengia linų verpalus, kita — audimo stakles ir t. t., ir tik dalis audeklo kainos pavirsta vienos ar kitos rūšies pajamomis.

Adomas ką tik buvo pasakęs mums, kad mašinoms pagaminti, pajamas duodantiems pastatams ir t. t. pastatyti būtinoms medžiagoms,— lygiai taip pat, kaip iš šių medžiagų pagamintos mašinos ir t. t.,—„niekad negali sudaryti kokios nors *grynųjų* pajamų dalies“; vadinasi, jos įeina į bendrąsias pajamas. Bet netrukus, tame pačiame II knygos II skirsnyje, p. 220, jis sako priešingai:

„Atskiro asmens arba visuomenės *pagrindinį kapitalą* sudarančios mašinos, darbo įrankiai ir t. t. nesudaro jokios dalies *nei jų bendrųjų pajamų, nei jų grynųjų pajamų*, lygiai taip pat ir *pinigai*“ ir t. t. [Rus. vertimo I t., p. 241].

Šie Adomo klydinėjimai, jo prieštaravimai, jo nukrypimai nuo objekto įrodo, kad jis čia pateko į aklavietę ir neišvengiamai turėjo susipainioti, darbo užmokestį, pelną ir rentą laikydamas konstitutyvinėmis produkto mainomosios vertės arba jo visuminės kainos sudėtinėmis dalimis.

**[9) Sėjus kaip Smito teorijos vulgarizatorius.
Sėjus sutapatino visuomeninį bendrąjį produktą
su visuomeninėmis pajamomis.
Štorchas ir Ramsėjus mėgina tai skirti]**

Sėjus, kuris mėgina užmaskuoti savo banalų paviršutiniškumą, suveddamas A. Smito nenuoseklumą ir klaidas į visiškai bendras frazes, sako:

„Nacija, paimta kaip visuma, visai neturi grynojo produkto. Kadangi *produktų* vertė yra lygi jų gamybos *kaštams*, tai, atskaičiuojant šiuos *kaštus*, mes atskaitome visą *produktų* vertę... *Metinės pajamos* yra *bendrosios pajamos*“ („Traité d'économie politique“, 3-sis leidimas, Paryžius, 1817, t. II, p. 469).

Per metus pagamintų produktų sumos vertė yra lygi juose sudaiktinto [270] darbo laiko kiekiui. Atskaičius šią visuminę vertę iš per metus pagaminto produkto, iš tikrųjų,— jei kalbama apie vertę,— jokios vertės nelieka, vadinasi, nebėra nei grynujų, nei bendrųjų pajamų. Bet Sėjus mano, kad kasmet pagaminamos vertės kasmet ir suvartojamos. Todėl nacijai, kaip visumai, visiškai nesą grynujų pajamų, o tik bendrosios pajamos. Pirma, yra neteisinga, kad kasmet pagaminamos vertės kasmet yra suvartojamos. Kalbant apie žymią pagrindinio kapitalo dalį, reikalas yra kitoks. Žymi per metus pagamintų verčių dalis įeina į darbo procesą, neįeidama į vertės kūrimo procesą; tai reiškia: ne visa vertė per metus yra suvartojama. O antra, tam tikrą kasmet suvartojamų verčių dalį sudaro tos vertės, kurios, nors jos neįeina į vartojimo fondą, yra suvartojamos kaip gamybos priemonės; jos yra grąžinamos — arba savo natūraline forma, arba kaip ekvivalentai — gamybos procesui, iš kurio yra išėjusios. Antrąją dalį sudaro tos vertės, kurios, atskaičius nurodytą pirmąją dalį, gali įeiti į individualinį vartojimą. Jos sudaro „grynąjį produktą“.

Štorchas apie šią Sėjaus nesąmonę sako:

„Yra aišku, kad metinio produkto vertė pasidalija dalinai į kapitalą ir dalinai į pelną ir kad kiekviena iš šių metinio produkto vertės dalių *reguliariai perka produktus, kurie yra būtini nacijai* tiek jos kapitalui išlaikyti, tiek ir jos vartojimo fondui atnaujinti“ (Štorch, „Cours d'économie politique“, t. V: „Considérations sur la nature du revenu national“. Paris, 1824, p. 134—135). „Išskelkime sau tokį klausimą: ar šeimos, kuri visus savo poreikius patenkina savo darbu,— kaip pavyzdį galima nurodyti daugybę tokių šeimų Rusijoje,— ar tokios šeimos *pajamos* yra lygios jos žemės, jos kapitalo ir jos darbo bendrajam produktui? Ar ji gali gyventi savo svirnuose ir tvartuose, pravalgyti savo sėklų fondą ir gyvuliams skirtus pašarus, rengtis savo darbinių gyvulių kailiais, malonumams naudotis savo žemės ūkio padargais? Pagal p. Sėjaus tezę į visus šiuos klausimus reikėtų teigiamai atsakyti“ (ten pat, p. 135—136). „Sėjus bendrąjį produktą laiko visuomenės pajamomis ir iš to daro išvadą, kad visuomenė gali suvartoti

šiam produktui lygią vertę“ (ten pat, p. 145). „Nacijos grynosios pajamos susideda ne iš pagamintų verčių pertekliaus *virš visos suvartotų verčių sumos*, kaip kad vaizduoja Sėjus, o tik iš pertekliaus *virš gamybos tikslams suvartotų verčių*. Taigi jei nacija per metus suvartoja visą šį perteklių, tai ji suvartoja visas savo grynąsias pajamas“ (ten pat, p. 146). „Jei laikysimės nuomonės, kad nacijos pajamos yra lygios jos bendrajam produktui, t. y. kad visiškai neturi būti atskaitytas *kapitalas*, tai reikia taip pat pripažinti, kad nacija gali neproduktyviai suvartoti visą savo metinio produkto vertę, nedarydama nė mažiausio nuostolio savo būsimoms pajamoms“ (ten pat, p. 147). „*Produktai, kurie sudaro nacijos kapitalą (pastovųjį kapitalą), negali būti skirti vartojimui*“ (ten pat, p. 150).

Ramsėjus (Džordžas) savo veikale „An Essay on the Distribution of Wealth“ (Edinburgh, 1836) štai ką pažymi apie tą patį dalyką, būtent apie tai, ką A. Smitas vadina „ketvirtąja visuminės kainos sudėtine dalimi“, o aš — pastoviuoju kapitalu skirtingai nuo darbo užmokesčiui sunaudojamo kapitalo:

[271] „Rikardas“, — sako jis, — „užmiršta, kad visas produktas susiskaido ne tik į darbo užmokestį ir pelną, bet kad viena dalis dar reikalinga pagrindiniam kapitalui padengti“ (p. 174, pastaba).

„Pagrindiniu kapitalu“ Ramsėjus supranta ne tik gamybos įrankius ir t. t., bet taip pat ir žaliavas, trumpai tariant — tai, ką aš kiekvienoje gamybos sferoje vadinu pastoviuoju kapitalu. Kalbėdamas apie produkto padalijimą į pelną ir darbo užmokestį, Rikardas visuomet laikosi prielaidos, kad pačiai gamybai avansuotas ir joje suvartotas kapitalas jau yra atskaitytas. Ir vis dėlto Ramsėjus iš esmės yra teisus. Toliau visiškai neanalizuodamas pastoviosios kapitalo dalies, ignoruodamas ją, Rikardas daro stambias klaidas ir, konkrečiai imant, supainioja pelną ir pridėjamąją vertę, paskui daro klaidų, nagrinėdamas pelno normos svyravimus t. t.

Bet paklauskime, ką pats Ramsėjus sako:

„Kuriuo būdu galima lyginti produktą su jam sunaudotu kapitalu?.. Jei turėsime galvoje visą naciją . . ., tai aišku, kad visi skirtingi sunaudoto kapitalo elementai turi būti atkurti vienoje ar kitoje ūkio šakos, nes priešingu atveju šalies gamyba negalėtų vykti ankstesniu mastu. Pramonės žaliavos, joje ir žemės ūkyje naudojami įrankiai, gausios ir sudėtingos pramonės mašinos, produktams gaminti ar laikyti reikalingi pastatai, — visa tai, kaip sudėtinės dalys, turi būti tiek į visuminį šalies produktą, tiek ir į visus jos kapitalistinių įmonininkų avansus. Todėl visuminio produkto kiekis gali būti lyginamas su avansų kiekiu, įsivaizduojant, kad kiekvienas daiktas tarsi padėtų greta kito tokios pat rūšies daikto“ (ten pat., p. 137—139). O dėl kiekvieno kapitalisto, skyrium imant, tai, turint galvoje, kad jis savo išlaidų *repađengia* natūra, bet didesnę jų dalį turi gauti mainais, o tam reikalinga tam tikra produkto dalis, — turint tai galvoje, kiekvienas atskiras kapitalistinis įmonininkas turi kur kas daugiau dėmesio kreipti į savo produkto mainomąją vertę, negu į jo kiekį“ (ten pat, p. 145—146). „Kuo daugiau produkto vertė viršija avansuoto kapitalo vertę, tuo didesnis bus jo pelnas. Todėl kapitalistas apskaičiuos pelną, lygindamas vertę su verte, o ne kiekį su kiekiu. . . Pelnas turi tokiu pat laipsniu didėti arba mažėti, kokiu mažėja

arba didėja ta bendrojo produkto arba jo *vertės* dalis, kuri yra reikalinga *būtiniesiems avansams padengti*... Vadinasi, pelno norma priklauso nuo dviejų aplinkybių: pirma, nuo tos viso produkto dalies, kuri atitenka darbininkams; antra, nuo tos dalies, kuri turi būti atidėta pagrindiniam kapitalui *natura arba mainais padengti*" (ten pat, p. 146—148).

{Tai, ką Ramsėjus čia sako apie pelno normą, turi būti išnagrinėta III skirsnyje (apie pelną)⁴⁰. Svarbu yra tai, kad jis teisingai pabrėžia šį elementą. Iš vienos pusės, teisingai sako Rikardas, kad pastovųjį kapitalą (kaip tik tai ir turi galvoje Ramsėjus, kalbėdamas apie „pagrindinį kapitalą“) sudarančių prekių atpigimas visada sumažina tam tikros esamo kapitalo dalies vertę. Tai ypač liečia pagrindinį kapitalą tikrąja šio žodžio prasme — mašinas ir t. t. Atskiras kapitalistas neturi jokios naudos iš to, kad pridedamoji vertė didėja palyginti su visu jo kapitalu, jei tokį jos lygio padidėjimą sąlygoja visuminės jo pastoviojo kapitalo (kurį kapitalistas dar turėjo, iki jo vertei sumažėjant) vertės sumažėjimas. Bet tai tik labai nedideliu laipsniu yra teisinga, kalbant apie tą kapitalo dalį, kuri susideda iš žaliavų arba iš pagamintų prekių (nejeinančių į pagrindinį kapitalą). Esamoji jų masė, kuri šitaip gali nuvertėti, visada tesudaro tik menką dydį palyginti su visa produkcija. Kalbant apie atskirą kapitalistą, tai tik nežymiu laipsniu te liečia tą jo kapitalo dalį, kuri yra įdėta į apyvartinį kapitalą. Antra vertus, yra aišku: kadangi pelnas yra lygus pridedamosios vertės ir visuminio avansuoto kapitalo santykiui ir kadangi darbo kiekis, kuris gali būti absorbuotas, priklauso ne nuo žaliavų vertės, o nuo jų masės ir nuo gamybos priemonių efektyvumo, ne nuo jų mainomosios vertės, o nuo jų varlojamosios vertės,— tai kuo našesnis yra darbas tose šakose, kurių produktas [272] įeina į pastovųjį kapitalą, kuo mažesnės yra sąnaudos pastoviajam kapitalui, kuris reikalingas tam tikram pridedamosios vertės kiekiui pagaminti,— tuo didesnis yra šios pridedamosios vertės santykis su visu avansuotu kapitalu, vadinasi, tuo didesnė yra, esant duotajai pridedamosios vertės masei, pelno norma.}

(Tai, ką Ramsėjus nagrinėja kaip du savarankiškus reiškinius — produkto padengimas produktu reprodukcijos procese, kai kalbama apie visą šalį, ir vertės padengimas verte, kai kalbama apie atskirą kapitalistą,— yra du aspektai, kuriuos abu, dargi atskiro kapitalo atžvilgiu, reikia turėti galvoje, analizuojant *kapitalo cirkuliacijos procesą, kuris kartu yra ir reprodukcijos procesas.*)

Ramsėjus neišsprendė to tikrojo sunkumo, kuris rūpėjo A. Smitui ir supainiojo jį įvairiuose prieštaravimuose. Norėdami kuo ryškiau pavaizduoti šį sunkumą, suformuluosime jį

šitaip: visas kapitalas (kaip vertė) suvedamas į darbą, jis — ne kas kita, kaip tam tikras sudaiktinto darbo kiekis. Bet apmokėtasis darbas yra lygus darbininkų darbo užmokesčiui, neapmokėtasis darbas yra lygus kapitalistų pelnui. Vadinasi, visas kapitalas gali būti, tiesiogiai arba netiesiogiai, suvestas į darbo užmokestį ir pelną. O gal kur nors atliekamas toks darbas, kuris nesuvedamas nei į darbo užmokestį, nei į pelną ir kurio tikslas tėra padengti tas vertes, kurios buvo suvartotos gamybos procese ir kartu yra reprodukcijos sąlygos? Bet kas gi atlieka šį darbą? Juk bet kuris darbininko darbas susiskaido į dvi dalis, iš kurių viena skiriama jo paties darbo jėgai atkurti, o kita sudaro kapitalo pelną.

**[10] Tyrinėjimas, kaip gali būti,
kad metinis pelnas ir metinis darbo užmokestis
perka per metus pagamintas prekes,
kuriose, be pelno ir darbo užmokesčio,
yra dar pastovusis kapitalas⁴¹**

**[a] Vartojimo reikmenų gamintojų pastovusis kapitalas
negali būti padengtas mainais tarp šių gamintojų]**

Siekdami pašalinti iš problemos bet kurias apgaulingas priemaišas, pirma pažymėsime dar štai ką. Kai kapitalistas dalį savo pelno, savo pajamų, paverčia kapitalu, gamybos priemonėmis ir darbo medžiaga, jis viena ir kita apmoka ta darbo dalimi, kurią darbininkas atliko jam nemokamai. Čia turime naują darbo kiekį, sudarantį naujo prekių kiekio ekvivalentą — būtent tokių prekių, kurios pagal savo vartojamąją vertę yra darbo priemonės ir darbo medžiaga. Vadinasi, šis atvejis yra susijęs su kapitalo kaupimu ir nesukelia jokių sunkumų; čia kalbama apie pastoviojo kapitalo augimą už ankstesnių jo ribų, arba naujo pastoviojo kapitalo susidarymą virš tos jo masės, kuri jau yra ir turi būti padengta. Sunkumas liečia *jau esamo* pastoviojo kapitalo reprodukciją, o ne naujo pastoviojo kapitalo susidarymą virš tos jo masės, kuri turi būti atgaminta. Naujas pastovusis kapitalas, aišku, atsiranda iš pelno ir akimirką egzistavo kaip pajamos, kurios tuojuo po to pavirto kapitalu. Ši pelno dalis suvedama į *pridedamąjį darbo laiką, kurį visuomenė, ir nesant kapitalo, turėtų nuolat sunaudoti, kad jos žinioje būtų, taip sakant, vystymosi fondas, kurio reikalingumą sąlygoja jau pats gyventojų skaičiaus didėjimas.*

{Gera paaiškina pastovųjį kapitalą, bet tik jo vartojamosios vertės požiūriu, Ramsėjus, savo knygos 166 puslapyje sakdamas:

„Ar“ (pavyzdžiui, fermerio) „bendrojo produkto apimtis būtų maža, ar didelė, tas jo kiekis, kuris reikalingas padengti visa tai, kas įvairiomis formomis buvo suvartota gamybos procese, visiškai neturi kitėti. Tas kiekis turi būti laikomas *pastoviu*, kol gamyba vykdoma tuo pačiu mastu.“}

Taigi visų pirma reikia remtis šiuo faktu: naujo pastoviojo kapitalo susidarymo, skirtingai nuo jau esamo pastoviojo kapitalo atgaminimo, šaltinis yra pelnas; čia numatoma, kad, iš vienos pusės, darbo užmokesčio teuztenka tik darbo jėgai atgaminti ir kad, iš antros pusės, visa pridedamoji vertė įeina į „pelno“ kategoriją, nes visą pridedamąją vertę *betarpiškai pasisavina* ne kas kitas, kaip tik pramoninis kapitalistas, nepriklausomai nuo to, kam ir kur jis vėliau dalį jos turi atiduoti.

{„Kapitalistinis įmonininkas yra bendras turto skirstytojas: jis moka darbininkams darbo užmokestį, kapitalistui (piniginiam) — paskolines palūkanas, žemės savininkui — rentą“ (*Ramsėjus*, p. 218—219).

Vadindami visą pridedamąją vertę pelnu, mes laikome kapitalistą tą asmenį, kuris 1) betarpiškai pasisavina visą sukurtą pridedamąją vertę ir 2) paskirsto šią pridedamąją vertę taip, kad tose dalybose dalyvauja jis pats, piniginis kapitalistas ir žemės savininkas.}

[VII—273] Tačiau ta aplinkybė, kad šis naujas pastovusis kapitalas atsiranda iš pelno, tereiškia, kad jis atsiranda dėka tam tikros darbininkų pridedamojo darbo dalies. Tai analogiška tam atvejui, kai laukinis, neskaitant medžioklei sunaudojamo laiko, dar turi sunaudoti tam tikrą laiką lankui pagaminti, o valstietis patriarchalinio žemės ūkio sąlygomis, neskaitant žemei dirbti sunaudojamo laiko, turi sunaudoti tam tikrą laiko kiekį didesnei savo padargų daliai pagaminti.

Bet klausimas čia yra tas, kas būtent dirba, kad būtų galima padengti gamyboje jau sunaudoto pastoviojo kapitalo ekvivalentą? Ta darbo dalis, kurią darbininkas atlieka sau pačiam, padengia jo darbo užmokestį arba, nagrinėjant gamybą kaip visumą, sukuria jo darbo užmokestį. Priešingai, jo pridėdamasis darbas, sudarantis pelną, iš dalies sudaro kapitalisto vartojimo fondą, iš dalies pavirsta papildomu kapitalu. Bet kapitalistas ne šiuo pridėdamuoju darbu, arba pelnu, padengia tą kapitalą, kuris jau sunaudotas jo paties gamyboje. {Jei būtų taip, tai pridėdamoji vertė būtų fondas ne naujam kapitalui susidaryti, bet senajam kapitalui išlaikyti.} Tačiau darbo užmokestį sudarantis būtinas darbas ir pelną sudarantis pridėdamasis darbas apima visą darbo dieną ir, be šio darbo, joks

kitas darbas nėra dirbamas. („Priežiūros darbas“, kurį, kaip manoma, atlieka kapitalistas, yra įtrauktas į darbo užmokestį. Šiuo požiūriu kapitalistas yra samdomasis darbininkas, nors ir ne kito kapitalisto, o savo paties kapitalo samdomasis darbininkas.) Tad iš kur atsiranda tas šaltinis, tas darbas, kuris padengia pastovųjį kapitalą?

Darbo užmokesčiui sunaudotą kapitalo dalį padengia (jau nekalbant apie pridėjamąjį darbą) nauja gamyba. Darbininkas suvartoja darbo užmokestį, bet jis prijungia tiek pat naujojo darbo, kiek jis yra panaikinęs senojo darbo, ir jei nagrinėsime darbininkų klasę kaip visumą ir nesiduosime darbo pasidalijimo suklaudinami, tai pamatysime, kad darbininkas atgamina ne tik tą pačią vertę, bet ir tas pačias vartojamąsias vertes, tad — priklausomai nuo jo darbo našumo — ta pati vertė, tas pats darbo kiekis atgamina save didesnės ar mažesnės tų pačių vartojamųjų verčių masės pavidalu.

Paėmę visuomenę bet kuriuo momentu, pamatysime, kad visose gamybos sferose tuo pačiu metu yra, nors ir labai skirtingu santykiu, tam tikras pastovusis kapitalas, kuris numatomas kaip gamybos sąlyga; jis visam laikui priklauso gamybai ir turi būti jai sugrąžintas — panašiai, kaip sėklos sugrąžinamos žemei. Tiesa, šios pastoviosios dalies *vertė* gali mažėti arba didėti priklausomai nuo to, ar tą dalį sudarančių prekių atgaminimas kainuoja pigiau, ar brangiau. Tačiau toks *vertės kitimas* niekad netrukdo tam, kad pastovioji kapitalo dalis, įeinanti į gamybos procesą kaip gamybos sąlyga, būtų šiame procese iš anksto numatoma vertė, kuri vėl turi pasirodyti produkto vertėje. Vadinasi, į šį paties pastoviojo kapitalo vertės kitimą galima nekreipti dėmesio. Visomis aplinkybėmis jis čia sudaro tam tikrą *ankstesniojo, sudaiklinto* darbo kiekį, kuris pereina į produkto vertę kaip vienas iš apsprendžiančiųjų jos veiksnių. Todėl, norėdami labiau išryškinti problemą, laikysimės prielaidos, kad pastoviosios kapitalo dalies gamybos kaštai⁴², arba jos vertė, taip pat nekinta, lieka pastovūs. Dalykas nėra kiek nepasikeis ir dėl to, kad, pavyzdžiui, per vienerius metus ne visa pastoviojo kapitalo vertė pereina į produktus, kad ji, — jeigu yra kalbama apie pagrindinio kapitalo vertę, — tik per daugelį metų pereina į per tą laiką pagamintą produktų masę. Mat, čia turima galvoje tik ta pastoviojo kapitalo dalis, kuri iš tikrųjų suvartojama per vienerius metus ir todėl per tuos pačius metus turi būti padengta.

Visiškai aišku, kad pastoviojo kapitalo atgaminimo klausimas priklauso skyriui apie kapitalo reprodukcijos procesą arba jo cirkuliacijos procesą, tačiau tai netrukdo pagrindinę problemą jau čia pat išnagrinėti.

[274] Iš pradžių paimsime darbininko darbo užmokestį. Jis gauna tam tikrą pinigų sumą, kurioje yra sudaiktinta, sakysim, 10 darbo valandų, turint galvoje, kad darbo diena sudaro 12 valandų, kurias jis dirba kapitalistui. Šis darbo užmokestis paverčiamas pragyvenimo reikmenimis. Visi šie pragyvenimo reikmenys yra prekės. Laikomasi prielaidos, kad šių prekių kaina yra lygi jų vertei. Tačiau jų vertėje yra tokia sudėtinė dalis, kuri padengia jose esančių žaliavų ir nusidėvėjusių gamybos priemonių vertę. Bet visose šių prekių vertės sudėtinėse dalyse, kartu paimtose, taip pat kaip ir darbininko išleistame darbo užmokestyje, tėra 10 darbo valandų. Tarkime, kad $\frac{2}{3}$ šių prekių vertės susideda iš esančio jose pastoviojo kapitalo vertės, o $\frac{1}{3}$, priešingai, iš darbo, kuris užbaigė gamybos procesą, paversdamas produktą vartojimo reikmenimi. Tuo būdu darbininkas savo 10-mi valandų gyvojo darbo padengia du trečdalius pastoviojo kapitalo ir vieną trečdalį gyvojo (per metus prie objekto prijungto) darbo. Jei vartojimo reikmenyse — darbininko perkamose prekėse — visai nebūtų pastoviojo kapitalo, jeigu jų gamybai reikalingos žaliavos nieko nekainuotų ir jei nebūtų reikalingi jokie darbo įrankiai, — tai būtų galima viena iš dviejų. Arba prekėse būtų, kaip ir anksčiau, 10 darbo valandų. Tokiu atveju darbininkas 10 valandų gyvojo darbo ir vėl padengtų 10-mi valandų gyvojo darbo. Arba ta pati vartojamųjų verčių masė, kuria pavirsta jo darbo užmokestis ir kuri jam reikalinga jo darbo jėgai atkurti, tekainuotų tik $3\frac{1}{3}$ darbo valandos (numatoma, kad nėra jokių darbo įrankių ir tokių žaliavų, kurios pačios jau būtų darbo produktas). Tokiu atveju darbininkas turėtų dirbti tik $3\frac{1}{3}$ valandos būtinojo darbo, ir jo darbo užmokestis iš tikrųjų sumažėtų iki $3\frac{1}{3}$ valandos sudaiktinto darbo laiko.

Tarkime, kad prekė yra audeklas — 12 uolekčių (žinoma, mūsų čia visai nedomina, kokia iš tikrųjų yra kaina) = 36 šil., arba 1 sv. st. 16 šil. Sakysim, $\frac{1}{3}$ šios sumos sudaro prijungtasis darbas, o $\frac{2}{3}$ tenka žaliavai (verpalams) ir mašinų nusidėvėjimui. Sakysim, kad būtinasis darbo laikas yra 10 valandų; vadinasi, pridedamasis darbas — 2 valandos. Tarkime, kad pinigais išreikšta viena darbo valanda = 1 šil. Tokiu atveju 12 darbo valandų = 12 šil., darbo užmokestis = 10 šil., pelnas = 2 šil. Laikysimės prielaidos, kad visą darbo užmokestį ir visą pelną, kartu sudarančius 12 šil., kitaip tariant, visą žaliavai ir mašinoms prijungtą vertę, visą naujojo darbo kiekį, kuris yra sudaiktintas, paverčiant verpalus audeklu, darbininkas ir kapitalistas išleido tam pačiam audeklui, kaip vartojimo reikmeniui, nupirkti. (Galimas dalykas, kad vėliau savo gamybos produktui nupirkti bus sunaudojama daugiau kaip viena darbo

diena.) Uolektis audeklo kainuoja 3 šil. Už 12 šil., sudėjus darbo užmokestį ir pelną, darbininkas ir kapitalistas kartu tegali nupirkti tik 4 uolektis audeklo. Šiose 4 uolektyse audeklo yra 12 darbo valandų, iš kurių betgi tik 4 yra naujai prijungtas darbas, o 8 yra darbas, kuris sudaiktintas pastoviajame kapitale. Už 12 darbo valandų darbo užmokestis ir pelnas kartu teperka tik $\frac{1}{3}$ savo visuminio produkto, nes $\frac{2}{3}$ šio visuminio produkto susideda iš pastoviojo kapitalo. 12 darbo valandų susiskaido į 4+8, iš kurių 4 valandos padengia pačios save, o 8 valandos padengia tą darbą, kuris, nepriklausomai nuo audimo procese prijungto darbo, įėjo į šį procesą, jau turėdamas sudaiktintą formą, kaip verpalai ir mašinos.

Taigi, kalbant apie tą produkto, arba prekės, dalį, kuri yra mainoma ar perkama už darbo užmokestį ir pelną kaip vartojimo reikmuo (arba kuriam nors su pačiu atgaminimu susijusiam tikslui, nes tikslas, kuriam yra perkama prekė, dalyko nėra kiek nekeičia), yra aišku, kad pastovųjį kapitalą atitinkanti šio produkto vertės dalis yra apmokama iš naujai prijungto darbo fondo, kuris susiskaido į darbo užmokestį ir pelną. Ar daug, ar maža pastoviojo kapitalo, ar daug, ar maža paskutiniame gamybos procese prijungto darbo yra perkama už darbo užmokestį ir pelną, kartu paimtus; kokiomis proporcijomis apmokamas paskutinėje gamybos stadijoje prijungtas darbas ir kokiomis proporcijomis apmokamas pastoviajame kapitale sudaiktintas darbas,— visa tai priklauso nuo pirminės proporcijos, kuria jie, kaip vertės sudėtinės dalys, įėjo į pagamintą prekę. Paprastumo dėlei mes numatome tokį santykį: $\frac{2}{3}$ pastoviajame kapitale sudaiktinto darbo ir $\frac{1}{3}$ naujai prijungto darbo.

[275] Taigi paaiškėja šie du momentai:

Pirma. Santykis, kurį mes esame numatę audeklui, t. y. tam atvejui, kai darbininkas ir kapitalistas realizuoja darbo užmokestį ir pelną savos gamybos prekėse, kai jie nuperka dalį savo pačių produkto,— šis santykis lieka nepasikeitęs ir tuo atveju, jeigu jie tokią pat vertės sumą išleidžia kitiems produktams. Laikantis mūsų prielaidos, kad kiekvienoje prekėje yra $\frac{2}{3}$ pastoviojo kapitalo ir $\frac{1}{3}$ naujai prijungto darbo, darbo užmokestis ir pelnas, kartu paėmus, visada tegali nupirkti tik $\frac{1}{3}$ produkto. 12 darbo valandų=4 uolektys audeklo. Šioms 4 uolektims audeklo pavirtus pinigais, jos egzistuoja kaip 12 šil. Šiems 12 šil., savo ruožtu, pavirtus ne audeklu, o kita preke, jie nuperka 12 darbo valandų vertės prekę; iš šių 12 valandų 4 valandos yra naujai prijungtas darbas, o 8 valandos — pastoviajame kapitale sudaiktintas darbas. Vadinasi, šis santykis yra visuotinis, laikantis prielaidos, kad ir kitose prekėse lygiai taip pat, kaip ir audekle, yra toks pat pirminis santykis tarp paskutinėje ga-

mybos stadijoje prijungto darbo ir to darbo, kuris sudaiktintas pastoviajame kapitale.

Antra. Jei per vieną dieną naujai prijungtas darbas = 12 valandų, tai iš šių 12 valandų tik 4 padengia pačios save, t. y. padengia gyvąjį, naujai prijungtą darbą, o 8 valandos apmoka darbą, kuris sudaiktintas pastoviajame kapitale. Bet kas apmoka šias 8 valandas gyvojo darbo, kurių nepadengia tas pats gyvasis darbas? Jas apmoka kaip tik pastoviajame kapitale esančios 8 valandos sudaiktinto darbo, kurios yra išmainomos į 8 valandas gyvojo darbo.

Vadinasi, negali būti jokios abejonės, kad yra padengiami visi elementai pagamintos prekės dalies, kuri perkama už visą darbo užmokesčio ir pelno sumą (kartu paimti, jie atstovauja ne kam kitam, kaip tik visuminiam prie pastoviojo kapitalo naujai prijungto darbo kiekiui). Yra padengiamas šitoje dalyje esantis naujai prijungtas darbas, lygiai kaip ir tas darbo kiekis, kuris yra pastoviajame kapitale. Taip pat negali būti jokios abejonės, kad pastoviajame kapitale esantis darbas šiuo atveju yra gavęs savo ekvivalentą iš jam naujai prijungto gyvojo darbo fondo.

Bet čia prasideda sunkumas. *Visuminis* dvylikos valandų audimo darbo *produktas*,— o šis visuminis produktas visiškai skirtingas nuo to, ką yra pagaminęs audimo darbas kaip toks,— yra lygus 12 uolekčių audeklo, kurių vertę sudaro 36 darbo valandos arba 36 šil. Bet darbo užmokestis ir pelnas, kartu paimti, arba visuminis 12 valandų darbo laikas, tegali iš šių 36 darbo valandų atpirkti *tik* 12; kitaip tariant, iš visuminio produkto jie tegali atpirkti tik 4 uolektis, nė vienos uolekties daugiau. O kas bus su kitomis 8 uolektimis? (*Forkadas, Prudonas*⁴³.)

Visų pirma pažymėsime, kad 8 uolektys atstovauja ne kam kitam, o kaip tik sunaudotam pastoviajam kapitalui. Bet jis įgavo pakeistinę vartojamosios vertės formą. Jis egzistuoja kaip naujas produktas, jau nebe kaip verpalai, audimo staklės ir t. t., o kaip audeklas. Šios 8 uolektys audeklo, lygiai kaip už darbo užmokestį ir pelną pirktos 4 kitos uolektys, susideda, vertės požiūriu, vienu trečdaliu — iš audimo procese prijungto darbo ir dviem trečdaliais — iš ankstesniojo darbo, kuris sudaiktintas pastoviajame kapitale. Bet jeigu anksčiau, esant 4 uolektims, $\frac{1}{3}$ naujai prijungto darbo padengdavo 4 uolektyse esantį audimo darbą, t. y. patį save, o kiti $\frac{2}{3}$ audimo darbo padengdavo 4 uolektyse audeklo esantį pastovųjį kapitalą, tai dabar, atvirkščiai, 8 uolektyse audeklo esantį pastovųjį kapitalą padengia $\frac{2}{3}$ pastoviojo kapitalo, o esantį jose naujai prijungtą darbą padengia $\frac{1}{3}$ pastoviojo kapitalo.

7 K. Marksas. Pridedamosios vertės teorijos, I d.

Tad kas dabar bus su šiomis 8 uolektimis audeklo, kuriose yra viso pastoviojo kapitalo vertė ir kurios tą vertę yra absorbavusios? Si vertė per dvylikos valandų audimo darbo laiką buvo perkeliama į produktą, įėjo į jo gamybos procesą, o dabar egzistuoja kaip produktas, skirtas betarpiškam, individualiniam (ne gamybiniam) vartojimui.

Sios 8 uolektys priklauso kapitalistui. Jeigu jis panorėtų pats jas suvartoti,— panašiai kaip jis suvartojo tuos $\frac{2}{3}$ uolekties, kurie sudaro jo pelną,— [276] tai jis negalėtų atgaminti dvylikos valandų audimo procese dalyvaujančio pastoviojo kapitalo; jis aplamai negalėtų,— jeigu kalbama apie šiame dvylikos valandų procese dalyvaujantį kapitalą,— kaip kapitalistas toliau funkcionuoti. Vadinasi, jis parduoda 8 uolektis audeklo, paverčia jas 24 šil. pinigų suma, arba 24 darbo valandomis. Bet kaip tik čia mes susiduriame su sunkumu. Kam jis jas parduoda? Kieno pinigais jis jas paverčia? Prie šio klausimo netrukus grįšime. O tuo tarpu paseksime tolesnę proceso eigą.

Kai tik kapitalistas pavertė pinigais, pardavė, pervedė į mainomosios vertės formą 8 uolektis audeklo,— t. y. tą savo produkto vertės dalį, kuri yra lygi jo avansuotam pastoviajam kapitalui,— jis už gautus pinigus vėl perka tokias (jų vartojamosios vertės atžvilgiu) prekes, iš kurių pradžioje susidėjo jo pastovusis kapitalas: jis perka verpalus, audimo stakles ir t. t. Žaliavoms ir gamybos įrankiams pirkti jis paskirsto 24 šil. tokia proporcija, kuria tie gamybos elementai yra reikalingi naujam audeklui gaminti.

Tuo būdu vartojamosios vertės atžvilgiu jo pastovusis kapitalas yra padengtas naujais tokio pat darbo produktais, kaip ir tie produktai, iš kurių jis pradžioje susidėjo. Kapitalistas atgamino pastovųjį kapitalą. Bet šie nauji verpalai, naujos audimo staklės ir t. t. lygiai taip pat (pagal prielaidą) dviem trečdaliais susideda iš pastoviojo kapitalo ir vienu trečdaliu iš naujai prijungto darbo. Vadinasi, jei pirmosios 4 uolektys audeklo (naujai prijungtasis darbas ir pastovusis kapitalas) buvo apmokėtos vien tik naujai prijungtu darbu, tai šios 8 uolektys audeklo yra padengiamos tai gamybai reikalingais naujai pagamintais elementais, kurie susideda dalinai iš naujai prijungto darbo, dalinai iš pastoviojo kapitalo. Tuo būdu atrodo, kad bent dalis pastoviojo kapitalo mainoma į kitos formos pastovųjį kapitalą. Produktų padengimas yra kažkas realaus, nes — kartu su verpalų perdirbimu į audeklą — linai yra perdirbami į verpalus, o linų sėmenys — į linus; lygiai taip pat, audimo staklėms nusidėvint, pagaminamos naujos audimo staklės, o gaminant tas stakles, iš naujo gaunama miško medžiaga ir geležis. Vienoje gamybos sferoje yra gaminami tam tikri ele-

mentai, o tuo pačiu metu kitoje sferoje jie yra perdirbami. Ir nors kiekvienas iš visų šių *kartu vykstančių* gamybos procesų yra aukštesnė produkto gaminimo stadija, tačiau visuose juose tuo pačiu metu įvairiomis proporcijomis suvartojamas pastovusis kapitalas.

Taigi pagaminto produkto, audeklo, vertė susiskaido į dvi dalis, iš kurių viena vėl perka tuo pačiu metu pagamintus pastoviojo kapitalo elementus, o kita išleidžiama vartojimo reikmenims. Paprastumo dėlei čia visiškai paliekamas nuošalyje dalies pelno pavirtimas atgal kapitalu, t. y. numatoma — kaip ir visame šiame tyrinėjime, — kad darbo užmokestis plius pelnas, t. y. visa prie pastoviojo kapitalo prijungta darbo suma, yra suvartojami kaip pajamos.

Beliaka atsakyti į klausimą, kas nuperka tą visuminio produkto dalį, už kurios vertę vėl perkami per tą laiką naujai pagaminti pastoviojo kapitalo elementai? Kas nuperka 8 uolektis audeklo? Norėdami užkirsti kelią bet kuriems išsisukinėjimams, mes laikomės prielaidos, kad tai tokios rūšies audeklas, kuris specialiai yra skirtas individualiniam vartojimui, o ne — kaip, pavyzdžiui, burių audeklas — gamybiniam vartojimui. Taip pat čia reikia palikti nuošalyje grynai tarpines prekybos operacijas, jeigu jos tėra tarpininkaujamo pobūdžio. Pavyzdžiui, jei 8 uolektys audeklo parduodamos pirkliai ir pereina ne per vieno, o per dvidešimt pirklių rankas, dvidešimt kartų yra perkamos ir vėl parduodamos, tai dvidešimtą kartą jos galiausiai pirkliai turi būti parduotos tikrajam vartotojui, — tuo būdu pastarasis iš tikrųjų moka arba gamintojui, arba *paskutiniam*, dvidešimtajam pirkliui, kuris vartotojo atžvilgiu atstovauja *pirmajam pirkliui*, t. y. tikrajam gamintojui. Šie tarpiniai santoriai atideda baigiamąjį santorį arba, galima sakyti, tarpininkauja jam, bet to santorio nepaaiškina. Klausimas lieka tas pats, jei paklausime: kas perka 8 uolektis audeklo iš audeklo fabrikančio? — arba jei paklausime: [277] kas perka jas iš dvidešimtojo pirkliai, į kurio rankas jos pateko per eilę mainų aktų?

Sios 8 uolektys audeklo visiškai taip pat, kaip ir pirmosios 4 uolektys, turi pereiti į vartojimo fondą. Tai reiškia, kad jos tegali būti apmokėtos tik iš darbo užmokesčio ir pelno, nes darbo užmokestis ir pelnas yra vieninteli pajamų šaltiniai tiems gamintojams, kurie vieni čia tefigūruoja kaip vartotojai. 8-se uolektyse audeklo yra 24 darbo valandos. Tarkime (laikydami 12 darbo valandų visuotinai priimta normalia darbo diena), kad kitų dviejų šakų darbininkas ir kapitalistas visą savo darbo užmokestį ir pelną išleidžia audeklui, kaip kad audimo pramonėje darbininkas ir kapitalistas visą savo darbo dieną (darbininkas — savo 10 valandų, kapitalistas — jo iš darbininko gautas

šioms 10 valandų tenkančias 2 pridedamosios vertės valandas) išleido audeklui. Tokiu atveju audeklo fabrikantas parduotų savo 8 uolektis, 12-ai uolekčių tenkanti jo pastoviojo kapitalo *vertė* būtų padengta, ir šią vertę vėl būtų galima sunaudoti toms konkrečioms prekėms, iš kurių susideda pastovusis kapitalas, *nes* šios rinkoje esančios prekės — verpalai, audimo staklės ir t. t.— buvo gaminamos tuo pačiu metu, kai verpalai ir audimo staklės buvo perdirbami į audeklą. Ta aplinkybė, kad verpalai ir audimo staklės kaip produktai *gaminami tuo pačiu metu*, kai vyksta tas gamybos procesas, į kurį jie įeina kaip produktai, bet iš kurio jie išeina jau nebe kaip savarankiški produktai,— ši aplinkybė paaiškina, kodėl ta audeklo *vertės* dalis, kuri yra lygi jame perdirbtos medžiagos, verpalų, audimo staklių ir t. t., vertei, vėl gali būti paversta verpalais, audimo staklėmis ir t. t. Jei audeklo elementai nebūtų gaminami tuo pačiu metu, kaip ir pats audeklas, tai 8 uolektys audeklo — net tuo atveju, jeigu jos būtų parduotos, paverstos pinigais,— negalėtų būti iš pinigų vėl paverstos pastoviaisiais audeklo elementais*.

Bet, antra vertus, nors rinkoje yra naujų verpalų, naujų audimo staklių ir t. t., vadinasi, nauji verpalai, naujos audimo staklės buvo gaminamos tuo pačiu metu, kai pagaminti verpalai ir pagamintos audimo staklės buvo paverčiamos audeklu, t. y., nors verpalai ir audimo staklės buvo gaminamos tuo pačiu metu, kaip ir audeklas,— nepaisant to, 8 uolektys audeklo tol negali būti atgal paverstos šiais medžiaginiiais audyklos pastoviojo kapitalo elementais, kol jos bus parduotos, kol jos bus paverstos pinigais. Vadinasi, nenutrūkstamas realus audeklo elementų gaminimas, kuris visą laiką vyksta lygia greta su paties audeklo gaminimu, dar negali paaiškinti mums pastoviojo kapitalo atgaminimo, kol mes nežinome, iš kur atsiranda tas fondas, kuris reikalingas, kad būtų galima pirkti 8 uolektis audeklo, sugrąžinti joms pinigų, savarankiškos mainomosios vertės, formą.

Norėdami išspręsti šį paskutinį sunkumą, laikėmės prielaidos, kad *B* ir *C*,— sakysim, batsiuovys ir mėsininkas,— išleidžia audeklui visą savo darbo užmokesčio ir pelno sumą, t. y. 24 darbo valandas, kurios yra jų žinioje. Tokiu būdu mes pašalinome sunkumą, susijusį su *A*, audeklo audėju. Visą jo produktą, 12 uolekčių audeklą, kuriose yra sudaiktintos 36 darbo valandos, padengia vien darbo užmokestis ir pelnas, t. y. visa *A*, *B* ir *C* gamybos sferose prie pastoviojo kapitalo naujai prijungto

* Pavyzdžiui, šiuo metu ryšium su Amerikos pilietiniu karu tai galima pasakyti apie medvilnės fabrikantų verpalus ir audinius. Vien jų produkto pardavimas neužtikrina jiems galimybės paversti jį vėl gamybos elementais, nes rinkoje nėra medvilnės.

darbo laiko suma. Visas audekle esantis darbo laikas,— tiek jau anksčiau buvęs jo pastoviajame kapitale, tiek ir naujai prijungtas audimo procese,— dabar yra išmainytas į darbo laiką, kurio prieš tai kaip pastoviojo kapitalo nebuvo jokioje gamybos sferoje, bet kuris tuo pačiu metu buvo prijungtas prie pastoviojo kapitalo *paskutinėje gamybos stadijoje* trijose minėtose sferose — *A, B ir C*.

Vadinasi, jei, kaip ir anksčiau, būtų klaidinga pasakyti, kad pirminę audeklo vertę sudaro vien darbo užmokestis ir pelnas,— nes iš tikrųjų ją sudaro vertė, lygi darbo užmokesčio ir pelno sumai, t. y. 12 audimo valandų, ir 24 darbo valandos, kurios, nepriklausomai nuo audimo proceso, buvo verpaluose, audimo staklėse, trumpai tariant, pastoviajame kapitale,— tai, priešingai, būtų teisinga pasakyti, kad 12 uolekčių audeklo ekvivalentas, t. y. 36 šil., už kuriuos jos yra parduotos, susiskaido tik į darbo užmokestį ir pelną, vadinasi, kad ne tik audimo darbą, bet taip pat verpaluose ir audimo staklėse esantį darbą padengia vien naujai prijungtasis darbas, būtent: 12 darbo valandų *A* sferoje, 12 valandų *B* ir 12 valandų *C* sferoje.

Pačios parduotos prekės vertė susiskaido [278] į naujai prijungtą darbą (darbo užmokestis ir pelnas) ir į ankstesnįjį darbą (pastoviojo kapitalo vertė); tokia yra prekės vertė pardavėjui (tai ir yra tikroji prekės vertė). Priešingai, šią prekę perkanti vertė,— ekvivalentas, kurį pirkėjas duoda pardavėjui,— mūsų pavyzdyje buvo suvedama vien į naujai prijungtą darbą, į darbo užmokestį ir pelną. Bet kadangi kiekviena prekė, prieš ją parduodant, yra prekė, kuri turi būti parduota, o pinigais ji pavirsta, tiktai pasikeičiant formai, tai kiekviena prekė, kaip parduodama prekė, tokiu atveju turėtų susidėti iš kitokių vertės sudėtinių dalių, negu tos, iš kurių ji susideda kaip perkanti prekė (kaip pinigai),— o tai yra nesąmonė. Toliau: pavyzdžiui, visuomenės per vienerius metus atliktas darbas ne tik padengtų pats save,— tokiu atveju, visą prekių masę padalijus į dvi lygias dalis, viena metinio darbo pusė sudarytų kitos pusės ekvivalentą,— bet vienas trečdalis darbo, kurį metiniame produkte esančiame visuminiame darbe sudaro šiemetinis darbas, padengtų tris trečdalius darbo, t. y. būtų lygus tris kartus didesniai dydžiui, negu jis pats. O tai yra dar didesnė nesąmonė.

Minėtame pavyzdyje mes nukėlėme sunkumą, nustumdami jį iš *A* į *B* ir *C*. Tačiau dėl to sunkumas tik padidėjo ir nepasidarė paprastesnis. *Pirma*, kol turėjome galvoje tik *A*, mes turėjome išeitį, kad 4 uolektys, kuriose yra tiek pat darbo laiko, kiek jo buvo prijungta prie verpalų,— o tai sudaro *A* sferos pelno ir darbo užmokesčio sumą,— kad šitos 4 uolektys suvartojamos kaip pats audeklas, kaip savojo darbo produktas.

Kitaip yra kalbant apie *B* ir *C*, nes jų prijungto darbo laiko sumą — darbo užmokesčio ir pelno sumą — jos suvartoja kaip *A* sferos produktą, kaip audeklą, vadinasi, ne kaip *B* ir *C* produktą. Vadinasi, jos turi parduoti ne tik tą savo produkto dalį, kuri atstovauja pastoviajame kapitale esančioms 24 darbo valandoms, bet ir tą savo produkto dalį, kuri atstovauja 12-kai prie pastoviojo kapitalo naujai prijungto darbo laiko valandų. *B* sfera turi parduoti 36 darbo valandas, o ne tik 24, kaip kad buvo *A* sferoje. Lygiai taip pat yra ir turint galvoje *C*. *Antra*, norint parduoti *A* sferos pastovųjį kapitalą, nusikratyti juo, paversti jį pinigais, yra reikalingas visas ne tik *B*, bet taip pat ir *C* sferos naujai prijungtas darbas. *Trečia*, *B* ir *C* negali parduoti *A* sferai jokios savo produkto dalies, nes visą tą *A* sferos produkto dalį, kuri yra suvedama į pajamas, *A* sferos produkto gamintojai jau yra išleidę pačioje *A* sferoje. Taip pat *B* ir *C* negali padengti *A* sferos pastoviosios dalies jokia savo pačių produkto dalimi, nes pagal prielaidą jų produktai yra ne *A* gamybos elementai, bet prekės, kurios įeina į individualinį vartojimą. Žengiant naują žingsnį, sunkumas kaskart vis didėja.

Norint *A* sferos produkte esančius 36 valandas (būtent, pastoviajame kapitale esančius $\frac{2}{3}$, arba 24 valandas, ir $\frac{1}{3}$, arba 12 naujai prijungto darbo valandų) išmainyti į vien prie pastoviojo kapitalo prijungtą darbą, reikėjo, kad *A* darbo užmokeskis ir pelnas, t. y. *A* sferoje prijungtos 12 darbo valandų, patys suvartotų $\frac{1}{3}$ tos pačios sferos produkto. Kiti $\frac{2}{3}$ visuminio produkto, t. y. 24 valandos, atstovavo pastoviajame kapitale esančiai vertei. Ši vertė buvo išmainyta į visą *B* ir *C* sferų darbo užmokesčio ir pelno sumą, t. y. į *B* ir *C* sferose naujai prijungtą darbą. Bet kad *B* ir *C* galėtų nupirkti audeklą už tas jų produktuose esančias 24 valandas, kurios suvedamos į darbo užmokesčių [ir pelną], jos tas 24 valandas turi parduoti kaip savo pačių produktus. Be to, pastoviajam kapitalui padengti jos turi parduoti 48 valandas kaip savo pačių produktus. Taigi jos turi parduoti *B* ir *C* sferų 72 valandų produktus mainais į visuminę kitų gamybos sferų — *D*, *E* ir t. t. pelno ir darbo užmokesčio sumą, ir būtent (tariant, kad normali darbo diena yra 12 valandų) *B* ir *C* produktams pirkti turi būti išleistos 12×6 , t. y. 72 valandos, — t. y. 6-se kitose gamybos sferose naujai prijungtas darbas; [279] vadinasi, turi būti išleistas *D*, *E*, *F*, *G*, *H*, *I* sferų pelnas ir darbo užmokeskis, kitaip tariant — visa prie atitinkamo šių sferų pastoviojo kapitalo prijungto darbo suma.

Šiomis sąlygomis visuminio *B+C* produkto vertė būtų apmokėta vien naujai prijungtu darbu, t. y. darbo užmokesčio ir pelno suma *D*, *E*, *F*, *G*, *H*, *I* gamybos sferose. Bet šiose 6 sferose visuminis produktas ir vėl turi būti parduotas (nes jo-

kia šių produktų dalis pačių jų gamintojų nėra suvartojama, turint galvoje, kad jie visas savo pajamas jau yra įdėję į B ir C produktus), ir jokia šio visuminio produkto dalis pačiose šiose sferose negali būti realizuota. Vadinasi, kalbama apie 6×36 darbo valandų produktą, t. y. 216 darbo valandų, iš kurių 144 tenka pastoviam kapitalui ir 72 (t. y. 6×12) — naujai prijungtam darbui. Norint dabar savo ruožtu tokiu pat būdu paversti D ir t. t. produktus į darbo užmokestį ir pelną, t. y. į naujai prijungtą darbą, reiktų, kad visas 18-je $K^1—K^{18}$ gamybos sferų naujai prijungtas darbas, t. y. visa šių 18 sferų darbo užmokesčio ir pelno suma, būtų ištiesai sunaudotas D, E, F, G, H, I sferų produktams. Šios 18 $K^1—K^{18}$ sferų, kurios pačios nesuvartojo jokios savo produkto dalies, o, atvirkščiai, visas savo pajamas jau išleido 6-se $D—I$ sferose, savo ruožtu turi parduoti 18×36 darbo valandų, t. y. 648 darbo valandas, iš kurių 18×12 (216 valandų) būtų naujai prijungtas darbas, o 432 — pastoviajame kapitale esantis darbas. Vadinasi, norint šį visuminį $K^1—K^{18}$ produktą suvesti į kitose sferose naujai prijungtą darbą, kitaip tariant, į darbo užmokesčio ir pelno sumą, — būtų reikalingas $L^1—L^{54}$ sferų naujai prijungtas darbas, būtent, $12 \times 54 = 648$ darbo valandos. $L^1—L^{54}$ sferos, norėdamos savo visuminį produktą, lygų 1944 valandoms (iš kurių $648 = 12 \times 54$ yra lygios naujai prijungtam darbui, o 1296 — pastoviajame kapitale esančiam darbui), išmainyti į naujai prijungtą darbą, turėtų absorbuoti $M^1—M^{162}$ sferų naujai prijungtą darbą, nes $162 \times 12 = 1944$; savo ruožtu šios pastarosios sferos turėtų absorbuoti $N^1—N^{486}$ sferų naujai prijungtą darbą, ir t. t.

Toks yra tas puikus progressus in infinitum*, kurį mes pasiekiamo, laikydamiesi prielaidos, kad visų produktų vertė yra suvedama į darbo užmokestį ir pelną, t. y. į naujai prijungtą darbą, ir kad ne tik prie prekės naujai prijungtas darbas, bet ir joje esantis pastovusis kapitalas turi būti apmokėtas darbu, kuris yra naujai prijungtas kurioje nors kitoje gamybos sferoje.

Norėdami A produkte esantį darbo laiką, 36 valandas ($\frac{1}{3}$ — naujai prijungtas darbas, $\frac{2}{3}$ — pastovusis kapitalas), suvesti į naujai prijungtą darbą, t. y. laikydamiesi prielaidos, kad jis apmokamas darbo užmokesčiu ir pelnu, mes visų pirma tarėme, kad $\frac{1}{3}$ produkto (šio trečdaliao vertė yra lygi darbo užmokesčio ir pelno sumai) yra pačių A sferos gamintojų suvartojamas arba, kas yra tas pat, yra jų nuperkamas. Toliau buvo samprotaujama šitaip⁴⁴:

1) A gamybos sfera. Produktas = 36 darbo valandos. 24 darbo valandos — pastovusis kapitalas. 12 valandų — naujai

* — žengimas į begalybę. Red.

prijungtas darbas. $\frac{1}{3}$ produkto suvartoja šių 12 valandų pasiskirstymo dalyviai — darbo užmokestis ir pelnas, darbininkai ir kapitalistai. Belieka parduoti $\frac{2}{3}$ A sferos produkto, kurie yra lygūs pastoviajam kapitale esančioms 24 darbo valandoms.

2) $B^1—B^2$ gamybos sferos. Produktas = 72 darbo valandos; iš jų 24 — prijungtas darbas, o 48 — pastovusis kapitalas. Prijungtu darbu šios sferos nuperka tuos $\frac{2}{3}$ A sferos produkto, kurie padengia A pastoviojo kapitalo vertę. Bet iš viso $B^1—B^2$ sferos turi parduoti 72 darbo valandas, iš kurių susideda jų visuminio produkto vertė.

3) $C^1—C^6$ gamybos sferos. Produktas = 216 darbo valandų, iš jų 72 — naujai prijungtas darbas (darbo užmokestis ir pelnas). Prijungtu darbu jos nuperka visą $B^1—B^2$ produktą. Bet jos turi parduoti 216, iš kurių 144 yra pastovusis kapitalas.

[280] 4) $D^1—D^{18}$ gamybos sferos. Produktas = 648 darbo valandos; 216 — prijungtas darbas ir 432 — pastovusis kapitalas. Prijungtu darbu jos nuperka visuminį $C^1—C^6$ gamybos sferų produktą = 216. Bet jos turi parduoti 648.

5) $E^1—E^{54}$ gamybos sferos. Produktas = 1944 darbo valandos; 648 — prijungtas darbas ir 1296 — pastovusis kapitalas. Jos nuperka visuminį $D^1—D^{18}$ gamybos sferų produktą. Bet jos turi parduoti 1944.

6) $F^1—F^{162}$ gamybos sferos. Produktas = 5832, iš kurių 1944 — prijungtas darbas ir 3888 — pastovusis kapitalas. Už 1944 jos nuperka $E^1—E^{54}$ produktą. Parduoti jos turi 5832.

7) $G^1—G^{486}$ gamybos sferos.

Paprastumo dėlei numatoma, kad kiekvienoje gamybos sferoje kaskart tėra viena 12 valandų darbo diena, kuri padalijama tarp kapitalisto ir darbininko. Padidinant šių darbo dienų skaičių, klausimas nėra išsprendžiamas, o tik be reikalo komplikuojamas.

Taigi, norint aiškiau įsivaizduoti šios eilės dėsni:

1) A . Produktas = 36 valandos. Pastovusis kapitalas = = 24 valandos. Darbo užmokesčio ir pelno suma, arba naujai prijungtas darbas = 12 valandų. Jas suvartoja kapitalas ir darbas kaip pačios A sferos produktą.

Parduotinas A produktas yra lygus jo pastoviajam kapitalui = 24 valandos.

2) $B^1—B^2$. Čia mums reikia 2 darbo dienų, vadinasi, 2 gamybos sferų, kad galėtume apmokėti A sferos 24 valandas.

Produktas = $2 \times 36 = 72$ valandos, iš kurių 24 valandos — prijungtas darbas ir 48 — pastovusis kapitalas.

Parduotinas B^1 ir B^2 produktas = 72 darbo valandos; jokia šio produkto dalis pačiose šiose sferose nėra suvartojama.

6) C^1-C^6 . Čia mums reikia 6 darbo dienų, nes $72=12 \times 6$ ir visą B^1-B^2 produktą turi suvartoti C^1-C^6 sferose prijungtas darbas. Produktas = $6 \times 36=216$ darbo valandų, iš kurių 72 — naujai prijungtas darbas, o 144 — pastovusis kapitalas.

18) D^1-D^{18} . Čia mums reikia 18 darbo dienų, nes $216=12 \times 18$. Kadangi darbo dienos tenka $\frac{2}{3}$ pastoviojo kapitalo, tai visuminis produktas = $18 \times 36=648$ (432 — pastovusis kapitalas). Ir t. t.

Pastraipų pradžioje įdėti skaitmenys 1, 2 ir t. t. reiškia įvairių gamybos sferų darbo dienų arba įvairių darbo rūšių skaičių, nes mes kiekvienoje sferoje tariame esant vieną darbo dieną.

Taigi: 1) *A. Produktas = 36 valandos.* Prijungtas darbas — 12 valandų. *Parduotinas produktas* (pastovusis kapitalas) = = 24 valandos.

Arba:

1) *A. Parduotinas produktas, arba pastovusis kapitalas = =24 valandos.* Visuminis produktas — 36 valandos. Prijungtas darbas — 12 valandų. *Jos suvartojamos pačioje A sferoje.*

2) B^1-B^2 . Už prijungtą darbą šios sferos nuperka *A* sferos 24 valandas. *Pastovusis kapitalas* — 48 valandos. *Visuminis produktas* — 72 valandos.

6) C^1-C^6 . Už prijungtą darbą šios sferos nuperka B^1-B^2 sferų 72 valandų darbą (= 12×6). *Pastovusis kapitalas* — 144, visuminis produktas — 216. Ir t. t.

[281] Tuo būdu:

1) *A. Produktas = 3 darbo dienos (36 valandos).* 12 valandų — naujai prijungtas darbas. 24 valandos — pastovusis kapitalas.

2) B^1-B^2 . *Produktas = 2 \times 3 = 6* darbo dienos (72 valandos). Prijungtas darbas = $12 \times 2 = 24$ valandos. *Pastovusis kapitalas = 48 = 2 \times 24* valandos.

6) C^1-C^6 . *Produktas = 3 \times 6* darbo dienos = 3×72 valandos = = 216 darbo valandų. *Prijungtas darbas = 6 \times 12* darbo valandų (= 72 darbo valandos). *Pastovusis kapitalas = 2 \times 72 = 144*.

18) D^1-D^{18} . *Produktas = 3 \times 3 \times 6* darbo dienos = 3×18 darbo dienos (= 54 darbo dienos) = 648 darbo valandos. Prijungtas darbas = $12 \times 18 = 216$. Pastovusis kapitalas = 432 darbo valandos.

54) E^1-E^{54} . *Produktas = 3 \times 54* darbo dienos = 162 darbo dienos = 1944 darbo valandos. Prijungtas darbas = 54 darbo dienos = 648 darbo valandos; pastovusis kapitalas = 1296 darbo valandos.

162) F^1-F^{162} . *Produktas = 3 \times 162* darbo dienos = 486 darbo dienos = 5832 darbo valandos, iš kurių 162 darbo dienos, t. y. 1944 darbo valandos, yra prijungtas darbas, o 3888 darbo valandos — pastovusis kapitalas.

486) G^{1-486} . *Produktas* = 3×486 darbo dienos, iš kurių 486 darbo dienos, t. y. 5832 darbo valandos, yra prijungtas darbas, o 11 664 darbo valandos — pastovusis kapitalas.

Ir t. t.

Cia mes jau turėtume geroką sumą, susidedančią iš $1+2+6+18+54+162+486$ įvairių darbo dienų įvairiose gamybos sferose, 729 įvairiose sferose, o tai jau numato žymiai suskaidytą visuomenę.

Kad iš *A* sferos (kurioje prie 2 darbo dienų pastoviojo kapitalo prijungiamos tik 12 darbo valandų, t. y. 1 darbo diena, o darbo užmokestis ir pelnas suvartoja savo pačių produktą) visuminio produkto galėtume parduoti tik 24 valandų pastovųjį kapitalą, ir būtent vėl tik mainais į naujai prijungtą darbą, į darbo užmokestį ir pelną,— mums reikia:

2 darbo dienų B^1-B^2 sferose; tačiau šios dvi dienos reikalauja 4 darbo dienų pastoviojo kapitalo, tad visuminis B^{1-2} produktas yra lygus 6 darbo dienoms. *Visos* šios 6 darbo dienos turi būti parduotos, nes *nuo šio momento* laikomasi prielaidos, kad kiekviena sekanti sfera nieko nesuvartoja iš savo pačios produkto, o savo pelną ir darbo užmokestį išleidžia tik ankstesnės sferos produktui. Kad būtų galima padengti B^{1-2} produkte esančias 6 darbo dienas, reikalingos 6 darbo dienos, kurios savo ruožtu numato 12 darbo dienų pastovųjį kapitalą. Todėl visuminis C^{1-6} produktas yra lygus 18 darbo dienų. Kad būtų galima jas padengti naujai prijungtu darbu, reikia 18 darbo dienų (D^{1-18}), kurios vėl numato 36 darbo dienų pastovųjį kapitalą. Vadinasi, yra numatomas 54 darbo dienų produktas. Joms padengti reikia 54 E^{1-54} darbo dienų, kurios numato 108 darbo dienų pastovųjį kapitalą. Produktas yra lygus 162 darbo dienoms. Pagaliau, pastarosioms padengti reikia 162 darbo dienų, kurios savo ruožtu numato 324 darbo dienų pastovųjį kapitalą; vadinasi, yra reikalingas visuminis 486 darbo dienų produktas. Toks yra F^{1-162} produktas. Pagaliau, kad būtų galima padengti šį F^{1-162} produktą, reikia 486 darbo dienų (G^{1-486}), kurios numato 972 darbo dienų pastovųjį kapitalą. Vadinasi, visuminis G^{1-486} produktas = $972 + 486 = 1458$ darbo dienos.

Bet dabar tarkime, kad, nagrinėdami *G* sferą, mes pasiekėme ribą, už kurios toliau negalima žengti,— [282] juk kiekvienoje visuomenėje anksčiau pavaizduotas perėjimas iš vienos sferos į kitą greitai turi susidurti su riba. Tad kaip dabar atrodo reikalas? Mes turime produktą, kuriame yra 1458 darbo dienos, iš jų 486 dienos yra naujai prijungtas darbas, o 972 yra pastoviajame kapitale sudaiktintas darbas. 486 naujai prijungto darbo dienos gali būti išmainytos ankstesnėje sferoje — F^{1-162} . Bet už ką gali būti nupirkto pastoviajame kapitale esančios 972 dar-

bo dienos? Už G^{486} jau nėra jokios naujos gamybos sferos, vadinasi, ir jokios naujos mainų sferos. O ankstesnėse už ją sferose, išskyrus $F^1—F^{162}$, nieko negalima išmaintyti. Taip pat ir pati $G^{1—486}$ sfera visą esantį joje darbo užmokestį ir pelną iki paskutinio santimo yra išleidusi $F^{1—162}$ sferoje. Tuo būdu visu-miniam $G^{1—486}$ produkte sudaiktintos 972 darbo dienos, kurios yra lygios esančio jame pastoviojo kapitalo vertei, negali būti parduotos. Vadinasi, mums nė kiek nepadėjo tai, kad sunkumą, su kuriuo mes buvome susidūrę,— 8 uolektys audeklo A sferoje, arba 24 darbo valandos, 2 darbo dienos, atstovaujančios šios sferos produkte pastoviojo kapitalo vertei,— mes nukėlėme beveik per 800 gamybos šakų.

Cia nė kiek nepadės prielaida, kad apskaičiavimas būtų buvęs kitoks, jei, sakysim, A sfera būtų išleidusi audeklui ne visą savo pelną ir darbo užmokestį, bet dalį jų būtų išleidusi B ir C produktams. Išlaidų ribą sudaro A, B, C sferose esantis prijungto darbo valandų kiekis ir dėl to šios sferos visuomet tegali disponuoti tik tokiu darbo laiko kiekiu, kuris yra lygus jų prijungtam darbui. Jeigu jos vieno kurio nors produkto perka daugiau, tai kito jos perka mažiau. Tai tik supainiotų apskaičiavimą, bet jokių būdu nepakeistų rezultato.

Tad kas daryti?

Pateiktame apskaičiavime turime:

	<i>Produktas darbo dienomis</i>	<i>Prijungtas darbas</i>	<i>Pastovusis kapitalas</i>
A) =	3	1	2
B) =	6	2	4
C) =	18	6	12
D) =	54	18	36
E) =	162	54	108
F) =	486	162	324
Iš v i s o:	729	243	486

($\frac{1}{3}$ A produkto suvartojamas toje pačioje sferoje)

Jei šiame apskaičiavime paskutinės 324 darbo dienos (pastovusis kapitalas F sferoje) būtų lygios tam pastoviam kapitalui, kurį žemdirbys patį sau padengia, atskaitydamas jį iš savo produkto ir grąžindamas žemei, ir kuris, vadinasi, neturi būti apmokamas nauju darbu,— tai apskaičiavimas būtų teisingas. Bet mįslė būtų įmintą tik dėl to, kad dalis pastoviojo kapitalo pati save padengia.

Taigi mūsų apskaičiavime iš tikrųjų vartojimui buvo su-naudotos 243 darbo dienos, kurios atitinka naujai prijungtą darbą. Paskutinio produkto vertė, lygi 486 darbo dienoms, yra lygi $A—F$ sferose esančio visuminio pastoviojo kapitalo vertei, kuri taip pat yra lygi 486 darbo dienoms. Norėdami tai paaiškinti,

mes darome prielaidą, kad G sferoje yra 486 naujo darbo dienos. Bet tokiu būdu mes tepasiekiame, kad, užuot nagrinėję pastoviojo kapitalo 486 dienas liečiantį klausimą, [283] mes dabar turime malonumą operuoti 972 darbo dienų pastoviuoju kapitalu, kurį turi 1458 darbo dienoms (972 pastoviojo kapitalo + 486 prijungto darbo) lygus G sferos produktas. Jei mes norėtume išsinarplioti iš sunkumo, tardami, kad G sferoje darbo procesas vyksta be pastoviojo kapitalo, tad produktas yra lygus tik 486 naujai prijungto darbo dienoms, tai mūsų apskaičiavimas, žinoma, balansuotųsi, bet tokiu atveju problema, kas apmoka produkte esančią ir pastovųjį kapitalą sudarančią vertės sudėtinę dalį, būtų išspręsta tik dėl to, kad mes numatėme tokį atvejį, kai pastovusis kapitalas yra lygus nuliui ir nesudaro jokios produkto vertės sudėtinės dalies.

Kad būtų galima visuminį A produktą ištisai parduoti mainais į naujai prijungtą darbą, kad būtų galima suvesti jį į pelną ir darbo užmokestį, *visas A , B ir C sferose prijungtas darbas*⁴⁵ turi būti išleistas kaip A sferos darbo produktas. Lygiai taip pat, norint parduoti visą $B+C$ produktą, turi būti mainais už jį atiduotas *visas $D^1—D^{18}$ sferoje naujai prijungtas darbas*⁴⁶, kaip kad, norint nupirkti visą $D^1—D^{18}$ produktą, yra reikalingas *visas $E^1—54$ sferoje prijungtas darbas*. Visam $E^1—54$ produktui nupirkti reikalingas *visas $F^1—162$ sferoje prijungtas darbas*. Ir, pagaliau, kad būtų galima nupirkti visą $F^1—162$ produktą, yra reikalingas *visas $G^1—486$ sferoje prijungtas darbo laikas*. Galiausiai šiose 486 gamybos sferose, kurioms atstovauja $G^1—486$ sfera, *visas prijungtas darbo laikas yra lygus visam 162 F sferų produktui*, ir visas šis darbo padengiamas produktas yra tokio pat dydžio, kaip A , B^{1-2} , C^{1-6} , D^{1-18} , E^{1-54} , F^{1-162} sferų pastovusis kapitalas. Tačiau G sferos pastovusis kapitalas, kuris yra dukart didesnis už $A—F^{162}$ sferose panaudotą pastovųjį kapitalą, nėra padengtas ir negali būti padengtas.

Iš tikrųjų, mes esame konstatavę,— kadangi pagal mūsų prielaidą kiekvienoje gamybos sferoje naujai prijungto darbo ir ankstesniojo darbo santykis yra 1 : 2,— jog, norint nupirkti ankstesniųjų sferų produktą, kaskart yra reikalingas visos naujų sferų naujai prijungtas darbas, o tų naujų sferų skaičius yra dukart didesnis [už visų, kartu paimtų, ankstesniųjų sferų skaičių]⁴⁷: visuminiam A produktui nupirkti yra reikalingas A ir B^{1-2} prijungtas darbas, C^{1-6} produktui nupirkti yra reikalingas 18 D , arba D^{1-18} (t. y. 2×9), prijungtas darbas ir t. t. Trumpai tariant, visada yra reikalingas dvigubas naujai prijungto darbo kiekis palyginti su pačiame produkte esančiu darbu, tad paskutinėje G gamybos sferoje, norint nupirkti visą šios sferos produktą, naujai prijungtas darbas turėtų būti dvigubai didesnis

palyginti su tuo, kuris yra. Žodžiu sakant, baigiamajame taške G mes susiduriame su ta pačia aplinkybe, kuri jau buvo išėities taške A ,— būtent su ta aplinkybe, kad naujai prijungtas darbas negali iš savo paties produkto nupirkti didesnio kiekio už šio naujai prijungto darbo kiekį ir kad jis *negali* nupirkti pastovijame kapitale esančio ankstesniojo darbo.

Vadinasi, negali būti, kad pajamų vertė padengtų viso produkto vertę. Bet kadangi, išskyrus pajamas, nėra jokio fondo, iš kurio galėtų būti apmokėtas gamintojo (individualiniam) vartotojui parduodamas produktas, tai neįmanoma, kad viso produkto vertė minus pajamų vertė aplamai būtų parduota, apmokėta arba (individualiai) suvartota. Bet, antra vertus, kiekvienas produktas turi būti parduotas ir apmokėtas pagal jo kainą (laikomasi prielaidos, kad čia kaina yra lygi vertei).

Beje, jau iš pat pradžių buvo galima numatyti, kad tarpinių mainų aktų — įvairių prekių, arba įvairių gamybos sferų produktų, pirkimo ir pardavimo — įtraukimas nepastūmės mūsų nė žingsnio į priekį. Nagrinėdami A sferą, pirmąją prekę, audeklą, mes turėjome $\frac{1}{3}$, arba [283a] 12 valandų, naujai prijungto darbo ir 2×12 (arba 24) valandas [pastovijame] kapitale esančio ankstesniojo darbo. Darbo užmokestis ir pelnas tegalėjo išpirkti tik tokią A prekę,— vadinasi, taip pat ir jos ekvivalento kurio nors kito produkto forma,— dalį, kuri yra lygi 12 darbo valandų. Jie negalėjo išpirkti savo pačių pastoviojo kapitalo, kuriame yra 24 valandos, vadinasi, negalėjo išpirkti ir šio pastoviojo kapitalo ekvivalento kurios nors kitos prekės forma.

Galimas dalykas, kad B prekėje yra kitoks prijungto darbo ir pastoviojo kapitalo santykis. Tačiau, kad ir koks skirtingas įvairiose gamybos sferose būtų pastoviojo kapitalo ir naujai prijungto darbo santykis, mes visada galime apskaičiuoti šio santykio vidurkį. Mes galime pasakyti, kad visos visuomenės arba visos kapitalistų klasės produkte, visuminiame kapitalo produkte, naujai prijungtas darbas yra lygus a , o pastoviojo kapitalo formą turintis ankstesnysis darbas yra lygus b ; kitaip tariant, santykis $1 : 2$, kurį mes ėmėme A sferai, audeklui, tėra simbolinė santykio $a : b$ išraiška ir tereiškia tai, kad yra kažkoks nustatytas ir galimas nustatyti santykis tarp abiejų šių elementų, tarp šiais metais arba per bet kurį laiko tarpą prijungto gyvojo darbo ir pastoviojo kapitalo formą turinčio ankstesniojo darbo. Jeigu už 12 valandų, kurios yra prijungtos prie verpalų, nuperkamas ne vien audeklas, jeigu audeklo nuperkama, pavyzdžiui, tik už 4 valandas, tai už 8 kitas valandas galima nupirkti bet kurį kitą produktą; tačiau bendra nupirktojo produkto suma niekad negali būti didesnė už 12 valandų. Ir jeigu už 8 darbo valandas bus nupirkta kitas produktas, tai A turės

parduoti audeklo už 32 darbo valandas. Tuo būdu pavyzdys, kurį esame pasirinkę *A* sferai, galioja visuminiam visos visuomenės kapitalui, o įvedant tarpinius įvairių prekių mainų aktus, galima tik supainioti problemą, dalyko esmės nė kiek nepakeičiant.

Tarkime, kad *A* yra visuminis visuomenės produktas; tokiu atveju $\frac{1}{3}$ šio visuminio produkto gali savam vartojimui nupirkti gamintojai, kurie apmoka jį savo darbo užmokesčio ir pelno suma; pastaroji yra lygi naujai prijungto darbo sumai, jų visuminių pajamų sumai. Bet jie neturi reikalingo fondo kitiems dviem trečdaliams apmokėti, nupirkti ir suvartoti. Vadinasi, lygiai taip pat, kaip naujai prijungtas darbas,— sudarantis vieną trečdalį visuminio darbo, ištisai susiskaidantį į pelną ir darbo užmokestį,— padengia pats save savu produktu, arba pasilaiko tik tą produkto vertės dalį, kurioje yra $\frac{1}{3}$ visuminio darbo, t. y. naujai prijungtas darbas arba jo ekvivalentas,— lygiai taip pat ir ankstesniajam darbui tenkantys du trečdaliai turi būti padengti savu šio ankstesniojo darbo produktu. Kitaip tariant, pastovusis kapitalas lieka lygus pačiam sau ir pats save padengia iš tos vertės dalies, kuri visuminiame produkte jam atstovauja. Mainai tarp įvairių prekių, eilė pirkimų ir pardavimų tarp įvairių gamybos sferų, keičia formą tik ta prasme, kad įvairių gamybos sferų pastovusis kapitalas tarpusavyje padengia vienas kitą ta proporcija, kuria jis pradžioje buvo šiose gamybos sferose.

Kaip tik tai mes dabar turime smulkiau išnagrinėti [283a].

[b) Visas visuomenės pastovusis kapitalas negali būti padengtas mainais tarp vartojimo reikmenų gamintojų ir gamybos priemonių gamintojų]

[283b] Tą pačią pažiūrą, kad metinis šalies produktas pasidalija į darbo užmokestį ir pelną (žemės rentą, paskolinės palūkanos ir t. t. įjungiamos į pelną), A. Smitas išdėsto II knygos II skirsnyje, nagrinėdamas pinigų cirkuliaciją ir kredito sistemą (toliau dėstant — palyginti su *Tuko* formulavimu), kur jis sako štai ką:

„Kiekvienos šalies cirkuliaciją galima nagrinėti kaip suskirstytą į dvi skirtingas sritis: cirkuliacija, vykstanti tik tarp verslovininkų“ (dealers) (čia paaiškinama, kad dealers vadinami „visi pirkliai, manufaktūrininkai, amatininkai ir t. t.— žodžiu sakant, visi šalies prekybos ir pramonės agentai“), „ir cirkuliacija, vykstanti tarp verslovininkų ir vartotojų. Nors tie patys piniginiai ženklai, popieriniai arba metaliniai, gali būti panaudojami čia vienoje, čia kitoje cirkuliacijos srityje, vis dėlto, kadangi abu šie cirkuliacijos procesai vyksta tuo pačiu metu, kiekvienas iš jų, kad galėtų vykti, reikalauja tam tikros vienos ar kitos rūšies pinigų sumos. *Tarp įvairių*

verslovininkų cirkuliuojančių prekių vertė niekad negali viršyti tarp verslovininkų ir vartotojų cirkuliuojančių prekių vertės, kadangi visa, ką verslovininkai perka, galiausiai yra skiriama parduoti vartotojams“ (II tomas, II knyga, II skirsnis, p. 292–293)⁴⁸ [Rus. vertimo I t., p. 270–271].

Prie šio momento, taip pat kaip ir prie Tuko formulavimo, grįžti toliau dėstant⁴⁹.

Grįžkime prie mūsų pavyzdžio. Linų verpalus paverčiančios audeklu *A* sferos vienos dienos produktas lygus 12 uolekčių = = 36 šil. = 36 darbo valandos. Iš šių 36 valandų 12 valandų naujai prijungto darbo susiskaido į darbo užmokestį ir pelną, o 24 valandos, arba 2 dienos, yra lygios pastoviojo kapitalo vertei. Tačiau pastovusis kapitalas dabar jau turi nebe ankstesnę verpalų ir audimo staklių, bet audeklo formą, be to, audeklo kiekis yra toks, kuris lygus 24 valandoms arba 24 šil. Šiame audeklo kiekyje yra toks pat darbo kiekis, koks buvo verpaluose ir audimo staklėse, kurias dabar yra pakeitęs audeklas. Vadinas, mainais už šį audeklo kiekį vėl galima nupirkti tokį pat verpalų ir audimo staklių kiekį (laikomasi prielaidos, kad verpalų ir audimo staklių vertė liko tokia pat, kad darbo našumas šiose pramonės šakose nepasikeitė). Verpėjas ir audimo staklių fabrikantas visą savo produktą — metinį arba vienos dienos (čia, turint galvoje mūsų tikslą, tai neturi reikšmės) — turi parduoti audėjui, nes tik audėjui jų prekė turi vartojamąją vertę. Audėjas yra vienintelis šios prekės vartotojas.

Jeigu audėjo pastovusis kapitalas (kasdien jo suvartojamas pastovusis kapitalas) yra lygus 2 darbo dienoms, tai vienai audėjo darbo dienai tenka 2 verpėjo ir mašinų fabrikanto darbo dienos, kurios, savo ruožtu, labai įvairiomis proporcijomis susiskaido į naujai prijungtą darbą ir pastovųjį kapitalą. Bet verpėjo ir mašinų fabrikanto, kartu jų abiejų (tariant, kad mašinų fabrikantas tegamina tik audimo stakles) visuminis vienos dienos produktas, t. y. pastovusis kapitalas ir prijungtasis darbas, kartu paimti, negali sudaryti daugiau kaip dvi darbo dienas, o audėjo vienos dienos produktas — dėl to, kad audėjas yra naujai prijungęs 12 darbo valandų, — sudaro 3 darbo dienas. Galimas daiktas, kad verpėjas ir mašinų fabrikantas suvartoja tiek pat gyvojo darbo laiko, kiek ir audėjas. Tokiu atveju jų pastoviajame kapitale esantis darbo laikas turi būti mažesnis. Šiaip ar taip, verpėjas ir mašinų fabrikantas jokiu būdu negali panaudoti tokio pat darbo kiekio, sudaiktinto ir gyvojo (*summa summarum**), kokį panaudoja audėjas. Galimas

* — kartu susumavus. *Red.*

daiktas, kad audėjas panaudoja palyginti mažiau gyvojo darbo laiko, negu verpėjas (pavyzdžiui, pastarasis tikrai mažiau, negu linų augintojas); tokiu atveju jo pastovusis kapitalas tuo labiau viršys kintamąjį kapitalo dalį.

[284] Vadinasi, audėjo pastovusis kapitalas padengia visą verpėjo ir audimo staklių fabrikanto kapitalą, padengia ne tik jų nuosavą pastovųjį kapitalą, bet ir darbą, kuris verpimo ir mašinų gamybos procese yra naujai prijungtas. Tuo būdu naujas pastovusis kapitalas čia pilnutinai padengia kitus pastoviuosius kapitalus ir, be to, visą prie jų naujai prijungtą darbą. Parduodami savo prekes audėjui, verpėjas ir audimo staklių fabrikantas ne tik padengė savo pastovųjį kapitalą, bet ir gavo savo naujai prijungto darbo apmokėjimą. Audėjo pastovusis kapitalas padengia verpėjui ir audimo staklių fabrikantui jų nuosavą pastovųjį kapitalą ir realizuoja jų pajamas (darbo užmokesčio ir pelno sumą). Kadangi audėjo pastovusis kapitalas padengia jiems tik jų nuosavą pastovųjį kapitalą, kurį jie yra perdavę jam kaip verpalus ir audimo stakles, tai įvyko tik vienos formos pastoviojo kapitalo mainai į kitos formos pastovųjį kapitalą. Iš tikrųjų pastoviojo kapitalo vertė nė kiek nepasikeitė.

Bet grįžkime dar toliau atgal. Verpėjo produktas susiskaido į dvi dalis: į linus, verpstes, anglį ir t. t.,— trumpai tariant, į verpėjo pastovųjį kapitalą — ir į naujai prijungtą darbą. Tą pat galima pasakyti ir apie visuminį mašinų fabrikanto produktą. Padengdamas savo pastovųjį kapitalą, verpėjas apmoka ne tik visą verpsčių ir t. t. fabrikanto kapitalą, bet ir visą linų augintojo kapitalą. Verpėjo pastovusis kapitalas apmoka pastoviąją jų kapitalo dalį plius prijungtas darbas. O dėl linų augintojo, tai jo pastovųjį kapitalą, atskaičius žemės ūkio padargus ir t. t., sudaro sėklos, trąšos ir t. t. Tarkime, kad šią nuomininko pastoviojo kapitalo dalį — kaip, daugiau ar mažiau tarpininkaujama forma, visada turi būti žemės ūkyje — sudaro kasmetinis atskaitymas iš jo paties produkto, atskaitymas, kuris kasmet iš paties nuomininko produkto grąžinamas žemei, t. y. pačiai gamybai. Čia randame tokią pastoviojo kapitalo dalį, kuri pati save padengia ir niekad nėra parduodama, vadinasi, niekad nėra apmokama, taip pat niekad nėra suvartojama, neįeina į individualinį vartojimą. Sėklos ir t. t. yra lygios tokiam ir tokiam darbo laiko kiekiui. Sėklų ir t. t. vertė įeina į visuminio produkto vertę; bet ta pati vertė,— nes kalbama apie tą pačią produktų masę (laikantis prielaidos, kad darbo našumas nėra pasikeitęs),— vėl yra atskaitoma iš visuminio produkto ir grąžinama gamybai, ji nestoja į cirkuliaciją.

Čia matome, kad bent dalis pastoviojo kapitalo,— tai, ką galima laikyti žemės ūkio žaliavomis,— pati save padengia. Tai gi čia turime žymią — žymiausią pagal apimtį ir pagal glūdinčią joje kapitalo masę — metinės produkcijos šaką, kurioje didelė iš žaliavų (išskyrus dirbtines trąšas ir t. t.) susidedanti pastoviojo kapitalo dalis padengia pati save ir neįeina į cirkuliaciją, vadinasi, jokios pajamų formos nėra padengiama. Tuo būdu šiai (paties linų augintojo padengtai ir sau pačiam apmokėtai) pastoviojo kapitalo daliai padengti verpėjas neturi jos apmokėti linų augintojui, lygiai kaip audėjas neturi jos apmokėti verpėjui, o audeklo pirkėjas — audėjui.

Tarkime, kad visi netiesiogiai arba tiesiogiai 12 uolekčių audeklo (=36 šil.=3 darbo dienos arba 36 darbo valandos) gamyboje dalyvaujantieji apmokami pačiu audeklu. Visų pirma yra aišku, kad audeklo elementų, audeklo pastoviojo kapitalo, gamintojai *negali suvartoti savo pačių produkto*, nes šie produktai yra pagaminti gamybai ir į betarpišką [285] vartojimą neįeina. Vadinasi, jie savo darbo užmokestį ir pelną turi išleisti, pirkdami audeklą, tą produktą, kuris galiausiai įeina į individualinį vartojimą. O visa tai, ką jie suvartoja ne kaip audeklą, jie turi suvartoti kaip kitą produktą, gautą mainais į audeklą ir tinkamą vartoti. Vadinasi, kitų produktų gamintojai suvartoja lygiai tiek audeklo, kiek (pagal vertę) audeklo elementų gamintojai suvartoja — vietoj jo — kitų vartoti tinkamų produktų. Rezultatas yra tas pats, kaip jeigu audeklo elementų gamintojai patys suvartotų tai kaip audeklą, nes tiek pat, kiek jie suvartoja kito produkto, kitų produktų gamintojai suvartoja audeklo. Vadinasi, visa mįslė turi paaiškėti, visiškai nesigriebiant mainų; ji turi paaiškėti išnagrinėjant, kaip 12 uolekčių audeklo pasiskirsto tarp visų gamintojų, kurie yra dalyvavę gaminant patį audeklą arba jo elementus.

Verpėjas ir audimo staklių fabrikantas,— tarkime, kad šis fabrikantas kartu yra ir verpimo mašinos fabrikantas,— yra prijungę $\frac{1}{3}$ darbo, o $\frac{2}{3}$ verpaluose ir audimo staklėse esančio darbo sudaro jų pastovusis kapitalas. Vadinasi, iš visų jų produktą padengiančių 8 uolekčių audeklo (t. y. 24 valandų) arba 24 šil. jie gali suvartoti $\frac{8}{3}$ uolekties audeklo (=2 $\frac{2}{3}$) t. y. 8 darbo valandas arba 8 šil. Vadinasi, turi būti pateiktas apskaičiavimas dėl 5 $\frac{1}{3}$ uolekties arba 16 darbo valandų.

5 $\frac{1}{3}$ uolekties audeklo arba 16 darbo valandų sudaro verpėjo ir audimo staklių fabrikanto pastovųjį kapitalą. Jei tarsime, kad verpėjo pastoviajame kapitale žaliava, kurią šiuo atveju sudaro linai, sudaro $\frac{2}{3}$, tai linų augintojas gali pilnutinai suvartoti šiuos $\frac{2}{3}$ audeklo pavidalu, nes savo pastoviojo kapitalo

{bet kartu laikomės prielaidos, kad jo darbo įrankių ir t. t. nusidėvėjimas yra lygus nuliui} jis aplamai nepaleidžia į cirkuliaciją; priešingai, savo pastovųjį kapitalą jis jau yra atskaitęs iš produkto ir rezervavo atgaminimui. Tuo būdu jis gali pirkti $\frac{2}{3}$ iš $5\frac{1}{3}$ uolekties audeklo⁵⁰ arba iš 16 darbo valandų; tai sudaro $3\frac{5}{9}$ uolekties arba $10\frac{2}{3}$ darbo valandos. Tuo būdu turi būti pateiktas apskaičiavimas tik dėl $5\frac{1}{3}$ uolekties minus $3\frac{5}{9}$ uolekties arba dėl 16 darbo valandų minus $10\frac{2}{3}$ valandos, t. y. dėl $1\frac{7}{9}$ uolekties arba $5\frac{1}{3}$ darbo valandos. Šie $1\frac{7}{9}$ uolekties arba $5\frac{1}{3}$ darbo valandos susiskaido į audimo staklių fabrikančio pastovųjį kapitalą ir į visuminį verpimo mašinos fabrikančio produktą, be to, laikomasi prielaidos, kad staklių fabrikančias ir mašinos fabrikančias yra tas pats asmuo.

[286] Taigi dar kartą:

<i>Audėjas</i>	{	<i>Visuminis produktas</i>	<i>Pastovusis kapitalas</i>	<i>Prijungtasis audimo darbas</i>	<i>Suvartojimas</i>
		12 uol audeklo (36 šil.) (36 darbo val)	8 uol (24 val) (24 šil)	12 val	12 val.= = 12 šil.= = 4 uol.

Tarkime kad $\frac{3}{4}$ audėjo pastoviojo kapitalo sudaro verpalai, o $\frac{1}{4}$ -- audimo stakles (aplamai gamybos įrankiai) Vadinasi audėjas moka 6 uolektis arba 18 valandų verpėjui ir 2 uolektis arba 6 valandas mašinių fabrikančiam ir t. t.

Verpėjas				Mašinių fabrikančias			
<i>Visuminis produktas</i>	<i>Pastovusis kapitalas</i>	<i>Prijungtasis darbas</i>	<i>Suvartojimas</i>	<i>Visuminis produktas</i>	<i>Pastovusis kapitalas</i>	<i>Prijungtasis darbas</i>	<i>Suvartojimas</i>
6 uol	4 uol	2 uol	2 uol	2 uol	$4\frac{1}{3}$ uol	$2\frac{1}{3}$ uol	$2\frac{1}{3}$ uol
18 šil	12 šil.	6 šil	6 šil	6 šil			
18 val	12 val	6 val		6 val			

Tuo būdu iš 8 uolekčių, padengiančių audėjo pastovųjį kapitalą, 2 uolektis (=6 šil.=6 valandos) suvartoja verpėjas, o $\frac{2}{3}$ uolekties (2 šil.=2 darbo valandos) — audimo staklių ir kitų gamybos įrankių fabrikančias.

Taigi reikia pateikti apskaičiavimą dėl 8 minus $2\frac{2}{3}$, t. y. dėl $5\frac{1}{3}$ uolekties (=16 šil.=16 darbo valandų). Šios pasiliekančios

$5\frac{1}{3}$ uolekties (=16 šil.=16 darbo valandų) pasiskirsto šitaip. Tarkime, kad 4 uolektyse, atstovaujančiose verpėjo pastoviam kapitalui, t. y. jo verpalų elementams, $\frac{3}{4}$ yra lygūs linams ir $\frac{1}{4}$ — verpimo mašinai. Verpimo mašinos [287] elementus apskaičiuosime vėliau, kai nagrinsime audimo staklių fabrikančio pastovųjį kapitalą. Verpimo mašinos fabrikantas ir audimo staklių fabrikantas yra tas pats asmuo.

Vadinasi, iš verpėjo pastovųjį kapitalą padengiančių 4 uolekčių $\frac{3}{4}$, t. y. 3 uolektys, tenka *linams*. Tačiau žymi linų gamyboje panaudojamo pastoviojo kapitalo dalis neturi būti padengiamą, nes pats linų augintojas jau yra gražinęs ją žemės ūkio gamybai *sėkly, trąšų, gyvulių pašaro, gyvulių* ir t. t. forma. Todėl į linų augintojo parduodamą produkto dalį mes savo apskaičiavime turime įtraukti kaip pastovųjį kapitalą tik jo darbo įrankių ir t. t. nusidėvėjimą. Prijungtą darbą čia turime laikyti esant lygų mažiausia dviem trečdaliams, o padengtiną pastovųjį kapitalą — daugiausia vienam trečdaliui.

Taigi:

	<i>Visuminis produktas</i>	<i>Pastovusis kapitalas</i>	<i>Zemės ūkyje prijungtas darbas</i>	<i>Turi būti suvartota</i>
<i>Linai</i>	3 uol. 9 šil. 9 darbo val.	1 uol. 3 šil. 3 darbo val.	2 uol. 6 šil. 6 darbo val.	2 uol. 6 šil. 6 darbo val.

Vadinasi, dar turime apskaičiuoti:

1 uolektis (3 šil., 3 darbo valandos) = linų augintojo pastovusis kapitalas;

$1\frac{1}{3}$ uolekties (4 šil., 4 darbo valandos) = audimo staklių pastovusis kapitalas;

pagaliau, 1 uolektis (3 šil., 3 darbo valandos), priklausanti mašinų gamintojui už verpimo mašinoje esantį jo *visuminį produktą*.

Vadinasi, visų pirma turi būti atskaityta tai, ką mašinų gamintojas gali suvartoti mainais už jo pagamintą verpimo mašiną:

	<i>Visuminis produktas</i>	<i>Pastovusis kapitalas</i>	<i>Mašinų gamyboje prijungtas darbas</i>	<i>Turi būti suvartota</i>
<i>Verpimo mašina</i>	1 uol. 3 šil. 3 darbo val.	$\frac{2}{3}$ uol. 2 šil. 2 darbo val.	$\frac{1}{3}$ uol. 1 šil. 1 darbo val.	$\frac{1}{3}$ uol. 1 šil. 1 darbo val.

Toliau suskaidysime *žemės ūkio mašinos* vertę, linų augin-
tojo pastovųjį kapitalą, į suvartotiną ir į kitas dalis.

	<i>Visuminis produktas</i>	<i>Pastovusis kapitalas</i>	<i>Mašinų gamyboje prijungtas darbas</i>	<i>Turi būti suvartota</i>
<i>Zemės ūkio mašina</i>	1 uol. 3 šil. 3 darbo val.	$\frac{2}{3}$ uol. 2 šil. 2 darbo val.	$\frac{1}{3}$ uol. 1 šil. 1 darbo val.	$\frac{1}{3}$ uol. 1 šil. 1 darbo val.

Sujungę kartu mašinoms tenkančią audėjo visuminio produkto dalį, gausime: 2 uolektys, tenkančios audimo staklėms, 1 uolektis, tenkanti verpimo mašinai, ir 1 uolektis — žemės ūkio mašinai; iš viso 4 uolektys (12 šil., 12 darbo valandų, arba $\frac{1}{3}$ viso produkto, kuris yra lygus 12 uolekčių audeklo). Iš šių 4 uolekčių audimo staklių fabrikantas gali suvartoti $\frac{2}{3}$ uolekties, verpimo mašinos fabrikantas — $\frac{1}{3}$ ir žemės ūkio mašinos fabrikantas — taip pat $\frac{1}{3}$, iš viso $1\frac{1}{3}$ uolekties. Lieka $\frac{2}{3}$ uolekties, būtent: $\frac{4}{3}$ uolekties tenka audimo staklių pastoviam kapitalui, $\frac{2}{3}$ — verpimo mašinos pastoviam kapitalui ir $\frac{2}{3}$ — žemės ūkio mašinos pastoviam kapitalui; iš viso $\frac{8}{3} = 2\frac{2}{3}$ uolekties (= 8 šil. = 8 darbo valandos). Tuo būdu šis likutis sudaro padengtiną mašinų gamintojo pastovųjį kapitalą. Tad į kokias dalis susiskaido šis pastovusis kapitalas? Iš vienos pusės, į žaliavą — geležis, miško medžiaga, diržai ir t. t. Iš antros pusės, į nusidėvėjusią dalį jo darbo mašinos (tarkime, kad mašinų fabrikantas pats ją yra pagaminęs), kuri jam yra reikalinga mašinoms gaminti. Laikysimės prielaidos, kad žaliava sudaro du trečdalius pastoviojo kapitalo, o mašinas gaminančios mašinos nusidėvėjimas — vieną trečdalį (šį trečdalį mes vėliau išnagrinėsime). Miško medžiagai ir geležiai panaudojami $\frac{2}{3}$ [288] sudaro du trečdalius, skaičiuojamus nuo $\frac{2}{3}$ uolekties ($\frac{2}{3} = \frac{8}{3} = 2\frac{2}{3}$). Vienas trečdalis sudaro $\frac{8}{9}$. Vadinasi, du trečdaliai sudaro $\frac{16}{9}$ uolekties.

Tarkime, kad čia [miško medžiagos ir geležies gamyboje] mašinoms tenka $\frac{1}{3}$, o prijungtam darbui — $\frac{2}{3}$ (kadangi žaliavoms čia nieko netenka). Tokiu atveju du trečdaliai, skaičiuojami nuo $\frac{16}{9}$ uolekties, padengia prijungtą darbą, o jų vienas trečdalis padengia mašinas. Vadinasi, mašinų padengimui tenka $\frac{16}{27}$ uolekties. Miško medžiagos ir geležies gamintojo, kitaip tariant, gavybinės pramonės, pastovusis kapitalas susideda ne iš žaliavų, bet vien iš gamybos įrankių, kuriuos mes čia apleimai vadiname mašinomis.

Vadinasi, $\frac{8}{9}$ uolekties panaudojama mašinas gaminančiai mašinai padengti, $\frac{16}{27}$ — geležies ir miško medžiagos gamintojo panaudojamoms mašinoms padengti. Taigi $\frac{24}{27} + \frac{16}{27} = \frac{40}{27} = 1\frac{13}{27}$ uolekties. Vadinasi, šis audeklo kiekis ir vėl įskaitomas mašinų fabrikantui.

Mašinos. $\frac{24}{27}$ uolekties padengia mašinas gaminančią mašiną. Pastaroji, savo ruožtu, susiskaido į žaliavas (geležis, miško medžiaga ir t. t.), į tą mašinų įrengimų dalį, kuri nusidėvėjo gaminant mašinas gaminančią mašiną, ir į prijungtą darbą. Tuo būdu, tariant, kad kiekvienas iš šių elementų yra lygus vienam trečdaliui, $\frac{8}{27}$ uolekties tenka prijungtam darbui, o $\frac{16}{27}$ uolekties lieka mašinas gaminančios mašinos *pastoviam kapitalui* padengti, — vadinasi, $\frac{8}{27}$ uolekties tenka žaliavoms ir $\frac{8}{27}$ uolekties — padengti tai vertės sudėinei daliai, kuri sudaro apdirbant šias žaliavas panaudotų mašinų nusidėvėjimą (iš viso $\frac{16}{27}$ uolekties).

Antra vertus, tos $\frac{16}{27}$ uolekties, kurios padengia geležies ir miško medžiagos gamintojų mašinas, taip pat susiskaido į žaliavas, mašinas ir prijungtą darbą. Jei prijungtas darbas sudaro $\frac{1}{3}$, tai jis bus lygus $\frac{16}{27 \times 3} = \frac{16}{81}$ uolekties, o pastovusis kapitalas šioje mašinų dalyje bus $\frac{32}{81}$ uolekties, iš kurių $\frac{16}{81}$ uolekties tenka žaliavoms, o $\frac{16}{81}$ uolekties padengia mašinų nusidėvėjimą.

Tuo būdu mašinų gamintojo rankose — jo mašinų nusidėvėjimui padengti — pasilieka kaip pastovusis kapitalas $\frac{8}{27}$ uolekties, kuriomis jis padengia savo mašinas gaminančios mašinos nusidėvėjimą, ir $\frac{16}{81}$ uolekties, tenkančios nusidėvėjimui tų mašinų, kurias turi padengti geležies ir miško medžiagos gamintojai.

Antra vertus, mašinų gamintojas turi iš savo pastoviojo kapitalo padengti: panaudojant $\frac{8}{27}$ uolekties — žaliavas (esančias mašinas gaminančioje mašinoje), panaudojant $\frac{16}{81}$ uolekties — geležies ir miško medžiagos gamintojų mašinose esančias žaliavas. Iš šio audeklo kiekio $\frac{2}{3}$, savo ruožtu, sudaro prijungtą darbą ir $\frac{1}{3}$ — mašinų nusidėvėjimą. Tuo būdu iš $\frac{24}{81} + \frac{16}{81} (= \frac{40}{81})$ du trečdaliai, t. y. $\frac{26\frac{2}{3}}{81}$, apmokės darbą. Iš šių žaliavų [289] ir vėl mašinų padengimui lieka $\frac{13\frac{1}{3}}{81}$ uolekties. Vadinasi, šios $\frac{13\frac{1}{3}}{18}$ uolekties audeklo sugrįžta mašinų gamintojui.

Dabar mašinų gamintojo rankose vėl yra: $\frac{8}{27}$ uolekties mašinas gaminančios mašinos nusidėvėjimui padengti, $\frac{16}{81}$ uolekties geležies ir miško medžiagos gamintojų panaudojamų mašinų nusidėvėjimui padengti; $\frac{13\frac{1}{3}}{81}$ tenka tai vertės sudėtinei daliai, kuri mašinų gamintojo žaliavose (geležyje ir t. t.) panaudojama mašinų nusidėvėjimui.

Ir taip mes galėtume tęsti mūsų skaičiavimą iki begalybės, gaudami vis mažesnes trupmenas, bet niekad mūsų 12 uolekčių uodeklo nebus išskirstytos be likučio.

Trumpai reziumuosime ligšiolinio mūsų tyrinėjimo eigą.

Iš pradžių esame pasakę, kad įvairiose gamybos sferose yra skirtingas santykis tarp naujai prijungto darbo (kuris iš dalies padengia darbo užmokesčiui sunaudotą kintamąjį kapitalą, iš dalies sudaro pelną, neapmokėtą, pridedamąjį darbą) ir pastoviojo kapitalo, prie kurio tas darbas yra prijungiamas. Bet mes galime imti vidutinį santykį tarp a — prijungto darbo — ir b — pastoviojo kapitalo; pavyzdžiui, galime laikytis prielaidos, kad vidutiniškai pastarasis santykiauja su pirmuoju kaip $2 : 1$, kaip $\frac{2}{3} : \frac{1}{3}$. Jei, sakėme toliau, toks yra santykis kiekvienoje kapitalo gamybos sferoje, tai prijungtas darbas (darbo užmokestis ir pelnas, kartu paėmus) kurioje nors konkrečioje gamybos sferoje visada tegali nupirkti tik $\frac{1}{3}$ savo paties produkto, nes darbo užmokestis ir pelnas kartu tesudaro tik $\frac{1}{3}$ produkte sudaiktinto visuminio darbo laiko. Žinoma, kapitalistui taip pat priklauso ir tie $\frac{2}{3}$ produkto, kurie padengia jo pastovųjį kapitalą. Bet kapitalistas, norėdamas tęsti gamybą, turi padengti savo pastovųjį kapitalą, vadinasi, turi $\frac{2}{3}$ savo produkto atgal paversti pastoviuoju kapitalu. Tam jis šiuos $\frac{2}{3}$ turi parduoti.

Tačiau kam parduoti? Tą trečdalį produkto, kuris gali būti nupirktas už pelno ir darbo užmokesčio sumą, mes jau esame atskaitę. Jei ta suma sudaro 1 darbo dieną, arba 12 valandų, tai ta produkto dalis, kurios vertė yra lygi pastoviam kapitalui, sudaro 2 darbo dienas, arba 24 valandas. Todėl laikėmės prielaidos, kad [antrąjį] trečdalį produkto nuperka už pelno ir darbo užmokesčio sumą kita gamybos šaka, o paskutinį trečdalį nuperka trečia gamybos šaka, taip pat už pelno ir darbo užmokesčio sumą. Bet tokiu atveju I produkto pastovųjį kapitalą išmainėme vien į darbo užmokestį ir pelną, t. y. į naujai prijungtą darbą, ir tai padarėme, priversdami visą II ir III produkte esantį prijungtą darbą vartoti I produktą. Iš 6 darbo dienų, kurios yra II ir III produkte tiek kaip naujai prijungtas darbas, tiek ir kaip ankstesnysis darbas, nė viena nebuvo padengta, nebuvo nupirktą nei I produkte esančiu darbu, nei II ir III produkte esančiu darbu. Todėl mes vėl turėjome pada-

ryti prielaidą, kad kitų produktų gamintojai visą savo naujai prijungtą darbą išleidžia II ir III produktui nupirkti ir t. t. Pagaliau mes turėjome sustoti ties koku X produktu, kuriame prijungtasis darbas yra tokio pat dydžio, kaip visų ankstesniųjų produktų pastovusis kapitalas; tačiau paties šio produkto pastoviojo kapitalo, sudarančio jame du trečdalius, nebuvo kam parduoti. Tuo būdu problemos sprendimas nė žingsnio nepažengė iš vietos. X produkto, taip pat kaip ir I produkto, atžvilgiu galioja tas pats klausimas: kam parduodama ta produkto dalis, kuri padengia pastovųjį kapitalą? O gal prijungtasis naujas darbas, sudarantis $\frac{1}{3}$ produkto, padengia esantį produkte $\frac{1}{3}$ naujo darbo plius $\frac{2}{3}$ ankstesniojo darbo? Gal $\frac{1}{3} = \frac{3}{3}$?

Taigi čia pasirodė, kad sunkumo nukėlimas iš I produkto į II produktą ir t. t., trumpai tariant, vien tik prekių mainus tereiškiančio tarpininkavimo įtraukimas, nieko nepaaiškina.

[290] Vadinasi, klausimą kitaip turėjome iškelti.

Mes laikėmės prielaidos, kad 12 uolekčių audeklo (=36 šil. = =36 darbo valandos) yra toks produktas, kuriame yra 12 audėjo darbo valandų, arba viena jo darbo diena (būtinasis ir pridėdamasis darbas, kartu paimti, t. y. pelno ir darbo užmokesčio suma), o $\frac{2}{3}$ sudaro audekle esančio pastoviojo kapitalo — verpalų, mašinų ir t. t.— vertę. Toliau,— norėdami užkirsti kelią bet kuriems išsisukinėjimams ir rėmimuisi tarpiniais santoriais,— mes laikėmės prielaidos, kad audeklas yra kaip tik tokios rūšies, kad jis tinka tik individualiniam vartojimui ir todėl, pavyzdžiui, negali būti, savo ruožtu, žaliava kuriam nors naujam produktui. Tuo būdu padarėme prielaidą, kad tai esąs toks produktas, kuris turi būti apmokamas darbo užmokesčiu ir pelnu, turi būti mainomas į pajamas. Pagaliau, paprastumo dėlei laikėmės prielaidos, kad jokia pelno dalis nepavirsta atgal kapitalu, bet visas pelnas išleidžiamas kaip pajamos.

Dėl pirmųjų 4 uolekčių, pirmojo produkto trečdaliu, kuris yra lygus audėjo prijungtoms 12 darbo valandų, mes greitai išsiaiškinome. Jos susiskaido į darbo užmokestį ir pelną; jų vertė yra lygi audėjo pelno ir darbo užmokesčio sumos vertei. Vadinasi, jas suvartoja pats audyklos savininkas ir jo darbininkai. 4 uolektims šis sprendimas yra galutinis. Mat, jei pelnas ir darbo užmokestis suvartojami ne kaip audeklas, o kaip koks nors kitas produktas, tai šitaip yra tik dėl to, kad kito produkto gamintojai tą jo dalį, kuri yra skirta jų pačių vartojimui, suvartoja kaip audeklą, o ne kaip savo pačių produktą. Jei, pavyzdžiui, iš 4 uolekčių audeklo pats audėjas tesuvartoja tik 1 uoleklį, o 3 uolektis jis suvartoja kaip mėsą, duoną, gelumbę, tai vis dėlto 4 uolekčių audeklo vertę, kaip ir anksčiau, yra suvartoję patys audėjai. Skirtumas tėra tas, kad $\frac{3}{4}$ šios vertės jie yra suvartoję

kitų prekių forma, o tų kitų prekių gamintojai yra suvartoję audeklo forma tą mėsą, tą duoną ir tą gelumbę, kurias jie gali suvartoti kaip darbo užmokestį ir pelną. {Žinoma, čia, kaip ir visame šiame tyrinėjime, visuomet laikomasi prielaidos, kad prekę pavyksta parduoti, be to, parduoti pagal jos vertę.}

Bet dabar prasideda tikroji problema. Audėjo pastovusis kapitalas dabar turi 8 uolekčių audeklo (=24 darbo valandos = 24 šil.) formą. Norėdamas tęsti gamybą, audėjas turi paversti šias 8 uolektis audeklo pinigais, 24 šilingais, ir už šiuos 24 šil. nupirkti rinkoje esančias naujai pagamintas prekes, iš kurių susideda jo pastovusis kapitalas. Norėdami supaprastinti klausimą, laikysimės prielaidos, kad audėjas padengia savo mašinas ne vienu kartu, pasibaigus tam tikram metų skaičiui, bet kad jis diena iš dienos už parduodant savo produktą gaunamus pinigus turi padengti in natura* tokią mašinų dalį, kuri yra lygi kasdien panaikinamai šių mašinų vertės daliai. Tą produkto dalį, kuri yra lygi jį gaminant suvartoto pastoviojo kapitalo vertei, audėjas turi padengti šio pastoviojo kapitalo elementais, t. y. audimo darbui reikalingomis daiktinėmis gamybos sąlygomis. Antra vertus, audėjo produktas, audeklas, į jokią kitą gamybos sferą neįeina kaip gamybos sąlyga, o teįeina tik į individualinį vartojimą. Tuo būdu audėjas tegali padengti tą savo produkto dalį, kuri atstovauja jo pastoviajam kapitalui, tik išmainydamas ją į pajamas, t. y. į tą kitų gamintojų produkto vertės dalį, kurią sudaro darbo užmokestis ir pelnas, vadinasi — į naujai prijungtą darbą. Šitaip iškelta problema yra teisinga. Tik kyla klausimas, kokiomis sąlygomis ji gali būti išspręsta?

Vienas sunkumas, kuris buvo atsiradęs, mums pirmuoju pozitūriu nagrinėjant klausimą, dabar iš dalies jau pašalintas. Nors kiekvienoje gamybos sferoje prijungtas darbas yra lygus trečdaliui, o pastovusis kapitalas pagal prielaidą yra lygus dviem trečdaliams, tačiau šis prijungtą darbą sudarantis trečdalis, arba pajamų (darbo užmokesčio ir pelno; kaip jau anksčiau buvo pažymėta, mes čia paliekame nuošalyje tą pelno dalį, kuri vėl pavirsta kapitalu) vertės suma, tegali būti suvartotas tik produktais tų gamybos šakų, kurios betarpiškai gamina individualiniam vartojimui. Visų kitų gamybos šakų produktai tegali būti suvartojami tik kaip kapitalas, tegali įeiti tik į gamybinį vartojimą.

[291] 8 uolekčių (=24 valandos=24 šil.) atstovaujamas pastovusis kapitalas susideda iš verpalų (žaliavos) ir mašinų, sakysim, trimis ketvirtadaliais iš žaliavos ir ketvirtadaliu iš mašinų. (Be to, prie žaliavos čia gali būti priskirtos visos pagal-

* — natūra, natūraline forma. *Red.*

binės medžiagos, pvz., tepalas, anglis ir t. t.; tačiau paprastumo dėlei geriausia šias medžiagas palikti nuošalyje.) Tokiu atveju verpalai kainuotų 18 šil. arba 18 darbo valandų = 6 uolektys; mašinos kainuotų 6 šil. = 6 darbo valandos = 2 uolektys.

Vadinasi, jeigu audėjas už savo 8 uolektis perka už 6 uolektis — verpalų ir už 2 uolektis — mašinų, tai jis savo 8 uolekčių pastoviuoju kapitalu apmoka ne tik verpėjo ir audimo staklių fabrikanto pastovųjį kapitalą, bet ir jų naujai prijungtą darbą. Tuo būdu dalis tos vertės, kuri sudaro audėjo pastovųjį kapitalą, kalbant apie verpėją ir audimo staklių fabrikantą, yra naujai prijungtas darbas ir dėl to jiems sudaro ne kapitalą, o pajamas.

Iš 6 uolekčių audeklo verpėjas pats gali suvartoti $\frac{1}{3}$, t. y. 2 uolektis (= naujai prijungtas darbas — pelnas ir darbo užmokestis). O 4 uolektys jam tepadengia linus ir mašinas. Sakysim, 3 uolektys tenka linams ir 1 uolektis — mašinoms. Šiomis 4 uolektimis jis turi apmokėti savo naujus pirkimus. Iš [gautų iš audėjo] 2 uolekčių mašinų gamintojas pats gali suvartoti $\frac{2}{3}$ uolekties, o $\frac{1}{3}$ uolekties tik padengia jam geležį ir miško medžiagą, trumpai tariant, žaliavas, ir mašinai pagaminti panaudotus mašinų įrengimus. Sakysim, iš $\frac{4}{3}$ uolekties žaliavoms tenka 1 uolektis, o mašinoms — $\frac{1}{3}$ uolekties.

Lig šiol iš 12 uolekčių suvartojo: 1) 4 — audėjas, 2) 2 — verpėjas ir 3) $\frac{2}{3}$ — mašinų gamintojas. Iš viso suvartota $6\frac{2}{3}$ uolekties. Vadinasi, dar lieka $5\frac{1}{3}$ uolekties. Jos pasiskirsto šitaip:

Verpėjas iš 4 uolekčių vertės turi 3 uolektimis padengti linus ir 1 uolektimi — mašinas.

Mašinų gamintojas turi iš $\frac{4}{3}$ uolekties vertės padengti 1 uolektimi geležį ir t. t., o trečdaliu uolekties — mašinas (tas, kurias jis pats panaudojo, gamindamas mašinas).

Tuo būdu verpėjas moka 3 uolektis linų augintojui už linus. Bet linų augintojui yra būdinga ta aplinkybė, kad viena jo pastoviojo kapitalo dalis (būtent — sėklos, trąšos ir t. t., trumpai tariant, visi žemės produktai, kuriuos linų augintojas vėl grąžina žemei) visai nestoja į cirkuliaciją, vadinasi, iš jo parduodamo produkto neturi būti atskaitoma; šis produktas (išskyrus tą jo dalį, kuri padengia mašinas, dirbtines trąšas ir t. t.) teišreiškia prijungtą darbą ir dėl to jis susiskaido tik į darbo užmokestį ir pelną. Vadinasi, jei laikysimės tos pačios prielaidos, kaip ir anksčiau, būtent, kad $\frac{1}{3}$ visuminio produkto sudaro prijungtas darbas, tai prijungto darbo kategorijai bus priskirta viena uolektis iš trijų. Dėl kitų 2 uolekčių, kaip ir anksčiau, laikysimės prielaidos, kad ketvirtadalis jų tenka mašinoms; tai sudarys $\frac{2}{4}$ uolekties. Priešingai, likusios $\frac{6}{4}$ uolekties ir vėl tektų prijungtam darbui, nes šioje linų augintojo produkto dalyje nėra pastoviojo kapitalo, — linų augintojas jį jau yra atskaitęs.

Vadinasi, linų augintojas darbo užmokesčiui ir pelnui yra panaudojęs $2\frac{2}{4}$ uolekties. Mašinoms padengti liko $\frac{2}{4}$ uolekties. {Tuo būdu iš $5\frac{1}{3}$ uolekties, kurios pagal mūsų apskaičiavimą dar turėjo būti suvartotos, jau yra sunaudotos $2\frac{2}{4}$ ($5\frac{4}{12} - 2\frac{6}{12} = 2\frac{10}{12} = 2\frac{5}{6}$ uolekties).} Vadinasi, šiuos paskutinius $\frac{2}{4}$ uolekties linų augintojas turėtų panaudoti mašinoms pirkti.

Mašinų gamintojo skaičiavimas dabar atrodytų šitaip: iš audimo staklėms tenkančio pastoviojo kapitalo jis sunaudojo 1 uolektį geležiai ir t. t., $\frac{1}{3}$ uolekties — mašinas gaminančios mašinos nusidėvėjimui, gaminant audimo stakles.

Bet, toliau, verpėjas perka iš mašinų gamintojo už 1 uolektį verpimo mašiną, o linų augintojas — už $\frac{2}{4}$ uolekties žemės ūkio padargų. Iš šių $\frac{6}{4}$ uolekties mašinų gamintojas turi $\frac{1}{3}$ suvartoti jo prijungtam darbui padengti, o $\frac{2}{3}$ turi išleisti į verpimo mašiną ir žemės ūkio padargus įdėtam pastoviajam kapitalui padengti. Bet $\frac{6}{4} = \frac{18}{12}$. Tuo būdu mašinų gamintojas [292] vėl turi suvartoti $\frac{6}{12}$ uolekties, o $\frac{12}{12}$, arba 1 uolektį, paversti pastoviuoju kapitalu. (Vadinasi, iš $2\frac{5}{6}$ uolekties dar nesuvartoto audeklo atskaitoma $\frac{1}{2}$ uolekties; lieka $\frac{14}{6}$ uolekties, t. y. $2\frac{2}{6}$, arba $2\frac{1}{3}$ uolekties.)

Iš vienos uolekties audeklo, kuri liko mašinų gamintojui jo pastoviajam kapitalui padengti, mašinų gamintojas turi $\frac{3}{4}$ sunaudoti žaliavoms — geležiai, miško medžiagai ir t. t., — o $\frac{1}{4}$ sumokėti sau pačiam mašinas gaminančiai mašinai padengti.

Visas skaičiavimas dabar atrodo šitaip:

<i>Mašinų gamintojo pastovusis kapitalas</i>	{	Audimo staklėms tenka: 1 uolektis žaliavoms, $\frac{1}{3}$ uolekties jo paties (mašinų gamintojo) mašinų nusidėvėjimui padengti
		Verpimo mašinai ir žemės ūkio padargams tenka: $\frac{3}{4}$ uolekties žaliavoms, $\frac{1}{4}$ uolekties jo paties mašinų nusidėvėjimui padengti

Vadinasi: $1\frac{3}{4}$ uolekties — žaliavoms, $\frac{1}{3} + \frac{1}{4}$ uolekties jo paties mašinų nusidėvėjimui padengti

Vadinasi, $1\frac{3}{4}$ (arba $\frac{7}{4}$) uolekties perka už šios vertės sumą iš geležies fabrikanto ir miško pramonininko geležį ir miško medžiagą. $\frac{7}{4} = \frac{21}{12}$. Bet čia iškyla naujas klausimas. Linų augintojui dalis pastoviojo kapitalo — žaliavos — neįėjo į jo parduodamą produktą, nes ji jau buvo atskaityta. Dabar nagrinėjamu atveju turime visą produktą [geležį, miško medžiagą] suskaidyti į prijungtą darbą ir mašinas. Net laikantis prielaidos, kad prijungtas darbas čia sudaro $\frac{2}{3}$ produkto, o mašinos — $\frac{1}{3}$, tebutų suvartotina tik $\frac{14}{12}$ uolekties, o $\frac{7}{12}$ uolekties liktų kaip pastovusis

kapitalas mašinoms. Šios $\frac{7}{12}$ uolekties sugrįžtų mašinų gamintojui.

Vadinasi, 12 uolekčių likutis susidėtų iš $\frac{1}{3} + \frac{1}{4}$ uolekties, kuriuos mašinų gamintojas turėtų sumokėti sau už savo paties mašinų nusidėvėjimą, ir iš $\frac{7}{12}$ uolekties, kurias jam grąžins už mašinas geležies fabrikantas ir miško pramonininkas. Taigi $\frac{1}{3} + \frac{1}{4} = \frac{4}{12} + \frac{3}{12} = \frac{7}{12}$. Prie jų reikia pridėti geležies fabrikanto ir miško pramonininko grąžinamas $\frac{7}{12}$. (Iš viso $\frac{14}{12} = \frac{12}{12} = 1\frac{1}{6}$.)

Geležies fabrikanto ir miško pramonininko mašinos ir darbo įrankiai turi būti nupirkti iš mašinų gamintojo, visiškai taip pat, kaip iš jo turi būti nupirktos audėjo, verpėjo ir linų augintojo mašinos ir darbo įrankiai. Tarkime, kad iš $\frac{7}{12}$ uolekties trečdali — $\frac{2}{12}$ uolekties — sudaro naujai prijungtas darbas. Vadinasi, šios $\frac{2}{12}$ uolekties taip pat gali būti suvartotos. Likusios $\frac{5}{12}$ (iš tikrųjų $\frac{4}{12}$ ir $\frac{1}{12}$, bet toks tikslumas šiuo atveju nėra reikalingas) atstovauja medkirčio kirvyje ir geležies fabrikanto mašinoje esančiam pastoviam kapitalui, ir čia $\frac{3}{4}$ tenka ketui, miško medžiagai ir t. t., o $\frac{1}{4}$ — mašinų nusidėvėjimui padengti. (Iš $\frac{14}{12}$ uolekties lieka $\frac{12}{12}$ uolekties, arba 1 uolektis = 3 darbo valandos = 3 šil.) Vadinasi, iš 1 uolekties $\frac{1}{4}$ uolekties panaudojamas mašinas gaminančiai mašinai padengti ir $\frac{3}{4}$ uolekties — miško medžiagai, geležiai ir t. t.

Tuo būdu mašinas gaminančios mašinos nusidėvėjimui tenka $\frac{7}{12}$ uol. + $\frac{1}{4}$ uol. = $\frac{7}{12} + \frac{3}{12} = \frac{10}{12}$ uolekties. Antra vertus, būtų visiškai bereikalinga miško medžiagai ir geležiai tenkančius $\frac{3}{4}$ uolekties vėl skaidyti į jų sudėtines dalis ir vėl grąžinti vieną dalį mašinų gamintojui, kuris, savo ruožtu, grąžina dalį šios dalies geležies fabrikantui [293] ir miško pramonininkui. Visuomet būtų gaunamas likutis ir progressus in infinitum*.

[c) Gamybos priemonių gamintojų kapitalo mainai į kapitalą.

**Per metus pagamintas darbo produktas
ir per metus naujai prijungto darbo produktas]**

Taigi išnagrinėkime klausimą tokį, koks jis dabar mums yra iškilęs.

$\frac{10}{12}$ (arba $\frac{5}{6}$) uolekties vertę mašinų gamintojas pasilaiko mašinų nusidėvėjimui padengti. $\frac{3}{4}$ (arba $\frac{9}{12}$) uolekties atstovauja atitinkamai miško medžiagos ir geležies vertei. Mašinų gamintojas yra atidavęs jas geležies fabrikantui ir miško

* — žengimas į begalybę. Red.

pramonininkui, kad padengtų savo žaliavas. Bendras audeklo likutis [toliau neskaidytinas į savo sudėtinės dalis] yra $\frac{19}{12}$ (arba $1\frac{7}{12}$) uolekties.

$\frac{5}{6}$ uolekties, kurias mašinų gamintojas pasilaiko kaip likutį savo mašinų nusidėvėjimui padengti, yra lygios $\frac{15}{6}$ šil. = $\frac{15}{6}$ darbo valandos; vadinasi, jos yra lygios $2\frac{3}{6} = 2\frac{1}{2}$ šil. = $2\frac{1}{2}$ darbo valandos. Už šią vertę mašinų gamintojas negali priimti audeklo; juk šį audeklą jis vėl turėtų parduoti, kad šiais $2\frac{1}{2}$ šil. galėtų padengti savo mašinų nusidėvėjimą, žodžiu sakant, kad galėtų pagaminti naują mašinas gaminančią mašiną. Bet kam jis galėtų parduoti šį audeklą? Kitų produktų (neskaitant geležies ir miško medžiagos) gamintojams? Bet šie gamintojai yra suvartoję audeklo pavidalu visa, ką jie šiuo pavidalu gali suvartoti. Tik tos 4 uolektys, kurios sudaro audėjo darbo užmokestį ir pelną, gali būti išmainytos į kitus produktus (neskaitant tų, kurie įeina į audyklos pastovųjį kapitalą, arba neskaitant to darbo, į kurį yra suvedamas šis pastovusis kapitalas). Bet šias 4 uolektis mes jau esame įskaitę. O gal mašinų gamintojas turi apmokėti šiuo audeklu darbininkus? Bet juk mes jau esame atskaitę iš jo produkto visa, ką darbas yra prijungęs produktui, ir visa tai pagal mūsų prielaidą yra suvartota kaip audeklas.

Pavaizduokime dalyką kitaip:

<i>Audėjas</i> turi sunaudoti <i>mašinų</i> padengimui	2	uol. = 6	šil. = 6	darbo val.
<i>Verpėjas</i>	1	" = 3	" = 3	" "
<i>Linų augintojas</i>	$\frac{2}{4}$	" = $1\frac{1}{2}$	" = $1\frac{1}{2}$	" "
<i>Geležies fabrikantas ir miško pramonininkas</i>	$\frac{7}{12}$	" = $1\frac{3}{4}$	" = $1\frac{3}{4}$	" "

Mašinoms sunaudotų audeklo uolekčių suma, t. y. iš *mašinų* susidedanti audeklo vertės dalis

$4\frac{1}{12}$ uol. = $12\frac{1}{4}$ šil. = $12\frac{1}{4}$ darbo val.

Skaičiavimui supaprastinti laikysimės prielaidos: 4 uolektys = 12 šil. = 12 darbo valandų, iš kurių darbui (pelnas ir darbo užmokestis) panaudojamas vienas trečdalis = $\frac{4}{3}$ uolekties = $1\frac{1}{3}$ uolekties.

Pastoviajam kapitalui lieka $2\frac{2}{3}$ uolekties, iš kurių $\frac{3}{4}$ panaudojami žaliavoms, o $\frac{1}{4}$ — mašinų nusidėvėjimui padengti. $2\frac{2}{3} = \frac{8}{3} = 3\frac{2}{3}$. Ketvirtadalis šio kiekio yra lygus $\frac{8}{12}$ uolekties.

Šios mašinų nusidėvėjimui panaudojamos $\frac{8}{12}$ uolekties yra visa, kas pasilieka mašinų gamintojo rankose, nes $\frac{24}{12}$ uolekties (2 uolektis) jis sumoka už žaliavas geležies fabrikantui ir miško pramonininkui.

[294] Būtų klaidinga versti geležies fabrikantus ir miško pramonininkus vėl mokėti už mašinas, nes visa, ką jie turi

padengti mašinose, būtent $\frac{7}{12}$ uolekties, jau buvo įskaityta mašinų gamintojui. Į šią poziciją jau yra įtrauktos visos mašinos, jam reikalingos geležies ir miško medžiagos gamybai, todėl šios mašinos negali būti antrą kartą įskaitomos. Tuo būdu geležiai ir miško medžiagai apmokėti panaudojamos paskutinės 2 uolektys (tai, kas liko nuo $2^8/12$) visiškai suvedamos,— kadangi čia nėra žaliavų,— į darbą ir todėl gali būti suvartojamos kaip audeklas.

Taigi visas gaunamas likutis yra $\frac{8}{12}$ (arba $\frac{2}{3}$) uolekties, kurios tenka mašinų gamintojo panaudojamų mašinų nusidėvėjimui.

Visa problema iš dalies yra išspręsta tuo būdu, kad ta žemdirbio *pastoviojo kapitalo* dalis, kuri nėra suvedama nei į naujai prijungtą darbą, nei į mašinas, visai nestoja į cirkuliaciją, o iš anksto yra atskaitoma: šita dalis pati save padengia savo pačios gamyboje, vadinasi, visas *cirkuliuojantis* žemdirbio produktas, atskaičius mašinas, susiskaido į darbo užmokestį ir pelną ir todėl gali būti suvartotas kaip audeklas. Tokia buvo viena sprendimo dalis.

Kitą sprendimo dalį sudarė štai kas: tai, kas vienoje gamybos sferoje pasireiškia kaip pastovusis kapitalas, kitose gamybos sferose pasireiškia kaip per tuos pačius metus prijungtas naujas darbas. Tai, kas audėjo rankose pasireiškia kaip pastovusis kapitalas, žymia savo dalimi yra suvedama į verpėjo, mašinų gamintojo, linų augintojo, geležies fabrikanto, miško pramonininko (anglies pramonininko ir t. t., bet klausimui supaprastinti mes pastarojo į mūsų apskaičiavimą neįtraukiame) pajamas. (Tai visai aiškiai pasireiškia, pavyzdžiui, tuo, kad, tam pačiam fabrikantui verpiant ir audžiant, jo pastovusis kapitalas yra mažesnis už audėjo pastovųjį kapitalą, o jo prijungtas darbas, t. y. ta jo produkto dalis, kuri yra suvedama į prijungtą darbą, į pajamas — į pelną ir darbo užmokestį,— yra didesnė už atitinkamą audėjo produkto dalį. Pavyzdžiui, audėjo pajamos buvo lygios 4 uolektims = 12 šil.; pastovusis kapitalas buvo lygus 8 uolektims = 24 šil. O jeigu jis kartu verpia ir audžia, tai jo pajamos = 6 uolektims, jo pastovusis kapitalas taip pat yra lygus 6 uolektims, būtent: 2 uolektys tenka audimo staklėms, 3 uolektys — linams ir 1 uolektis — verpimo mašinai.)

Trečia, lig šiol surastas sprendimas buvo tas, kad visi gamintojai, kurie tegamina tik žaliavas arba darbo įrankius, reikalingus galiausiai į individualinį vartojimą įeinančiam produktui pagaminti, suvartoja savo pajamas — pelną ir darbo užmokestį, t. y. naujai prijungtą darbą,— ne kaip savo pačių produktą. Į pajamas suvedamą šio produkto vertės dalį jie tegali suvartoti tik kaip betarpiškam vartojimui tinkamą produktą,

arba — tai yra tas pat — kaip betarpiškam vartojimui tinkamą kitų gamintojų produktą, kuris gaunamas mainais ir turi tokią pat vertę. Žaliavų ir gamybos įrankių gamintojų naujai prijungtas darbas įeina kaip vertės sudėtinė dalis į galutinį produktą, ir tik tokiu pavidalu jis tegali būti panaudojamas vartojimui, nors pagal savo vartojamąją vertę šis naujai prijungtas darbas yra galutiniame produkte kaip žaliavos arba kaip suvartotos mašinos.

Taigi tą problemos dalį, kuri dar turi būti išspręsta, sudaro štai kas: kas bus su $\frac{2}{3}$ uolekties, kurie tenka mašinų gamintojo mašinas gaminančios mašinos nusidėvėjimui? (Čia kalbama kaip tik apie šios mašinos nusidėvėjimą, o ne apie audėjo, verpėjo, linų augintojo, geležies fabrikanto ir miško pramonininko panaudotų darbo mašinų nusidėvėjimą, nes pastarosios suvedamos į naują darbą, būtent į naują darbą, suteikiantį naujų mašinų formą tokiai žaliavai, kuri, kaip tokia, pati jau nebeturi išlaidų reikalaujančios savos žaliavos.) Arba, kitaip tariant: kuriomis sąlygomis šis mašinų gamintojas gali kaip audeklą suvartoti šiuos $\frac{2}{3}$ audeklo = 2 šil. = 2 darbo valandos ir kartu padengti savo mašinas? Čia yra klausimo esmė. Šis faktas iš tikrųjų būna. Jis yra kažkas būtina. Vadinasi, problema yra ši: kaip paaiškinti šį reiškinį?

[295] Į tą pelno dalį, kuri pavirsta nauju kapitalu (vadina si, tiek apyvartiniu, tiek ir pagrindiniu kapitalu; tiek kintamuoju, tiek ir pastoviuoju kapitalu), mes čia visai nekreipiame dėmesio. Ji visai nėra susijusi su mūsų problema, nes šiuo atveju tiek naują kintamąjį kapitalą, tiek ir naują pastovųjį kapitalą sukuria ir padengia *naujas* darbas (tam tikra pridedamojo darbo dalis).

Taigi, paliekant šį atvejį nuošalyje, visa prijungto (pavyzdžiui, per metus) naujo darbo suma, kuri lygi pelno ir darbo užmokesčio sumai, t. y. metinių *pajamų* sumai, yra išleidžiama į individualinį vartojamą įeinantiems produktams — maistui, drabužiams, apkūrenimui, butui, baldams ir t. t.

Šių į vartojimą įeinančių produktų vertės suma yra lygi per metus prijungto darbo sumai (pajamų vertės sumai). Šis darbo kiekis turi būti lygus šiuose produktuose esančio tiek naujai prijungto, tiek ir ankstesniojo darbo sumai. Nuperkant šiuos produktus, reikia apmokėti ne tik esantį juose naujai prijungtą darbą, bet ir esantį juose pastovųjį kapitalą. Kaip buvo sakyta, jų vertė yra lygi pelno ir darbo užmokesčio sumai. Kaip pavyzdį imant audeklą, jis mums yra per metus į individualinį vartojimą įėjusių produktų sumos atstovas. Šio audeklo vertė ne tik turi būti lygi visiems jo vertės elementams, bet ir visa

jo vartojamoji vertė turi būti tinkama įvairiems savo dalį audeklo pavidalu gaunantiems gamintojams suvartoti. Visa jo vertė turi skaidytis į pelną ir darbo užmokestį, t. y. į per metus naujai prijungto darbo sudėtines dalis, nors šis audeklas susideda iš prijungto darbo ir pastoviojo kapitalo.

Tai, kaip sakyta, iš dalies paaiškinama štai kuo:

Pirma: dalis audeklui pagaminti reikalingo pastoviojo kapitalo neįeina į audeklą nei kaip vartojamoji vertė, nei kaip mainomoji vertė. Tai — į sėmenis ir t. t. suvedama linų dalis, ta žemės ūkio produkto pastoviojo kapitalo dalis, kuri nestoja į cirkuliaciją, o tiesiogiai arba netiesiogiai sugrąžinama gamybai, žemei. Ši dalis pati save padengia; vadinasi, norint ją atkurti, jos nereikia apmokėti audeklu. {Valstietis gali parduoti visą savo derlių, sakysim, 120 kvarterių. Bet tokiu atveju jis turi pirkti sėklų (pavyzdžiui, 12 kvarterių) iš kito valstiečio. Tuo būdu pastarasis iš savo produkto (120 kvarterių) turės panaudoti sėkloms ne 12, o 24 kvarterius, ne $\frac{1}{10}$, o $\frac{1}{5}$ savo produkto. Vadinasi, ir šiuo atveju iš 240 kvarterių grąžinami žemei kaip sėklos 24 kvarteriai. Bet cirkuliacijos sferoje čia iš tikrųjų yra skirtumas. Pirmuoju atveju, kai kiekvienas atskaito dešimtadalį, į cirkuliaciją stoji 216 kvarterių. Antruoju atveju į cirkuliaciją stoji pirmojo valstiečio 120 ir antrojo 108 kvarteriai, t. y. 228 kvarteriai. Tikriesiems vartotojams tenka, kaip ir anksčiau, tik 216 kvarterių. Vadinasi, čia yra pavyzdys, kuris rodo, kad tarp vienu ir kitų verslovininkų cirkuliuojančių verčių suma gali būti didesnė už tarp verslovininkų ir vartotojų cirkuliuojančių verčių suma⁵¹.} (Toliau, toks pat skirtumas yra visais tais atvejais, kai dalis pelno pavirsta nauju kapitalu; paskui tuo atveju, kai santoriai tarp vienu ir kitų verslovininkų apima daugelį metų, — ir t. t.)

Tuo būdu žymi dalis pastoviojo kapitalo, kuris reikalingas audeklui, t. y. vartoti tinkamam produktui, pagaminti, neturi būti padengiama audeklu.

Antra: didelė dalis pastoviojo kapitalo, reikalingo audeklui, t. y. per metus pagamintam vartoti tinkamam produktui, vienoje pakopoje pasireiškia kaip pastovusis kapitalas, o kitoje — kaip naujai prijungtas darbas ir dėl to iš tikrųjų susiskaido į pelną ir darbo užmokestį, kurie vieniems sudaro pajamas, o kitiems ta pati vertės suma pasireiškia kaip kapitalas. Pavyzdžiui, dalis [audėjo] pastoviojo kapitalo yra suvedama į verpėjo [naujai prijungtą] darbą ir t. t.

[296] *Trečia:* visose tarpinėse gamybos stadijose, kurios reikalingos vartoti tinkamam produktui pagaminti, didelė dalis produktų, išskyrus žaliavas ir kai kurias pagalbines medžiagas, niekad neįeina į vartoti tinkamo produkto vartojamąją vertę,

o įeina į jį tik kaip jo vertės sudėtinė dalis; tai liečia mašinas, anglį, alyvą, lajų, diržus ir t. t. Kiekvienoje iš šių stadijų, kurios iš tikrųjų visada tegamina tik pastovųjį kapitalą sekančiai pakopai,— kadangi jos dėl visuomeninio darbo pasidalijimo pasireiškia kaip atskiros šakos,— kiekvienos pakopos produktas susiskaido į dvi dalis: vienoje yra naujai prijungtas darbas (ši dalis yra suvedama į pelną ir darbo užmokestį, yra suvedama, turint galvoje anksčiau padarytą išlygą⁵², į pajamas), o kitoje dalyje yra suvartoto pastoviojo kapitalo vertė. Taigi, aišku, kad kiekvienoje iš šių gamybos sferų gamintojas taip pat tegali suvartoti tik tą savo produkto dalį, kuri susiskaido į darbo užmokestį ir pelną, tik tą dalį, kuri pasilieka, atskaičius produktų masę, lygią šios sferos produkte esančio pastoviojo kapitalo vertei. Bet niekas iš šių gamintojų nesuvaratoja jokios dalies ankstesnės pakopos produktų, jokios dalies produktų visų tų pakopų, kurios iš tikrųjų tegamina tik pastovųjį kapitalą sekančiai pakopai.

Vadinasi, nors galutinis produktas (audeklas, kuris čia atstovauja visiems vartoti tinkamiems produktams) susideda iš naujai prijungto darbo ir pastoviojo kapitalo, tad paskutiniai šio vartoti tinkamo produkto gamintojai tegali suvartoti tik tą jo dalį, kurią sudaro paskutinėje stadijoje prijungtas darbas, darbo užmokesčio ir pelno suma, jų pajamos,— vis dėlto visi pastoviojo kapitalo gamintojai savo naujai prijungtą darbą suvaratoja, realizuoja tik kaip vartoti tinkamą produktą. Nors šis produktas taip pat susideda iš prijungto darbo ir pastoviojo kapitalo, jo pirkimo kaina išreiškia,— neskaitant tos produkto dalies, kuri yra lygi paskutinėje stadijoje naujai prijungto darbo kiekiui,— visuminį darbo kiekį, kuris buvo prijungtas gaminant šio produkto pastovųjį kapitalą. Pastoviojo kapitalo gamintojai realizuoja visą jų prijungtą darbą ne kaip savo pačių produktą, o kaip vartoti tinkamą produktą,— ir šia prasme gaunama tas pat, kaip kad šis produktas tesusidėtų vien iš darbo užmokesčio ir pelno, iš prijungto darbo.

Iš vartoti tinkamo produkto, iš audeklo, jo gamintojai, išleidžiantys jį iš savo gamybos sferos pagamintą, patys atskaito tą produkto dalį, kuri yra lygi jų pajamoms, yra lygi paskutinėje gamybos stadijoje jų prijungtam darbui, yra lygi darbo užmokesčio ir pelno sumai (vartoti tinkamų produktų tarpusavio mainai ir prieš tai vykštąs prekių pavirtimas pinigais dalyko nėra nepakeičia). Kita jų pagaminto vartoti tinkamo produkto dalimi jie apmoka tą vertės sudėtinę dalį, kuri tenka betarpiškiems jų panaudojamo pastoviojo kapitalo gamintojams. Vadinasi, visa ši jų pagaminto vartoti tinkamo produkto dalis padengia artimiausių šio pastoviojo kapitalo gamintojų pajamų

ir pastoviojo kapitalo vertę. Tačiau pastarieji tepasilaiiko tik tą vartoti tinkamo produkto dalį, kurios vertė yra lygi jų pajamoms. Kita dalimi jie savo ruožtu moka gamintojams jų pastoviojo kapitalo, kuris ir vėl yra lygus pajamoms plius pastovusis kapitalas. *Tačiau apskaičiavimas gali būti suvestas be likučio tik tuo atveju*, jei paskutine audeklo — vartoti tinkamo produkto — dalimi turi būti padengtos tik pajamos, naujai prijungtas darbas, o ne pastovusis kapitalas. Juk pagal prielaidą audeklas teįeina vien į vartojimą ir nesudaro kitos gamybos fazės pastoviojo kapitalo.

Vienos žemės ūkio produkto dalies atžvilgiu tai jau įrodyta.

Aplamai imant, tik apie produktus, kurie į galutinį produktą įeina kaip žaliavos, tegalima pasakyti, kad jie suvartojami kaip produktai. O kiti įeina į vartoti tinkamą produktą vien kaip vertės sudėtinės dalys. Vartoti tinkamas produktas perkamas už pajamas, t. y. už darbo užmokestį ir pelną. Taigi jo vertės suma turi susiskaidyti į darbo užmokestį ir pelną, t. y. į įvairius visose šio produkto išeitose pakopose prijungto darbo kiekius. Ir štai kyla klausimas: ar yra, neskaitant tos žemės ūkio produkto dalies, kurią pats gamintojas [297] grąžina gamybai (sėklos, gyvuliai, mėšlas ir t. t.), dar kokia nors pastoviojo kapitalo dalis, kuri kaip vertės sudėtinė dalis neįeina į vartoti tinkamą produktą, o padengia save in natura pačiame gamybos procese?

Čia, žinoma, apie pagrindinį kapitalą, turint galvoje visas jo formas, tegalima kalbėti tik tuo atveju, jeigu pati jo vertė įeina į gamybą ir joje yra suvartojama.

Ne tik žemės ūkyje (įskaitant čia gyvulininkystę, žuivivaisą, miškininkystę, kur atgaminimas dirbtinai yra vykdomas),— vadinasi, ne tik gaminant įvairias žaliavas drabužiams, maisto produktams ir žymiai daliai į pramonės pagrindinį kapitalą įeinančių produktų, pavyzdžiui, burėms, lynams, diržams ir t. t.,— bet ir kalnakasyboje pastovusis kapitalas dalinai padengiamas in natura iš savos gamybos produkto, todėl ši pastoviojo kapitalo dalis neturi būti padengiama ta produkto dalimi, kuri stoja į cirkuliaciją. Pavyzdžiui, anglies gavyboje dalis anglies panaudojama varyti garo mašinos, kuri pumpuoja vandenį arba iškelia anglį į paviršių.

Taigi per metus pagaminto produkto vertė iš dalies yra lygi ankstesniajam darbui, buvusiam anglies gavybos procese suvartotoje anglyje, o iš dalies — tam darbo kiekiui, kuris gavybos metu buvo naujai prijungtas (mašinų nusidėvėjimas ir t. t. paliekamas nuošalyje). Bet iš šio visuminio produkto betarpiškai atskaitoma ir grąžinama gamybai ta pastoviojo kapitalo dalis, kuri pati susideda iš anglies. Niekas šios dalies neturi

padengti gamintojui, nes jis pats ją sau padengia. Jei darbo našumas nėra sumažėjęs ir nėra padidėjęs, lai ir šioje produkto dalyje esanti vertės dalis nesikeičia; ji yra lygi tam tikrai, ją atitinkančiai daliai to darbo kiekio, kuris yra produkte tiek kaip ankstesnysis darbas, tiek ir kaip per metus naujai prijungtas darbas. Taip pat ir kitose kalnų pramonės šakose vyksta dalinis pastoviojo kapitalo padengimas in natura.

Produktų atliekos, pavyzdžiui, medvilnės ir t. t. atliekos, yra gražinamos žemei kaip trąšos arba panaudojamos kaip žaliava kitose gamybos šakose; antai skudurais pavirtęs audeklas panaudojamas gaminant popierių. Pirmuoju iš nurodytų atvejų dalis vienos gamybos šakos pastoviojo kapitalo gali būti betarpiškai mainoma į kitos šakos pastovųjį kapitalą, pavyzdžiui, medvilnė — į medvilnės atliekas, kurios naudojamos kaip trąšos.

Bet, aplamai imant, pagrindinis skirtumas yra tarp mašinų gamybos bei žaliavų (geležies, miško medžiagos, anglies) gamybos ir kitų gamybos fazių. Pastarosiose nėra sąveikos. Audeklas negali pasidaryti verpėjo pastoviojo kapitalo dalimi; verpalai (kaip tokie) negali pasidaryti linų augintojo arba mašinų gamintojo pastoviojo kapitalo dalimi. Bet mašinai kaip žaliava panaudojami ne tik tokie iš žemės ūkio žaliavos gaunami produktai, kaip diržai, lynai ir t. t., bet taip pat miško medžiaga, geležis, anglis; antra vertus, mašina savo ruožtu įeina kaip gamybos priemonė į miško medžiagos, geležies, anglies ir t. t. gamintojų pastovųjį kapitalą. Tuo būdu abi šios šakos iš tikrųjų in natura padengia viena kitai dalį savo pastoviojo kapitalo. Čia vyksta pastoviojo kapitalo mainai į pastovųjį kapitalą.

Apskaičiavimas čia ne viską išaiškina. Geležies gamintojas priskaito mašinų fabrikantui gaminant geležį panaudotų mašinų nusidėvimą, o mašinų fabrikantas priskaito geležies gamintojui gaminant mašinas panaudotų savo mašinų nusidėvimą. Tarkime, kad geležies ir anglies gamintojas yra tas pats asmuo. Pirma, kaip mes jau esame matę, jis pats padengia sau anglį. Antra, visuminio jo produkto — geležies ir anglies — vertė yra lygi naujai prijungto darbo sukurtai vertei plus ta vertė, kurią yra sukūręs nusidėvėjusioje mašinų dalyje esantis ankstesnysis darbas. Atskaičius iš šio visuminio produkto mašinų vertę padengiantį geležies kiekį, lieka kaip tik tas geležies kiekis, kurį sudaro prijungtasis darbas. Paskutinė dalis sudaro žaliavą mašinų fabrikantui, įrankių gamintojui ir t. t. Šią paskutinę dalį mašinų fabrikantas apmoka geležies fabrikantui audeklu, o mainais už pirmąją dalį jis tiekia jam mašiną, kuri padengia jo įrengimų nusidėvimą.

Antra vertus, mes turime tokią mašinų gamintojo pastoviojo kapitalo dalį, kuri atitinka jo mašinas gaminančios mašinos,

įrankių ir t. t. nusidėvėjimą, vadinasi, kuri negali būti suvedama nei į žaliavas (mes čia paliekame nuošalyje [gaminant anglį ir geležį] panaudotą mašiną [298] ir tą anglies dalį, kuri pati save padengia), nei į naujai prijungtą darbą, kitaip tariant — nei į darbo užmokestį, nei į pelną; šis nusidėvėjimas faktiškai padengiamas tuo, kad mašinų gamintojas iš savo paties mašinų rezervuoja sau vieną arba keletą kaip mašinas gaminančias mašinas. Kalbant apie šią jo produkto dalį, reikia pažymėti, kad jai pagaminti yra reikalingas papildomas žaliavų kiekis. Ši produkto dalis neatstovauja naujai prijungtam darbui, nes visuminiame darbo produkte tam tikras mašinų kiekis yra lygus prijungtojo darbo sukurtai vertei, antras jų kiekis — žaliavų vertei, trečias — vertės sudėtinei daliai, kuri buvo mašinas gaminančioje mašinoje. Tiesa, iš tikrųjų šioje paskutinėje sudėtinėje dalyje buvo ir prijungtasis darbas. Bet vertės atžvilgiu šis darbas yra lygus nuliui, nes toje mašinų dalyje, kuri atstovauja prijungtajam darbui, neįskaitomas žaliavose ir nusidėvėjusiose mašinose esantis darbas; antroje, žaliavas padengiančioje dalyje neįskaitoma naują darbą ir mašinas padengianti dalis; vadinasi, trečioje dalyje, nagrinėjant ją vertės atžvilgiu, nėra nei prijungtojo darbo, nei žaliavų; ši mašinų dalis sudaro tik mašinų nusidėvėjimą.

Pačiam mašinų fabrikantui reikalingos mašinos nėra parduodamos. Jis padengia jas in natura, atskaito jas iš visuminio produkto. Vadinasi, jo parduodamos mašinos neatstovauja tik žaliavoms (kurios tėra suvedamos vien į darbą, jei tik mašinų fabrikantui jau yra priskaitytas žaliavų fabrikanto mašinų nusidėvėjimas) ir prijungtajam darbui; kitaip tariant, šios mašinos tiek jam pačiam, tiek ir žaliavų fabrikantui yra suvedamos į audeklą. O kalbant specialiai apie mašinų fabrikanto ir žaliavų fabrikanto santykius, reikia pažymėti, kad pastarasis nusidėvėjusiai savo mašinų daliai padengti atskaitė tokį geležies kiekį, kuris atitinka nusidėvėjusios dalies vertę. Šį geležies kiekį jis maino su mašinų fabrikantu, tad abu jie tarpusavyje atskaito in natura, ir šis procesas neturi nieko bendro su pajamų pasiskirstymu tarp jų.

Taip atrodo šis klausimas, prie kurio mes dar sugrįšime, nagrinėdami kapitalo cirkuliaciją⁵³.

Pastovusis kapitalas tikrovėje yra padengiamas tuo būdu, kad jis nuolat naujai pagaminamas ir iš dalies pats save atgamina. Bet į vartoti tinkamą produktą įeinanti pastoviojo kapitalo dalis yra apmokama gyvuoju darbu, kuris įeina į produktus, nesančius vartojimo reikmenimis. Kaip tik dėl to, kad šis darbas yra apmokamas ne jo paties produktais, visas vartoti tinkamas produktas gali būti suvestas į pajamas. Viena pastoviojo kapitalo

dalis, nagrinėjama kaip metinio produkto dalis, tėra tariamas pastovusis kapitalas. Kita dalis, nors ji taip pat įeina į visuminį produktą, tačiau — nei kaip vertės sudėtinė dalis, nei kaip vartojamoji vertė — neįeina į vartoti tinkamą produktą, o yra padengiama in natura, visą laiką lieka neatskiriamu gamybos elementu.

Čia mes išnagrinėjome, kaip visas vartoti tinkamas produktas pasiskirsto ir susiskaido į visas į jį įeinančias vertės sudėtinės dalis ir gamybos sąlygas.

Bet visuomet tuo pačiu metu yra vienas greta kito: vartoti tinkamas produktas (kurio dalis, suvedama į darbo užmokestį, yra lygi kintamajai kapitalo daliai), vartoti tinkamo produkto gaminimas ir visų šiam produktui pagaminti reikalingo pastoviojo kapitalo dalių gaminimas, nepriklausomai nuo to, ar šis pastovusis kapitalas įeina į vartoti tinkamą produktą, ar į jį neįeina. Vadinasi, kiekvienas kapitalas visuomet dalijasi į pastovųjį ir kintamąjį kapitalą, iš kurių jis tuo pačiu metu susideda, ir, nors pastovioji jo dalis, kaip ir kintamoji, visą laiką yra padengiama naujais produktais, ji visuomet tebėra tos pačios formos, kol gamyba tebevyksta tokiu pat būdu.

[299] Santykis tarp mašinų fabrikanto ir žaliavų gamintojo — geležies, miško medžiagos ir t. t. gamintojo — yra toks, kad kiekvienas iš jų iš tikrųjų maino su kitu dalį savo pastoviojo kapitalo (tai neturi nieko bendro su dalies vieno fabrikanto pastoviojo kapitalo virtimu kito fabrikanto pajamomis⁵⁴), ir jų produktai, nors vienas iš nurodytų produktų ir sudaro parengtinę pakopą kitam produktui, įeina kaip gamybos priemonė į kiekvieno kito iš šių dviejų fabrikantų pastovųjį kapitalą. Geležies, miško medžiagos ir t. t. gamintojai duoda mašinų gamintojui — mainais už jiems reikalingas mašinas — geležį, miško medžiagą ir t. t. tokios vertės, kurią turi padengti mašina. Ši mašinų gamintojo pastoviojo kapitalo dalis jam yra tas pat, kas valstiečiui yra sėklos. Ji sudaro tą jo metinio produkto dalį, kurią jis padengia sau in natura ir kuri jam nėra pajamos. Antra vertus, šiais mainais mašinų gamintojui žaliavų forma yra padengiama ne tik geležies gamintojo mašinoje esanti žaliava, bet ir ta šios mašinos vertės dalis, kuri susideda iš prijungtojo darbo ir jo paties mašinų nusidėvėjimo. Tuo būdu mašinų gamintojui yra padengiama ne tik tai, kas atitinka jo paties mašinų nusidėvėjimą, bet taip pat tai, kas gali būti priskirta (kaip padengimas) daliai nusidėvėjimo, kuris yra kitose mašinose.

Tiesa, taip pat ir šioje geležies gamintojui parduotoje mašinoje yra tokių vertės sudėtinių dalių, kurios yra lygios žaliavai ir prijungtajam darbui. Bet užtat kitose mašinose turi būti ati-

tinkamai mažiau įskaityta nusidėvėjimui padengti. Vadinasi, ši geležies ir t. t. gamintojų pastoviojo kapitalo dalis, t. y. ta jų metinio produkto dalis, kuri tepadengia tik nusidėvėjimui atstovaujančią pastoviojo kapitalo vertės sudėtinę dalį, neįeina į mašinų gamintojo kitiems pramonininkams parduodamas mašinas. O kalbant apie nusidėvėjimą šiose kitose mašinose, tai jį, žinoma, mašinų gamintojui padengia anksčiau nurodytieji $\frac{2}{3}$ uolekties audeklo, kurie yra lygūs 2 darbo valandoms. Mašinų gamintojas perka už juos ketų, miško medžiagą ir t. t. tai pačiai vertės sumai ir padengia sau nusidėvėjimą kita savo pastoviojo kapitalo forma, ketaus forma. Vadinasi, mašinų gamintojui dalis jo žaliavų padengia, neskaitant žaliavų vertės sumos, taip pat ir jo mašinų nusidėvėjimo vertę. Bet ketaus ir t. t. gamintojams šios žaliavos tėra suvedamos vien į prijungtąjį darbą, nes šių žaliavų (geležies, miško medžiagos, anglies ir t. t.) gamintojų mašinos jau anksčiau buvo įskaitytos.

Tuo būdu visi audeklo elementai yra suvedami į tokią darbo kiekių sumą, kuri yra lygi naujai prijungto darbo sumai, bet nėra lygi pastoviajame kapitale esančio ir atgaminimo įamžinamo visuminio darbo sumai.

Beje, teigti, kad darbo — iš dalies gyvojo, iš dalies ankstesniojo — kiekis, kuris sudaro per metus į individualinį vartojimą įeinančių prekių sumą, vadinasi, yra suvartojamas kaip pajamos, negali būti didesnis už per metus prijungtą darbą, — yra tautologija. Juk pajamos yra lygios pelno ir darbo užmokesčio sumai, lygios naujai prijungto darbo sumai, lygios sumai prekių, kuriose yra toks pat darbo kiekis.

Pavyzdys, kuriame yra minimi geležies gamintojas ir mašinų fabrikantas, tėra atskiras pavyzdys. Taip pat ir tarp įvairių kitų gamybos sferų, tiekiančių viena kitai gamybos priemones kaip savo produktus, vyksta jų pastoviųjų kapitalų mainai in natura (nors juos ir maskuoja daugelis piniginių santorių). Tuo atveju, kai taip yra, į vartojimą įeinančio galutinio produkto vartotojai neturi padengti šio pastoviojo kapitalo, nes jis jau yra padengtas. [299]

[304] {Pavyzdžiui, gaminant garvežius, kasdien lieka ištisi vagonai geležies drožlių. Jos yra renkamos ir vėl parduodamos (arba įrašomos į sąskaitą) tam pačiam geležies fabrikantui, kuris tiekia garvežių fabrikantui pagrindinę jo žaliavą. Geležies fabrikantas vėl suteikia šioms drožlėms kompaktišką formą, prijungia prie jų naują darbą. Ir būdamos tokios formos, kuria jis vėl siunčia jas garvežių fabrikantui, šios geležies drožlės sudaro žaliavą padengiančią produkto vertės dalį. Taip jos keliauja tarp šių dviejų fabriku, — žinoma, ne tos pačios drožlės, bet visuomet tam tikras jų kiekis. Ši dalis pakaitomis yra

žaliava abiem pramonės šakoms ir, nagrinėjant vertės požiūriu, visada tiktai keliauja iš vienos įmonės į kitą. Todėl ji neįeina į galutinį produktą, o yra pastoviojo kapitalo padengimas in natura.

Iš tikrųjų kiekviena mašina, kurią tiekia mašinų fabrikantas, susiskaido,— nagrinėjant jos vertę,— į žaliavas, prijungtą darbą ir mašinų nusidėvėjimą. Bet visuminė į kitų sferų gamybą įeinančių mašinų suma vertės atžvilgiu gali būti lygi tik visuminei mašinų vertei minus ta pastoviojo kapitalo dalis, kuri nuolatos kilnojama — tai šen, tai ten — tarp mašinų fabrikanto ir geležies fabrikanto.

Kuris nors valstiečio parduodamas kvarteris kviečių kainuoja tiek pat, kiek ir bet kuris kitas. Parduotas kvarteris kviečių nėra pigesnis už tą kvarterį, kuris kaip sėkla yra grąžintas žemei. Vis dėlto, jei produktas yra 6 kvarteriai, o kvarteris yra lygus 3 sv. st.,— be to, kiekviename kvarteryje yra prijungtam darbui, žaliavoms ir mašinoms tenkančios vertės sudėtinės dalys,— ir jei valstietis turi sunaudoti vieną kvarterį sėklai, tai jis parduoda vartotojams tik 5 kvarterius, kurie yra lygūs 15 sv. st. Vadinasi, vartotojai neturi mokėti už tą vertės sudėtinę dalį, kuri yra viename kvarteryje sėklos. Kaip tik čia yra klausimo esmė: kaip yra galima, kad parduoto produkto vertė būtų lygi visiems esantiems jame vertės elementams — naujai prijungtam darbui ir pastoviajam kapitalui,— o vartotojas, nors jis ir neapmoka pastoviojo kapitalo, vis dėlto nuperka šį produktą?}⁵⁵ [304]

[300] {Priedas prie to, kas anksčiau išdėstyta.

Kaip mažai vulgarusis Sėjus suprato net patį klausimą, parodo ši citata:

„Šiam pajamų klausimui kaip reikiant suprasti reikia turėti galvoje, kad visa produkto vertė pasiskirsto į įvairių asmenų pajamas, nes *visuminė* bet kurio produkto vertė susideda iš pelno tų žemės savininkų, kapitalistų ir įgudusių darbe žmonių, kurie prisidėjo jį sukuriant. Dėl to visuomenės pajamos yra lygios pagamintai *bendrajai vertei*, o ne žemės *grynajam produktui*, kaip kad manė ekonomistų sekta⁵⁶. . . Jei nacijos pajamas sudarytų tik pagamintųjų verčių perteklius virš suvartotųjų, tai iš to išeitų visiškai absurdiška išvada, kad nacija, per metus suvartojanti tiek pat verčių, kiek ji pagamina, neturi jokių pajamų“ (cit. veik., t. II, p. 63—64).

Tokia nacija iš tikrųjų jau praėjusiais metais būtų turėjusi vienokias ar kitokias pajamas, bet sekančiais metais jokių pajamų neturėtų. Neteisinga yra manyti, kad *per metus pagamintas darbo produktas*, kurio tik dalį tesudaro *šiais metais naujai prijungto darbo produktas*, yra suvedamas į pajamas. Tai yra teisinga, kalbant apie tą produkto dalį, kuri įeina į metinį individualinį vartojimą. Vien iš prijungtojo darbo susidedančios pajamos gali apmokėti šį produktą, kuris susideda dalinai iš

prijungtojo darbo, o dalinai iš ankstesniojo darbo,— kitaip tariant: prijungtasis darbas gali apmokėti šiuose produktuose ne tik patį save, bet ir ankstesnįjį darbą, nes kita produkto dalis, kuri taip pat susideda iš prijungtojo darbo ir ankstesniojo darbo, padengia tik ankstesnįjį darbą, tik pastovųjį kapitalą.}

**[11) Priedai: Smito painiava vertės matu klausimu;
bendras Smito prieštaravimų pobūdis]**

{Prie čia išnagrinėtų Adomo Smito teorijos momentų dar reikia pridurti, kad prie jo svyravimų apibrėžiant vertę — nekaitant aiškaus prieštaravimo darbo užmokesčio klausimu⁵⁷ — dar prisideda toks sąvokų supainiojimas: verčių matas kaip imanentinis matas, kuris kartu sudaro vertės substanciją, supainiojamas su verčių matu ta prasme, kad verčių matu yra vadinami pinigai. Dėl to yra mėginama — tai savotiška skritulio kvadratura — rasti matui antrąją prasme nekintamos vertės prekę, kuri būtų pastovus kitų prekių matuotojas. Apie tai, kaip verčių matas, pinigų prasme, yra susijęs su teiginiu: darbo laikas apsprendžia vertę,— žiūrėk pirmąją mano rašinio dalį⁵⁸. Šis sąvokų supainiojimas kartais pasitaiko ir Rikardo veikaluose.} [300]

* * *

[299] A. Smito prieštaravimai yra svarbūs ta prasme, kad juose yra problemų, kurių jis, tiesa, neišsprendžia, bet kurias jis, pats sau prieštaraudamas, jau iškelia. Šiuo atžvilgiu teisingą jo instinktą geriausiai įrodo ta aplinkybė, kad vėlesnieji ekonomistai, besiginčydami vienas su kitu, laikosi čia vienos, čia kitos Smito teorijos pusės⁵⁹.

[KETVIRTASIS SKIRSNIS]

**PRODUKTYVAUS IR NEPRODUKTYVAUS DARBO
TEORIJS**

Dabar panagrinėsime paskutinį ginčijamą klausimą, kurį turime išgvildinti, analizuodami A. Smito pažiūras,— [300] *produktyvaus darbo skyrimą nuo neproduktyvaus darbo*.

Tokį pat dvilypumą, kokį mes lig šiol matėme visoje A. Smito teorijoje, mes konstatuojame ir jam apibrėžiant tai, ką jis vadina *produktyviu darbu* skirtingai nuo *neproduktyvaus darbo*. Mes matome jį nuolat painiojant du apibrėžimus to, ką jis vadina produktyviu darbu. Išnagrinėsime iš pradžių pirmąjį, teisingą apibrėžimą.

**[1] Produktyvus darbas kapitalistinės gamybos prasme:
pridedamąją vertę kuriantis darbas]**

Produktyvus darbas kapitalistinės gamybos prasme yra samdomasis darbas, kuris, išmainytas į kintamąją kapitalo dalį (į darbo užmokesčiui sunaudojamą kapitalo dalį), ne tik atgamina šią kapitalo dalį (t. y. savo darbo jėgos vertę), bet, be to, pagamina pridedamąją vertę kapitalistui. Tik dėl to prekės arba pinigai paverčiami kapitalu, pagaminami kaip kapitalas. Produktyvus tėra tik tas samdomasis darbas, kuris pagamina kapitalą. (Tai reiškia, kad šiam darbui sunaudotą verčių sumą jis atgamina padidintą, kitaip tariant — gražina daugiau darbo, negu gauna darbo užmokesčio forma. Vadinasi, produktyvi tėra tik ta darbo jėga, kurios naudojimas tiekia didesnę vertę negu jos pačios vertė.)

Pats kapitalistų klasės, vadinasi, ir kapitalo, buvimas remiasi darbo produktyvumu, bet ne absoliučiu, o santykiniu jo produktyvumu. Pavyzdžiui, jei darbo dienos užtektų tik darbininko gyvybei palaikyti, t. y. tik jo darbo jėgai atgaminti, [301] tai, ab-

soliučiai kalbant, darbas būtų produktyvus, nes jis atgamintų, t. y. nuolat padengtų, jo suvartotas vertes (kurių suma yra lygi jo paties darbo jėgos vertei). Bet jis nebūtų produktyvus kapitalistine prasme, nes jis nepagamintų jokios pridedamosios vertės. (Jis iš tikrųjų nepagamintų jokios naujos vertės, o tik padengtų ankstesniąją; jis suvartotų vienos formos vertę, kad atgamintų kitos formos vertę. Šia prasme ir buvo sakoma, kad produktyvus yra tas darbininkas, kurio produkcija yra lygi jo paties vartojimui, ir neproduktyvus yra tas, kuris suvartoja daugiau, negu atgamina.)

Sis produktyvumas remiasi santykiniu produktyvumu, tuo, kad darbininkas ne tik padengia ankstesniąją vertę, bet sukuria dar ir naują; tuo, kad jis sudaiktina savo produkte daugiau darbo laiko, negu yra sudaiktinta tame produkte, kuris palaiko jo kaip darbininko gyvybę. Ši produktyvaus samdomojo darbo rūšis ir sudaro kapitalo buvimo pagrindą.

{Bet tarkime, kad jokio kapitalo nėra ir kad darbininkas pats pasisavina savo pridedamąjį darbą, jo sukurtų verčių perteklių virš jo suvartotų verčių. Tik apie tokį darbą būtų galima pasakyti, kad jis tikrai yra produktyvus, t. y. sukuria naujas vertes.}

[2) Fiziokratų ir merkantilistų pažiūros apie produktyvų darbą]

Sis produktyvaus darbo supratimas savaime seka iš A. Smito pridedamosios vertės kilmės koncepcijos, vadinasi — iš jo kapitalo esmės koncepcijos. Laikydamasis tokios pažiūros į produktyvų darbą, jis eina viena iš fiziokratų ir net merkantilistų nubrėžtų krypčių, tik atpalaiduodamas ją nuo klaidingo aiškinimo, vadinasi, atskleisdamas jos esmę. Fiziokratams, neteisingai laikę produktyviu darbu tik žemės ūkio darbą, dėstė teisingą pažiūrą, kad kapitalistiniu požiūriu produktyvus tėra tik tas darbas, kuris sukuria pridedamąją vertę, ir ne sau pačiam, bet gamybos sąlygų savininkui; tik tas darbas, kuris sukuria „grynąjį produktą“ ne sau pačiam, bet žemės savininkui. Mat, pridedamoji vertė, arba pridedamasis darbo laikas, yra sudaiktinta pridedamajame produkte, arba „grynajame produkte“. (Pastarąjį fiziokratams ir vėl neteisingai supranta. Jie laiko jį grynuoju produktu dėl to, kad, pavyzdžiui, kviečių gaunama daugiau, negu suvalgo darbininkas ir žemės nuomininkas; bet juk ir gelumbės pagaminama daugiau, negu jos reikia gelumbės gamintojų — darbininko ir įmonininko — drabužiams.) Jie neteisingai supranta pačią pridedamąją vertę, nes neteisingai žiūri į vertę, kurią jie suveda į darbo vartojamąją vertę, o ne į darbo laiką,

ne į visuomeninį, kokybiškai vienodą darbą. Vis dėlto jų teorijoje lieka teisingas apibrėžimas, kad produktyvus tėra tik tas samdomasis darbas, kuris sukuria daugiau vertės, negu pats kainuoja. A. Smitas atpalaiduoja šį apibrėžimą nuo neteisingo supratimo, su kuriuo jis yra susijęs fiziokratų teorijoje.

Pažvelkime atgal, kaip į šį klausimą žiūrėjo merkantilistai, kurie savo teoriją dėstė prieš atsirandant fiziokratų mokyklai. Ir merkantilistų teorijoje vieną jų pažiūrų pusę sudaro tokia pat pažiūra į produktyvų darbą, nors ji jų pačių nebuvo įsisa-
moninta. Merkantilistų pažiūrų pagrindą sudarė koncepcija, kad darbas yra produktyvus tik tose gamybos šakose, kurių produktai, išsiuntus juos į užsienį, duoda šaliai daugiau pinigų, negu jie yra kainavę (arba negu reikėjo mainais už juos išvežti į užsienį),— t. y. įgalina šalį žymiai daugiau dalyvauti pasisavinant naujai atrastų aukso ir sidabro kasyklų produktus. Jie matė, kad tokiose šalyse greitai augo turtas ir vidurinė klasė. Tad koks iš tikrųjų buvo šios aukso įtakos pagrindas? Darbo užmokesčio didėjimas atsiliko nuo prekių kainų augimo; vadinasi, darbo užmokestis mažėjo, o kartu didėjo santykinis pridėdamasis darbas, kilo pelno norma, bet ne todėl, kad darbininkas pasidarė našesnis, o dėl to, kad absoliutinis darbo užmokestis (t. y. darbininkų gaunamų pragyvenimo reikmenų suma) buvo sumažintas, trumpai tariant— dėl to, kad pablogėjo darbininkų padėtis. Tuo būdu šiose šalyse darbas jį naudojantiems įmonininkams iš tikrųjų pasidarė našesnis. Šis faktas buvo susijęs su tauriųjų metalų įplaukimu, o tai kaip tik buvo motyvas,— nors tik neaiškiai jaučiamas,— paskatinęs merkantilistus skelbti vieninteliu produktyviu darbu tą darbą, kuris panaudojamas tokiose gamybos šakose.

[302] „Beveik visoje Europoje per paskutinius penkiasdešimt arba šešiasdešimt metų pasireikšusį nepaprastą gyventojų skaičiaus didėjimą daugiausia, gal būt, sąlygoja padidėjęs Amerikos kasyklų našumas. Padidėjęs tauriųjų metalų perteklius“ (žinoma, dėl realios jų vertės sumažėjimo) „pakelia prekių kainas labiau, negu darbo kainą; tai blogina darbininko padėtį ir kartu didina jo samdytojo pelną; dėl to pastarasis, kiek galėdamas, didina savo apyvartinį kapitalą darbininkams samdyti, o tai skatina gyventojų daugėjimą... Maltus pažymi, kad Amerikos kasyklų atradimas, tris— keturis kartus pakėlęs grūdų kainas, darbo kainą tepakėlė tik dvigubai... Vartojimui šalies viduje skirtų prekių kaina (pavyzdžiui, grūdų kaina) dėl pinigų įplaukimo pakyla ne iš karto; o kadangi dėl to pelno norma žemės ūkyje, palyginus su pelno norma pramonėje, sumažėja, tai kapitalas iš žemės ūkio pereina į pramonę. Tuo būdu visi kapitalai pradeda duoti didesnį pelną, negu anksčiau, o pelno didėjimas visuomet yra tolygus darbo užmokesčio mažėjimui“ (*John Barton. Observations on the Circumstances which influence the Condition of the Labouring Classes of Society, London, 1817, p. 29 ir sek.*).

Vadinasi, pirma, pasak Bartono, antrojoje XVIII šimtmečio pusėje pasikartoję tas pats reiškinys, kuris paskutiniame XVI šimtmečio trečdalyje ir XVII šimtmetyje davė akstiną merkantilistinei sistemai. Antra, kadangi pagal sumažėjusią aukso ir sidabro vertę yra inatuojamos tik eksportuojamos prekės, o vartojimui šalies viduje skirtos prekės dar tebematuojamos pagal ankstesnę aukso ir sidabro vertę (kol konkurencija tarp kapitalistų pašalins šį matavimą dviem skirtingais matais), tai eksportui gaminančiose gamybos šakose darbas pasireiškia kaip betarpiškai produktyvus, t. y. kaip kuriantis pridedamąją vertę, dėl to, kad jis sumažina darbo užmokestį žemiau jo ankstesnio lygio.

**[3) A. Smito produktyvaus darbo koncepcijos dvilypumas.
Pirmasis aiškinimas: pažiūra į produktyvų darbą
kaip į darbą, kuris mainomas į kapitalą]**

Smito dėstoma antroji, neteisinga pažiūra į produktyvų darbą taip yra susipynusi su teisingąja, kad abi šios pažiūros toje pačioje ištraukoje betarpiškai seka viena po kitos. Todėl pirmajai pažiūrai iliustruoti mes kai kur turėsime skaldyti citatas į dalis.

„Viena darbo rūšis didina vertę to daikto, kuriam ji yra taikoma, kita darbo rūšis tokio poveikio nedaro. Pirmoji, kadangi ji *gamina vertę*, gali būti pavadinta *produktyviu darbu*, antroji — *neproduktyviu*. Antai manufaktūros darbininko darbas paprastai *prijungia* prie jo apdirbamos medžiagos vertės *savo paties išlaikymo vertę ir savo šeimininko pelną*. Priešingai, namų tarno darbas vertės nė kiek nepadidina. Nors šeimininkas ir *avansuoja* manufaktūros darbininkui jo darbo užmokestį, bet *iš tikrųjų* darbininkas *jam nieko nekainuoja*, nes šio darbo užmokesčio vertė paprastai sugrįžta šeimininkui *kartu su pelnu*, kai jam tenka padidėjusios vertės daiktas, kuriam buvo pritaikytas darbininko darbas. Priešingai, namų tarno išlaidų išlaidos niekad nesugrįžta. Žmogus *turtėja*, samdydamas daug manufaktūros darbininkų; jis darosi neturtingas, jeigu išlaiko daug namų tarnų“ (Makkulocho leidimo II tomas, II knyga, III skirsnis, p. 93, 94) [Rus. vertimo I t., p. 278].

Šioje vietoje,— o jos tęsinyje, kurį pacituosime vėliau, vienas kitam prieštaraujantys apibrėžimai dar labiau tarpusavyje susipina,— produktyviu darbu daugiausia suprantamas toks darbas, kuris, neskaitant „savo paties“ (t. y. samdomojo darbininko) „išlaikymo“ vertės atgaminimo, gamina dar pridedamąją vertę — „savo šeimininko pelną“. Juk pramonininkas negalėtų *turtėti*, „samdydamas daug manufaktūros darbininkų“, jeigu jie, be savo pačių išlaikymo vertės, nekurtų dar ir pridedamosios vertės.

Bet, antra, A. Smitas čia produktyviu darbu supranta tokį darbą, kuris aplamai „gamina vertę“. Tuo tarpu nekreipdami

dėmesio į šį [303] pastarąjį aiškinimą, iš pradžių pacituosime kitas vietas, kur pirmoji Smito pažiūra iš dalies pakartojama, iš dalies ryškiau formuluojama, o svarbiausia — toliau išvystoma.

„Jei tas maisto ir drabužių kiekis, kurį... yra suvartoję neproduktyvūs darbininkai, būtų paskirstytas tarp produktyvių darbininkų, tai jie atgamintų visą savo suvartotų reikmenų vertę *kartu su tam tikru pelnu* (cit. veik., p. 109; II knyga, III skirsnis) [Rus. vertimo I t., p. 286].

Čia produktyviu visai aiškiai yra pavadintas toks darbininkas, kuris ne tik atgamina kapitalistui visą darbo užmokestyje esančių pragyvenimo reikmenų vertę, bet ir atgamina jam šią vertę „su tam tikru pelnu“.

Tik kapitalą gaminantis darbas yra produktyvus darbas. Bet prekės arba pinigai dėl to pasidaro kapitalu, kad jie betarpiškai mainomi į darbo jėgą, ir mainomi tik tuo tikslu, kad būtų padengti didesniu darbo kiekiu, negu yra juose pačiuose. Juk darbo jėgos vartojamąją vertę kapitalistui kaip tokiam sudaro ne *tikroji* jos vartojamoji vertė, ne tam tikro konkrečiojo darbo naudingumas, ne tai, kad šis darbas yra verpimo, audimo ir t. t. darbas,— visiškai taip pat, kaip kapitalisto nedomina šio darbo produkto vartojamoji vertė kaip tokia, nes produktas jam yra prekė (ir, būtent, iki pirmos savo metamorfozės), o ne vartojimo reikmuo. Prekė domina kapitalistą tik todėl, kad ji turi didesnę mainomąją vertę, negu jis už ją yra sumokėjęs, tad ir darbo vartojamąją vertę jam sudaro tai, kad jis atgauna didesnį darbo laiko kiekį, negu tas, kurį jis kaip darbo užmokestį yra apmokėjęs. Žinoma, prie šių produktyvių darbuotojų priklauso visi tie, kurie vienaip ar kitaip dalyvauja gaminant prekę, pradedant darbininku tikrąja šio žodžio prasme ir baigiant direktorium, inžinierium (skirtingai nuo kapitalisto). Kaip tik dėl to paskutinė oficiali Anglijos fabriky ataskaita „*visiškai aiškiai*“ įskaito į samdomųjų darbuotojų kategoriją visus fabrikuose ir fabriky kontorose dirbančius asmenis, išskyrus pačius fabrikantus (žr. ataskaitos žodžius prieš baigiamąją šio šlamšto dalį).

Produktyvus darbas čia apibrėžiamas kapitalistinės gamybos požiūriu, ir šiuo atveju A. Smitas suvokė reikalo esmę, pataikė tiesiai į tašką. Vienas iš didžiausių jo mokslinių nuopelnų (kaip teisingai yra pažymėjęs Maltus⁶⁰, šis Smito produktyvaus darbo skyrimas nuo neproduktyvaus darbo sudaro visos buržuazinės politinės ekonomijos pagrindą) yra tas, kad jis produktyvų darbą apibrėžia kaip tokį darbą, *kuris betarpiškai yra mainomas į kapitalą*, t. y. apibrėžia jį tais mainais, dėl kurių gamybinės darbo sąlygos ir aplamai vertė, pinigai arba

prekės, kaip tik ir pavirsta kapitalu (o darbas — samdomuoju darbu mokslinė šio žodžio prasme).

Tuo būdu taip pat absoliučiai yra nustatyta, kas yra *neproduktyvus darbas*. Tai — toks darbas, kuris yra mainomas ne į kapitalą, o *betarpiškai* į pajamas, t. y. į darbo užmokestį arba pelną (taip pat, žinoma, ir į tas įvairias rubrikas, kurios dalyvauja pasiskirstant kapitalisto pelną kaip dalininkės, kaip kad palūkanos ir renta). Ten, kur kiekvienas darbas iš dalies dar pats save apmoka (pavyzdžiui, lažinio valstiečio žemės ūkio darbas), o iš dalies betarpiškai yra mainomas į pajamas (kaip kad manufaktūrinis darbas Azijos miestuose), ten nėra kapitalo ir samdomojo darbo buržuazinės politinės ekonomijos prasme. Vadinasi, šie apibrėžimai yra paimti ne iš daiktinės darbo charakteristikos (ne iš jo produkto prigimties ir ne iš konkrečių savybių, kurios yra būdingos darbui kaip konkrečiam darbui), o iš tam tikros visuomeninės formos, iš visuomeninių gamybinių santykių, kuriems esant tas darbas realizuojasi. Pavyzdžiui, sutinkamai su tuo aktorius, ir net klounas, yra produktyvus darbininkas, jeigu jis dirba samdomas kapitalisto (antreprenerio), kuriam jis grąžina daugiau darbo, negu gauna iš jo darbo užmokesčio forma; o smulkus siuvėjas, kuris ateina pas kapitalistą į namus ir lopo jam kelnes, tesukurdamas jam tik vartojamąją vertę, yra neproduktyvus darbininkas. Pirmojo darbas yra mainomas į kapitalą, antrojo darbas — į pajamas. Pirmasis darbas sukuria pridedamąją vertę; naudojant antrąjį darbą, suvartojamos pajamos.

Produktyvus ir neproduktyvus darbas čia visuomet skiriami *pinigų savininko, kapitalisto, požiūriu*, o ne *darbininko požiūriu*, ir dėl to atsiranda absurdo Ganilio ir kitų teorijose; jie tiek nesupranta reikalo esmės, jog suveda viską į klausimą, ar duoda pinigų prostitutės, liokajaus ir t. t. darbas — arba patarnavimas, arba funkcija. [303]

[304] Rašytojas ne dėl to yra produktyvus darbuotojas, kad jis gamina idėjas, o dėl to, kad jis turtina jo raštus leidžiantį knygų prekybininką, t. y. jis produktyvus ta prasme, kad yra kokio nors kapitalisto samdomasis darbuotojas.

Prekės, kurioje įkūnytas produktyvus darbininko darbas, vartojamoji vertė gali būti visiškai menka. Ši darbo charakteristika jo medžiaginiu atžvilgiu nėra susijusi su jo kaip produktyvus darbo savybe, kuri, priešingai, teisriškia tik tam tikrą visuomeninį gamybinių santykių. Čia yra tokia darbo charakteristika, kuri seka ne iš jo turinio arba jo rezultato, bet iš tam tikros visuomeninės jo formos.

Antra vertus, jei laikysimės prielaidos, kad kapitalas yra užvaldęs visą gamybą, t. y., kad *prekės* (kurią reikia skirti nuo

paprastos vartojamosios vertės) jau nebegamina šios prekės gamybos sąlygas turintis darbininkas, vadinasi, kad tik kapitalistas yra *prekių* (išskyrus vieną vienintelę prekę — darbo jėgą) gamintojas, tai tokiu atveju pajamos turi būti mainomos arba vien tik į kapitalo gaminamas ir parduodamas prekes, arba į tokias darbo rūšis, kurios taip pat, kaip ir šios prekės, yra perkamos vartojimui, t. y. dėl joms būdingų tam tikrų medžiaginių savybių, dėl jų vartojamosios vertės, dėl tų *patarnavimų*, kuriuos jos dėl savo medžiaginio pobūdžio atlieka savo pirkėjams ir vartotojams. Šių patarnavimų atlikėjai jie yra prekės. Jie turi tam tikrą vartojamąją vertę (tariamą arba tikrąją) ir tam tikrą mainomąją vertę. Bet pirkėjai šie patarnavimai tėra tik vartojamosios vertės, daiktai, kurių pavidalu [305] jis suvartoja savo pajamas. Šie neproduktyvūs darbininkai ne nemokamai gauna savo pajamų (darbo užmokesčio ir pelno) dalį, jiems tenkančią produktyviu darbu sukurtų prekių dalį,— jie savo dalį turi pirkti,— bet jie neturi nieko bendro su šių prekių gamyba.

Tačiau bet kuriomis aplinkybėmis yra aišku: kuo daugiau pajamų (darbo užmokesčio ir pelno) išleidžiama kapitalo pagamintoms prekėms, tuo mažiau gali būti išleista neproduktyvių darbininkų patarnavimams pirkti, ir atvirkščiai.

Medžiaginis darbo, vadinasi, ir jo produkto, pobūdis pats savaime neturi nieko bendro su šiuo produktyvaus darbo skyrimu nuo neproduktyvaus darbo. Pavyzdžiui, restorano virėjai ir padavėjai yra produktyvūs darbininkai ta prasme, kad restorano savininkui jų darbas pavirsta kapitalu. Tie patys asmenys kaip namų tarnai yra neproduktyvūs darbininkai, nes aš nekuriu sau kapitalo iš jų patarnavimų, o išleidžiu jiems savo pajamas. Bet faktiškai tie patys asmenys ir restorane man, kaip vartotojui, yra neproduktyvūs darbininkai.

„Ta kurios nors šalies metinio žemės ir darbo produkto dalis, kuri padengia kapitalą, visuomet *betarpiškai* yra panaudojama tik produktyviems darbininkams išlaikyti. Ji *teapmoka* tik *produktyvaus darbo užmokesčių*. O ta dalis, kuri *betarpiškai* yra skiriama sudaryti pajamoms, ar tai būtų pelnas ar renta, vienodai gali būti panaudojama tiek produktyviems, tiek neproduktyviems darbininkams išlaikyti. Kokią savo fondų dalį žmogus besunaudotų kaip kapitalą, jis visuomet tikisi, kad ji bus jam padengta su pelnu. Todėl jis sunaudoja ją vien tik *produktyviems darbininkams* išlaikyti; atlikusi jam savo kaip kapitalo funkciją, ji sudaro pajamas tiems darbininkams. O kai jis dalį savo fondų sunaudoja bet kurios rūšies *neproduktyviems darbininkams išlaikyti*, ji nuo to momento išimama iš jo kapitalo ir pereina į tuos jo fondus, kurie skiriami *betarpiškam vartojimui*“ (cit. veik. [Makkulocho leidimo II t.], p. 98) [Rus. vertimo I t., p. 280].

Aišku, kad kapitalui užvaldant visą gamybą, dėl to nykstant naminei ir smulkiajai pramonės formai, trumpai tariant, tai

pramonei, kuri gamina savam vartojimui ir kurios produktai nėra prekės,— neproduktyvūs darbininkai, t. y. tie darbininkai, kurių patarnavimai betarpiškai yra mainomi į pajamas, daugiausia teatlieką tik *asmeninius* patarnavimus, ir tik visai nedidelė jų dalis (pavyzdžiui, virėjas, siuvėja, siuvėjas-taisytojas ir t. t.) gamina medžiagines vartojamąsias vertes. Kad jie negamina *prekių*,— tai išplaukia iš pačios dalyko esmės. Mat, prekė kaip tokia niekad betarpiškai nėra vartojimo reikmuo, o yra mainomosios vertės atstovas. Todėl išsivysčiusio kapitalistinio gamybės būdo sąlygomis tik labai nedidelė šių neproduktyvių darbininkų dalis gali betarpiškai dalyvauti materialinėje gamyboje. Toje gamyboje ji dalyvauja, tik mainydama savo patarnavimus į pajamas. Tai, kaip pažymi A. Smitas, netrukdo, kad šių neproduktyvių darbininkų patarnavimų vertė būtų apsprendžiama — ir galėtų būti apsprendžiama — tokiu pat (arba analogišku) būdu, koku yra apsprendžiama produktyvių darbininkų vertė, būtent — ją apsprendžia gamybos kaštai, kurie reikalingi jiems išlaikyti arba jiems pagaminti. Čia dar prisideda ir kitos aplinkybės, kurios ryšium su šiuo klausimu neturi būti nagrinėjamos.

[306] Produktyvaus darbininko darbo jėga yra prekė jam pačiam. Lygiai taip pat yra ir su neproduktyvaus darbininko darbo jėga. Bet produktyvus darbininkas jo darbo jėgos pirkėjui gamina prekę. O neproduktyvus darbininkas jam gamina tik vartojamąją vertę, tariamą arba tikrą, bet visai ne prekę. Neproduktyviam darbininkui yra būdinga tai, kad jis savo pirkėjui negamina prekės, nors ir gauna iš jo prekę.

„Kai kurių labiausiai gerbiamų visuomenės luomų darbas, panašiai kaip namų tarnų darbas, nesukuria jokios vertės... Pavyzdžiui, valdovas su visais jam pavaldžiais teismo valdininkais ir karininkais, visa armija ir laivynas yra neproduktyvūs darbuotojai. Jie yra visuomenės tarnai, išlaikomi dalimi metinio kitų žmonių darbo produkto... Tai pačiai klasei priklausoma... dvasininkai, teisininkai, gydytojai, įvairių rūšių rašytojai; aktoriai, pajacai, muzikantai, operos dainininkai, baletų šokėjai ir t. t.“ (ten pat, p. 94—95) [Rus. vertimo I t., p. 279].

Pats savaime šis produktyvaus darbo skyrimas nuo neproduktyvaus darbo, kaip jau buvo sakyta, neturi nieko bendro nei su atskira darbo specialybe, nei su atskira vartojamąja verte, kurioje ši speciali darbo rūšis įsikūnija. Vienu atveju darbas yra mainomas į kapitalą, kitu — į pajamas. Vienu atveju darbas pavirsta kapitalu ir sukuria kapitalistui pelną; kitu atveju jis yra išlaidos, vienas iš tų daiktų, kuriems išleidžiamos pajamos. Pavyzdžiui, fortepijonų fabrikančio darbininkas yra produktyvus darbininkas. Jo darbas ne tik padengia jo suvartotą darbo užmokestį, bet jo produkte, fortepijone, prekėje, kurią parduoda

fabrikantas, be darbo užmokesčio vertės, yra dar pridedamoji vertė. Tarkime, atvirksčiai, kad aš perku visą fortepijonui pagaminti reikalingą medžiagą (arba net laikykimės prielaidos, kad pats darbininkas turi šią medžiagą) ir, užuot pirkęs fortepijoną parduotuvėje, pavedu pagaminti jį pas mane namie. Šiuo atveju fortepijonų meistras yra neproduktyvus darbininkas, nes jo darbas betarpiškai yra mainomas į mano pajamas.

[4) Antrasis Smito aiškinimas: pažiūra į produktyvų darbą kaip į prekėje susidaiktinančią darbą]

Tačiau aišku, kad, kapitalui užvaldant visą gamybą,— tada visos prekės gaminamos pardavimui, o ne betarpiškam vartojimui, ir atitinkamu mastu didėja darbo našumas,— atsiranda ir vis labiau didėja medžiaginis skirtumas tarp produktyvių ir neproduktyvių darbininkų, nes pirmieji, išskyrus nedaugelį išimčių, tegamins tik *prekes*, o antrieji, taip pat išskyrus nedaugelį išimčių, teatliks tik asmeninius patarnavimus. Todėl pirmųjų klasė gamins betarpišką, materialų, iš *prekių* susidedantį turtą, visas prekes, jeigu jos susideda ne iš pačios darbo jėgos. Tai yra vienas iš požiūrių, paskatinusių A. Smitą prie pirmojo differentia specifica*, sudarančio pagrindinį apibrėžimą, prijungti dar ir kitus specifinius skiriamuosius bruožus.

Štai įvairių Smito minčių susipynimo rezultatas:

„Namų tarno darbas“ (skirtingai nuo manufaktūros darbininko darbo) „... vertės nė kiek nepadidina... Namų tarno išlaikymo išlaidos niekad nesugrįžta. Žmogus turtėja, samdydamas daug manufaktūros darbininkų; jis darosi neturtingas, jeigu išlaiko daug namų tarnų. Vis dėlto *pastarųjų darbas turi savo vertę* ir nusipelno atlyginimo taip pat, kaip ir pirmųjų darbas. Bet manufaktūros darbininko darbas *fiksuojasi ir susidaiktina kuriame nors atskirame daikte arba parduoti tinkamoje prekėje, kuri bent tam tikrą laiką egzistuoja po to, kai darbas buvo baigtas*. Tai yra, taip sakant, tam tikras sukauptas darbo kiekis, kuris laikomas atsargoje, kad, kilus reikalui, vėliau būtų panaudotas. Šis daiktas, arba,— tai yra tas pat,— šio daikto kaina, vėliau, esant reikalui, gali paleisti veikti tokį pat darbo kiekį, kuris pradžioje buvo reikalingas jam pagaminti. Priešingai, namų tarno darbas [307] *nesifiksuoja arba nesusidaiktina kuriame nors atskirame daikte arba parduoti tinkamoje prekėje. Jo patarnavimai paprastai išnyksta jų atlikimo momentu ir retai tepalieka po savęs kokį nors pėdsaką arba kokią nors vertę*, už kurią vėliau būtų galima gauti tolygų patarnavimų kiekį... Kai kurių labiausiai gerbiamų visuomenės luomų darbas, panašiai kaip namų tarnų darbas, *nesukuria jokios vertės ir nesifiksuoja arba nesusidaiktina jokiame ilgesnį laiką egzistuojančiame daikte arba parduoti tinkamoje prekėje*“ (ten pat, p. 93—94) [Rus. vertimo I t., p. 278—279].

Neproduktyvų darbininką apibūdina čia pateikiami apibrėžimai, kuriuose pasireiškia ir A. Smito vidinės minčių eigos grandys:

* — specifinis skiriamasis bruožas, specifinis skirtumas. *Red.*

Neproduktyvaus darbininko darbas „nesukuria jokios vertės“, „vertės nė kiek nepadidina“, (neproduktyvaus darbininko) „išlaikymo išlaidos niekad nesugrįžta“, „jis nesifiksuoja arba *nesusidaiktina kuriame nors daikte arba parduoti tinkamoje prekėje*“. Priešingai, „jo patarnavimai paprastai išnyksta jų atlikimo momentu ir retai tepalieka po savęs kokį nors pėdsaką arba kokią nors vertę, už kurią *vėliau* būtų galima gauti tolygų patarnavimų kiekį“. Pagaliau, „jis nesifiksuoja arba *nesusidaiktina jokiam ilgesnį laiką egzistuojančiame daikte arba parduoti tinkamoje prekėje*“.

Čia terminai „produktyvus“ ir „neproduktyvus“ imami kitokia prasme, negu jie pradžioje buvo vartojami. Kalbama jau ne apie pridedamosios vertės gaminimą, kuris savaime numato suvartotos vertės ekvivalento atgaminimą. Čia darbininko darbas laikomas produktyviu, jeigu darbininkas vietoj suvartotos vertės duoda ekvivalentą, savo darbu prijungdamas prie kurios nors medžiagos tokį pat vertės kiekį, koks buvo jo darbo užmokestyje. Čia mes išeiname už to apibrėžimo, kuris yra susijęs su visuomenine forma, už apibrėžimo, kuris produktyvius ir neproduktyvius darbininkus apibūdina jų santykiu su kapitalistine gamyba. Iš IV knygos IX skirsnio (kur A. Smitas kritikuoja fiziokratų teoriją) matyti, kad jis priėjo šią aberaciją, dėstydamas savo pažiūras iš dalies priešingai fiziokratams, iš dalies jų įtakoje. Jei darbininkas per metus tik padengia savo darbo užmokesčio ekvivalentą, tai kapitalistui jis nėra produktyvus darbininkas. Tiesa, jis padengia kapitalistui savo darbo užmokesį, savo darbo pirkimo kainą. Bet tai yra lygiai toks pat santoris, kaip kad kapitalistas pirktų šio darbininko pagaminamą prekę. Kapitalistas apmoka darbą, kuris yra prekei pagaminti panaudojant pastovią kapitalę ir darbo užmokestyje. Jis dabar turi tokį pat darbo kiekį prekės forma, kokį anksčiau turėjo pinigų forma. Jo pinigai dėl to nepavirsta kapitalu. Šiuo atveju išeina tas pat, kaip kad pats darbininkas būtų savo gamybos sąlygų savininkas. Iš savo metinio produkto vertės jis kasmet turi atskaityti gamybos sąlygų vertę, kad galėtų jas padengti. Per metus jis suvartojo arba galėtų suvartoti tą savo produkto vertės dalį, kuri lygi naujam, jo per metus prie savo pastoviojo kapitalo prijungtam darbui. Vadinasi, šiuo atveju nebūtų kapitalistinės gamybos.

Pirmas motyvas, kuriuo remdamasis A. Smitas šią darbo rūšį vadina „produktyvia“, yra tas, kad fiziokratai vadina ją „nevaisinga“ ir „neproduktyvia“.

Antai, Smitas nurodytame skirsnyje mums sako:

„Pirma, [fiziokratai] pripažįsta, kad ši klasė“ (būtent, pramoninės klasės, kurios nesiverčia žemės ūkiu) „*kasmet atgamina* savo metinio vartojimo

vertę ir bent išlaiko tą fondą, arba kapitalą, kuris užtikrina jai verslą ir pragyvenimą... Tiesa, nuomininkai ir žemės ūkio darbininkai, be kapitalo, kuris suteikia jiems darbą ir pragyvenimą, kasmet dar atgamina *grynąjį produktą*, gryną rentą žemės savininkui... Nuomininkų ir žemės ūkio darbininkų darbas yra, be abejojimo, produktyvesnis už pirklių, amatininkų ir manufaktūrinių darbą. Bet ta aplinkybė, kad viena klasė duoda didesnį produktą, negu kita, dar nepadaro antrosios klasės *nevaisinga ir neproduktyvia*“ (cit. veik., t. III, p. 530 [Garnjės prancūziškas vertimas]) [Rus. vertimo II t., p. 220—221].

Vadinasi, čia A. Smitas sugrįžta prie fiziokratų [308] pažiūros. Tikrąja šio žodžio prasme „produktyvus darbas“, kuris gamina pridėdamąją vertę, todėl ir „grynąjį produktą“, yra žemės ūkio darbas. Smitas atsisako savo pažiūros į pridėdamąją vertę ir priima fiziokratų pažiūrą. Tuo pačiu metu jis iškelia prieš fiziokratus tą teiginį, kad manufaktūros (jam taip pat ir prekybos) darbas vis dėlto taip pat yra produktyvus, nors ir ne šia aukščiausiaja šio žodžio prasme. Vadinasi, Smitas išsėina už apibrėžimo, kuris yra susijęs su visuomenine forma, už apibrėžimo, kas yra „produktyvus darbininkas“ kapitalistinės gamybos požiūriu; jis iškelia prieš fiziokratus tą tezę, kad žemės ūkiu nesiverčianti, pramoninė klasė atgamina savo darbo užmokestį, t. y. vis dėlto gamina vertę, lygią tai, kurią ji suvartoja, ir tuo būdu „bent išlaiko tą fondą, arba kapitalą, kuris užtikrina jai verslą“. Taip fiziokratų įtakoje ir priešingai jiems atsiranda jo antrasis „produktyvaus darbo“ apibrėžimas.

„Antra“, — sako A. Smitas, — „dėl to būtų visiškai neteisinga žiūrėti į amatininkus, manufaktūrinius ir pirklius tuo pačiu požiūriu, kaip į paprastus namų tarnus. *Namų tarno darbas neišlaiko to fondo, kuris užtikrina jam verslą ir pragyvenimą. Namų tarnas galiausiai yra samdomas ir išlaikomas savo šeimininko lėšomis ir jo atliekamas darbas nėra tokios rūšies, kad galėtų padengti tas išlaidas.* Jo darbas sudaro *patarnavimus*, kurie paprastai išnyksta jų atlikimo momentu; jis nesifiksuoja ir nesusidaukina kokioje nors parduoti tinkamoje prekyboje, kuri galėtų padengti jų darbo užmokesčio ir išlaidų vertę. Priešingai, amatininkų, pirklių ir manufaktūrinių darbas natūraliai *fiksuoja* ir *susidaukina* tokia dainke, kuris gali būti parduotas arba išmainytas. Štai kodėl skirsnyje apie *produktyvų ir neproduktyvų darbą* aš priskyriau amatininkus, manufaktūrinius ir pirklius prie *produktyvių* darbininkų, o namų tarnus — prie *nevaisingų ir neproduktyvių*“ (ten pat, p. 531) [Rus. vertimo II t., p. 221].

Kapitalui užvaldžius visą gamybą, pajamos, jeigu jos aplamai yra mainomos į darbą, ne tiesiogiai yra mainomos į *prekes* gaminantį darbą, o vien tik į *patarnavimus*. Jos yra mainomos iš dalies į tokias *prekes*, kurios naudojamos kaip vartojamosios vertės, iš dalies į *patarnavimus*, kurie, kaip tokie, yra suvartojami kaip vartojamosios vertės.

Prekė, skirtingai nuo pačios darbo jėgos, žmogaus atžvilgiu yra medžiaginės formos daiktas, kuris jam turi tam tikrą nau-

dingumą ir kuriame yra fiksuotas, sudaiktintas tam tikras darbo kiekis.

Tuo būdu mes prieiname apibrėžimą, kuris iš esmės jau yra pirmajame punkte: produktyvus yra tas darbininkas, kurio darbas *pagamina prekes*, be to, šis darbininkas suvartoja ne daugiau prekių, kaip pagamina, ne daugiau, kaip jo darbas kainuoja. Jo darbas fiksuojasi ir susidaiktina „*tokiame daikte, kuris gali būti parduotas arba išmainytas*“, „*kokioje nors parduoti tinkamoje prekėje, kuri galėtų padengti jų*“ (t. y. šias prekes pagaminusių darbininkų) „*darbo užmokesčio ir išlaikymo vertę*“. Gamindamas prekes, produktyvus darbininkas tolydžio atgamina ir kintamąjį kapitalą, kurį jis tolydžio suvartoja kaip darbo užmokestį. Jis nuolat gamina tą fondą, kuris apmoka jį, „kuris užtikrina jam verslą ir pragyvenimą“.

Pirma, prie darbo, kuris „fiksuojasi ir susidaiktina parduoti ir išmainyti tinkamoje prekėje“, A. Smitas, suprantama, priskiria visas materialinėje gamyboje tiesiogiai vartojamas protinio darbo rūšis. Smitas čia turi galvoje ne tik rankinius arba mašininus darbininkus, bet ir prižiūrėtojo, inžinieriaus, direktoriaus, prekybos tarnautojo ir t. t. darbą, trumpai tariant, viso tam tikroje materialinės gamybos sferoje tam tikrai prekei pagaminti reikalingo personalo darbą,— personalo, kurio bendras darbas (kooperavimas) yra reikalingas prekėms pagaminti. Iš tikrųjų, jie prijungia prie pastoviojo kapitalo savo visuminį darbą ir ta suma padidina produkto vertę. (Kokiu mastu tai teisinga bankininkų ir t. t. atžvilgiu?⁶¹)

[309] *Antra*, A. Smitas sako, kad, turint galvoje neproduktyvių darbininkų darbą, *paprastai* taip nebūna. A. Smitas labai gerai žino, kad net ir tuo atveju, kai kapitalas yra užvaldęs materialinę gamybą, vadinasi, kai iš esmės yra išnykusi naminė pramonė, yra išnykęs betarpiškai vartotojo namuose jam vartojamąsias vertes kuriančio smulkiojo amatininko darbas,— net ir tokiu atveju siuvėja, kurią aš pasikviečiu į namus siūti marškinių, arba remontuojantys baldus darbininkai, arba plaustantis, valantis namus ir t. t. tarnas, arba virėja, kuri suteikia mėsai ir t. t. vartoti tinkamą formą, fiksuoja savo darbą viename arba kitame daikte ir iš tikrųjų didina tų daiktų vertę visiškai taip pat, kaip ir fabrike siuvanti siuvėja, kaip ir mašiną remontuojantis mechanikas, kaip ir mašiną valantys darbininkai, kaip ir virėja, kuri restorane verda kaip kapitalisto samdomoji darbininkė. Jų pagamintos vartojamosios vertės potencialiai taip pat yra prekės: marškiniai gali būti įkeisti lomarde, namai gali būti parduoti, baldai gali būti parduoti iš varžytynių ir t. t. Tuo būdu šie asmenys potencialiai taip pat pagamino prekes ir prijungė vertę prie savo darbo objektų. Bet neproduktyvių

darbininkų tarpe jie sudaro labai negausią kategoriją, ir to, kas pasakyta apie juos, negalima taikyti daugybei namų tarnų, šventikų, vyriausybės valdininkų, kareivių, muzikantų ir t. t.

Tačiau, kad ir koks didelis arba mažas būtų šių „neproduktyvių darbininkų“ skaičius, šiaip ar taip, yra aišku,— ir Smitas tai pripažįsta apribojančiu sakiniu: „šie patarnavimai *paprastai* išnyksta jų atlikimo momentu ir t. t.“,— jog nebūtinai specialiai darbo rūšis ir ne jo produkto pasireiškimo forma padaro jį „produktyvų“ arba „neproduktyvų“. Tas pats darbas gali būti produktyvus, kai aš perku jį kaip kapitalistas, kaip gamintojas, kad jo panaudojimas duotų man didesnę vertę, ir neproduktyvus, kai aš perku jį kaip vartotojas, kai aš išleidžiu savo pajamas, norėdamas suvartoti jo vartojamąją vertę, nepriklausomai nuo to, ar ši vartojamoji vertė išnyksta kartu su paties darbo jėgos veikimo sustojimu, ar ji kuriame nors daikte materializuojasi, fiksuojasi.

Tam, kuris kaip kapitalistas nupirko virėjos darbą, restorano savininkui, virėja gamina restorane prekę. Avienos kotletų vartotojas turi apmokėti jos darbą, ir šis darbas padengia restorano savininkui (pelną paliekant nuošalyje) tą fondą, iš kurio jis ir toliau moka virėjai. Priešingai, jeigu aš verdančios man mėsą ir t. t. virėjos darbą perku ne tam, kad panaudočiau šį darbą kaip darbą aplamai, siekdamas gauti pridedamąją vertę, o kad naudočiau, vartočiau jį kaip tam tikrą konkretų darbą, tai tokiu atveju jos darbas yra neproduktyvus, nors jis ir fiksuojasi materialiniame produkte ir lygiai taip pat galėtų (turint galvoje jo rezultatą) pasidaryti parduodama preke, koks jis iš tikrųjų yra restorano savininkui. Tačiau pasilieka didelis skirtumas (esmės skirtumas): man (privačiam asmeniui) virėja nepadengia to fondo, iš kurio aš jai moku, nes aš perku jos darbą ne kaip vertę sudarantį elementą, o tik vien dėl jo vartojamosios vertės. Jos darbas lygiai taip pat nepadengia man to fondo, iš kurio aš jai moku, t. y. nepadengia man jos darbo užmokesčio, kaip kad, pavyzdžiui, restorane mano suvalgomi pietūs neduoda, kaip tokie, man galimybės dar kartą pirkti ir suvalgyti tokius pat pietus. Bet toks pat skirtumas yra ir tarp prekių. Prekę, kurią kapitalistas perka savo pastoviajam kapitalui padengti (pavyzdžiui, medvilnės audinys, jeigu jis turi kartūno marginimo fabriką), padengia jam savo vertę margintu kartūnu. Priešingai, jei kapitalistas perka tą pačią prekę, norėdamas suvartoti patį kartūną, tai prekę jo išlaidų jam nepadengia.

Beje, didžiausia visuomenės dalis, t. y. darbininkų klasė, turi pati sau atlikti šį neproduktyvų darbą; bet ji gali atlikti jį tik ta sąlyga, jeigu prieš tai yra dirbusi „produktyviai“. Dar-

bininkas tik tuo atveju gali virtis mėsa, jeigu jis yra pagaminęs darbo užmokestį, kuriuo gali sumokėti už mėsą; jis gali laikyti savo baldus ir butą tvarkingus, valyti savo avalynę, tik prieš tai pagaminęs baldų, buto nuompinigių, avalynės vertę. Tuo būdu pačiai šiai produktyvių darbininkų klasei „neproduktyvus darbas“ pasirodo esąs tas darbas, kurį jie atlieka sau patiems. Šis neproduktyvus darbas niekad neduoda jiems galimybės [310] vėl pakartoti tą patį neproduktyvų darbą, jeigu jie prieš tai nėra dirbę produktyviai.

Trečia. Antra vertus: teatrų antreprenieris, koncertų rengėjas, viešųjų namų laikytojas ir t. t. perka laikiną disponavimą aktorių, muzikantų, prostitučių ir t. t. darbo jėga (iš tikrųjų — aplinkiniu keliu, teturinčiu svarbos tik ekonominės formos pozicijū ir nedarančiu įtakos proceso rezultatui); jie perka šį vadinamąjį „neproduktyvų darbą“, kurio „patarnavimai išnyksta jų atlikimo momentu“ ir nesifiksuoja arba nesusidaiktina jokiam „ilgesnį laiką egzistuojančiame“ (arba, kitaip tariant, „specialiame“) „daikte, arba parduoti tinkamoje prekėje“ (neskaitant pačių šių patarnavimų). Šių patarnavimų pardavimas publikai padengia antreprenieriui darbo užmokestį ir duoda pelno. Ir šie tuo būdu jo nupirkti patarnavimai įgalina jį iš naujo juos pirkti, t. y. jie patys atnaujina tą fondą, iš kurio jie yra apmokami. Tas pat liečia, pavyzdžiui, advokato kontoroje dirbančių raštininkų darbą; čia tėra tas skirtumas, kad raštininkų patarnavimai daugiausia dar įsikūnija labai storuose „specialiuose daiktuose“, kurie turi didžiulių dokumentų krūvų formą.

Yra teisinga, kad pačiam antreprenieriui šie patarnavimai apmokami iš publikos pajamų. Bet ne mažiau yra teisinga, kad tai liečia visus produktus, jeigu jie įeina į individualinį vartojimą. Tiesa, šalis negali šių patarnavimų, kaip tokių, eksportuoti; bet ji gali eksportuoti jų atlikėjus. Pavyzdžiui, Prancūzija eksportuoja šokių mokytojus, virėjus ir t. t., o Vokietija — mokyklos mokytojus. Žinoma, eksportuojant šokių mokytoją ir mokyklos mokytoją, kartu taip pat eksportuojamos jų pajamos, o šokėjų avalynės ir knygų eksportas tiekia šaliai jas padengiančią vertę.

Vadinasi, jei, iš vienos pusės, dalis vadinamojo neproduktyvaus darbo įsikūnija materialinėse vartojamosiose vertėse, kurios lygiai taip pat galėtų būti prekės („parduoti tinkamos prekės“), tai, iš antros pusės, dalis gryno pavidalo patarnavimų, neįgaunančių daiktinės formos, savarankiškai neegzistuojančių kaip daiktai atskirai nuo šių patarnavimų atlikėjų ir neįeinančių kaip sudėtinė dalis į kurios nors prekės vertę, — gali būti (darbo *betarpiško* pirkėjo) nupirktas už kapitalą, gali padengti savo darbo užmokestį ir duoti pelno. Trumpai tariant,

šių patarnavimų gaminimas iš dalies gali būti pajungtas kapitalui,— lygiai taip pat, kaip, iš antros pusės, dalis naudinguose daiktuose įkūnyto darbo yra perkama tiesiog už pajamas ir nėra pajungta kapitalistinei gamybai.

Ketvirta. Visas „prekių“ pasaulis gali būti padalytas į dvi dideles dalis. Pirma, darbo jėga; antra, nuo pačios darbo jėgos skirtingos prekės. O perkami tokie patarnavimai, kurie sudaro darbo jėgos apmokymą, kurie ją išlaiko, modifikuoja ir t. t., trumpai tariant, suteikia jai specialybę arba ją tik išlaiko, pavyzdžiui, mokytojo patarnavimai, jeigu jis „pramoniniu atžvilgiu yra reikalingas“ arba naudingas, gydytojo patarnavimai, jeigu jis palaiko sveikatą, t. y. išlaiko visų verčių šaltinį — pačią darbo jėgą,— visa tai yra patarnavimai, kurie vietoj savęs duoda „parduoti tinkamą prekę ir t. t.“, būtent, pačią darbo jėgą, į kurios gamybos arba atgaminimo kaštus jie įeina. Beje, A. Smitas žinojo, kokią menką darbininkų masės gamybos kaštų dalį sudaro „švietimo“ kaštai. Ir bet kuriomis aplinkybėmis gydytojo patarnavimai priklauso prie gamybos *faux frais**. Juos galima priskirti prie darbo jėgos remonto kaštų. Tarkime, kad dėl kurios nors priežasties tuo pačiu metu sumažėja darbo užmokestis ir pelnas, tiek jų visuminės vertės atžvilgiu,— pavyzdžiui, dėl to, kad tauta pasidarė tingesnė,— tiek ir jų vartojamosios vertės atžvilgiu, jei darbas pasidarė mažiau našus dėl blogo derliaus ir t. t.; trumpai tariant, laikysimės prielaidos, kad ta produkto dalis, kurios vertė yra lygi pajamoms, sumažėja dėl to, kad per paskutinius metus yra prijungta mažiau naujo darbo ir kad prijungtasis darbas yra mažiau našus. Jei kapitalistas ir darbininkas dabar panorėtų suvartoti kaip medžiaginius produktus tokią pat verčių sumą, kaip ir anksčiau, tai jie turėtų pirkti mažiau gydytojo, mokytojo ir t. t. patarnavimų. O jeigu jie būtų priversti išleisti gydytojui ir mokytojui tiek pat, kiek anksčiau, tai jie turėtų sumažinti kitų daiktų vartojimą. Taigi aišku, kad gydytojo ir mokytojo darbas betarpiškai nesukuria fondo, iš kurio jie yra apmokami, nors jų darbas įeina į gamybos kaštus to fondo, kuris apamai sukuria visas vertes, būtent — į darbo jėgos gamybos kaštus.

[311] A. Smitas toliau sako:

„Trečia, visais požiūriais atrodo neteisinga teigti, kad amatininkų, manufaktūrinių ir pirklių darbas nedidina visuomenės *realiųjų pajamų*. Net jeigu tarsime, pavyzdžiui, kaip kad numato čia nagrinėjamoji teorija, kad šios klasės vienos dienos, mėnesio ir metinio vartojimo vertė yra visiškai lygi jos vienos dienos, mėnesio ir metinės gamybos vertei, tai iš to dar jokiū būdu neišeina, kad jos darbas nieko neprijungia prie visuomenės realiųjų pajamų, prie žemės ir visuomenės darbo metinio produkto realiosios vertės.

* — šalutiniai kaštai, kurie betarpiškai nedalyvauja gamybos procese, bet, esant atitinkamoms sąlygoms, yra būtini. *Red.*

Pavyzdžiui, amatininkas, kuris per pirmuosius šešis mėnesius po derlauso nuėmimo atlieka 10 sv. st. vertės darbą, net jeigu jis per tą laiką suvartoja grūdų ir kitų pragyvenimo reikmenų už 10 sv. st., iš tikrųjų prie žemės ir visuomenės darbo metinio produkto prijungia 10 sv. st. vertę. Suvartodamas grūdų ir kitų pragyvenimo reikmenų pusės metų pajamų 10 sv. st. vertės sumai, jis tuo pačiu metu savo darbu pagamino tokio pat dydžio vertę, už kurią jam pačiam arba kainą nors kitam galima nupirkti lygiai tokias pat pusės metų pajamas. Todėl per šiuos šešis mėnesius suvartotų ir pagamintų produktų vertė yra lygi ne 10, bet 20 sv. st. Zinoma, gali būti, kad bet kuriuo momentu iš tikrųjų buvo ne daugiau kaip 10 sv. st. šios vertės. Bet jei amatininko suvartotus 10 sv. st. vertės grūdus ir kitus pragyvenimo reikmenis būtų suvartojęs kareivis arba namų tarnas, tai vertė tos metinio produkto dalies, kuri pasilikytų, praėjus šešiams mėnesiams, būtų 10 sv. st. mažesnė, palyginus su tuo, ką iš tikrųjų turima kaip amatininko darbo rezultata. Tuo būdu, net laikantis prielaidos, kad amatininko pagaminta vertė niekad neviršija jo suvartojamos vertės, vis dėlto bet kuriuo momentu visuminė rinkoje iš tikrųjų esančių prekių vertė dėl jo darbo bus didesnė už tą, kuri būtų, jam nedirbus“ (cit. veik., IV knyga, IX skirsnis, p. 531—533 [Garnjės prancuziškojo vertimo III t.] [Rus. vertimo II t., p. 221—222].

Argi [visuminė] bet kuriuo momentu rinkoje esančių prekių vertė dėl „neproduktyvaus darbo“ nebus didesnė už tą, kuri būtų, jei tas darbas nebūtų atliktas? Argi bet kuriuo momentu, greta kviečių, mėsos ir t. t., rinkoje nėra ir prostitučių, advokatų, pamokslų, koncertų, teatrų, kareivių, politinių veikėjų ir t. t.? Si kompanija ne veltui gauna grūdų ir kitų pragyvenimo reikmenų arba pasilinksminimų. Už tai jie teikia arba primeta savo patarnavimus, kurie, kaip tokie, turi vartojamąją vertę, o dėl jų gamybos kaštų — taip pat ir mainomąją vertę. Bet kuriuo momentu tarp vartojimo reikmenų, be prekės formą turinčių vartojimo reikmenų, yra tam tikras skaičius vartojimo reikmenų, kurie egzistuoja kaip patarnavimai. Tuo būdu bendroji vartojimo reikmenų suma visuomet yra didesnė už tą, kuri būtų, nesant vartoti tinkamų patarnavimų. O antra, taip pat didesnė yra vertė, nes ji yra lygi šiuos patarnavimus palaikančių prekių vertei ir pačių patarnavimų vertei. Juk čia, kaip ir vykstant bet kuriems prekės mainams į prekę, ekvivalentas duodamas už ekvivalentą, vadinasi, ta pati vertė egzistuoja dvi-gubai: vieną kartą pirkėjo pusėje ir vieną kartą — pardavėjo pusėje.

{Kalbėdamas apie fiziokratus, A. Smitas toliau sako:

„Kai šios sistemos atstovai teigia, kad amatininkų, manufaktūrinių ir pirklių *vartojimas yra lygus vertei to, ką jie pagamina*, jie, tur būl, teturi galvoje tik tą aplinkybę, kad šių darbuotojų *pajamos, arba jų vartojimui skirtas fondas, yra lygus šiai vertei*“ (t. y. vertei to, ką jie gamina) (ten pat, p. 553) [Rus. vertimo II t., p. 222].

Šiuo klausimu fiziokratai buvo teisūs, jei turėsime galvoje darbininkus ir įmonininkus, kartu paėmus; šių pastarųjų pelnas apima rentą tik kaip savo atskirą rubriką.}

[312] {Ta pačia proga, t. y. kritikuodamas fiziokratus, A. Smitas — IV knyga, IX skirsnis (Garnjės vertimas, t. III) — pažymi:

„Metinis žemės ir kurios nors visuomenės darbo produktas gali būti padidintas tik dviem būdais: arba, *pirma, patobulinant* toje visuomenėje tam tikru metu veikiančio *naudingojo darbo gamybinį pajėgumą*; arba, *antra, padidinant šio darbo kiekį*. Kad naudingojo darbo gamybinis pajėgumas pasidarytų tobulesnis arba padidėtų, turi *pasidaryti tobulesnis darbininko įgudimas arba turi būti patobulintos mašinos, su kurių pagalba jis dirba...* Tam tikru metu visuomenėje vartojamo *naudingojo darbo kiekio padidėjimas* priklauso vien tik nuo *tą darbą paleidžiančio veikti kapitalo padidėjimo, o šio kapitalo padidėjimas savo ruožtu turi tiksliai atitikti sumą santaupų*, kurias daro iš savo pajamų šiam kapitalui diriguojantys ir jį valdantys asmenys arba kurie nors kiti tą kapitalą jiems skolinantys asmenys“ (p. 534—535) [Rus. vertimo II t., p. 222].

Čia yra dvigubas ydingasis ratas. *Pirma*, padidėjus darbo našumui, padidėja metinis produktas. Visos šio našumo didinimo priemonės (jei šio padidėjimo nesukelia gamtos atsitiktinumai, pavyzdžiui, nepaprastai palankus oras ir t. t.) reikalauja didinti kapitalą. Bet norint padidinti kapitalą, reikia padidinti metinį darbo produktą. Pirmasis ydingasis ratas. *Antra*, metinis produktas gali būti padidintas, padidinant panaudojamo darbo kiekį. Bet panaudojamo darbo kiekis gali būti padidintas, tik prieš tai padidinus kapitalą, kuris jį (darbą) paleidžia veikti. Antras ydingasis ratas. Smitas mėgina išsipainioti iš abiejų šių ydingųjų ratų, panaudodamas „*santaupas*“. Šiuo posakiu jis supranta pajamų pavertimą kapitalu.

Jau savaime yra neteisinga visą pelną laikyti kapitalisto „pajamomis“. Priešingai, kapitalistinės gamybos dėsnis reikalauja, kad dalis darbininko atliekamo pridedamojo, neapmokėtojo darbo būtų paverčiama kapitalu. Kai atskiras kapitalistas veikia kaip kapitalistas, t. y. kaip kapitalo funkcijų vykdytojas, tai, žinoma, šis pelno pavertimas kapitalu jam pačiam gali atrodyti taupymu, bet dargi jam pačiam jis pasireiškia kaip būtinumas turėti atsarginį fondą. Tačiau darbo kiekio didėjimas priklauso ne tik nuo darbininkų skaičiaus, bet ir nuo darbo dienos ilgumo. Vadinasi, darbo kiekis gali būti padidintas, nedidinant tos kapitalo dalies, kuri pavirsta darbo užmokesčiu. Laikantis šios prielaidos, taip pat nėra reikalo didinti mašinų ir t. t. skaičiaus (nors jos greičiau nusidėvės; bet tai reikalo nekeičia). Reikėtų tik padidinti tą žaliavų dalį, kuri panaudojama kaip sėklos ir t. t. Ir čia pasilieka teisingas tas momentas, kad bet kurioje šalyje (paliekant nuošalyje užsienio prekybą) pridedamasis darbas iš pradžių turi būti gaunamas žemės ūkyje, kad jis pasidarytų galimas tose pramonės šakose, kurios iš žemės ūkio gauna žaliavas. Dalis žaliavų,— anglis, gele-

žis, miško medžiaga, žuvys ir t. t. (pastarosios, pavyzdžiui, kaip trąšos), trumpaiariant, visos negyvininės kilmės trąšos,— gali būti gauta, tiesiog padidinant darbą (esant tam pačiam darbininkų skaičiui). Vadinasi, čia kliūčių nebus. Antra vertus, jau anksčiau buvo parodyta, kad našumo didėjimas pradžioje visuomet tenumato tik kapitalo koncentraciją, o ne jo kaupimą⁶². Bet vėliau abu šie procesai vienas kitą papildo.}

{Priežastį, skatinusią fiziokratų skelbti *laissez faire, laissez passer**, t. y. laisvąją konkurenciją, Smitas teisingai nurodė šioje ištraukoje:

„Prekybą tarp šių dviejų skirtingų gyventojų grupių“ (miesto ir kaimo) „galiausiai sudaro tam tikro žaliavų kiekio mainai į tam tikrą manufaktūros gaminių kiekį. Todėl, kuo brangesni yra pastarieji, tuo pigesnės yra pirmosios, ir visa tai, kas kurioje nors šalyje didina manufaktūros gaminių kainą, kartu mažina iš žemės gaunamų žaliavų kainą ir tuo būdu stabdo žemės ūkio vystymąsi“. Bet visi manufaktūrų ir užsienio prekybos suvaržymai ir apribojimai pabrangina manufaktūrinius gaminius ir t. t. Vadinasi, ir t. t. (Smitas, cit. veik. [Garnjės prancūziškojo vertimo III t.], p. 554—556) [Rus. vertimo II t., p. 230].}

* * *

[313] Tuo būdu antroji (arba, teisingiau sakant, susipinanti su nurodyta kita jo pažiūra) Smito pažiūra į „produktyvų“ ir „neproduktyvų darbą“ yra suvedama į tai, kad produktyvus yra *prekę* gaminantis darbas, o neproduktyvus — darbas, kuris regamina „jokios prekės“. Smitas neneigia, kad tiek viena, tiek ir kita darbo rūšis yra *prekė*. Žr. anksčiau** : „Pastaryjų darbas turi savo vertę ir nusipelno atlyginimo taip pat, kaip ir pirmųjų darbas“ (būtent, ekonomiškai. Apie moralinį ir t. t. požiūrį nekalbama nei vienos, nei kitos darbo rūšies atžvilgiu). Bet prekės sąvoka apima tą momentą, kad darbas įsikūnija, materializuojasi, susidaiktina savo produkte. Pats darbas savo tiesioginiu buvimu, savo gyvu egzistavimu betarpiškai negali būti laikomas preke,— preke gali būti laikoma tik darbo jėga, kurios laikinas pasireiškimas yra pats darbas. Tik tokia pažiūra paaiškina tiek tikrojo samdomojo darbo sąvoką, tiek ir „neproduktyvaus darbo“ sąvoką; pastarąjį A. Smitas visur apibrėžia „neproduktyviam darbininkui“ gaminti reikalingais gamybos kaštais. Taigi *prekė* turi būti laikoma kažkuo egzistuojančiu skirtingai nuo paties darbo egzistavimo. Bet tokiu atveju prekių pasaulis pasidalija į dvi dideles kategorijas:

Vienoje pusėje — darbo jėgos.

Kitoje pusėje — pačios prekės.

* — visiškos veikimo laisvės reikalavimas (pažodžiui: „netrukdykite veikti, netrukdykite tam, kas vyksta“). *Red.*

** — Žr. šios knygos 122 p. *Red.*

Tačiau darbo susidaiktinimo ir t. t. nereikia suprasti taip škotaiškai, kaip kad jį supranta A. Smitas. Kalbėdami apie prekę kaip apie sudaiktintą darbo išraišką — prekės mainomosios vėrtės prasme,— mes kalbame tik apie įsivaizduojamą, t. y. vien socialinį prekės egzistavimo būdą, kuris neturi nieko bendro su jos kūnišku realumu; prekę vaizduojama kaip tam tikras visuomeninio darbo arba pinigų kiekis. Galimas dalykas, kad konkretus darbas, kurio rezultatas ji yra, nepalieka joje jokios žymės. Manufaktūros prekėje ši žymė išlieka tokia forma, kuri žaliavoms pasilieka išorinė. O žemės ūkyje ir t. t.,— nors forma, kurią yra įgavusi prekę, pavyzdžiui, kviečiai, jautis ir t. t., taip pat yra žmogaus darbo produktas, be to, paveldimo ir iš kartos į kartą papildomo darbo produktas,— to produkte nematyti. Yra ir tokia pramoninio darbo sfera, kur darbas visai neturi tikslo pakeisti daikto formą, o tik pakeisti jo padėį vietos atžvilgiu. Pavyzdžiui, jei prekę pristatoma iš Kinijos į Angliją ir t. t., tai pačiame daikte niekas nepastebės jokių pervežimui sunaudoto darbo žymių (nebent kas nors prisimins, kad tas daiktas nėra angliškas produktas). Vadinasi, negalima šitaip suprasti darbo sudaiktinimo. (Čia klaidina ta aplinkybė, kad visuomeninis santykis pasireiškia daikto forma.)

Vis dėlto lieka teisinga, kad prekę pasireiškia kaip anks-tesnysis, sudaiktintas darbas, vadinasi, jeigu ji pasireiškia ne daikto forma, ji tegali pasireikšti tik pačios darbo jėgos forma, o gyvasis darbas, kaip toks, betarpiškai niekad negali būti preke (jis gali ja pasidaryti tik aplinkiniu keliu, kuris praktikoje atrodo neturįs reikšmės, tačiau nėra bereikšmis, nustatant įvairius darbo užmokesčius). Tuo būdu Smitas produktyviu darbu turėtų pripažinti tokį darbą, kuris arba gamina prekes, arba betarpiškai gamina, formuoja, vysto, išlaiko, atgamina pačią darbo jėgą. Šią pastarąją darbo rūšį A. Smitas pašalina iš savo produktyvaus darbo rubrikos; jis tai daro savavališkai, tačiau vadovaudamasis tam tikru teisingu instinktu, kuris jam padiktuoja: jeigu jis čia įtrauks ir šį darbą, tai plačiai atidarys duris visokioms nepagrįstoms pretenzijoms vadintis produktyviu darbu.

Vadinasi, jei mes abstrahuojamės nuo pačios darbo jėgos, tai produktyvus darbas yra darbas, gaminantis prekes, materialinius produktus, kuriems pagaminti reikėjo tam tikro darbo arba darbo laiko kiekio. Prie šių materialinių produktų yra priskirti visi meno ir mokslo kūriniai, knygos, paveikslai, statulos ir t. t., jeigu jie egzistuoja kaip daiktai. Bet, toliau, darbo produktas turi būti *prekė* ta prasme, kad jis yra „parduoti tinkama prekė“, t. y. pirmosios formos prekė, kuri dar turi išeiti savo metamorfoze. (Tarkime, kad fabrikantas, niekur negalėdamas

pirkti gatavos mašinos, pats ją gamina, ne pardavimui, o norėdamas naudotis ja kaip vartojamąja verte. Bet tokiu atveju jis naudoja ją kaip dalį savo pastoviojo kapitalo, vadinasi, parduoda ją dalimis produkto forma,— produkto, kurį pagaminant ji prisidėjo.)

[314] Vadinasi, nors tam tikros namų tarnų darbo rūšys lygiai taip pat (*potentia**) gali pasireikšti *prekėmis* ir netgi, nagrinėjant jas medžiaginiu požiūriu, tomis pačiomis vartojamosiomis vertėmis, bet tai nėra produktyvus darbas, nes iš tikrųjų jos gamina ne „prekes“, o betarpiškai „*vartojamąsias vertes*“. O kalbant apie tas darbo rūšis, kurios yra produktyvios jų pirkėjui arba samdytojui, pavyzdžiui, aktorius darbas teatro antrepreneriui, tai jos dėl to būtų neproduktyvios darbo rūšys, kad jų pirkėjas gali pardavinėti jas publikai ne kaip prekę, o tik kaip pačią veiklą.

Paliekant tai nuošalyje, produktyvus darbas [pagal antrąjį Smito apibrėžimą] yra darbas, gaminantis *prekes*, o *neproduktyvus darbas* — darbas, kuris gamina asmeninius patarnavimus. Pirmoji darbo rūšis pasireiškia kuriuo nors parduoti tinkamu daiktu; antroji darbo rūšis turi būti suvartota ją atliekant. Pirmoji darbo rūšis (išskyrus pačią darbo jėgą kuriantį darbą) apima visą daiktinę formą turintį materialinį ir intelektualinį turtą — mėsą lygiai taip pat, kaip ir knygas; antroji apima visas darbo rūšis, kurios patenkina kokį nors įsivaizduojamą arba tikrą individo poreikį arba įsiperša individui net prieš jo valią.

Prekė yra elementariausia buržuazinio turto forma. Todėl pažiūra į „produktyvų darbą“ kaip į „prekę“ gaminantį darbą kur kas labiau atitinka elementarų požiūrį, negu pažiūra į produktyvų darbą kaip į darbą, kuris gamina kapitalą.

A. Smito priešininkai nekreipė dėmesio į jo pirmąjį, reikalo esmę atitinkantį aiškinimą ir griebėsi antrojo, pabrėždami čia neišvengiamus prieštaravimus ir nenuoseklumą. Bet ir čia jie palengvino sau polemiką, sutelkdami savo dėmesį į medžiaginį darbo turinį, ypač į tą apibrėžimą, kad darbas turįs fiksuotis kokiame nors daugiau ar mažiau *ilgalaikiame* produkte. Mes tuojau pamatysime, kas būtent sukėlė ypač smarkią polemiką.

Prieš tai dar viena pastaba. A. Smitas laiko dideliu fiziokratų sistemos nuopelnu tą jos teiginį, kad

„tautų turtą sudaro ne vartoti netinkamas auksas ir sidabras, bet vartoti tinkamos gėrybės, kurias kasmet atgamina visuomenės darbas“ (III tomas [Garnjės prancūziškasis vertimas], IV knyga, IX skirsnis, p. 538) [Rus. vertimo II t., p. 223—224].

Čia yra antrojo jo produktyvaus darbo apibrėžimo genealogija. Suprantama, pridedamosios vertės apibrėžimas priklausė

* — potencialiai. *Red.*

nuo tos formos, kuria buvo suprantama pati vertė. Todėl monetarinėje ir merkantilistinėje sistemoje pridedamoji vertė pasireiškia kaip *pinigai*; fiziokratų sistemoje — kaip žemės produktas, kaip žemės ūkio produktas; pagaliau, A. Smito teorijoje — kaip *prekė* aplamai. Fiziokratų sistemoje, tuo atveju, kai jie paliečia vertės substanciją, vertė yra suvedama tiesiog į vartojamąją vertę (į materiją, medžiagą), lygiai taip pat, kaip merkantilistų sistemoje ji yra suvedama tiesiog į vertės formą,— į tą formą, kuria produktas *pasireiškia* kaip visuotinis visuomeninis darbas, kaip pinigai. A. Smito teorijoje abi prekės sąlygos, vartojamoji vertė ir mainomoji vertė, yra kartu paimtos, ir dėl to jam produktyvus yra kiekvienas darbas, kuris pasireiškia kuria nors vartojamąja verte, naudingu produktu. Ta aplinkybė, kad pastaruoju pasireiškia kaip tik produktyvus darbas, jau numato, kad šis produktas kartu yra lygus tam tikram visuotinio visuomeninio darbo kiekiui. Priešingai fiziokratams A. Smitas atkuria produkto vertę kaip kažką tokio, kas sudaro buržuazinio turto esmę; bet, antra vertus, jis atpalaiduoja ją nuo tos grynai fantastinės formos — aukso ir sidabro formos,— kuria vertė pasireiškia merkantilistams. Kiekviena prekė *an sich** yra pinigai. Negalima nepripažinti, kad kartu A. Smitas taip pat daugiau arba mažiau vėl nukrypsta į merkantilistų pažiūrą apie vienu ar kitų darbo produktų „ilgalaiškumą“ (faktiškai — „netinkamumą betarpiškam vartojimui“). Čia reikia prisiminti tą Pečio veikalo vietą (žr. mano I knygą, p. 109⁶³, kur cituojama Pečio „Political Arithmetick“), kurioje turtas vertinamas pagal jo nykstamumo, didesnio ar mažesnio ilgalaiškumo laipsnį ir kur galiausiai auksas ir sidabras, kaip „nykstamas turtas“, yra visų aukščiausiai vertinami.

„Apribodamas *turto* sritį“,— sako A. Blanki,— „vien tomis vertėmis, kurios yra fiksuotos materialinėse substancijose, Smitas išbraukė iš gamybos knygos begalinę daugybę nematerialių vėrcių, civilizuotų tautų *dvasinio kapitalo* dukterų“ ir t. t. („Histoire de l'économie politique“, Bruxelles, 1839, p. 152).

[5) Buržuazinės politinės ekonomijos vulgarėjimas, apibrėžiant produktyvų darbą]

Prieš A. Smito produktyvaus darbo skyrimą nuo neproduktyvaus darbo daugiausia polemizavo dii minorum gentium** (kurių tarpe Štorchas dar pats žymiausias); žymių ekonomistų tarpe nėra nė vieno, kurio veikaluose mes rastume šią polemiką, [315] nėra vieno, apie kurį būtų galima pasakyti, kad jis yra

* — „savyje“, potencialiai. *Red.*

** — žemesnieji dievai. *Red.*

padaręs kokį nors atradimą politinėje ekonomijoje; bet užtat ši polemika yra arkliukas žemesnio rango kompanijai, o ypač pedantiškiems kompiliatoriams ir kompendiumų sudarytojams, taip pat beletristine maniera rašantiems šioje srityje diletantams ir vulgarizatoriams. Šią polemiką prieš Smitą daugiausia sukėlė tokios aplinkybės.

Didžiulei masei vadinamųjų „aukštesniųjų“ darbuotojų,— valstybės tarnautojų, kariškių, virtuozų, gydytojų, šventikų, teisėjų, advokatų ir t. t., kurių darbas iš dalies ne tik nėra produktyvus, bet iš esmės yra ardomasis ir kurie vis dėlto sugeba pasisavinti labai stambią „materialaus“ turto dalį, arba parduodami savo „nematerialias“ prekes, arba prievarta jas įpiršdami,— visai šiai masei anaipol nebuvo malonu būti *ekonominiu atžvilgiu* priskirtai prie vienos klasės su pajacais ir namų tarnais ir pasirodyti tiesiog veltėdžiais, parazitais, kurie gyvena tikrųjų gamintojų (arba, tiksliau sakant, gamybos agentų) sąskaita. Tai buvo savotiškas nuvainikavimas kaip tik tų funkcijų, kurios lig tol buvo apgaubtos šventumo aureole ir prietaringai garbinamos. Klasikinio laikotarpio politinė ekonomija lygiai taip pat, kaip ir pati buržuazija tuo laikotarpiu, kai jai dar teko prasimušti į pirmaujančią padėtį, griežtai ir kritiškai žiūrėjo į valstybės mašiną ir t. t. Vėliau ji suprato,— ir tai pasireiškia jos praktikoje,— įsitikino iš patyrimo, kad iš jos pačios organizacijos išauga visų šių iš dalies visiškai neproduktyvių klasių paveldėtos visuomeninės kombinacijos būtinumas.

Jei nurodytieji „neproduktyvūs darbuotojai“ nesukuria malonumų ir dėl to jų patarnavimų paklausa visiškai nepriklauso nuo to, kaip vienas ar kitas gamybos agentas ketina išleisti savo darbo užmokestį arba savo pelną; priešingai, jeigu jie pasidaro būtini arba patys padaro save būtinais iš dalies dėl to, kad esti fizinių negalavimų (kaip kad gydytojai), arba kad egzistuoja dvasinė negalia (kaip kad šventikai), arba dėl to, kad susiduria privatiųjų asmenų interesai ir susiduria nacionaliniai interesai (kaip kad politiniai veikėjai, visi teisininkai, policininkai, kareiviai),— tai jie A. Smitui, kaip ir pačiam pramoniniam kapitalistui ir darbininkų klasei, pasireiškia kaip gamybos faux frais*, kuriuos todėl kiek galint reikia sumažinti iki būtinausio minimumo ir kiek galint atpiginti. Buržuazinė visuomenė būdinga jai forma vėl atkuria visus tuos institutus, prieš kuriuos ji yra kovojusi, kai jie turėjo feodalinę arba absoliutinę monarchiją atitinkančią formą. Ir todėl svarbiausiu šios

* — šalutiniai kaštai, kurie betarpiškai nedalyvauja gamybos procese, bet, esant atitinkamoms sąlygoms, yra būtini. *Red.*

visuomenės, ypač aukštųjų jos luomų, sikofantų* užsiėmimu pasidarė visų pirma teoriškai restauruoti net grynai parazitinę šių „neproduktyvių darbuotojų“ dalį arba taip pat pagrįsti besaikės būtiniosios jų dalies pretenzijas. Tikrovėje tai buvo ideologinės ir panašių klasių *priklausomumo* nuo *kapitalistų* paskelbimas.

Bet, *antra*, čia vieni, čia kiti ekonomistai vieną ar kitą gamybos (pačios materialinės gamybos) agentų dalį skelbė esant „neproduktyvią“. Pavyzdžiui, ta ekonomistų dalis, kuri atstovauja pramoninio kapitalo interesams (Rikardas), „neproduktyviu“ skelbė žemės savininką. Kiti (pavyzdžiui, Keris) „neproduktyviu“ darbuotoju skelbė prekybininką. Vėliau atsirado net tokių, kurie neproduktyviu skelbė jau patį „kapitalistą“ arba bent siekė jo pretenzijas į materialinį turtą suvesti į „darbo užmokestį“, t. y. į „produktyvaus darbuotojo“ gaunamą užmokestį. Daugelis protinio darbo darbuotojų, matyt, buvo linkę laikytis šios skeptinės pažiūros į kapitalisto produktyvumą. Todėl jau buvo atėjęs laikas padaryti kompromisą ir pripažinti „produktyvumą“ visų klasių, kurios tiesiogiai nepriklauso materialinės gamybos agentų kategorijai. Ranka ranką plau-na, ir, kaip „Pasakėčioje apie bites“⁶⁴, reikėjo įrodyti, kad ir „produktyviu“, ekonominiu požiūriu buržuazinis pasaulis su visais savo „neproduktyviais darbuotojais“ yra visų geriausias pasaulis; juo labiau, kad „neproduktyvūs darbuotojai“ savo ruožtu išskėlė kritinius samprotavimus dėl produktyvumo tų klasių, kurios aplamai yra „fruges consumere nati“^{**}, arba dėl tokių gamybos agentų, kurie, kaip, pavyzdžiui, žemės savininkai, nieko neveikia, ir t. t. Tiek *dykinėtojai*, tiek ir jų *parazitai* turėjo rasti savo vietą šiame geriausiajame pasaulyje.

Trečia. Besivystant kapitalo viešpatavimui, iš tikrųjų tampa vis labiau priklausomomis nuo jo taip pat ir toms gamybos sferoms, kurios betarpiškai nėra susijusios su materialinio turto kūrimu,— o ypač kai materialinei gamybai buvo pradėta taikyti pozityvius (gamtos) mokslus,— [316] sikofantiški politinės ekonomijos smulkieji valdininkai tarėsi turį aukštinti ir teisinginti bet kurią veiklos sferą, nurodydami į tai, kad ji „susijusi“ su materialinio turto gamyba, kad ji esanti priemonė tai gamybai; ir kiekvieną jie pagerbdavo, skelbdami jį „produktyviu darbuotoju“ „pirmąja“ prasme, būtent, kapitalo tarnyboje dirbančiu darbuotoju, kuris vienu ar kitu atžvilgiu esąs naudingas kapitalistui turtinti, ir t. t.

Čia jau vėčiau pasirinktini tokie žmonės, kaip Maltus, kurie tiesiogiai gina „neproduktyvių darbuotojų“ ir neabejotinų parazitų būtinumą ir naudingumą.

* — pataikūnų, pakaliku. *Red.*

** — „gimusios vaisiais naudolis“ (Horacijus. „Laiškai“). *Red.*

[6) Smito pažiūrų į produktyvų darbą šalininkai. Dėl šio klausimo istorijos]

[a) Pirmojo aiškinimo šalininkai: Rikardas, Sismondis]

Neverta skirti laiko Ž. Garnjės (Smito vertėjo), grafo Loderdelio, Brumo, Sėjaus, Storcho, vėliau Senioro, Rosio ir t. t. šiuo klausimu dėstomoms banalybėms smulkiai nagrinėti. Pakaks pacitavus keletą būdingų vietų.

Prieš tai dar pažymėsime vieną *Rikardo* veikalo vietą, kur jis įrodinėja, kad „produktyviems darbininkams“ yra žymiai naudingiau, kai pridedamosios vertės (pelno, žemės rentos) savininkai išleidžia ją „neproduktyviems darbininkams“ (pavyzdžiui, namų tarnams), negu tuo atveju, kai jie išleidžia ją „produktyvių darbininkų“ sukuriamiems prabangos dalykams.

{*Sismondis* savo veikale „Nouveaux Principes“ (t. I, p. 148) pritaria teisingam Smito aiškinimui skyrimo klausimu (kaip tai savaime suprantama ir Rikardo teorijoje): tikrasis skirtumas tarp produktyvios ir neproduktyvios klasės yra tas, kad

„pirmoji visada maino savo darbą į tautos kapitalą, o antroji visada maino jį į dalį nacionalinių pajamų“ [Rusiškas vertimas: *Сисмонди, Ж. Сисмонд де. Новые начала политической экономии. М., 1937, т. I, p. 212—213*].

Priedamosios vertės klausimu *Sismondis* taip pat laikosi A. Smito teorijos:

„Nors darbininkas savo vienos dienos darbu sukuria kur kas daugiau už jo vienos dienos išlaidas, vis dėlto po dalybų su žemės savininku ir kapitalistu jam retai teatitenka tokia dalis, kuri žymiai viršytų tai, kas būtinausia pragyvenimui“ (*Sismondi. Nouveaux Principes etc., т. I, p. 87*) [Rus. vertimo I t., p. 184].

Rikardas sako:

„Jei žemės savininkas arba kapitalistas išleidžia savo pajamas, kaip kad senųjų laikų baronas, didelei palydai arba daugybei namų tarnų išlaikyti, tai jis teikia darbo žymiai didesniai žmonių skaičiui, negu tuo atveju, jeigu jis išleistų savo pajamas ištaigingiems drabužiams arba brangiems baldams, karietoms, arkliams arba kitiems prabangos dalykams. Abiem atvejais grynosios pajamos bus tokios pat, kaip ir bendrosios pajamos, tačiau grynosios pajamos realizuosis kitokiomis prekėmis. Jei mano pajamos būtų 10 000 sv. sl., tai būtų panaudojamas maždaug toks pat produktyvaus darbo kiekis tiek tuo atveju, jeigu jas realizuočiau ištaigingiems drabužiams, brangiems baldams ir t. t., tiek ir tuo atveju, jeigu jas realizuočiau tam tikram tokios pat vertės maisto produktų ir paprastų drabužių kiekiui. Tačiau jeigu aš realizuočiau savo pajamas pirmosios rūšies prekėmis, tai dėl to nebūtų panaudojama daugiau darbo rankų: aš naudočiausi savo baldais ir drabužiais, ir tuo viskas pasibaigtų. Bet jei aš realizuočiau savo pajamas maisto produktams ir paprastiesiems drabužiams ir norėčiau samdyti namų tarnų, tai žmonės, kuriems aš suteikčiau darbo, panaudodamas savo 10 000 sv. sl. pajamas arba už jas pirktus maisto produktus ir paprastus

drabužius, *padidintų jau esamą darbininkų paklausą*. Ir šitaip paklausa padidėtų tik dėl to, kad aš pasirinkau tokį savo pajamų išleidimo būdą. Kadangi darbininkai suinteresuoti *darbo paklausa*, tai jie, žinoma, turi norėti, kad kuo didesnė pajamų dalis būtų išleista ne prabangos dalykams pirkti, o namų tarnams išlaikyti“ (*Ricardo*. Principles, 3rd edition, 1821, p. 475—476) [Rus. vertimo I t., p. 323—324].

[b) Ankstesnieji mėginimai skirti produktyvų darbą nuo neproduktyvaus (Davenantas, Petis)]

Davenantas pateikia vieno seno statistiko, Gregorio Kingo, lentelę, pavadintą „Įvairių Anglijos šeimų 1688 metų pajamų ir išlaidų lentelė“. Mokslingasis Kingas skirsto joje visą tautą į dvi pagrindines klases: į „karalystės turtą *didinančią*“ klasę, apimančią 2 675 520 žmonių, ir „karalystės turtą *mažinančią*“ klasę, apimančią 2 825 000 žmonių; vadinasi, pirmoji klasė yra „produktyvi“, antroji — „neproduktyvi“. „*Produktyvi*“ klasė susideda iš lordų, baronetų, riterių, eskvairų, bajorų, aukštesniųjų ir žemesniųjų valdininkų, jūrų prekyba besiverčiančių pirklių, teisininkų, šventikų, žemės savininkų, nuomininkų, laisvųjų profesijų žmonių, smulkiųjų ir stambiųjų prekybininkų, amatininkų, jūrų laivyno ir armijos karininkų. Priešingai, „*neproduktyvią*“ klasę sudaro: jūreiviai (common seamen), žemės ūkio darbininkai ir manufaktūrų padieniai darbininkai (labouring people and out servants), valstiečiai [cottagers] (Davenanto laikais dar sudarę vieną penktadalį visų Anglijos gyventojų), [317] eiliniai kareiviai, pauperiai, čigonai, vagys, elgetos ir aplamai valkatos. Šį mokslingojo Kingo rangų tabelį Davenantas paaiškina šitaip:

„Jis nori tuo pasakyti, kad pirmoji iš dviejų tautos klasių su žemės, meno pagalba ir savo stropumu pati save išlaiko ir kasmet ką nors prijungia prie nacionalinio kapitalo, be to, kasmet tam tikrą savo pertekliaus sumą skiria kitiems išlaikyti. O iš antrosios klasės kai kurie iš dalies patys save išlaiko savo darbu, bet kiti, taip pat jų žmonos ir vaikai, yra išlaikomi kitų sąskaita; visus metus jie yra našta visuomenei, nes jie kasmet suvartoja tiek, kiek šiaip būtų prijungta prie visuminio tautos kapitalo (*D'Avenant*. An Essay upon the Probable Methods of making a People Gainers in the Ballance of Trade. London, 1699, p. 23 ir 50).

Be to, merkantilistų pažiūroms apie pridedamąją vertę yra būdinga ši Davenanto veikalo vieta:

„Mūsų produkto išvežimas turi praturtinti Angliją; norėdami turėti palankų prekybos balansą, turime išvežti mūsų produktą, už kurį mes pirsime mūsų vartojimui reikalingus užsienyje gaminamus daiktus, ir mums turi likti *perteklius* arba kaip taurasis metalas, arba kaip prekės, kurias mes galėtume parduoti kitoms šalims; *šis perteklius* sudaro tą *pelną*, kurį tauta *gauna iš prekybos*. Jo dydis priklauso nuo įgimto eksportuojančios tautos taupumo“ (tokiu taupumu pasižymi olandai, bet ne anglai — žr. cituojamo veikalo 46 ir 47 p.) „ir nuo žemos jos darbo bei jos manufaktūros gaminių

kainos, įgalinančios ją pigiau už visus savo konkurentus pardavinėti šiuos gaminius užsienio rinkose“ (*Davenantas*, cit. veik., p. 45–46).

„Suvartojant produktus šalies viduje, vienas tepralaimi tai, ką kitas laimi, ir tauta, aplamai imant, nė kiek nepasidaro turtingesnė; bet visa, kas suvartojama užsienyje, yra aiškus ir tikras pelnas“ („*An Essay on the East India Trade*“ etc., London, 1697, [p. 31]).

{Šis veikalas, išspausdintas kaip kito Davenanto veikalo priedas, kurį jis siekė apginti⁶⁵, nėra tas pats veikalas „*Considerations on the East India Trade*“, 1701 m., kurį cituoja Makkulochas.}

Beje, nereikia vaizduotis šių merkantilistų tokiais kvailiais, kokiais juos vėliau vaizdavo vulgarieji laisvosios prekybos šalininkai. Savo „*Discourses on the Publick Revenues, and on the Trade of England*“ etc., London, 1698, antrajame tome Davenantas tarp kita ko sako:

„Auksas ir sidabras tikrai yra prekybos matas, bet jos versmė ir pirminis šaltinis visose tautose yra natūralinis arba dirbtinis šalies produktas, t. y. tai, ką gamina jos žemė arba jos žmonių darbas ir stropumas. Ir tai yra taip teisinga, kad tauta dėl kurios nors aplinkybės net gali visai netekti pinigų, bet jei ši tauta yra gausi, darbšti, prityrusi prekyboje, įgudusi jūreivystėje, turi gerų uostų, turi daug įvairių produktų gaminančią žemę, tai ji vis dėlto galės prekiauti ir greitai įsigis daug sidabro ir aukso. Tad realų ir efektyvų šalies turtą sudaro jos pačios produktas“ (p. 15). „Auksas ir sidabras anaipolt nėra vieninteli daiktai, verti tautos lobio arba turto pavadinimo, ir iš tikrųjų pinigai iš esmės tėra tik atsiskaitomieji ženkliai, kuriais žmonės yra įpratę skaičiuoti savo versliniuose santykiuose“ (p. 16). „Turtu mes suprantame tai, kas teikia valdovui ir jo tautai pasiturėjimą, gerovę ir saugumą; lobis yra tai, kas žmonių reikalams mainais už auksą ir sidabrą yra paversta pastatais ir žemės pagerinimu, taip pat ir kitais daiktais, kurie gali būti išmainyti į šiuos metalus, pavyzdžiui, žemės vaisiai ir pramonės gaminiai arba užsienio prekės ir prekybos laivai... Net trumpalaikės gėrybės gali būti laikomos tautos turtu, jeigu jas galima išmainyti,— nors jos ir liktų neišmainytos,— į auksą ir sidabrą; ir jos, mūsų nuomone, yra turtas ne tik individų tarpusavio santykiuose, bet ir šalių tarpusavio santykiuose“ (p. 60–61). „Paprasta liaudis*— tai valstybės kūno skrandis. Šis skrandis“ Ispanijoje kaip reikiant neprimdavo pinigų, [318] jų nevirškino... „Prekyba ir pramonė yra vienintelės priemonės, galinčios užtikrinti tokį aukso ir sidabro virškinimą bei paskirstymą, kuris teiks valstybės kūnui maisto“ (p. 62–63).

Beje, jau ir Pečio veikale figūruoja *produktyvūs darbininkai* (tik jis prie jų priskiria dar ir kareivius):

„Zemdirbiai, jūrininkai, kareiviai, amatininkai ir pirkliai yra tikrieji bet kurios silpuomenės ramsčiai; visos kitos didelės profesijos *atsiranda dėl šių žmonių silpnybių ir nesėkmių*; jau vienas jūrininkas apima tris iš šio ketverto“ (jūreivį, pirklią ir kareivį) („*Political Arithmetick*“, London, 1699, p. 177) [Rusiškas vertimas: *Петру, Вильям. Экономические и статистические работы*. М., 1940, p. 164]. Jūrininko darbas ir laivų kroviniai iš prigimties

* Posakis „paprasta liaudis“ („common people“) čia reiškia tai, kas ikirevoliucinėje Prancūzijoje buvo vadinama „trečiuoju luomu“, t. y. visi kiti gyventojai, išskyrus dvasininkiją ir bajoriją. *Red.*

visada yra eksportuojama prekė, kurios *perteklius* virš įvežimo duoda šaliai pinigų ir t. t.“ (cit. veik., p. 179) [Rus. vertimo 165 p.]

Šia proga Petis ir vėl įrodinėja darbo pasidalijimo naudą:

„Tie, kurie viešpatauja jūrų prekyboje, gali ir esant mažesniems frachta-pinigiams verstis, gaudami didesnį pelną, negu kiti esant didesniems“ (brangesne kaina perveždami krovinius); „nes lygiai kaip drabužis pasiuvamas pigiau, jei vienas atlieka vieną operaciją, kitas — kitą, ir t. t., taip ir tie, kurie viešpatauja jūrų prekyboje, gali statyti įvairios paskirties laivus: jūrų laivus, upių, prekybos, karo ir t. t. laivus, ir tai yra viena iš svarbiausių priežasčių, dėl kurių olandai gali pervežti krovinius pigesne kaina, negu jų kaimynai, nes jie kiekvienai specialiai prekybos šakai gali suteikti specialią laivų rūšį“ (cit. veik., p. 179—180) [Rus. vertimo 174 p.]

Kartu čia, Pečiui toliau dėstant savo samprotavimus, reiškiasi mintys, kurios visiškai būdingos Smitui:

„Jei mokestis imamas iš pramonininkų ir t. t., siekiant aprūpinti pinigais tuos, kurie dėl savo pobūdžio negamina *materialinių daiktų*, arba *visuomenei* tikrai naudingų ir vertingų *daiktų*, tai tokiu atveju visuomenės turtas mažėja. Kitaip reikia žiūrėti į tokias pramogas ir dvasios atsigaivinimus, kurie, saikingai jais naudojantis, daro žmogų tinkamą svarbesnę reikšmę turintiems dalykams ir sukelia jo palinkimą į juos“ (cit. veik., p. 198) [Rus. vertimo 173—174 p.]. „Apskaičiavus, kiek žmonių reikia gamybiniam darbui, visi kiti gali būti ramiai ir be nuostolio visuomenei panaudoti menui ir malonumui bei pagražinimui teikiantiems užsiėmimams, *kurių tarpe didžiausias yra tobulinti gamtos mokslą*“ (cit. veik., p. 199) [Rus. vertimo 174 p.]. „Daugiau galima laimėti iš pramonės, negu iš žemės ūkio, ir daugiau iš prekybos, negu iš pramonės“ (p. 172) [Rus. vertimo 162 p.]. „Vienas jūrininkas yra lygiavertis trims valstiečiams“ (p. 178) [Rus. vertimo 164 p.]. [VII—318].

* * *

[VIII—346] *Petis. Priededamoji vertė*. Vienoje Pečio veikalo vietoje galima pastebėti jį nujaučiant *priededamosios vertės* prigimtį, nors jis nagrinėja ją tik žemės rentos forma. Ypač sugreitinant šią vietą su toliau pateikiama vieta, kur jis sidabro ir grūdų santykinę vertę apibrėžia tais santykiniais jų kiekiais, kuriems pagaminti reikalingas tas pats darbo laikas:

„Jei iš Peru kasyklų galima gauti ir atgabenti į Londoną unciją sidabro, sunaudojant tiek pat laiko, kiek jo reikia bušeliui grūdų pagaminti, tai pirmasis iš šių produktų sudaro natūralinę antrojo kainą; jei, atradus naujas, turtingesnes kasyklas, taip pat lengvai bus galima gauti dvi uncijas sidabro, kaip dabar vieną, tai caeteris paribus* grūdai bus tokio pat pigumo, bušeliui kainuojant dešimt šilingų, kaip anksčiau bušeliui kainuojant penkis šilingus“.

„Tarkime, kad šimtas žmonių dešimtį metų augina javus ir kad toks pat žmonių skaičius tiek pat laiko dirba sidabro gavybos darbą; aš sakau, kad grynoji sidabro gavyba bus viso grynojo grūdų derliaus kaina ir vienodos pirmojo produkto dalys sudarys vienodų antrojo produkto dalių kainą“.

* — kitoms sąlygoms esant vienodoms. *Red.*

„Grūdai bus dvigubai brangesni ten, kur du šimtai žemdirbių atlieka tokį pat darbą, kurį galėtų atlikti šimtas žmonių“ („On Taxes and Contributions“, 1662) (1679 metų leidimo 32, 24, 67 p.) [Rus. vertimo 40, 34, 73 p.]

Toje vietoje [apie pridedamosios vertės prigimtį], kurią aš anksčiau turėjau galvoje, pasakyta:

„Jei prekyba, pramonė ir dailė kyla, tai žemės ūkis turi smukti,— arba žemdirbių pajamos turi padidėti, ir dėl to žemės renta turi sumažėti... „Jei Anglijos prekyba ir pramonė išaugo, t. y. jeigu jomis verčiasi didesnė gyventojų dalis, negu anksčiau, ir jei grūdų kaina dabar nėra aukštesnė, negu ji buvo tuo metu, kai daugiau žmonių vertėsi žemės ūkiu ir mažiau — pramone ir prekyba, tai jau vien dėl to... žemės renta turi sumažėti. Tarkime, pavyzdžiui, kad kviečiai parduodami po 5 šil., arba po 60 pensų, už bušelį; jei žemės, kurioje auga šie kviečiai, renta sudaro kiekvieną trečią pėdą“ (t. y. trečdali derliaus), „tai iš 60 pensų 20 tenka žemei ir 40 žemdirbiui; bet jei žemdirbio uždarbis padidės aštuntadaliu, arba nuo 8 iki 9 pensų per dieną, tai jam tenkanti bušelio kviečių dalis padidės nuo 40 iki 45 pensų, ir dėl to žemės renta turės sumažėti nuo 20 iki 15 pensų, nes mes laikomės prielaidos, kad *kviečių kaina nesikeičia*; ši prielaida juo labiau yra pagrįsta, kad *mes negalime pakelti jų kainos*, nes, pamėginus tai padaryti, į mūsų šalį [347] (kaip tai esti Olandijoje) būtų imta vežti grūdus iš užsienio, kur žemės ūkiu padėtis nėra pasikeitusi“ („Political Arithmetick“ ect., London, 1699, p. 193—194) [Rus. vertimo 171—172 p.]. [VIII—347]

* * *

[VIII—364] {*Petis*. Su anksčiau pateikta Pečio veikalo vieta reikia sugretinti šią vietą, kur renta yra aplamai pridedamoji vertė, „grynasis produktas“:

„Tarkime, kad žmogus savo paties rankomis augina tam tikrame žemės sklype javus, t. y. suaria tą sklypą, apsėja, akėja, nuima derlių, gabena pėdus į klojimą, iškulia juos, žodžiu sakant, padaro visa, ko reikalauja žemdirbystė. Aš teigiu, kad, šitam žmogui atskaičius iš gauto derliaus savo sėklas, o taip pat visa tai, ką jis pats yra suvalgęs ir ką yra atidavęs kitiems mainais už drabužius ir kitus būtiniausiems poreikiams patenkinti reikalingus daiktus,— grūdų likutis sudarys tikrąją šių metų žemės rentą; o *vidurkis*, imant septynerius metus arba, teisingiau tariant, tokį metų skaičių, per kurį nederlius kaitaliojasi su geru derliumi, duos įprastinę žemės, kurioje auginami javai, rentą. Bet čia gali kilti tolesnis, nors ir šalutinis, klausimas: kiek pinigų yra verti šie grūdai, arba ši renta? Aš atsakau: jie yra verti tiek, kiek liks kitam asmeniui, kuris *visą savo laiką* sunaudoja, vykdamas į sidabro kasyklų šalį, kasdamas ten šį metalą, valydamas jį, nukaldamas iš jo monetas ir nugabendamas jas ten, kur pirmasis asmuo sėjo ir nuėmė javų derlių. Antrajam asmeniui pasiliekanči suma, atskaičius visas jo išlaidas, bus visiškai lygiavertė tam grūdų kiekiui, kuris pasilieka žemdirbiui“ („Traité des taxes“⁶⁶, p. 23—24) [Rus. vertimo 34 p.]. [VIII—364]

[c] Antrojo Smito produktyvaus darbo aiškinimo šalininkas —
Džonas Stiuartas Milis]

[VII—318] Ponas *Džonas Stiuartas Milis*, veikalė „Essays on some Unsettled Questions of Political Economy“, London, 1844, taip pat plūkiasi su produktyvaus ir neproduktyvaus darbo problema; bet iš tikrųjų jis nieko neprideda prie Smito (antrojo) aiškinimo, išskyrus teigimą, kad produktyvios esančios ir tos darbo rūšys, kurios gamina pačią darbo jėgą.

„Kaupti ir atidėti atsargai tegalima *malonumo šaltinius*, o ne patį malonumą. Salies turtą sudaro visa esančių joje ilgalaikių malonumų šaltinių suma, vis tiek, ar jie būtų materialūs, ar ne; o darbas arba išlaidos, kurių tikslas yra gausinti arba išlaikyti šiuos ilgalaikius šaltinius, turi būti vadina-
ni *produktyviais*“ (minėto veikalo 82 p.). „Tai, ką suvartoja mechanikas arba verpėjas, mokydamiesi savo amato, yra suvartojama produktyviai, kitaip tariant, jų vartojimas turi tikslą ne sumažinti, o padidinti ilgalaikių malonumo šaltinių skaičių šalyje, naujai sukuriant tokį šių šaltinių kiekį, kuris viršija suvartojimo sumą“ (ten pat, p. 83).

* * *

Dabar trumpai išnagrinėsime prieš A. Smitą nukreiptas ne-
sąmones apie produktyvų ir neproduktyvų darbą.

[7] Žermanas Garnjė
[Smito ir fiziokratų teorijų vulgarizavimas]

[319] Žermano Garnjės atlikto Smito veikalo „Tautų turtin-
gumas“ (Paryžius, 1802) vertimo V tome yra išspausdintos ver-
tėjo pastabos apie šį veikalą.

„Produktyvaus darbo“— tikrai produktyvaus darbo prasme —
klausimu Garnjė laikosi fiziokratų pažiūros, tik kiek sušvelnin-
damas ją. Jis nesutinka su Smito pažiūra, kad

„produktyvus yra tas darbas, kuris susidaiktina kokiame nors dalyke,
palikdamas po savęs savo veiklos žymes, ir kurio produktas gali būti parda-
vimo arba mainų objektas“ (cit. veik., t. V, p. 169)⁶⁷. [VII—319]

[a] I kapitalą mainomo darbo suplakimas su darbu,
kuris mainomas į pajamas.
Klaidinga koncepcija apie viso kapitalo padengimą
vartotojų pajamomis]

[VIII—347] Garnjė iškelia prieš A. Smitą įvairius argumen-
tus (iš dalies juos kartoja vėlesni autoriai).

Pirma:

„Šis skyrimas yra klaidingas, nes jis remiasi nesančiu skirtumu. *Kiek-
vienas darbas yra produktyvus* ta prasme, kuria autorius vartoja žodį *pro-*

duktyvus. Tiek vienos, tiek kitos rūšies darbas yra vienodai produktyvus ta prasme, kad jis kuria kokią nors malonumą, kokią nors patogumą arba kokią nors naudą tam asmeniui, kuris apmoka šį darbą. Kitaip tas darbas nebūtų apmokamas“.

{Vadinasi, darbas produktyvus dėl to, kad jis gamina kokią nors vartojamąją vertę ir yra parduodamas, turi mainomąją vertę, t. y. pats yra prekė.}

Bet, vystydamas šią mintį, Garnjė jai pailiustruoti pateikia tokius pavyzdžius, kuriuose „neproduktyvūs darbininkai“ daro *tą pat*, gamina *tą pačią* arba tokios pat rūšies vartojamąją vertę, kaip ir „produktyvieji“. Pavyzdžiai:

„Tarnas, kuris mane aptarnauja, kūrena mano krosnis, garbanoja man plaukus, valo ir prižiūri mano drabužius ir baldus, gamina man maistą ir t. t., — šis tarnas atlieka *visiškai tokios pat rūšies patarnavimus*, kaip savo klientų baltinius skalbianči skalbėja arba juos prižiūrinti baltinių siuvėja, . . . kaip restorano, užkandinės savininkas arba smuklininkas, kurio specialybė yra gaminti maistą tiems, kas nori valgyti pas jį; kaip barzdaskutys, kirpėjas“

(bet, anot Smito, didesnė šių žmonių dalis lygiai taip pat nepriklauso prie produktyvių darbininkų, kaip ir namų tarnai),

„kurie atlieka betarpiškus patarnavimus; pagaliau, kaip mūrininkas, stogdengys, stalius, stiklius, krosnininkas ir t. t. ir t. t. ir visa ta daugybė statybos darbininkų, kurie kviečiami taisymams bei remontui ir kurių metinės pajamos tiek pat gaunamos iš remonto darbų ir paprastų taisyčių, kiek ir iš naujų statybų“.

(A. Smitas niekur nesako, kad remontavimo darbas negali fiksuotis daugiau ar mažiau ilgalaikiame daikte visiškai taip pat, kaip jame fiksuojasi naują daiktą gaminantis darbas.)

„Šią darbo rūšį sudaro ne tiek daiktų gaminimas, kiek jų išlaikymas; jos tikslas — ne tiek didinti vertę tų daiktų, kuriems ji taikoma, kiek apsaugoti juos nuo suirimo. Visi šie darbininkai, įskaitant namų tarnus, *sutaupo juos apmokančiam asmeniui jo paties turto priežiūros darbą*“.

(Vadinasi, juos galima laikyti mašinomis vertei arba, tiksliau sakant, vartojamosioms vertėms išlaikyti. Šį darbo „taupymo“ požiūrį toliau dėsto *Destiutas de Trasi*. Apie tai vėliau. Vieno žmogaus neproduktyvus darbas nepasidaro produktyvus dėl to, kad jis kitą įgalina išvengti *neproduktyvaus darbo*. Vienas iš jų jį atlieka. Dalis Smito neproduktyvaus darbo pasidaro būtina dėl darbo pasidalijimo, — tačiau tik ta dalis, kuri absoliučiai būtina daiktams suvartoti ir priklauso, taip sakant, prie *vartojimo išlaidų*, bet ir ji pasidaro būtina tik tada, kai sutaupo šį laiką produktyviam darbininkui. Bet A. Smitas neneigia šio „darbo pasidalijimo“. Jei kiekvienas žmogus būtų priverstas dirbti tiek produktyvų, tiek ir neproduktyvų darbą, o padalijus šias darbo rūšis tarp dviejų žmonių, ir viena, ir kita darbo rūšis būtų atliekama sėkmingiau, tai, pasak Smito, dėl to nė kiek

nepasikeistų ta aplinkybė, kad vienos rūšies darbas yra produktyvus, o kitos — neproduktyvus.)

„Didele dauguma atvejų jie tam — ir tik tai tam — yra samdomi“.

(originalus darbo „taupymo“ būdas: kad vienas sutaupytu savęs aptarnavimo darbą, jį turi aptarnauti dešimt žmonių; be to, tokios rūšies „neproduktyvų darbą“ daugiausia naudoja kaip tik tie, kurie nieko neveikia);

„vadinasi, arba visi jie yra *produktyvūs*, arba niekas iš jų nėra produktyvus“ (cit. veik., p. 171—172).

[348] *Antra*. Prancūzas negali užmiršti „ponte et chaussées“*. Kodėl, sako jis, turi būti vadinamas produktyviu

„privatinės prekybos arba pramonės įmonės inspektoriaus arba direktoriaus darbas, o *neproduktyviu* — darbas valstybės tarnautojo, kuris prižiūri viešųjų kelių, laivybos kanalų, uostų, pinigų sistemos ir kitų svarbių prekybą pagyvinančių veiksmų būklę; kuris prižiūri transporto bei komunikacijų saugumą, sutarčių vykdymą ir t. t. ir kurį pagrįstai būtų galima laikyti *didelės visuomeninės manufaktūros inspektoriumi*? Tai — visiškai tokios pat rūšies darbas, tik atliekamas stambesniu mastu“ (p. 172—173).

Jei toks vyrukas dalyvauja gaminant (arba išlaikant ir atgaminant) materialius daiktus, kurie, nebūdami valstybės rankose, *galėtų būti parduoti*, Smitas galėtų jo darbą pavadinti „produktyviu“. „Didelės visuomeninės manufaktūros inspektoriai“ yra grynai prancūziški kūriniai.

Trečia. Čia Garnjė pradeda šnekėti apie „moralę“. Kodėl „maloniai glostantis mano uoslę parfumerijos fabrikantas“ turi būti laikomas produktyviu darbuotoju, o „mano klausą žavin-tis“ muzikas — neproduktyviu? (p. 173). Dėl to, Smitas atsakytų, kad vienas tiekia materialinį produktą, o kitas — ne. Moralė, taip pat kaip vieno ir kito „nuopelnas“, su šiuo skyrimu nieko bendro neturi.

Ketvirta. Argi tai nėra prieštaravimas, kad „smuikų ir vargonų meistras, muzikos instrumentų prekybininkas, mechanikas ir t. t.“ yra produktyvūs, o profesijos, kurių atžvilgiu jų darbas tėra tik „parengiamoji stadija“, yra neproduktyvios?

„Galutinis ir vienu, ir kitų darbo tikslas yra *tos pačios rūšies vartojimas*. Jei galutinis vienu darbo rezultatas nėra vertas to, kad jį priskirtume prie visuomenės darbo *produktyvų*, tai kodėl turi būti palankiau žiūrima į tai, kas tėra tik *priemonė šiam rezultatui pasiekti*?“ (cit. veik., p. 173).

Šitai samprotaujant, reikėtų padaryti išvadą, kad tas, kuris valgo grūdus, yra toks pat produktyvus, kaip ir tas, kuris juos gamina. Juk kuriam tikslui gaminami grūdai? Valgymui. Vadinasi, jei valgymas yra neproduktyvus darbas, tai kodėl yra

* — pažodžiui: „tiltų ir plentų“. Taip Prancūzijoje buvo vadinama susisiekimų kelių žinyba. *Red.*

produktyvus javų auginimas, kuris tėra priemonė šiam tikslui pasiekti? Be to, valgantysis gamina smegenis, raumenis ir t. t., o argi tai nėra tokie pat taurūs produktai, kaip miežiai arba kviečiai? — galėtų paklausti A. Smitą koks nors pasipiktinęs žmonijos draugas.

Pirma, A. Smitas neneigia, kad neproduktyvus darbininkas gamina kokį nors produktą. Kitaip jis aplamai nebūtų darbininkas. Antra, tegu ir atrodo keista, kad piliules išrašantis gydytojas nėra produktyvus darbuotojas, o jas gaminantis vaistininkas yra produktyvus darbuotojas. Lygiai taip pat produktyvus darbuotojas yra smuiką dirbantis instrumentų meistras, o ne smuiku griežiantis muzikantas. Tai tegalėtų įrodyti, kad kai kurie „produktyvūs darbuotojai“ tiekia produktų, kurių vienintelė paskirtis yra būti gamybos priemone neproduktyviems darbuotojams. Bet tai nėra labiau keista, negu ta aplinkybė, kad galiausiai visi produktyvūs darbuotojai, pirma, tiekia lėšų neproduktyviems darbuotojams apmokėti, o antra, tiekia produktų, kuriuos suvartoja *jokio darbo nedirbantieji*.

Iš visų šių pastabų antras punktas yra visiškai prancūziškas, nes prancūzai niekaip negali užmiršti savo „tiltų ir plentų“; trečias suvedamas į moralę; ketvirtas — arba apima tą nesąmonę, kad vartojimas esąs toks pat produktyvus, kaip ir gamyba (o tai klaidinga buržuazinėje visuomenėje, kur vienas gamina, o kitas suvartoja), arba reiškia, kad dalis produktyvaus darbo teteikia medžiagą neproduktyvioms darbo rūšims, o to A. Smitas niekur neneigia. Tik pirmajame punkte yra teisinga mintis, kad A. Smitas antrajame savo apibrėžime vadina produktyviomis ir neproduktyviomis *tas pačias* darbo rūšis [349], arba, tiksliau sakant, kad jis sutinkamai su savo apibrėžimu turėtų pavadinti *produktyvia* tam tikrą, palyginti nežymią savo „neproduktyvaus“ darbo dalį, — bet tai yra argumentas ne prieš patį *skyrimą*, bet prieš vienų ar kitų darbo rūšių *suvedimą* į šį *skyrimą* arba prieš šio *skyrimo taikymą*.

Po visų šių pastabų mokslingasis Garnjė pagaliau pradeda dėstyti dalyką:

„Vienintelis bendras skirtumas, kurį, matyt, galima konstatuoti tarp dviejų Smito išgalvotų klasių, yra tas, kad toje klasėje, kurią jis vadina *produktyvia*, yra arba *visada gali būti tarpininkas tarp daikto gamintojo ir jo vartotojo*; o toje klasėje, kurią jis vadina *neproduktyvia*, *negali būti jokio tarpininko*, ir santykis *tarp darbuotojo ir vartotojo čia būtinai yra tiesioginis ir betarpiškas*. Aišku, kad tas, kuris naudojasi gydytojo prityrimu, chirurgo įgudimu, advokato žinionimis, muzikanto arba aktoriaus talentu arba, pagaliau, namų tarno patarnavimais, *būtinai* sueina į tiesioginį ir betarpišką santykį su kiekvienu iš šių įvairių darbuotojų, jiems atliekant savo darbą; priešingai, kitos klasės profesijose *vartojimui skirtas daiktas yra materialus ir apčiuopiamas ir dėl to gali pasidaryti keletu tarpininkavimo mainų aktų objektu*, prieš tam daiktui iš gamintojo patekus vartotojui“ (p. 174).

Šiais paskutiniais žodžiais Garnjė, pats to nepastebėdamas, parodo, koks slaptas idėjų sąryšis yra tarp Smito teorijoje esančio pirmojo skyrimo (į kapitalą mainomas darbas ir į pajamas mainomas darbas) ir antrojo skyrimo (darbas, kuris fiksuojasi materialioje, parduoti tinkamoje prekėje, ir tokioje prekėje nesifikuojantis darbas). Prekėje nesifikuojančios darbo rūšys iš prigimties dauguma atvejų *negali* būti pajungtos kapitalistiniam gamybos būdai; o kitos darbo rūšys gali būti pajungtos. Mes jau nekalbame apie tai, kad *kapitalistinės gamybos pagrindu*, kai didesnę materialių prekių — „materialių ir apčiuopiamų daiktų“ dalį gamina samdomieji darbininkai, kapitalui viešpataujant, [neproduktyvios] darbo rūšys (arba patarnavimai, ar tai būtų prostitutės arba popiežiaus patarnavimai) gali būti apmokamos tik iš produktyvių darbininkų darbo užmokesčio arba iš jų samdytojų pelno (ir iš šio pelno dalyvių pelno); mes taip pat nekalbame apie tą aplinkybę, kad šie produktyvūs darbininkai sukuria materialinę bazę neproduktyviems darbininkams pragyventi, vadinasi, jiems egzistuoti. Bet šiam plepiam prancūzų šuniui yra būdinga, kad jis, tardamasis esąs politinės ekonomijos specialistas, vadinasi, kapitalistinės gamybos tyrinėtojas, laiko *neesminiu* tą momentą, kuris šią gamybą daro kapitalistinę, būtent kapitalo mainymą į samdomąjį darbą vietoj tiesioginio pajamų mainymo į samdomąjį darbą arba darbininko tiesioginio pajamų sumokėjimo sau pačiam. Tuo būdu jam pati kapitalistinė gamyba yra neesminė forma, užuot buvusi būtina, nors tik istoriškai būtina, t. y. laikinai būtina forma visuomeniniam darbo gamybiniam pajėgumui vystytis ir darbui pavirsti visuomeniniu darbu.

„Be to, iš jo *produktyvios* klasės reikėtų pašalinti visus tuos darbininkus, kurių darbą tesudaro tai, kad jie valo, išlaiko arba taiso gatavus daiktus, nepaleisdami į cirkuliaciją jokio naujo produkto“ (p. 175).

(Smitas niekur nesako, kad darbas arba jo produktas būtinai turi jeiti į apyvartinį kapitalą. Jis gali jeiti tiesiog į pagrindinį kapitalą, kaip, pavyzdžiui, fabrike mašinas remontuojančio mechaniko darbas. Bet tokiu atveju to darbo *vertė* įeina į produkto, prekės cirkuliaciją. O jei remontą ir t. t. atliekantys darbininkai tą darbą dirba užsakytojo namuose, tai jie savo darbą maino [350] ne į kapitalą, o į pajamas.)

„Kaip tik dėl šio skirtumo *neproduktyvi* klasė yra išlaikoma, kaip pažymėjo Smitas, tik iš pajamų. Iš tikrųjų, kadangi ši klasė neturi jokio tarpininko tarp savęs ir savo produkto vartotojo, t. y. to, kuris naudojasi jos darbu, tai ją betarpiškai apmoka vartotojas, o *pastarasis moka tik iš pajamų*. Priešingai, *produktyvios* klasės darbininkus paprastai apmoka *tarpininkas, kurio tikslas yra gauti pelno iš jų darbo*; todėl jie dažniausiai yra

apmokami iš kapitalo. Bet ši kapitalą galiausiai visada padengia vartotojo pajamos; kitaip jis necirkuliuotų ir neduotų savo savininkui jokio pelno“ [p. 175].

Sis paskutinis „bet“ yra visai vaikiškas. Pirma, dalis kapitalo padengiama kapitalu, o ne pajamomis — vis tiek, ar ši dalis patenka į cirkuliaciją, ar nepatenka (pastarasis atvejis gali būti, pavyzdžiui, padengiant sėklas).

[b) Pastoviojo kapitalo padengimas, mainant kapitalą į kapitalą]

Kai anglies kasykla tiekia anglį geležies gamyklai ir gauna iš jos geležies, kuri kaip gamybos priemonė įeina į anglies kasyklos gamybos procesą, tai anglis mainoma į tos geležies vertės dydį atitinkantį kapitalą ir, atvirkščiai, geležis, kaip jos pačios vertės dydį atitinkantis kapitalas, mainoma į anglį. Ir anglis, ir geležis (kaip vartojamosios vertės) yra naujo darbo produktai, nors šis darbas gamino jau esančiomis gamybos priemonėmis. Bet per metus pagaminto darbo produkto vertė nėra tas pat, kas šiais metais naujai prijungto darbo produktas. Ji taip pat padengia ir gamybos priemonėse sudaiktinto ankstesniojo darbo vertę. Vadinasi, ta visuminio produkto dalis, kuri yra lygi šiai vertei, nėra dalis šių metų darbo produkto, o yra ankstesniojo darbo atgaminimas.

Kaip pavyzdį paimkime anglies kasyklos, geležies gamyklos, lentpiūvės ir mašinų gamyklos vienos dienos darbo produktą. Tarkime, kad visose šiose įmonėse pastovusis kapitalas yra lygus trečdaliui visų produkto vertės sudėtinių dalių, t. y. kad ankstesniojo darbo santykis su gyvuoju darbu yra 1 : 2. Sakysim, šių įmonių vienos dienos produktas yra x, x', x'', x''' . Šie produktai yra tam tikri anglies, geležies, miško medžiagos ir mašinų kiekiai. Kaip tokie, jie yra vienos dienos darbo produktai (bet taip pat per dieną suvartotų žaliavų, kuro, mašinų įrengimų ir t. t., prisidėjusių prie vienos dienos gamybos, produktai). Tarkime, kad jų vertės bus z, z', z'', z''' . Šios vertės nėra šitos dienos darbo produktai, nes $\frac{z}{3}, \frac{z'}{3}, \frac{z''}{3}, \frac{z'''}{3}$ tėra lygūs tai vertei, kurią turėjo pastovieji šių z, z', z'', z''' elementai, prieš įeidami į šios dienos darbo procesą. Vadinasi, taip pat ir $\frac{x}{3}, \frac{x'}{3}, \frac{x''}{3}, \frac{x'''}{3}$, arba trečdalis pagamintų vartojamųjų verčių, teatstovauja tik ankstesniojo darbo vertei ir nuolat ją atgamina. {Čia vykstantys mainai tarp ankstesniojo darbo ir gyvojo darbo *produkto* iš prigimties yra visiškai skirtingi nuo mainų tarp darbo jėgos ir kaip kapitalas egzistuojančių darbo sąlygų.}

$x = z$; tačiau šis z yra viso x vertė⁶⁸, o $\frac{1}{3} z$ yra visame x esančios žaliavos ir t. t. vertė. Vadinasi, $\frac{x}{3}$ yra ta vienos dienos darbo produkto dalis {bet anaipol ne vienos dienos darbo produktas, o, priešingai, su dienos darbu susijusio ankstesnės dienos darbo, aplamai ankstesniojo darbo, produktas}, kurioje vėl pasireiškia ir yra padengiamas su dienos darbu susijęs ankstesnysis darbas. Tiesa, bet kuri tikslai tikrųjų produktų (geležies, anglies ir t. t.) kiekį tereiškianti šio x dalis pagal vertę vienu trečdaliu yra ankstesnysis darbas ir dviem trečdaliais — tą dieną atliktas ir prijungtas darbas. Ankstesnysis darbas ir šios dienos darbas vienoda proporcija įeina tiek į produktų sumą, tiek ir į kiekvieną atskirą produktą, sudarantį šios sumos sudėtinę dalį. Bet jei visą produktą padalysime į dvi dalis, dėdami vienoje pusėje $\frac{1}{3}$, o kitoje pusėje — $\frac{2}{3}$ jo, tai gausime tą pat, kaip kad pirmasis $\frac{1}{3}$ atstovautų tik ankstesniajam darbui, o kiti $\frac{2}{3}$ — tik šios dienos darbui. Iš tikrųjų, pirmasis $\frac{1}{3}$ atstovauja visam į visuminį produktą įėjusiam ankstesniajam darbui, visai suvartotų gamybos priemonių vertei. Vadinasi, atėmus šį $\frac{1}{3}$, kiti $\frac{2}{3}$ tegali atstovauti tik vienos dienos darbui. Ir iš tikrųjų jie atstovauja visam tam darbo kiekiui, kuris per dieną buvo prijungtas prie gamybos priemonių.

Tuo būdu pastarieji $\frac{2}{3}$ yra lygūs gamintojo pajamoms (pelniui ir darbo užmokesčiui). Gamintojas gali juos suvartoti, t. y. išleisti savo individualinio vartojimo reikmenims. Tarkime, kad šiuos $\frac{2}{3}$ per dieną pagaminamos anglies nuperka vartotojai, arba pirkėjai, ne už pinigais, o mainais už tas prekes, kurias jie prieš tai pavertė pinigais, kad už juos pirktų anglį. Dalis anglies iš šių $\frac{2}{3}$ įeis į pačių anglies gamintojų individualinį vartojimą — butams apkūrenti ir t. t. Vadinasi, ši dalis neįeina į cirkuliaciją arba, jeigu ji jau yra įėjusi į cirkuliaciją, jos pačios gamintojai išima ją atgal [351]. Atėmus iš $\frac{2}{3}$ anglies šią pačių anglies gamintojų suvartojamą dalį, visas likęs kiekis (jeigu jie nori jį suvartoti) jų turi būti išmainytas į individualinio vartojimo reikmenis.

Vykstant šiems mainams, anglies gamintojams yra visai nesvarbu, ką būtent maino į anglį vartojimo reikmenų pardavėjai: savo kapitalą ar savo pajamas; kitaip tariant, ar, pavyzdžiui, gelumbės fabrikantas savo gelumbę maino į anglį, kad apkūrentų savo butą (šiuo atveju anglis, savo ruožtu, jam yra vartojimo reikmuo, ir jis apmoka ją savo pajamomis, tam tikru pelną sudarančiu gelumbės kiekiu), ar Džemsas, gelumbės fabrikanto tarnas, maino į anglį jo kaip darbo užmokestį gautą gelumbę (šiuo atveju anglis vėl yra vartojimo reikmuo ir mai-

noma į gelumbės fabrikanto pajamas; pastarasis, savo ruožtu, savo pajamas buvo išmainęs į neproduktyvų tarno darbą), ar, pagaliau, gelumbės fabrikantas maino gelumbę į anglį, siekdamas padengti jo fabrikui reikalingą, bet jau suvartotą anglį. (Pastaruju atveju gelumbės fabrikanto mainais duodama gelumbė jam yra pastovusis kapitalas, vienos iš jo gamybos priemonių vertė; o anglis jam yra ne tik vertė, bet ir tam tikra gamybos priemonė in natura*. O anglies pramonininkui gelumbė yra vartojimo reikmuo, ir abi, tiek gelumbė, tiek ir anglis, jam yra pajamos: anglis — nerealizuotos formos pajamos, gelumbė — realizuotos formos pajamos.)

Kai dėl paskutinio $\frac{1}{3}$ anglies, tai anglies pramonininkas negali jo išleisti savo individualinio vartojimo reikmenims, negali jo išleisti kaip pajamas. Jis priklauso gamybos procesui (arba reprodukcijos procesui) ir turi būti paverstas geležimi, miško medžiaga, mašinomis, jo pastoviojo kapitalo sudėtinės dalis sudarančiais dalykais, be kurių anglies gavyba negali būti atnaujinama arba tęsiama. Žinoma, jis galėtų ir šį $\frac{1}{3}$ išmainyti į vartojimo reikmenis (arba, tai yra tas pat, į šių reikmenų gamintojų pinigus), tačiau tik ta sąlyga, kad jis šiuos vartojimo reikmenis vėl išmainys į geležį, miško medžiagą, mašinas, tad jie neįeis nei į jo paties vartojimą, nei į jo pajamų išleidimą, o įeis į miško medžiagos, geležies, mašinų gamintojų vartojimą ir jų pajamų išleidimą, ir visi šie miško medžiagos, geležies ir t. t. gamintojai, savo ruožtu, yra tokioje būklėje, kad jie $\frac{1}{3}$ savo produkto negali išleisti individualinio vartojimo reikmenims.

Bet tarkime dabar, kad anglis įeina į geležies gamintojo, miško pramonininko, mašinų gamintojo pastovųjį kapitalą. Ant ra vertus, geležis, miško medžiaga, mašinos įeina į anglies pramonininko pastovųjį kapitalą. Tad jeigu šie jų produktai ta pačia vertės suma tarpusavyje įeina [į jų pastoviuosius kapitalus], tai jie padengia vienas kitą in natura, ir vienas iš kontrahentų teturi tik sumokėti kitam balanso skirtumą, būtent tiek, kiek pirktųjų prekių vertė viršija parduotųjų vertę. Iš tikrųjų pinigai praktikoje čia tepasireiškia (tarpininkaujant vekseliams ir t. t.) tik kaip *mokėjimo priemonė*, o ne kaip moneta, ne kaip cirkuliacijos priemonė, ir yra panaudojami tik balanso skirtumui sumokėti. Tam tikra šio trečdalis anglies dalis anglies gamintojui bus reikalinga savai reprodukcijai, visiškai taip pat, kaip tam tikra dviejų trečdalių dalis jo buvo atskaityta iš produkto savam vartojimui.

* — natūra, natūraline forma. *Red.*

Visas kiekis anglies, geležies, miško medžiagos ir mašinų, kurios tokiu būdu tarpusavyje padengia viena kitą, vykstant pastoviojo kapitalo mainams į pastovųjį kapitalą, vienos natūralinės formos pastoviojo kapitalo mainams į kitos natūralinės formos pastovųjį kapitalą, neturi absoliučiai nieko bendro nei su pajamų mainais į pastovųjį kapitalą, nei su pajamų mainais į pajamas. Ši produkto dalis vaidina visiškai tokį pat vaidmenį, kaip sėklos žemdirbystėje arba gyvulių pagrindinis fondas gyvulininkystėje. Tai toji *per metus pagaminto darbo produkto* — kalbama ne apie *šiais metais naujai prijungto darbo* produktą, bet tiek apie šiu metų darbo, tiek ir ankstesniojo darbo produktą — dalis, kuri (esant nesikeičiančioms gamybos sąlygoms) kasmet padengia pačią save kaip gamybos priemonė, kaip pastovusis kapitalas, — padengia, neįeidama į jokią kitą cirkuliaciją, išskyrus cirkuliaciją tarp vienu ir kitu verslovininkų, ir nedarydama įtakos *vertei* tos produkto dalies, kuri įeina į cirkuliaciją tarp verslovininkų ir vartotojų*.

Tarkime, kad visas $\frac{1}{3}$ anglies tokiu būdu in natura mainomas į savus gamybos elementus, į geležį, miško medžiagą, mašinas. {Galėtų būti ir taip, kad jis tiesiogiai mainomas, pavyzdžiui, tik į mašinas, bet mašinų gamintojas, savo ruožtu, maino jį kaip pastovųjį kapitalą ne tik į savo pastovųjį kapitalą, bet taip pat į geležies gamintojo ir miško pramonininko pastovųjį kapitalą.} Tokiu atveju kiekvienas centneris anglies iš tų $\frac{2}{3}$ anglies pramonininko produkto, [352] kuriuos jis išmainė į vartojimo reikmenis, t. y. išmainė kaip pajamas, susidėtų, tiesa, pagal savo vertę — kaip ir visas produktas — iš dviejų dalių: $\frac{1}{3}$ centnerio būtų lygus vienam centneriui anglies pagaminti suvartotų gamybos priemonių vertei, o $\frac{2}{3}$ centnerio būtų lygūs darbui, kurį anglies pramonininkas yra prijungęs prie šio $\frac{1}{3}$ centnerio. Tačiau jei visas anglies pramonininko produktas yra, pavyzdžiui, 30 000 centnerių, tai kaip pajamas anglies pramonininkas tcišmaino tik 20 000 centnerių. Kitus 10 000 centnerių, laikantis mūsų prielaidos, padengia geležis, miško medžiaga, mašinos ir t. t. ir t. t.; trumpai tariant, visa, gaminant 30 000 centnerių, suvartotų gamybos priemonių vertė in natura yra padengiama tokios pat rūšies ir tokios pat vertės gamybos priemonėmis.

Tuo būdu 20 000 centnerių pirkėjai iš tikrųjų nemoka nė vieno fartingo už tuose 20 000 centnerių esančio ankstesniojo darbo vertę, nes 20 000 centnerių tėra tie $\frac{2}{3}$ visuminio produkto vertės, kuriuose susidaiktina naujai prijungtas darbas. Išėina tas pat, kaip kad šiuose 20 000 centnerių tebutų tik naujai pri-

* Zr. šios knygos 88—89 ir 105 p. Red.

jungtas (pavyzdžiui, per metus) darbas ir juose visiškai nebūtų ankstesniojo darbo. Vadinasi, pirkėjas apmoka visą kiekvieno centnerio vertę: ankstesnįjį darbą plius naujai prijungtas darbas, ir vis dėlto jis apmoka tik naujai prijungtą darbą; ir taip yra kaip tik dėl to, kad jis perka tik 20 000 centnerių, t. y. tik tą visuminio produkto dalį, kuri yra lygi viso naujai prijungto darbo vertei. Lygiai taip pat jis neapmoka žemdirbio sėklos virš tų kviečių, kuriuos jis valgo. Geležies, miško medžiagos, mašinų ir t. t. gamintojai padengė vienas kitam šią produkto dalį; vadinasi, jie antrą kartą neturi jos padengti. Jie padengė ją ta savo produkto dalimi, kuri, būdama metinis jų darbo produktas, visai nėra jų šiais metais prijungto darbo produktas, o, atvirkščiai, yra ta jų metinio produkto dalis, kuri atstovauja ankstesniajam darbui. Be naujo darbo nebūtų produkto; bet jo nebūtų ir be to darbo, kuris sudaiktintas gamybos priemonėse. Jeigu jis būtų vien naujo darbo produktas, tai jo vertė būtų mažesnė, negu ji yra dabar, ir tada nė vienos produkto dalies nereiktų grąžinti gamybai. Tačiau jei kitas darbo būdas [t. y. gamybos priemonių panaudojimu pagrįstas būdas] nebūtų našesnis ir netiektų didesnio produkto kiekio,— nors dalis produkto turi būti grąžinta gamybai,— tai jo niekas nenaudotų.

Nors nė viena šio $\frac{1}{3}$ anglies vertės sudėtinė dalis neįeina į 20 000 centnerių anglies, kurie parduodami kaip pajamos, vis dėlto, pasikeitus šio $\frac{1}{3}$, arba 10 000 centnerių, atstovaujamo pastoviojo kapitalo vertei, pasikeistų ir kaip pajamos parduodamų kitų $\frac{2}{3}$ anglies vertė. Tarkime, kad pabrangsta gamyba geležies, miško medžiagos, mašinų ir t. t., trumpai tariant, tų gamybos elementų, į kuriuos suvedamas nurodytas $\frac{1}{3}$ produkto. O anglies gavybos darbo našumas lieka nepasikeitęs. Sunaudojant tą patį geležies, miško medžiagos, anglies, mašinų ir darbo kiekį, pagaminama, kaip ir anksčiau, 30 000 centnerių anglies. Bet kadangi geležis, miško medžiaga ir mašinos pabrango, reikalauja daugiau darbo laiko, negu anksčiau, tai už jas reikia atiduoti daugiau anglies, negu anksčiau.

[353] Tarkime, kad produktas, kaip ir anksčiau, yra 30 000 centnerių anglies. Anglies kasyklos darbo našumas liko toks pat, koks jis buvo anksčiau. Panaudojant tokį pat gyvojo darbo kiekį ir tokią pat miško medžiagos, geležies, mašinų ir t. t. masę, pagaminama, kaip ir anksčiau, 30 000 centnerių anglies. Gyvasis darbas, kaip ir anksčiau, pasireiškia tokia pat verte, sakysim — 20 000 sv. st. (pinigine išraiška). Priešingai, miško medžiaga, geležis ir t. t., trumpai tariant, pastovusis kapitalas, dabar vietoj 10 000 kainuoja 16 000 sv. st., t. y. esantis jose darbo laikas padidėjo $\frac{6}{10}$, arba 60%.

Visuminio produkto vertė dabar yra 36 000 sv. st. vietoj ankstesnių 30 000 sv. st.; vadinasi, ji padidėjo $\frac{1}{5}$, arba 20%. Tuo būdu ir bet kuri produkto dalis dabar kainuoja $\frac{1}{5}$, arba 20%, brangiau, negu anksčiau. Jeigu anksčiau centneris anglies kainavo 1 sv. st., tai dabar jis kainuoja 1 sv. st. + $\frac{1}{5}$ sv. st. = 1 sv. st. 4 šil. Anksčiau iš visuminio produkto vienas trečdalis, arba $\frac{3}{9}$, buvo lygus pastoviam kapitalui, o du trečdaliai buvo lygūs prijungtajam darbui. Dabar pastovusis kapitalas santykinai su visuminio produkto verte kaip $16\ 000 : 36\ 000 = \frac{16}{36} = \frac{4}{9}$. Vadinasi, dabar pastovusis kapitalas sudaro $\frac{1}{9}$ [visuminio produkto vertės] daugiau, negu anksčiau. Ta produkto dalis, kuri yra lygi prijungtojo darbo vertei, anksčiau sudarė $\frac{2}{3}$, arba $\frac{6}{9}$, produkto, dabar -- $\frac{5}{9}$.

Tuo būdu turime:

	<i>Pastovusis kapitalas</i>	<i>Prijungtasis darbas</i>
<i>Vertė</i> = 36 000 sv. st.	16 000 sv. st. ($\frac{4}{9}$ produkto)	20 000 sv. st. (tokia pat vertė, kaip ir anksčiau; $\frac{5}{9}$ produkto)
<i>Produktas</i> = 30 000 cntn.	13 333 $\frac{1}{3}$ cntn.	16 666 $\frac{2}{3}$ cntn.

Angliakasių darbas nepasidarė mažiau našus, bet visuminis anglies gavybai sunaudotas darbas (angliakasių darbas plus ankstesnysis darbas) pasidarė mažiau našus; būtent, pastoviam kapitalui tenkančiai vertės sudėtinei daliai [354] padengti dabar reikia $\frac{1}{9}$ visuminio produkto daugiau, o naujai prijungto darbo vertė sudaro $\frac{1}{9}$ produkto mažiau. Geležies, miško medžiagos ir t. t. gamintojai dabar, kaip ir anksčiau, teapmokės tik 10 000 centnerių anglies. Anksčiau šis anglies kiekis jiems kainavo 10 000 sv. st. Dabar jis jiems kainuos 12 000 sv. st. Taigi dalis pastoviojo kapitalo kaštų jiems būtų padengta dėl to, kad už tą anglies dalį, kurią jie gauna vietoj geležies ir t. t., jie turėtų mokėti didesnę kainą. Bet anglies gamintojas turi pirkti iš jų už 16 000 sv. st. žaliavų ir t. t. Vadinasi, jis turi sumokėti 4 000 sv. st. balanso skirtumą, o tai sudaro 3 333 $\frac{1}{3}$ centnerio anglies. Taigi jis, kaip ir anksčiau, tiekia vartotojams 16 666 $\frac{2}{3}$ centnerio + 3 333 $\frac{1}{3}$ centnerio = 20 000 centnerių anglies, t. y. $\frac{2}{3}$ produkto; bet vartotojai dabar vietoj 20 000 sv. st. turi už juos sumokėti 24 000 sv. st. Šia suma jie turi padengti jam ne tik naujai prijungtą darbą, bet ir dalį pastoviojo kapitalo.

Kalbant apie vartotojus, dalykas būtų labai paprastas. Jeigu jie panorėtų vartoti ankstesnį anglies kiekį, tai turėtų už jį sumokėti $\frac{1}{5}$ daugiau, vadinasi, turėtų iš savo pajamų pentada-

liu mažiau išleisti kitiems produktams pirkti, laikantis prielaidos, kad kiekvienai gamybos šakai gamybos kaštai liko nepasikeitę. Sunkumą tesudaro štai kas: koku būdu anglies gamintojas sumoka 4 000 sv. st. už tą geležį, miško medžiagą ir t. t., už kurią mainais šių produktų gamintojams nereikia anglies? Savo 3 333 $\frac{1}{3}$ centnerio anglies, lygius šiems 4 000 sv. st., jis pardavė anglies vartotojams ir gavo iš jų įvairių prekių. Bet jos negali įeiti nei į jo asmeninį vartojimą, nei į jo darbininkų vartojimą; jas turi suvartoti geležies, miško medžiagos ir t. t. gamintojai, nes šiais reikmenimis jis turi padengti savo 3 333 $\frac{1}{3}$ centnerio anglies vertę. Kai kas gali pasakyti: dalykas labai paprastas. Visi anglies vartotojai turi $\frac{1}{5}$ mažiau suvartoti visų kitų prekių arba iš kiekvienos savo prekės turi $\frac{1}{5}$ daugiau atiduoti už anglį. Kaip tik šis $\frac{1}{5}$ panaudojamas miško medžiagos, geležies ir t. t. gamintojų vartojimui padidinti. Tačiau prima facie* yra nesuprantama, koku būdu našumo sumažėjimas geležies gamykloje, mašinų gamyboje, miško pramonėje ir t. t. įgalina geležies, mašinų, miško medžiagos gamintojus suvartoti didesnes pajamas, negu anksčiau; juk mes laikomės prielaidos, kad jų produktų kaina yra lygi jų vertei ir todėl ji didėja tik proporcingai jų darbo našumo mažėjimui.

Mes laikomės prielaidos, kad geležies, miško medžiagos, mašinų vertė padidėjo $\frac{3}{5}$, t. y. 60%. Tai gali įvykti tik dėl dviejų priežasčių. Arba geležies, miško medžiagos ir t. t. gamyba pasidarė mažiau naši dėl to, kad sumažėjo šiose gamybos šakose naudojamo gyvojo darbo našumas, tad tam pačiam produktui pagaminti reikia panaudoti didesnį darbo kiekį. Šiuo atveju geležies, miško medžiagos, mašinų gamintojai turėtų panaudoti $\frac{3}{5}$ daugiau darbo, negu anksčiau. Darbo užmokesčio norma liko ta pati, nes darbo našumo sumažėjimas tik laikinai tepalietė atskirus produktus. Vadinasi, nepasikeitė ir pridėamosios vertės norma. Dabar gamintojui reikia 24 darbo dienų ten, kur anksčiau jam reikėjo 15, bet darbininkams jis, kaip ir anksčiau, moka tik už kiekvienos iš šių 24 darbo dienų 10 darbo valandų ir, kaip anksčiau, verčia juos nemokamai dirbti kasdien po 2 valandas. Tuo būdu, jeigu anksčiau 15 darbininkų dirbo 150 valandų sau ir 30 valandų įmonininkui, tai dabar 24 darbininkai dirba 240 valandų sau ir 48 valandas įmonininkui. (Pelno norma mums čia nerūpi.) Darbo užmokestis sumažėtų tik tuo atveju, jeigu jis būtų sunaudojamas geležiai, miško medžiagai, mašinoms ir t. t., bet taip nėra. 24 darbininkai dabar suvartoja $\frac{3}{5}$ daugiau, negu anksčiau suvartodavo 15. Vadinasi, anglies gamintojai dabar gali parduoti jiems (t. y. jų

* — iš pirmo žvilgsnio. Red.

samdytojui, kuris moka jiems darbo užmokestį) atitinkamai didesnę 3 333 $\frac{1}{3}$ centnerio vertės dalį.

Arba našumas geležies, miško pramonėje ir t. t. sumažėja dėl to, kad pabrango jų pastoviojo kapitalo, jų gamybos priemonių dalys. Tuomet [kitoms gamybos šakoms] vėl iškyla ta pati alternatyva, ir galiausiai našumo sumažėjimo rezultatas turi būti padidėjęs panaudojamo gyvojo darbo kiekis, vadinasi, ir padidėjęs darbo užmokestis, kurį anglies vartotojai iš dalies yra sumokėję anglies pramonininkui kaip paminėtuosius 4 000 sv. st.

Tose gamybos šakose, kur panaudojamas papildomas darbo kiekis, padidėja ir pridedamosios vertės masė, nes yra padidėjęs panaudotų darbininkų skaičius. Antra vertus, pelno norma sumažėja tiek pat, kiek [yra padidėjusi vertė] visų jų pastoviojo kapitalo elementų, į kuriuos įeina jų pačių produktas, tiek tuo atveju, kai jos dalį savo produkto pačios suvartoja kaip gamybos priemonę, tiek ir tuo atveju — pavyzdžiui, turint galvoje anglį,— kai jų produktas įeina, kaip gamybos priemonė, į jų pačių gamybos priemones. Bet jei darbo užmokesčiui sunaudotas jų apyvar-tinis kapitalas padidėjo daugiau, negu padengtiną jų pastoviojo kapitalo dalis, tai taip pat padidės ir jų pelno norma, ir jos [355] dalyvaus suvartojant tam tikrą paminėtųjų 4 000 sv. st. dalį.

Pastoviojo kapitalo vertės padidėjimas (sumažėjus našumui šį pastovųjį kapitalą tiekiančiose darbo šakose) didina vertę produkto, į kurį įeina šis pastovusis kapitalas, ir mažina tą produkto dalį (in natura), kuri padengia naujai prijungtą darbą,— vadinasi, dėl to šis darbas, išreiškiant jį jo paties produktu, pasidaro mažiau našus. Tai pastoviojo kapitalo daliai, kuri mainoma in natura, viskas lieka nepasikeitę. Kaip ir anksčiau, toks pat geležies, miško medžiagos, anglies kiekis yra in natura mainomas sunaudotai geležiai, miško medžiagai, angliai padengti, ir kainų padidėjimas čia tarpusavyje išsilygina. Bet tas anglies perteklius, kuris dabar sudaro dalį anglies pramonininko pastoviojo kapitalo ir į šiuos natūralinius mainus neįeina, mainomas, kaip ir anksčiau, į pajamas (anksčiau minėtu atveju dalis jo mainoma ne tik į darbo užmokestį, bet ir į pelną); skirtumas tėra tas, kad šios pajamos priklauso jau nebe ankstesniems vartotojams, o gamintojams, dirbantiems tose gamybos sferose, kur buvo panaudotas didesnis darbo kiekis, t. y. padidėjo darbininkų skaičius.

Jei kuri nors gamybos šaka gamina produktus, kurie teįeina tik į individualinį vartojimą, bet neįeina kaip gamybos priemonės nei į kurią nors kitą gamybos šaką (gamybos priemonėmis čia visada reikia suprasti pastovųjį kapitalą), nei į jos pačios

atgaminimą (taip būna, pavyzdžiui, žemdirbystėje, gyvulininkystėje, anglies pramonėje, kur pati anglis įeina į gamybą kaip pagalbinė medžiaga), tai metinis šios šakos produktas {galimas perteklius virš metinio produkto šiam klausimui reikšmės neturi} visada turi būti apmokamas iš pajamų, t. y. iš darbo užmokesčio arba pelno.

Paimkime anksčiau pateiktą* pavyzdį, kuriame buvo kalbama apie audeklą. 3 uolektys audeklo dviem trečdaliais susideda iš pastoviojo kapitalo ir vienu trečdaliu iš prijungtojo darbo. Vadinasi, 1 uolektis audeklo atstovauja prijungtajam darbui. Jei pridedamoji vertė yra 25%, tai penktadalis vienos uolekties atstovauja pelnui, o kiti keturi penktadaliai uolekties — atgaminant darbo užmokesčiui. $\frac{1}{5}$ suvartoja pats fabrikantas, arba, tai yra tas pat, jį suvartoja kiti, apmokėdami jam jo vertę, kurią jis suvartoja kaip jų pačių arba kurias nors kitas prekes. {Paprastumo dėlei čia visas pelnas neteisingai laikomas pajamomis.} O kitus $\frac{4}{5}$ uolekties jis vėl išmoka kaip darbo užmokesčių; jo darbininkai suvartoja juos kaip savo pajamas — arba tiesiogiai, arba mainais į kitus vartoti tinkamus produktus, kurių savininkai vartoja audeklą.

Abi šios dalys kartu trijose uolektyse audeklo sudaro visą tą dalį, — 1 uolektį audeklo, — kurią patys audeklo gamintojai gali suvartoti kaip pajamas. Kitos 2 uolektys atstovauja fabrikančio pastoviajam kapitalui; jos vėl turi būti paverstos audeklo gamybos sąlygomis — verpalais, mašinomis ir t. t. Fabrikanto požiūriu 2 uolekčių audeklo mainai yra pastoviojo kapitalo mainai, bet jis gali jas išmainyti tik į kitų asmenų pajamas. Vadinasi, jis moka už verpalus, sakysim, $\frac{4}{5}$ dviejų uolekčių, arba $\frac{8}{5}$ uolekties, o už mašinas — $\frac{2}{5}$ uolekties. Verpėjas ir mašinų gamintojas kiekvienas savo ruožtu gali suvartoti $\frac{1}{3}$ šių audeklo kiekių, t. y. vienas iš $\frac{8}{5}$ uolekties gali suvartoti $\frac{8}{15}$ uolekties, o kitas iš $\frac{2}{5} - \frac{2}{15}$. Kartu — $\frac{10}{15}$, arba $\frac{2}{3}$, uolekties. O kitos $\frac{20}{15}$, arba $\frac{4}{3}$, uolekties turi jiems padengti žaliavas — linus, geležį, anglį ir t. t., ir kiekvienas iš šių daiktų, savo ruožtu, pats susiskaido į pajamoms (naujai prijungtam darbui) atstovaujančią dalį ir į kitą dalį, kuri atstovauja pastoviajam kapitalui (žaliavoms ir pagrindiniam kapitalui ir t. t.).

Bet šios pastarosios $\frac{4}{3}$ uolekties audeklo tegali būti suvartotos tik kaip pajamos. Taigi tai, kas galiausiai verpaluose ir mašinoje pasireiškia kaip pastovusis kapitalas ir kuo verpėjas ir mašinų gamintojas padengia linus, geležį, anglį ir t. t. (paliekant nuošalyje tą geležies, anglies ir t. t. dalį, kurią mašinų gamintojas padengia mašinomis), tegali atstovauti vien linų, geležies,

* Zr. šios knygos 73 ir sek. p. Red.

anglies daliai, kuri sudaro linų, geležies, anglies gamintojų pajamas ir už kurią, vadinasi, nereikia padengti pastoviojo kapitalo; kitaip tariant, tai, kas verpaluose ir mašinoje pasireiškia kaip pastovusis kapitalas, turi priklausyti tai linų, geležies, anglies ir t. t. gamintojų produkto daliai, kurioje, kaip anksčiau parodėme, nėra jokios pastoviojo kapitalo dalies. Bet geležies, anglies, linų ir t. t. atstovaujamas pajamas geležies, anglies ir t. t. gamintojai suvartoja kaip audeklą arba kitus vartoti tinkamus produktus, nes jų pačių produktai kaip tokie visiškai neįeina arba tik nežymia dalimi teįeina į jų individualinę vartojimą. Vadinasi, dalis geležies, linų ir t. t. gali būti mainoma į produktą, teįeinantį tik į individualinį vartojimą,— į audeklą — ir mainais už šį produktą gali pilnutinai padengti verpėjo pastovųjį kapitalą, o mašinų gamintojo pastovųjį kapitalą — iš dalies, kai tuo tarpu verpėjas ir mašinų gamintojas, savo ruožtu, suvartoja audeklą, mainais už jį atiduodami jų pajamoms atstovaujančią savo verpalų ir mašinų dalį, ir tuo būdu padengia audėjo pastovųjį kapitalą.

Vadinasi, tikrovėje visas audeklas yra suvedamas į audėjo, verpėjo, mašinų gamintojo, linų augintojo, anglies ir geležies gamintojo pelną ir darbo užmokestį; tuo pačiu metu jie padengia visą audėjo ir verpėjo pastovųjį kapitalą. Apskaičiavimas nesibalansuotų, jei pastarieji žaliavų gamintojai turėtų savo pastovųjį kapitalą padengti, mainydami į audeklą, nes tai yra individualinio vartojimo reikmuo, kuris į jokią gamybos sferą neįeina kaip gamybos priemonė, kaip [356] dalis pastoviojo kapitalo. Apskaičiavimas teisingas dėl to, kad linų augintojo, anglies pramonininko, geležies, mašinų gamintojo ir t. t. mainais už jų produktą pirktas audeklas tepadengia tą jų produkto dalį, kuri *jiems* yra pajamos, o jų pirkėjams — pastovusis kapitalas. Tai tėra galima tik dėl to, kad tą jų produkto dalį, kuri nėra suvedama į pajamas, vadinasi, negali būti išmainyta į vartoti tinkamus produktus, jie padengia in natura, t. y. pastovųjį kapitalą mainydami į pastovųjį kapitalą.

Gali atrodyti keista, jog laikomasi prielaidos, kad darbo našumas tam tikroje gamybos šakoje liko nepasikeitęs ir kad vis dėlto jis sumažėjo, jei šioje gamybos šakoje panaudojamo gyvojo darbo našumą išreikšime jo paties produktu. Bet dalykas yra labai paprastas.

Tarkime, kad verpėjo darbo produktas yra 5 svarai verpalų. Sakysim, kad jam pagaminti verpėjui tereikia tik 5 svarų medvilnės (vadinasi, nebūna jokių atliekų); tarkime, kad svaras verpalų kainuoja 1 šil. (mes abstrahuojamės nuo mašinų, t. y. laikomės prielaidos, kad jų vertė nesumažėjo ir nepadidėjo; vadinasi, nagrinėjamuoju atveju jos yra lygios nuliui). Svaras

medvilnės kainuoja 8 pensus. Iš 5 šil., kuriuos kainuoja 5 svarai verpalų, 40 pensų (5×8 pensų) = 3 šil. 4 pensai, tenka medvilnei ir 5×4 pensų = 20 pensų = 1 šil. 8 pensai, — naujai prijungtam darbiui. Vadinasi, iš viso produkto $3\frac{1}{3}$ svaro verpalų (3 šil. 4 pensų vertės) tenka pastoviam kapitalui, o $1\frac{1}{3}$ svaro verpalų — darbiui. Tuo būdu du trečdaliai 5 svarų verpalų padengia pastovųjį kapitalą, o vienas trečdalis 5 svarų verpalų, arba $\frac{2}{3}$ svaro, yra ta produkto dalis, kuri apmoka darbą.

Tarkime, kad medvilnės svaro kaina pakilo 50%, nuo 8 pensų iki 12 pensų, t. y. iki 1 šil. Tokiu atveju 5 svarai verpalų kainuoja: 5 šil. už 5 svarus medvilnės ir 1 šil. 8 pensus už prijungtą darbą, kurio kiekis, todėl ir pinigais išreikšta vertė lieka nepasikeitę. Tuo būdu 5 svarai verpalų dabar kainuoja 5 šil. + 1 šil. 8 pensai = 6 šil. 8 pensai. Iš šių 6 šil. 8 pensų dabar žaliavoms tenka 5 šil., o darbiui — 1 šil. 8 pensai.

6 šil. 8 pensai = 80 pensų, iš kurių 60 pensų tenka žaliavoms, o 20 pensų — darbiui. Dabar darbas tesudaro 20 pensų iš bendros 5 svarų verpalų vertės (80 pensų), arba $\frac{1}{4}$ = 25%; anksčiau — $33\frac{1}{3}\%$. Antra vertus, žaliavos sudaro 60 pensų, t. y. $\frac{3}{4}$ = 75%; anksčiau jos tesudarė $66\frac{2}{3}\%$. Kadangi 5 svarai verpalų dabar kainuoja 80 pensų, tai 1 svaras kainuoja $\frac{80}{5}$ = 16 pensų. Vadinasi, už savo 20 pensų — [naujai prijungto] darbo vertę — [verpėjas] iš 5 svarų verpalų gaus $1\frac{1}{4}$ svaro, o kiti $3\frac{3}{4}$ svaro tenka žaliavoms. Anksčiau [naujai prijungtam] darbiui (pelnui ir darbo užmokesčiui) teko $\frac{2}{3}$ svaro, o pastoviam kapitalui — $3\frac{1}{3}$ svaro. Vadinasi, darbas, išreikštas jo paties produktu, pasidarė mažiau našus, nors jo našumas nepasikeitė, o tik pabrango žaliavos. Darbas liko toks pat našus, kaip ir anksčiau, nes tas pats darbas per tą patį laiką paverčia 5 svarus medvilnės į 5 svarus verpalų ir tikrasis šio darbo produktas (pagal vartojamąją vertę) tėra tik *verpalų forma*, kurią yra įgavusi medvilnė. 5 svarams medvilnės, kaip ir anksčiau, tas pats darbas yra suteikęs verpalų formą. Tačiau tikrasis produktas susideda ne tik iš šios verpalų formos, bet taip pat ir iš medvilnės pluošto — iš tos medžiagos, kuriai suteikta ši forma, o šios medžiagos vertė palyginti su šią formą suteikiančiu darbu dabar sudaro didesnę, negu anksčiau, visuminio produkto dalį. Todėl tas pats verpimo darbo kiekis dabar apmokamas mažesniu verpalų kiekiu, kitaip tariant — sumažėja šį darbą padengianti produkto dalis.

Tiek šiuo klausimu.

(c) Garnjės polemikos prieš Smitą vulgariosios prielaidos.

Garnjės sugrįžimas prie fiziokratų pažiūrų.

Pažiūra į neproduktyvių darbuotojų vartojimą kaip į gamybos šaltinį — žingsnis atgal palyginti su fiziokratais.

Taigi, pirma, klaidingas yra Garnjės teigimas, kad visas kapitalas galiausiai visada yra padengiamas vartotojo pajamomis, nes dalis kapitalo gali būti padengiama tiktai kapitalu, o ne pajamomis. Antra, tai savaime absurdiška, nes pačios pajamos, jeigu jos nėra darbo užmokestis (arba iš darbo užmokesčio išmokamas darbo užmokestis, t. y. išvestinės iš jo pajamos), yra kapitalo pelnas (arba iš kapitalo pelno išvestinės pajamos). Pagaliau, absurdiškas yra Garnjės teigimas*, kad ta kapitalo dalis, kuri necirkuliuoja (ta prasme, kad ji nėra padengiama vartotojo pajamomis), „neduotų savo savininkui jokio pelno“. Iš tikrųjų — nesikeičiant gamybos sąlygoms — ši dalis neduoda pelno (tiksliau sakant — pridedamosios vertės). Tačiau be šios dalies kapitalas iš viso negalėtų gaminti pelno.

[357] „Iš šio skirtumo tegalima padaryti išvadą, kad *produktyviems* žmonėms samdyti yra reikalingos ne tik *besinaudojančiojo jų darbu pajamos*, bet *taip pat dar tarpininkams pelną duodantis kapitalas*, o *neproduktyviems žmonėms samdyti* dažniausiai pakanka juos apmokančio asmens pajamų“ (cit. veik., p. 175).

Jau vien šis sakinytis yra toks nesąmonės rezginys, kad iš jo paaiškėja: Garnjė, A. Smito vertėjas, iš tikrųjų visiškai nesuprato A. Smito teorijos ir net nė kiek nesuvokė to, kas esmingiausia jo veikale „Tautų turtingumas“, — kad kapitalistinis gamybos būdas yra našiausias (toks jis neabejotinai yra palyginti su ankstesnėmis formomis).

Visų pirma, nepaprastai absurdiška yra prieš Smitą, laikantį neproduktyviu tą darbą, kuris apmokamas tiesiog pajamomis, iškelti argumentą, kad „*neproduktyviems* žmonėms samdyti dažniausiai pakanka juos apmokančio asmens pajamų“. O paskui — antitezė: „*produktyviems* žmonėms samdyti yra reikalingos ne tik *besinaudojančiojo jų darbu pajamos*, bet *taip pat dar tarpininkams pelną duodantis kapitalas*!“ (Toku atveju koks produktyvus yra ponui Garnjė žemės ūkio darbas, kuriam, neskaitant žemės produkto vartotojų pajamų, dar yra reikalingas kapitalas, kuris ne tik duoda pelną tarpininkams, bet ir žemės rentą žemės savininkui!)

Neteisinga, kad „*produktyviems* žmonėms samdyti“ yra reikalingas, pirma, juos panaudojantis kapitalas ir, antra, jų darbą suvartojančios pajamos; tam reikalingas tik kapitalas, sukuriantis pajamas, kurios naudojasi jų darbo vaisiais. Jeigu

* Zr. šios knygos 147 p. Red.

aš kaip siuvėjas kapitalistas sunaudoju 100 sv. st. darbo užmokesčiui, tai šie 100 sv. st. duoda man, pavyzdžiui, 120 sv. st. Jie sukuria man 20 sv. st. pajamas, už kurias aš, norėdamas, galiu dabar taip pat pasinaudoti siuvėjo darbu, įgavusiu „švar-ko“ formą. O jeigu aš, priešingai, perku už 20 sv. st. įvairių drabužių, ketindamas juos dėvėti, tai visiškai aišku, kad ne šie drabužiai man yra sukūrę jiems pirkti išleistus 20 sv. st. Ir tas pat būtų tuo atveju, jeigu aš pasikviesčiau siuvėją į namus ir pasisiūdinčiau drabužius už 20 sv. st. Pirmuoju atveju aš gaučiau 20 sv. st. daugiau, negu turėjau prieš tai, o antruoju atveju aš po santorio turėčiau 20 sv. st. mažiau, negu turėjau prieš tai. Beje, aš greitai pastebėčiau, kad siuvėjas, kurį aš apmoku tiesiog iš savo pajamų, be to, pasiuva švarką ne taip pigiai, negu aš sumokėčiau, pirkdamas švarką iš „tarpininko“.

Garnjė įsivaizduoja, kad pelną apmoka vartotojas. Vartotojas apmoka prekės „vertę“; ir nors prekėje glūdi kapitalisto pelnas, tačiau prekė jam, vartotojui, kainuoja pigiau, negu tuo atveju, jeigu jis išleistų savo pajamas tiesiog darbui pirkti, pasamdydamas darbininką visiškai menku mastu gaminti jo asmeniniam poreikiams. Čia aiškiai matyti, kad Garnjė neturi jokio supratimo, kas yra kapitalas.

Jis toliau sako:

„Argi daugelis *neproduktyvių* darbuotojų, pavyzdžiui, aktoriai, muzikantai ir t. t., savo darbo užmokestį dažniausiai gauna ne per direktorių, kuris gauna pelną iš kapitalo, įdėto į tokios rūšies įmonę?“ (cit. veik., p. 173—176).

Si pastaba teisinga. Bet ji teparodo tai, kad dalis darbininkų, kuriuos A. Smitas sutinkamai su savo antruoju apibrėžimu vadina neproduktyviais, yra pagal pirmąjį jo apibrėžimą produktyvūs darbininkai.

„Dėl to reikia laikytis prielaidos, kad visuomenėje, kurioje *produktyvi* klasė yra labai gausi, vyksta didelis kapitalų kaupimas tarpininkų arba darbo samdytojų rankose“ (cit. veik., p. 176).

Iš tikrųjų: masinis samdomasis darbas tėra tik kitokia masinio kapitalo išraiška.

„Vadinasi, ne kapitalų masės ir pajamų masės santykis, kaip mano Smitas, apsprendžia santykį tarp *produktyvios* klasės ir *neproduktyvios* klasės. Šis santykis, matyt, kur kas labiau priklauso nuo tautos papročių ir įpročių, nuo aukštesnio ar žemesnio jos pramonės išsivystymo lygio“ (p. 177).

Jei produktyvūs yra tie darbininkai, kurie apmokami kapitalu, o neproduktyvūs — tie, kurie apmokami pajamomis, tai aišku, kad produktyvi klasė santykiauja su neproduktyvia, kaip kapitalas su pajamomis. Bet proporcingas abiejų klasių augimas priklausys ne tik nuo esamo kapitalų masės ir pajamų masės

santykio. Jis priklausys nuo to, kokia proporcija didėjančios pajamos (pelnas) pavirsta kapitalu ir kokia proporcija jos išleidžiamos kaip pajamos. Nors pradžioje buržuazija yra labai taupi, bet, augant kapitalo našumui, t. y. darbo našumui, ji pradeda mėgdžioti [358] feodalus ir ima laikyti pulkus tarnų. Paskutinės (1861 ar 1862 metų) fabriku ataskaitos duomenimis, bendras tikruose fabrikuose dirbančių asmenų skaičius (įskaitant administracijos personalą) Jungtinėje Karalystėje tebuvo tik 775 534*, o tarnaičių vienoje tik Anglijoje buvo 1 milijonas. Kokia puiki santvarka, kuri verčia jauną merginą dvylika valandų per dieną prakaituoti fabrike, kad už dalį neapmokėto jos darbo fabrikantas galėtų asmeniniams patarnavimams paimti jos seserį kaip kambarinę, jos brolių kaip kamerdinerį, o jos pusbrolių kaip kareivį arba policininką!

Paskutinis Garnjės papildymas yra banali tautologija. Santykis tarp produktyvios klasės ir neproduktyvios klasės, girdi, priklausęs ne nuo santykio tarp kapitalo ir pajamų, arba, tiksliau sakant, tarp kapitalo forma sunaudojamų esamų prekių masės ir pajamų forma sunaudojamų prekių masės,— bet (!?) nuo tautos papročių ir įpročių, nuo jos pramonės išsivystymo lygio. Iš tikrųjų, kapitalistinė gamyba tepasirodo tik tam tikroje pramonės išsivystymo pakopoje.

Kaip bonapartistinis senatorius, Garnjė, žinoma, svajoja apie liokajus ir aplamai apie tarnus:

„Esant vienodam asmenų skaičiui, jokia klasė tiek neprisideda, kaip namų tarnai, paverčiant kapitalais iš *pajamų* kilusias sumas“ (p. 181).

O iš tikrųjų iš jokios kitos klasės smulkioji buržuazija nepasipildo menkesniais elementais. Garnjė nesupranta, kaip Smitas, „žmogus, kuris taip įžvalgiai yra stebėjęs“, labiau nevertina

„to tarpininko, kuris pastatytas prie turtuolio jo nerūpestingai eikvojamų pajamų likučiams *rinkti*“ (cit. veik., p. 183).

Bet pats Garnjė čia sako, kad tarpininkas tik „renka“ „pajamų“ likučius. Bet iš ko susideda šios pajamos? Iš neapmokėto produktyvių darbininkų darbo.

Po šios visiškai netikusios polemikos prieš Smitą Garnjė, grįždamas į fiziokratiją, žemės ūkio darbą skelbia vieninteliu produktyviu darbu! Ir kodėl? Dėl to, kad jis

„sukuria dar naują vertę, vertę, kurios *nebuvo* visuomenėje — net kaip ekvivalento — tuo momentu, kai šis darbas pradėjo veikti; ir kaip tik ši vertė teikia žemės savininkui rentą“ (ten pat, p. 184).

Vadinasi, kas yra produktyvus darbas? Tai — darbas, kuriantis pridėjamąją vertę, naują vertę virš to ekvivalento, kurį

* „Return to an Address of the House of Commons“ [„Atsakymas į Bendruomenių rūmų užklausimą“], 1861 m. balandžio 24 d. (išspausdinta 1862 m. vasario 11 d.).

jis gauna kaip darbo užmokestį. Ir ne Smito kaltė, jei Garnjė nesupranta, kad *kapitalo* mainai *į darbą* tereiškia *vien tai*, kad prekė tam tikros vertės, lygios tam tikram darbo kiekiui, mainoma į didesnį darbo kiekį už tą, kuris yra šioje prekėje, ir tuo būdu „sukuriama nauja vertė, kurios nebuvo visuomenėje — net kaip ekvivalento — tuo momentu, kai šis darbas pradėjo veikti“. [VIII—358]

* * *

[IX—400] *Ponas Ž. Garnjė 1796 metais* Paryžiuje išleido „Abrégé élémentaire des Principes de l'Économie Politique“. Greta fiziokratų pažiūros, kad tik žemės ūkis esąs produktyvus, čia yra ir kita (kuri gerai paaiškina jo polemiką prieš Smitą), būtent, kad vartojimas (ryškiai atstovaujamas „neproduktyvių darbininkų“) esąs gamybos šaltinis ir kad pastarosios lygis matuojamas pirmojo didumu. Neproduktyvūs darbininkai patenkina „dirbtinius poreikius“ ir suvartoja materialinius produktus, — tuo būdu jie visais atžvilgiais esą naudingi. Dėl to jis taip pat polemizuoja prieš ekonomiją (taupumą). Jo pratarmės XIII puslapyje sakoma:

„Atskiro asmens turtas didėja taupant; *priešingai*, visuomenės turtas auga, didėjant vartojimui“.

Ir 240 puslapyje, skirsnyje apie valstybės skolas:

„*Vienintelė* žemės ūkio gerinimo ir plėtimo, o taip pat pramonės ir prekybos pažangos *priežastis* yra dirbtinių poreikių išsiplėtimas“.

Iš to jis padaro išvadą, kad valstybės skolos yra geras dalykas, nes jos didina šiuos poreikius⁶⁹. [IX—400]

* * *

[IX—421] *Smalcas*. Kritikuodamas Smito produktyvaus ir neproduktyvaus darbo skyrimą, šis vokiškasis fiziokratijos epigonas sako (jo knygos leidimas vokiečių kalba pasirodė 1818 metais):

„Aš tik pažymėsiu, . . kad Smito *produktyvaus* ir *neproduktyvaus* darbo skyrimas nėra nei esminis, nei labai tikslus, turint galvoje, kad kitų žmonių darbas ašlaimai mums tesudaro tik laiko ekonomiją ir kad ši laiko ekonomija yra visa, kas sudaro *darbo vertę* ir *jo kainą*“.

{Čia jis painioja: dėl darbo pasidalijimo atsirandanti laiko ekonomija neapsprendžia daikto vertės ir kainos; už tą pačią vertę aš tegau nu tik daugiau vartojamosios vertės, darbas

pasidaro našesnis, nes per tą patį laiką sukuriamas didesnis produkto kiekis; bet, būdamas fiziokratų atgarsis, jis, žinoma, negali rasti vertės pačiame darbo laike.}

„Pavyzdžiui, man stalą gaminantis stalius ir tarnas, kuris nuneša mano laiškus į paštą, valo mano drabužius ir parūpina man reikalingus daiktus,— ir vienas, ir antras man atlieka visiškai vienodos prigimties patarnavimus: ir vienas, ir antras sutaupo man tiek tą laiką, kurį aš pats turėčiau sugaišti šiam darbui, tiek ir tą laiką, kurį aš sugaiščiau šiam darbui reikalingam įgudimui ir sugebėjimui įsigyti“ (*Schmalz. Économie Politique, traduit par Henri Jouffroy etc., 1826, t. I, p. 304*).

To paties raševos Šmalco* veikale dar randame ir šią pastabą, kuri yra svarbi, norint suprasti, koku būdu — pavyzdžiui, Garnjės koncepcijoje — jo vartojimo (ir eikvojimo ekonominio naudingumo) sistema yra susijusi su fiziokratija:

„Ši sistema“ (Kenės sistema) „amatininkų ir net *paprastų vartotojų* vartojimą laiko jų nuopelnu tuo pagrindu, kad jis padeda, nors ir netiesiogiai, didinti nacionalines pajamas, *nes, jei nebūtų šio vartojimo, suvartotieji produktai nebūtų žemės pagaminti ir negalėtų būti prijungti prie žemės savininko pajamų*“ (ten pat, p. 321)⁷⁰. [IX—421]

[8] Šarlis Ganilis

[Merkantilistinė pažiūra į mainus ir mainomąją vertę. Bet kurio apmokamo darbo įtraukimas į produktyvaus darbo sąvoką]

[VIII—358] Labai menkas ir paviršutiniškas kratinys yra Š. Ganilio veikalas „Des Systèmes d'économie politique“. Pirmasis leidimas pasirodė Paryžiuje 1809 metais, antrasis — 1821 metais (cituojama iš pastarojo). Jo kvaili postringavimai betarpiškai jungiasi su Garnjės koncepcija, prieš kurią jis polemizuoja.

{*Kanaras* savo veikale „Principes d'économie politique“ apibrėžia „turtą“ kaip „*perteklinio darbo kaupimą*“⁷¹. Jeigu jis pasakytų, kad turtas yra darbas, sudarantis perteklių virš to, kas reikalinga darbininko kaip darbininko gyvybei palaikyti, tai apibrėžimas būtų teisingas.}

Ponui Ganiliui išeities taškas yra elementarus teiginys, kad prekė yra buržuazinio turto elementas, vadinasi, kad gamintų turtą, darbas turi gaminti prekę, turi *parduoti* patį save arba savo produktą:

„Esant dabartinei civilizacijos būklei, mums tėra žinomas tik mainų tarpininkaujamas darbas“ (minėtasis veikalas, t. I, p. 79). „Be mainų darbas negali gaminti jokio turto“ (p. 81).

* Originale neišverčiamas kalamburas su Šmalco pavarde: Schmalzschmierkopf („Schmalz — taukai, Schmierkopf — terliotojas, terlius, tepliotojas). Red.

Iš čia p. Ganilis tuojau peršoka į merkantilistinę sistemą. Kadangi be mainų darbas nekuria buržuazinio turto, tai „turtas atsiranda vien iš prekybos“ (p. 84). Arba, kaip jis vėliau sako:

„Tik mainai, arba prekyba, suteikia daiktams vertę“ (p. 98). Šiuo „vertės ir turto tapatybės principu... remiasi visuotinio darbo vaisingumo teorija“ (cit. veik., p. 93).

Ganilis pats pareiškia, kad

[359] „prekybos sistema“, kurią jis pats vadina paprasta monetarinės sistemos „atmaina“, „privatinį ir bendrą turtą kildina iš darbo mainomųjų verčių, nepriklausomai nuo to, ar šios vertės yra fiksuotos ilgalaikiuose ir pastoviuose materialiniuose daiktuose, ar ne“ (p. 95).

Tuo būdu jis grįžta prie merkantilistinės sistemos, kaip Garnjė — prie fiziokratų sistemos. Todėl jo niekam kitam netikęs šlamštas labai tinka merkantilistinei sistemai ir jos pažiūroms į „pridedamąją vertę“ apibūdinti, ypač dėl to, kad jis tas pažiūras iškelia prieš Smitą, Rikardą ir t. t.

Turtas yra mainomoji vertė; todėl bet kuris mainomąją vertę gaminantis arba pats mainomąją vertę turintis darbas gamina turtą. Vienintelis žodis, kuris parodo Ganilį žiūrint kiek giliau, negu kiti merkantilistai, yra terminas „*visuotinis darbas*“ [travail *général*]. Atskiro asmens darbas, arba, tiksliau sakant, jo darbo produktas, turi įgauti visuotinio darbo formą. Tik tokiu būdu darbo produktas pasidaro mainomąja verte, *pinigais*. Faktiškai Ganilis sugrįžta prie tos pažiūros, kad turtas yra tolygus pinigams; tačiau jam turtas jau nebėra vien tik auksas ir sidabras, bet ir pati prekė, jeigu ji yra *pinigai*. Jis sako:

„prekybos sistema, arba visuotinio darbo verčių mainai“ (p. 98).

Šis posakis yra nesąmonė: produktas yra vertė kaip visuotinio darbo buvimas, jo įkūnijimas, o ne kaip „visuotinio darbo vertė“, nes tai reikštų: vertės vertė. Bet tarkime, kad prekė yra konstituta kaip vertė, sakysim, ji net įgavo pinigų formą, išėjo savo metamorfozė. Dabar ji — mainomoji vertė. Tačiau kokio didumo yra šios prekės vertė? Visos prekės yra mainomosios vertės. Tuo jos viena nuo kitos nesiskiria. Bet kas apsprendžia tam tikros prekės mainomąją vertę? Čia Ganilis laikosi primityviausios išorinės reiškinių formos. Prekė *A* yra didelė mainomoji vertė, jeigu ji mainoma į daugelį prekių *B, C, D* ir t. t.

Visiškai teisinga yra prieš Rikardą ir daugumą ekonomistų nukreipta Ganilio pastaba, kad jie, nagrinėdami darbą, nekreipia dėmesio į mainus, nors jų sistema, kaip ir visa buržuazinė sistema, remiasi mainomąja verte. Bet jie šitaip darė tik dėl to, kad prekinė produkto *forma* jiems atrodė kaip kažkas savaime

suprantama ir todėl jie tenagrinėjo tik *vertės dydį*. Mainuose atskirų asmenų produktai pasireiškia kaip visuotinio darbo produktai tik dėl to, kad jie įgauna *piniginę išraišką*. O šis santykinumas jau glūdi toje aplinkybėje, kad jie turi pasireikšti kaip visuotinio darbo buvimas ir gali būti suvesti į jį tik kaip santykinės, tik kiekybiškai skirtingos visuomeninio darbo išraiškos. Bet patys mainai jiems nesuteikia *vertės dydžio*. Mainų akte jie pasirodo kaip visuotinis visuomeninis darbas, o kiek jie gali pasireikšti kaip toks darbas, priklauso nuo to, kuriuo mastu jie gali pasireikšti kaip visuomeninis darbas, t. y. priklauso nuo skaičiaus prekių, į kurias jie gali būti mainomi, vadinasi, nuo rinkos dydžio, prekybos masto, nuo tos prekių eilės, kuria jie pasireiškia kaip mainomoji vertė. Jei, pavyzdžiui, tebūtų tik keturios įvairios gamybos šakos, tai kiekvienas iš keturių gamintojų žymią savo produktų dalį gamintų pats sau. O jei yra tūkstančiai gamybos šakų, tai kiekvienas gali visą savo produktą gaminti kaip prekę. Visas jo produktas gali būti panaudotas mainams.

Bet Ganilis kartu su merkantilistais įsivaizduoja, kad *pats vertės dydis yra mainų produktas*, o iš tikrųjų produktai per mainus teįgauna tik vertės formą, arba *prekės* formą.

„Mainai suteikia *daiktams* vertę, kurios jie, nevykstant mainams, neturėtų“ (p. 102).

Jeigu tai turi reikšti: *daiktai*, vartojamosios vertės, pasidaro verte, įgauna šią formą tik kaip santykinės visuomeninio darbo išraiškos, tai toks teigimas yra tautologija. O jeigu tai turi reikšti, kad per mainus jie įgauna didesnę vertę, negu turėtų, nevykstant mainams, tai toks teigimas yra aiški nesąmonė, nes mainai tegali padidinti prekės *A* vertės dydį, tik sumažindami prekės *B* vertės dydį. Jeigu jie padidina prekės *A* vertę palyginti su tuo, kokia ji buvo prieš įvykstant mainams, tai jie sumažina prekės *B* vertę. Vadinasi, *A + B turi tą pačią vertę, tiek prieš įvykstant mainams, tiek ir jiems įvykus*.

„Naudingiausiai produktai gali neturėti jokios vertės, jeigu mainai jiems jos nesuteikia...“

(Visų pirma, jei šie daiktai yra „produktai“, tai jie nuo pat pradžių yra darbo produktai, o ne gamtos visuotinės dovanos, kaip kad oras ir t. t.; jeigu jie yra „naudingiausiai“, tai jie yra vartojamosios vertės aukščiausiaja šio žodžio prasme, tokios vartojamosios vertės, kurių visi yra reikalingi; jei mainai nesuteikia jiems *jokios* vertės, tai toks reiškinys tėra galimas tik tuo atveju, jei kiekvienas gamina juos pats sau; bet tai prieš-

tarauja [360] prielaidai, kad jie gaminami mainams; vadinasi, visa prielaida yra absurdiška.)

„o visiškai nenaudingi produktai gali turėti labai didelę vertę, jei mainai yra jiems palankūs“ (p. 104).

„Mainai“ p. Ganiliui atrodo esą kažkokia mistinė asmenybė. Jei „nenaudingiausias produktas“ yra niekam tikęs, neturi jokios vartojamosios vertės, tai kas juos pirks? Vadinasi, pirkėjui jie, šiaip ar taip, turi turėti kokį nors, kad ir įsivaizduojamą, „naudingumą“. Ir jeigu jis nėra kvailys, tai kodėl jis už juos mokės brangiau? Vadinasi, jų brangumą turi sąlygoti tokia aplinkybė, kuri, šiaip ar taip, turi išplaukti ne iš jų „nenaudingumo“. Ar produktų brangumo nesąlygoja jų „retumas“? Bet Ganilis vadiną juos „visiškai nenaudingais produktais“. O jeigu jie yra produktai, tai kodėl jie nėra gaminami masiškiau, nepaisant didelės jų „mainomosios vertės“? Jeigu anksčiau kvailys buvo pirkėjas, kuris duodavo daug pinigų už kažką, kas neturi jam pačiam nei tikros, nei įsivaizduojamos vartojamosios vertės, tai dabar kvailys pasirodo esąs pardavėjas, kuris negamina šių didelės mainomosios vertės menkniekių vietoj menkos mainomosios vertės naudingų daiktų. Vadinasi, jeigu jų mainomoji vertė yra tokia didelė, nepaisant jų vartojamosios vertės menkumo (laikantis prielaidos, kad vartojamąją vertę apsprendžia natūralūs žmonių poreikiai), tai šį momentą sąlygoja ne iš ponų mainų, o iš paties produkto kylanti aplinkybė. *Taigi jo didelė mainomoji vertė nėra mainų padarinys, o tik pasireiškia mainuose.*

„Ta vertė, pagal kurią daiktai yra išmainyti [valeur échangée], o ne ta, pagal kurią jie dar tik gali būti išmainyti [valeur échangeable], sudaro *tikrąją vertę*, tą, kuri tolygi turtui“ (cit. veik., p. 104).

Bet valeur échangeable yra tam tikro daikto santykis su kitais daiktais, į kuriuos jis gali būti išmainytas. {Pagrindą čia sudaro teisinga mintis, būtent: prekė pavirsta pinigais dėl to, kad ji stoja į mainus kaip valeur échangeable, kaip mainomoji vertė, bet tokia ji yra tik kaip mainų rezultatas.} Priešingai, vertė, pagal kurią produktas *A* yra išmainytas, yra tam tikras produktų *B*, *C*, *D* ir t. t. kiekis. Vadinasi, tai (pagal p. Ganilį) jau nebėra vertė, o „daiktas be mainų“. *B*, *C*, *D* ir t. t., prieš juos išmainant į *A*, nebuvo „vertės“. *A* pasidarė vertė dėl to, kad jo (kaip išmainytos vertės) vietą užėmė šios nevertės. Išei-na, kad šie „daiktai“ pasidarė vertėmis vien dėl vietos pakeitimo, kuriam įvykus, jie išei-na iš mainų ir yra toje pačioje padėtyje, kaip ir anksčiau.

„Vadinasi, ne tikrasis daiktų naudingumas ir ne *vidinė* jų vertė padaro juos turtu: mainai fiksuoja ir apibrėžia jų vertę, ir kaip tik ši vertė daro juos tolygius turtui“ (cit. veik., p. 105).

Ponai mainai fiksuoja ir apibrėžia kažką, kas jau buvo, arba kažką, ko nebuvo. Jeigu jie pirmą kartą sukuria daiktų vertę, tai ši vertė, šis mainų padarinys, išnyksta, įvykus patiems mainams. Vadinasi, tai, ką jie sukuria, jie lygiai taip pat ir panaikina. Aš mainau A į $B+C+D$. Šių mainų akte A įgauna vertę. Kai tik šis aktas yra pasibaigęs, $B+C+D$ stovi A pusėje, o A stovi $B+C+D$ pusėje. Ir stovi tos pusės pačios vienos, už ponų mainų, kuriuos sudarė tik šis vietų pakeitimas. $B+C+D$ dabar yra „daiktai“, bet ne vertės. Lygiai taip pat ir A . Arba mainai „fiksuoja ir apibrėžia“ tikrąja šio žodžio prasme,— ta prasme, kuria jėgomatis apibrėžia ir fiksuoja mano raumenų pajėgumą, bet jų nesukuria. Bet tokiu atveju ne mainai sukuria vertę.

„Atskiriems asmenims ir tautoms turtas iš tikrųjų egzistuoja tik tada, kai kiekvienas dirba visiems“ —

(t. y. kai kiekvieno darbas pasireiškia kaip *visuotinis visuomeninis darbas*. Kitaip aiškinant, šis sakinytis būtų nesąmonė, nes, abstrahuojantis nuo šios visuotinio visuomeninio darbo formos, reikėtų pasakyti, kad geležies fabrikantas dirba ne visiems, o *tik* geležies vartotojams) —

„ir visi dirba kiekvienam“

(tai vėl nesąmonė, kalbant apie vartojamąją vertę, nes visų produktai tėra vien atskiri produktai ir kiekvienam yra reikalingi tik atskiri produktai; vadinasi, šio sakinio prasmė tėra ta, kad kiekvienas atskiras produktas įgauna tokią formą, kuria jis *egzistuoja kiekvienam*, o šią formą jis turi ne dėl to, kad jis kaip atskiras produktas skiriasi nuo „kiekvieno“ produkto, o tik dėl to, kad jis jam yra tapatingas; taigi ir čia yra ta visuomeninio darbo forma, kuri pasireiškia prekinės gamybos pagrindu) (cit. veik., p. 108).

[361] Iš šio apibrėžimo: mainomoji vertė yra izoliuoto individo darbo kaip visuotinio visuomeninio darbo išraiška,— Ganilis vėl nukrypsta į primityviausią pažiūrą: mainomoji vertė yra tas santykis, kuriuo prekė A mainoma į prekes B , C , D ir t. t. Prekės A mainomoji vertė yra didelė, jei už ją duoda daug B , C , D ; bet tokiu atveju už B , C , D yra duodama maža prekės A . Turtas susideda iš mainomosios vertės. Mainomoji vertė yra santykinė proporcija, kuria produktai mainomi vienas į kitą. Vadinasi, bendra produktų suma neturi jokios mainomosios vertės, nes ji į nieką nėra mainoma. Išeina, kad visuomenė, kurios turtas susideda iš mainomųjų verčių, neturi jokio turto. O iš to išeina ne tik ta išvada,— kurią daro pats Ganilis,— kad „iš darbo mainomųjų verčių susidedančio nacionalinio turto“ (p. 108) mainomoji vertė niekad negali nei didėti, nei mažėti (vadinasi,

nėra jokios pridedamosios vertės), bet taip pat ir ta išvada, kad tas turtas iš viso neturi mainomosios vertės, vadinasi, nėra joks turtas, nes turtas susideda tik iš mainomųjų verčių.

„Jei dėl grūdų gausumo *sumažės jų vertė*, tai sumažės žemdirbių turtas, nes dabar jie turės mažiau mainomųjų verčių įsigyti tokiems daiktams, kurie yra reikalingi, naudingi arba malonūs gyvenimui; bet grūdų vartotojai laimės tiek pat, kiek žemdirbiai neteks; vieny nuostolį kompensuos kitų laimėjimas, ir bendras turtas nė kiek nepasikeis“ (p. 108—109).

Atleiskite! Grūdų vartotojai vartoja grūdus, o ne grūdų mainomąją vertę. Jie pasidarė turtingesni maisto produktų, bet ne mainomosios vertės. Jie išmainė į grūdus nedidelį kiekį savo produktų, turinčių didelę mainomąją vertę dėl to, kad santykinai jų yra maža palyginti su ta grūdų mase, į kurią jie yra mainomi. Žemdirbiai dabar gavo *didelę mainomąją vertę*, o vartotojai daug mažesnės mainomosios vertės grūdų, tad jie dabar yra neturteliai, o žemdirbiai yra turtuoliai.

Toliau, išeina, kad suma (visuomeninė mainomųjų verčių suma), besidarydama mainomųjų verčių suma, atitinkamai praranda savo savybę būti mainomąja verte. *A, B, C, D, E, F* turi mainomąją vertę, jeigu šios prekės mainomos viena į kitą. O jeigu jos išmainytos, tai visos jos yra produktai savo vartotojams, pirkėjams. Dėl to, kad jos yra perėjusios iš vieny rankų į kitas, jos nustojo būti mainomosios vertės. Tuo būdu „iš mainomųjų verčių susidedantis“ visuomenės turtas yra išnykęs. Prekės *A* vertė yra santykinė; ji yra jos mainomasis santykis su *B, C* ir t. t. *A+B* turi mažiau mainomosios vertės, nes jų mainomąją vertę tesudaro jau tik jų santykis su *C, D, E, F*. O *A, B, C, D, E, F* suma visai neturi jokios mainomosios vertės, nes ji neišreiškia jokio santykio. Prekių suma nėra mainoma į kitą prekę. Vadinasi, iš mainomųjų verčių susidedantis visuomenės turtas neturi jokios mainomosios vertės ir dėl to nėra turtas.

„Iš to išeina, kad šaliai yra sunku ir, gal būt, neįmanoma turtėti iš vidaus prekybos. Kiek kitokia yra su užsieniu prekiaujančių tautų padėtis“ (cit. veik., p. 109).

Tai — senasis merkantilizmas. Girdi, vertę, sudaro tai, kad aš gaunu ne vien ekvivalentą, o daugiau kaip ekvivalentą. Bet tuo pačiu metu Ganiliui neegzistuoja joks ekvivalentas, — juk ekvivalentas numato, kad prekės *A* vertę ir prekės *B* vertę apsprendžia ne *A* santykis su *B* arba *B* santykis su *A*, o kažkas trečia, kurio atžvilgiu *A* ir *B* yra tapatingi. O jei nėra ekvivalento, tai taip pat nėra ekvivalento perviršio. Aš gaunu mažiau aukso už geležį, negu geležies už auksą. Dabar aš turiu daugiau geležies, už kurią gaunu mažiau aukso. Vadinasi, jeigu aš pradžioje laimėdavau dėl to, kad mažesnis aukso kiekis

prilyginamas didesniai geležies kiekiui, tai dabar aš tiek pat prarandu, nes didesnis geležies kiekis prilyginamas mažesniai aukso kiekiui.

* * *

„Kiekvienas darbas, kokia bebūtų jo prigimtis, yra produktyvus darbas, gaminantis turtą, jei tik jis turi mainomąją vertę“ (cit. veik., p. 119). „Mainai neatsižvelgia nei į produktų kiekį, nei į jų materialumą, nei į jų ilgalaikiškumą“ (cit. veik., p. 121). „Visos“ (darbo rūšys) „vienodai produktyvios ta prasme, kad pagamina tą sumą, į kurią yra išmainytos“ (p. 121—122).

Iš pradžių jos skelbiamos vienodai produktyviomis, turint galvoje *sumos*, t. y. už jas sumokėtos *kainos* (jų darbo užmokesčio *vertės*) padengimą. Bet Ganilis tuoju pat žengia dar vieną žingsnį toliau. Nematerialus darbas, pareiškia jis, pagamina tą materialų produktą, į kurį jis išmainomas, tad atrodo, kad materialus darbas pagamina nematerialaus darbo produktą.

[362] „Nėra jokio skirtumo tarp spintą gaminančio ir už ją mainais ketvirtį pūro grūdų gaunančio darbininko darbo ir už savo darbą ketvirtį pūro grūdų gaunančio keliaujančio muzikanto darbo. Abiem atvejais buvo pagamintas ketvirtis pūro grūdų: vienu atveju — spintai apmokėti, kitu atveju — malonumui, kurį yra suteikęs muzikantas, apmokėti. Tiesa, staliui suvartojus ketvirtį pūro grūdų, pasilieka spinta, o muzikantui suvartojus savo ketvirtį pūro grūdų, nieko nelieka. Bet kiek daug produktyviomis laikomų darbo rūšių yra tokioje pat padėtyje!.. Apie tai, ar kuris nors darbas yra produktyvus, ar nevaisingas, galima spręsti ne iš to, kas pasilieka po vartojimo, bet iš *mainų arba iš gamybos, kurią sukelia šis darbas*. O kadangi muzikanto darbas taip pat, kaip ir staliaus darbas, yra *ketvirčio pūro grūdų gamybos priežastis, tai jų abiejų darbo produktyvumas vienodai matuojamas vienu ketvirčiu pūro grūdų*, nors vieno iš jų darbas, jam pasibaigus, nesifiksuoja ir nesusidaiktina kokiame nors ilgalaikiame dalyke, o kito darbas ilgalaikiame dalyke fiksuojasi ir susidaiktina“ (cit. veik., p. 122—123).

„Adomas Smitas norėtų sumažinti skaičių darbininkų, kurių darbas neduoda naudos, kad padidintų naudingą darbą dirbančių darbininkų skaičių; bet tokios pažiūros šalininkai išleido iš akių, kad jei toks noras galėtų išsipildyti, tai joks turtas nebūtų imanomas, nes gamintojai pritrūktų vartotojų ir nesuvalytos perteklius negalėtų būti atgamintas. Produktyvios klasės neatiduota be atlyginimo savo darbo produktų *toms klasėms, kurių darbas nesukuria materialinių produktų*“.

(Tuo būdu jis čia vis dėlto pats skiria materialinius produktus gaminančias darbo rūšis nuo darbo rūšių, kurios jų negamina.)

„Jos atiduoda joms savo produktus mainais už gaunamus iš jų patogumus, malonumus arba pomėgius, o *norėdamos atiduoti joms savo produktus, jos turi juos gaminti*. Jei materialiniai darbo produktai nebūtų panaudojami apmokėti toms darbo rūšims, kurios nesukuria materialinių produktų, tai jie nerastų sau vartotojų, ir jų *atgaminimas* sustotų. Todėl malonumus gaminančios darbo rūšys *taip pat veiksmingai dalyvauja gamyboje*, kaip ir darbas, kuris laikomas produktyviausiu“ (cit. veik., p. 123—124).

„Patogumai, malonumai arba pomėgiai, kurių jos“ (tautos) „siekia, beveik visada *seka paskui produktus, kuriais turi būti apmokami, o neina pirmą jų*“ (cit. veik., p. 125).

(Vadinasi, jie, matyt, veikiau yra produktų, „kuriais turi būti apmokami“, padarinys, o ne jų priežastis.)

„Kitaip yra, kai malonumui, prabangai ir prašmatnumui skirtos darbo rūšys *produktyvių klasių paklauso nėra sukeliamos*“ (vadinasi, čia Ganilis pats skiria tuos dalykus), „bet vis dėlto šios klasės yra *priverstos* apmokėti šias darbo rūšis ir atitinkamai sumai apriboti savo poreikius. Tokiu atveju gali būti, kad šis priverstinis apmokėjimas nesukels jokio produktų kiekio padidėjimo“ (p. 125). „Išskyrus šį atvejį, kiekvienas darbas būtinai yra produktyvus ir daugiau ar mažiau veiksmingai prisideda prie bendro turto susidarymo ir didėjimo, nes *dėl jo būtinai pradcdama gaminti produktus, kuriais jis apmokamas*“ (cit. veik., p. 126).

{Tuo būdu pagal šį teiginį „neproduktyvios darbo rūšys“ yra produktyvios ne dėl to, kad jos ką nors kainuoja, t. y. ne dėl jų mainomosios vertės, ir ne dėl to, kad jos gamina tam tikrą malonumą, t. y. ne dėl jų vartojamosios vertės, o dėl to, kad jos gamina produktyvų darbą.}

{Jeigu, anot A. Smilo, produktyvus yra tas darbas, kuris mainomas betarpiškai į kapitalą, tai čia, neskaitant formos, taip pat turi reikšmės ir medžiaginės į darbą mainomo kapitalo sudėtinės dalys. Šis kapitalas yra suvedamas į būtinuosius pragyvenimo reikmenis, — vadinasi, dažniausiai į prekes, į materialinius daiktus. Tai, ką darbininkas iš šio darbo užmokesčio turi mokėti valstybei ir bažnyčiai, yra atskaitymas už jam pirmesut patarnavimus; tai, ką jis išleidžia auklėjimui, yra be galo maža; tais atvejais, kai jis daro šias išlaidas, jos yra produktyvios, nes auklėjimas gamina darbo jėgą; tai, ką jis išleidžia gydytojų, advokatų, šventikų patarnavimams, yra jo nelaimė; lieka dar kai kurios kitos neproduktyvaus darbo arba patarnavimų rūšys, kurioms išleidžiamas darbininko darbo užmokestis, bet jų yra labai maža, ypač todėl, kad su vartojimu susijusius darbus (maisto gaminimas, buto švaros palaikymas, dažniausiai net įvairūs taisymai), darbininkas pats atlieka.}

Labai būdingas šis Ganilio sakiny:

„Jei mainai tarno darbui suteikia 1000 frankų vertę, o žemdirbio arba pramonės darbininko darbui jie tesuteikia tik 500 frankų vertę, tai iš to reikia padaryti išvadą, kad tarno darbas du kartus daugiau prisideda *gaminant turtą*, negu žemdirbio arba pramonės darbininko darbas; kitaip ir negali būti, kol tarno darbas yra apmokamas du kartus didesniu materialinių produktų kiekiu, negu žemdirbio arba pramonės darbininko darbas. Tad kaip galima manyti, kad turtas atsiranda iš darbo, kuris turi mažiausią mainomąją vertę ir dėl to mažiausiai yra apmokamas!“ (cit. veik., p. 293—294).

[363] Jei pramonės arba žemės ūkio darbininko darbo užmokestis yra 500 frankų, o jo sukuriama pridedamoji vertė (pelnas

ir renta) yra 40%, tai tokio darbininko „grynasis produktas“ bus 200 frankų, ir tarno 1000 frankų darbo užmokesčiui pagaminti yra reikalingi 5 tokie darbininkai. Jei ponai mainai sumanytų vietoj tarno nusipirkti išlaikomą meilužę už 10 000 frankų per metus, tai tam būtų reikalingas 50 tokių produktyvių darbininkų „grynasis produktas“. Bet kadangi išlaikomai meilužei jos neproduktyvus darbas duoda dvidešimt kartų didesnę mainomąją vertę, užmokestį, negu produktyvių darbininkų darbo užmokestis, tai, Ganilio nuomone, ši žmogysta dvidešimt kartų daugiau prisideda „gaminant turtą“, ir šalis gamina tuo daugiau turto, kuo brangiau ji apmoka savo tarnus ir išlaikomas meilužes. Ponas Ganilis užmiršta, kad tik pramonės ir žemės ūkio darbo produktyvumas, kad aplanai tik perteklius, kurį sukuria produktyvūs darbininkai, bet už kurį jiems nemokama, tiekia fondą neproduktyviems darbininkams apmokėti. Bet jis skaičiuoja šitaip: 1000 frankų darbo užmokestis ir tarno arba išlaikomos meilužės darbo formą turintis jo ekvivalentas kartu sudaro 2000 frankų. O iš tikrųjų tarnų ir išlaikomų meilužių vertė, t. y. jų gamybos kaštai, visiškai priklauso nuo produktyvių darbininkų „grynojo produkto“. Nuo jo priklauso tarnų ir išlaikomų meilužių kaip atskiros žmonių kategorijos buvimas. Tarp jų kainos ir jų vertės yra maždaug bendros.

Tačiau tarkime, kad tarno vertė (gamybos kaštai) yra du kartus didesnė už produktyvaus darbininko vertę, arba jo gamybos kaštus. Tokiu atveju reikia pažymėti, kad darbininko našumas (kaip ir mašinos našumas) ir jo vertė yra visiškai skirtingi dalykai, kurie net atvirkščiai proporcingi vienas kitam. Vertė, kurią kainuoja mašina, jos našumo atžvilgiu visada yra minusas.

„Be reikalo čia iškeliamas toks argumentas: jei tarnų darbas yra toks pat produktyvus, kaip žemdirbių ir pramonės darbininkų darbas, tai nesu-prantama, dėl ko negalima būtų panaudoti bendrų šalies santaupų tarnams išlaikyti, šitų santaupų vertės ne tik neišekvojant, bet dargi nuolat ją didinant. Šis argumentas tik dėl to atrodo teisingas, kad jis remiasi prielaida, kad kiekvieno darbo vaisingumas esąs jo *dalyvavimo gaminant materialinius daiktus* rezultatas, *kad materialinė gamyba esanti turto kūrėja ir kad gamyba ir turtas esą visiškai tapatingi*. Užmirštama, kad kiekviena bet kurių produktų gamyba tėra turtas, tik tuos produktus suvartojant*², ir kad mainai apsprendžia, koku mastu gamyba prisideda kuriant turtą. Jei prisiminsime, kad kiekvienoje šalyje visos darbo rūšys tiesiogiai arba netiesiogiai prisideda prie visuminės produkcijos, kad mainai, fiksuodami kiekvienos darbo rūšies vertę, apsprendžia tos darbo rūšies dalyvavimą gamyboje, kad *produkcijos*

*{Todėl tas pats šaunuolis vienu puslapiu toliau sako, „kad kiekvienas darbas *gamina* turtą proporcingai savo mainomajai vertei, kurią apsprendžia pasiūla ir pa-
i:lausa“ (išeina, kad darbas *gamina* turtą proporcingai ne tam, kiek jis gamina mainomosios vertės, o tam, kokia yra jo paties mainomoji vertė, t. y. proporcingai ne tam, kiek jis pagamina, o tam, kiek jis kainuoja), „kad jo vertė gali prisidėti kaupiant kapitalus, tik *taupydama ir nevartodama* tų produktų, kuriuos ši jo vertė duoda teisę pasiimti iš visuminės produkcijos“.

vartojimas realizuoja mainų jai suteiktą vertę ir kad produkcijos perteklius arba trūkumas, palyginus su vartojimu, apsprendžia tautų turtingumo arba neturtingumo laipsnį,—tai pasidarys aišku, kaip nenuoseklu yra *izoliuoti* kiekvieną darbo rūšį ir matuoti jos produktyvumą bei vaisingumą jos *dalytavimu materialinėje gamyboje, neatsižvelgiant į* [364] *šio darbo vartojimą, kuris tik vienas ir suteikia jam vertę, tą vertę, be kurios turto negali būti*“ (cit. veik., p. 294—295).

Iš vienos pusės, mūsų šaunuoliui turtas priklauso nuo gamybos pertekliaus virš vartojimo, o iš antros — vien tik vartojimas suteikia vertę. Ir tokiu atveju 1000 frankų suvartojęs tarnas du kartus daugiau prisideda kuriant vertę, negu valstietis, kuris suvartoja 500 frankų.

Ganilis, iš vienos pusės, pripažįsta, kad šios neproduktyvios darbo rūšys tiesiogiai nedalyvauja kuriant materialinį turtą. Daugiau ir Smitas neteigia. Iš antros pusės, jis stengiasi įrodyti, kad jos, atvirksčiai, kuria materialinį turtą,— tokiu pat mastu, kuriuo jos, jo paties pripažinimu, to nedaro.

Mes matome, kad visiems šiems prieš A. Smitą stojusiems polemistams, iš vienos pusės, yra būdinga išdidi pažiūra į materialinę gamybą, o iš antros pusės, kad jie mėgina pateisinti nematerialią gamybą — arba net visai ne gamybą, pavyzdžiui, liokajaus darbą,— kaip materialinę gamybą. Ar „grynųjų pajamų“ savininkas išleidžia šias pajamas liokajams, išlaikoms meiluzėms, ar paštetams,— tai neturi reikšmės. Bet juokinga yra įsivaizduoti, kad perteklių būtinai turį suvartoti tarnai ir kad jo negalį suvartoti patys produktyvūs darbininkai, produkto vertei nenuėinant niekais. Maltus lygiai taip pat skelbia neproduktyvių vartotojų buvimo būtinumą; jie iš tikrųjų yra būtini, jei perteklius yra „dykinėjančių žmonių“ rankose. [364]

[9) Ganilis ir Rikardas apie „grynąsias pajamas“.

**Ganilis kaip produktyvių gyventojų mažėjimo šalininkas;
Rikardas kaip kapitalo kaupimo ir gamybinių jėgų augimo
šalininkas]**

[364] *Ganilis* teigia savo „Théorie de l'économie politique“ (man nežinomoje knygoje) sukūręs teoriją, kurią po jo pakartotinai išdėstė Rikardas⁷². Šią teoriją sudaro tai, kad turtas priklauso ne nuo bendrojo produkto, o nuo grynojo produkto, t. y. nuo pelno ir rentos didumo. (Tai tikrai nėra Ganilio atradimas; tačiau maniera, kuria jis tai išdėsto, jis iš tikrųjų išsiskiria iš kitų ekonomistų.)

Pridedamoji vertė pasireiškia (realiai egzistuoja) pridedamuju produktu, produkto perteklium virš tos jo masės, kuri tepadengia tik jo pradinius elementus, vadinasi, įeina į jo

gamybos kaštus; sudėjus pastovųjį ir kintamąjį kapitalą, ši produkto dalis apamai yra lygi kapitalui, kuris buvo avansuotas gamybai. Kapitalistinės gamybos tikslas yra pridedamoji vertė, o ne produktas. Darbininko būtinasis darbo laikas — ir kartu tas ekvivalentas produktui, kuriuo tas darbo laikas apmokamas, — tėra reikalingas tol, kol jis gamina pridedamąjį darbą. Kitaip jis kapitalistui nėra *produktyvus*.

Pridedamoji vertė yra lygi pridedamosios vertės normai $\frac{m}{v}$, padaugintai iš tuo pačiu metu dirbamų darbo dienų skaičiaus arba iš dirbančių darbininkų skaičiaus, iš n . Vadinasi, $M = \frac{m}{v} \times n$. Tuo būdu ši pridedamoji vertė gali dvejopu būdu didėti arba mažėti. Pavyzdžiui: $\frac{m}{v} \times n$ lygu $\frac{2m}{v} \times n = 2M$.

Čia M [365] dvigubai padidėjo, kadangi dvigubai padidėjo pridedamosios vertės norma, nes $\frac{m}{v}$ yra $\frac{2m}{v}$, o tai yra dvigubai

daugiau, negu $\frac{m}{v}$. Antra vertus, $\frac{m}{v} \times 2n$ visiškai taip pat būtų lygu $\frac{2mn}{v}$, vadinasi, taip pat $2M$. Kintamasis kapitalas, V , yra lygus vienos darbo dienos kainai, padaugintai iš dirbančių darbininkų skaičiaus. Jei dirba 800 darbininkų, iš kurių kiekvienas kainuoja 1 sv. st., tai $V = 800$ sv. st., t. y. 1 sv. st. $\times 800$, kur $n = 800$. Jei pridedamoji vertė yra 160, tai jos norma = $\frac{160}{1 \text{ sv. st.} \times 800} = \frac{160}{800} = \frac{16}{80} = \frac{1}{5} = 20\%$. Bet pati pridedamoji vertė yra $\frac{160}{1 \text{ sv. st.} \times 800} \times 800$, t. y. $\frac{M \text{ sv. st.}}{1 \text{ sv. st.} \times n} \times n$.

Esant tam tikram darbo dienos ilgumui, ši pridedamoji vertė gali padidėti, tik padidėjus našumui, arba, esant tam tikram našumui, tik pailginus darbo laiką.

Bet čia yra svarbu štai kas: $2M = \frac{m}{v} \times n$, ir $2M = \frac{m}{v} \times 2n$.

Pridedamoji vertė (jos bendroji suma) lieka ta pati, kai dvigubai sumažėja darbininkų skaičius, — vietoj $2n$ yra tik n , — bet jų kiekvienos dienos pridedamasis darbas yra dvigubai didesnis, negu anksčiau. Esant šiai prielaidai, liktų nepasikeitę du dalykai: pirma, visa pagamintų produktų masė; antra, visa pridedamojo produkto, arba „grynojo produkto“, masė. Bet pasikeistų štai kas: pirma, kintamasis kapitalas, arba darbo užmokesčiui sunaudojama apyvartinio kapitalo dalis, dvigubai su-

mažėtų. Iš žaliavų susidedanti pastoviojo kapitalo dalis taip pat liktų nepasikeitusi, nes, kaip ir anksčiau, yra perdirbama ta pati žaliavų masė, nors tai atlieka dvigubai mažesnis darbininkų skaičius. Priešingai, iš pagrindinio kapitalo susidedanti dalis padidėtų.

Jei darbo užmokesčiui sunaudotas kapitalas buvo 300 sv. st. (1 sv. st. vienam darbininkui), tai dabar jis bus 150 sv. st. Jei žaliavoms sunaudotas kapitalas buvo 310 sv. st., tai ir dabar jis bus 310 sv. st. Jei tarsime, kad mašinų vertė yra keturis kartus didesnė už likusią kapitalo dalį, tai dabar ji yra 1600 sv. st.⁷³ Vadinasi, jei mašinos nusidėvi per 10 metų, tai kasmet į produktą įeinanti mašinų vertė yra 160 sv. st. Laikysimės prielaidos, kad anksčiau gamybos įrankiams kasmet buvo sunaudojamas 40 sv. st. kapitalas, t. y. $\frac{1}{4}$ dabartinio kapitalo.

Tokiu atveju apskaičiavimas būtų toks:

	<i>Ankstesnyss kapitalas</i>	<i>Naujasis kapitalas</i>
<i>Mašinos</i>	40	160
<i>Žaliavos</i>	310	310
<i>Darbo užmokestis</i>	300	150
<i>Suma</i>	650	620
<i>Pridedamoji vertė</i>	150, arba 50%	150, arba 100%
<i>Pelno norma</i>	$23\frac{1}{13}\%$	$24\frac{6}{31}\%$
<i>Visas produktas</i>	800	770

Šiuo atveju pelno norma padidėjo dėl to, kad visuminis kapitalas sumažėjo: darbo užmokesčiui sunaudotam kapitalui sumažėjus 150 sv. st., pagrindinio kapitalo vertės suma tepadidėjo tik 120 sv. st., t. y. iš viso, lyginant su ankstesne suma, buvo sunaudota 30 sv. st. mažiau.

Jei pasilikę 30 sv. st. bus panaudoti tokiu pat būdu, būtent $\frac{31}{62}$ šios sumos (arba $\frac{1}{2}$) žaliavoms, $\frac{16}{62}$ mašinoms ir $\frac{15}{62}$ darbo užmokesčiui, tai gausime:

<i>Mašinos</i>	7 sv. st.	14 šil. 6 pensai
<i>Žaliavos</i>	15 „ „	
<i>Darbo užmokestis</i>	7 „ „	5 šil. 6 pensai
<i>Pridedamoji vertė</i>	7 „ „	5 „ 6 „

Vadinasi, iš viso:

Naujasis kapitalas:

<i>Mašinos</i>	167 sv. st.	14 šil. 6 pensai
<i>Žaliavos</i>	325 „ „	
<i>Darbo užmokestis</i>	157 „ „	5 šil. 6 pensai
<i>Pridedamoji vertė</i>	157 „ „	5 „ 6 „
<i>Pelno norma</i>	$24\frac{6}{31}\%$	

Visa sunaudoto kapitalo suma: 650 sv. st., kaip ir anksčiau. Visas produktas — 807 sv. st. 5 šil. 6 pensai.

Visuminė produkto vertė padidėjo, visuminė sunaudoto kapitalo vertė liko nepasikeitusi; kartu padidėjo ne tik viso produkto vertė, bet ir jo masė, nes žaliavų paversta produktu 15 sv. st. daugiau, negu buvo paversta anksčiau.

[366] [Ganilio veikale skaitome:]

„Kai šalis neturi mašinų pagalbos ir jos darbas atliekamas vien rankų jėga, dirbančiųjų klasės suvartoja beveik visą savo produktų masę. Pramonei žengiant į priekį, jai dėl darbo pasidalijimo, darbininkų kvalifikacijos kilimo ir mašinų išradimo tobulėjant, gamybos kaštai mažėja, arba, kitaip tariant, reikia mažiau darbininkų didesniai produkcijos kiekiui gauti“ (cit. veik. [„Des systèmes d'économie politique“, 2-sis leid., 1821], t. 1, p. 211—212).

Vadinasi, tai reiškia, kad, kylant darbo našumui, darbo užmokesčiui tenkantys gamybos kaštai mažėja. Produkto atžvilgiu darbininkų skaičius mažėja; vadinasi, jie suvalgo mažesnę šio produkto dalį.

Jei vienam darbininkui savo paties pragyvenimo reikmenims pagaminti reikia 10 valandų, dirbant be mašinos, ir tik 6 valandų, panaudojant mašiną, tai pirmuoju atveju jis (esant dvylikos valandų darbo dienai) dirba 10 valandų sau ir 2 valandas kapitalistui, kuris gauna $\frac{1}{6}$ viso dvylikos valandų darbo produkto. Pirmuoju atveju 10 darbininkų dirbs 100 valandų sau (pagamindami produktą dešimčiai darbininkų) ir 20 valandų kapitalistui. Iš 120 vienetų vertės kapitalistas gauna $\frac{1}{6}$, t. y. 20. Antruoju atveju 5 darbininkai dirbs 30 valandų sau (pagamindami produktą penkiems darbininkams) ir 30 valandų kapitalistui. Dabar kapitalistas iš 60 valandų gautų 30, t. y. $\frac{1}{2}$, tris kartus daugiau, negu gaudavo anksčiau. Taip pat padidės ir visuminė pridėdamoji vertė, būtent nuo 20 iki 30, vienu trečdaliu. 60 dienų, iš kurių aš pasisavinu $\frac{1}{2}$, duoda pridėdamosios vertės vienu trečdaliu daugiau, negu 120, iš kurių aš pasisavinu $\frac{1}{6}$.

Toliau, kapitalisto gaunama visuminio produkto pusė taip pat ir kiekybiškai padidės palyginti su tuo, ką jis gaudavo anksčiau, nes 6 valandos dabar teikia tiek pat produkto, kiek anksčiau teikė 10 valandų; vadinasi, viena valanda dabar teikia $\frac{10}{6}$ ankstesnio produkto, arba $1\frac{4}{6} = 1\frac{2}{3}$. Tuo būdu 30 pridėdųjų valandų dabar pasireiškia tokiu pat produkto kiekiu, kuriuo anksčiau pasireikšdavo 30 $(1 + \frac{2}{3}) = 30 + \frac{60}{3} = 50$ valandų. 6 valandos teikia tiek pat produkto, kiek anksčiau 10 valandų; vadinasi, 30 (arba 5×6) — tiek, kiek anksčiau 5×10 .

Taigi padidės kapitalisto pridėdamoji vertė ir jo pridėdaminis produktas (jeigu jis pats suvartoja šį produktą in natura, arba tiek, kiek jis suvartoja jį in natura). Pridėdamoji vertė

gali padidėti, net visuminio produkto kiekiui nepadidėjus. Juk pridedamosios vertės padidėjimas reiškia, kad darbininkas sugeba pagaminti savo pragyvenimo reikmenis per trumpesnę laiką, negu anksčiau, vadinasi, kad jo suvartojamų prekių vertė sumažėja, atstovauja mažesniai darbo laiko kiekiui, tad tam tikra vertė, lygi, pavyzdžiui, 6 valandoms, pasireiškia didesniu vartojamųjų verčių kiekiu, negu anksčiau. Darbininkas gauna tokį pat produkto kiekį, kaip ir anksčiau, bet šis kiekis sudaro mažesnę visuminio produkto dalį, o šio kiekio vertė išreiškia mažesnę darbo dienos produkto dalį. Nors joks gamybinių jėgų padidėjimas tose gamybos šakose, kurių produktai nei tiesiogiai, nei netiesiogiai neįeina į darbininko vartojimo reikmenų gamybą, negalėtų būti susijęs su tokiu rezultatu, nes šių šakų našumo padidėjimas arba sumažėjimas nekeičia santykio tarp būtinojo ir pridedamojo darbo, — vis dėlto šioms gamybos šakoms rezultatas būtų gautas toks pat, nors jį ir sąlygotų ne jų našumo pakitimas. Santykinė jų produktų vertė (jeigu jų pačių našumas liktų nepasikeitęs) padidėtų lygiai tiek pat, kiek sumažėtų santykinė kitų prekių vertė; taigi proporcingai mažesnė šių produktų dalis, arba sudaiktinta juose mažesnė darbininko sunaudoto darbo laiko dalis, duotų jam tokį pat pragyvenimo reikmenų kiekį, kaip ir anksčiau. Vadinasi, šiose šakose pridedamoji vertė padidėtų visiškai taip pat, kaip ir kitose šakose.

Bet kas dabar bus su 5 atleistais darbininkais? Kai kas pasakys, kad išsilaisvino taip pat ir kapitalas, būtent tas, kuriuo buvo apmokami 5 atleistieji darbininkai, kurių kiekvienas gaudavo 10 valandų dydžio darbo užmokestį (už jį darbininkai dirbo 12 valandų per dieną), vadinasi, išsilaisvino 50 valandų dydžio kapitalas, kuriuo anksčiau buvo galima apmokėti 5 darbininkus, o dabar, darbo užmokesčiui sumažėjus iki 6 valandų dydžio, galima apmokėti $50/6 = 8\frac{1}{3}$ darbo dienos. Tuo būdu už išsilaisvinusį 50 darbo valandų dydžio kapitalą dabar galima pasamdyti daugiau darbininkų, negu jų buvo atleista.

Tačiau išsilaisvino ne visų 50 darbo valandų dydžio kapitalas. Mat, dargi laikantis prielaidos, kad medžiaga atpigo tokiu pat laipsniu, kiek dabar jos daugiau yra perdirbama per tą patį darbo laiką, t. y. kad ir šioje gamybos šakoje tiek pat padidėjo gamybinis pajėgumas, vis dėlto pasilieka sąnaudos naujoms mašinoms. Tarkime, kad jos kainuoja lygiai 50 darbo valandų; tokiu atveju jų gamyba jokių būdu negalėtų duoti darbo tokiam pat darbininkų skaičiui, koks buvo atleistas. Juk šios 50 darbo valandų ištisai buvo sunaudojamos darbo užmokesčiui, 5 darbininkams samdyti. O mašinos vertėje, kuri yra lygi 50 darbo valandų, yra pelnas ir darbo užmokestis, apmokėtas ir neapmokėtas darbo laikas. Be to, į mašinos vertę įeina

pastovusis kapitalas. O tie mašinas gaminantys darbininkai, kurie gamina naują mašiną ir kurių skaičius yra mažesnis už atleistųjų skaičių,— nėra tie patys darbininkai, [367] kurie buvo atleisti. Padidėjusi darbininkų paklausa mašinų gamyboje geriausiu atveju gali paveikti vėlesnį darbininkų masės pasiskirstymą, tad į šią šaką eis didesnė pradedančios dirbti kartos dalis,— didesnė, negu anksčiau. Tai atleistiems darbininkams neatsilieps. Be to, per metus padidėjusi mašinų gamybos darbininkų paklausa anaipol nėra lygi naujam, mašinoms sunaudojamam kapitalui. Pavyzdžiui, mašina gali būti naudojama 10 metų. Tuo būdu jos sukuriama pastovi paklausa kasmet yra lygi $\frac{1}{10}$ esančio joje darbo užmokesčio. Prie šio $\frac{1}{10}$ dar reikia pridėti remonto darbą per visus šiuos 10 metų ir kasdieninį anglies, tepalo, aplamai pagalbinių medžiagų suvartojimą; visa tai, kartu paėmus, sudarys, gal būt, dar $\frac{2}{10}$.

{Jeigu išsilaisvinęs kapitalas būtų lygus 60 valandų, tai jos dabar atstovautų 10 valandų pridedamojo darbo ir tik 50 valandų būtinojo darbo. Vadinas, jeigu anksčiau šios 60 valandų buvo sunaudojamos darbo užmokesčiui ir už jas buvo samdomi 6 darbininkai, tai dabar — tik 5.}

{Darbo ir kapitalo perkėlimas, kurį sąlygoja gamybinio pajėgumo padidėjimas kurioje nors atskiroje gamybos šakoje, įvedus mašinas ir t. t., visada tik vėliau yra įmanomas. Tai reiškia, kad kitaip pasiskirstys *prieauglis, naujai įplaukianti darbo masė*, susidedanti, gal būt, iš išmestųjų į gatvę darbininkų vaikų, bet ne iš jų pačių. O jie patys ilgai vargsta savo senojoje profesijoje, kuria tebesiverčia nepalankiausiomis sąlygomis, nes jų būtinasis darbo laikas yra ilgesnis už visuomeniškai būtiną; jie pasidaro pauperiais arba susiranda darbą tokiose šakose, kur panaudojamas žemesnės kokybės darbas.}

{Pauperis, kaip ir kapitalistas (rentininkas), gyvena iš šalies pajamų. Jis neįeina į produkto gamybos kaštus. Todėl p. Ganielis turėtų paskelbti jį mainomosios vertės atstovu, kaip ir nusi kaltėlį, kuris maitinamas kalėjime. Žymi „neproduktyvių darbuotojų“ dalis — tie, kurie turi valstybines sinekūras ir t. t. — tėra tik išdidūs pauperiai.}

{Tarkime, kad pramonės našumas tiek padidėjo, kad jeigu anksčiau materialinėje gamyboje betarpiškai dalyvavo $\frac{2}{3}$ gyventojų, tai dabar tedalyvauja tik $\frac{1}{3}$. Anksčiau $\frac{2}{3}$ gyventojų tiekė pragyvenimo reikmenis trims trečdaliams gyventojų; dabar $\frac{1}{3}$ — trims trečdaliams. Anksčiau „grynosios pajamos“ (skirtingai nuo darbininko pajamų) sudarė $\frac{1}{3}$; dabar — $\frac{2}{3}$. Dabar tauta — paliekant nuošalyje [klasinį] priešingumą — betarpiškai gamybai turėtų suvartoti $\frac{1}{3}$ savo laiko vietoj ankstesnių $\frac{2}{3}$. Esant tolygiam paskirstymui, visi turėtų daugiau laiko — $\frac{2}{3}$ —

neproduktyviam darbui ir laisvalaikiui. Bet kapitalistinės gamybos sąlygomis viskas atrodo antagonistiška ir iš tikrųjų taip yra. Mūsų prielaida nereiškia, kad gyventojų skaičius yra nekintamas. Juk padidėjus $\frac{3}{3}$, padidėja ir $\frac{1}{3}$, taigi produktyvų darbą dirbančių žmonių skaičius savo *mase* galėtų nepaliaujamai didėti. Bet santykinai, proporcingai visų gyventojų skaičiui, jis vis dėlto būtų 50% mažesnis, negu anksčiau. $\frac{2}{3}$ dabar susideda dalinai iš pelno bei rentos savininkų, dalinai iš neproduktyvių darbuotojų (kurie dėl konkurencijos taip pat yra blogai apmokami), padedančių jiems pravalgyti pajamas ir vietoj to duodančių arba, — jei, pavyzdžiui, kalbama apie politinius neproduktyvius darbuotojus, — peršančių jiems ekvivalentą patarNAVIMŲ forma. Galima manyti, kad, išskyrus namų tarnus, karėivius, jūreivius, policininkus, žemesniuosius valdininkus ir t. t., išlaikomas meiluzės, arklininkus, klounus ir pajacus, šie neproduktyvūs darbuotojai aplamai yra aukštesnio išsilavinimo lygio, negu buvo anksčiau, ir kad ypač padidėja blogai apmokamų dailininkų, muzikantų, advokatų, gydytojų, mokslininkų, mokytojų, išradėjų ir t. t. skaičius.

Pačioje produktyvioje klasėje didėja prekybos tarpininkų skaičius, o ypač skaičius asmenų, dirbančių mašinų gamyboje, tiesiant geležinkelius, kalnų pramonėje; paskui — žemės ūkyje gyvulininkyste besiverčiančių, chemines, mineralines trąšas ir t. t. parūpinančių darbininkų skaičius. Toliau — didėja pramonei žaliavas gaminančių žemdirbių skaičius palyginti su tais žemdirbiais, kurie gamina maistą; didėja ir pašarus gyvuliams gaminančiųjų skaičius palyginti su tais, kurie gamina maistą žmonėms. *Augant pastoviajam kapitalui, didėja ir jį atgaminanti santykinė visuminio darbo masė.* Vis dėlto ta darbininkų dalis, kuri betarpiškai gamina pragyvenimo reikmenis, dabar gamina [368] daugiau produktų, negu anksčiau, nors šių darbininkų skaičius yra sumažėjęs. Jų darbas pasidarė našesnis. *Panašiai kaip atskirame kapitale jo kintamosios dalies sumažėjimas, palyginti su pastoviaja, tiesiog pasireiškia kaip darbo užmokesčiui sunaudojamos kapitalo dalies sumažėjimas, taip ir visuminei kapitalo masei — vykstant jo atgaminimui — kintamojo kapitalo dalies sumažėjimas turi pasireikšti tuo, kad santykinai didesnė panaudojamos darbo masės dalis atgamina gamybos priemones, o ne pačius produktus, t. y. atgamina mašinas (įskaitant susisiekimo bei transporto priemones, taip pat ir pastatus), pagalbines medžiagas (anglį, dujas, alyvą, tepalą, pavarinius diržus ir t. t.) ir augalus, kurie sudaro žaliavas pramonės produktams. Žemės ūkio darbininkų skaičius sumažės palyginti su pramonės darbininkų skaičiumi. Pagaliau,*

padidės prabangos dalykus gaminančių darbininkų skaičius, nes padidėjusios pajamos dabar suvartoja daugiau prabangos dalykų.}

* * *

{Kintamasis kapitalas pavirsta pajamomis: pirma — darbo užmokesčiu, antra — pelnu. Todėl, imant kapitalą kaip priešingą pajamoms, pastovusis kapitalas pasireiškia kaip kapitalas *tikrąja šio žodžio prasme*, kaip ta visuminio produkto dalis, kuri priklauso gamybai ir įeina į gamybos kaštus, nebūdama niekieno individualiai suvartojama (išimtį sudaro darbiniai gyvuliai). Tarkime, kad atskirais atvejais visa ši dalis atsiranda iš pelno ir darbo užmokesčio. Analizė galiausiai parodo, kad ji niekad negali kilti iš vieno šio šaltinio; ji yra darbo produktas, bet tokio darbo, kuris savo pajamomis laiko pačias gamybos priemones, kaip laukinis — savo lanką. Tačiau, pavirtusi pastoviuoju kapitalu, ši produkto dalis jau nebesiskaido į darbo užmokestį ir pelną, nors jos atgaminimas tiekia darbo užmokestį ir pelną. Šiai daliai priklauso dalis produkto. Kiekvienas sekantis produktas yra šio ankstesniojo darbo ir dabartinio darbo produktas. Dabartinis darbas tegali tęstis tol, kol jis sugrąžina gamybai tam tikrą visuminio produkto dalį. Jis turi *in natura* padengti pastovųjį kapitalą. Jei darbas pasidaro našesnis, tai jis padengia atitinkamą produktą, bet ne jo vertę, kuri dėl to sumažėja. Jeigu jis pasidaro mažiau našus, tai jis produkto vertę padidina. Pirmuoju atveju sumažėja visuminio produkto procentinė dalis, kuri reikalinga ankstesniajam darbui padengti; antruoju atveju ši dalis padidėja. Pirmuoju atveju gyvasis darbas pasidaro našesnis, antruoju — mažiau našus.}

{Prie *pastoviojo kapitalo* kaštus mažinančių aplinkybių taip pat priklauso ir žaliavų gerinimas. Pavyzdžiui, per tą patį laiką negalima pagaminti to paties verpalų kiekio tiek iš geros, tiek ir iš blogos medvilnės, jau nekalbant apie santykinę atliekų masę ir t. t. Tokią pat reikšmę turi ir sėklų kokybė ir t. t.}

{*Kombinacijos* pavyzdžiai: fabrikantas pats gamina dalį savo ankstesnio pastoviojo kapitalo arba pats suteikia kitą formą tai žaliavai, kuri anksčiau, kaip pastovusis kapitalas, pereinavo iš jo gamybos sferos į kitą sferą (visa tai visada tėra pelno koncentracija, kaip jau anksčiau buvo parodyta*). *Pirmojo* kombinacijos tipo *pavyzdys*: verpimo ir audimo sujungimas. *Antrojo* kombinacijos tipo *pavyzdys*: kasyklų savininkai Birmingemo apylinkėse, pasiėmę *visą* geležies gaminimo procesą, kuris anksčiau buvo padalintas tarp įvairių įmonininkų ir savininkų.}

* Žr. šio tomo I d., p. 103, taip pat III d., XX skirsnis, § 7 (Markso rankraščio 332–334 p.). *Red.*

* *

Ganilis toliau sako:

„Kol darbo pasidalijimas yra įvestas ne visose darbo šakose, kol visos dirbančiųjų ir versluose įgudusių gyventojų klasės nėra pilnai išsivysčiusios, tol mašinų išradimas ir jų panaudojimas kai kuriose pramonės šakose tesukelia tik mašinų išlaisvintų kapitalų ir darbininkų plaukimą į kitas darbo šakas, kuriose jie gali būti naudingai panaudoti. Bet aišku, kad, visoms darbo šakoms turint reikalingą kapitalą ir darbininkus, kiekvienas tolesnis tobulinimas, visos darbą mažinančios naujos mašinos neišvengiamai sumažina dirbančiųjų gyventojų skaičių; o kadangi jų sumažėjimas anaipol nesumažina gamybos, tai ta produkto dalis, kuri dėl to pasilieka visuomenės žinioje, didina arba kapitalo pelną, arba žemės rentą; todėl naturalus ir būtinasis mašinų įvedimo padarinys yra tas, kad mažėja žmonių skaičius samdomosiose klasėse, kurios gyvena iš bendrojo produkto, ir didėja žmonių skaičius tose klasėse, kurios gyvena iš gryojo produkto“ (cit. veik., p. 212).

[369] „*Pramonės pažangos neišvengiamai* sukeliama šalies *gyventojų sudėties pakitimas* yra tikroji šiuolaikinių tautų klestėjimo, galios ir civilizacijos priežastis. Kuo daugiau sumažėja žmonių skaičius žemesniosiose visuomenės klasėse, tuo mažiau visuomenė turi nerimauti dėl pavojų, kuriuos jai nuolat sukelia šių nelaimingųjų klasių skurdas, tamsumas, lengvartikybė ir prietarumas; kuo gausesnės darosi aukštesniosios klasės, tuo didesnis yra skaičius pavaldinių, kuriais valstybė gali disponuoti, tuo stipresnė ir galingesnė yra valstybė, tuo labiau visų gyventojų tarpe yra paplitę švietimas, protingumas ir civilizacija“ (cit. veik., p. 213).

{Sėjus šitaip suveda į pajamas visuminę produkto vertę. Jo parašytoje Rikardo „Pagrindų“ (Konstansio išverstų į prancūzų kalbą) 26 skirsnio pastaboje sakoma:

„Privataus asmens grynosios pajamos susideda iš *produkto*, kurį gaminant jis dalyvavo, *vertės*... minus jo kaštai. Bet kadangi jo sąnaudos yra *pajamų dalys*, kurias jis sumokėjo kitiems asmenims, tai *visuminė produkto vertė panaudojama pajamomis sumokėti*. Visuminės tautos pajamos susideda iš jos bendrojo produkto, t. y. iš bendrosios vertės visų jos produktų, kurie pasiskirsto tarp gamintojų“⁷⁴.

Paskutinis teiginys būtų teisingas, jeigu jis būtų išreikštas šitaip: visuminės tautos pajamos susideda iš tos jos bendrojo produkto dalies, — t. y. iš bendrosios vertės tos visų produktų dalies, — kuri pasiskirsto tarp gamintojų kaip pajamos, kitaip tariant, jos yra lygios bendrajam produktui, atėmus tą visų produktų dalį, kuri kiekvienoje gamybos šakoje padengė gamybos priemones. Bet, šitaip suformuluotas, šis teiginys pats save panaikina.

Sėjus toliau sako:

„Visa ši vertė, įvykus daugeliui mainų aktų, gali būti suvartota per savo atsiradimo metus, vis dėlto nenustodama buvusi tautos pajamomis, panašiai kaip 20 000 frankų metines pajamas turintis privatus asmuo nenustoja turėjęs 20 000 frankų metinių pajamų, nors jis pravalgytų per metus visas šias pajamas. Jo pajamos nesusideda vien tik iš jo santaupų“.

Jo pajamos niekad nesusideda iš jo santaupų, nors jo santaupos visada susideda iš jo pajamų. Norėdamas įrodyti, kad tauta gali per metus pravalgyti tiek savo kapitalą, tiek ir savo pajamas, Sėjus palygina ją su privačiu asmenimi, kuris palieka nepaliestą savo kapitalą ir per metus tesuvartoja tik savo pajamas. Jei šis privatus asmuo per vienerius metus pravalgytų tiek savo 200 000 frankų kapitalą, tiek ir savo 20 000 frankų pajamas, tai sekančiais metais jis neturėtų ką valgyti. Jei visas tautos kapitalas, vadinasi, ir visa jos produktų bendroji vertė galėtų būti suvedama į pajamas, tai Sėjus būtų teisus. Privatus asmuo pravalgo savo 20 000 frankų pajamas. Jo 200 000 frankų kapitalas, kurio jis nepravalgo, susidėtų iš kitų privačių asmenų pajamų; kiekvienas iš šių asmenų pravalgo savo dalį, tad metų pabaigoje visas šis kapitalas būtų pravalgytas. Sėjus galėtų prieštarauti: argi šis kapitalas nebūtų atgaminamas tuo pačiu laiku, kai jis pravalgomas, ir tokiu būdu nebūtų padengiamas? Bet šis privatus asmuo dėl to kasmet atgamina savo 20 000 frankų pajamas, kad nepravalgo savo 200 000 frankų kapitalo. Šį kapitalą yra pravalgę kiti asmenys. Vadinasi, jie jau neb turi kapitalo pajamoms atgaminti.}

„Tik *grynasis produktas*“,—sako Ganilis,—„ir tie, kurie jį suvartoja, sudaro jos“ (valstybės) „turtą bei galią ir prisideda prie jos klestėjimo, jos šlovės ir jos didingumo“ (cit. veik., p. 218).

Ganilis toliau cituoja Sėjaus parašytas Konstansio išverstų Rikardo „Pagrindų“ 26 skirsnio pastabas; šiame skirsnyje Rikardas sako, kad jei šalis turi 12 milijonų gyventojų, tai jos turtui yra naudingiau, kai šiems 12 milijonų dirba 5 milijonai produktyvių darbininkų, negu kai jiems dirba 7 milijonai. Pirmuoju atveju „grynasis produktas“ susideda iš pridedamojo produkto, iš kurio gyvena 7 milijonai neproduktyvių gyventojų, antruoju atveju — iš pridedamojo produkto 5 milijonams. Ryšium su tuo Sėjus pažymi:

„Tai labai primena XVIII šimtmečio ekonomistų⁷⁵ teoriją; jie teigė, kad manufaktūros nė kiek neprisideda prie valstybės turto, nes *iš algos gyvenanti klasė*, suvartodama [370] tiek pat vertės, kiek ji pagamina, nieko neprideda prie jų (ekonomistų) garsaus *grynojo produkto*“.

Ryšium su tuo Ganilis pažymi (p. 219—220):

„Nelengva atskleisti ryšį tarp ekonomistų teiginio, *kad pramoninė klasė suvartojanti tiek pat vertės, kiek ji pagamina*, ir p. Rikardo teorijos, kad *darbininkų darbo užmokestis negalės būti įskaitytas į valstybės pajamas*“.

Ganilis ir čia prašauna pro šalį. Ekonomistai klysta, pramonės darbininkus laikydami tik „*iš algos gyvenančia klase*“. Tai skiria juos nuo Rikardo. Toliau jie klysta, manydami, kad „*iš algos gyvenantieji*“ tegaminą vien tai, ką suvartoja. Prie-

Šingai jiems Rikardas teisingai nurodo, kad „grynąjį produktą“ gamina kaip tik samdomieji darbininkai, bet gamina jį būtent dėl to, kad jų vartojimas, t. y. jų darbo užmokeskis, yra lygus ne visam jų darbo laikui, o tik tam darbo laikui, kurį jie yra sunaudoję savo darbo užmokesčiui pagaminti; arba, kitaip tariant, dėl to, kad iš savo produkto jie tegauna tik dalį, lygią jų būtinam vartojimui, t. y. iš savo pačių produkto tegauna tik savo būtino vartojimo ekvivalentą. Ekonomistai manė, kad visos pramoninės klasės (šeimininkų ir darbininkų) padėtis yra tokia. Viena tik žemės renta jų buvo laikoma pagaminto produkto pertekliumi virš darbo užmokesčio; todėl ji buvo jiems vienintelis turtas. Sakydamas, kad pelnas ir renta sudaro šį perteklių, dėl to ir vienintelį turtą, Rikardas, nors jis daug kuo skiriasi nuo fiziokratų, laikosi tos pačios, kaip ir jie, pažiūros, kad tik „grynasis produktas“, tas produktas, kuriame yra pridedamoji vertė, sudarąs nacionalinį turtą (nors Rikardas geriau už fiziokratų supranta šios pridedamosios vertės prigimtį). Taip pat ir jam turtas yra tik ta pajamų dalis, kuri sudaro perteklių virš darbo užmokesčio. Nuo ekonomistų jis skiriasi ne „grynojo produkto“ aiškinimu, o tuo, kaip jis aiškina darbo užmokesčių, į kurio kategoriją ekonomistai klaidingai yra įtraukę ir pelną.

Sėjus toliau prieštarauja Rikardui:

„Septyni milijonai pilną darbo laiką dirbančių darbininkų turėtų daugiau santaupų, negu penki milijonai“.

Prieštaraudamas tam, Ganilis teisingai pažymi:

„Tai reiškia laikytis nuomonės, kad *santaupos iš darbo užmokesčio* yra labiau vertintinos už *santaupas, kurios atsiranda, nutraukus darbo užmokesčio mokėjimą*“... Būtų per daug absurdiška jokie grynojo produkto negaminantiems darbininkams mokėti keturis šimtus milijonų frankų darbo užmokesčio, kad jie galėtų ir turėtų lėšų daryti santaupas iš savo darbo užmokesčio“ (cit. veik., p. 221).

„Civilizacijai žengiant į priekį, darbas darosi mažiau sunkus ir našesnis; gaminti ir vartoti pasmerktos klasės mažėja, o darbą valdančios klasės, kurios remia (!), guodžia (!) ir šviečia visus gyventojus, didėja, *gausėja ir pasisavina visą iš darbo sąnaudų sumažėjimo*, iš produktų gausumo ir vartojimo pigumo *gaunamą naudą*. Šia linkme tobulėja žmonių giminė... Dėl šio *nepalaukiamo žemėsniūjų visuomenės klasių mažėjimo ir aukštesniūjų klasių augimo*... piliečių visuomenė darosi laimingesnė, galingesnė“ ir t. t. (cit. veik., p. 224). Jei... dirbančių darbininkų skaičius yra 7 milijonai, tai jų darbo užmokeskis bus 1400 milijonų frankų; bet jei šie 1400 milijonų frankų... netiekia didesnio grynojo produkto, kaip 5 milijonų darbininkų gaunamas milijardas frankų, tai *tikroji santaupa bus pasiekta, nutraukiant 400 milijonų frankų darbo užmokesčio mokėjimą tiems 2 milijonams darbininkų, kurie netiekia jokie grynojo produkto*; ji nebus pasiekta, jei šie 2 milijonai darbininkų galės daryti santaupas iš savo 400 milijonų frankų darbo užmokesčio“ (p. 221).

26 skirsnyje Rikardas pažymi:

„Adomas Smitas nuolat perdeda naudą, kurią šalis gauna iš didelių bendrųjų pajamų, palyginti su didelių grynųjų pajamų teikiama nauda... Kokią gi naudą šalis gauna, panaudodama didelį produktyvaus darbo kiekį, jeigu jos grynoji renta ir jos pelnas, kartu paėmus, lieka tokie pat, nepriklausomai nuo to, ar šalis panaudoja šį darbo kiekį, ar mažesni?.. Ar tauta naudoja penkis, ar septynis milijonus produktyvių darbininkų [371] gaminti grynosioms pajamoms, iš kurių gyvena kiti penki milijonai, .. šių penkių milijonų žmonių maistas ir drabužiai sudarys, kaip ir anksčiau, grynąsias pajamas. Didesnio žmonių skaičiaus panaudojimas neįgalintų mūsų bent vienu žmogumi padidinti mūsų armijos ir mūsų laivyno arba sumokėti bent vienos papildomos ginėjos kaip mokesčio“ (cit. veik., p. 215)⁷⁶.

Tai primena senovės germanus, kurių viena dalis pakaitomis vykdavo į karą, o kita dirbdavo laukus. Kuo mažesnis buvo žemei dirbti paliktinų gyventojų skaičius, tuo didesnis buvo skaičius galinčių vykti į karą. Jiems visai nepadėtų gyventojų skaičiaus padidėjimas vienu trečdaliu, sakysim, nuo 1000 iki 1500, jei žemei dirbti dabar reiktų 1000 žmonių vietoj ankstesnių 500. Jų turima kariuomenė susidėtų, kaip ir anksčiau, tik iš 500 žmonių. Priešingai, jei padidėtų jų darbo gamybinis pajėgumas ir laukams dirbti užtektų 250 žmonių, tai į karą galėtų vykti 750 žmonių iš 1000, o sumažėjus darbo našumui, iš 1500 žmonių galėtų kariauti tik 500.

Cia, pirma, reikia pažymėti, kad Rikardas „grynosiomis pajamomis“, arba „grynuoju produktu“, supranta ne viso produkto perteklių virš tos jo dalies, kuri turi būti gražinta gamybai kaip gamybos priemonės — žaliavos arba įrankiai. Atvirkščiai, jis pritaria tai klaidingai pažiūrai, kad bendrasis produktas esąs suvedamas į bendrąsias pajamas. „Grynuoju produktu“, arba „grynosiomis pajamomis“, jis supranta pridedamąją vertę, visuminių pajamų perteklių virš tos jų dalies, kuri susideda iš darbo užmokesčio, iš darbininko pajamų. O šios darbininko pajamos yra lygios kintamajam kapitalui, tai apyvartinio kapitalo daliai, kurią darbininkas nuolat suvartoja ir nuolat atgamina kaip jo paties suvartojamą jo produkcijos dalį.

Jeigu Rikardas nelaiko kapitalistų visiškai nenaudingais, t. y., jeigu jis ir juos pačius priskiria prie gamybos agentų ir dėl to dalį jų pelno suveda į darbo užmokestį, tai iš „grynųjų pajamų“ jis turi atskaityti dalį jų pajamų ir teigti, kad ir visi šie asmenys tepada didinti turtą tik tuo atveju, kai jų darbo užmokestis sudaro kiek galint mažesnę jų pelno dalį. Šiaip ar taip, bent dalis šių žmonių, kaip gamybos agentų, laiko priklausau pačiais gamybai kaip neatimama jos sudėtinė dalis. Ir šiuo atveju jie negali būti panaudojami kitiems visuomenės arba valstybės tikslams. Kuo daugiau laisvo laiko jiems palieka jų kaip gamybos vadovų darbas, tuo labiau jų pelnas nepri-

klauso nuo jų darbo užmokesčio. Priešingai, tie kapitalistai, kurie gyvena vien iš jų gaunamų palūkanų, taip pat ir iš žemės rentos gyvenantys žmonės, gali būti panaudojami tiktai visuo-
menės ir valstybės tikslams, ir nė viena jų pajamų dalis neįeina į gamybos kaštus, išskyrus tą dalį, kuri panaudojama jų pačių vertingoms asmenybėms atgaminti. Vadinasi, vadovaudamasis *valstybės* interesais, Rikardas taip pat turėtų norėti, kad renta (gryniausios „grynosios pajamos“) padidėtų pelno sąskaita; tačiau jis anaipat nesilaiko tokios pažiūros. O kodėl? Todėl, kad tai kenkia kapitalų kaupimui, arba, tai iš dalies yra tas pat, todėl, kad tai didina neproduktyvių darbuotojų masę produktyvių darbininkų sąskaita.

Rikardas visiškai pritaria A. Smito produktyvaus ir neproduktyvaus darbo skyrimui ta prasme, kad pirmasis tiesiogiai mainomas į kapitalą, [o antrasis] tiesiogiai į pajamas. Bet jam jau nebėra būdingas Smito švelnumas ir jo iliuzijos produktyvių darbininkų atžvilgiu. Būti produktyviu darbininku, tai — nelaimė. Produktyvus darbininkas yra toks darbininkas, kuris gamina *svetimą* turtą. Jo egzistavimas tik tuo atveju turi prasmės, jeigu jis yra svetimo turto gaminimo įrankis. Todėl, jei tą patį svetimo turto kiekį gali sukurti mažesnis produktyvių darbininkų skaičius, tai visiškai dera pašalinti bereikalingus produktyvius darbininkus. Vos, non vobis⁷⁷. Beje, Rikardas šį *pašalinimą* supranta ne taip, kaip Ganilis; ne ta prasme, kad vienas tik jų pašalinimas padidina pajamas ir įgalina suvartoti *kaip pajamas tai, kas anksčiau* buvo suvartojama *kaip kintamasis kapitalas* (t. y. darbo užmokesčio forma). Sumažėjus produktyvių darbininkų skaičiui, darosi nebereikalingas tas produkto kiekis, kurį šie išstumtieji darbininkai patys suvartodavo ir patys pagamindavo, darosi nebereikalingas ir ekvivalentas šiam darbininkų skaičiui. Rikardas nesilaiko prielaidos, kaip Ganilis, kad gaminama, kaip ir anksčiau, ta pati produktų masė. Bet nepasikeitusi lieka „grynojo produkto“ masė. Jei darbininkai suvartodavo 200, o jų pagaminamas pridedamasis produktas buvo lygus 100, tai visuminis produktas buvo 300, o pridedamasis produktas buvo lygus vienam trečdaliui visuminio produkto=100. O jei darbininkai suvartoja 100, o jų pagaminamas pridedamasis produktas, kaip ir anksčiau, yra lygus 100, tai visuminis produktas bus 200, o pridedamasis produktas bus lygus pusei visuminio produkto=100. Šiuo atveju visuminis produktas sumažėja $\frac{1}{3}$, būtent tuo produktų kiekiu, kurį anksčiau suvartodavo 100 atleistų darbininkų, o „grynasis [372] produktas“ lieka *nepasikeitęs*, nes $\frac{200}{2} = \frac{300}{3}$. Todėl Rikardas abejingai žiūri į bendrojo produkto masę, kad tik liktų

nepasikeitusi arba padidėtų, bet jokių būdu nesumažėtų ta bendrojo produkto dalis, kuri sudaro „grynąjį produktą“.

Taigi jis sako⁷⁸:

„Žmogui, turinčiam 20 000 sv. st. kapitalą, kuris kasmet duoda jam 2000 sv. st. pelno, visiškai nesvarbu, ar jo kapitalas naudoja šimtą, ar tūkstantį žmonių, ar pagamintos prekės parduodamos už 10 000, ar už 20 000 sv. st., jei tiksliai jo gaunamas pelnas visais atvejais nesmunka žemiau 2000 sv. st. Ar ne toks pat yra ir realus tautos interesas?“⁷⁹ [VIII—372]

* *

[IX—377] Cituotoje Rikardo „Pagrindų“ (26 skirsnio) vietoje sakoma šitaip:

„Adomas Smitas nuolat perdeda naudą, kurią šalis gauna iš didelių bendrųjų pajamų, palyginti su didelių grynąjų pajamų teikiama nauda“ (kadangi, sako Adomas, „tuo didesnis bus kapitalo paleidžiamo veikti produktyvaus darbo kiekis“)... „Kokią gi naudą šalis gauna, panaudodama didelį produktyvaus darbo kiekį, jeigu jos grynoji renta ir jos pelnas, kartu paėmus, lieka tokie pat, nepriklausomai nuo to, ar šalis panaudoja šį darbo kiekį, ar mažesnį?“...

{Vadinasi, tai tereiškia, kad didesnio darbo kiekio pagaminta pridedamoji vertė lieka tokia pat, kaip ir mažesnio jo kiekio pagaminta pridedamoji vertė. O tai ir vėl tereiškia, kad šaliai yra vis tiek, ar ji naudoja didelį darbininkų skaičių, esant mažesnei pridedamosios vertės normai, ar mažesnį darbininkų skaičių, esant didesnei jos normai. $n \times \frac{1}{2}$ yra tiek pat, kiek $2n \times \frac{1}{4}$, kur n reiškia darbininkų skaičių, o $\frac{1}{2}$ ir $\frac{1}{4}$ — pridedamąjį darbą. „Produktyvus darbininkas“ kaip toks tėra tik gamybos įrankis pridedamajai vertei kurti, ir, esant vienodam rezultatui, didesnis šių „produktyvių darbininkų“ skaičius tebūtu tik našta.}

„Žmogui, turinčiam 20 000 sv. st. kapitalą, kuris kasmet duoda jam 2000 sv. st. pelno, visiškai nesvarbu, ar jo kapitalas naudoja šimtą, ar tūkstantį žmonių, ar pagamintos prekės parduodamos už 10 000, ar už 20 000 sv. st., jei tiksliai jo gaunamas pelnas visais atvejais nesmunka žemiau 2000 sv. st.“

{Tai, kaip paaiškėja iš vienos vėlesnės vietos, turi visiškai banalią prasmę. Pavyzdžiui, vyno prekyautojas, kuris, panaudojęs 20 000 sv. st., kasmet rūsyje palieka vyno už 12 000 sv. st., o už 8000 parduoda, gaudamas už šį vyno kiekį 10 000 sv. st., — toks vyno prekyautojas naudoja maža žmonių ir gauna 10% pelno. Ir t. t. O jei dar paimsime bankininkus!}

„Ar ne toks pat yra ir realus tautos interesas? Jeigu tautos realios grynosios pajamos, jos renta ir pelnas, lieka nepasikeitusios, tai neturi jokios reikšmės, ar ji susideda iš dešimties, ar dvylikos milijonų gyventojų. Jos pajėgumas išlaikyti laivyną bei armiją ir visas neproduktyvaus darbo rūšis“.

(ši vieta tarp kitko parodo, kad Rikardas laikėsi A. Smito pažiūros į produktyvų ir neproduktyvų darbą, nors jam jau nebėra būdingas iliuzijomis pagrįstas Smito švelnumas produktyvaus darbininko atžvilgiu)

„turi būti proporcingas jos grynosioms, o ne jos bendrosioms pajamoms. Jei penki milijonai žmonių galėtų pagaminti tiek maisto ir drabužių, kiek reikia dešimčiai milijonų žmonių, tai penkiems milijonams žmonių reikalingas maistas ir drabužiai būtų grynosios pajamos. Argi šalis turėtų kokią nors naudą iš to, kad *toms pačioms grynosioms pajamoms pagaminti* reikėtų septynių milijonų žmonių, kitaip tariant, kad septynių milijonų žmonių darbas būtų panaudotas pagaminti tokiam maisto ir drabužių kiekiui, kurio pakanka dvylikai milijonų? Penkių milijonų žmonių maistas ir drabužiai sudarys, kaip ir anksčiau, grynąsias pajamas. Didesnio žmonių skaičiaus panaudojimas negalintų mūsų bent vienu žmogumi padidinti mūsų armijos ir mūsų laivyno arba sumokėti bent vienos papildomos ginėjos kaip mokesčio“ (*Ricardo. On the Principles of Political Economy and Taxation. 3rd edition. London, 1821, p. 415—417*) [Rus. vertimo I t., p. 284—285].

Šalis yra tuo turtingesnė, kuo mažesnis yra jos produktyvių gyventojų skaičius, *palyginus* su visuminiu produktu; visiškai taip pat, kaip ir atskiram kapitalistui yra tuo geriau, kuo mažiau jam reikia darbininkų tai pačiai pridedamajai vertei pagaminti. Šalis yra tuo turtingesnė, kuo mažesnis, esant tam pačiam produktų kiekiui, yra produktyvių gyventojų skaičius, *palyginus* su neproduktyviais. Juk palyginti negausus produktyvių gyventojų skaičius būtų tik kitokia palyginti aukšto darbo našumo išraiška.

Iš vienos pusės, kapitalas turi tendenciją suvesti į vis mažėjančią minimumą prekei pagaminti reikalingą darbo laiką, vadinasi, taip pat ir produktyvių gyventojų skaičių, *palyginus* su produkto mase. Bet, iš antros pusės, kapitalistinis gamybos būdas, atvirkščiai, turi tendenciją kaupti, pelną paversti kapitalu, pasisavinti kiek galint didesnę svetimo darbo kiekį. Kapitalistinis gamybos būdas siekia mažinti būtinojo darbo normą, bet, esant tam tikrai normai, naudoti kiek galint didesnę produktyvaus darbo kiekį. Čia produktų santykis su gyventojų skaičiumi neturi reikšmės. Grūdai ir medvilnė gali būti mainomi į vyną, briliantus ir t. t. [378] arba darbininkai gali būti panaudojami tokiam produktyviam darbui, kuris betarpiškai prie vartojimo reikmenų nieko neprideda (pavyzdžiui, geležinkelių tiesimas ir t. t.).

Jeigu dėl kurio nors išradimo kapitalistas galėtų įdėti į savo įmonę vietoj ankstesnių 20 000 sv. st. tik 10 000 sv. st., nes šių 10 000 sv. st. pakaktų, ir jeigu jie duotų 20 procentų vietoj ankstesnių 10, vadinasi, tiek pat, kiek anksčiau duodavo 20 000 sv. st., tai tokia aplinkybė nebūtų jam pagrindas išleisti 10 000 sv. st. kaip pajamas, užuot juos sunaudojus, kaip ir lig šiol, kaip

kapitalą. (Apie tiesioginį kapitalo pavirtimą pajamomis iš tikrųjų tegali būti kalbama tik valstybinių paskolų atveju.) Jis įdėtų juos į kurią nors kitą įmonę; be to, jis dar kapitalizuotų dalį savo pelno.

Ekonomistų (iš dalies taip pat Rikardo) teorijose matome tą pačią antinomiją, kuri yra pačioje tikrovėje. Mašinos išstumia darbą ir didina „grynąsias pajamas“ (ypač jos visada didina tai, ką Rikardas čia vadina „grynosiomis pajamomis“, t. y. masę produktų, kurių pavidalu suvartojamos pajamos); jos mažina darbininkų skaičių ir gausina produktus (kurie dabar iš dalies yra neproduktyvių darbuotojų suvartojami, iš dalies maišomi už šalies ribų ir t. t.). Atrodo, kaip tik to buvo norima. Bet ne. Juk reikia įrodyti, kad jos, mašinos, neatima darbininkams duonos. O kaip tai įrodoma? Tuo, kad mašinos po tam tikro sukretimo (kuriam, gal būt, kaip tik nukentėjęs gyventojų sluoksniš negali pasipriešinti) vėl teikia darbo didesniame žmonių skaičiui, negu dirbo prieš jas įvedant, tad „produktyvių darbininkų“ masė vėl padidėja ir vėl susidaro ankstesnė disproporcija.

Taip iš tikrųjų ir būna. Tuo būdu, nepaisant didėjančio darbo našumo, darbininkų skaičius galėtų nuolat didėti, ne palyginus su produktu, kuris didėja kartu ir greičiau už darbininkų skaičių, o palyginus su visų gyventojų skaičiumi, jei, pavyzdžiui, tuo pačiu laiku vyksta kapitalo koncentracija ir ankstesnės produktyvių klasių sudėtinės dalys atsiduria proletariato eilėse. Nėdėlė proletariato dalis pereina į vidurinės klasės eiles. Bet neproduktyvios klasės rūpinasi, kad proletariatas neturėtų per daug pragyvenimo reikmenų. Nuolatinis pelno virtimas atgal kapitalu kaskart atkuria tą pačią apytaką platesniu pagrindu.

O Rikardo susirūpinimas kaupimu yra dar didesnis, negu jo susirūpinimas gynuotu pelnu, kuriuo jis labai žavisi kaip kaupimo priemone. Iš to taip pat kyla ir prieštaringi darbininkų pamokymai ir jų guodimas. Jie visų daugiausia esą suinteresuoti kapitalo kaupimu, nes nuo to priklausanči jų paklause. Kylant paklause, kyla ir darbo kaina. Vadinasi, jie patys turi pageidauti darbo užmokesčio sumažinimo, kad iš jų atimta pridėdamoji vertė, per kapitalą vėl perfiltruota, priklausytų jiems už naują darbą ir keltų jų darbo užmokesį. Bet šis darbo užmokesčio didinimas esąs žalingas, nes jis stabdo kaupimą. Iš vienos pusės, jie neturį turėti vaikų. Dėl to sumažėsianti darbo pasiūla ir padidėsianti jo kaina. Bet darbo kainos didėjimas mažinąs kaupimo normą, vadinasi, mažinąs darbininkų paklausą ir darbo kainą. Dar sparčiau, negu mažėja darbo pasiūla, kartu sumažėsias ir kapitalo [kaupimas]. O jei darbininkai turės vaikų, tai jie padidinsią darbo pasiūlą ir sumažinsią darbo kainą, o dėl

to padidėsianti pelno norma ir kartu kapitalo kaupimas. Bet darbininkai turį žengti pari passu* su kapitalo kaupimu, t. y. darbininkų masė turinti būti kaip tik tokio dydžio, koks reikalingas kapitalistui,— tikrovėje kaip tik taip ir būna.

Žavėdamasis „grynuoju produktu“, Ganilis ne visai nuoseklus. Jis cituoja Sėjų:

„Aš nė kiek neabejoju, kad, esant vergoviniam darbui, produktų perteklius virš vartojimo yra didesnis, negu esant laisvo žmogaus darbui... Vergo darbas neturi kitos ribos, išskyrus jo darbo jėgos išsekimą... Vergas“ (taip pat ir laisvas darbininkas) „dirba neribotam savo pono poreikiui — jo gobšumui patenkinti“ (Sėjus, 1-sis leidimas, p. 215—216).

[379] Ryšium su tuo Ganilis pažymi:

„Laisvas darbininkas negali išleisti daugiau ir gaminti mažiau, negu vergas... Kiekviena išlaida numato šiai išlaidai apmokėti pagamintą ekvivalentą. Jei laisvas darbininkas išleidžia daugiau, negu vergas, tai ir jo darbo produktai turi būti didesni, negu vergo darbo produktai“ (Ganilis, t. I, p. 234).

Tarytum darbo užmokesčio didumas tepriklausytų tik nuo darbininko darbo našumo, o ne nuo produkto paskirstymo — esant tam tikram našumui — tarp darbininko ir šeiminko.

„Aš žinau“, — rašo toliau Ganilis, — „kad yra pagrindo sakyti, jog *ekonomija, kurią šeiminkas gauna savo vergo sąskaita*“ (vadinasi, čia vis dėlto „ekonomija, kuri gaunama atlyginant vergą“), „panaudojama jo asmeninems išlaidoms padidinti“ ir t. t. ... „Tačiau bendrajam turtui yra naudingiau, kad visose visuomenės klasėse vyrautų gerovė, negu kad nedidelis asmenų skaičius turėtų pernelyg didelį turtą“ (p. 234—235).

Kaip tai derinasi su „grynuoju produktu“? Beje, p. Ganilis tuoju pat atsiima savo liberalines tiradas (ten pat, p. 236—237). Jis — kolonijų tamsiaodžių vergovės šalininkas. Jis liberalus tik ta prasme, kad nepasisako už vergovės atkūrimą Europoje, suprasdamas, kad laisvieji darbininkai čia yra vergai, kurie gyvena tik tam, kad gamintų „grynąjį produktą“ kapitalistams, žemės savininkams ir jų tarnams.

„Jis“ (Kenė) „griežtai nesutinka, kad iš algos gyvenančių klasių santaupos galėtų didinti kapitalus; ir jis remiasi tuo, kad šios klasės neturi turėti galimybės daryti santaupų ir jeigu jos turėtų *perteklių*, tai jis tegalėtų atsirasti tik dėl klaidos arba netvarkos visuomenės ūkyje“ (ten pat, p. 274).

Tam įrodyti Ganilis cituoja šią Kenės veikalo vietą:

„Jei nevaisinga klasė taupo, norėdama padidinti savo turimų pinigų kiekį... tai tokia pat proporcija sumažėja jos darbas ir jos uždariai, ir ji nusmunka“ („Physiocratie“, p. 321).

Asilas! Jis nesuprato Kenės.

Ponas Ganilis deda paskutinę plytą šiuo sakiniu:

„Kuo jis“ (darbo užmokestis) „yra didesnis, tuo mažesnės yra visuomenės pajamos“

* — lygia greta. Red.

(pamatai, kuriais remiasi „visuomenė“, yra samdomieji darbininkai, bet jie neįeina į „visuomenę“),

„ir visas vyriausybės menas turi siekti sumažinti darbo užmokesčio masę... Uždavinys... vertas šviečiamojo amžiaus, kuriame mes gyvename“ (cit. veik., t. II, p. 24).

* * *

Produktyvaus ir neproduktyvaus darbo klausimu reikia dar trumpai panagrinėti *Loderdelį* (po viso to į lėkštus Brumo juokus neverta kreipti dėmesio), (*Ferjė?*), *Tokoilį*, *Storchą*, *Seniorą* ir *Rosį*.

[10] Pajamų ir kapitalo mainai
[Visos metinio produkto masės padengimas,
esant paprastajai reprodukcijai:

- a) pajamų mainai į pajamas; b) pajamų mainai į kapitalą;**
c) kapitalo mainai į kapitalą]

{Reikia skirti: 1) Tą *pajamų* dalį, kuri pavirsta nauju kapitalu; vadinasi, tą pelno dalį, kuri vėl kapitalizuojama. Į šią dalį mes čia visai nekreipiame dėmesio. Tai priklauso skyriui apie kaupimą. 2) Pajamas, kurios mainomos į gamyboje suvartotą kapitalą; tad per šiuos mainus nėra sukuriamas naujas kapitalas, o yra padengiamas senasis kapitalas, trumpai tariant — išlaikomas senasis kapitalas. Tuo būdu tą pajamų dalį, kuri pavirsta nauju kapitalu, mes šiam tyrinėjimui galime laikyti esant lygią nuliui ir klausimą nagrinėti taip, lyg bet kurios pajamos padengtų arba pajamas, arba suvartotą kapitalą.

Vadinasi, visa metinio produkto masė pasidalija į dvi dalis: viena dalis suvartojama kaip pajamos, kita in natura* padengia suvartotą pastovųjį kapitalą.

Pajamos mainomos į pajamas, kai, pavyzdžiui, audeklo gamintojai iš tos savo produkto, audeklo, dalies, kuri atstovauja jų pelnui ir darbo užmokesčiui, jų pajamoms, tam tikrą dalį maino į grūdus, kurie atstovauja daliai žemdirbio pelno ir [380] darbo užmokesčio. Vadinasi, čia yra audeklo mainai į grūdus, dviejų prekių mainai, iš kurių kiekviena įeina į individualinį vartojimą, audeklo formą turinčių pajamų mainai į grūdų formą turinčias pajamas. Čia nėra jokio sunkumo. Jei vartoti tinkami produktai yra pagaminti poreikius atitinkančiomis proporcijomis, vadinasi, jei proporcingai yra paskirstytos ir atitinkamos, jiems pagaminti reikalingos visuomeninio darbo masės {to, žinoma, tiksliai niekad nebūna; visada esama nukrypimų, disproporcijų, kurios kaip tokios išsilygina, tačiau taip, kad nuolatinis

* — natūra, natūraline forma. *Red.*

išsilyginimo judėjimas pats numato nuolatinę disproporciją},— tai, pavyzdžiui, audeklo formą turinčių pajamų yra lygiai toks kiekis, kiek jų reikia kaip vartojimo reikmenų, t. y. kiek jų padengiama kitų gamintojų vartojimo reikmenimis. Tai, ką audeklo gamintojas suvartoja kaip grūdus ir t. t., valstietis ir t. t. suvartoja kaip audeklą. Vadinasi, tą pajamoms atstovaujančią jo produkto dalį, kurią jis išmaino į kitas prekes (vartojimo reikmenis), šių kitų prekių gamintojai priima mainais kaip vartojimo reikmenį. Tai, ką jis suvartoja kaip kitą produktą, kiti suvartoja kaip jo produktą.

Tarp kita ko pažymėsime štai ką: ta aplinkybė, kad produktui vienetai sunaudojama ne daugiau būtinojo darbo laiko, negu visuomeniškai yra būtina, t. y. ne daugiau laiko, negu vidutiniškai reikia šiai prekei pagaminti,— yra rezultatas kapitalistinės gamybos, kuri dargi nuolat mažina būtinojo darbo laiko minimumą. Bet tam ji nuolat turi gaminti didėjančiu mastu.

Jei vienos uolekties audeklo vertė yra lygi tik vienai valandai ir jei tai sudaro būtinajį darbo laiką, kurį visuomenė turi sunaudoti, norėdama patenkinti savo vienos uolekties audeklo poreikį, tai iš to dar jokių būdu neišeina, kad jei yra pagaminta 12 milijonų uolekčių, vadinasi, sunaudota 12 milijonų darbo valandų, arba, tai yra tas pat, 1 milijonas darbo dienų, panaudotas 1 milijonas darbininkų kaip audeklo audėjai, tai visuomenė „būtinai“ turi sunaudoti audeklo audimui kaip tik tokią savo darbo laiko dalį. Jei yra duotas būtinasis darbo laikas, vadinasi, jei yra nustatyta, kad tam tikras audeklo kiekis gali būti pagamintas per vieną dieną, tai kyla klausimas, kiek tokių dienų turi būti sunaudota audeklo gamybai. Pavyzdžiui, per vienerius metus visai tam tikrų produktų sumai sunaudotas darbo laikas yra lygus tam tikram šios vartojamosios vertės kiekiui, pavyzdžiui, 1 uolekčiai audeklo (tarkime, kad šis kiekis yra lygus 1 darbo dienai), padaugintai iš aplamai panaudotų darbo dienų skaičiaus. Tam tikroje gamybos šakoje panaudoto visuminio darbo laiko kiekio procentinis santykis su visu visuomenės žinioje esančiu darbo laiku gali būti mažesnis arba didesnis už reikiamą santykį, nepaisant to, kad kiekvienoje produkto dalyje tėra tik jai pagaminti reikalingas darbo laikas, arba nepaisant to, kad kiekviena panaudoto darbo laiko dalis buvo reikalinga ją atitinkančiai visuminio produkto daliai sukurti.

Šiuo požiūriu būtinasis darbo laikas įgauna kitokią prasmę. Kyla klausimas, kokiais kiekiais pats būtinasis darbo laikas paskirstomas įvairiose gamybos sferose. Konkurencija nuolat reguliuoja šį paskirstymą, lygiai taip pat, kaip ji nuolat jį pažeidžia. Jei kurioje nors šakoje sunaudotas per didelis

visuomeninio darbo laiko kiekis, tai ekvivalentas tegali būti sumokėtas tik tokio dydžio, kaip tuo atveju, jei būtų sunaudotas atitinkamas kiekis. Vadinasi, visuminis produktas — t. y. visuminio produkto vertė — tokiu atveju jau yra lygus ne tam darbo laikui, kuris jame yra, o tam, koks būtų proporcingai sunaudotas, jei tarp visuminio tam tikros sferos produkto ir kitų sferų produkcijos būtų reikiama proporcija. Bet visuminio tam tikros sferos produkto kainai sumažėjant žemiau jo vertės, krinta ir kiekvienos jo dalies kaina. Jei pagaminta 6000 uolekčių audeklo vietoj 4000 ir jei 12 000 šil. sudaro 6000 uolekties vertę, tai jos bus parduotos už 8000 šil. Kiekvienos uolekties kaina bus $1\frac{1}{3}$ šil. vietoj 2, t. y. trečdaliu žemesnė jos vertės. Vadinasi, tai yra tas pat, kaip kad vienai uolekčiai pagaminti būtų sunaudota trečdaliu daugiau darbo laiko, negu reikalinga. Taigi, prekei turint vartojamąją vertę, jos kainos kritimas žemiau jos vertės parodo, kad, nors kiekvienai produkto daliai tebuvo sunaudotas tik visuomeniškai būtinas darbo laikas {čia laikomasi prielaidos, kad gamybos sąlygos lieka nepasikeitusios}, bet visai šiai gamybos šakai yra sunaudota bereikalinga, didesnė už būtinąją visuminę visuomeninio darbo masę.

Visai kitaip yra, jei santykinė prekės vertė sumažėja dėl pakitusių [381] gamybos sąlygų. Sis rinkoje esantis audeklo gabalas kainavo 2 šil., jis yra lygus, pavyzdžiui, 1 darbo dienai. Tačiau bet kurią dieną jis gali būti atgamintas už 1 šil. Kadangi vertę apsprendžia visuomeniškai būtinas darbo laikas, o ne atskiram gamintojui reikalingas darbo laikas, tai diena, kuri gamintojui buvo reikalinga vienai uolekčiai pagaminti, tėra lygi tik pusei visuomeniškai apsprendžiamos dienos. Jo audeklo uolekties kainos sumažėjimas nuo 2 šil. iki 1 šil., t. y. audeklo uolekties kainos kritimas žemiau tos vertės, kurią ji jam yra *kainavusi*, teparodo, kad pasikeitė gamybos sąlygos, t. y., kad pasikeitė pats būtinasis darbo laikas. Antra vertus, jei audeklo gamybos kaštai liktų nepasikeitę, o padidėtų visų kitų daiktų gamybos kaštai, išskyrus auksą, t. y. piniginę medžiagą, arba tik tam tikrų daiktų, pavyzdžiui, kviečių, vario ir t. t., trumpai tariant, į audeklo sudėtinės dalis neįeinančių daiktų gamybos kaštai, tai 1 uolektis audeklo, kaip ir anksčiau, būtų lygi 2 šil. Jos *kaina* nesumažėtų, o sumažėtų kviečiais, variu ir t. t. išreikšta jos santykinė vertė.

* * *

Kalbant apie tą pajamų (kurioje nors vartoti tinkamas prekes gaminančioje gamybos šakoje) dalį, kuri suvartojama kaip kurios nors kitos gamybos šakos pajamos, galima teigti, kad paklausa yra lygi jos pačios pasiūlai (jei gaminama, laikantis

reikiamos *proporcijos*). Tai yra tas pat, kaip ir tuo atveju, jei kiekviena iš tų gamybos šakų pati suvartotų šią savo pajamų dalį. Čia yra tik formali prekės metamorfozė: $Pr-P-Pr'$. Audeklas—pinigai—kviečiai.

Čia abiejose viena į kitą mainomose prekėse tėra tik dalis per metus prijungto naujo darbo. Bet aišku, pirma, kad šie mainai, kuriems vykstant kiekvienas iš dviejų gamintojų kaip kito prekę suvartoja pajamoms atstovaujančią savo produkto dalį, tevyksta tik tose gamybos šakose, kur gaminami vartoti tinkami daiktai, t. y. tokie daiktai, kurie tiesiog įeina į individualinį vartojimą ir kuriems dėl to pajamos gali būti išleidžiamos kaip pajamos. Antra, taip pat aišku ir štai kas: tik *šios* produktų mainų *dalis* atžvilgiu yra teisinga, kad gamintojo pasiūla yra lygi jo paklausai kitiems produktams, kuriuos jis nori suvartoti. Iš tikrųjų čia tekalbama tik apie paprastuosius prekių mainus. Užtuot pats gaminęs savo pragyvenimo reikmenis, jis gamina pragyvenimo reikmenis kitam, o kitas gamina pragyvenimo reikmenis jam. Čia nėra jokio pajamų santykio su kapitalu. Vienos vartoti tinkamų daiktų formos pajamos mainomos į kitos vartoti tinkamų daiktų formos pajamas, vadinasi, iš tikrųjų vartoti tinkami daiktai mainomi į vartoti tinkamus daiktus. Jų mainų procesą apsprendžia ne tas momentas, kad abu jie yra pajamos, o tai, kad abu jie yra vartoti tinkami daiktai. Ta aplinkybė, kad jie savo formos atžvilgiu yra pajamos, čia neturi jokios reikšmės. Tiesa, ši aplinkybė pasirodo viena į kitą mainomų prekių vartojamojoje vertėje, būtent, kad abi jos įeina į individualinį vartojimą, bet tai ir vėl tereiškia, kad viena vartoti tinkamų produktų dalis yra mainoma į kitą vartoti tinkamų produktų dalį.

Pajamų forma tegali pasireikšti arba iškilti į pirmą vietą tik ten, kur priešais ją yra kapitalo forma. Bet dargi šiuo atveju yra neteisinga tai, ką teigia Sėjus⁸⁰ ir kiti vulgarieji ekonomistai, būtent, kad jeigu A negali parduoti savo audeklo, t. y. tos savo audeklo dalies, kurią jis pats nori suvartoti kaip pajamas, arba jeigu jis tegali parduoti jį tik žemiau jo kainos, tai taip įvyksta dėl to, kad B , C ir t. t. yra pagaminę per maža kviečių, mėsos ir t. t. Tai gali įvykti dėl to, kad jie yra pagaminę nepakankamą jų kiekį. Bet tai gali įvykti ir dėl to, kad A yra pagaminęs per daug audeklo; nes, dargi laikantis prielaidos, kad B , C ir t. t. turi pakankamai kviečių ir t. t., kad nupirktų iš A visą jo audeklą, jie vis dėlto jo neperka dėl to, kad jie *tesuvar-toja* tik tam tikrą audeklo kiekį. Arba tai dar gali įvykti dėl to, kad A yra pagaminęs daugiau audeklo, negu ta pajamų dalis, kurią galima išleisti aplamai drabužiams skirtoms medžiagoms įsigyti, vadinasi, dėl to, kad kiekvienas tegali išleisti kaip

pajamas tik tam tikrą savo produkto kiekį, o *A* gaminama audeklo produkcija numato didesnes pajamas už tas, kurių aplamai esama. Bet ten, kur tekalbama apie pajamų mainus į pajamas, yra juokinga manyti, kad paklausos objektas esąs ne produkto vartojamoji vertė, o šios vartojamosios vertės kiekis, t. y. vėl užmiršti, kad, vykstant *šiem*s mainams, tekalbama tik apie poreikių patenkinimą, o ne apie kiekį, kuris turimas galvoje, kalbant apie mainomąją vertę.

Tačiau kiekvienas verčiau nori turėti didesnę kokių nors daiktų kiekį, negu mažesnę. Jei šis samprotavimas turi pašalinti sunkumą, tai [382] absoliučiai nesuprantama, kodėl audeklo gamintojas, užuot išmainęs savo audeklą į kitus vartojimo reikmenis ir en masse* juos kroves, nesigriebia paprastesnio proceso — nesuvartoja dalies savo pajamų perteklinio audeklo forma. Kodėl jis aplamai paverčia savo pajamas iš audeklo formos į kitas formas? Todėl, kad, be audeklo poreikio, jis dar turi patenkinti kitus poreikius. Kodėl jis pats tesuvartoja tik tam tikrą audeklo dalį? Todėl, kad tik kiekybiškai apibrėžta audeklo dalis jam turi vartojamąją vertę. Bet tas pat liečia *B*, *C* ir t. t. Jei *B* parduoda vyną, *C* — knygas, o *D* — veidrodžius, tai kiekvienas iš jų, gal būt, verčiau nori suvartoti savo pajamų perteklių savo paties produkto forma, kaip vyną, knygas, veidrodžius, o ne kaip audeklą. Vadinasi, negalima pasakyti, kad jeigu *A* iš audeklo susidedančių savo pajamų visai negali paversti (arba negali paversti sutinkamai su jų verte) vynu, knygomis, veidrodžiais, tai ši aplinkybė būtinų būtiniausiai reiškianti, jog pagaminta per mažą vyno, knygų, veidrodžių. Bet dar juokingiau yra vaizduoti šiuos pajamų mainus į pajamas — vieną šią prekių mainų dalį — kaip prekių mainų visumą.

Taigi vieną produkto dalį mes paskirstėme. Viena vartoti tinkamų produktų dalis pereina iš rankų į rankas pačių šių vartoti tinkamų produktų gamintojų tarpe. Kiekvienas iš šių gamintojų suvartoja dalį savo pajamų (pelno ir darbo užmokesčio) ne kaip savo paties vartoti tinkamą produktą, o kaip kito vartoti tinkamą produktą, ir jis tai tegali daryti tik tuo atveju, jei kitas vietoj savojo taip pat suvartoja svetimą vartoti tinkamą produktą. Tai yra tas pat, kaip kad kiekvienas suvartotų tą savo vartoti tinkamo produkto dalį, kuri sudaro jo paties pajamas.

Bet, kalbant apie visus kitus produktus, pasireiškia sudėtingesni santykiai, ir tik čia mainomos prekės viena kitos atžvilgiu pasirodo kaip pajamos ir kapitalas — vadinasi, ne tik kaip pajamos.

* — dideliu kiekiu. *Red.*

Visų pirma reikia skirti štai ką. Visose gamybos šakose dalis visuminio produkto atstovauja pajamoms, t. y. (per metus) prijungtam darbui: pelnui ir darbo užmokesčiui. {Renta, palūkanos ir t. t. yra pelno dalys; niekšingo valdininkiškio pajamos yra dalis pelno ir darbo užmokesčio; kitų neproduktyvių darbuotojų pajamos yra ta pelno ir darbo užmokesčio dalis, kurią jie nuperka už savo neproduktyvų darbą, vadinasi, jos nepadidina pelno ir darbo užmokesčio formą turinčio produkto, o tik apsprendžia, kiek šio produkto suvartoja šie neproduktyvūs darbuotojai ir kiek — patys darbininkai ir kapitalistai.} Bet tik kai kuriose gamybos sferose pajamoms atstovaujanti produkto dalis gali betarpiškai in natura įeiti į pajamas, t. y. pagal savo *vartojamąją vertę* gali būti suvartota kaip pajamos. Visi *tik* gamybos priemonės tesudarantys produktai gali būti suvartojami kaip pajamos ne in natura, ne savo betarpiška forma, o tik pagal savo *vertę*. Bet ši vertė turi būti suvartojama tose gamybos šakose, kurios gamina betarpiškai vartoti tinkamus daiktus. Dalis gamybos priemonių gali būti betarpiški vartojimo reikmenys, vienokie ar kitokie, priklausomai nuo to, kaip jos panaudojamos: pavyzdžiui, arklys, vežimas ir t. t. Dalis betarpiško vartojimo reikmenų gali būti panaudojama kaip gamybos priemonės, pavyzdžiui, grūdai degtinei varyti, kviečiai kaip sėklos ir t. t. Beveik visi vartojimo reikmenys patys gali vėl įeiti į gamybos procesą kaip vartojimo atliekos, pavyzdžiui, nudėvėti ir pusiau supuvę audeklo skudurai panaudojami gaminant popierių. Bet niekas negamina audeklo tuo tikslu, kad jis kaip skudurai būtų popieriaus žaliava. Šią formą jis teįgauna tik po to, kai audimo produktas kaip toks yra įėjęs į vartojimą. Tik kaip šio vartojimo atliekos, kaip vartojimo proceso likutis ir produktas jis paskui vėl gali kaip gamybos priemonė įeiti į kitą gamybos sferą. Vadinasi, šis atvejis su nagrinėjamuoju klausimu nėra susijęs.

Taigi yra tokių produktų, kurių dalį, sudarančią pajamas, šių produktų gamintojai gali suvartoti tik pagal jos vertę, o ne pagal jos vartojamąją vertę (tad šie gamintojai, norėdami suvartoti tą savo produktų, pavyzdžiui, mašinų dalį, kuri sudaro darbo užmokesį ir pelną, turi ją parduoti, nes šiomis mašinomis kaip tokiomis jie negali betarpiškai patenkinti nė vieno individualinio poreikio). Lygiai taip pat šie produktai negali būti kitų produktų gamintojų suvartoti, negali įeiti į jų individualinį vartojimą, vadinasi, negali priklausyti prie tų produktų, kuriems jie išleidžia savo pajamas, nes tai prieštarauja šių prekių vartojamajai vertei, kuri iš prigimties *daro negalimą* individualinį vartojimą. Tuo būdu šių betarpiškai vartoti netinkamų produktų gamintojai tegali suvartoti tik jų *mainomąją*

vertę, t. y. jie prieš tai turi paversti juos pinigais, kad paskui paverstų šiuos pinigus atgal į betarpiškai vartoti tinkamas prekes. Bet kam jie turi [383] parduoti šiuos produktus? Kitų individualiniam vartojimui netinkamų produktų gamintojams? Tokiu atveju jie vietoj vieno tegautų kitą betarpiškai vartoti netinkamą produktą. Bet juk mes laikėmės prielaidos, kad ši produktų dalis sudaro jų pajamas, kad jie parduoda juos, norėdami suvartoti jų vertę vartoti tinkamų produktų pavidalu. Vadinasi, jie tegali parduoti šiuos produktus tik individualiniam vartojimui tinkamų produktų gamintojams.

Si prekių mainų dalis sudaro vieno asmens kapitalo mainus į kito pajamas ir vieno asmens pajamų mainus į kito kapitalą. Tik viena vartoti tinkamų produktų gamintojo visuminio produkto dalis tesudaro pajamas; kita dalis sudaro pastovųjį kapitalą. Pastarosios dalies jis negali nei pats suvartoti, nei išmainyti į kitų gamintojų betarpiškai vartoti tinkamus produktus. Jis negali nei in natura suvartoti šios savo produkto dalies vartojamosios vertės, nei suvartoti jos vertės, išmainęs ją į kitus vartoti tinkamus produktus. Priešingai, jis turi paversti ją atgal į savo pastoviojo kapitalo natūralinius elementus. Šią savo produkto dalį jis turi *suvartoti gamybiškai*, t. y. suvartoti kaip gamybos priemonę. Bet jo produktas pagal savo vartojamąją vertę tegali įeiti tik į individualinį vartojimą; todėl šio produkto gamintojas negali jo in natura paversti atgal jo gamybos elementais. Šio produkto vartojamosios vertės prigimtis *gamybinį vartojimą* daro negalimą. Todėl tokio produkto gamintojas tegali gamybiškai suvartoti tik savo produkto *vertę*, parduodamas jį minėtųjų šio produkto gamybos elementų gamintojams. Šios savo produkto dalies jis negali suvartoti in natura; jis taip pat negali suvartoti jos vertės, išmainydamas į kitus individualiniam vartojimui tinkamus produktus. Lygiai taip pat, kaip ši jo produkto dalis negali įeiti į jo paties pajamas, ji negali būti padengta ir iš kitų individualiniam vartojimui tinkamų produktų gamintojų pajamų, nes tai tebtų įmanoma tik tuo atveju, jeigu jis išmainytų savo produktą į jų produktą, t. y. jeigu jis *pravalgytų* savo produkto vertę, o tai, laikantis mūsų prielaidos, negali įvykti. Bet kadangi ši jo produkto dalis, kaip ir kita jo kaip pajamos suvartojama dalis, pagal savo vartojamąją vertę tegali būti suvartota tik kaip pajamos, turi įeiti į individualinį vartojimą ir negali padengti pastoviojo kapitalo, tai ji turi įeiti į betarpiškai vartoti netinkamų produktų gamintojų pajamas, turi būti išmainyta į tą jų produktų dalį, kurios vertę jie gali suvartoti arba kuri sudaro jų pajamas.

Nagrinėjant šiuos mainus kiekvieno mainančiojo atžvilgiu, asmeniui *A*, vartoti tinkamo produkto gamintojui, šie mainai reiškia kapitalo pavertimą kapitalu. Savo visuminio produkto dalį, lygią esančiam jame pastoviajam kapitalui, gamintojas *A* per šiuos mainus paverčia atgal į tą natūralinę formą, kuria ji gali veikti kaip pastovusis kapitalas. Tiek iki mainų, tiek ir jiems įvykus, ji pagal vertę teatstovauja tik pastoviajam kapitalui. Priešingai, asmeniui *B*, betarpiškai vartoti netinkamo produkto gamintojui, minėtieji mainai tereiškia tik pajamų pavertimą iš vienos formos į kitą. Pajamas sudarančią savo visuminio produkto dalį, t. y. tą visuminio produkto dalį, kurioje yra naujai prijungtas šios gamybos sferos darbas (būtinasis ir pridedamasis), gamintojas *B* visų pirma čia paverčia į tokią natūralinę formą, kuria jis gali suvartoti ją kaip pajamas. Tiek iki mainų, tiek ir jiems įvykus, ši produkto dalis pagal vertę teatstovauja tik jo pajamoms.

Nagrinėjant šį santykį abiejų gamintojų atžvilgiu, *A* išmaino savo pastovųjį kapitalą į *B* pajamas, o *B* išmaino savo pajamas į *A* pastovųjį kapitalą. *B* pajamos padengia *A* pastovųjį kapitalą, o *A* pastovusis kapitalas padengia *B* pajamas.

Pačiuose mainuose {paliekant nuošalyje mainančiųjų tikslus} viena kitos atžvilgiu pasireiškia tik prekės ir vyksta tik paprastieji prekių mainai; prekės santykiauja viena su kita tik kaip prekės ir joms „pajamų“ ir „kapitalo“ žymėjimas neturi reikšmės. Tik skirtingas šių prekių *vartojamosios vertės* pobūdis parodo, kad vienos iš jų tegali būti naudojamos tik gamybiniam vartojimui, o kitos — tik individualiniam vartojimui ir gali į jį jeiti. Bet skirtingas įvairių prekių skirtingų vartojamųjų verčių panaudojimas liečia vartojimo sritį ir visai nėra susijęs su jų kaip prekių mainų procesu. Visai kitaip yra, kai kapitalisto kapitalas pavirsta darbo užmokesčiu, o darbas — kapitalu. Čia prekės pasireiškia viena kitos atžvilgiu ne kaip paprastos prekės, bet kapitalas pasireiškia kaip kapitalas. Ką tik išnagrinetuose mainuose pardavėjas ir pirkėjas pasireiškia vienas kito atžvilgiu tik kaip pardavėjas ir pirkėjas, tik kaip paprastieji prekių savininkai.

Toliau, yra aišku: bet kuris tik individualiniam vartojimui skirtas produktas arba bet kuris į individualinį vartojimą įeinantis produktas, — kai jis įeina į vartojimą, — tegali būti išmainytas tik į pajamas. Ta aplinkybė, kad jis negali būti suvartojamas gamybiškai, kaip tik ir reiškia, kad jis tegali būti suvartotas tik kaip pajamos, t. y. tik individualiai. {Kaip anksčiau pažymėta, čia paliekamas nuošalyje pelno pavertimas kapitalu.}

Tarkime, kad A yra kokio nors vien individualiniam vartojimui tinkamo produkto gamintojas ir kad jo pajamos yra lygios vienam trečdaliui jo visuminio produkto, o jo pastovusis kapitalas — dviem trečdaliams. Pirmąjį trečdalį jis pagal prielaidą pats suvartoja, — nesvarbu, [384] ar visą jį suvartoja in natura, ar tik iš dalies, ar visai jo nesuvaltoja in natura, o suvaltoja jo vertę kitų vartojimo reikmenų forma; pastaruoju atveju šių vartojimo reikmenų pardavėjai suvaltoja savo pajamas A produkto forma. Tuo būdu tą vartoti tinkamų produktų dalį, kuri atstovauja jų gamintojų pajamoms, jie suvaltoja arba betarpiškai, arba netiesiogiai, tarpusavyje vienas kitam mainydami vartojimui reikalingus produktus. Vadinasi, šios dalies atžvilgiu vyksta *pajamų mainai į pajamas*. Čia yra tas pat, kaip ir tuo atveju, jei A atstovautų visų vartoti tinkamų produktų gamintojams. Vieną trečdalį visos šių produktų masės, — t. y. jo pajamas sudarančią dalį, — jis pats suvaltoja. Bet ši dalis tiksliai atstovauja tam darbo kiekiui, kurį kategorija A per metus yra prijungusi prie savo pastoviojo kapitalo, o šis kiekis yra lygus visai kategorijos A per metus pagaminto darbo užmokesčio ir pelno sumai.

Kiti du trečdaliai kategorijos A visuminio produkto yra lygūs pastoviojo kapitalo vertei, vadinasi, jie turi būti padengti kategorijos B metinio darbo produktu; ši kategorija tiekia produktus, kurie netinka individualiniam vartojimui ir įeina tik į gamybinį vartojimą, įeina į gamybos procesą kaip gamybos priemonė. Bet kadangi šie du trečdaliai visuminio A produkto, lygiai taip pat, kaip pirminis jo trečdalis, turi įeiti į individualinį vartojimą, tai kategorijos B gamintojai išmaino juos į tą savo produkto dalį, kuri sudaro jų pajamas. Taigi kategorija A pastoviąją savo visuminio produkto dalį yra išmainiusi į produktus, turinčius pradinę natūralinę šios pastoviosios dalies formą, vėl yra pavertusi ją naujai sukurtais kategorijos B produktais, o kategorija B tėra sumokėjusi tik tą savo produkto dalimi, kuri atstovauja jos pajamoms, bet kurią ji pati tegali suvaltoti tik kaip kategorijos A produktus. Vadinasi, iš tikrųjų ji yra sumokėjusi savo naujai prijungtu darbu, ištiesai sudarančiu tą B produkto dalį, kuri išmainoma į pastaruosius du trečdalius A produkto. Tuo būdu visas A produktas išmainomas į pajamas arba ištiesai įeina į individualinį vartojimą. Antra vertus (kadangi pagal prielaidą pajamų pavertimas kapitalu čia nėra nagrinėjamas, yra laikomas lygiu nuliui), visos visuomenės *pajamos* išleidžiamos A produktui, nes A gamintojai suvaltoja savo pajamas kaip A produktus, ir tą patį daro kategorijos B gamintojai. O išskyrus šias kategorijas, kitų nėra.

Visas *A* produktas suvartojamas, nors dviejuose jo trečdaliuose yra pastovusis kapitalas ir jie *A* gamintojų negali būti suvartojami, o turi būti atgal paversti į natūralinę šio produkto gamybos elementų formą. Visuminis *A* produktas yra lygus visuminėms visuomenės pajamoms. O visuminės visuomenės pajamos atstovauja darbo laiko sumai, kurią ji per metus yra prijungusi prie esamojo pastoviojo kapitalo. Vadinasi, nors visuminis *A* produktas tik vienu trečdaliu tesusideda iš naujai prijungto darbo, o dviem trečdaliais — iš ankstesniojo ir padengtinio darbo, vis dėlto jis visas gali būti nupirktas už naujai prijungtą darbą, nes $\frac{2}{3}$ šio visuminio metinio darbo turi būti suvartoti ne kaip jų pačių produktai, o kaip *A* produktai. *A* produktas padengiamas naujai prijungtu darbu, dviem trečdaliais didesniu už naujai prijungtą darbą, kuris yra pačiame *A* produkte, nes šie $\frac{2}{3}$ yra prijungtas *B* darbas, o *B* tegali suvartoti šiuos $\frac{2}{3}$ tik individualiai, kaip *A* produktus, lygiai taip pat, kaip *A* tegali suvartoti tuos pačius $\frac{2}{3}$ tik gamybiškai, kaip *B* produktus. Tuo būdu visuminis *A* produktas, pirma, gali būti visas suvartotas kaip pajamos, ir kartu gali būti padengtas jo pastovusis kapitalas. Arba, tiksliau sakant, visuminis *A* produktas visas suvartojamas kaip pajamos tik todėl, kad du jo trečdalius padengia pastoviojo kapitalo gamintojai, kurie negali suvartoti in natura jų pajamoms atstovaujančios savo produkto dalies, o turi suvartoti ją kaip *A* produktus, t. y. išmainydami ją į $\frac{2}{3}$ *A*.

Taigi esame paskirstę paskutinius $\frac{2}{3}$ *A*.

Aišku, kad dalykas nėra kiek nepasikeičia, jeigu yra trečia kategorija *C*, kurios produktai tinka tiek gamybiniam, tiek ir individualiniam vartojimui, pavyzdžiui, rugiai, kurie panaudojami kaip žmogaus maistas arba kaip gyvulių pašaras, arba kaip sėklos arba kaip duona, taip pat vežimai, arkliai, gyvuliai ir t. t. Tuo atveju, jei šie produktai įeina į individualinį vartojimą, juos tiesiogiai arba netiesiogiai turi kaip pajamas suvartoti jų pačių gamintojai arba (tiesiogiai arba netiesiogiai) gamintojai tos pastoviojo kapitalo dalies, kuri juose yra. Vadinasi, šiuo atveju jie priklauso kategorijai *A*. O jeigu jie neįeina į individualinį vartojimą, jie priklauso kategorijai *B*.

Sios antrosios rūšies mainų procesas, kai mainomos ne pajamos į pajamas, o kapitalas į pajamas ir kai visas pastovusis kapitalas galiausiai turi būti suvedamas į pajamas, vadinasi, į naujai prijungtą darbą,— gali būti dvejopai pavaizduotas. Tarkime, kad *A* produktas yra, pavyzdžiui, audeklas. Du trečdaliai audeklo, lygūs *A* pastoviajam kapitalui (arba jų vertė), apmoka verpalus, mašinas, pagalbines medžiagas. Bet verpalų fabrikantas ir mašinų fabrikantas [385] tegali suvartoti tik tokį šio

produkto kiekį, kuris sudaro jų pačių pajamas. Audeklo fabrikantas pilną verpalų ir mašinų kainą apmoka dviem trečdaliais savo produkto. Tuo būdu jis padengė visą verpėjo ir mašinų gamintojo produktą, kuris kaip pastovusis kapitalas įėjo į audeklą. Bet šis visuminis verpėjo ir mašinų gamintojo produktas pats yra lygus pastoviajam kapitalui ir pajamoms, yra lygus dviejų dalių sumai: verpėjo ir mašinų gamintojo prijungtam darbui plius kita dalis, atstovaujanti jų pačių gamybos priemonių vertei, t. y. verpėjui — linų, tepalo, mašinų, anglies ir t. t. vertei, o mašinų gamintojui — anglies, geležies, mašinų ir t. t. vertei. Tuo būdu A pastovusis kapitalas, lygus dviem trečdaliams audeklo, padengė visuminį verpėjo ir mašinų gamintojo produktą, jų pastovųjį kapitalą plius jų prijungtas darbas, jų kapitalą plius jų pajamas. Bet verpėjas ir mašinų gamintojas tegali kaip A produktus suvartoti tik savo pajamas. Atskaičius tą $\frac{2}{3}$ A dalį, kuri lygi jų pajamoms, jie likučiu apmoka savo žaliavas ir mašinas. Bet pagal prielaidą šių žaliavų ir šių mašinų gamintojai jau nebeturi padengti jokio pastoviojo kapitalo. Iš jų produkto į A produktą, vadinasi, ir į produktus, kurie yra A gamybos priemonė, tegali įeiti tiek, kiek A gali apmokėti. Bet A dviem trečdaliais savo produkto tegali apmokėti tik tiek, kiek B gali nupirkti už savo pajamas, t. y. tiek, kiek pajamų, naujai prijungto darbo, yra B mainomame produkte. Jei pastarųjų A gamybos elementų gamintojai turėtų parduoti verpėjui [ir mašinų gamintojui] tokį savo produkto kiekį, kuris atstovautų daliai jų pačių pastoviojo kapitalo, atstovautų tam, kas yra daugiau už jų prie savo pastoviojo kapitalo prijungtą darbą, tai apmokėjimui jie negalėtų priimti A produkto, nes dalies šio produkto jie negalėtų suvartoti. Vadinasi, čia yra priešingas atvejis.

Dabar nagrinėsime atvirkščia kryptimi. Tarkime, kad visas audeklas yra lygus 12 dienų. Linų augintojo, geležies fabrikanto ir t. t. produktas yra lygus 4 dienoms; šis produktas parduodamas verpėjui ir mašinų gamintojui, kurie prie jo prijungia dar 4 dienas; jie savo ruožtu parduoda jį audėjui, kuris prie jo prijungia dar 4 dienas. Vieną trečdalį savo produkto drobės audėjas pats gali suvartoti; 8 dienos jam padengia jo pastovųjį kapitalą ir apmoka verpėjo ir mašinų gamintojo produktą; pastarieji gali iš 8 dienų suvartoti 4, o likusiomis 4 dienomis jie moka linų augintojui ir t. t. ir tuo būdu padengia savo pastovųjį kapitalą; linų augintojas, geležies fabrikantas ir t. t. paskutinėmis audekle sudaiktintomis 4 dienomis teturi padengti sau tik savo darbą.

Nors visais trimis atvejais pajamos numatomos vienodo didumo, yra lygios 4 dienoms, jos skirtinga proporcija įeina

į dalyvaujančių A produkto gamyboje trijų gamintojų kategorijų produktus. Audėjui jos sudaro $\frac{1}{3}$ jo produkto ($\frac{1}{3}$ iš 12), verpėjui ir mašinų gamintojui — pusę jo produkto ($\frac{1}{2}$ iš 8), linų augintojui jos yra lygios jo produktui, yra lygios 4 dienoms. O visuminio produkto atžvilgiu visų šių gamintojų pajamos yra visai vienodos: jos yra lygios $\frac{1}{3}$ iš 12, t. y. 4 dienoms. Bet audėjui naujai prijungtas verpėjo, mašinų gamintojo ir linų augintojo darbas pasireiškia kaip pastovusis kapitalas; verpėjui ir mašinų gamintojui jų pačių ir linų augintojo naujai prijungtas darbas pasireiškia kaip visuminis produktas, o linų augintojo darbo laikas — kaip pastovusis kapitalas. Kalbant apie linų augintoją, tokio su pastoviuoju kapitalu susijusio reiškinio nebėra. Dėl to, pavyzdžiui, verpėjas gali naudoti mašinas, aplamai pastovųjį kapitalą, tokia pat proporcija, kaip audėjas. Pavyzdžiui, proporcija $\frac{1}{3} : \frac{2}{3}$. Bet, pirma, verpykloje panaudoto kapitalo suma (visa suma) turi būti mažesnė už audykloje panaudoto kapitalo sumą, nes į audimą kaip pastovusis kapitalas įeina visas verpimo produktas. Antra, jei verpykloje taip pat yra santykis $\frac{1}{3} : \frac{2}{3}$, tai verpėjo pastovusis kapitalas bus lygus $1\frac{1}{3}$, o jo prijungtasis darbas — $\frac{8}{3}$; pirmasis bus lygus $5\frac{1}{3}$ darbo dienos, o antrasis — $2\frac{2}{3}$ darbo dienos. Šiuo atveju palyginti daugiau darbo dienų bus toje gamybos šakoje, kuri tiekia jam linus ir t. t. Todėl vietoj 4 dienų jis čia už naujai prijungtą darbo laiką turės sumokėti $5\frac{1}{3}$ dienos.

Savaime suprantama, kad nauju darbu turi būti padengta tik ta kategorijos A pastoviojo kapitalo dalis, kuri įeina į A vertės kūrimo procesą, t. y. yra suvartojama A darbo proceso metu. Į vertės kūrimo procesą ištiesai įeina žaliavos, pagalbinės medžiagos ir pagrindinio kapitalo nusidėvėjimas. Kita pagrindinio kapitalo dalis į šį procesą neįeina, todėl ir neturi būti padengiama.

Vadinasi, žymi esamo pastoviojo kapitalo dalis, — jos didumą apsprendžia pagrindinio kapitalo santykis su visu kapitalu, — neturi būti kasmet nauju darbu padengiama. Dėl to [kasmet padengiamos pagrindinio kapitalo vertės] masė, nors ji gali būti didelė (absoliučiais skaičiais), vis dėlto nėra didelė palyginti su visuminiu (metiniu) produktu. O *visa* ši kategorijų A ir B pastoviojo kapitalo dalis, dalyvaujanti apsprendžiant pelno normą (esant tam tikrai pridedamajai vertei), nedalyvauja apsprendžiant faktinį pagrindinio kapitalo atgaminimą. Kuo didesnė yra ši dalis palyginti su visu kapitalu, kuo didesniu mastu panaudojamas gamyboje esamas, jau turimas pagrindinis kapitalas, — tuo didesnė yra *faktinė atgaminimo masė*, kuri panaudojama nusidėvėjusiam pagrindiniam kapitalui padengti;

bet *palyginti* su visu kapitalu šio atgaminimo masė gali būti santykinai nedidelė.

Tarkime, kad visų pagrindinio kapitalo rūšių atgaminimo laikas (*vidutinis*) yra 10 metų. [386] Laikykimės prielaidos, kad įvairios pagrindinio kapitalo rūšys padaro apyvartą per 20, 17, 15, 12, 11, 10, 8, 6, 4, 3, 2, 1, $\frac{4}{6}$ ir $\frac{2}{6}$ metų (iš viso 14 rūšių), — tokiu atveju pagrindinis kapitalas *vidutiniškai* padarytų vieną apyvartą per 10 metų⁸¹.

Vadinasi, vidutiniškai pagrindinį kapitalą reikėtų padengti per 10 metų. Jei visas pagrindinis kapitalas sudarytų $\frac{1}{10}$ viso kapitalo, tai kasmet padengtinas dešimtadalis pagrindinio kapitalo tesudarytų tik $\frac{1}{100}$ viso kapitalo.

Jei pagrindinis kapitalas sudaro $\frac{1}{3}$ viso kapitalo, tai kasmet yra padengtinama $\frac{1}{30}$ viso kapitalo.

Bet dabar palyginkime pagrindinius kapitalus, kurių atgaminimo periodai yra skirtingi, pavyzdžiui, pagrindinį kapitalą, kuriam atgaminti reikia 20 metų, ir kapitalą, kuriam atgaminti reikia $\frac{1}{3}$ metų.

Iš pagrindinio kapitalo, kuris atgaminamas per 20 metų, kasmet turi būti padengta tik $\frac{1}{20}$. Todėl, jeigu jis sudaro $\frac{1}{2}$ viso kapitalo, tai kasmet pastarojo turi būti padengiamas tik $\frac{1}{40}$, o jeigu jis sudaro net $\frac{4}{5}$ viso kapitalo, tai kasmet turi būti padengiamas tik $\frac{4}{100} = \frac{1}{25}$ viso kapitalo. Priešingai, jei pagrindinis kapitalas, kuriam atgaminti reikia $\frac{2}{6}$ metų, t. y. kuris padaro tris apyvartas per metus, tesudaro tik $\frac{1}{10}$ kapitalo, tai pagrindinis kapitalas turi būti padengiamas tris kartus per metus; tuo būdu kasmet padengiamas $\frac{3}{10}$, t. y. beveik $\frac{1}{3}$ viso kapitalo. Vidutiniškai imant, kuo didesnis yra pagrindinis kapitalas palyginti su visu kapitalu, tuo ilgesnis yra jo *santykinis* (ne absoliutus) atgaminimo laikas, o kuo jis yra mažesnis, tuo trumpesnis yra jo *santykinis* atgaminimo laikas. Esant rankinei gamybai, įrankiai sudaro žymiai mažesnę kapitalo dalį, negu mašinos, esant mašininei gamybai. Bet amatininko įrankis nusidėvi kur kas greičiau, negu mašina.

Nors, augant absoliučiam pagrindinio kapitalo dydžiui, absoliutus jo atgaminimo dydis — arba jo nusidėvėjimas — padidėja, santykinis jo atgaminimo dydis dažniausiai sumažėja, kadangi pagrindinio kapitalo apyvartos laikas, jo veikimo laikas, dažniausiai pailgėja proporcingai jo dydžiui. Tarp kita ko, tai įrodo, kad mašinas, arba pagrindinį kapitalą, atgamintojo darbo masė anaipatol nėra proporcinga tam darbui, kuris pradžioje pagamino tas mašinas (esant toms pačioms gamybos sąlygoms), kadangi turi būti padengiamas tik kasmetinis nusidėvėjimas. Jei darbo našumas padidėja, o taip nuolat esti šioje šakoje, tai dar labiau sumažėja tas darbo kiekis, kuris

reikalingas šiai pastoviojo kapitalo daliai atgaminti. Tiesa, turi būti įskaityta ir tai, kas sudaro kasdieninius mašinos vartojimo reikmenis (kurie betgi tiesiogiai neturi nieko bendro su gaminant pačias mašinas sunaudojamu darbu). Bet mašina, tesu-vartojanti tik anglį ir truputį tepalo arba taukų, gyvena nepalyginti dietiškiau, negu darbininkas, — ne tik tas darbininkas, kurį ji pavaduoja, bet ir tas, kuris ją pačią gamina.

Tuo būdu mes paskirstėme visos kategorijos A produktą i dalį kategorijos B produkto. A produktas visas suvartojamas: $\frac{1}{3}$ suvartoja jo paties gamintojai, $\frac{2}{3}$ — B gamintojai, kurie savo pajamų negali suvartoti savo pačių produkto forma. $\frac{2}{3} A$, kurių pavidalu B gamintojai suvartoja tą savo produkto vertės dalį, kuri atstovauja pajamoms, kartu padengia in natura A gamintojų pastovųjį kapitalą, t. y. tiekia jiems tas prekes, kurias jie *gamybiškai suvartoja*. Bet pravalgant visą A produktą ir B produktu kaip pastoviuoju kapitalu padengiant $\frac{2}{3} A$, — taip pat paskirstoma ir *visa* ta produkto dalis, kuri atstovauja per metus naujai prijungtam darbui. Vadinasi, šis darbas negali pirkti jokios kitos visuminio produkto dalies. Iš tikrųjų visas per metus prijungtas darbas (paliekant nuošalyje pelno kapitalizavimą) yra lygus *A produkle esančiam darbui*. Nes $\frac{1}{3} A$ produkto, jo paties gamintojų suvartojamas, atstovauja darbui, kurį jie per metus naujai prijungia prie $\frac{2}{3} A$, sudarančių kategorijos A pastovųjį kapitalą. Išskyrus šį darbą, kurį jie suvartoja kaip savo pačių produktą, jie neatliko jokio kito darbo. O kategorijos B produktais padengiami ir B gamintojų suvartojami kiti $\frac{2}{3} A$ atstovauja visam tam darbo laikui, kurį B gamintojai yra prijungę prie savo pačių pastoviojo kapitalo. Daugiau jie jokio darbo nėra prijungę ir daugiau neturi ką [387] suvartoti.

Pagal savo *vartojamąją vertę* A produktas atstovauja visai tai visuminio metinio produkto daliai, kuri kasmet įeina į individualinį vartojimą. Pagal savo *mainomąją vertę* jis atstovauja visuminiam darbo kiekiui, kurį gamintojai per metus yra naujai prijungę.

Bet mums kaip *likutis* dar pasilieka trečia visuminio produkto dalis, kurios konstituojančios sudėtinės dalys mainant negali sudaryti nei pajamų mainų į pajamas, nei kapitalo mainų į pajamas arba pajamų mainų į kapitalą. Tai — ta B produktų dalis, kuri atstovauja B pastoviam kapitalui. Ši dalis neįeina į B pajamas; taigi ji negali būti padengta A produktais arba išmainyta

į juos, vadinasi, taip pat negali įeiti kaip sudėtinė dalis į *A* pastovųjį kapitalą. Ši dalis taip pat suvartojama, gamybiškai suvartojama, jeigu ji įeina ne tik į *B* kategorijos darbo procesą, bet ir į jos vertės kūrimo procesą. Tuo būdu ir ši visuminio produkto dalis lygiai taip pat, kaip ir visos kitos jo dalys, turi būti padengta *ta proporcija, kuria ji sudaro visuminio produkto sudėtinę dalį*, būtent, ji turi būti padengta in natura *naujais* tos pačios rūšies produktais. Antra vertus, ji nėra padengiama jokių naujų darbu. Mat, visuminis naujai prijungto darbo kiekis yra lygus *A* produkte esančiam darbo laikui, kuris tik dėl to yra pilnutinai padengiamas, kad *B* suvartoja savo pajamas $\frac{2}{3}$ *A* pavidalu ir, vykstant mainams, tiekia kategorijai *A* gamybos priemonės, kurios apamai yra suvartotos *A* sferoje ir turi būti padengtos. Juk pirmasis *A* produkto trečdalis, kurį suvartoja jo paties gamintojai, pagal savo mainomąją vertę tesusideda tik iš jo paties naujai prijungto darbo ir jame nėra jokio pastoviojo kapitalo.

Tad išnagrinėkime šį likutį.

Jis susideda, pirma, iš pastoviojo kapitalo, kuris įeina į žaliavas, antra, iš pastoviojo kapitalo, kuris įeina į pagrindinio kapitalo kūrimo procesą, ir, trečia, iš pastoviojo kapitalo, kuris įeina į pagalbines medžiagas.

Pirma, žaliavos. Joms pagaminti sunaudotą pastovųjį kapitalą sudaro, pirma, pagrindinis kapitalas, mašinos, darbo įrankiai, pastatai ir tos pagalbinės medžiagos, kurios yra panaudojamųjų mašinų vartojimo reikmenys. Kalbant apie betarpiškai vartoti tinkamą žaliavų dalį, kaip kad gyvuliai, grūdiniai javai, vynuogės ir t. t., šio sunkumo nėra. Šiuo atžvilgiu jie priklauso klasei *A*. Esanti juose pastoviojo kapitalo dalis įeina į $\frac{2}{3}$ *A* pastoviosios dalies, kuri kaip kapitalas išmainoma į betarpiškai vartoti netinkamus *B* produktus arba kurios pavidalu *B* suvartoja savo pajamas. Tai apamai taip pat liečia ir tokias betarpiškai vartoti netinkamas žaliavas, kurios in natura įeina į patį vartoti tinkamą produktą, kad ir kiek gamybinių procesų tarpinių pakopų jos būtų išėjusios. Ta linų dalis, kuri paverčiama verpalais, o paskui audeklų, visa įeina į vartoti tinkamą produktą.

Bet dalis šių *organinių žaliavų*, kaip kad miško medžiaga, linai, kanapės, oda ir t. t., iš dalies tiesiog įeina į paties pagrindinio kapitalo sudėtinius elementus, o iš dalies į jo pagalbines medžiagas. Pavyzdžiui, tepalo, taukų ir t. t. forma.

Antra vertus, prie žaliavoms pagaminti sunaudojamo pastoviojo kapitalo priklauso *sėklos*. Augalinės ir gyvulinės medžiagos pačios save atgamina: augalų augimas ir gyvulių veisimasis. Sėklomis reikia suprasti sėklas tikrąja šio žodžio prasme,

paskui kaip mėšlas žemei sugrąžinamus gyvulių pašarus, veislinius gyvulius ir t. t. Si didelė metinio produkto — arba pastoviosios metinio produkto dalies — dalis betarpiškai yra medžiaga sau pačiai atkurti [Regeneration], pati save atgamina.

Neorganinės žaliavos — metalai, akmenys ir t. t. Jų vertė susideda tik iš dviejų dalių, nes čia atkrinta sėklos, kurios žemdirbystėje atstovauja žaliai. Neorganinių žaliavų vertė susideda tik iš prijungto darbo ir suvartotų mašinų (įskaitant ir mašinų vartojimo reikmenis). Tuo būdu, išskyrus naujai prijungtam darbui atstovaujančią ir dėl to į mainus tarp B ir $\frac{2}{3} A$ įeinančią produkto dalį, teturi būti padengiamas tik pagrindinio kapitalo nusidėvėjimas ir jo vartojimo reikmenys (pavyzdžiui, anglis, tepalas ir t. t.). Bet iš šių neorganinių žaliavų susidaro svarbiausia pastoviojo kapitalo sudėtinė dalis — pagrindinis kapitalas (mašinos, darbo įrankiai, pastatai ir t. t.). Todėl neorganinės žaliavos padengia savo pastovųjį kapitalą in natura, vykstant [kapitalo] mainams [į kapitalą].

[388] *Antra, pagrindinis kapitalas (mašinos, pastatai, darbo įrankiai, įvairūs indai).*

Jų pastovusis kapitalas susideda 1) iš jų žaliavų, metalų, akmenų, organinių žaliavų (tokių, kaip miško medžiaga, diržai, lynai ir t. t.). Bet jei šitos jų žaliavos sudaro jų (mašinų, įrankių, pastatų ir t. t.) žaliavinę medžiagą, tai patys jie, kaip darbo įrankiai, įeina į šios žaliavinės medžiagos gavimo procesą. Todėl jie in natura padengia vienas kitą. Geležies fabrikantas turi padengti mašiną, mašinų gamintojas — geležį. Akmens skaldykloje vyksta mašinų nusidėvėjimas, o fabrikyje pastate — slatybinių akmenų nusidėvėjimas ir t. t. 2) *Nusidėvėjimas mašinas gaminančių mašinų*, kurios pačios per tam tikrą laiką turėtų būti padengtos nauju tos pačios rūšies produktu. O tos pačios rūšies produktas gali, suprantama, pats save padengti. 3) *Mašinos vartojimo reikmenys* (pagalbinės medžiagos). Mašinos suvartoja anglį, bet ir anglis suvartoja mašinas ir t. t. Indų, vamzdžių, žarnų ir t. t. pavidalu įvairios rūšies mašinos įeina į mašinų vartojimo reikmenų gamybą, pavyzdžiui, į taukų, muilo, {apšvietimo} dujų gamybą. Vadinasi, taip pat ir čia šių sferų produktai tarpusavyje įeina į kiekvienos kitos atitinkamos sferos pastovųjį kapitalą ir dėl to in natura vienas kitą padengia.

Jei darbinus gyvulius priskirsime prie mašinų, tai, kalbant apie juos, turi būti padengiamas pašaras ir, esant tam tikroms sąlygoms, tvartas (pastatas). Bet jei pašaras įeina į gyvulių gamybą, tai ir gyvuliai įeina į pašaro gamybą.

Trečia, pagalbinės medžiagos. Daliai jų, pavyzdžiui, tepalui, muilui, taukams, dujoms ir t. t., yra reikalingos žaliavos.

Antra vertus, kaip trąšos ir t. t. jos iš dalies vėl įeina į šių žaliavų kūrimo procesą. Anglis yra reikalinga dujoms gaminti, bet dujinis apšvietimas, savo ruožtu, vartojamas anglies gamyboje ir t. t. Kitos *pagalbinės medžiagos* tesusideda tik iš naujai prijungto darbo ir pagrindinio kapitalo (mašinos, indai ir t. t.). Anglis turi padengti jos gamyboje naudojamos garo mašinos nusidėvėjimą. Bet garo mašina suvartoja anglį. Pati anglis įeina į anglies gamybos priemones. Tuo būdu čia ji pati save padengia in natura. Anglies gabenimas geležinkeliais įeina į jos gamybos kaštus, bet anglis, savo ruožtu, įeina į garvežių gamybos kaštus.

Vėliau reikia dar ką pridėti specialiai apie chemijos fabrikus, kurie daugiau ar mažiau paruošia pagalbines medžiagas, sakysim, indų žaliavą (pavyzdžiui, stiklą, porcelianą), o taip pat betarpiškai į vartojimą įeinančius reikmenis.

Visos dažomosios medžiagos yra pagalbinės medžiagos. Bet jos įeina į produktą ne tik pagal savo vertę, kaip, pavyzdžiui, fabrike sudeginta anglis įeina į medvilninius audinius, bet atgamina save produkto įgaunama forma (jo spalvų forma).

Pagalbinės medžiagos yra arba mašinų vartojimo reikmenys, — tokiu atveju jos yra arba variklių degalai, arba priemonė, kuri naudojama darbo mašinos ir t. t. trynimui sumažinti, pavyzdžiui, taukai, muilas, tepalas ir t. t., — arba jos yra pastatams naudojama pagalbinė medžiaga, pavyzdžiui, cementas ir t. t. Arba jos yra pagalbinės medžiagos, kurios aplamai reikalingos gamybos procesams vykdyti, pavyzdžiui, apšvietimas, apkūrenimas ir t. t. (šiuo atveju jos yra pagalbinės medžiagos, reikalingos patiems darbininkams, kad jie galėtų dirbti).

Arba tai yra tokios pagalbinės medžiagos, kurios įeina į žaliavų kūrimo procesą, pavyzdžiui, įvairios rūšies trąšos ir visi žaliavų absorbuojami cheminiai produktai.

Arba tai yra tokios pagalbinės medžiagos, kurios įeina į pagamintą produktą: dažalai, lakai ir t. t.

. * *

Vadinasi, rezultatas yra toks:

A padengia du trečdalius produkto sudarantį savo paties pastovųjį kapitalą, mainydamas į tą individualiniam vartojimui netinkamą *B* produktų dalį, kuri sudaro *B* pajamas, t. y. per metus kategorijoje *B* naujai sukurtą darbą. Bet *A* nepadengia *B* pastoviojo kapitalo. Kategorija *B* savo ruožtu turi padengti šį pastovųjį kapitalą in natura naujais tos pačios rūšies pro-

duktais. Bet jai nelieta jokio darbo laiko jiems padengti, nes visas jos naujai prijungtas darbo laikas sudaro jos pajamas, vadinasi, jam atstovauja ta B produkto dalis, kuri kaip pastovusis kapitalas įeina į A . Tad kaip padengiamas B pastovusis kapitalas?

Iš dalies jis padengiamas vykstant *savo paties* (augaliniam arba gyvuliniam) *atgaminimui*, kaip kad esti visoje žemdirbystėje ir gyvulininkystėje; iš dalies — *mainant in natura* vieno pastoviojo kapitalo dalis į kito pastoviojo kapitalo dalis, vienos sferos produktui įeinant į kitą kaip žaliava arba gamybos priemonė, ir atvirkščiai. Vadinasi, čia įvairių gamybos sferų produktai, [389] įvairios rūšies pastovusis kapitalas, tarpusavyje įeina vienas į kitą in natura kaip gamybos sąlygos.

Individualiniam vartojimui netinkamų produktų gamintojai yra gamintojai to pastoviojo kapitalo, kuris reikalingas individualiniam vartojimui tinkamų produktų gamintojams. Bet kartu jų produktai vieno kitam yra pastoviojo kapitalo elementai arba veiksniai. Tai reiškia, kad jie *gamybiškai* suvartoja vienas kito produktus.

Visas A produktas suvartojamas individualiniams poreikiams. Vadinasi, ir visas jame esantis pastovusis kapitalas. $\frac{1}{3}$ A suvartoja A gamintojai, $\frac{2}{3}$ A — individualiniam vartojimui netinkamų B produktų gamintojai. A pastovųjį kapitalą padengia B pajamas sudarantys B produktai. Iš tikrųjų tai vienintelė *naujai prijungtu darbu* padengiama pastoviojo kapitalo dalis, ir ji tuo darbu yra padengiama dėl to, kad tą B produktų kiekį, kuris atstovauja naujai prijungtam kategorijoje B darbui, suvartoja ne kategorija B , o, priešingai, *gamybiškai* suvartoja kategorija A , kai tuo tarpu kategorija B tuos $\frac{2}{3}$ A suvartoja individualiai.

Tarkime, kad A yra lygus 3 darbo dienoms; tokiu atveju pagal prielaidą jo pastovusis kapitalas bus lygus 2 darbo dienoms. B padengia $\frac{2}{3}$ A produkto, vadinasi, tiekia individualiniam vartojimui netinkamus produktus, kurie yra lygūs 2 darbo dienoms. Dabar yra pravalgytos 3 darbo dienos, lieka 2. Kitaip tariant, 2 ankstesniojo darbo dienos kategorijoje A yra padengtos dviem darbo dienomis, kurios naujai prijungtos kategorijoje B , bet tik dėl to, kad dvi kategorijoje B naujai prijungtos darbo dienos suvartojamos pagal vertę kaip A produktas, o ne kaip pačios kategorijos B produktas.

Kategorijos B pastovusis kapitalas, jeigu jis yra įėjęs į visuminį B produktą, taip pat turi būti *in natura* padengtas naujais tos pačios rūšies produktais, vadinasi, kategorijos B *gamybiniam* vartojimui reikalingais produktais. Bet jis padengiamas

ne nauju darbo laiku, nors ir naujai per metus sunaudoto darbo laiko *produktais*.

Laikykimės prielaidos, kad visuminiame *B* produkte visas pastovusis kapitalas sudaro $\frac{2}{3}$. Tokiu atveju, jei naujai prijungtas darbas (lygus darbo užmokesčio ir pelno sumai) yra lygus 1, tai ankstesnysis darbas, kuris jam buvo darbo medžiaga ir darbo priemonė, bus lygus 2. Tad kaip padengiami šie 2? Santykis tarp kintamojo ir pastoviojo kapitalo įvairiose kategorijos *B* gamybos sferose gali būti labai skirtingas. Bet pagal prielaidą vidutinis santykis yra $\frac{1}{3} : \frac{2}{3}$, arba 1 : 2. Kiekvienas iš kategorijos *B* gamintojų čia pat turi $\frac{2}{3}$ savo produkto — pavyzdžiui, anglies, geležies, linų, mašinų, gyvulių, kviečių (būtent, tos gyvulių ir kviečių dalies, kuri neįeina į individualinį vartojimą) ir t. t., — kurių gamybos elementai turi būti padengti arba kurie turi būti atgal paversti į natūralinę savo gamybos elementų formą. Bet visi šie produktai patys vėl įeina į gamybinį vartojimą. Kviečiai (kaip sėklos) kartu vėl yra savo pačių žaliava, dalis išaugintų gyvulių padengia suvartotus gyvulius, t. y. padengia pačius save. Tuo būdu šiose kategorijos *B* gamybos sferose (žemdirbystėje ir gyvulininkystėje) ši jų produkto dalis savo pačios natūraline forma padengs savo pačios pastovųjį kapitalą. Vadinasi, dalis šio produkto neįeina į cirkuliaciją (bent ji nebūtinai turi įeiti į cirkuliaciją ir gali tik formaliai į ją įeiti). Kiti iš šių produktų, pavyzdžiui, linai, kanapės ir t. t., anglis, geležis, miško medžiaga, mašina, iš dalies įeina kaip gamybos priemonės į savo pačių gamybą. Lygiai kaip sėklos žemdirbystėje, anglis įeina į anglies gamybą, o mašina — į mašinos gamybą. Vadinasi, dalis iš mašinų ir anglies susidedančio produkto, ir būtent dalis tos šio produkto dalies, kuri atstovauja jo pastoviajam kapitalui, padengia save pačią ir tik tepakeičia savo vietą gamybos procese. Ji nustoja buvusi produktas ir pasidar savo pačios gamybos priemone.

Kitos šių ir kitų produktų dalys tarpusavyje įeina viena į kitą kaip gamybos elementai: mašina — į geležį ir miško medžiagą, miško medžiaga ir geležis — į mašiną, tepalas — į mašiną, o mašina — į tepalą, anglis — į geležį, geležis (kaip bėgiai ir t. t.) — į anglį ir t. t. Tuo būdu jei ne $\frac{2}{3}$ šių kategorijos *B* produktų patys save padengia, t. y. savo natūraline forma vėl įeina į savo pačių gamybą, — tad, vadinasi, dalį *B* produktų tiesiogiai gamybiškai suvartoja jų pačių gamintojai, lygiai kaip dalį *A* produktų betarpiškai individualiai suvartoja jos pačios gamintojai, — tai tokiu mastu, kokiu du trečdaliai kategorijos *B* gamintojų produktų patys savęs nepadengia, jie tarpusavyje padengia vienas kitą kaip gamybos priemonės. Ga-

mintojo *a* produktas įeina į gamintojo *b* gamybinį vartojimą, o gamintojo *b* produktas — į gamintojo *a* gamybinį vartojimą, arba aplinkiniu keliu: gamintojo *a* produktas įeina į gamintojo *b* gamybinį vartojimą, gamintojo *b* produktas — į gamintojo *c* gamybinį vartojimą, o gamintojo *c* produktas — į gamintojo *a* gamybinį vartojimą. Tuo būdu tai, kas vienoje kategorijos *B* gamybos sferoje suvartojama kaip pastovusis kapitalas, kitoje sferoje naujai pagaminama, o tai, kas pastarojoje suvartojama, pagaminama pirmojoje sferoje. Tai, kas vienoje sferoje perėjo iš mašinos ir anglies formos į geležies formą, kitoje sferoje perėjo iš geležies ir anglies formos į mašinos formą ir t. t.

[390] Reikia, kad kategorijos *B* pastovusis kapitalas būtų padengtas savo natūraline forma. Jei nagrinėsime kategorijos *B* visuminį produktą, tai pamatysime, kad jis kaip tik sudaro visą pastovųjį kapitalą, imant jį visomis jo natūralinėmis formomis. Ir tais atvejais, kai kategorijos *B* kurios nors atskiros sferos produktas negali in natura padengti savo paties pastoviojo kapitalo, pirkimas ir pardavimas, perėjimas iš rankų į rankas čia viską vėl sugrąžina į savo vietą.

Vadinasi, čia pastovusis kapitalas padengia pastovųjį kapitalą; jei tai neįvyksta betarpiškai, be mainų, tai čia yra *kapitalo mainai į kapitalą*, t. y. — pagal vartojamąją vertę — produktų mainai į produktus, kurie įeina į vienas kito atitinkamus gamybos procesus, tad kiekvieną iš šių produktų gamybiškai suvartoja atitinkamo kito produkto gamintojai.

Si kapitalo dalis nėra suvedama nei į pelną, nei į darbo užmokestį. Joje nėra jokio naujai prijungto darbo. Ji nėra mainoma į pajamas. Vartotojai jos nei tiesiogiai, nei netiesiogiai neapmoka. Ar šis kapitalų padengimas tarpusavy yra pirklių (t. y. pirklinio kapitalo) tarpininkaujamas, ar nėra tarpininkaujamas, — nuo to reikalas nėra kiek nesikeičia.

Bet jeigu šie produktai (viena kitą padengiančios mašina, geležis, anglis, miško medžiaga ir t. t.) yra nauji produktai, jeigu jie yra paskutinių metų darbo produktai, — juk kaip sėklos panaudojami kviečiai lygiai taip pat yra naujo darbo produktas, kaip ir kviečiai, kurie įeina į individualinį vartojimą, ir t. t., — tai kaip galima teigti, kad šiuose produktuose nėra jokio naujai prijungto darbo? Be to, argi jų forma visai įtikinamai neparodo kaip tik priešingai? Jei to nematyti, kalbant apie kviečius arba gyvulius, tai mašina, jos forma liudija apie darbą, kuris pavertė ją iš geležies ir t. t. į mašiną. Ir t. t.

Si problema yra anksčiau išspręsta*. Čia nėra reikalo vėl nagrinėti šį klausimą.

* Zr. šios knygos 70—113, 147—157 ir 178 p. Red.

{Vadinasi, neteisinga yra A. Smito tezė, kad vienu verslovininkų prekybos su kitais mastas turi būti lygus prekybos tarp verslovininkų ir vartotojų mastui (pastaraisiais reikia suprasti betarpiškus vartotojus, o ne gamybinius vartotojus, kuriuos jis priskiria verslovininkų kategorijai). Si tezė remiasi jo neteisingu teiginiu, kad visas produktas suvedamas į pajamas, ir iš tikrųjų tereiškia tai, kad prekių mainų dalis, lygi mainams tarp kapitalo ir pajamų, yra lygi visuminiams prekių mainams. Todėl taip pat, kaip ši tezė, yra neteisingos ir tos praktinės išvados, kurias daro iš jos Tukas, taikydamas ją pinigų cirkuliacijai (ypač taikydamas ją tarp verslovininkų cirkuliuojančios pinigų masės santykiui su pinigų mase, kuri cirkuliuoja tarp verslovininkų ir vartotojų).

Jei kaip paskutinį vartotojo atžvilgiu pasirodantį verslovininką paimsime A produktus perkantį pirklį, tai pamatysime, kad šie produktai iš jo yra perkami už A gamintojų pajamas (lygias $\frac{1}{3} A$) ir B gamintojų pajamas (lygias $\frac{2}{3} A$). Šios pajamos padengia jo pirklinį kapitalą. Šių pajamų suma turi padengti jo kapitalą. (Šio niekšo gaunamas pelnas turi būti gaunamas dėl to, kad dalį A jis pasilaiko sau ir mažesnę A kiekį parduoda pagal viso A vertę. Dalykams nėra kiek nesikeičia nuo to, ar šį niekšą laikysime būtinu gamybos agentu, ar parazitiskai įsiterpiančiu sibaritu.) Šie tarp A produktu prekiaujančio verslovininko ir šio produkto vartotojo vykstantys mainai padengia pagal vertę mainus tarp to, kuris prekiauja A produktu, ir visų A gamintojų, vadinasi, padengia visus šių gamintojų tarpusavyje atliktus santorius.

Pirklys perka audeklą. Tai — paskutinis santoris tarp vieno ir kito verslovininko. Audėjas perka verpalus, mašinas, anglį ir t. t. Tai — priešpaskutinis santoris tarp vieno ir kito verslovininko. Verpėjas perka linus, mašinas, anglį ir t. t. Tai — iki priešpaskutinio santorio atliekamas santoris tarp vieno ir kito verslovininko. Linų augintojas ir mašinų gamintojas perka mašinas, geležį ir t. t., ir t. t. Bet santoriai tarp linų, mašinų, geležies, anglies gamintojų, siekiant padengti savo pastovųjį kapitalą, ir šių santorių vertė neįeina į tuos santorius, kuriuos pereina A produktas, ar jie vyktų pajamas mainant į pajamas, ar pajamas mainant į pastovųjį kapitalą. Šių santorių, — vykstančių ne tarp B gamintojų ir A gamintojų, o tarp vieno tik B gamintojų, — A produkto pirkėjas lygiai taip pat neturi padengti A produkto pardavėjui, kaip šios B produkto dalies vertė neįeina į A produkto vertę. Šiems santoriams taip pat reikia pinigų, jie taip pat yra pirklių tarpininkaujami. Bet ta pinigų cirkuliacijos dalis, kuri priklauso vien tik šiai sferai, yra visiškai atskirta nuo pinigų cirkuliacijos, vykstančios tarp verslovininkų ir vartotojų.}

[391] Belieka dar išspręsti du klausimus:

1) Lig šiol mes nagrinėjome darbo užmokestį kaip pajamas, neskirdami jo nuo pelno. Kyla klausimas, kokią reikšmę čia turi ta aplinkybė, kad darbo užmokestis kartu pasireiškia kaip dalis kapitalisto apyvartinio kapitalo?

2) Lig šiol mes laikėmės prielaidos, kad visos pajamos išleidžiamos kaip pajamos. Todėl reikia išnagrinėti tą pakitimą, kuris atsiranda tuo atveju, kai dalis pajamų, pelno, yra kapitalizuojama. Tai iš tikrųjų sutampa su kaupimo proceso nagrinėjimu, tačiau neimant jo formaliu požiūriu. Kad pridedamąją vertę sudaranti produkto dalis pavirsta atgal iš dalies darbo užmokesčiu, iš dalies pastoviuoju kapitalu, tai yra paprastas dalykas. Bet čia reikia išnagrinėti, kaip tai veikia prekių mainuose tose lig šiol nagrinėtose rubrikose, kuriose jie gali būti nagrinėjami jų atstovų atžvilgiu, būtent rubrikose: pajamų mainai į pajamas, pajamų mainai į kapitalą ir, pagaliau, kapitalo mainai į kapitalą.}

{Vadinasi, ši intermeco reikia tęsti iki galo šioje istorinėje-kritinėje dalyje, atskiromis progomis prie jo sugrįžtant⁸².}

[11] Ferjė [Protektionistinis Ferjės polemikos prieš Smito produktyvaus darbo ir kapitalo kaupimo teoriją pobūdis. Smito painiava kaupimo klausimu. Vulgarus elementas Smito pažiūrose į „produktyvius darbininkus“]

F. L. O. Ferjės (*muity subinspektorius*) knyga vadinasi: „Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce“, Paris, 1805. (Tai — svarbiausias F. Listo šaltinis.) Šis subjektas yra *Bonaparto* draudžiamosios sistemos ir t. t. liaupsintojas. Iš tikrųjų, vyriausybei (vadinasi, taip pat ir valstybės tarnautojams, šiems neproduktyviems darbuotojams) jis teikia svarbią reikšmę, laikydamas ją tokiu vadovu, kuris betarpiškai kišasi į gamybą. Dėl to šis muitinės valdininkas yra labai pasipiktinęs tuo, kad A. Smitas valstybės tarnautojus vadina neproduktyviais darbuotojais.

„Smito *nustatytų tautų taupumo* principų pagrindas yra produktyvaus darbo skyrimas nuo neproduktyvaus darbo...“

{būtent dėl to, jog Smitas nori, kad kiek galint didesnė produkto dalis būtų išleidžiama kaip kapitalas, t. y. mainant į produktyvų darbą, ir kiek galint mažesnė dalis — kaip pajamos, mainant į neproduktyvų darbą}.

„Šis skyrimas iš esmės yra neteisingas. *Neproduktyvaus darbo iš viso nėra*“ (p. 141). „Taigi yra tautų taupumas ir jų išlaidumas; bet tauta būna išlaidi arba taupi tik savo santykiuose su *kitomis* tautomis, ir šį klausimą reikėtų nagrinėti šiuo požiūriu“ (cit. veik., p. 143).

Mes tuojau palyginsime su šiuo teiginiu tuos A. Smito samprotavimus, kurie Ferjė sukelia pasibaisėjimo.

„Yra“,—sako Ferjė,— „tautų taupumas, bet jis labai skirtingas nuo Smito vaizduojamo taupumo. Jį sudaro tai, kad užsienio produktų tik tiek tebtų perkama, kiek galima apmokėti savais produktais. O kartais jį sudaro tai, kad nuo jų būtų visai atsisakoma“ (ten pat, p. 174—175).

{I knygos VI skirsnio pabaigoje (Garnjės vertimo I t., p. 108—109), nagrinėdamas „prekių kainos sudėtinės dalis“, A. Smitas sako:

„Kadangi civilizuotoje šalyje *labai nedaug tėra tokių prekių, kurių visa mainomoji vertė atsiranda vien iš darbo*, ir kadangi *žymių didžiausios prekių dalies mainomosios vertės dalį sudaro žemės renta ir pelnas, tai metinio šios šalies darbo produkto visada pakaks, kad būtų galima nupirkti ir įsigyti savo žinion žymiai didesnę darbo kiekį, negu tas, kurį reikėjo sunaudoti šiam produktui išauginti, apdirbti ir į rinką pristatyti. Jei visuomenė kasmet panaudotų visą tą darbą, kurį ji gali kasmet nupirkti, tai dėl to, kad šio darbo kiekis kasmet žymiai padidėtų, kiekvienų sekančių metų produktas turėtų nepalyginamai didesnę vertę, negu praėjusių metų produktas. Bet nėra nė vienos tokios šalies, kurios visas metinis produktas būtų suvartojamas darbininkams išlaikyti. Visur didelę produkto dalį suvartoja dykinėjantys žmonės, ir, priklausomai nuo įvairių proporcijų, kuriomis šis produktas pasiskirsto tarp šių dviejų skirtingų žmonių klasių, jo įprastinė, arba vidutinė, vertė būtinai turi didėti, mažėti arba metai iš metų likti nepasikeitusi“ [Rus. vertimo I t., p. 50—51].*

Šioje vietoje, kur Smitas iš esmės mėgina įspėti kaupimo mįslę, yra nemaža visokios painiavos.

Visų pirma, čia vėl klaidinga prielaida, kad metinio darbo produkto „mainomoji vertė“, vadinasi, ir „*metinis darbo produktas*“ susiskaido į darbo užmokestį ir pelną (įskaitant rentas). Šios nesąmonės iš naujo nenagrinėsime. Tępažymėsime štai ką. Metinio produkto masė — arba metinį darbo produktą sudarantys fondai, prekių atsargos,— žymia dalimi [392] susideda in natura iš tokių prekių, kurios tik kaip elementai tegali įeiti į pastovųjį kapitalą {žaliavos, sėklos, mašinos ir t. t.}, t. y. kurios *lik* gamybiškai tegali būti suvartojamos. Kalbant apie šias prekes (o tai yra didesnė į pastovųjį kapitalą įeinančių prekių dalis), jau pati jų *vartojamoji vertė* parodo, kad jos netinka individualiniam vartojimui, vadinasi, pajamos, ar tai būtų darbo užmokestis, pelnas ar renta, negali būti joms išleistos. Tiesa, dalis žaliavų (jeigu ji nereikalinga pačioms šioms žaliavoms atgaminti arba neįeina į pagrindinį kapitalą kaip pagalbinė medžiaga arba kaip betarpiška sudėtinė dalis) vėliau įgauna vartoti tinkamą formą, bet tai tegali būti tik šių metų

darbo rezultatas. Kaip praėjusiųjų metų darbo produktas net šios žaliavos jokios pajamų dalies nesudaro. Tik vartoti tinkama produkto dalis gali būti suvartojama, gali įeiti į individualinį vartojimą, t. y. gali sudaryti pajamas. Bet dargi tam tikra vartoti tinkamo produkto dalis negali būti suvartojama, nepadarant atgaminimo negalimu. Tuo būdu net nuo vartoti tinkamos prekių dalies turi būti atimta tokia dalis, kuri yra *gamybiškai suvartotina*, t. y. turi būti panaudojama kaip darbo medžiaga, sėklos ir t. t., o ne kaip pragyvenimo reikmenys — ar tai būtų darbininkams, ar kapitalistams. Vadinasi, ši produkto dalis iš pat pradžių turi būti iš A. Smito skaičiavimo atskaityta arba, tiksliau sakant, pridėta prie jo. Jei *darbo našumas lieka nepasikeitęs*, tai kasmet lieka nepasikeitusi ta *produkto* dalis, kuri nėra suvedama į pajamas,— jei tik, esant nesikeičiančiam darbo našumui, gamybai sunaudojamas toks pat darbo laiko kiekis, kaip ir anksčiau.

Jei tarsime, kad kasmet yra panaudojamas *didesnis* darbo kiekis, negu anksčiau, tai reikės išnagrinėti, kas tokiu atveju turi įvykti su pastoviuoju kapitalu. Viena yra aišku: kad būtų galima panaudoti didesnį darbo kiekį, nepakanka turėti savo žinioje *didesnį darbo kiekį* ir *apmokėti šį didesnį kiekį*, t. y. daugiau lėšų sunaudoti darbo užmokesčiui,— tam dar reikia turėti ir tokias darbo priemones (žaliavas ir pagrindinį kapitalą), kurios šį didesnį darbo kiekį galėtų absorbuoti. Vadinasi, šis momentas dar turi būti išnagrinėtas, *išsiaiškinus* tuos momentus, kuriuos gvildena A. Smitas.

Taigi dar kartą imame jo pirmąjį sakinį:

„Kadangi civilizuotoje šalyje labai nedaug tėra tokių prekių, kurių visa mainomoji vertė *atsiranda vien iš darbo*, ir kadangi *žymių* didžiausios prekių dalies mainomosios vertės *dalį sudaro žemės renta ir pelnas*, tai *metinio šios šalies darbo produkto* visada pakaks, kad būtų galima *nupirkti ir įsigyti savo žinion žymiai didesnį darbo kiekį*, negu tas, *kuri reikėjo sunaudoti šiam produktui išauginti*, apdirbti ir į rinką pristatyti“ (kitaip tariant, jam pagaminti).

Cia aiškiai supainioti skirtingi dalykai. Į visuminio metinio produkto mainomąją vertę įeina ne tik gyvasis darbas, ne tik per šiuos metus sunaudotas gyvasis darbas, bet ir ankstesnysis darbas, praėjusiųjų metų darbo produktas. Ne tik gyvosios formos darbas, bet ir sudaiktintos formos darbas. Produkto mainomoji vertė yra lygi esančio jame darbo laiko sumai, kurios dalį sudarė gyvasis, o dalį — sudaiktintas darbas.

Tarkime, kad gyvasis darbas santykiauja su sudaiktintuoju darbu kaip $\frac{1}{3} : \frac{2}{3}$, t. y. 1 : 2. Tokiu atveju viso produkto vertė bus lygi 3, iš kurių 2 yra sudaiktintas darbo laikas ir 1 — gyvasis. Tuo būdu viso produkto *vertė* gali nupirkti daugiau

gyvojo darbo, negu jame yra, jei tik laikysimės prielaidos, kad sudaiktintas ir gyvasis darbas vienas į kitą mainomi kaip ekvivalentai, kad tam tikras sudaiktinto darbo kiekis įsigyja savo žinion tik jam pačiam lygų gyvojo darbo kiekį. Mat, produktas yra lygus 3 darbo dienoms, o esantis jame gyvasis darbo laikas yra lygus 1 darbo dienai. Vienos gyvojo darbo dienos pakako produktui pagaminti (iš tikrųjų — tik tam, kad jo elementams būtų suteikta galutinė forma). Bet produkte yra 3 darbo dienos. Vadinasi, jeigu jis visas būtų mainomas į gyvąjį darbo laiką, jeigu jis būtų panaudojamas tik vienokiam ar kitokiam gyvojo darbo kiekiui „nupirkti ir įsigyti savo žinion“, tai jis galėtų įsigyti savo žinion, nupirkti 3 darbo dienas.

Tačiau A. Smitas, aišku, ne tai turi galvoje; be to, jam tai būtų visai bereikalinga prielaida. Jis nori pasakyti štai ką: žymi produkto mainomosios vertės dalis nesusiskaido (vietoj „susiskaido“ Smitas dar vartoja ir kitą, *neteisingą* posakį, kuris atsiranda dėl anksčiau mūsų pažymėtos sąvokų painiavos*) į darbo užmokestį, o susiskaido į pelną ir rentą, arba, kaip paprastumo dėlei sakysime, į pelną. Kitaip tariant: ta produkto vertės dalis, kuri yra lygi per paskutinius metus prijungto darbo kiekiui, — t. y. iš tikrųjų ta produkto dalis, kuri yra tikrąja šio žodžio prasme paskutinių metų darbo produktas, — apmoka, pirma, darbininkus ir, antra, įeina į kapitalisto pajamas, į jo vartojimo fondą. Visa ši visuminio produkto dalis atsiranda iš darbo ir būtent vien iš jo; bet ji susideda iš apmokėtojo ir neapmokėtojo darbo. Darbo užmokestis yra lygus apmokėtojo darbo sumai, o pelnas [393] — neapmokėtojo darbo sumai. Todėl jei visas šis produktas būtų sunaudotas darbo užmokesčiui, tai jis, suprantama, galėtų paleisti veikti didesnę darbo kiekį, negu tas darbo kiekis, kurio produktas jis yra; be to, ilgesnio darbo laiko, kurį produktas gali paleisti veikti, santykis su pačiame produkte esančiu darbo laiko kiekiu tiksliai priklausys nuo to santykio, kuriuo darbo diena pasidalija į apmokėtąjį ir neapmokėtąjį darbo laiką.

Tarkime, kad pagal esamą apmokėtojo ir neapmokėtojo darbo santykį darbininkas pagamina, arba atgamina, savo darbo užmokestį per 6 valandas, vadinasi, per pusę darbo dienos. Tokiu atveju kitos 6 valandos, arba pusė darbo dienos, sudaro pridedamąjį laiką. Vadinasi, iš produkto, kuriame, pavyzdžiui, yra 100 [naujai prijungto] darbo dienų, lygių 50 sv. st. (jei darbo diena yra lygi 10 šil., tai 100 darbo dienų yra lygu 1000 šil., arba 50 sv. st.), 25 sv. st. sudarytų darbo užmokestį ir 25 sv. st. — pelną (rentą). Tais 25 sv. st., lygiais 50 darbo dienų, būtų apmokėti 100 darbininkų, kurie pusę savo darbo

* Zr. šios knygos 59–61 p. Red.

laiko dirbtų veltui, kitaip tariant — savo šeimininkams. Vadinasi, jei visas (šių 100 darbo dienų) produktas būtų sunaudotas darbo užmokesčiui, tai už 50 sv. st. būtų galima paleisti veikti 200 darbininkų, iš kurių kiekvienas, kaip ir anksčiau, kaip darbo užmokestį gautų 5 šil., arba pusę savo darbo produkto. Šių darbininkų produktas sudarytų 100 sv. st. (būtent, 200 darbo dienų yra lygu 2000 šil., t. y. 100 sv. st.), už kuriuos būtų galima paleisti veikti 400 darbininkų (kiekvienas darbininkas gauna 5 šil., 400 darbininkų — 2000 šil.), kurių produktas yra lygus 200 sv. st., ir t. t.

Štai ką turi galvoje A. Smitas, sakydamas, kad „metinio darbo produkto“ visada pakaks, „kad būtų galima nupirkti ir įsigyti savo žinion žymiai didesnę darbo kiekį“, negu produktui pagaminti sunaudotas darbo kiekis. (Jei darbininkui būtų sumokamas visas jo darbo produktas, t. y. jei už 100 darbo dienų jam būtų sumokama 50 sv. st., tai šie 50 sv. st. tegalėtų paleisti veikti tik 100 darbo dienų.) Šia prasme A. Smitas toliau sako:

„Jei visuomenė kasmet panaudotų visą tą darbą, kurį ji gali kasmet nupirkti, tai dėl to, kad šio darbo kiekis kasmet žymiai padidėtų, kiekvienu sekančių metų produktas turėtų nepalyginamai didesnę vertę, negu praėjusių metų produktas“.

Bet dalį šio produkto pravalgo pelno ir rentos savininkai, o dalį — jų veltėdžiai. Todėl tą produkto dalį, kuri vėl gali būti sunaudota (produktyviam) darbui, apsprendžia ta jo dalis, kuri pačių kapitalistų, rentininkų ir jų veltėdžių (kurie kartu yra neproduktyvūs darbuotojai) nėra pravalgoma.

Bet tokiu būdu čia, šiaip ar taip, visuomet yra naujas fondas (naujas darbo užmokesčio fondas), — kad praėjusių metų darbo produktu būtų galima šiais metais paleisti veikti didesnę darbininkų masę. O kadangi metinio produkto vertę apsprendžia sunaudoto darbo laiko kiekis, tai metinio produkto vertė kasmet didės.

Suprantama, nebūtų jokios naudos turėti fondą, galintį „nupirkti ir įsigyti savo žinion žymiai didesnę darbo kiekį“, negu praėjusiais metais, jei didesnio darbo kiekio nebūtų rinkoje. Aš neturiu jokios naudos iš to, kad turiu daugiau pinigų kuriai nors prekei nupirkti, jei rinkoje nėra didesnio šios prekės kiekio. Tarkime, kad iš 50 sv. st. imama suma, kuri vietoj ankstesnių 100 darbininkų (gavusių 25 sv. st.) paleidžia veikti ne 200, o tik 150 darbininkų, kai tuo tarpu kapitalistai patys pravalgo $12\frac{1}{2}$ sv. st. vietoj 25 sv. st. Tokiu atveju 150 darbininkų (gavusių $37\frac{1}{2}$ sv. st.) duotų 150 darbo dienų, lygu 1500 šil., arba 75 sv. st. Tačiau jei disponuojama darbininkų masė tebutų, kaip

ir anksčiau, tik 100 žmonių, tai šie 100 dabar kaip darbo užmokestį vietoj ankstesnių 25 sv. st. gautų 37 $\frac{1}{2}$ sv. st., bet jų produktas, kaip ir anksčiau, tesudarytų tik 50 sv. st. Vadinasi, kapitalisto pajamos sumažėtų nuo 25 sv. st. iki 12 $\frac{1}{2}$ sv. st., kadangi darbo užmokestis padidėtų 50%. Bet A. Smitas žino, kad didesnę darbo kiekį bus galima gauti. Iš dalies dėl kasmetinio gyventojų padaugėjimo (tiesa, Smito nuomone, jų padaugėjimo prielaidą sudaro ankstesnė darbo užmokesčio suma), iš dalies dėl to, kad yra bedarbių pauperių, pusiau bedarbių darbininkų ir t. t. Paskui dėl to, kad yra masė neproduktyvių darbininkų, kurie dalinai, kitaip panaudojus pridedamąjį produktą, gali būti paversti *produktyviais* darbininkais. Pagaliau ta pati darbininkų masė gali teikti *didesnę* darbo *kiekį*. Juk neturi reikšmės, ar aš apmoku 125 darbininkus vietoj 100, ar 100 darbininkų kasdien dirba po 15 valandų vietoj 12.

Beje, pažiūra, kad, augant gamybiniam kapitalui — arba augant tai metinio produkto daliai, kuri skiriama atgaminimui, — tokiu pat santykiu turi didėti ir *panaudojamas darbas* (gyvasis darbas, darbo užmokesčiui sunaudojama kapitalo dalis), yra A. Smito klaida, labai glaudžiai susijusi su jo pažiūra, kad visas produktas susiskaidas į pajamas.

[394] Taigi Smitas visų pirma teigia, kad yra individualiniam vartojimui tinkamų pragyvenimo reikmenų fondas, kuris šiais metais gali „nupirkti ir įsigyti savo žinion“ didesnę darbo kiekį, negu praėjusiais metais. Yra daugiau darbo ir kartu daugiau pragyvenimo reikmenų šiam darbui. Dabar reikia pasižiūrėti, kaip šis papildomas darbo kiekis gali būti realizuotas.}

Jei A. Smitas visai sąmoningai ir nuosekliai laikytųsi jo teorijoje iš esmės esančios pridedamosios vertės analizės, pagal kurią pridedamoji vertė tėra sukuriama, tik vykstant kapitalo mainams į samdomąjį darbą, tai produktyvus tepasirodytų tik į kapitalą mainomas darbas, o jokių būdu ne darbas, kuris mainomas į pajamas kaip tokias. Kad pajamos galėtų būti išmaišytos į produktyvų darbą, jos prieš tai turi būti paverstos kapitalu.

Bet kadangi Smitas tuo pačiu metu išeitęs tašku ima vienašališką tradicinę pažiūrą, kad produktyvus esąs toks darbas, kuris iš viso tiesiogiai gamina materialinį turtą, ir su šia pažiūra derina mainais tarp kapitalo ir darbo arba tarp pajamų ir darbo pagrįstą savo produktyvaus darbo skyrimą nuo neproduktyvaus darbo, — tai jam yra įmanomi šie apibrėžimai: ta darbo rūšis, į kurią mainomas kapitalas, visada yra produktyvi (visada kuria materialinį turtą ir t. t.), o ta darbo rūšis, į kurią mainomos pajamos, gali būti tiek produktyvi, tiek ir neproduktyvi, bet savo pajamas išleidžiantis žmogus dažniausiai vietoj

produktyvaus darbo yra linkęs verčiau panaudoti tiesiog neproduktyvų darbą. Čia matome, kaip A. Smitas, painiodamas abu savo produktyvaus ir neproduktyvaus darbo skyrimus, svarbiausią iš jų labai susilpnina ir subanalina.

Kad A. Smitas darbo fiksavimo neima grynai išoriniu požiūriu, parodo čia pateikiama citata, kur tarp įvairių pagrindinio kapitalo sudėtinių dalių išvardijami:

„4) Naudingi sugebėjimai, kuriuos yra įgiję gyventojai, arba visuomenės nariai. Šių sugebėjimų įgijimas visada yra susijęs su realiomis išlaidomis, išlaikant tą, kuris juos įgyja. Jo auklėjimo, mokymosi arba jo studijų metu, ir šios išlaidos yra liksuotas ir, taip sakant, jo asmenyje su-
daiktintas kapitalas. Sudarydami dalį jo turto, šie sugebėjimai kartu sudaro ir dalį turto tos visuomenės, kuriai jis priklauso. Didesnį darbininko įgudimą galima nagrinėti tokiu pat požiūriu, koku yra nagrinėjama mašina arba įrankis, kurie lengvina ir mažina darbą ir, nepaisant jiems padarytų išlaidų, sugrąžina tas išlaidas ir, be to, duoda pelną“ (Garnjės vertimo II t., p. 204—205) [Rus. vertimo I t., p. 234—235].

Keista kaupimo kilmė ir jo būtinumas:

„Toje visuomenės vaikystės būklėje, kurioje dar nėra jokio darbo pasidalijimo, kurioje beveik nevyksta mainai ir kurioje kiekvienas individas savo rankomis parūpina tai, ko yra reikalingas, nėra būtina, kad būtų sukaupta arba iš anksto surinkta atsarga visuomenės ūkiniam gyvenimui palaikyti“

(juk čia jau iš pat pradžių laikomasi prielaidos, kad jokios visuomenės nėra).

„Kiekvienas žmogus siekia savo veikla parūpinti reikmenis savo kasdieniam atsirandantiems poreikiams patenkinti. Būdamas alkanas, jis eina į mišką medžioti“ ir t. t. (ten pat, t. II, p. 191—192) (II knyga, *[vadas]*) [Rus. vertimo I t., p. 229]. „Bet visuotinai įsigalėjus darbo pasidalijimui, atskiras žmogus vien savo paties darbu tegali patenkinti tik labai nedidelę atsirandančių savo poreikių dalį. Žymiai didesnę šių poreikių dalį jis patenkina kitų darbu pagamintais reikmenimis, kuriuos jis perka už savo darbo produktą arba, tai yra tas pat, už savo produkto kainą. Bet tai jis gali pirkti, tik praėjus laikui, kuris reikalingas ne tik savo darbo produktui pagaminti, bet ir jam parduoti“.

(Taip pat ir pirmuoju atveju jis negalėjo suvalgyti žuikio, prieš tai jo neužmušęs, ir negalėjo jo užmušti, prieš tai nepasigaminęs klasikinio „lanko“ arba kažko panašaus. Todėl antroju atveju vienintelė sąlyga yra ne kokios nors „atsargos“ būtinumas, o „laikas, reikalingas... savo darbo produktui parduoti“.)

„Todėl bent tol, kol jis atliks abu šiuos darbus, iš anksto turi būti surinkta įvairių reikmenų atsarga, kuri turi būti pakankama jam išlaikyti ir žaliavomis bei reikalingais darbo įrankiais aprūpinti. Audėjas negali dirbti vien savo specialaus darbo, jei prieš tai, ar kaip jo, ar kaip kokio nors trečio asmens nuosavybė, nėra surinkta atsarga, kuri būtų pakankama jam išlaikyti, o jo specialybei reikalingais darbo įrankiais ir jo darbui

reikalingomis žaliavomis jam aprūpinti tol, kol audeklas ne tik bus pagamintas, bet ir parduotas. Aišku, kad *kaupimas turi vykti pirma* to momento, kai jis savo veiklą galės skirti šiam reikalui ir jį atlikti... Iš pačios dalyko prigimties seka, kad *kapitalo kaupimas yra būtina darbo pasidalijimo prielaida*" (ten pat, p. 192—193) [Rus. vertimo I t., p. 229].

(Antra vertus, sutinkamai su tuo, ką Smitas teigė savo įžanginiame sakinyje, atrodo, kad *iki* darbo pasidalijimo nebuvo jokio kapitalo kaupimo,— lygiai kaip dabar jis, atvirksčiai, teigia, kad iki kapitalo kaupimo nebuvo jokio darbo pasidalijimo.)

Jis toliau sako:

„Darbo pasidalijimas gali vis labiau vystytis, tik prieš tai vis labiau kaupiant kapitalus. Darbo pasidalijimui toliau besivystant, *žaliavų kiekis, kurį gali apdirbti tas pats žmonių skaičius, labai smarkiai didėja*; o kadangi kiekvieno darbininko darbas tokiu atveju suvedamas į vis paprastesnes operacijas, tai išrandama daug naujų mašinų šiems darbams palengvinti ir [395] sumažinti. Todėl, besivystant darbo pasidalijimui, kad būtų galima tokį pat darbininkų skaičių aprūpinti nuolatininiu darbu, reikia *pirma sukaupti tokį pat pragyvenimo reikmenų kiekį ir didesnę žaliavų ir darbo įrankių kiekį*, negu kad buvo reikalinga mažiau išsivysčiusiomis sąlygomis“ (ten pat, p. 193—194) [Rus. vertimo I t., p. 229—230]. „Kaip negali būti pasiektas didelis darbo gamybinis pajėgumas, *prieš tai nesukaupus kapitalų*, taip ir kapitalų kaupimas, suprantama, sąlygoja darbo gamybinio pajėgumo didėjimą. *Kas savo kapitalą panaudoja darbininkams samdyti*, suprantama, stengiasi padaryti taip, kad jie atliktų kuo daugiau darbo. Todėl jis stengiasi kuo tikslingiausiai paskirstyti darbą tarp savo darbininkų, taip pat aprūpinti juos geriausiomis mašinomis, kokias jis tik gali išrasti arba įsigyti. Abiem šiais atžvilgiais jo galimybės aplamai priklauso nuo to, kokio didumo yra jo kapitalas ir kiek žmonių tas kapitalas gali aprūpinti darbu. Todėl *šalyje ne tik didėja darbo kiekis, didėjant tą darbą paleidžiančiam veikti kapitalui*, bet, be to, *dėl šio kapitalo didėjimo tas pats darbo kiekis pagamina žymiai didesnę produkto kiekį*“ (ten pat, p. 194—195) [Rus. vertimo I t., p. 230].

Jau esančius vartojimo fonde daiktus A. Smitas nagrinėja lygiai taip, kaip produktyvų ir neproduktyvų darbą. Pavyzdžiui:

„Gyvenamas namas kaip toks jo gyventojui neduoda jokių pajamų; ir nors šis namas jam neabejotinai yra labai naudingas, bet tik tokia pat prasme, kokia yra naudingi jo drabužiai ir baldai, kurie taip pat jam labai naudingi, bet vis dėlto jie sudaro dalį jo išlaidų, o ne pajamų“ (ten pat, t. II, p. 201—202) [Rus. vertimo I t., p. 233]. Priešingai, prie pagrindinio kapitalo priklauso „visi pastatai, skirti kuriam nors naudingam tikslui ir sudarantys pajamų gavimo priemonę ne tik jų savininkui, kuris gauna nuompinigius, juos išnuomodamas, bet ir už juos mokančiam nuomininkui; pavyzdžiui, prekybos patalpos, sandėliai, dirbtuvės, nuomojamos sodybos su visais ūkiniais trobesiais, arklidėmis, klėtinis ir t. l. Šie pastatai nuo paprastų gyvenamųjų namų labai skiriasi. Jie yra savotiški gamybos įrankiai“ (ten pat, t. II, p. 203—204) (II knyga, I skirsnis) [Rus. vertimo I t., p. 234].

„Visi technikos laimėjimai, kurie įgalina tuo pačiu darbininkų skaičiumi atlikti tokį pat darbo kiekį, naudojant paprastesnes ir pigesnes mašinas, negu anksčiau, visada laikomi visuomenei labai naudingais. Tam tikras žaliavų kiekis ir tam tikras darbininkų skaičius, kurie anksčiau buvo naudoja-

mi sudėtingesnėms ir brangesnėms mašinoms prižiūrėti, dabar gali būti panaudojami padidinti kiekiui to darbo, dėl kurio šios arba kitos mašinos buvo pagamintos“ (ten pat, t. II, p. 216—217) (II knyga, II skirsnis) [Rus. vertimo I t., p. 239—240].

„*Pagrindinio kapitalo užlaikymo išlaidos... būtinai turi būti atskaitomos iš visuomenės grynųjų pajamų*“ (ten pat, t. II, p. 218) [Rus. vertimo I t., p. 240]. „Bet kuris darbo gamybinio pajėgumo nemažinantis *pagrindinio kapitalo* užlaikymo išlaidų taupymas turi padidinti fondą, kuris paleidžia veikti įmonę, vadinasi, turi padidinti ir metinį žemės ir darbo produktą, realiąsias kiekvienos visuomenės pajamas“ (ten pat, t. II, p. 226—227) [Rus. vertimo I t., p. 244].

Banknotų, aplamai popierinių pinigų išstumti į užsienį auksiniai arba sidabriniai pinigai,—jeigu jie išleidžiami „šalies viduje suvartojamoms užsienio prekėms pirkti“,—sunaudojami arba pirkti prabangos dalykams, pavyzdžiui, užsienio vynui, šilkiniais audiniams ir t. t., trumpai tariant, „prekėms... skirtoms *dykinėjančių, nieko negaminančių žmonių* vartojimui... arba... pirkti *papildomam žaliavų, darbo įrankių ir pragyvenimo reikmenų* fondui, siekiant išlaikyti ir samdyti *papildomą skaičių tų darbščių žmonių, kurie atgamina savo metinio vartojimo vertę ir, be to, duoda pelną*“ (ten pat, t. II, p. 231—232) [Rus. vertimo I t., p. 246].

Pirmasis pinigų panaudojimo būdas, sako Smitas, didina išlaidumą, „didina išlaidas bei vartojimą, nieko nepridedamas gamybai ir nesukurdamas pastovaus fondo šioms išlaidoms padengti, ir visais atžvilgiais visuomenei yra žalingas“ (ten pat, t. II, p. 232) [Rus. vertimo I t., p. 246]. Priešingai, „jei pinigai išleidžiami antruoju būdu, jie atitinkamai išplečia gamybos rėmus; nors jie ir padidina visuomenės vartojimą, bet jie atveria pastovų šaltinį šiam vartojimui palaikyti, nes *tie žmonės, kurie suvartoja šį papildomą pragyvenimo reikmenų kiekį, atgamina visą savo metinio vartojimo vertę ir, be to, duoda pelną*“ (t. II, p. 232) [Rus. vertimo I t., p. 246].

„Produktyvaus darbo kiekis, kurį tam tikras kapitalas gali paleisti veikti, savaime suprantama, turi būti lygus skaičiui darbininkų, kuriuos šis kapitalas gali aprūpinti jų darbo pobūdį atitinkančiomis žaliavomis, darbo įrankiais ir pragyvenimo reikmenimis“ (ten pat, t. II, p. 235) (II knyga, II skirsnis) [Rus. vertimo I t., p. 247].

[396] *II knygos III skirsnyje* (ten pat, t. II, p. 314, ir sek.) skaitome:

„Produktyvūs ir neproduktyvūs darbininkai, lygiai kaip ir tie, kurie iš viso nedirba, visi vienodai yra išlaikomi iš metinio šalies žemės ir darbo produkto. Šis produktas... neišvengiamai yra apribotas. Todėl priklausomai nuo to, didesnė ar mažesnė jo dalis per metus yra sunaudojama neproduktyviems darbininkams išlaikyti, produktyviems darbininkams vienu atveju liks daugiau, kitu mažiau, ir sutinkamai su tuo sekančių metų produktas padidės arba sumažės...“

Nors visuminis metinis šalies žemės ir darbo produktas... galiausiai skiriamas jos gyvenlojų vartojimui aprūpinti ir pajamų jiems parūpinti, *tačiau tuo momentu*, kai jis išeina iš žemės arba iš produktyvių darbininkų rankų, jis, suprantama, pasidalija į dvi dalis. Viena iš jų—ir dažnai didžiausia—visų pirma skiriama *kapitalui padengti, arba iš kapitalo paimtam pragyvenimo reikmenų, žaliavų arba pagamintų produktų kiekiui atkurti*; kita dalis skirta arba šio kapitalo savininko pajamoms (kaip pelnas) arba kurio nors kito asmens pajamoms (kaip jo žemės renta) sudaryti...“

Kapitalą padengianti šalies žemės ir darbo metinio produkto dalis niekad betarpiškai nepanaudojama kuriems nors kitiems samdomiems asmenims, kaip tik produktyviems darbininkams išlaikyti; iš jos teapmokamas

darbo užmokestis tik už produktyvų darbą. Ta produkto dalis, kuri betarpiškai skirta pajamoms sudaryti, gali būti vienodai panaudojama tiek produktyviems, tiek neproduktyviems darbininkams išlaikyti. . .

Neproduktyvūs darbininkai ir tie žmonės, kurie iš viso nedirba,— visi jie yra išlaikomi iš *pajamų*: arba, pirma, iš tos metinio produkto dalies, kuri iš pat pradžių yra skirta kurių nors privačių asmenų pajamoms sudaryti, ar jos turėtų žemės rentos, ar kapitalo pelno formą; arba, antra, iš kitos metinio produkto dalies, kuri, nors ir būdama skirta kapitalui padengti ir vieniems tik produktyviems darbininkams išlaikyti, vis dėlto, kartą patekusi į pastarųjų rankas, kalbant apie jos dalį, viršijančią tai, kas reikalinga jų pragyvenimui, gali būti panaudojama tiek produktyviems, tiek ir neproduktyviems žmonėms išlaikyti. Pavyzdžiui, paprastas darbininkas, jeigu jo darbo užmokestis yra didelis, gali. . . laikyti tarną savo asmeniniams patarnavimams arba kartais nueiti į komediją ar į lėlių teatrą ir tuo būdu atitinkama savo dalimi prisidėti, išlaikant vieną iš neproduktyvių darbininkų klasių, arba, pagaliau, jis gali mokėti tam tikrus mokesčius ir tuo būdu prisidėti, išlaikant kitą. . . tokią pat neproduktyvią klasę. Tačiau iš tos žemės produkto dalies, kuri iš pat pradžių skirta kapitalui padengti, nė kiek nėra sunaudojama išlaikyti neproduktyviems darbininkams anksčiau, negu ji paleis veikti visą ją atitinkantį produktyvaus darbo kiekį. . . Darbininkas, atlikdamas savo darbą, turi uždirbti savo darbo užmokestį anksčiau, negu jis gali bent kiek išleisti neproduktyviam darbu. . . Žemės renta ir kapitalo pelnas. . . visur yra svarbiausi šaltiniai, iš kurių neproduktyvūs darbininkai yra išlaikomi. . . Abejos šios pajamos vienodai gali išlaikyti tiek produktyvius, tiek neproduktyvius darbininkus, tačiau šių pajamų savininkai, atrodo, visuomet teikia pirmenybę pastariesiems. . .

Taigi santykį tarp produktyvių ir neproduktyvių darbininkų kiekvienoje šalyje daugiausia apsprendžia santykis tarp tos metinio produkto dalies, kuri, išėjus iš žemės arba iš ją pagaminusių darbininkų rankų, yra skiriama kapitalui padengti, ir tos, kuri skiriama pajamoms rentos arba pelno forma sudaryti. O šis santykis turtingose ir neturtingose šalyse yra labai skirtingas“.

Paskui Smitas palygina padėtį, kurioje yra

„turtingos Europos tautos“, kur „labai didelė, dažnai didžiausia žemės produkto dalis yra *skiriama turtingo ir nepriklausomo nuomininko kapitalui padengti*“, su visiškai skirtinga padėtimi, kuri buvo, „viešpataujant feodalinei santvarkai“, kai „labai mažos produkto dalies užtekdavo žemės ūkyje panaudotam kapitalui padengti“. Tas pat prekyboje ir pramonėje. Šiuo metu jose naudojami stambūs kapitalai; anksčiau kapitalai buvo labai maži, bet jie duodavo labai didelį pelną. „Niekur palūkanų norma nebuvo mažesnė kaip 10 procentų, ir kapitalo pelnas turėjo būti pakankamai didelis, kad iš jo būtų galima mokėti tokias dideles palūkanas. Dabar labiau išsivysčiusiose Europos šalyse palūkanos niekur neviršija 6 procentų, o turtingiausiose šalyse jos sudaro 4, 3, 2 procentus. Jeigu iš pelno atsirandanti gyventojų pajamų dalis turtingose šalyse visuomet yra žymiai didesnė, negu neturtingose, tai taip yra dėl to, kad ten kapitalas yra žymiai didesnis; bet palyginti su kapitalu pelnas ten paprastai yra žymiai mažesnis.

Vadinasi, ta metinio produkto dalis, kuri, išėjusi iš žemės arba iš produktyvių darbininkų rankų, yra skiriama kapitalui padengti, [397] turtingose šalyse ne tik yra žymiai didesnė, negu neturtingose, bet taip pat yra kur kas didesnė palyginti su ta dalimi, kuri betarpiškai skiriama pajamoms rentos arba pelno forma sudaryti. Produktyviam darbu išlaikyti skiriamas fondas turtingose šalyse ne tik yra žymiai didesnis, negu neturtingose, bet yra kur kas didesnis palyginti su tuo fondu, kuris, nors ir gali būti naudo-

jamas tiek produktyviems, tiek ir neproduktyviems darbininkams išlaikyti, tačiau paprastai visų pirma sunaudojamas pastariesiems išlaikyti“.

(Smitas daro klaidą, sutapatindamas gamybinio kapitalo dydį su *dydžiu tos jo dalies*, kuri skiriama produktyviam darbui išlaikyti. Bet ši klaida yra susijusi su tuo, kad faktiškai jam tebuvo žinoma tik stambiosios pramonės užuomazga.)

„Šių dviejų skirtingos rūšies fondų santykis būtinai apsprendžia kiekvienoje šalyje bendrą jos gyventojų būdą, jų darbštumo arba tingumo polinkį“. Pavyzdžiui,— sako Smitas,—„Anglijos ir Olandijos pramonės miestuose, kur žemesniosios tautos klasės daugiausia gyvena iš panaudojamų kapitalų, jos, aplamai imant, yra darbščios, santūrios ir taupios. Priešingai, sostinėse, kur yra karalių rūmai ir t. t., kur žemesniosios tautos klasės gyvena iš to, kad aukštesniosios klasės išleidžia savo pajamas, jos paprastai yra tingios, ištvirkusios ir neturtingos; pavyzdys — Roma, Versalis ir t. t. . .“

„Tuo būdu santykis tarp kapitalų sumos ir pajamų sumos visur apsprendžia santykį tarp darbštumo ir dykinėjimo: visur, kur vyrauja kapitalas, ten viešpatauja darbštumas; visur, kur vyrauja pajamos, ten viešpatauja dykinėjimas. Todėl, *padidėjus arba sumažėjus kapitalų masei*, suprantama, realiai padidėja arba sumažėja gamybinės veiklos suma, produktyvių darbininkų skaičius, vadinasi, ir tam tikros šalies žemės ir darbo metinio produkto mainomoji vertė, visų jos gyventojų turtas ir realiosios pajamos. . .

Tai, kas sutaupoma per metus, suvartojama taip pat reguliariai, kaip ir tai, kas per metus išleidžiama, be to, maždaug tuo pačiu metu; bet tai suvartoja kita žmonių klasė. Per metus išleidžiamą pajamų dalį suvartoja naminiai tarnai, naudos neduodantys valgytojai ir t. t., kurie po savęs nepalieka nieko, kas padengtų jų vartojimą. O per metus sutaupomą pajamų dalį suvartoja darbininkai, kurie atgamina savo metinio vartojimo vertę ir, be to, duoda pelną. . . Vartojimas toks pat, bet vartotojai skirtingi. . .“

Dėl to Smitas plačiai aiškina (toliau, tame pačiame skirsnyje, p. 328, 329 ir sek.) apie taupų žmogų, kuris savo kasmetinėmis santaupomis tarytum sukuria visuomenines dirbtuves papildomam produktyvių darbininkų skaičiui,

„visiems laikams steigia savotišką fondą atitinkamam produktyvių darbininkų skaičiui išlaikyti“, kai tuo tarpu „eikvotojas mažina produktyviam darbui išlaikyti skiriamų fondų masę. . . Jei tas maisto ir drabužių kiekis, kurį tuo būdu“ (dėl eikvotojų išlaidumo) „yra suvartoję neproduktyvūs darbininkai, būtų paskirstytas tarp produktyvių darbininkų, tai pastarieji būtų *atgaminę* visą tą vertę, kurią jie yra suvartoję, *be to, dar duodami pelną*“.

Visą šį pamokymą Smitas užbaigia, teigdamas, kad tai (taupumas ir išlaidumas) išsilygina privačių asmenų tarpe ir kad faktiškai vyrauja „protingumas“. Didžiosios tautos

„niekad nenuskursta dėl privačių asmenų išlaidumo ir neprotingumo, nors kartais nuskursta dėl savo vyriausybės išlaidumo ir neprotingumo. Daugumoje šalių visos arba beveik visos nacionalinės pajamos suvartojamos neproduktyviems žmonėms išlaikyti. Prie jų priklauso rūmininkai, bažnyčia, laivynas, armija, kurie taikos metu nieko negamina, o karo metu neįgyja nieko tokio, kas galėtų kompensuoti jų išlaikymo išlaidas netgi paties karo melui. *Sios rūšies žmonės, patys nieko negaminantys, yra išlaikomi iš kitų darbo produkto*. Todėl, kai jų skaičius padidėja daugiau,

negu yra būtina, jie per metus gali suvartoti tokią didelę šio produkto dalį, jog pasiliekančios dalies nepakaks išlaikyti produktyviems darbininkams, kurie turėtų jį atgaminti sekančiais metais. . .” [ten pat, t. II, p. 314—336. Rus. vertimo I t., p. 279—289].

II knygos IV skirsnyje Smitas rašo:

„Kadangi produktyviam darbui išlaikyti skiriamas fondas diena iš dienos didėja, tai diena iš dienos didėja ir šio darbo paklausa: darbininkai [398] lengvai susiranda darbo, o kapitalų savininkai sunkiai beranda darbininkų, kuriuos galėtų pasamdyti. Kapitalistų konkurencija kelia darbo užmokesį ir mažina pelną“ (ten pat, t. II, p. 359) [Rus. vertimo I t., p. 299].

II knygos V skirsnyje „*Apie įvairius kapitalų panaudojimo būdus*“ Smitas klasifikuoja įvairias kapitalo rūšis priklausomai nuo to, kokį produktyvaus darbo kiekį jos samdo ir, vadinasi, kiek jos padidina metinio produkto „mainomąją vertę“. Čia jo į pirmą vietą iškeliamas *žemės ūkis*. Paskui *manufaktūra*. Po to *prekyba*. Pagaliau — *mažmeninė prekyba*. Tokia eile išdėstomi šie kapitalų panaudojimo būdai sutinkamai su jų paleidžiamu veikti produktyvaus darbo kiekiu. Kartu čia gauname ir visai naują „produktyvių darbininkų“ apibrėžimą:

„Žmonės, kurių kapitalai sunaudojami vienu iš šių keturių būdų, patys yra *produktyvūs darbuotojai*. Kai jų darbas tinkamai nukreipiamas, jis fiksuojasi ir susidaiktina tame dalyke, arba parduoti tinkamame daikte, kuriam jis sunaudojamas, ir paprastai prijungia prie jo kainos bent jų asmeninio išlaikymo ir vartojimo vertę“ (ten pat, t. II, p. 374) [Rus. vertimo I t., p. 306].

(Aplamai imant, Smitas suveda jų produktyvumą į tai, kad jie paleidžia veikti produktyvų darbą.)

Apie *nuomininką* jis sako:

„Joks to paties dydžio kapitalas nepaleidžia veikti didesnio *produktyvaus darbo* kiekio, negu nuomininko kapitalas. Ne tik jo samdiniai, bet taip pat *jo darbiniai bei kinkomieji gyvuliai yra produktyvūs darbininkai*“ [ten pat, t. II, p. 376. Rus. vertimo I t., p. 307].

Vadinasi, galiausiai ir jautis yra produktyvus darbininkas.

[12] Grafas Loderdelis

[Apologetinė pažiūra į viešpataujančias klases kaip į svarbiausią produktyvaus darbo rūšių atstovus]

Lauderdale (Earl of). An Inquiry into the Nature and Origin of Public Wealth etc., London, 1804 (prancūziškas vertimas: *Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique* etc., Paris, 1808).

Loderdelio apologetinis pelno pagrindimas turi būti išnagrinėtas tik vėliau, III skyriuje⁸³. Pagal šią apologetinę pažiūrą pelnas atsirandąs iš pačių kapitalų, nes jie „*pavadojoja*“ darbą.

Kapitalai esą apmokami už tai, kad jie atlieka tą darbą, kurį kitaip turėtų atlikti pats žmogus, arba tą darbą, kurio žmogus be jų aplamai negalėtų atlikti.

„Dabar suprantama, kad kapitalų pelnas visada atsiranda arba dėl to, kad kapitalai pavaduoja tą darbo dalį, kurią žmogus šiaip savo rankomis turėtų atlikti, arba dėl to, kad jie atlieka tą darbo dalį, kuri viršija asmenines žmogaus jėgas ir kurios pats žmogus negalėtų atlikti“ (prancūziškas vertimas, p. 119).

Ponas „grafas“ yra aršus Smito kaupimo ir taupumo teorijos priešas. Jis taip pat didelis Smito *produktyvių ir neproduktyvių darbininkų* skyrimo priešas; bet, jo nuomone, ir tai, ką Smitas vadina „darbo gamybiniu pajėgumu“, tesąs tik „kapitalo gamybinis pajėgumas“. Jis tiesiog neigia Smito pridemosios vertės aiškinimą, ir būtent šiuo pagrindu:

„Jei šis kapitalo pelno supratimas būtų teisingas griežtąja šio žodžio prasme, tai iš to išeitų, kad pelnas yra ne pirminis pajamų šaltinis, o tik išvestinis, ir kapitalo nebūtų galima laikyti vienu iš turto šaltinių, nes jo duodamas pelnas tebutų tik pajamų perkėlimas iš darbininko kišenės į kapitalisto kišenę“ (cit. veik., p. 116—117).

Aišku, kad, esant tokioms prielaidoms, Loderdelis, ir polemizuodamas prieš Smitą, griebiasi lėkščiausių argumentų. Antai jis sako:

„Tuo būdu tas pats darbas gali būti produktyvus ir neproduktyvus, priklausomai nuo to, kaip vėliau suvartojamas daiktas, kuriam jis buvo panaudotas. Pavyzdžiui, jei mano virėjas pagamina tortą, kurį aš čia pat suvalgau, tai jis neproduktyvus darbininkas ir jo veikla taip pat nevaisingas darbas, nes jo patarnavimas išnyksta tuojau pat, jį atlikus. Bet jei tas pats darbas atliekamas cukrainėje, tai jis tampa produktyviu darbu“ (cit. veik., p. 110).

(Patentas čia priklauso *Garnjė*, nes jo Smito veikalo leidimas, kuriame yra jo pastabos, išėjo 1802 metais, t. y. dveji metai prieš pasirodant Loderdelio knygai.)

„Šis neįprastas skyrimas, pagrįstas vien tik teikiamų patarnavimų ilgalaikiškumu, prie neproduktyvių darbuotojų priskiria žmones, kurie visuomenėje atlieka svarbiausias funkcijas. Valdovas, kulto ir teisingumo tarnai, valstybės gynėjai, visi šie žmonės, neišskiriant nė tų, kurių įgudimas... saugo piliečių sveikatą arba teikia jiems išsilavinimą,—visi jie laikomi neproduktyviais darbuotojais“ (ten pat, p. 110—111) (arba, kaip A. Smitas pateikia šią puikią hierarchiją: „dvasininkai, teisininkai, gydytojai, visokie rašytojai, taip pat aktorai, pajacai, muzikantai, operos dainininkai, baletu šokėjai ir t. t.“*).

„Jei turto pagrindu laikysime mainomąją vertę, tai nėra reikalo ilgai samprotauti, norint parodyti šios doktrinos klaidingumą. Niekas [399] geriau neparodo jos klaidingumo, kaip pagarbi žmonių pažiūra į šiuos patarnavimus, sprendžiant iš to, kaip jie apmokami“ [*Loderdelis*, cit. veik., p. 111].

* Garnjės vertimas, t. II, p. 313 [Rus. vertimo I t., p. 279].

Toliau:

„Manufaktūros darbininko darbas fiksuojasi ir susidaiktina kuriame nors parduoti tinkamame produkte... Zinoma, nei *tarno darbas*, nei apyvartinio kapitalo“ {„apyvartiniu kapitalu“ Loderdelis čia supranta *pinigus*} „sutaupomas darbas nesudaro kaupimo, nesudaro tokio fondo, kurį būtų galima už tam tikrą vertę perkelti iš vienu rankų į kitas. Jų teikiama nauda vienodai kyla iš to, kad jie *sutaupo* jų *šeimininko* arba savininko *darbą*. Jų teikiami rezultatai yra tokie panašūs, kad tas, kuris vieną iš jų laikytų neproduktyviu, neišvengiamai turėtų būti tokios pat nuomonės ir apie kitą“ (ir tuojau po to jis cituoja Smitą, II knygą, II skirsnį⁸⁴) (*Loderdelis*, cit. veik., p. 144—145).

* * *

Taigi galėtume sudaryti tokią eilę: Ferjė, Garnjė, Loderdelis, Ganilis. Paskutinį sakinį, kuriame kalbama apie „*darbo taupymą*“, ypač yra nuvalkiojęs *Tokvilis*.

[13] Sėjaus „nematerialių produktų“ koncepcija. Neproduktyvaus darbo nepaliaujamo didėjimo teisinimas]

Po Garnjės pasirodė banalaus Ž. B. Sėjaus veikalas „*Traité d'Économie Politique*“. Jis daro priekaištą Smitui už tai, kad tas

„gydytojo, muzikanto, aktorius ir kitų tokių rūšių veiklos *rezultatus* atsiakvo vadinti *produktais*. Darbą, kuriam jie pasišvenčia, jis vadina *neproduktyviu*“ (3-sis leidimas, t. I, p. 117).

Smitas visai neneigia, kad „šios veiklos rūšys“ pagamina tam tikrą „rezultatą“, tam tikrą „produktą“. Jis dargi tiesiog mini

„valstybės saugumą, ramumą, gynimą“ kaip („valstybės tarnų“) „melinio darbo rezultatą“ (*Smitas*, II knyga, III skirsnis; Garnjės vertimo II t., p. 313) [Rus. vertimo I t., p. 279].

Savo ruožtu Sėjus laikosi papildomo Smito apibrėžimo, kad šie „patarnavimai“ ir jų produktas „paprastai išnyksta jų atlikimo momentu, jų pagaminimo momentu“ (*Smitas*, tame pačiame skirsnyje). Ponas Sėjus tokiu būdu suvartotus „patarnavimus“ arba jų produktus, jų rezultatus — trumpai tariant, jų vartojamąją vertę — vadina „nematerialiais produktais arba jų pagaminimo momentu suvartojamomis vertėmis“. Užtuot tokius patarnavimus atliekančius darbininkus vadinęs „neproduktyviais“, jis vadina juos „gaminančiais nematerialius produktus“. Jis duoda kitą pavadinimą. Bet toliau jis pareiškia,

„kad jie nėra panaudojami nacionaliniam kapitalui didinti“ (t. I, p. 119). „Daug muzikantų, dvasininkų, valdininkų turinti tauta gali labai maloniai pramogauti, gerai nusimanyti religijos klausimais ir būti puikiai valdoma;

bet tai ir viskas. Visas šia veikla besiverčiančių žmonių darbas nė kiek neprisidėtų prie tiesioginio jos kapitalo padidėjimo, nes jų produktai suvartojami jų sukūrimo momentu“ (ten pat, p. 119).

Taigi p. Sėjus šias darbo rūšis skelbia esant *neproduktyvias* labiausiai ribota Smito apibrėžimo prasme. Bet kartu jis nori pasisavinti Garnjės „žingsnį pirmyn“. Todėl jis neproduktyvioms darbo rūšims išranda naują pavadinimą. Tai yra savotiškas jo originalumas, produktyvumas ir maniera daryti atradimus. Be to, laikydamasis savo įprastinės logikos, jis vėl pats save paneigia. Jis sako:

„Negalima sutikti su p. Garnjės pažiūra; jis iš to fakto, kad gydytojų, teisininkų ir kitų panašių asmenų darbas yra produktyvus, daro išvadą, kad tautai taip pat naudinga didinti jį, kaip ir bet kurį kitą darbą“ (ten pat, p. 120).

Bet kodėl su tuo negalima sutikti, jei viena darbo rūšis yra tokia pat produktyvi, kaip ir kita, ir jei produktyvaus darbo kiekio didinimas yra aplamai „tautai naudingas“? Kodėl nėra taip pat naudinga didinti šią darbo rūšį, kaip ir bet kurią kitą? Todėl,— giliamintiškai, kaip jam yra būdinga, atsako Sėjus,— kad aplamai nenaudinga didinti bet kurios produktyvaus darbo rūšies kiekį virš šio darbo poreikio. Bet juk tokiu atveju Garnjė yra teisus. Tokiu atveju yra vienodai naudinga,— t. y. vienodai nenaudinga,— didinti tiek tų, tiek ir kitų darbo rūšių kiekį virš tam tikro saiko.

„Cia yra tas pat“,— toliau sako Sėjus,— „kaip ir su fiziniu darbu, jei produktui jo būtų sunaudojama daugiau, negu reikia jam pagaminti“.

(Stalui padaryti nereikia sunaudoti daugiau staliaus darbo, negu reikia jam pagaminti. Lygiai taip pat, taisant sergantį kūną, nereikia sunaudoti daugiau darbo, negu reikia jam išgydyti. Vadinasi, advokatai ir gydytojai teturi panaudoti tik savo nematerialiems produktams pagaminti reikalingą darbą.)

„Nematerialius produktus gaminantis darbas, kaip ir kiekvienas kitas darbas, tol tėra produktyvus, kol jis didina produkto naudingumą, o kartu ir jo vertę“

(t. y. jo vartojamąją vertę, bet Sėjus painioja naudingumą su mainomąja verte);

„jeigu jis peržengia šias ribas, tai jis darosi visiškai neproduktyvus darbas“ (ten pat, p. 120).

Vadinasi, Sėjaus logika yra tokia:

Tautai *ne taip naudinga* didinti „nematerialių produktų gamintojų“ skaičių, kaip materialių produktų gamintojų skaičių. *Irodymas*: absoliučiai nenaudinga didinti virš poreikio bet kurio produkto, materialaus arba nematerialaus, gamintojų

skaičių. *Vadinasi*, yra naudingiau didinti nenaudingų materialius produktus gaminančių gamintojų skaičių, negu nenaudingų nematerialius produktus gaminančių gamintojų skaičių. Abiem atvejais daroma ne ta išvada, kad iš viso nenaudinga didinti šių gamintojų skaičių, o tik ta, kad nenaudinga didinti atitinkamoje šakoje kurio nors konkretaus produkto gamintojų skaičių.

Sėjaus nuomone, materialių, lygiai kaip ir nematerialių produktų [400] niekad negali būti pagaminta per daug. Bet *variatio delectat**. Todėl abiejuose padaliniuose reikia gaminti įvairių produktų. Be to, p. Sėjus pamoko:

„Kai kurių produktų realizavimas susitrukdo dėl kai kurių kitų produktų retumo“ [cit. veik., t. I, p. 438].

Vadinasi, niekad negali būti pagaminta per daug stalų, o tik per maža, sakysim, dubenėlių, kuriuos būtų galima ant tų stalų pastatyti. Jei per daug padidėja gydytojų skaičius, tai negerovę sudaro ne tai, kad per daug siūloma jų patarnavimų, o, gal būt, tai, kad per maža siūloma kitų nematerialius produktus gaminančių gamintojų, pavyzdžiui, kurtizanių, patarnavimų (žr. ten pat, p. 123, kur sugretinamas nešikų, kurtizanių ir t. t. darbas ir kur Sėjus drįsta tvirtinti, kad kurtizanės „apmokymo laikas“ „prilygsta nuliui“).

Galiausiai Sėjaus koncepcijoje persvarą įgyja „neproduktyvūs darbininkai“. Esant tam tikroms gamybos sąlygoms, visada yra tiksliai žinoma, kiek reikia darbininkų stalui pagaminti, kokio didumo turi būti tam tikros rūšies darbas tam tikram produktui pagaminti. Kitaip yra su daugeliu „nematerialių produktų“. Čia tam tikram rezultatui gauti reikalingo darbo kiekio nustatymas yra toks pat spėjamas, kaip ir pats rezultatas. Dvidešimt dvasininkų kartu, gal būt, sugebės atversti nusidėjėlį, jei vienam tai nepavyksta; šeši kartu besikonsultuojantys gydytojai, gal būt, ras gydymą priemonę, kurios vienas gydytojas neranda. Teisėjų kolegijoje, gal būt, pasiekama daugiau teisingumo, negu teisiant atskiram, tik save kontroliuojančiam teisėjui. Kiek reikia kareivių šaliai ginti, kiek reikia policininkų tvarkai joje palaikyti, kiek valdininkų reikia gerai jai „valdyti“ ir t. t.,— visa tai yra probleminiai dalykai, dėl kurių labai dažnai diskutuojama, pavyzdžiui, Anglijos parlamente, nors Anglijoje gana tiksliai yra žinoma, koks verpėjų darbo kiekis reikalingas 1000 svarų verpalų pagaminti. Kalbant apie kitus šios rūšies „produktyvius“ darbininkus, jau pačioje jų sąvokoje glūdi tas momentas, kad jų teikiama nauda tepriklauso kaip tik nuo jų skaičiaus, kad jų naudą sudaro pats jų skaičius. Pavyzdžiui, taip yra su liokajais, kurie turi parodyti jų šeimininkų turtin-

* — įvairumas teikia malonumo. *Red.*

gumą ir kilmingumą. Kuo didesnis yra jų skaičius, tuo stipresnį efektą jie turi „pagaminti“. Todėl p. Sėjus ir laikosi savo nuomonės: „neproduktyvių darbininkų“ skaičius niekad negali būti pakankamai padidintas. [400]

**[14]] Grafas Destiutas de Trasi
[Vulgarioji pelno kilmės koncepcija.
„Aktyviųjų kapitalistų“ paskelbimas
vieninteliais produktyviais darbuotojais]**

[400] *Le comte Destutt de Tracy*. „Éléments d'idéologie“. IV-e et V-e parties. Traité de la volonté et de ses effets. Paris, 1826 (pirmasis leidimas išėjo 1815 metais).

„Kiekvienas naudingas darbas yra tikrai produktyvus, ir kiekviena dirbančioji visuomenės klasė vienodai verta *produktyvios* klasės vardo (p. 87).

Bet šioje produktyvioje klasėje Destiutas de Trasi skiria „dirbančiąją klasę, *betarpiškai gaminančią* visus mūsų turtus“ (p. 88), t. y. tai, ką Smitas vadina produktyviais darbininkais.

Priešingai, *nevaisinga* klasė susideda iš turtuolių, kurie suvartoja savo žemės rentą arba piniginę rentą. Tai — „*dykinėjanti klasė*“.

„Tikroji *nevaisinga* klasė — tai dykinėjančiųjų klasė; vienintelis jų užsiėmimas yra tas, kad jie gyvena, kaip sakoma, *kilmingai*, iš iki jų atlikto darbo produkto, iš produktų, kurie arba sudaiktinti žemės sklype, kurį jie išnuomoja, t. y. *išnuomoja* kuriam nors darbininkui, arba susideda iš pinigų ar daiktų, kuriuos jie skolina už tam tikrą atlyginimą, o tai taip pat yra *išnuomojimas*. Tai tikri bičių avilio tranai (*fruges consumere nati**)“ (p. 87). Šie dykinėjantys žmonės „tegalai išleisti tik savo *pajamas*. Jeigu jie išleidžia [401] savo kapitalą, tai jis jau nieku nebepadengiamas, ir jų vartojimas, — trumpam laikui išėjęs gerokai už savo ribų, — visiškai nutrūksta“ (p. 237).

„Šios *pajamos* yra... ne kas kita, kaip atskaitymas iš dirbančiųjų piliečių veiklos produktų“ (p. 236).

O kaip yra su tais darbininkais, kuriuos betarpiškai panauodoja šie „dykinėjantys žmonės“? Jeigu jie suvartoja prekes, jie suvartoja ne tiesiog darbą, o produktyvių darbininkų darbo produktus. Vadinasi, čia kalbama apie tuos darbininkus, kurių darbą dykinėjantys žmonės perka, betarpiškai išleisdami savo pajamas; vadinasi, apie darbininkus, kurie savo darbo užmokestį gauna betarpiškai iš pajamų, o ne iš kapitalo.

„Kadangi žmonės, kuriems jos“ (pajamos) „priklauso, yra dykinėtojai, tai aišku, kad jie *nevadovauja jokiame produktyviame darbe*. Vienintelė visų jų apmokamų darbininkų paskirtis yra teikti jiems malonumų. Šie malonumai, be abejonės, yra įvairios rūšies... Visos šios žmonių klasės išlaidos... maitina gausius gyventojus, kuriuos jos įgalina egzistuoti, bet kurių darbas

* — gimę vaisiais naudotis (Horacijus, „Laiškai“). Red.

yra visiškai nevaisingas... Kai kurios iš šių išlaidų gali būti daugiau ar mažiau naudingos, pavyzdžiui, namų statyba, žemės melioravimas. Bet tai yra išimtis, dėl kurių dykinėjantys žmonės kuriam laikui pasidaro produktyvus darbo vadovais. Neskaitant šių menkos reikšmės išimčių, visas šios rūšies kapitalistų vartojimas atgaminimo požiūriu neabejotinai yra grynas nuostolis ir sudaro atitinkamą atskaitymą iš pagaminto turto“ (p. 236).

{Tikrąja šio žodžio prasme Smito politinė ekonomija nagrinėja kapitalistą tik kaip suasmenintą kapitalą, kaip $P-Pr-P$, kaip gamybos agentą. Bet kas turi suvartoti produktus? Darbininkas? Ne, ne darbininkas. Pats kapitalistas? Bet tokiu atveju jis būtų stambus vartotojas, „dykinėtojas“, o ne kapitalistas. Žemės rentos ir piniginių rentos savininkai? Bet jie neatgamina to, ką suvartoja, ir tuo būdu padaro žalą turtui.— Ir vis dėlto yra du teisingi momentai šioje prieštaringoje pažiūroje, kuri paverčia kapitalistą tik realiu lobių sudarytoju, o ne iliuziniu, koks yra lobių sudarytojas tikrąja šio žodžio prasme: 1) kapitalas (dėl to ir kapitalistas, jo suasmeninimas) nagrinėjamas tik kaip agentas, kuris padeda vystyti gamybines jėgas ir gamybą; 2) čia pasireiškia kylančiosios kapitalistinės visuomenės požiūris; jai turi reikšmės ne vartojamoji vertė, o mainomoji vertė, ne vartojimas, o turtas. Kylančiajai kapitalistinei visuomenei vartojamasis turtas atrodo bereikalinga prabanga, kol ji pati neišmoko jungti išnaudojimą su vartojimu ir nepajungė sau vartojamojo turto.}

„Norint rasti, kaip susidaro šios pajamos“ (iš kurių gyvena dykinėtojai). „visada reikia grįžti prie *aktyviųjų kapitalistų*“ (p. 237, pastaba). „*Aktyvieji kapitalistai*“— antroji kapitalistų rūšis —, „apima visus bet kurios ūkio šakos įmonininkus, t. y. visus tuos žmones, kurie, *turėdami kapitalus*,... savo sugebėjimus ir savo darbą pritaiko taip, kad patys juos panaudotų, užuot paskolinę juos kitiems žmonėms, ir kurie dėl to gyvena ne iš darbo užmokesčio ir ne iš pajamų, bet iš *pelno*“ (p. 237).

Destiuoto koncepcijoje — kaip jau esame matę A. Smito teorijoje — aiškiai pastebime, kad tariamas produktyvių darbininkų aukštinimas iš tikrųjų tėra „*aktyviųjų kapitalistų*“ aukštinimas priešingai žemės savininkams ir tiems piniginiams kapitalistams, kurie gyvena tiesiog iš savo pajamų.

„Aktyvieji kapitalistai laiko... savo rankose beveik visą visuomenės turą... Šie žmonės per metus išleidžia ne tik šio turto rentą, bet ir patį kapitalą, o kartais jie tai atlieka keletą kartų per metus, jei tokia galimybė susidaro dėl greitos operacijų apyvartos. Mat, jie, kaip verslovininkai, tedaro tik tokias išlaidas, kurios jiems sugrįžta, duodamos pelną, ir jų pelnas yra tuo didesnis, kuo daugiau jie ta sąlyga gali padaryti išlaidų“ (p. 237—238).

O kalbant apie jų asmeninį vartojimą, tai jis toks pat, kaip ir dykinėjančių kapitalistų asmeninis vartojimas. Bet jis

„aplamai saikingas, nes verslovininkai paprastai yra kuklūs“ (p. 238). Kas kita jų gamybinis vartojimas; jis „anaip tol nėra galutinis, jis sugrįžta

jiems, duodamas pelną“ (ten pat). Jų pelnas turi būti pakankamai didelis ne tik jų „asmeniniam vartojimui, bet taip pat“ apmokėti „žemės rentai ir rentai už pinigų, kuriuos jie iš dykinėjančių kapitalistų yra gavę nau-dotis“ (p. 238).

Šį momentą Destiutas teisingai supranta. Žemės renta ir pi-niginė renta tėra tik „*atskaitymai*“ iš pramonės pelno, tėra jo dalys, kurias aktyvūs kapitalistas iš savo bendrojo pelno atiduoda žemės savininkams ir piniginiams kapitalistams.

„Dykinėjančių turtuolių pajamos — tėra iš gamybos paimamos rentos; tik gamyba ir sukuria šias pajamas“ (p. 248). Aktyvieji kapitalistai „už rentą išsinuomuoja jų“ (t. y. dykinėjančių kapitalistų) „žemę, jų namus, skolinasi jų pinigų ir visa tai panaudoja tokiu būdu, kad iš to *gauna pelną, kuris virsta į šią rentą*“ [p. 237], būtent rentą, kurią jie moka dykinėtojams ir kuri, vadinasi, tesudaro tik dalį šio pelno. Ši renta, tokiu būdu jų sumokama dyki-nėjantiems kapitalistams, yra „vienintelės šių dykinėtojų pajamos ir vienin-telis kasmetinių jų išlaidų fondas“ (p. 238).

Lig šiol viskas gerai. Bet kaip yra su „*samdomaisiais žmo-nėmis*“? (produktyviais darbininkais, kuriuos panaudoja akty-vieji kapitalistai?).

„Jie neturi jokio kito lobio, kaip tik savo kasdieninį darbą. Šis darbas teikia jiems darbo užmokestį... Bet iš kokio šaltinio šis darbo užmokestis mokamas? Aišku, kad iš turto tų asmenų, kuriems [402] samdomieji darbi-ninkai *parduoda savo darbą*, t. y. iš fondų, kuriuos prieš tai turi samdytojai ir kurie yra *ne kas kita, kaip sukaupti anksčiau atliktų darbų produktai*. Iš to išeina, kad nors šiais turtais apmokamas vartojimas yra samdomųjų darbi-ninkų vartojimas ta prasme, kad jis palaiko kaip tik jų egzistavimą, bet iš esmės *ne jie jį apmoka*, arba, šiaip ar taip, jie apmoka jį tik *iš tų fondų, kurie jau prieš tai yra jų samdytojų rankose*. Vadinasi, jų vartojimą reikia laikyti vartojimu tų, kurių alga jie išlaikomi. Jie tiktai gauna viena ranka, o kita atgal atiduoda... Ne tik visa tai, ką jie“ (samdomieji darbininkai) „išleidžia, bet ir visa tai, ką jie gauna, reikia laikyti tikrosiomis išlaidomis bei *savo vartojimu tų, kurie perka jų darbą*. Tai yra taip teisinga, kad, norint nustatyti, ar šis vartojimas daro daugiau ar mažiau žalos esamam turtui, ar, atvirkščiai, jį didina,.. reikia žinoti, *kaip kapitalistai naudoja jų perkamą darbą*, nes nuo to viskas priklauso“ (p. 234—235).

Puiku. Bet iš kur atsiranda įmonininkų pelnas, kuris įgalina juos mokėti pajamas sau patiems ir dykinėjantiems kapitalis-tams ir t. t.?

„Mane gali paklausti, kaip tie pramoniniai įmonininkai gauna tokį didelį pelną ir iš ko jie gali jį paimti? Aš atsakau, kad jie tai gauna, *parduodami visa, ką jie gamina, brangiau, negu jiems yra kainavusi gamyba*“ (p. 239).

O kam jie visa tai parduoda brangiau, negu jiems yra kainavę?

„Jie tai parduoda:

- 1) vienas kitam, turint galvoje visą jų vartojimo sumą, kuri skiriama jų poreikiams patenkinti ir kurią jie apmoka dalimi savo pelno;
- 2) samdomiesiems darbininkams — tiek tiems, kuriuos jie patys samdo, tiek ir tiems, kuriuos samdo dykinėjantys kapitalistai; tuo būdu *jie iš šių*

samdomųjų darbininkų atgauna visą jų darbo užmokestį, išskyrus nebent nedideles santaupas, kurias jie gali padaryti;

3) dykinėjantiems kapitalistams, kurie sumoka jiems savo pajamų dalimi, dar nesunaudota jų betarpiškai samdomiems darbininkams apmokėti; tad visa renta, kurią aktyvieji kapitalistai kasmet sumoka dykinėjantiems kapitalistams, vienokiu ar kitokiu būdu jiems vėl sugrįžta“ (ten pat, p. 239).

Panagrinėkime smulkiau šias tris pardavimų rubrikas.

1) *Dalį* savo produkto (arba pelno) aktyvieji kapitalistai patys suvalgo. Apgaudinėdami vienas kitą ir parduodami vienas kitam savo produktus *brangiau*, negu yra už juos *sumokėję*, jie jokiū būdu nepasidaro turtingesni. Be to, niekas tokiu būdu kito negali apgauti. Jei *A* per brangiai parduoda savo produktą, kurį suvalgo aktyvus kapitalistas *B*, tai *B* per brangiai parduoda savo produktą, kurį suvalgo aktyvus kapitalistas *A*. Tai yra tas pat, kaip ir tuo atveju, jei *A* ir *B* parduotų vienas kitam savo produktus pagal jų tikrąją vertę. I-ji rubrika mums parodo, kaip kapitalistai išleidžia vieną savo pelno dalį; ji mums neparodo; iš kur jie ją gauna. Šiaip ar taip, jie negauna jokio pelno, „*vienas kitam*“ „*parduodami* visa, ką jie gamina, *brangiau*, negu jiems yra kainavusi gamyba“.

2) Iš tos produkto dalies, kurią jie parduoda savo darbininkams *brangiau*, negu siekia gamybos kaštai, jie taip pat negali gauti jokio pelno. Pagal prielaidą visas darbininkų vartojimas faktiškai yra „savas vartojimas tų, kurie perka jų darbą“. Be to, Destiutas dar priduria, kad, parduodami savo produktus samdomiesiems darbininkams (savo pačių ir dykinėjančių kapitalistų darbininkams), kapitalistai tikrai „atgauna visą jų darbo užmokestį“. Ir dargi ne visą, o atskaičius darbininkų padarytas santaupas. Ar kapitalistai pigiai, ar brangiai parduoda darbininkams produktus,— tai neturi reikšmės, nes jie visada tikrai atgauna tai, ką yra davę darbininkams: kaip anksčiau pasakyta, samdomieji darbininkai „tikrai gauna viena ranka, o kita atgal atiduoda“. Kapitalistas iš pradžių moka darbininkui *pinigus* kaip darbo užmokestį. Paskui jis „per brangiai“ parduoda jam savo produktus ir tuo būdu atsiima pinigus. Bet kadangi darbininkas negali sugrąžinti kapitalistui daugiau pinigų, negu iš jo yra gavęs, tai kapitalistas *niekad* negali parduoti darbininkui savo produktų *brangiau*, negu jam yra *sumokėjęs* už jo darbą. Parduodamas savo produktus, jis visada tegali atgauti iš darbininko tik tiek pinigų, kiek yra davęs jam už jo darbą. Nė skatiko daugiau. Tad kaip yra galima, kad, vykstant šiai „cirkuliacijai“, kapitalisto pinigų kiekis padidėtų?

[403] Kartu Destiuto koncepcijoje pasireiškia dar viena nesąmonė. Kapitalistas *K* moka darbininkui *D* 1 sv. st. savaitinį darbo užmokestį ir paskui atsiima šį svarą sterlingų, parduo-

damas jam prekę už 1 sv. st. Trasi mano, kad tokiu būdu kapitalistas atsiėmė visą darbo užmokestį. Bet pradžioje jis duoda darbininkui 1 sv. st. pinigais, o paskui už 1 sv. st. duoda jam prekę. Vadinasi, tai, ką jis iš tikrųjų yra davęs darbininkui, yra 2 sv. st.: 1 sv. st. preke ir 1 sv. st. pinigais. Iš šių 2 sv. st. jis 1 sv. st. atsiima pinigų forma. Tuo būdu iš tikrųjų jis iš 1 sv. st. darbo užmokesčio nė skatiko nėra atsiėmęs. Ir jeigu jis turėtų turtėti, šitokiu būdu „atsiidamas“ darbo užmokestį (o ne darbininkui jam atiduodant atgal darbu tai, ką jis yra avansavęs darbininkui preke), tai jis greitai atsidurtų keblioje padėtyje.

Taurusis Destiutas čia painioja pinigų cirkuliaciją su tikrąja prekių cirkuliacija. Kadangi kapitalistas, užuot tiesiog davęs darbininkui už 1 sv. st. prekę, duoda jam 1 sv. st. pinigais, ir dėl to darbininkas dabar pats gali nuspręsti, kokią prekę jam pirkti, ir kadangi darbininkas, gavęs nuosavybėn jam tenkančią prekę, sugrąžina kapitalistui pinigų forma asignuotę, kurią anas jam yra davęs savo prekei,— tai Destiutas įsivaizduoja, kad kapitalistas „atsiima“ darbo užmokestį, kai jam sugrįžta ta pati moneta. Ir tame pačiame puslapyje p. Destiutas pažymi, kad cirkuliacijos reiškinys esąs „blogai suprastas“ (p. 239). Iš tikrųjų jis pats šio reiškinio visiškai nėra supratęs. Jei Destiutas nebūtų tokiu originaliu būdu išsiaiškinęs „viso darbo užmokesčio atsiėmimo“, tai ši nesąmonė bent dar būtų įmanoma tokiu pavidalu, koku mes ją dabar išnagrinsime.

(Bet prieš tai jo išmintingumui pailiuostuoti dar kai ką pažymėsime. Jeigu aš einu į krautuvę ir krautuvininkas duoda man 1 sv. st., o aš už šį 1 sv. st. jo krautuvėje perku 1 sv. st. prekę, tai jis atsiima šį 1 sv. st. Niekas neims teigti, kad, atlikęs tokią operaciją, krautuvininkas pasidarė turtingesnis. Vietoj 1 sv. st. pinigais ir 1 sv. st. preke jis dabar teturi tik 1 sv. st. pinigais. Net jeigu jo prekės vertė tebuvo tik 10 šil., o jis man ją pardavė už 1 sv. st., tai vis dėlto jis pasidarė 10 šil. neturtingesnis palyginti su tuo, koks jis buvo iki parduodant, nors jis ir atsiėmė visą jo išduotą sumą — vieną svarą sterlingų.)

Jei kapitalistas *K* duotų darbininkui 1 sv. st. darbo užmokestį, o paskui 10 šil. vertės prekę parduotų už 1 sv. st., tai jis, žinoma, gautų 10 šil. pelno, nes parduotų darbininkui prekę 10 šil. brangiau. Bet p. Destiuto požiūriu ir šiuo atveju būtų nesuprantama, kaip iš tokios operacijos turėtų atsirasti pelnas kapitalistui *K*. (Pelnas atsirandąs dėl to, kad kapitalistas moka darbininkui mažesnę darbo užmokestį, kad jis darbininkui mainais už jo darbą iš tikrųjų yra davęs mažesnę produkto dalį, negu *nominaliai* jam duoda.) Jeigu jis duotų darbininkui 10 šil.

ir parduotų jam savo prekę už 10 šil., tai jis būtų toks pat turtingas, kaip ir tuo atveju, jeigu jis duotų jam 1 sv. st. ir savo 10 šil. vertės prekę parduotų už 1 sv. st. Be to, Destiutas samprotauja, remdamasis būtinojo darbo užmokesčio prielaida. Geriausiu atveju pelnas tebutų paaiškinamas apgavikiška operacija su darbo užmokesčiu.

Taigi šis 2-sis atvejis parodo, kad Destiutas visiškai užmiršo, kas yra produktyvus darbininkas, ir neturi jokie supratimo apie pelno šaltinį. Geriausiu atveju būtų galima pasakyti, kad kapitalistas gauna pelną, parduodamas produktus aukščiau jų vertės, jeigu jis parduoda juos ne saviems samdomiesiems darbininkams, o dykinėjančių kapitalistų samdomiesiems darbininkams. Bet kadangi neproduktyvių darbininkų vartojimas iš tikrųjų tesudaro tik dalį dykinėjančių kapitalistų vartojimo, tai dabar nagrinėsime 3-įjį atvejį.

3) Trečia, aktyvusis kapitalistas savo produktus parduoda „per brangiai“, aukščiau jų vertės,

„dykinėjantiems kapitalistams, kurie sumoka jam savo pajamų dalimi, dar nesunaudota jų betarpiškai samdomiems darbininkams apmokėti; tad visa renta, kurią aktyvieji kapitalistai kasmet sumoka dykinėjantiems kapitalistams, vienokiu ar kitokiu būdu jiems vėl sugrįžta“.

Čia vėl vaikiška pažiūra apie rentos sugrįžimą ir t. t., kaip anksčiau — apie viso darbo užmokesčio atsiėmimą. Pavyzdžiui, tarkime, kad K moka 100 sv. st. žemės arba piniginę rentą kapitalistui D (dykinėjančiam kapitalistui). 100 sv. st. kapitalistui K yra mokėjimo priemonė. Jie yra pirkimo priemonė kapitalistui D , kuris už šiuos pinigus iš K sandėlio paima prekių už 100 sv. st. Tuo būdu šie 100 sv. st. sugrįžta kapitalistui K kaip pakeistinė jo prekės forma. Bet dabar jis turi 100 sv. st. vertės mažiau prekių, negu anksčiau. Užtuot tiesiog davęs kapitalistui D prekes, jis jam davė 100 sv. st. pinigais, už kuriuos tas perka iš jo prekių už 100 sv. st. Bet šią 100 sv. st. sumą prekę D perka už K pinigus, o ne savo fondo lėšomis. Ir Trasi įsivaizduoja, kad tuo būdu kapitalistui K sugrįžta ta renta, kurią jis yra sumokėjęs kapitalistui D . Koks kvailumas! Tai — pirmoji nesąmonė.

Antra, pats Destiutas mums yra pasakęs, kad žemės ir piniginė renta tėra tik atskaitymai iš aktyviojo kapitalisto pelno, vadinasi, tik šio pelno dalys, atiduotos dykinėjantiems kapitalistams. Jei dabar tarsime, kad K koku nors triuku susigrąžino visą šią dalį [404], nors tai ir negali būti padaryta nė vienu iš tų dviejų būdų, kurie aprašyti Trasi knygoje, — kitaip tariant, jei laikysimės prielaidos, kad kapitalistas K nemoka jokios rentos nei žemės savininkams, nei piniginiams kapitalistams, kad

jis pasilaiko *visą* savo pelną, tai kaip tik ir reikės paaiškinti, iš kur yra jį paėmęs, kaip yra jį sukūręs, kaip pelnas yra atsiradęs? Ir jei to nepaaiškina tas faktas, kad jis turi arba *pasilaiko* jį, jokios jo dalies neatiduodamas žemės savininkui ir piniginiam kapitalistui, tai lygiai taip pat to negalima paaiškinti ir darant prielaidą, kad jis vienokiu ar kitokiu būdu yra nutempęs atgal iš dykinėjančio kapitalisto kišenės į savąją tą pelno dalį, visą arba ne visą, kurią jis anksčiau vienokiu ar kitokiu pavadinimu jam yra atidavęs. Antroji nesąmonė!

Bet palikime nuošalyje šias nesąmones. *K* turi sumokėti *D* (dykinėjančiam kapitalistui) 100 sv. st. rentą už žemę arba už kapitalą, kurį *K* yra pasiskolinęs (loué) iš *D*. Jis moka šiuos 100 sv. st. iš savo pelno (iš kur jis atsiranda, mes dar nežinome). Paskui jis parduoda kapitalistui *D* savo produktus, kuriuos suvalgo pats *D* arba jo veltėdžiai (neproduktyvūs samdomieji darbininkai); ir *K* parduoda jam šiuos produktus *per brangiai*, pavyzdžiui, 25% aukščiau jų vertės. 80 sv. st. vertės produktus jis parduoda kapitalistui *D* už 100 sv. st. Be jokios abejonės, šiuo atveju *K* gauna 20 sv. st. pelną. Jis davė kapitalistui *D* asignuotę 100 sv. st. prekei. Bet, jam realizavus gautą asignuotę, *K* tiekia jam prekių tik už 80 sv. st., pakeldamas savo prekių nominalinę kainą 25% aukščiau jų vertės. Jei *D* sutiktų su tokia padėtimi, kad jis suvartoja prekių už 80 sv. st., o sumoka už jas 100 sv. st., tai *K* pelnas niekad negalėtų viršyti 25%. Šios kainos, šis apgavimas metai iš metų kartotųsi. Bet *D* nori valgyti už 100 sv. st. Jeigu jis — žemės savininkas, tai ką jam daryti? Jis įkeičia kapitalistui *K* už 25 sv. st. žemės sklypą, už kurį anas tiekia jam 20 sv. st. vertės prekes, nes jis parduoda prekes 25% ($\frac{1}{4}$) aukščiau jų vertės. Jei *D* — pinigų savininkas, kuris juos skolina kitam, tai jis perleidžia kapitalistui *K* 25 sv. st. iš savo kapitalo, už kuriuos pastarasis tiekia jam prekių už 20 sv. st.

Tarkime, kad kapitalas (arba žemės vertė) buvo paskolintas iš 5 procentų. Tokiu atveju jis buvo 2000 sv. st. Dabar jis tėra tik 1975 sv. st. *D* renta dabar yra $98\frac{3}{4}$ sv. st. Ir taip vyktų toliau: *D* visą laiką suvartotų tikrąją 100 sv. st. prekės vertę, o jo renta nuolat mažėtų, nes, norėdamas turėti prekių už 100 sv. st., jis pats nuolat turi pravalgyti didesnę savo kapitalo dalį. Tuo būdu *K* pamažu gautų į savo rankas visą *D* kapitalą ir kartu su pačiu kapitalu pasisavintų taip pat ir jo rentą, t. y. tą už paskolintą kapitalą jo gaunamo pelno dalį, kurią jis anksčiau atiduodavo dykinėjančiam kapitalistui *D*. Matyt, kaip tik šis procesas vaizduojasi p. Destiutui, nes jis toliau sako:

„Bet, kai kas gali pasakyti, jei taip yra ir jei pramonės įmonininkai iš tikrųjų *kasmet piauna daugiau, negu yra pasėję*, tai per trumpą laiką

jie turi pasiglemžti *visą visuomenės turtą*, ir netrukus valstybėje teliks vieni lik nuosavybės neturintys samdomieji darbininkai ir kapitalistiniai įmonininkai. *Tai teisingai*, ir iš tikrųjų taip būtų, jeigu įmonininkai arba jų įpėdiniai, praturtėję, nepasitrauktų iš verslinės veiklos ir tuo būdu nuolat nepapildytų dykinėjančių kapitalistų klasės; ir vis dėlto, nepaisant šios dažnai vykstančios emigracijos, mes matome, kad, gamybai kurioje nors šalyje kurį laiką vystantis be didesnių sukretimų, įmonininkų kapitalai visada didėja ne tik proporcingai visuminio turto didėjimui, bet kur kas didesniu mastu... Būtų galima pridurti, kad šis rezultatas būtų kur kas labiau juntamas, jei nebūtų tų didžiulių mokėjimų, kuriais visos vyriausybės mokesčių forma kasmet apkrauna gamybos srityje veikiančią klasę“ (p. 240—241).

Ir p. Destiutas iki tam tikro laipsnio yra visai teisus, nors anaip tol ne tuo klausimu, kurį jis nori paaiškinti. Žlungančių viduramžių ir kylančios kapitalistinės gamybos epochoje greitas „aktyviųjų kapitalistų“ turtėjimas iš dalies paaiškinamas tuo, kad jie tiesiog apgaudinėjo žemės savininkus. Kai, ryšium su Amerikoje padarytais atradimais, pinigų vertė sumažėjo, nuomininkai nominaliai, bet ne realiai, tebemokėjo žemės savininkams ankstesnę rentą, o pramonininkai pardavinėjo prekes tiems patiems žemės savininkams ne tik pagal padidėjusią piniginę vertę, bet dargi aukščiau jų vertės. Lygiai taip pat visose, pavyzdžiui, Azijos šalyse, kur svarbiausios šalies pajamos žemės rentos forma buvo žemės savininkų, valdovų ir t. t. rankose, *negausūs* ir dėl to nuo konkurencijos nepriklausantys pramonininkai parduoda jiems savo prekes monopolinėms kainomis ir tuo būdu pasisavina dalį jų pajamų; jie turtėja, [405] ne tik parduodami jiems „neapmokėtą“ darbą, bet ir parduodami prekes už didesnį darbo kiekį, negu jose yra. Tik p. Destiutas ir vėl neteisus, manydamas, kad pinigus skolinantys kapitalistai leidžiasi šitaip apgaunami. Priešingai, imdami dideles palūkanas, jie, tiesiogiai arba netiesiogiai, dalyvauja pasiskirstant šį didelį pelną, yra šio apgaudinėjimo dalyviai.

Kad p. Destiutui kaip tik toks reiškinys vaizdavosi, parodo šis sakinytis:

„Bereikia tik pažvelgti į tai, kokie jie“ (aktyvieji kapitalistai) „buvo silpni visoje Europoje prieš tris arba keturis šimtmečius palyginti su didžiuliais visų galingųjų asmenų turtais ir kokie gausūs ir stiprūs jie dabar pasidarė, kai tuo tarpu anų turtai sumažėjo“ (cit. veik., p. 241).

Ponas Destiutas norėjo mums išaiškinti aktyviojo kapitalo *pelną*, ir tai *didelį pelną*. Jis tai aiškino dvejopai. Pirma, tuo, kad šių kapitalistų kaip darbo užmokesčius ir renta sumokami *pinigai* jiems vėl sugrįžta, nes už šį darbo užmokesčių ir rentą iš jų perkami produktai. Iš tikrųjų tuo tepaaiškinta tai, kodėl jie nesumoka darbo užmokesčio ir rentos *dvigubai* — iš pradžių pinigais, o paskui prekėmis tai pačiais pinigų sumai. Antrasis aiškinimas yra tas, kad jie parduoda savo prekes aukščiau jų

kainos, *per brangiai*: pirma, *sau patiems*, vadinasi, apgaudinėdami pačius save ir kits kitą; antra — darbininkams, vadinasi, vėl apgaudinėdami pačius save, nes juk p. Destiutas mums yra pasakęs, kad samdomųjų darbininkų vartojimą „reikia laikyti vartojimu tų, kurių alga jie išlaikomi“ (p. 235); pagaliau, trečia — *rentininkams*, taip pat ir juos apgaudinėdami; ir tai iš tikrųjų galėtų paaiškinti, kodėl aktyvieji kapitalistai pasilaiko vis didesnę savo pelno dalį, užuot atidavę ją dykinėjantiems kapitalistams. Tai parodytų, kodėl *visuminio pelno pasiskirstymas* tarp aktyviųjų ir neaktyviųjų kapitalistų vis labiau vyksta pirmųjų naudai antrųjų sąskaita. Bet tai nė kiek nepadėtų mums suprasti, iš kur tas *visuminis pelnas* atsiranda. Net tariant, kad aktyvieji kapitalistai yra jį visą pasiglemžę, vis dėlto lieka klausimas: iš kur jis atsiranda?

Vadinasi, Destiutas j nieką neatsakė, o tik parodė, kad pinigų sugrįžimą jis laiko pačios prekės sugrįžimu. Šis *pinigų sugrįžimas* tereiškia, kad iš pradžių kapitalistai moka darbo užmokestį ir rentą pinigais, užuot mokėję prekėmis; kad už šiuos pinigus iš jų paskui perkamos jų prekės ir išeina, kad jie šiuo aplinkiniu būdu yra sumokėję prekėmis. Vadinasi, šie pinigai nuolat jiems sugrįžta, bet tik tuo mastu, kuriuo iš jų tai pačiai piniginės vertės sumai galutinai atimamos prekės, kurios įeina į samdomųjų darbininkų ir rentininkų vartojimą.

Ponas Destiutas (tikrai prancūziškai, Prudono veikaluose mes taip pat susiduriame su tokiais nusistebėjimo šūksmais savo paties adresu) yra smarkiai nustebintas to

„aiškumo“, kurį „tokia pažiūra į mūsų turtų vartojimą... įneša į visos visuomenės gyvenimo eigos supratimą. Iš kur kyla ši harmonija ir ši šviesa? Jos kyla iš tos aplinkybės, kad mes atradome tiesą. Tai mums primena tuos veidrodžius, kuriuose daiktai atsispindi tiksliai ir teisingomis proporcijomis, kai stebėtojas yra užėmęs tinkamą vietą, ir kuriuose viskas atrodo iškreipta ir padrika, kai stebėtojas yra per arti arba per toli“ (p. 242—243).

Vėliau p. Destiutas visiškai prabėgomis prisimena — iš to, ką yra skaitęs A. Smito veikaluose, — tikrąją padėtį, bet iš esmės jis tekartoja tik žodinį jos formulavimą, jos nesuprasdamas, nes kitaip jis (šis Prancūzijos Instituto⁸⁵ narys) niekaip negalėtų skleisti anksčiau minėtų „šviesos srautų“. Destiutas rašo (p. 246):

„Iš kur atsiranda šių dykinėjančių žmonių pajamos? Ar jos neatsiranda iš rentos, kurią jiems iš savo *pelno* sumoka žmonės, *paleidžiantieji veikti jų kapitalus*, t. y. žmonės, iš jų fondų *apmokantieji darbą, pagaminantį daugiau, negu jis kainuoja*, — žodžiu tariant, verslovininkai?“

{Aha! Vadinasi, renta (taip pat ir pelnas tikrąja šio žodžio prasme), kurią aktyvieji kapitalistai moka dykinėjantiems kapitalistams už paskolintus iš jų fondus, gaunama iš to, kad

jie šiais fondais apmoka darbą, „*pagaminantį daugiau, negu jis kainuoja*“, t. y. darbą, kurio produktas turi didesnę vertę, negu sumokėta šį darbą atlikusiems darbininkams; arba, vadinasi, pelnas gaunamas iš to, ką samdomieji darbininkai pagamina virš jų išlaikymo kaštų, t. y. iš pridedamojo produkto, kurį pasisavina aktyvusis kapitalistas ir iš kurio jis tik dalį teatiduoda žemės ir piniginės rentos gavėjams.}

Ponas Destiutas iš to daro išvadą: išeities taškas yra ne šie produktyvūs darbininkai, o kapitalistai, kurie juos panaudoja.

„Kaip tik šie aktyvieji kapitalistai iš tikrųjų ir maitina dargi kitų samdomus darbininkus“ (p. 246).

Suprantama. Mat, jie tiesiogiai išnaudoja darbą, o dykinėjantys kapitalistai tai daro, tik jiems tarpininkaujant. Ir šia prasme teisinga nagrinėti aktyvųjų kapitalą kaip turto šaltinį.

[406] „Dėl to, norint atrasti bet kurio turto šaltinį, visada reikia juos“ (aktyviuosius kapitalistus) „laikyti išeities tašku“ (p. 246).

„Ilgainiui *susikaupė didesnis arba mažesnis turto kiekis, nes ankstesniojo darbo rezultatus, jį pagaminus, visas nebuvo tuoju pat sunaudojamas*. Iš šių turtų savininkų vieni pasitenkina, gaudami iš jų rentą ir ją suvartodami. Tai tie, kuriuos mes pavadiname dykinėjančiais kapitalistais. Kiti, aktyvesnieji, paleidžia į darbą savo pačių ir iš kitų pasiskolintus fondus. Jie panaudoja juos *apmokėti darbui, kuris atgamina šiuos fondus ir, be to, duoda pelną*“.

{Vadinasi, čia ne tik atgaminami šie fondai, bet ir gaminamas perteklius, kuris sudaro *pelną*.}

„Siuo pelnu jie apmoka savo pačių vartojimą ir moka už kitų vartojimą. Ir dėl paties šio vartojimo“ (jų pačių, taip pat ir dykinėjančių kapitalistų? — čia ir vėl anksčiau iškilusi nesąmonė) „jų fondai jiems sugrįžta kiek padidėję, ir aktyvieji kapitalistai tą patį iš naujo pradeda. Štai kas yra cirkuliacija“ (p. 246–247).

Tyrinėjimas apie „produktyvų darbininką“ ir to tyrinėjimo rezultatas, kad produktyvus tesąs tik tas darbininkas, kurio pirkėjas yra aktyvusis kapitalistas, tik tas darbininkas, kurio darbas gamina pelną betarpiškam šio darbo pirkėjui,— atvedė p. Destiutą į išvadą, kad *aktyvieji kapitalistai* iš tikrųjų yra *vieninteliai produktyvūs darbuotojai* aukštesniąja šio žodžio prasme:

„Tie, kurie gyvena iš pelno“ (aktyvieji kapitalistai), „maitina visus kitus žmones; tik jie didina visuomenės turtą ir kuria visas mūsų malonumų priemones. Taip ir turi būti, *nes darbas yra bet kurio turto šaltinis* ir tik jie vieni duoda *naudingą kryptį dabartiniam darbui, naudingai panaudami sukauptą darbą*“ (p. 242).

Tai, kad jie „duoda naudingą kryptį dabartiniam darbui“, iš tikrųjų tereiškia, kad jie panaudoja naudingą darbą, darbą,

kurio rezultatas yra vartojamosios vėrtės. Bet tai, kad jie „naudingai panaudoja sukauptą darbą“,— jei tai neturi reikšti to paties, būtent, kad jie sukauptą darbą panaudoja gamybiškai, vartojamosioms vėrtėms gaminti,— reiškia, kad jie „naudingai panaudoja sukauptą darbą“, siekdami pirkti už jį daugiau dabartinio darbo, negu jame pačiame yra. Ką tik cituotame sakinyje Destiutas naiviai reziumuoja kapitalistinės gamybos esmę sudarančius prieštaravimus. Kadangi darbas yra bet kurio turto šaltinis, tai bet kurio turto šaltinis yra kapitalas; ir tikrasis didėjančio turto kūrėjas yra ne tas, kuris dirba, o tas, kuris gauna pelną iš kitų darbo. Darbo gamybinės jėgos yra kapitalo gamybinės jėgos.

„Mūsų sugebėjimai yra vienintelis mūsų pirminis turtas; mūsų darbas gamina bet kurį kitą turtą, ir kiekvienas tinkamai vadovaujamas darbas yra produktyvus“ (p. 243).

Iš to, Destiuto nuomone, savaime išeina, kad aktyvieji kapitalistai „maitina visus kitus žmones, kad tik jie didina visuomenės turtą ir kuria visas mūsų malonumų priemones“. Mūsų sugebėjimai (facultės) — yra vienintelis mūsų pirminis turtas, todėl sugebėjimas dirbti (darbo jėga) nėra turtas. Darbas gamina visus kitus turtus; tai reiškia, kad jis gamina turtus visiems kitiems, išskyrus patį save, ir ne jis pats yra turtas, o tik jo produktas. Kiekvienas tinkamai vadovaujamas darbas yra produktyvus; tai reiškia, kad kiekvienas produktyvus darbas, kiekvienas kapitalistui pelną duodantis darbas yra tinkamai vadovaujamas.

Toliau pateikiamos Destiuto pastabos, susijusios ne su *skirtingomis vartotojų klasėmis*, o su *skirtinga vartojimo reikmenų prigimtimi*, labai gerai perteikia A. Smito pažiūrą, kurią jis išdėstė II knygos III skirsnyje; čia jis skirsnio pabaigoje tyrinėja, kuri (neproduktyvių) išlaidų, t. y. individualinio vartojimo, pajamų vartojimo, rūšis yra naudingesnė ir kuri mažiau naudinga. Smitas pradeda šį tyrinėjimą šiais įžanginiais žodžiais (Garnjės vertimo II t., p. 345) [Rus. vertimo I t., p. 292]:

„Jei taupumas didina bendrąją kapitalų masę, o išlaidumas ją mažina, tai tie, kurie savo išlaidas tiksliai suderina su savo pajamomis, nieko nekaupdami ir nepaliesdami savo fondų, bendrosios kapitalų masės nedidina ir nemažina. Tačiau yra kai kurių pajamų išleidimo būdų, kurie, matyt, daugiau už kitus prisideda prie visuotinės gerovės kilimo“.

Smito samprotavimus Destiutas reziumuoja šitaip:

„Jei vartojimas būna labai skirtingas, priklausomai nuo to, koks yra vartotojas, tai jis taip pat kinta ir priklausomai nuo vartojamųjų daiktų prigimties. Tiesa, visi daiktai atstovauja darbui, bet jo vėrtė vienuose daiktuose yra pastoviau fiksuota, negu kituose. Fejerverko įrengimas gali pareikalauti tiek pat darbo, kiek brilianto suradimas ir jo šlifavimas, ir dėl

to pirmasis gali turėti tokią pat vertę, kaip ir antrasis. Bet jei aš esu juos pirkęs, už juos sumokėjęs, vieną ir kitą panaudojęs, tai po pusvalandžio iš pirmojo man nieko neliks, o antrasis dar ir po šimto metų mano anukams gali būti turto šaltinis... Lygiai taip pat yra su tais produktais, [407] kurie vadinami“ (t. y. p. Sėjaus vadinami) „nematerialiais produktais. *Koks nors atradimas yra amžinai naudingas.* Koks nors literatūros kūrinys, paveikslas taip pat yra ilgesnį laiką naudingas; priešingai, baliaus, koncerto, spektaklio naudingumas yra trumpalaikis ir tuojau pat išnyksta. Tą pat galima pasakyti apie *asmeninius patarnavimus*, kuriuos teikia gydytojai, advokatai, kareiviai, namų tarnai ir aplamai visi tie, kurie vadinami *tarnautojais*. Jų naudingumas tėra tik tuo momentu, kai žmonės jų yra reikalingi... Greičiausias suvartojimas yra pragaištingiausias, nes jis per tą patį laiką sunaikina didžiausią darbo kiekį arba per trumpesnį laiką sunaikina tą patį darbo kiekį; palyginti su tuo bet kuris lėtesnis suvartojimas yra savotiškas *lobio sudarymas*, nes jis įgalina ateityje mėgautis dalimi to, ką mes dabar esame paaukoję... Kiekvienas žino, kad kur kas ekonomiškiau *už tą pačią kainą* turėti drabužį, kuriuo dėvima trejus metus, negu jau per tris mėnesius nusidėvintį drabužį“ (p. 243—244).

**[15] Bendra polemikos prieš Smito produktyvaus
ir neproduktyvaus darbo skyrimą charakteristika.
Apologetinė pažiūra į neproduktyvų vartojimą
kaip į būtiną gamybos akstiną]**

Dauguma prieš Smito produktyvaus ir neproduktyvaus darbo skyrimą polemizavusių rašytojų *vartojimą* laiko būtinu gamybos akstinu. *Dėl to* jiems pajamų sąskaita gyvenantys *samdomieji darbininkai*, t. y. neproduktyvūs darbininkai, kurių samdymas negamina turto, o pats yra naujas turto vartojimas, yra tokie pat produktyvūs *net materialinio turto kūrimo prasme*, kaip ir produktyvūs darbininkai, nes jie plečia materialinio vartojimo sritį, o kartu ir gamybos sritį. Vadinasi, daugiausia tai buvo buržuazinės ekonomijos požiūriu besiremianti apoloģija, iš dalies ginanti dykinėjančius turtuolius ir „neproduktyvius darbininkus“, kurių *patarnavimais* jie naudojasi, iš dalies „stiprias vyriausybes“, darančias stambias išlaidas, ginanti valstybės skolų didinimą, pelningų vietelių bažnyčioje ir valstybėje turėtojus, sinekūrininkus ir t. t. Mat, visiems šiems „neproduktyviems darbininkams“,— kurių patarnavimai figūruoja tarp dykinėjančių turtuolių išlaidų,— yra bendra tai, kad, *gamindami „nematerialius produktus“*, jie suvartoja „materialius produktus“, t. y. produktyvių darbininkų darbo produktus.

Kiti ekonomistai, pavyzdžiui, Maltus, pritaria produktyvių ir neproduktyvių darbininkų skyrimui, bet įrodinėja „aktyviajam kapitalistui“, kad net materialiniam turtui gaminti pastarieji jam yra tokie pat reikalingi, kaip ir pirmieji.

Cia visai netinka frazės, kad gamyba ir vartojimas yra tapatingi arba kad vartojimas yra bet kurios gamybos tikslas.

arba kad gamyba yra bet kurio vartojimo prielaida. Visos polemikos pagrindą — paliekant nuošalyje nurodytą tendenciją — veikiau sudaro štai kas:

Darbininko vartojimas yra lygus vidutiniškai tik jo gamybos kaštams, o ne jo produkcijai. Vadinasi, visą perteklių jis pagamina kitiems, ir tuo būdu visa ši jo produkcijos dalis yra *gamyba kitiems*. Toliau, „aktyvusis kapitalistas“, kuris verčia darbininką gaminti šią *perprodukciją* (t. y. gaminti virš jo paties pragyvenimo poreikių) ir panaudoja visas priemones, kad kiek galint daugiau padidintų šią santykinę *perprodukciją* priešingai būtinajai gamybai, betarpiškai pasisavina pridedamąjį produktą. Bet kaip suasmenintas kapitalas jis gamina gamybos dėlei, siekia turtėti turtėjimo dėlei. Kadangi jis tėra vien tik kapitalo funkcijų vykdytojas, t. y. kapitalistinės gamybos atstovas, jį tedomina tik mainomoji vertė ir jos didinimas, o ne vartojamoji vertė ir jos kiekio didinimas. Jam rūpi abstraktaus turto didinimas, didėjantis svetimo darbo pasisavinimas. Jis pagautas visiškai tokios pat absoliučios turtėjimo aistros, kaip ir lobių sudarytojas, tik jis šią aistrą patenkina ne iliuzine aukso ir sidabro lobių sudarymo forma, o kapitalo kūrimo, t. y. tikrosios gamybos, forma. Jei darbininko perprodukcija yra *gamyba kitiems*, tai normalaus kapitalisto, „aktyviojo kapitalisto“, koks jis turi būti, gamyba yra *gamyba gamybos dėlei*. Tiesa, kuo labiau didėja jo turtas, tuo labiau neištikimas jis pasidaro šiam idealui ir pats tampa išlaidus, nors ir tam, kad pade monstruotų savo turtą. Bet tai visada — vartojamasis turtas, turint nešvarią sąžinę, turint nuslėptą mintį siekti taupumo ir ekonomijos. Nepaisant savo išlaidumo, „aktyvusis kapitalistas“, kaip ir lobių sudarytojas, iš esmės pasilieka šykštuolis.

Jei Sismondis sako, kad darbo gamybinio pajėgumo vystymasis įgalinąs darbininką naudotis vis didesniais malonumais, bet kad patys šie malonumai, jeigu jie būtų jam suteikti, padarytų jį (kaip samdomąjį darbininką) netinkamą darbui*, tai ne mažiau teisinga yra tai, kad „aktyvusis kapitalistas“ didesniu arba mažesniu laipsniu pasidaro nebesugebantis atlikti savo funkcijos, kai tik jis pasidaro vartojamojo turto atstovu, kai tik jis vietoj kaupimo malonumo pradeda siekti malonumų kaupimo.

* Sismondis sako: „Dėl pramonės ir mokslo pažangos kiekvienas darbininkas kasdien gali pagaminti žymiai daugiau, negu reikia jo būtinajam vartojimui. Bet tuo metu, kai jo darbas gamina turtą, tas turtas, jeigu jo paskirtis būtų pačiam jį suvartoti, padarytų jį mažai tinkamą darbui“ („Nouveaux Principes“, t. I, p. 85) [Rus. vertimo I t., p. 183—184].

Tuo būdu „aktyvusis kapitalistas“ taip pat yra *perprodukcijos, gamybos kitiems* gamintojas. Vienoje pusėje esant perprodukcijai, kitoje pusėje turi būti per didelis vartojimas, vienoje pusėje esant gamybai gamybos dėlei, kitoje turi būti vartojimas vartojimo dėlei. Tai, ką „aktyvusis kapitalistas“ turi atiduoti žemės rentos savininkams, valstybei, valstybės kreditoriams, bažnyčiai ir t. t., kurie tik sunaudoja pajamas, [408] absoliučiai mažina jo turtą, bet nemalšina jo turtejimo troškulio ir tuo būdu išlaiko jo kapitalistinę sielą. Jei žemės ir piniginės rentos gavėjai ir t. t. taip pat pradėtų leisti savo pajamas produktyviam darbui vietoj neproduktyvaus, tai tikslas nebūtų pasiektas. Jie patys pasidarytų „aktyvūs kapitalistai“, užuot atstovavę vartojimo, kaip tokio, funkcijai. Vėliau mes dar susipažinsime su nepaprastai juokinga polemika šiuo klausimu tarp vieno rikardininko ir vieno maltusininko⁸⁶.

Gamyba ir vartojimas *iš vidaus [an sich]* neatskiriami. Iš to išeina, kad, jiems kapitalistinės gamybos sistemoje faktiškai esant atskirtiems, jų vienybė yra atstatoma jų priešingumo, būtent tokiu būdu, kad jei *A* turi gaminti vietoj *B*, tai *B* turi vartoti vietoj *A*. Kaip kiekvienas atskiras kapitalistas savo ruožtu nori, kad išlaidūs būtų tie, kurie yra jo pajamų dalyviai, taip ir visa senesnioji merkantilistinė sistema remiasi idėja, kad tauta turi būti kukli savo pačios atžvilgiu, bet turi gaminti prabangos dalykus kitoms, malonumais besinaudojančioms tautoms. Mes vis čia turime idėją: gamyba gamybos dėlei vienoje pusėje, todėl ir svetimos produkcijos vartojimas — kitoje pusėje. Tarp kitko, ši merkantilistinės sistemos idėja išreiškta dr. Peilio veikale „Moral Philosophy“, t. II, XI skirsnis:

„Saikinga ir darbšti tauta savo veiklą panaudoja turtingos, prabangiai gyvenančios tautos paklausai patenkinti“⁸⁷.

* * *

„Jie“ („mūsų politikai“, t. y. Garnjė ir t. t.), — sako Destiutas, — „iškelia tą bendrą principą, kad vartojimas yra gamybos priežastis ir dėl to, kuo jis didesnis, tuo geriau. Jie teigia, kad kaip tik šis momentas sąlygoja didelį skirtumą tarp visuomeninės ekonomijos ir privatinės ekonomijos“ (cit. veik., p. 249—250).

Geras ir šis sakinytis:

„*Neturtingos tautos* yra tos, kur liaudis gerai gyvena, o *turtingos tautos* yra tos, kur liaudis paprastai yra neturtinga“ (ten pat, p. 231).

[16] Anri Štorchas [Antiistorinis požiūris
į materialinės ir dvasinės gamybos sąveikos problemą.
Viešpataujančiosios klasės atliekamo „nematerialaus darbo“
konceptija]

Henri Storch, Cours d'économie politique ir t. t. išleido Ž. B. Sėjus, Paryžius, 1823. (Tai — paskaitos, skaitytos didžiajam kunigaikščiui Nikolajui ir užbaigtos 1815 metais.)
III tomas.

Po Garnjės Štorchas iš tikrųjų buvo pirmas, kuris, polemizuodamas prieš Smito produktyvaus ir neproduktyvaus darbo skyrimą, mėgino laikytis naujo pagrindo.

Nuo materialinių gėrybių, materialinės gamybos sudėtinių dalių, jis skiria „*vidines gėrybes*, arba civilizacijos elementus“, kurių gamybos dėsnius turi nagrinėti „civilizacijos teorija“ (mi-nėtas veik., t. III, p. 217). (I tome, p. 136, skaitome:

„Aišku, kad žmogus niekad nepradeda gaminti turtų, kol jis neturi vi-dinių gėrybių, t. y. kol jis nėra išvystęs savo fizinių, intelektualinių ir mor-alinių sugebėjimų, o tai numato priemonės jiems išvystyti, pavyzdžiui, *visuomenines įstaigas* ir t. t. Vadinasi, kuo labiau civilizuota yra tauta, tuo labiau gali didėti jos nacionalinis turtas“. Lygiai taip pat ir atvirkščiai.)

Prieš Smitą:

„Smitas... pašalina iš *produktyvių darbo rūšių* tarpo visas tas, kurios *tiesiogiai* neprisideda prie turtų gaminimo; bet čia jis teturi galvoje tik nacionalinį turtą“. Jo klaida yra ta, kad jis „tinkamai neskyrė *nematerialių* vertybių nuo *turtų*“ (t. III, p. 218).

Iš tikrųjų tai ir viskas. Produktyvių darbo rūšių skyrimas nuo neproduktyvių turi lemiamą reikšmę tam, ką nagrinėja Smitas: materialinio turto gamybai, be to, tam tikrai šios ga-mybos formai, kapitalistiniam gamybos būdai. Dvasinėje ga-myboje produktyvi yra kita darbo rūšis. Bet Smitas jos nenagri-nėja. Pagaliau, jis nenagrinėja abiejų gamybos rūšių sąveikos ir jų vidinio ryšio; beje, tai tegali atvesti į ką nors daugiau, negu tuščios frazės, tik tuo atveju, kai materialinė gamyba nagrinėjama sub sua propria specie*. Jeigu Smitas kalba apie tokius darbininkus, kurie tiesiogiai nėra produktyvūs darbinin-kai, tai tik tuo atveju, jeigu jie *tiesiogiai* dalyvauja suvarto-jant materialinį turtą, o ne jį pagaminant.

Nors Štorcho „*civilizacijos teorijoje*“ ir pasitaiko kai kurių įdomių pastabų, pavyzdžiui, kad materialinis darbo pasidaliji-mas yra dvasinio darbo pasidalijimo prielaida, vis dėlto šioje teorijoje, išskyrus banalias frazes, nieko kito nėra. Kad kaip tik *tąjį turėjo* būti, kad Štorchas visiškai negalėjo dargi

* — jų atitinkančiu požiūriu. Red.

suformuluoti sau šio uždavinio, jau nekalbant apie jo sprendimą, yra aišku iš vienos *vienintelės* aplinkybės. Norint iširti ryšį tarp dvasinės [409] ir materialinės gamybos, visų pirma reikia nagrinėti pačią šią materialinę gamybą ne kaip bendrą kategoriją, o kaip turinčią *tam tikrą istorinę* formą. Pavyzdžiui, kapitalistinį gamybos būdą atitinka kitokia dvasinės gamybos rūšis, negu ta, kuri atitinka viduramžių gamybos būdą. Pačios materialinės gamybos neimant jos *specifinę istorinę* formą, negalima suprasti būdingų tą materialinę gamybą atitinkančios dvasinės gamybos ypatybių ir abiejų sąveikos. Kitaip išeina vien banalybės. Tai pasakytina dėl frazės apie „civilizaciją“.

Toliau: iš tam tikros materialinės gamybos formos seka, pirma, tam tikra visuomenės struktūra, antra, tam tikras žmonių santykis su gamta. Jų valstybinę santvarką ir dvasines pažiūras apsprendžia tiek viena, tiek ir kita. Vadinasi, tas pat apsprendžia ir jų dvasinės gamybos pobūdį.

Pagaliau: dvasine gamyba Štorchas kartu supranta įvairias profesinės veiklos rūšis visų tų viešpataujančiosios klasės sluoksnių, kuriems socialinių funkcijų atlikimas yra verslas. Šių sluoksnių buvimą, lygiai kaip ir jų funkcijas, tegalima suprasti, tik pasiremiant tam tikra istorine jų gamybinių santykių struktūra.

Nagrinėdamas pačią materialinę gamybą ne *istoriškai*, nagrinėdamas ją kaip materialinių gėrybių gamybą aplamai, o ne kaip tam tikrą, istoriškai išsivysčiusią ir specifinę šios gamybos formą, Štorchas pats atima sau tą pagrindą, kuriuo ir tegalima suprasti tiek ideologines viešpataujančiosios klasės sudėtines dalis, tiek ir laisvą tam tikros visuomeninės formacijos dvasinę gamybą. Jis neįstengia išeiti už bendrų, tuščių frazių. Be to, ir pats šis santykis visai nėra toks paprastas, kaip kad jis mano. Antai kapitalistinė gamyba yra priešiška tam tikroms dvasinės gamybos šakoms, pavyzdžiui, menui ir poezijai. Į tai neatsižvelgiant, galima prieiti XVIII šimtmečio prancūzų iliuziją, kurią Lesingas taip gražiai išjuokė⁸⁸. Kadangi mechanikoje ir t. t. mes esame pažengę toliau už senovės tautas, tai kodėl mums nesukūrus ir savojo epo? Ir štai vietoj „Iliados“ pasirodo „Henriada“⁸⁹.

Priešingai, teisinga yra tai, ką Štorchas specialiai pabrėžia prieš Garnjė, kuris iš tikrųjų ir yra *šios* prieš Smitą nukreiptos polemikos tėvas. Būtent Štorchas pabrėžia, kad Smito priešininkai klausimą nagrinėja klaidingu požiūriu.

„Ką daro Smito kritikai? Visiškai nesugebėdami konstatuoti šio skyrimo“ („nematerialių vertybių“ nuo „turtų“), „jie galutinai suplaka šias dvi vertybių rūšis, kurios taip aiškiai skirtingos“. (Jie teigia, kad dvasinių produktų gamyba arba patarnavimų gamyba esanti *materialinė* gamyba.)

„Nematerialų darbą laikydami *produktyviu*, jie mano, kad jis *gamina*“ (t. y. tiesiogiai gamina) „*turtus*, t. y. materialias ir mainyti tinkamas vertybes; tuo tarpu jis tegamina tik nematerialias ir betarpiškas vertybes; jie remiasi prielaida, kad nematerialaus darbo produktų atžvilgiu galioja tie patys dėsniai, kaip ir materialaus darbo produktų atžvilgiu, o iš tikrųjų pirmieji yra reguliuojami kitokių principų, negu antrieji“ (t. III, p. 218).

Pažymėsime šiuos Štorcho teiginius, kuriuos vėlesnieji autoriai iš jo yra nukopijavę:

„Kadangi vidinės gėrybės iš dalies yra patarnavimų produktas, buvo nutarta, kad jos nėra labiau ilgalaikės, negu patys patarnavimai, ir kad jos būtinais suvartojamos jas begaminant“ (t. III, p. 234). „Pirminės vidinės gėrybės, anaipol neišnykdomos jas bevartojant, didėja ir gausėja dėl jų naudojimo, tad pats jų *vartojimas* didina jų vertę“ (ten pat, p. 236). „Vidinės gėrybės, kaip ir turtai, turi savybę būti kaupiamos ir sudaryti kapitalus, kuriuos galima panaudoti atgaminimui“ ir t. t. (ten pat, p. 236). „Materialinis darbas turi būti pasidalytas, ir jo produktai turi būti sukaupti anksčiau, negu galima pradėti galvoti apie nematerialaus darbo pasidalijimą“ (p. 241).

Bet visa tai tėra tik bendros paviršutiniškos dvasinio ir materialinio turto analogijos ir paviršutiniški jų sugretinimai. Pa-
vyzdžiui, visiškai tokio pat pobūdžio yra jo pastaba, kad neišsivysčiusios tautos savo dvasinius kapitalus *skolinasi* iš užsienio, lygiai kaip materialiniu atžvilgiu neišsivysčiusios tautos skolinasi iš ten savo materialinius kapitalus (ten pat, p. 306), kad nematerialaus darbo pasidalijimas priklauso nuo jo paklausos, trumpai tariant — nuo rinkos, ir t. t. (p. 246).

O štai sakiniai, kurie tiesiog buvo nusirašyti:

[410] „Vidinių gėrybių *gamyba*, kuri, suvartodama jai reikalingus materialinius produktus, anaipol nemažina nacionalinio turto, priešingai, yra galinga priemonė jam padidinti“, kaip, savo ruožtu, „turtų gamyba yra tokia pat galinga priemonė civilizacijai plėsti“ (ten pat, p. 517). „Nacionalinė gerovė kyla dėl šių dviejų gamybos rūšių pusiausvyros“ (p. 521).

Pasak Štorcho, gydytojas gamina sveikatą (bet taip pat ir ligą), profesoriai ir rašytojai — švietimą (bet taip pat ir obskurantizmą), poetai, dailininkai ir t. t. — skonį (bet taip pat ir neskoningumą), moralistai ir t. t. — papročius, pamokslininkai — religiją, valdovo darbas — saugumą, ir t. t. (p. 347—350). Lygiai taip pat galima pasakyti, kad liga gamina gydytojus, kvailumas — profesorius ir rašytojus, neskoningumas — poetus ir dailininkus, nedorovė — moralistus, prietariai — pamokslininkus ir visuotinis nesaugumas — valdovus. Šią manierą teigti, kad visos šios veiklos rūšys, šie „patarnavimai“, gamina tikrą arba įsivaizduojamą vartojamąją vertę, kartoja vėlesnieji autoriai, norėdami įrodyti, kad anksčiau minėti asmenys yra produktyvūs darbuotojai Smito suformuluota prasme, t. y. tiesiogiai gamina ne produktus sui generis*, o materialaus darbo

* -- savotiškus. Red.

produktus ir dėl to tiesiogiai — turta. Štorcho koncepcijoje šios nesąmonės dar nėra; beje, ji gali būti paaiškinama šiais momentais:

1) buržuazinėje visuomenėje įvairios funkcijos numato viena kitą;

2) antagonizmai materialinės gamybos srityje daro būtiną ideologinių sluoksnių antstatą; šių sluoksnių veikla,— ar ji būtų gera, ar bloga,— yra gera dėl to, kad ji būtina;

3) visos funkcijos tarnauja kapitalistui, panaudojamos jo „labui“;

4) net aukščiausias dvasinės gamybos rūšis buržua pripažįsta ir jo akyse jos pasidaro *atleistinomis* tik dėl to, kad jos yra vaizduojamos ir klaidingai aiškinamos kaip tiesioginės materialinio turto gamintojos.

[17)] Nasau Senioras

[Visų buržuazijai naudingų funkcijų paskelbimas produktyviomis.]

Vergiškas nuolankumas buržuazijai ir buržuazinei valstybei]

W. Nassau Senior. Principes fondamentaux de l'économie politique. Žano Arivabenės vertimas. Paryžius, 1836.

Nasau Senioras dedasi orus.

„Pasak Smito, žydų įstatymų leidėjas buvo neproduktyvus darbuotojas“ (min. veik., p. 198).

Ar tai buvo Mozė iš Egipto ar Mozė Mendelsonas? Mozė labai padėkotoj p. Seniorui už jo pripažinimą Smito suformuluotu „produktyviu darbuotoju“. Šie žmonės yra savo įkyrių buržuazinių idėjų taip pavergti, kad, jų manymu, Aristotelis arba Julijus Cezaris užsigautų, juos pavadinus „neproduktyviais darbuotojais“. O Aristotelis ir Cezaris jau patį pavadinimą „darbuotojais“ palaikytų įžeidimu.

„Argi gydytojas, kuris savo receptu išgydo sergantį vaiką ir tuo būdu ilgiems metams išlaiko jam gyvybę, *negamina* ilgalaikio rezultato?“ (ten pat).

Nesąmonė! Jei vaikas miršta, rezultatas ne mažiau ilgalaikis. O jei vaikas lieka ligonis, tai gydytojo *patarnavimas* vis dėlto turi būti apmokėtas. Pagal Nasau gydytojams turėtų būti mokama tik tuo atveju, jeigu jie išgydo, advokatams — tik tuo atveju, jeigu jie laimi bylas, o kareiviams — tik tuo atveju, jeigu jie pasiekia pergalę.

Bet dabar jis iš tikrųjų pasidaro kilnus:

„Argi olandai, kovoje prieš ispanų tironiją, arba anglai, sukilę prieš tironiją, kuri grėsė pasidaryti dar baisesnė, tepagamino tik trumpalaikius rezultatus?“ (cit. veik., p. 198).

Beletristinis šlamštas! Olandai ir anglai buvo sukilę savo pačių rizika. Niekas jiems nemokėjo už tai, kad jie darbavosi „revoliucijoje“. O nagrinėjant produktyvių arba neproduktyvių darbininkų klausimą, visada kalbama apie darbo pirkėją ir jo pardavėją. Taigi kokia nesąmonė!

Banali šių šaunuolių beletristika, jiems polemizuojant prieš Smitą, teparodo, kad jie atstovauja „apsišvietusiam kapitalistui“, o Smitas buvo atvirai brutalaus buržua praturtėjęlio *aiskintojas*. Apsišvietęs buržua ir jo ruporas abu yra tokie bukaprotiški, jog kiekvienos veiklos poveikį jie matuoja jos [411] poveikiu kišenei. Antra vertus, jie yra tiek apsišvietę, jog taip pat *pripažįsta* ir tokias funkcijas bei veiklos rūšis, kurios neturi nieko bendro su turto gaminimu, ir pripažįsta jas dėl to, kad ir jos „netiesiogiai“ didina ir t. t. jų turimą, trumpai tariant, atlieka turtui „naudingą“ funkciją.

Žmogus pats yra savo materialinės, kaip ir bet kurios kitos jo atliekamos gamybos pagrindas. Todėl visos aplinkybės, kurios veikia žmogų, šį gamybos *subjektą*, daugiau arba mažiau modifikuoja visas jo funkcijas ir veiklos rūšis, vadinasi, taip pat ir tas jo funkcijas ir veiklos rūšis, kurias jis atlieka kaip materialinio turto, prekių, kūrėjas. Šiuo atžvilgiu iš tikrųjų galima įrodyti, kad *visi* žmonių santykiai ir funkcijos, kaip ir kuo jie bepasireiškė, turi įtakos materialinei gamybai ir daugiau ar mažiau lemiamai ją veikia.

„Yra šalių, kur visai neįmanoma dirbti žemės, neturint kareivių apsaugos. Ir kas! Pagal Smito klasifikaciją surinktas derlius nėra bendrai atlikto darbo produktas, būtent, darbo to žmogaus, kuris eina paskui plūgą, ir to, kuris su ginklu rankose šalia jo žengia; Smito nuomone, tik žemdirbys yra produktyvus darbininkas, o kareivio veikla neproduktyvi“ (cit. veik., p. 202).

Pirma, tai neteisinga. Smitas pasakytų, kad kareivio veikla gamina apsaugą, o ne javus. Jei šalyje susidarytų tvarka, tai žemdirbys, kaip ir anksčiau, tebegamintų javus, nebūdamas priverstas priedo gaminti kareivio pragyvenimą, t. y. reikmenis jam išlaikyti. Kareivis priklauso prie gamybos *faux frais**, kaip ir didelė dalis neproduktyvių darbuotojų, kurie patys nieko negamina — nei dvasinės, nei materialinės gamybos srityje — ir tik dėl socialinės struktūros trūkumų yra naudingi ir reikalingi, be to, patį jų buvimą apsprendžia esančios socialinės negerovės.

Bet Nasau galėtų pasakyti, kad, išradus mašiną, dėl kurios iš dvidešimties darbininkų devyniolika pasidaro neberekalingi, šie devyniolika taip pat priklauso prie gamybos *faux frais*.

* Zr. išnašą 135 p. *Red.*

Tačiau kareivis gali pasidaryti bereikalingas, nors *gamybos materialinės sąlygos*, žemdirbystės kaip tokios sąlygos, lieka tos pačios. O 19 darbininkų tegali pasidaryti bereikalingi tik tuo atveju, jei pasiliekančio vieno darbininko darbas pasidaro 20 kartų našesnis, vadinasi, tik dėl esamų materialinių gamybos sąlygų revoliucijos. Beje, jau *Bjukenenas* pažymi:

„Jei, pavyzdžiui, kareivį reikėtų vadinti produktyviu darbininku dėl to, kad jo darbas prisideda prie gamybos, tai produktyvus darbininkas lygiai taip pat pagrįstai galėtų pretenduoti į karišką pagerbimą, nes neabejotina, kad, jam neprisidedant, jokia kariuomenė negalėtų išeiti į žygį, kariauti ir pasiekti pergalės“ (*D. Buchanan. Observations on the Subjects treated of in Dr. Smith's Inquiry etc. Edinburgh, 1814, p. 132*).

„Tautos turtas priklauso ne nuo kiekybinės proporcijos tarp tų, kurie gamina *patarnavimus*, ir tų, kurie gamina *vertes*, o nuo tokios jų proporcijos, kuri labiausiai padeda kiekvieno iš jų darbą padaryti kuo veiksmingesnį (*Senioras, cit. veik., p. 204*).

To Smitas niekad nėra neigęs, nes jis nori, kad skaičius tokių „būtinų“ neproduktyvių darbuotojų, kaip kad valstybės tarnautojai, advokatai, šventikai ir t. t., būtų sumažintas iki tokio *masto*, kiek jų patarnavimai yra būtini. O tai, šiaip ar taip, ir yra ta „proporcija“, kuriai esant jie produktyvių darbininkų darbą padaro kuo veiksmingesnį. O kalbant apie kitus „neproduktyvius darbininkus“, kurių darbą kiekvienas perka tik *laisvanoriškai*, norėdamas pasinaudoti jų *patarnavimais*, t. y. perka kaip jo pasirenkamą vartojimo reikmenį, tai čia gali būti įvairių atvejų. Šių iš pajamų gyvenančių darbininkų skaičius gali būti didelis palyginti su „produktyvių“ darbininkų skaičiumi, *pirma*, dėl to, kad turtas apamai yra nedidelis arba vienpusiškas, kaip, pavyzdžiui, kalbant apie viduramžių baronus ir jų palydą. Užuoť suvartoję bent kiek didesnius pramoninių prekių kiekius, jie kartu su savo palyda suvalgydavo visus savo žemės ūkio produktus. O jiems vietoj šių produktų pradėjus vartoti pramonines prekes, jų palyda turėjo imtis darbo. Iš pajamų gyvenančiųjų skaičius buvo didelis tik todėl, kad žymi metinio produkto dalis buvo suvartojama ne *atgaminimo tikslais*. Be to, bendras gyventojų skaičius buvo nedidelis. *Ant-ra*, iš pajamų gyvenančiųjų skaičius dėl to gali būti didelis, kad produktyvių darbininkų našumas yra didelis, t. y. didelis yra jų pridėdamasis produktas, kuriuo maitinasi veltėdžiai. Šiuo atveju produktyvių darbininkų darbas ne dėl to našus, kad yra tiek daug veltėdžių, o atvirkščiai, dėl to yra tiek daug veltėdžių, kad produktyvių darbininkų darbas toks našus.

Kalbant apie dvi vienodo gyventojų skaičiaus ir vienodo darbo gamybinio pajėgumo išsivystymo šalis, visada bus teisinga kartu su A. Smitu pasakius, kad abiejų šalių turtą reikia matuoti produktyvių ir neproduktyvių darbininkų santykiu. Mat,

tai tereiškia, kad šalyje, kur yra palyginti didesnis produktyvių darbininkų skaičius, palyginti didesnis metinių pajamų kiekis sunaudojamas atgaminimo tikslais, vadinasi, kasmet pagaminama didesnė verčių masė. Tuo būdu p. Senioras tik atpasakoja Adomo teiginį, [412] užuot priešpastatęs jam naują mintį. Toliau jis pats čia skiria „patarnavimų gamintojus“ nuo „verčių gamintojų“, ir tuo būdu jam atsitinka tas pat, kas ir šių Smito suformuluoto skyrimo priešininkų daugumai: jie priima ir patys naudoja tą patį skyrimą, kurį jie neigia.

Būdinga, kad visi „neproduktyvūs“ ekonomistai, kurie savo specialybėje nieko nesukuria, pasisako prieš produktyvaus ir neproduktyvaus darbo skyrimą. Bet buržua atžvilgiu ši „neproduktyvių“ ekonomistų pozicija, iš vienos pusės, išreiškia vergišką nuolankumą, siekimą parodyti, kad visos funkcijos tarnauja turtui buržuazijai gaminti; o iš antros pusės, siekimą įrodyti, kad buržuazinis pasaulis yra visų geriausias pasaulis, kad viskas jame naudinga, o pats buržua yra toks apsišvietęs, jog tai mato ir supranta.

O darbininkų atžvilgiu ši pozicija išreiškia požiūrį, jog visai natūralu, kad neproduktyvūs elementai suvartoja didelę produktų masę, nes neproduktyvūs vartotojai, nors ir savotišku būdu, tiek pat prisideda prie turto gaminimo, kaip ir darbininkai.

Bet galiausiai Nasau prasitaria ir parodo, kad jis nė kiek nesuprato Smito esminio skyrimo. Jis sako:

„Iš tikrųjų atrodo, kad šiuo atveju Smitas visą savo dėmesį yra skyręs padėčiai *stambiųjų žemės savininkų*, kuriems aplamai ir legali būti taikomos jo pastabos apie neproduktyvias klases. Kitaip aš negaliu išsiaiškinti jo teiginio, kad *kapitalas tepanaudojamas tik produktyviems darbininkams išlaikyti, kai tuo tarpu neproduktyvieji gyvena iš pajamų*. Didžiausia dalis tų, kuriuos jis visų pirma vadina neproduktyviais,— mokytojai, valstybės valdovai,— yra išlaikomi *kapitalo sąskaita*, t. y. *atgaminimui avansuojamos lėšomis*“ (ten pat, p. 204–205).

Čia iš tikrųjų apstulbsti. Pono Nasau atradimas, kad valstybė ir mokytojas gyveną kapitalo sąskaita, o ne pajamų sąskaita, nereikalauja tolesnių komentarų. Jei p. Senioras tuo mums nori pasakyti, kad jie gyvena iš kapitalo pelno, vadinasi, šia prasme kapitalo sąskaita, tai jis tik užmiršta, kad kapitalo pajamos nėra pats kapitalas ir kad šios pajamos, kapitalistinės gamybos rezultatas, atgaminimui nėra avansuojamos, o, priešingai, pačios yra jo rezultatas. O gal jis taip mano dėl to, kad kai kurie mokesčiai įeina į tam tikrų prekių gamybos kaštus, vadinasi, į tam tikrų gamybos rūšių išlaidas? Tai tegu jis žino, kad tai tėra viena iš pajamų mokesčio ėmimo formų.

Kalbėdamas apie Storčą, Nasau Senioras, šis gudraujan-
tis terlius, dar pažymi:

„Be abejo, p. Storchas klysta, kategoriškai teigdamas, kad šie *rezulta-
tai*“ (sveikata, skonis ir t. t.), „kaip ir kiti vertę turintys daiktai, sudaro
dalį *pajamų* tų, kurie juos turi, ir kad jie taip pat gali būti mainomi“ (bū-
tent, turint galvoje, kad jie iš jų gamintojų gali būti perkami). „Jei taip
būtų, jei skonis, dorovė, religija tikrai būtų *dalykai*, kuriuos galima *pirkti*,
tai turtas turėtų visai kitokią reikšmę, negu ta, kurią ekonomistai... jam
priskiria. Mes perkame visai ne sveikatą, ne žinias ir ne pamaldumą. Gydy-
tojas, dvasininkas, mokytojas... tegali gaminti tik priemonės, kuriomis dau-
giau ar mažiau tikėtina ir daugiau ar mažiau tobulai šie tolesni rezultatai
bus pasiekti... Jei kiekvienu atskiru atveju buvo panaudotos tinkamiausios
priemonės laimėjimui pasiekti, tai šių *priemonių* gamintojas turi teisę būti at-
lygintas net ir tuo atveju, jeigu jis ir nepasiekė laimėjimo, nepasiekė laukiamų
rezultatų. Mainai yra baigti, kai tik yra duotas patarimas arba duota pamoka
ir už juos gautas užmokestis“ (cit. veik., p. 288—289).

Galiausiai didysis Nasau pats vėl priima Smito suformuluotą
skyrimą. Būtent, vietoj produktyvaus ir neproduktyvaus darbo,
jis skiria „produktyvų vartojimą nuo neproduktyvaus vartoji-
mo“ (p. 206). O vartojimo objektas yra arba prekė,— bet čia
ne apie ją kalbama,— arba tiesiog darbas.

Senioro nuomone, produktyvus yra vartojimas, kuris pa-
naudoja darbą, arba atgaminantį pačią darbo jėgą (tai, pavyz-
džiui, gali daryti mokytojo darbas arba gydytojo darbas), arba
atgaminantį vertę tų prekių, už kurias tas darbas perkamas.
Neproduktyvus yra vartojimas tokio darbo, kuris neatlieka nei
vieno, nei kito. O štai Smitas sako: darbą, kuris gali būti su-
naudojamas tik produktyviai (t. y. gamybiškai), aš vadinu pro-
duktyviu darbu, o tą, kurį galima sunaudoti neproduktyviai,
kurio vartojimas iš prigimties nėra gamybinis vartojimas, aš
vadinu neproduktyviu darbu. Vadinasi, čia p. Senioras įrodė
savo sąmojingumą, pateikdamas nova vocabula rerum*.

Aplamai imant, Nasau nusirašo iš Storcho.

[18]] P. Rosis

[Visuomeninės ekonominių reiškinių formos ignoravimas.
Vulgari neproduktyvių darbininkų „darbo taupymo“
konceptija]

[413] P. Rossi. Cours d'économie politique (skaitytas
1836/37 metais), Briuselio 1842 m. leidimas.

Štai kur išmintis!

„*Netiesioginės*“ (gamybos) „*priemonės* apima visa tai, kas skatina ga-
mybą, visa tai, kas padeda šalinti kliūtis, daro gamybą aktyvesnę, spartesnę,
lengvesnę“. (Prieš tai, p. 268, jis sako: „Yra tiesioginių ir netiesioginių
gamybos priemonių. Tai reiškia: yra tokių priemonių, kurios sudaro mums

* — naujus daiktų pavadinimus. Red.

rūpimo rezultato būtiną sąlygą, sudaro jėgas, kurios atlieka šią gamybą. Yra ir kitų gamybos priemonių, kurios prisideda prie gamybos, bet jos neatlieka. Pirmosios gali net vienos veikti, antrosios tegali tik padėti pirmosioms gamybos procese“.) ... „Visas vyriausybinis darbas yra netiesioginė gamybos priemonė... Tas, kuris pagamina šią skrybėlę, turi pripažinti, kad gatve vaikščiojantis žandaras, teisėjaujantis teisėjas, piktdarį į kalėjimą priimančias ir jį kalinantis kalėjimo tarnautojas, sieną nuo priešo įsiveržimo ginanti kariuomenė,— visi jie prisideda prie gamybos“ (p. 272).

Kaip malonu žinoti skrybėlininkui, jog visas pasaulis sujudą, kad jis galėtų pagaminti ir parduoti šią skrybėlę! Versdamas šį kalėjimo tarnautoją ir t. t. netiesiogiai — o ne *betarpiškai* — prisidėti prie materialinės gamybos, Rosis faktiškai laikosi to paties skyrimo, kaip ir Adomas (XII paskaita.)

Sekančioje, XIII paskaitoje Rosis — iš esmės imant, maždaug taip pat, kaip ir jo pirmtakai,— ex professo* puola Smitą.

Trys priežastys, sako jis, sąlygoja neteisingą produktyvių ir neproduktyvių darbininkų skyrimą.

1) „*Pirkėjų* tarpe vieni perka produktus arba *darbą*, turėdami tikslą *tiesiogiai patys juos suvartoti*; kiti perka juos tik tam, kad galėtų parduoti naujus produktus, kuriuos jie pagamina, panaudodami savo įsigytus produktus ir nupirktą darbą. Pirmiesiems lemiamą reikšmę turi *vartojamoji vertė*, antriesiems — *mainomoji vertė*“. Rūpinantis vien mainomąja verte, padaroma Smito klaida. „Mano tarno darbas man neproduktyvus,— valandėlę iaikymės tokios prielaidos; bet ar šis darbas ir jam neproduktyvus?“ (cit. veik., p. 275—276).

Kadangi visa kapitalistinė gamyba remiasi tuo, jog darbas perkamas tiesiog tuo tikslu, kad gamybos procese būtų galima dalį panaudojamo darbo pasisavinti jo *neperkant*, bet paskui ir šią dalį *parduoti* produkto pavidalu,— nes tai sudaro kapitalo buvimo pagrindą, pačią kapitalo esmę,— tai ar kapitalą gaminančio darbo skyrimas nuo jo negaminančio darbo nėra pagrindas kapitalistinės gamybos procesui suprasti? Smitas neigia, kad tarno darbas *jam* pačiam produktyvus. Kiekvienas patarnavimas produktyvus jo pardavėjui. Melaginga priesaika produktyvi tam, kuris už ją gauna grynus pinigus. Dokumentų klastojimas produktyvus tam, kuriam už tai mokama. Žmogžudystė produktyvi tam, kuriam už nužudymą mokama. Sikofantų**, įskundėjų, veltėdžių, parazitų, pataikūnų verslas jiems produktyvus, jeigu jie tokius „patarnavimus“ ne veltui atlieka. Pagal Rosį išeina, kad visi jie — „produktyvūs darbininkai“ ne tik turto, bet ir kapitalo gamintojai. Taip pat sukčius, kuris pats sau apmoka,— visai taip pat, kaip daro teismai ir valstybė,— „sunaudoja jėgą, tam tikru būdu ją pritaiko, pagamina rezultatą, kuris patenkina žmogaus poreikį“ [ten pat, p. 275], būtent,

* — specialiai. Red.

** — Pakalikų. Red.

vagies ir, gal būt, priedo dar jo žmonos ir vaikų poreikius. Vadinasi, jis — produktyvus darbininkas, jei tik svarbu, kad jis pagamintų „poreikį“ patenkinantį „rezultatą“, arba jei patarnavimams prie produktyvių kategorijos priskirti tereikia, kaip anksčiau pateiktais atvejais, kad žmogus parduotų savo „patarnavimus“.

2) „Antra klaida buvo ta, kad tiesioginė gamyba nebuvo skiriama nuo netiesioginės gamybos. Stai kodėl A. Smitui valstybės tarnautojas yra ne-produktyvus. Bet jei gamyba“ (be valstybės tarnautojo darbo) „yra beveik neįmanoma, tai argi neaišku, kad šis darbas prisideda prie gamybos, jei ir ne tiesiogine bei materialine pagalba, tai bent netiesioginiu veikimu, į kurį negalima neatsižvelgti?“ (cit. veik., p. 276).

Šį netiesiogiai gamyboje dalyvaujantį darbą (o jis tesudaro tik dalį neproduktyvaus darbo) mes ir vadiname neproduktyviu darbu. Kitaip reiktų pasakyti: kadangi valstybės tarnautojas absoliučiai negali gyventi be valstiečio, tai valstietis yra „netiesioginis teisingumo gamintojas“ ir t. t. Nesąmonė! Dar yra su darbo pasidalijimu susijęs požiūris, bet apie tai vėliau:

[3] „Nerūpestingai nustatytas skirtumas tarp trijų pagrindinių gamybos reiškinio faktų: tarp *jėgos, arba gaminimo priemonės*, šios jėgos *panaudojimo ir rezultato*“. Mes perkame pas laikrodininką laikrodį; šiuo atveju mus tedomina tik darbo *rezultatas*. Arba perkame pas siuvėją švarką; čia ir vėl tas pat. Tačiau „dar yra senoviškų įpročių žmonių, kurie į dalykus ne taip žiūri. Jie pasikviečia darbininką ir paveda jam pasiūti vienokį ar kitokį drabužį, aprūpindami jį medžiaga ir viskuo, kas reikalinga šiam darbui. Ką šitie žmonės perka? Jie perka *jėgą*“ {bet juk taip pat ir „šios jėgos panaudojimą“}, „priemonę, kuri jų rizika pagamins tam tikrus rezultatus... Sutarties objektas yra jėgos pirkimas“.

(Bet dalykas kaip tik tas, kad šie „senoviškų įpročių žmonės“ naudoja gamybos būdą, kuris neturi nieko bendro su kapitalistiniu ir kuriam esant neįmanomas toks darbo gamybinio pajėgumo išsivystymas, kokį sąlygoja kapitalistinė gamyba. Būdinga, kad toks specifinis skirtumas Rosiui ir visiems į jį panašiems yra neesminis.)

„Samdydami tarną, jūs perkate jėgą, kuri gali būti panaudojama šimtam patarnavimų atlikti ir kurios veikimo rezultatai priklauso nuo to, kaip jūs šią jėgą panaudojate“ (p. 276).

Visa tai su nagrinėjamu klausimu nieko bendro neturi.

[414] Trečia,

„galima pirkti arba samdyti... tam tikrą kurios nors jėgos panaudojimą... Šiuo atveju jūs perkate ne produktą ir ne jūsų turimą galvoje rezultatą“. Advokato ginamosios kalbos rezultatas gali būti tas, kad aš bylą laimėsiu arba nelimėsiu. „Siaip ar taip, santorį tarp jūsų ir jūsų advokato sudarys tai, kad už tam tikrą kainą jis tam tikrą dieną nueis į tam tikrą vietą ir ten už jus kalbės ir jūsų interesams naudos savo intelektualines jėgas“ (p. 276).

{Sia proga dar viena pastaba. XII paskaitoje, p. 273, Rosis sako:

„Aš visai nemanau laikyti produktyviais tik tuos žmones, kurie visą savo gyvenimą gamina kartūną arba batus. Aš gerbiu darbą, koks jis būtų, .. bet ši pagarba neturi būti išimtinė *fizinio darbo darbininko* privilegija“.

A. Smitas taip nedaro. Kas kuria knygą, paveikslą, muzikos kūrinį, statulą, jam yra „produktyvus darbuotojas“ antrąja prasme, nors nei improvizatorius, nei deklamuotojas, nei virtuozas ir t. t. jam toks nėra. O patarnavimus, jeigu jie tiesiogiai įeina į gamybą, A. Smitas laiko sudaiktintais produkte, ar tai būtų darbas fizinio darbo darbininko, ar direktoriaus, tarnautojo, inžinieriaus ir net mokslininko, jeigu jis yra išradėjas, dirbtuvės darbuotojas, dirbantis joje arba už jos sienų. Kalbėdamas apie darbo pasidalijimą, Smitas aiškina, kaip šios operacijos pasiskirsto tarp įvairių asmenų, ir parodo, kad produktas, prekė, yra jų bendro darbo, o ne kurio nors vieno iš jų darbo rezultatas. Bet „intelektualiniai“ darbuotojai, tokie kaip Rosis, yra susirūpinę pateisinti tą didelę dalį, kurią jie gauna iš materialinės gamybos.}

Išdėstęs šį samprotavimą, Rosis toliau sako:

„Taigi, atliekant mainų aktus, dėmesys kreipiamas čia į vieną, čia į kitą iš šių trijų pagrindinių gamybos faktų. Bet ar gali *šios įvairios mainų formos* atimti iš tam tikrų *produktų turto* pobūdį, o iš *tam tikros gamintojų klasės pastangų* — *produktyvaus darbo savybę*? Aišku, kad tarp šių idėjų nėra tokio sąryšio, kuris tokią išvadą pateisintų. Jeigu aš, užuot pirkęs tam tikrą rezultatą, perku jam pagaminli reikalingą jėgą, tai argi dėl to *šios jėgos veikimas nebus produktyvus, o produktas nebus turtas*? Kaip pavyzdį vėl paimsime siuvėją. Ar pas siuvėją perkami pasiūti drabužiai, ar darbininkui siuvėjui pavedama juos pasiūti, duodant jam medžiagą ir darbo užmokestį,— abiem atvejais rezultatas visada tas pats. Niekas nepasakys, kad pirmasis darbas — *produktyvus darbas*, o antrasis — *neproduktyvus darbas*; skirtumas tėra tas, kad antruoju atveju tas, kuris *norėjo gauti drabužį*, buvo *savo paties įmonininkas*. Bet koks gi, ganybinių jėgų požiūriu, yra skirtumas tarp darbininko siuvėjo, kurį jūs pasikviečiate į namus, ir jūsų tarno? Jokio skirtumo“ (cit. veik., p. 277).

Cia visos šio puikaujančio tuščiažodžiautojo tariamos išminties kvintesencija. Kadangi A. Smitas, pateikdamas savo antrąjį, lėkštesnį apibrėžimą, skiria produktyvų darbą nuo neproduktyvaus darbo priklausomai nuo to, ar darbas tiesiog susidaiktina tokioje prekėje, kurią darbo pirkejas gali parduoti, ar nesusidaiktina, — jis siuvėją abiem atvejais vadina produktyviu darbininku. Bet pagal jo gilesnį apibrėžimą antruoju atveju figūruojantis siuvėjas yra „neproduktyvus“ darbininkas. Rosis teparodo tiktai, kad jis, „aišku“, A. Smito nesupranta.

Tai, kad „*mainų formas*“ Rosiui atrodo neturinčios reikšmės, yra toks pat atvejis, kaip jeigu fiziologas pasakytų, jog jam neturinčios reikšmės tam tikros gyvybės formos, nes visos jos tėra organinės materijos formos. Bet kaip tik šios formos mums tėra svarbios, turint tikslą suprasti specifinį kokio nors visuomeninio gamybos būdo pobūdį. Svarkas yra švarkas. Bet jeigu jis pagamintas esant pirmajai mainų formai, tai čia yra kapitalistinė gamyba ir šiuolaikinė buržuazinė visuomenė; o jeigu jis pagamintas esant antrajai mainų formai, tai čia yra tam tikra rankinio darbo forma, kuri derinasi net su azia-tiškais arba su viduramžio ir t. t. santykiais. Ir šios *formas* pačiam medžiaginiam turtui yra lemiamos.

Švarkas yra švarkas, tokia yra Rosio išmintis. Bet pirmuoju atveju darbininkas siuvėjas pagamina ne tik švarką, jis pagamina kapitalą, vadinasi, ir pelną; jis pagamina savo šeiminišką kaip kapitalistą ir patį save kaip samdomąjį darbininką. Kai aš pavedu darbininkui siuvėjui pasiūti man savam naudojimui švarką pas mane namuose, tai dėl to aš lygiai taip pat nepasidarau savo paties *įmonininku* (tam tikros ekonominės kategorijos prasme), kaip kad *įmonininkas siuvėjas* nėra pasidaręs *įmonininku* dėl to, kad [415] jis pats nešioja ir vartoja jo darbininkų pasiūtą švarką. Vienu atveju siuvėjo darbo pirkėjas ir darbininkas siuvėjas vienas kito atžvilgiu pasireiškia kaip paprastas pirkėjas ir paprastas pardavėjas. Vienas moka pinigus, kitas tiekia prekę, kurios vartojamąja verte pavirsta mano pinigai. Tai absoliučiai nesiskiria nuo to atvejo, kai aš perku švarką parduotuvėje. Čia pardavėjas ir pirkėjas vienas kito atžvilgiu pasireiškia tiesiog kaip tokie. Priešingai, kitu atveju jie vienas kito atžvilgiu pasireiškia kaip kapitalas ir samdomasis darbas. O kalbant apie namų tarną, jam ir darbininkui siuvėjui Nr. 2, kurio darbą aš pats perku dėl jo vartojamosios vertės, yra bendra tai, kad jiems abiem būdinga ta pati visuomeninė forma. Abu yra paprasti pirkėjai ir pardavėjai. Skirtumas tėra tas, kad čia, dėl specifinio perkamos vartojamosios vertės naudojimo būdo, dar esti tam tikras patriarchalinis santykis, viešpatavimo ir tarnavimo santykis, o tai keičia ir daro šlykštų tą paprasto pirkimo ir pardavimo santykį, jei ne jo ekonominės formos, tai jo turinio atžvilgiu.

Beje, Rosis tik kitais posakiais pakartoja tai, ką yra pasakęs Garnjė.

„Kai Smitas sako, kad iš tarno darbo nepasilieka jokie pėdsakai, jis,— atvirai tai pasakysime,— klysta daugiau, negu leistina Adamui Smitui. Tarkime, kad kuris nors fabrikantas pats vadovauja dideliame aktyvios ir rūpestingos priežiūros reikalaujančiam fabrikui... Tas pats žmogus, nekenčiąs šalia savęs neproduktyvių darbininkų, nelaiko namų tarnų. Vadinasi, jis

yra priverstas *pats save aptarnauti*. . . Kas gi bus su jo produktyviu darbu per tą laiką, kurį jis turi skirti šiam tariamai neproduktyviam darbui? Argi neaišku, kad jūsų tarnai atlieka darbą, kuris įgalina jus pasiskirti jūsų sugebėjimus labiau atitinkančiai veiklai? Tad kaip galima sakyti, kad iš jų patarnavimų nepasilieka jokio pėdsako? Pasilieka visa tai, ką jūs darote ir ko jus negalėtumėte daryti, jeigu, aptarnaujant jūsų asmenį ir jūsų namus, tarnai nebūtų jūsų pavadavę“ (cit. veik., p. 277).

Tai ir vėl *darbo taupymas*, kaip jį yra aiškinę Garnjė, Lo-derdelis ir Ganilis. Pagal šią pažiūrą neproduktyvios darbo rūšys tėra produktyvios tik tuo atveju, jeigu jos sutaupo darbą ir palieka daugiau laiko dirbti savo darbą, — „aktyviajam kapitalistui“ arba produktyviam darbininkui, — abu jie, esą, dėl to gali atlikti vertingesnį darbą, kad mažiau vertingame darbe juos pavaduoja kiti. Tuo būdu pašalinama didelė neproduktyvių darbininkų dalis — namų tarnai (jeigu jie tik prabangos dalykas), ir visi tie neproduktyvūs darbininkai, kurie gamina tik malonumus ir kurių darbu aš tegaliu naudotis tik tuo atveju, jei, *naudodamasis juo, aš sunaudoju lygiai tiek pat laiko, kiek šio darbo pardavėjui reikia jam pagaminti*, jam atlikti. Abiem atvejais apie darbo „taupymą“ nė kalbos negali būti. Pagaliau net tikrai darbą taupantys asmeniniai patarnavimai tebutų produktyvūs tik tuo atveju, jeigu jų vartotojas yra gamintojas. Jeigu jis dykinėjantis kapitalistas, tai jie sutaupo jam darbą tik ta prasme, kad atpalaiduoja jį nuo būtinumo aplamai ką nors veikti. Kiauliškai nevalyva ponitė verčia sušukuoti ją ir nukarpyti jai nagus, užuot pati tai padariusi; provincijos bajorėlis pasisamdo arklininką, užuot pats buvęs sau arklininkas; žmogus, kurio vienintelis užsiėmimas yra valgyti, laiko virėją, užuot pats gaminęs sau maistą.

Prie šių darbininkų priklausytų ir tie, kurie, anot Štorcho (cit. veik.), gamina „*laisvalaikį*“, suteikiantį galimybę atliekamą laiką panaudoti malonumams, protiniam darbui ir t. t. Policininkas sutaupo man tą laiką, kurio man prireiktų būti savo paties žandarų, kareivis sutaupo man savigynai reikalingą laiką, vyriausybinis valdininkas sutaupo laiką, kuris man būtų reikalingas sau pačiam valdyti, batų valytojas — batams valyti reikalingą laiką, šventikas sutaupo mąstymui reikalingą laiką, ir t. t.

Čia teisingas vienas dalykas, būtent — mintis apie *darbo pasidalijimą*. Be savo produktyvaus darbo arba produktyvaus darbo išnaudojimo, kiekvienas dar turėtų atlikti daugybę funkcijų, kurios būtų neproduktyvios ir iš dalies įeina į vartojimo išlaidas. (Produktyvūs tikrąja šio žodžio prasme darbininkai patys turėtų pakelti šias vartojimo išlaidas ir patys atlikti sau neproduktyvų darbą.) Jei šie „patarnavimai“ malonūs, tai

neretai ponas atlieka juos už berną, kaip tai parodo jus *primae noctis** arba valdymo darbas ir t. t., kurį ponai nuo seniai sau pasiima. Tačiau tai jokiū būdu nepanaikina skirtumo tarp produktyvaus ir neproduktyvaus darbo; priešingai, pats šis skirtumas pasireiškia kaip *darbo pasidalijimo* rezultatas ir šia prasme prisideda prie bendro darbo našumo vystymosi — dėl to, kad darbo pasidalijimas paverčia neproduktyvų darbą išimtaine vienos darbininkų dalies funkcija, o produktyvų darbą — išimtaine kitos dalies funkcija.

Bet Rosis teigia, kad net „*darbas*“ tos naminių tarnų masės, kuri tėra skirta tik jos šeimininko turtingumui demonstruoti, jo garbės troškimui patenkinti, „nėra neproduktyvus darbas“. Kodėl? Dėl to, kad jis *kažką* gamina: garbės troškimo patenkinimą, galimybę puikauti, demonstruoti turtingumą (cit. veik., p. 277). Čia mes ir vėl susiduriame su ta nesąmone, kad kiekviena patarnavimų rūšis ką nors gaminanti: kurtizanė gaminanti gašlumą, žudikas — užmušimą ir t. t. Beje, Smitas yra pasakęs, kad kiekviena šio šlamšto rūšis turinti savo *vertę*. Bereikėtų, [416] kad šie „patarnavimai“ būtų veltui atliekami. Ne apie tai kalbama. Bet jeigu jie būtų veltui atliekami, jie ir tuo atveju nė skatiku (materialinio) turto nepadidintų.

Ir štai skaitome beletristinius niekus:

„Teigiama, kad dainininkas, baigęs dainuoti, nieko mums nepalieka.— Ne, jis palieka mums prisiminimą! (labai puiku!). „Kai jūs išgėrėte šampano, kas po to lieka?.. Ekonominiai rezultatai gali būti skirtingi priklausomai nuo to, ar vartojimas seka tuojau po gamybos akto, ar ne, ar jis įvyksta greičiau, ar lėčiau, bet pats vartojimo faktas, koks jis bebūtų, produktui negali atimti turto pobūdžio. Yra nematerialių produktų, kurie labiau ilgalaikiai, negu kai kurie materialūs produktai. Rūmai egzistuoja ilgą laiką, bet „*Iliada*“— dar labiau ilgalaikio malonumo šaltinis“ (p. 277—278).

Kokia nesąmonė!

Ta prasme, kuria Rosis čia supranta turtą, t. y. vartojamosios vertės prasme, kaip tik vien *vartojimas* visų pirma ir padaro produktą turtu, vis tiek, kaip šis vartojimas bevyktų: lėtai ar greitai (vartojimo ilgumas priklauso nuo jo paties prigimties ir nuo daikto prigimties). Vartojamoji vertė teturi reikšmės tik vartojimui, ir jos buvimas vartojimui tėra buvimas kaip vartojimo reikmuo, tėra jos buvimas vartojant. Kaip šampano gėrimas nėra produktyvus vartojimas, nors jis ir gamina „pagirias“, taip nėra produktyvus vartojimas ir muzikos klausymas, nors jis ir palieka „prisiminimą“. Jei muzika graži ir klausytojas nusimano apie muziką, tai muzikos var-

* — pirmosios nakties teisė. Red.

tojimas yra tauresnis už šampano vartojimą, nors pastarojo gaminimas yra „produktyvus darbas“, o pirmosios gaminimas — neproduktyvus.

* * *

Susumuojant visas prieš Smito produktyvaus ir neproduktyvaus darbo skyrimą nukreiptas nesąmones, galima pasakyti, kad Garnjė ir dar, gal būt, Loderdelis ir Ganilis (tačiau pastarasis nėra davęs nieko naujo) yra išsėmę visą šios polemikos turinį. Vėlesnieji autoriai (išskyrus nepavykusį Storcho mėginimą) pateikia tik beletristinius samprotavimus, mokytus plepalus. Garnjė yra direktorijos ir konsulato ekonomistas, Ferjė ir Ganilis — imperijos ekonomistai. Iš antros pusės — Loderdelis, ponas grafas, kuriam kur kas daugiau rūpėjo *apologetiškai pavaizduoti vartotojus kaip „neproduktyvaus darbo“ gamintojus*. Pataikavimo, liokajiškumo, mokesčių rinkėjų, parazitų *aukštėjimas* raudona gija eina per visus šios šunaujos rašinius. Palyginti su tuo šiurkščiai ciniškas klasikinės politinės ekonomijos pobūdis pasireiškia kaip esamosios santvarkos kritika.

[19] Maltusininkas Čalmersas — turtingųjų išlaidumo apologetas]

Vienas iš fanatiškiausių maltusininkų yra *šventas tėvas T. Čalmersas*, teologijos profesorius, knygos „On Political Economy in connection with the Moral State and Moral Prospects of Society“ (2nd edition, London, 1832) autorius. Jo nuomone, prieš visas socialines negeroves nėra kitos priemonės, išskyrus religinį darbininkų klasės auklėjimą (tuo jis supranta krikščioniškai padailintą, klerikališkai pamokomą Maltaus gyventojų skaičiaus teorijos kalimą); kartu jis uoliai gina visokius piktnaudžiavimus, švaistomąsias valstybės išlaidas, stambias kunigų algas ir beprotišką turtingųjų išlaidumą; jis sielojasi (p. 260 ir sek.) dėl „laiko dvasios“, dėl „griežto, beveik tolygaus badavimui taupumo“, reikalauja didelių mokesčių ir nori, kad „aukštesnieji“ ir neproduktyvūs darbuotojai, kunigai ir t. t. gausiai valgytų (ten pat); žinoma, jis kelia didelį triukšmą dėl Smito produktyvaus ir neproduktyvaus darbo skyrimo. Šiam klausimui jis yra paskyręs visą skirsnį (vienuoliktąjį), kuriame nėra nieko naujo, išskyrus teigimą, kad taupumas ir t. t. tik kenkia „produktyviems darbuotojams“. Šio skirsnio tendencija būdingai yra reziumuota šiais žodžiais:

„Šis skyrimas yra tuščias ir, be to, piktavališkas jį taikant“ (cit. veik., p. 344).

neretai ponas atlieka juos už berną, kaip tai parodo jus *primae noctis** arba valdymo darbas ir t. t., kurį ponai nuo seniai sau pasiima. Tačiau tai jokiū būdu nepanaikina skirtumo tarp produktyvaus ir neproduktyvaus darbo; priešingai, pats šis skirtumas pasireiškia kaip *darbo pasidalijimo* rezultatas ir šia prasme prisideda prie bendro darbo našumo vystymosi — dėl to, kad darbo pasidalijimas paverčia neproduktyvų darbą išimtaine vienos darbininkų dalies funkcija, o produktyvų darbą — išimtaine kitos dalies funkcija.

Bet Rosis teigia, kad net „*darbas*“ tos naminių tarnų masės, kuri tėra skirta tik jos šeimininko turtingumui demonstruoti, jo garbės troškimui patenkinti, „nėra neproduktyvus darbas“. Kodėl? Dėl to, kad jis *kažką* gamina: garbės troškimo patenkinimą, galimybę puikauti, demonstruoti turtingumą (cit. veik., p. 277). Čia mes ir vėl susiduriame su ta nesąmone, kad kiekviena patarnavimų rūšis ką nors gaminanti: kurtizanė gaminanti gašlumą, žudikas — užmušimą ir t. t. Beje, Smitas yra pasakęs, kad kiekviena šio šlamšto rūšis turinti savo *vertę*. Bereikėtų, [416] kad šie „patarnavimai“ būtų veltui atliekami. Ne apie tai kalbama. Bet jeigu jie būtų veltui atliekami, jie ir tuo atveju nė skatiku (materialinio) turto nepadidintų.

Ir štai skaitome beletristinius niekus:

„Teigiama, kad dainininkas, baigęs dainuoti, nieko mums nepalieka.— Ne, jis palieka mums prisiminimą! (labai puiku!). „Kai jūs išgėrėte šampano, kas po to lieka?.. Ekonominiai rezultatai gali būti skirtingi priklausomai nuo to, ar vartojimas seka tuojau po gamybos akto, ar ne, ar jis įvyksta greičiau, ar lėčiau, bet pats vartojimo faktas, koks jis bebūtų, produktui negali atimti turto pobūdžio. Yra nematerialių produktų, kurie labiau ilgalaikiai, negu kai kurie materialūs produktai. Rūmai egzistuoja ilgą laiką, bet „*Iliada*“— dar labiau ilgalaikio malonumo šaltinis“ (p. 277—278).

Kokia nesąmonė!

Ta prasme, kuria Rosis čia supranta turtą, t. y. vartojamosios vertės prasme, kaip tik vien *vartojimas* visų pirma ir padaro produktą turtu, vis tiek, kaip šis vartojimas bevyktų: lėtai ar greitai (vartojimo ilgumas priklauso nuo jo paties prigimties ir nuo daikto prigimties). Vartojamoji vertė teturi reikšmės tik vartojimui, ir jos buvimas vartojimui tėra buvimas kaip vartojimo reikmuo, tėra jos buvimas vartojant. Kaip šampano gėrimas nėra produktyvus vartojimas, nors jis ir gamina „pagirias“, taip nėra produktyvus vartojimas ir muzikos klausymas, nors jis ir palieka „prisiminimą“. Jei muzika graži ir klausytojas nusimano apie muziką, tai muzikos var-

* — pirmosios nakties teisė. Red.

tojimas yra tauresnis už šampano vartojimą, nors pastarojo gaminimas yra „produktyvus darbas“, o pirmosios gaminimas — neproduktyvus.

* * *

Susumuojant visas prieš Smito produktyvaus ir neproduktyvaus darbo skyrimą nukreiptas nesąmones, galima pasakyti, kad Garnjė ir dar, gal būt, Loderdelis ir Ganilis (tačiau pastarasis nėra davęs nieko naujo) yra išsėmę visą šios polemikos turinį. Vėlesnieji autoriai (išskyrus nepavykusį Storcho mėginimą) pateikia tik beletristinius samprotavimus, mokytus plepalus. Garnjė yra direktorijos ir konsulato ekonomistas, Ferjė ir Ganilis — imperijos ekonomistai. Iš antros pusės — Loderdelis, ponas grafas, kuriam kur kas daugiau rūpėjo *apologetiškai pavaizduoti vartotojus kaip „neproduktyvaus darbo gamintojus*. Pataikavimo, liokajiškumo, mokesčių rinkėjų, parazitų *aukštynimas* raudona gija eina per visus šios šunaujos rašinius. Palyginti su tuo šiurkščiai ciniškas klasikinės politinės ekonomijos pobūdis pasireiškia kaip esamosios santvarkos kritika.

[19) Maltusininkas Čalmersas — turtinųjų išlaidumo apologetas]

Vienas iš fanatiškiausių maltusininkų yra *šventas tėvas T. Čalmersas*, teologijos profesorius, knygos „On Political Economy in connection with the Moral State and Moral Prospects of Society“ (2nd edition, London, 1832) autorius. Jo nuomone, prieš visas socialines negeroves nėra kitos priemonės, išskyrus religinį darbininkų klasės auklėjimą (tuo jis supranta krikščioniškai padailintą, klerikališkai pamokomą Maltaus gyventojų skaičiaus teorijos kalimą); kartu jis uoliai gina visokius piktnaudžiavimus, švaistomąsias valstybės išlaidas, stambias kunigų algas ir beprotišką turtinųjų išlaidumą; jis sielojasi (p. 260 ir sek.) dėl „laiko dvasios“, dėl „griežto, beveik tolygaus badavimui taupumo“, reikalauja didelių mokesčių ir nori, kad „aukštesnieji“ ir neproduktyvūs darbuotojai, kunigai ir t. t. gausiai valgytų (ten pat); žinoma, jis kelia didelį triukšmą dėl Smito produktyvaus ir neproduktyvaus darbo skyrimo. Šiam klausimui jis yra paskyręs visą skirsnį (vienuoliktąjį), kuriame nėra nieko naujo, išskyrus teigimą, kad taupumas ir t. t. tik kenkia „produktyviems darbuotojams“. Šio skirsnio tendencija būdingai yra reziumuota šiais žodžiais:

„Šis skyrimas yra tuščias ir, be to, piktavališkas jį taikant“ (cit. veik., p. 344).

Kas sudaro šį piktavališkumą?

„Mes taip smulkiai nagrinėjome šį klausimą dėl to, kad manome, jog mūsų laikų politinė ekonomija griežtai ir priešišškai žiūri į bažnyčios institutą, ir mes neabejojame, kad žalingas Smito skyrimas prie to daug yra prisidėjęs“ (p. 346).

„Bažnyčios institutu“ šis kunigas supranta savo bažnyčią, anglikonų bažnyčią kaip įstatymu „įvestą“. Be to, jis buvo vienas iš tų šaunuolių, kurie prisidėjo prie šio „instituto“ išplėtimo Airijoje. Šis kunigas bent yra atviras.

[20) Baigiamosios pastabos apie Adomą Smitą ir jo pažiūras į produktyvų ir neproduktyvų darbą]

[417] Prieš baigdami nagrinėti A. Smito teoriją, pacituosime iš jo knygos dar dvi vietas: pirmąją, kurioje jis parodo savo neapykantą neproduktyviai vyriausybei; antrąją, kurioje jis stengiasi įrodyti, kodėl pramonės ir t. t. pažanga numato laisvąjį darbą. Apie Smito neapykantą kunigams.⁹⁰

Pirmojoje vietoje sakoma:

„Todėl didžiausias karalių ir ministrų įžulumas ir puikybė yra jų pretenzijos prižiūrėti privačių asmenų taupumą ir suvaržyti jų išlaidas, išleidžiant įstatymus prieš prabangą arba uždraudžiant įvežti užsieninius prabangos dalykus. Jie patys visada ir be jokių išimčių yra didžiausi visoje visuomenėje eikvotojai. Tegu tik jie gerai kontroliuoja savo išlaidas, o rūpintis privačių asmenų išlaidomis tepalieka jiems patiems. Jeigu jų pačių išlaidumas valstybės nealina, tai jų pavaldinių išlaidumas jos niekad nenualins“ (II knyga, III skirsnis, Makkulocho leidimas, t. II, p. 122) [Rus. vertimo I t., p. 292].

Ir dar kartą ši vieta*:

„Kai kurių labiausiai gerbiamų visuomenės luomų darbas, panašiai kaip namų tarnų darbas, nesukuria jokios vertės“ {jis turi vertę, todėl kainuoja tam tikrą ekvivalentą, bet nepagamina jokios vertės} „ir nesifiksuoja arba nesusidaiktina jokiam ilgesnį laiką egzistuojančiame daikte arba parduoti tinkamoje prekėje... Pavyzdžiui, valdovas su visais jam pavaldžiais teismo valdininkais ir karininkais, visa armija ir laivynas yra neproduktyvūs darbuotojai. Jie yra visuomenės tarnai, išlaikomi dalimi metinio kitų žmonių darbo produkto... Tai pačiai klasei priklauso... dvasininkai, teisininkai, gydytojai, įvairių rūšių rašytojai; aktoriai, pajacai, muzikantai, operos dainininkai, baleto šokėjai ir t. t.“ (ten pat, p. 94—95) [Rus. vertimo I t., p. 279].

Tai yra dar revoliucinės buržuazijos kalba, kai ji dar nebuvo pajungusi sau visos visuomenės, valstybės ir t. t. Šios nuo senų laikų gerbiamos transcendentinės profesijos, — valdovas, teisėjai, karininkai, šventikai ir t. t., — jų sąlygojamų senųjų ideologinių luomų visuma, visi šiems luomams priklausantys mokslininkai, magistras ir šventikai *ekonominiu atžvilgiu*

* Zr. šios knygos 121, 122 ir 221 p. Red.

prilyginami daugybei buržuazijos liokajų bei juokdarių, kurie yra išlaikomi jos ir dykinėjančio turto atstovų — žemės bajorijos ir dykinėjančių kapitalistų. Jie tėra visuomenės *tarnai*, lygiai taip pat, kaip kiti — jų tarnai. Jie gyvena iš *kitų* žmonių darbo produkto. Todėl jų skaičius turi būti sumažintas iki neišvengiamo minimumo. Valstybės, bažnyčios ir t. t. buvimas tėra pagrįstas tik tuo atveju, jeigu jos yra komitetai bendriems produktyvių buržua interesams tvarkyti arba tiems bendriems interesams aptarnauti, ir išlaidos šiems institutams turi būti sumažintos iki būtino minimumo, nes pačios savaime jos priklauso prie gamybos *faux frais**. Ši pažiūra istoriniu atžvilgiu svarbi dėl to, kad ji iš dalies griežtai priešinga pažiūroms, viešpatavusioms antikinėje senovėje, kur materialiai produktyvus darbas yra paženklintas vergovės ženklų ir telaikomas tik dykinėjančio piliečio pjeđestalu, o iš dalies — iš viduramžių irimo atsiradusios absoliutinės arba aristokratinės-konstitucinės monarchijos pažiūroms, kurias Monteskjė, pats iš jų dar neišsivadavęs, taip naiviai išdėsto šioje tezėje („Esprit des lois“, VII knyga, IV skirsnis):

„Jei turtuoliai nedaug išleis, tai beturčiai mirs badu“.

Priešingai, nuo to laiko, kai buržuazija įsigalėjo ir iš dalies pati užvaldė valstybę, iš dalies padarė kompromisą su anksčiau valstybės šeiminkais; nuo to laiko, kai ji ideologinius lūmus pripažino savo kūno kūnu ir visur pavertė juos savo tarnautojais sutinkamai su savo prigimtimi; nuo to laiko, kai ji pati jų atžvilgiu jau nebėra produktyvaus darbo atstovas, o prieš ją pakyla tikrieji produktyvūs darbininkai ir lygiai taip pat jai pareiškia, kad ji gyvena iš kitų žmonių darbo; nuo to laiko, kai ji pakankamai apsišvietė, kad pilnutinai nepasiskirtų gamybai, o siektų ir „apšviestojo“ vartojimo; nuo to laiko, kai net intelektualinis darbas vis labiau atliekamas jai *aptarnauti*, pradeda tarnauti kapitalistinei gamybai, — nuo to laiko padėtis pasikeičia, ir buržuazija siekia „ekonomiškai“ savo pačios požiūriu pateisinti tai, prieš ką jis anksčiau kovojo savo kritika. Šiuo atžvilgiu jos atstovai ir jos sąžinės ramintojai yra Garnjė ir kiti. Prie to dar prisideda uolus šitų ekonomistų (kurie patys yra šventikai, profesorai ir t. t.) siekimas įrodyti savo „produktyvų“ naudingumą, „ekonomiškai“ pateisinti savo algas.

[418] Antroje — su vergove susijusioje — vietoje sakoma:

„Tokios profesijos“ (amatininko ir manufaktūros darbininko profesijos) „buvo laikomos“ (daugelyje antikinių valstybių) „tinkamomis tik vergams, ir piliečiams buvo draudžiama jomis verstis. Dargi tose valstybėse, kur tai nebuvo draudžiama, pavyzdžiui, Atėnuose ir Romoje, liaudis faktiškai buvo

* Zr. išnašą 128 p. Red.

nušalinta nuo visų tų profesijų, kuriomis dabar paprastai verčiasi žemės-niosios miesto gyventojų klasės. Romoje ir Atėnuose šiomis profesijomis vertėsi turtuolių vergai, ir jie vertėsi jomis savo šeiminių naudai; pastarųjų turtas, galybė ir globa beveik visiškai neleido laisviesiems beturčiams realizuoti savo gaminių, kai šie gaminiai konkuruodavo su turtuolio vergų gaminiais. Bet vergai retai tebūna išradingi, ir visus svarbiausius darbą lengvinančius ir mažinančius pramonės patobulinimus, ar tai būtų naudojant mašinas, ar įvedant geresnį darbo organizavimą ir pasidalijimą, išrado laisvieji žmonės. Net jei koks nors vergas sugalvotų ir pasiūlytų tokios rūšies patobulinimą, jo šeimnininkas būtų linkęs laikyti tai tingėjimu ir noru sutaupyti savo darbą šeimnininko sąskaita. Vargšas vergas vietoj atlyginimo, tur būt, susilauktų tik plūdimo, o gal net gautų mušti. Todėl tose įmonėse, kur naudojamas vergų darbas, tam pačiam gaminių kiekiui pagaminti paprastai tenka sunaudoti daugiau darbo, negu laisvųjų žmonių darbą naudojančiose įmonėse. Dėl to pirmosios rūšies įmonių gaminiai paprastai turėjo būti brangesni, negu antrosios rūšies įmonių gaminiai. Ponas Monteskjė pažymi, kad Vengrijos kasyklos, nors jos nebuvo turtingesnės už jų kaimynystėje esančias Turkijos kasyklas, visada buvo eksploatuojamos darant mažiau išlaidų ir todėl gaunant daugiau pelno. Turkijos kasyklos eksploatuojamos naudojant vergus, ir *šių vergų rankos yra vienintelės mašinos*, kurias tėra sugalvoję *turkai*. Vengrijos kasyklos eksploatuojamos naudojant laisvus žmones, kurie vartoja daug mašinų savo darbui palengvinti ir sumažinti. Sprendžiant iš nedaugelio duomenų, kurie mums žinomi apie pramonės gaminių kainas graikų ir romėnų laikais, aukštos kokybės gaminiai, matyt, buvo nepaprastai brangūs“ (cit. veik., IV knyga, IX skirsnis; Garnjės vertimo III t., p. 549—551) [Rus. vertimo II t., p. 228—229].

* * *

A. Smitas rašo IV knygos I skirsnyje⁹¹:

„Ponas Lokas pažymi, kad reikia skirti pinigus nuo kitų kilnojamojų gėrybių. Visos kitos kilnojamosios gėrybės, sako jis, *iš prigimties yra tokios nepatvarios*, kad iš jų susidedančiu turtu nelabai galima pasikliauti... Priešingai, pinigai yra patikimas draugas“ ir t. t. (ten pat, t. III, p. 5) [Rus. vertimo II t., p. 10].

Ir toliau ten pat, p. 24—25:

„Sakoma, vartoti tinkamos prekės greitai sunaikinamos, o auksas ir sidabras *iš prigimties labiau ilgalaikiai*, ir jeigu šie metalai nebūtų nuolat eksportuojami, tai per daugelį šimtmečių jie kaupytųsi, o tai nepaprastai padidintų tikrąjį šalies turtą“ [Rus. vertimo II t., p. 17].

Monetarinės sistemos šalininkas svajoja apie auksą ir sidabrą, nes jie — *pinigai*, savarankiškas mainomosios vertės buvimas, jos apčiuopiamas buvimas, be to, nesugriaunamas, amžinas jos buvimas, jeigu jiems neleidžiama pasidaryti cirkuliacijos priemone, vien trumpalaike prekių mainomosios vertės forma. Todėl aukso ir sidabro kaupimas, jų krovimas, lobių sudarymas yra monetarinės sistemos skelbiamas turtėjimo būdas. Ir, kaip aš esu parodęs, pateikdamas citatą iš Pečio veikalo⁹², net kitos prekės čia tevertinamos tik pagal tai, ar jos daugiau ar

mažiau ilgalaikės, t. y., kiek laiko jos pasilieka mainomosiomis vertėmis.

Ir štai, A. Smitas, *pirma*, pakartoja tą patį samprotavimą apie palyginti didesnę ar mažesnę prekių ilgalaikiškumą toje vietoje, kur jis sako, kad vartojimas gali būti naudingesnis arba mažiau naudingas turtui sudaryti priklausomai nuo didesnio ar mažesnio vartojimo reikmenų nykstamumo⁹³. Tuo būdu čia pasirodo monetarinės sistemos pažiūros; kaip tik taip ir turi būti, nes dargi tiesioginio vartojimo metu prekės turėtojui lieka nuslėpta mintis, kad [419] vartojimo reikmuo tebesąs *turtas*, prekė, vadinasi, vartojamosios vertės ir mainomosios vertės vienybė, o tai priklauso nuo vartojamosios vertės ilgalaikiškumo laipsnio, vadinasi, nuo to, kad daugeliu atvejų vartojimas tik palaiapsniui ir lėtai atima vartojamajai vertei galimumą būti *preke*, arba mainomosios vertės atstovu.

Antra. Pateikdamas savo antrąjį produktyvaus ir neproduktyvaus darbo skyrimą, Smitas visiškai sugrįžta — platesne forma — prie skyrimo, kurio laikosi monetarinė sistema.

Produktyvus darbas „fiksuoja ir susidaiktina kuriame nors atskirame daikte arba parduoti tinkamoje prekėje, *kuri bent tam tikrą laiką egzistuoja po to, kai darbas buvo baigtas*. Tai yra, taip sakant, tam tikras sukauptas darbo kiekis, kuris laikomas atsargoje, kad, kilus reikalui, vėliau būtų panaudotas“. Priešingai, neproduktyvaus darbo rezultatai, arba jo atliekami patarnavimai, „paprastai išnyksta jų atlikimo momentu ir retai tepalieka po savęs kokį nors pėdsaką arba kokią nors *vertę*, už kurią vėliau būtų galima gauti tolygų patarnavimų kiekį“ (II knyga, III skirsnis, Makkulocho leidimo II t., p. 94) [Rus. vertimo I t., p. 278—279].

Vadinasi, kaip monetarinė sistema skiria auksą ir sidabrą nuo visų kitų prekių, taip Smitas skiria prekes nuo patarnavimų. Taip pat ir čia skirtumas daromas kaupimo požiūriu, bet kaupimas suprantamas jau nebe lobių sudarymo forma, o realia atgaminimo forma. Prekė išnyksta vartojant, bet kartu ji vėl pagamina didesnės vertės prekę arba, kitaip ją panaudojant, ji pati yra tokia vertė, už kurią gali būti pirktos kitos prekės. Darbo produkto savybė yra ta, kad jis egzistuoja kaip daugiau ar mažiau ilgalaikė ir dėl to pakartotiniam perleidimui tinkama vartojamoji vertė, egzistuoja kaip tokia vartojamoji vertė, kuria būdamas, jis yra parduoti tinkama prekė, mainomosios vertės atstovas, pats yra *prekė*, arba, iš esmės imant, *pinigais*. Neproduktyvių darbininkų patarnavimai iš naujo nepasidaro *pinigais*. Patarnavimais, už kuriuos aš moku advokatui, gydytojui, šventikui, muzikantui ir t. t., valstybės veikėjui, kareiviui ir t. t., aš negaliu nei skolų sumokėti, nei prekių pirkti, nei pirkti darbo, kuris sukuria pridedamąją vertę. Šie patarnavimai yra išnykę, kaip ir nykstami vartojimo reikmenys.

Vadinasi, iš esmės Smitas teigia tą pat, ką ir monetarinė sistema. Monetarinė sistema telaiko produktyviu tik tą darbą, kuris gamina *pinigus*, auksą ir sidabrą. Smitui produktyvus tėra tik tas darbas, kuris gamina *pinigus* jo pirkėjui; skirtumas tėra tas, kad Smitas visose prekėse įžvelgia joms būdingą piniginį pobūdį, kad ir kaip jis būtų užmaskuotas, o monetarinė sistema jį temato tik toje prekėje, kuri sudaro savarankišką mainomosios vertės buvimą.

Šis skyrimas remiasi pačia buržuazinės gamybos esme, nes turtas nėra tolygus vartojamajai vertei ir turtą sudaro tik *prekė*, vartojamoji vertė kaip mainomosios vertės atstovė, kaip pinigai. Monetarinė sistema nebuvo supratusi, kad šie pinigai sukuriami ir gausinami vartojant prekes, o ne paverčiant jas auksu ir sidabru, kuriuose prekės susikristalizuoja kaip savarankiška mainomoji vertė, bet kuriuose ne tik jų vartojamoji vertė prarandama, bet ir jų *vertės dydis* lieka nepasikeitęs.

[PENKTASIS SKIRSNIS]

NEKERAS

[MEGINIMAS PAVAIZDUOTI KLASIŲ PRIESINGUMĄ
KAPITALIZMO SĄLYGOMIS
KAIP PRIESINGUMĄ TARP NETURTO IR TURTO]

Jau anksčiau pateiktos citatos iš Lengès veikalo parodo, kad jam yra aiški kapitalistinės gamybos esmė⁹⁴; vis dėlto čia, po Nekero, bus galima dar kartą skirti vietos Lengė⁹⁵.

Abiejuose savo veikaluose, „Sur la Législation et le Commerce des Grains“ (pirmą kartą pasirodė 1775 metais) ir „De l'Administration des Finances de la France“ ir t. t., Nekeras parodo, jog darbo gamybinio pajėgumo vystymasis teprisideda tik prie to, kad darbininkas *mažiau laiko* sunaudoja savo paties darbo užmokesčiui atgaminti, vadinasi, *daugiau laiko nemokamai* dirba savo samdytojui. Kartu Nekeras teisingai ima pagrindu *vidutinį darbo užmokesį*, darbo užmokesčio minimumą. Bet iš esmės jam rūpi ne pats darbo pavertimas kapitalu ir kapitalo kaupimas, panaudojant šį procesą, o veikiau bendras neturto ir turto, neturto ir prabangos priešingumo vystymasis, kuris remiasi tuo, kad, mažėjant darbo kiekiui, kuris reikalingas būtiniesiems pragyvenimo reikmenims pagaminti, dalis darbo vis labiau darosi perteklinė ir dėl to gali būti panaudojama prabangos dalykams gaminti, gali būti panaudojama kitoje gamybos sferoje. Dalis šių prabangos dalykų gali ilgai išlikti: tuo būdu prabangos dalykai susikaupia pas tuos, kurie iš šimtmečio į šimtmetį turi savo žinioje pridedamąjį darbą, ir tokiu būdu minėtasis priešingumas darosi vis didesnis.

Svarbu tai, kad nedirbančiųjų luomų turtą [420] — pelną ir rentą — Nekeras aplamai kildina iš pridedamojo darbo. Bet, nagrinėdamas pridedamąją vertę, jis turi galvoje santykinę pridedamąją vertę, kuri atsiranda ne iš visos darbo dienos ilginimo, o iš *būtinąjo darbo laiko* trumpinimo. Darbo gamybinis pajėgumas pasidaro darbo sąlygų savininkų gamybinio pajėgumu. O pats šis gamybinis pajėgumas yra tolygus tam tikram

rezultatui pagaminti būtino darbo laiko sumažėjimui. Svarbiausios vietos yra šios:

Pirma, „De l'Administration des Finances de la France“ ir t. t. („Oeuvres“, t. II, Lozana ir Paryžius, 1789):

„Aš matau, kad vienos iš visuomenės klasių pajamos visada yra maždaug tos pačios; aš pastebiu, kad kitos klasės turtas neišvengiamai didėja: taigi prabanga, kuri kyla iš priešpastatymo ir palyginimo, turėjo lydėti šio neatitikimo vystymąsi, ilgainiui pasidarydama vis ryškesnė...“ (min. veik., p. 285—286).

(Jau čia gerai pastebėtas *abiejų klasių* kaip *klasių* priešingumas.)

„Ta visuomenės klasė, kurios likimās lyg būtų socialinių dėsnių veikimo *įtvirtintas*, susideda iš visų tų, kurie, *gyvendami iš savo rankų darbo*, neišvengiamai yra pajungti *savininkų*“ (gamybos sąlygų savininkų) „įstatymams ir priversti tenkintis *tik būtiniausius gyvenimo poreikius atitinkančiu darbo užmokesčiu*; šių žmonių konkurencija ir jų *vargo našta* sąlygoja jų *priklausomą padėtį*; ir šios aplinkybės negali pasikeisti“ (ten pat, p. 286).

„Tuo būdu *išradimas vis naujų įrankių, supaprastinusių visus mechaninius darbus, padidino savininkų turtą ir gerovę*; dalis šių įrankių, *sumažinę žemės dirbimo išlaidas, padidino pajamas*, kuriomis gali disponuoti žemės savininkai; kita žmogaus genijaus išradimų dalis *taip palengvino darbą pramonėje, jog žmonės, dirbantieji pas tuos, kurie paskirsto pragyvenimo reikmenis* (t. y. pas kapitalistus), „gali per tą patį laiką ir už tą patį atlyginimą pagaminti didesnį bet kurios rūšies gaminių kiekį“ (cit. veik., p. 287). „Tarkime, kad praėjusiam šimtmetyje reikėjo šimto tūkstančių darbininkų, norint pagaminti tai, ką šiuo metu atlieka aštuoniasdešimt tūkstančių; tokiu atveju kiti dvidešimt tūkstančių žmonių, norėdami gauti darbo užmokestį, yra priversti imtis *kitokio užsiėmimo*; ir dėl to atsiranda nauji rankų darbo gaminiai, kurie padidina turtingųjų malonumus ir prabangą“ (p. 287—288).

„Nes“,— toliau sako Nekerąs,— „nereikia išleisti iš akių, kad visų ypatingo įgudimo nereikalaujančių darbų apmokėjimas visada yra proporcingas *kiekvienam darbininkui būtinų pragyvenimo reikmenų kainai*; todėl *greitesnis gaminių gaminimas*, kai mokėjimas gaminti visuotinai paplinta, *nė kiek neduoda naudos darbo žmonėms, o tik padidina išteklius*, panaudojamus patenkinti skoniui ir puikybei tų, kurių žinioje yra žemės produktai“ (ten pat, p. 288). „Tarp įvairių gamtos gėrybių, kurias žmogaus įgudimas formuoja ir keičia, yra daug tokių, kurių ilgalaikiškumas žymiai pralenkia normalų žmogaus gyvenimo amžių: kiekviena karta paveldi dalį to, ką yra sukūręs ankstesnių kartų darbas“.

{Nekerąs čia tenagrinėja tik kaupimą to, ką A. Smitas vadiną vartojimo fondu},

„ir palaiptui visose šalyse *susikaupia* vis didesnis įgudusio darbo gaminių kiekis; o kadangi visas šis kiekis visada pasiskirsto tarp savininkų, tai neatitikimas tarp jų gyvenimo sąlygų ir tų sąlygų, kuriomis gyvena gausi piliečių klasė, neišvengiamai darosi vis didesnis ir vis labiau pastebimas“ (p. 289).

Taigi:

„*Darbų pagreitinimas pramonėje, padidinęs žemėje prabangos ir prašmatnumo dalykų kiekį, laikas, per kurį vyko jų sukaupimas, ir nuosavybės dėsniai, sutelkę šias gėrybes vienos tik visuomenės klasės rankose, .. visi*

šie gausūs prabangos šaltiniai vis tiek egzistuoję, kokia bebūtų cirkuliuojančių pinigų suma“ (p. 291).

(Pastaroji pastaba polemiškai nukreipta prieš tuos, kurie prabangą kildina iš padidėjusios pinigų masės.)

Antra, „Sur la Législation et le Commerce des Grains“ ir t. t. („Oeuvres“, t. IV):

„Kai tik amatininkas arba žemdirbys *netenka atsargų*, jie darosi bejėgiai; jie turi *dirbti šiandien, kad rytoj nemirtų badu*; ir šioje interesų kovoje tarp [421] savininko ir darbininko vienas ant kortos stato savo paties ir savo šeimos gyvybę, o kitam tai tegali sutrukdyti tik jo prabangos didėjimą“ (min. veik., p. 63).

Sis priešingumas tarp turto, kuris nedirba, ir neturto, kuris dirba, kad galėtų gyventi, taip pat sąlygoja ir žinių priešingumą. Žinios ir darbas atsiskiria vienos nuo kito. Tada žinios jau pasireiškia darbo atžvilgiu kaip kapitalas arba kaip turtingųjų prabangos dalykas:

„Sugebėjimas žinoti ir suprasti yra bendra gamtos dovana, bet jis išugdomas tik besimokant; jei nuosavybė būtų tolygiai paskirstyta, kiekvienas *dirbtų saikingai*“

(vadinasi, lemiamas dalykas ir vėl yra darbo laiko kiekis),

„ir kiekvienas turėtų tam tikrų žinių, nes kiekvienam liktų tam tikras laiko“ (laisvo laiko) „*kiekis*, kurį jis galėtų skirti studijoms ir apmąstymui; bet, esant visuomenės santvarkos sąlygojamai turtų nelygybei, *kelias į mokslą uždarytas* visiems, kurie yra gimę be nuosavybės. Kadangi visi pragyvenimo reikmenys priklauso tai tautos daliai, kuri turi *pinigų arba žemę*, ir kadangi niekas veltui nieko neatiduoda, tai žmogus, kuris nuo savo gimimo dienos neturi jokios kitos atsargos, kaip tik savo paties jėgą, yra priverstas ją atiduoti,—kai tik ji pradeda vystytis,—tarnauti savininkams, ir tai — per visą gyvenimą, nuo saulės patekėjimo iki to momento, kai ši jėga visiškai išsenka ir kai jai atkurti reikalingas miegas“ (p. 112). „Pagaliau, ar nėra tikras dalykas, kad tokia žinių nelygybė pasidarė būtina palaikyti visoms toms visuomeninėms nelygybėms, *dėl kurių ji yra atsiradusi?*“ (ten pat, p. 113; plg. p. 118, 119).

Nekeras išjuokia ekonominių sąvokų painiojimą, kuris fiziokratams būdingas, kalbant apie žemę, o visiems vėlesniems ekonomistams, kalbant apie medžiaginius kapitalo elementus,—painiojimą, dėl kurio gamybos sąlygų savininkai aukštinami todėl, kad tos sąlygos — bet ne patys savininkai — yra reikalingos darbo procesui ir turto gaminimui:

„Pradedama nuo to, kad painiojama žemės savininko (tokios lengvai atliekamos funkcijos) reikšmė su žemės reikšme“ (ten pat, p. 126). [IX—421]

[SESTASIS SKIRSNIS]

KENĖS EKONOMINĖ LENTELĖ (EKSKURSAS)

[1] Kenės mėginimas pavaizduoti visuminio kapitalo reprodukcijos ir cirkuliacijos procesą]

[X-422] *Ekonominė lentelė pagal Kenė*⁹⁶:

Kaip pirminius ir kasmetinius avansus nuomininkai išleidžia	Kaip nuomos mokėstį žemės savininkai gauna	Nevaisingos klasės žinioje esančio fondo dydis
$a') 2 \text{ milijardai}$ $b) 1 \text{ milijardas}$ $b'') 1 \text{ milijardas}$ $d) 1 \text{ milijardas}$	$a) 2 \text{ milijardai}$	$a'') 1 \text{ milijardas}$ $c) 1 \text{ milijardas}$ $b') 1 \text{ milijardas}$
5 milijardai		-2 milijardai, iš kurių pusė pasilieka kaip nevaisingai klasei priklausantis fondas

Norėdamas padaryti lentelę aiškesnę, aš žymiu tai, ką Kenė kiekvienu atskiru atveju vaizduojasi kaip cirkuliacijos išeities tašką, ženklais a , a' , a'' , o tolesnes grandis šioje cirkuliacijoje — ženklais b , c , d ir atitinkamai ženklais b' , b'' ⁹⁷.

Tai, kas šioje lentelėje visų pirma įsidėmėtina ir kas turėjo padaryti didelį įspūdį amžininkams, yra tas būdas, kuriuo pinigų cirkuliacija čia pavaizduojama kaip reiškiny, kurį apsprendžia vien prekių cirkuliacija ir prekių atgaminimas, iš tikrųjų — kapitalo cirkuliacijos procesas.

[2) Cirkuliacija tarp nuomininkų ir žemės savininkų. Atgaminimo neišreiškiantis pinigų sugrįžimas nuomininkams]

Nuomininkas visų pirma sumoka pinigais 2 milijardus frankų žemės savininkui (propriétaire). Pastarasis iš šių pinigų už 1 milijardą perka iš nuomininko maisto produktų. Tuo būdu nuomininkui sugrįžta 1 milijardas pinigais, kartu yra realizuojamas $\frac{1}{5}$ bendrojo produkto, kuris galutinai pereina iš cirkuliacijos į vartojimą.

Paskui žemės savininkas už 1 milijardą pinigais perka 1 milijardo vertės pramonines prekes, nežemdirbinius produktus. Tuo būdu dar vienas penktadalis produkto (jau pakeistu pavidalu) pereina iš cirkuliacijos į vartojimą. Šis milijardas pinigais dabar atitenka nevaisingai klasei, kuri už jį perka iš nuomininko maisto produktų. Kartu antrasis milijardas, kurį nuomininkas rentos forma yra sumokėjęs žemės savininkui, sugrįžta nuomininkui. Antra vertus, kitas $\frac{1}{5}$ jo produkto atiteko nevaisingai klasei, perėjo iš cirkuliacijos į vartojimą. Vadinasi, šio pirmojo judėjimo pabaigoje mes šiuos 2 milijardus pinigų vėl randame nuomininko rankose. Jie išėjo keturis skirtingus cirkuliacijos procesus.

Pirma, jie buvo naudojami kaip rentos mokėjimo priemonė. Šioje funkcijoje jie nėra cirkuliacijos priemonė kuriai nors metinio produkto daliai, o tik cirkuliuojanti asignuotė bendrojo produkto daliai, kuri yra lygi rentai.

Antra. Už pusę 2 milijardų, už 1 milijardą, žemės savininkas perka maisto produktų iš nuomininko; vadinasi, žemės savininkas savo milijardą realizuoja maisto produktais. Šio milijardo pinigų pavidalu nuomininkas iš tikrųjų atgauna tik pusę tos asignuotės dviem penktadaliams savo produkto, kurią jis yra davęs žemės savininkui. Šiuo atveju šis milijardas, kadangi jis yra pirkimo priemonė, verčia cirkuliuoti — tokiai pat sumai — prekes, kurios galutinai pereina į vartojimą. Čia šis milijardas žemės savininkui tėra tik *pirkimo priemonė*; žemės savininkas paverčia pinigus atgal į vartojamąją vertę (į prekes, kurios betgi galutinai pereina į vartojimą, kurios perkamos kaip vartojamoji vertė).

Jei nagrinėjame tik šį atskirą aktą, tai jame pinigai vaidina nuomininkui tik tą vaidmenį, kurį jie, kaip pirkimo priemonė, visada vaidina pardavėjui, būtent, būti pakeistine jo prekių forma. Žemės savininkas savo milijardą pavertė javais, o nuomininkas 1 milijardo kainos javus pavertė pinigais, realizavo jų kainą. Bet jei šį aktą nagrinėsime ryšium su anksčiau cirkuliacijos aktu, tai čia pinigai pasireiškia ne kaip paprasta nuomininko prekių metamorfozė, ne kaip auksinis jo

prekių ekvivalentas. Juk milijardas pinigų tesudaro tik pusę tų 2 milijardų pinigų, kuriuos nuomininkas [423] rentos forma yra sumokėjęs žemės savininkui. Tiesa, už 1 milijardą prekių nuomininkas gauna 1 milijardą pinigais, bet *iš tikrųjų jis tokiu būdu teisperka tik tuos pinigus, kuriais yra sumokėjęs rentą žemės savininkui; kitaip tariant: žemės savininkas už milijardą, kurį yra gavęs iš nuomininko, perka iš jo 1 milijardo vertės prekes. Žemės savininkas moka nuomininkui pinigais, kuriuos yra gavęs iš nuomininko, neduodamas jam ekvivalento.*

Šis pinigų sugrįžimas nuomininkui visų pirma sąlygoja tai, kad čia pinigai, ryšium su pirmuoju aktu, nuomininkui nėra paprasta cirkuliacijos priemonė. Be to, šis pinigų sugrįžimas iš esmės skiriasi nuo jų sugrįžimo į išeities tašką, kai šis judėjimas išreiškia reprodukcijos procesą.

Pavyzdžiui: kapitalistas arba, — norint visai palikti nuošalyje tai, kas būdinga tik kapitalistinei reprodukcijai, — gamintojas avansuoja 100 sv. st., pirkdamas visam darbo laikui reikalingas žaliavas, darbo įrankius ir pragyvenimo reikmenis. Laikymės prielaidos, kad jis prijungia prie gamybos priemonių ne daugiau darbo, negu yra avansavęs pragyvenimo reikmenims, savo sau pačiam išmokėtam darbo užmokesčiui. Jei žaliavos ir t. t. = 80 sv. st., o prijungtasis darbas = 20 sv. st. (ir jo suvartoti pragyvenimo reikmenys taip pat = 20 sv. st.), tai produktas = 100 sv. st. Ir jei gamintojas savo ruožtu parduoda šį produktą, tai 100 sv. st. jam vėl sugrįžta pinigų forma — ir toliau vėl taip pat. Šis pinigų sugrįžimas į savo išeities tašką čia išreiškia ne ką kita, kaip tik nuolatinį atgaminimą. Čia yra paprasta metamorfozė $P-Pr-P$, pinigų virtimas preke ir prekės virtimas atgal pinigais. Ši paprasta prekinės ir piniginės formos kaita čia kartu yra reprodukcijos procesas. Pinigai pavirsta prekėmis — *gamybos priemonėmis* ir pragyvenimo reikmenimis; paskui šios prekės įeina į darbo procesą kaip jo elementai ir išeina iš jo kaip produktas; tuo būdu proceso rezultatas vėl yra prekė, būtent — nuo to momento, kai pagamintas produktas vėl įeina į cirkuliacijos procesą ir tuo būdu pinigų atžvilgiu vėl pasireiškia kaip prekė; pagaliau prekė vėl pavirsta pinigais, nes pagaminta prekė iš naujo gali būti išmainyta į jos gamybos elementus, tik jai prieš tai pavirtus pinigais.

Nuolatinis pinigų sugrįžimas į savo išeities tašką čia išreiškia ne tik formalų pinigų virtimą preke ir prekės virtimą pinigais — kaip tai pasireiškia paprastajame cirkuliacijos procese, arba paprastuosiuose prekių mainuose, — *bet kartu ir nuolatinį prekės atgaminimą to paties gamintojo pusėje. Mainomoji vertė (pinigai) paverčiama prekėmis, kurios įeina į vartojimą, pa-*

naudojamos kaip vartojamosios vertės, be to, įeina į atgaminamąjį, arba gamybinį, vartojimą, dėl to atkuria pradinę vertę ir vėl pavirsta *ta pačia* pinigų suma (anksčiau pateiktame pavyzdyje, kur gamintojas dirba tik savo gyvybei palaikyti). Formulė $P-Pr-P$ čia parodo, kad P ne tik formaliai pavirsta Pr , bet kad Pr iš tikrųjų suvartojama kaip vartojamoji vertė, perėina iš cirkuliacijos į vartojimą, bet tai — gamybinis vartojimas, tad vartojime prekės vertė išlieka ir yra atgaminama, o dėl to P proceso pabaigoje vėl pasirodo ir judėjime $P-Pr-P$ išlieka.

Priešingai, minėtame pinigų sugrįžime iš žemės savininko nuomininkui nėra jokio reprodukcijos proceso. Dalykas yra toks, kaip kad nuomininkas duotų žemės savininkui ženklų arba talonų 1 milijardo produktų sumai. Žemės savininkui išleidus šiuos talonus, jie sugrįžta nuomininkui, kuris juos išperka. Jei žemės savininkas sutiktų, kad pusė rentos jam iš karto būtų sumokėta in natura*, tai nebūtų jokios pinigų cirkuliacijos. Visą cirkuliaciją sudarytų vien perdavimas iš rankų į rankas, produkto perėjimas iš nuomininkų rankų į žemės savininko rankas. Bet iš pradžių nuomininkas duoda žemės savininkui vietoj prekės pinigus, o paskui žemės savininkas atgal atiduoda pinigus nuomininkui, kad gautų pačią prekę. Pinigai nuomininkui jo santykiuose su žemės savininku yra *mokėjimo priemonė*; žemės savininkui jo santykiuose su nuomininku jie yra *pirkimo priemonė*. Pirmojoje funkcijoje jie nuo nuomininko pasitraukia, antrojoje — jie jam atgal sugrįžta.

Toks pinigų sugrįžimas gamintojui turi įvykti kiekvieną kartą, kai gamintojas, užuot atidavęs dalį savo produkto, sumoka savo kreditoriams šio produkto vertę pinigais; o kaip kreditorius čia pasireiškia kiekvienas, kuris yra jo pridedamojo produkto bendrasavininkis. Paimkime pavyzdį. Visus mokesčius gamintojai sumoka pinigais. Čia pinigai jiems yra mokėjimo priemonė valstybės atžvilgiu. Valstybė perka už šiuos pinigus prekes iš gamintojų. Valstybės rankose pinigai pasidaro pirkimo priemone ir tuo būdu atgal sugrįžta gamintojams, prekėms nuo pastarųjų pasitraukiant.

Šis pinigų sugrįžimo momentas — šis savotiškas, atgaminimo neapsprendžiamas pinigų sugrįžimas — turi vykti visur, kur pajamos mainomos į kapitalą. Pinigų sugrįžimą čia sąlygoja ne atgaminimas, o vartojimas. Pajamos išmokėtos pinigais, bet jos gali būti suvartotos tik kaip prekės. Taigi iš gamintojų kaip pajamos gauti pinigai turi būti atgal sumokėti gamintojams, kad būtų galima gauti iš jų tokią pat vertės sumą prekėmis, t. y. kad būtų galima suvartoti pajamas. Pinigai, kuriais

* — natūra, natūraline forma *Red.*

sumokamos pajamos,— pavyzdžiui, renta, palūkanos arba mokesčiai,— turi bendrą mokėjimo priemonės formą. [424] {Pramonės kapitalistas pats išmoka sau savo pajamas produktu arba, pardavęs produktą, išmoka sau tą už produktą gautų pinigų dalį, kuri sudaro jo pajamas.} Laikomasi prielaidos, kad tas, kuris sumoka šias pajamas, anksčiau yra gavęs iš savo kreditoriaus dalį savo paties produkto, pavyzdžiui, nuomininkas — tuos $\frac{2}{5}$ produkto, kurie, pasak Kenės, sudaro rentą. Nuomininkas tėra tik nominalus jų savininkas, arba turi juos tik de facto*.

Taigi, norint, kad ta nuomininko produkto dalis, kuri sudaro jo sumokamą rentą, galėtų cirkuluoti tarp nuomininko ir žemės savininko, tėra reikalinga tokia pinigų suma, kuri lygi produkto vertei, nors ši vertė du kartus cirkuliuoja. Iš pradžią nuomininkas sumoka rentą pinigais; paskui žemės savininkas už tuos pačius pinigus perka produktą. Pirmasis aktas yra paprastas pinigų perdavimas, nes pinigai čia funkcionuoja tik kaip *mokėjimo priemonė*; vadinasi, laikomasi prielaidos, kad prekę, už kurią jie sumokami, mokėtojas jau turi ir jie jam tėra pirkimo priemonė, jis negauna už juos ekvivalento, — atvirkščiai, šis ekvivalentas jau iš anksto yra jo rankose. Priešingai, antruoju atveju pinigai funkcionuoja kaip pirkimo priemonė, kaip prekių cirkuliacijos priemonė. Dalykas yra toks, kaip jeigu nuomininkas už pinigus, kuriais jis sumoka rentą, iš žemės savininko išpirktų tą produkto dalį, kuri priklauso žemės savininkui. Pastarasis už tuos pačius pinigus, kuriuos yra gavęs iš nuomininko (iš tikrųjų betgi atidavusio juos be ekvivalento) vėl atperka sau produktą iš nuomininko.

Vadinasi, ta pati pinigų suma, kurią gamintojai sumoka pajamų savininkams mokėjimo priemonės forma, pajamų savininkams yra pirkimo priemonė prekėms iš gamintojų įsigyti. Tuo būdu šis dvikartinis pinigų persikėlimas, iš gamintojų rankų į pajamų savininko rankas ir iš pastarojo rankų atgal į gamintojo rankas, išreiškia tik vienkartinį prekės persikėlimą, būtent — iš gamintojo rankų į pajamų savininko rankas. Kadangi laikomasi prielaidos, kad gamintojas — dalies savo produkto atžvilgiu — yra pajamų savininko skolininkas, tai gamintojas kaip piniginę rentą iš tikrųjų atgaline data tesumoka pajamų savininkui vertę tos prekės, kurią jis, gamintojas, jau turi. Prekę yra jo rankose. Bet ji jam nepriklauso. Vadinasi, už gamintojo kaip pajamos sumokamus pinigus jis nuperka šią prekę savo nuosavybėn. Todėl prekę nepereina iš rankų į rankas. Pinigų perėjimas iš rankų į rankas teišreiškia, kad *pasikeitė nuosavybės teisė* į prekę, kuri, kaip ir anksčiau, lieka

* — faktiškai (skirtingai nuo de jure — juridškai, remiantis įstatymu). *Red.*

gamintojo rankose. Iš to kyla dvikartinis pinigų persikėlimas, tesant tik vienkartiniam prekės perėjimui iš vienu rankų į kitas. Pinigai du kartus cirkuliuoja, kad įvyktų vienkartinė prekės cirkuliacija. Bet ir jie tik vieną kartą cirkuliuoja kaip cirkuliacijos priemonė (pirkimo priemonė), o antrą kartą jie cirkuliuoja kaip mokėjimo priemonė; šios antrosios cirkuliacijos metu, kaip jau anksčiau esu nurodęs, nevyksta vienalaikis prekės ir pinigų pasikeitimas vietomis.

Iš tikrųjų, jei nuomininkas neturi pinigų, o teturi tik produktą, tai jis tegali apmokėti savo produktą, tik prieš tai pardavęs savo prekę; vadinasi, prieš tai, kai nuomininkas galės apmokėti žemės savininkui savo prekę pinigais, ši prekė jau turi išeiti savo pirmąją metamorfozę. Bet dargi atsižvelgdami į šį momentą, mes matome daugiau pinigų persikėlimų, negu prekės persikėlimų. Iš pradžių *Pr—P*: $\frac{2}{5}$ prekės parduodami ir paverčiami pinigais. Čia vyksta vienalaikis prekės ir pinigų pasikeitimas vietomis. Bet paskui tie patys pinigai, prekei nekeičiant vietos, pereina iš nuomininko rankų į žemės savininko rankas. Čia pinigai keičia vietą, prekei vietos nekeičiant. Dalykas yra toks, kaip ir tuo atveju, jei nuomininkas turėtų kompanioną. Jis gavo pinigų, bet turi juos pasidalyti su savo kompanionu. Teisingiau bus pasakius, jog, kalbant apie nagrinėjamus $\frac{2}{5}$, padėtis yra tokia, kaip kad pinigų būtų gavęs nuomininko tarnautojas. Sis tarnautojas turi perduoti juos nuomininkui, jis negali palikti jų savo kišenėje. Čia pinigų perėjimas iš vienu rankų į kitas neišreiškia jokios prekės metamorfozės, o tėra tik pinigų perdavimas iš jų betarpiško turėtojo į jų savininko rankas. Vadinasi, taip gali būti tuo atveju, kai pirmasis pinigų gavėjas tėra agentas, kuris gauna pinigų savo samdytojui. Tokiu atveju pinigai nėra dargi mokėjimo priemonė; vyksta paprastas jų perėjimas iš gavėjo, kuriam jie nepriklauso, rankų į jų savininko rankas.

Toks pinigų persikėlimas neturi absoliučiai nieko bendro su prekės metamorfoze, kaip su ja neturi nieko bendro ir tas persikėlimas, kuris įvyksta, paprastai keičiant vienus pinigų į kitus. Bet kai pinigai funkcionuoja kaip mokėjimo priemonė, tai visada numatoma, kad mokėtojas anksčiau yra gavęs tą prekę, už kurią jis vėliau sumoka. O kalbant apie nuomininką ir t. t., tai jis šios prekės *nėra gavęs*: ši prekė,— prieš ją patenkant į žemės savininko rankas,— yra nuomininko rankose ir sudaro dalį jo produkto. Tačiau *juridiškai* nuomininkas tepasidaro šios prekės savininku tik tada, kai jis perduoda žemės savininkui gautus už prekę pinigus. Pasikeičia jo teisė į prekę; o pati prekė, kaip ir anksčiau, yra jo rankose. Bet anksčiau prekė buvo jo rankose kaip *turimas* daiktas, o prekės savininkas buvo žemės savininkas.

O dabar prekė yra jo rankose kaip jo paties nuosavybė. Prekės turimos juridinės formos pakitimas, tai prekei pasiliekant tose pačiose rankose, suprantama, nesąlygoja pačios prekės perėjimo iš vieny rankų į kitas.

[3) Apie pinigų cirkuliaciją tarp kapitalisto ir darbininko]

[a) Absurdiška tezė apie darbo užmokestį kaip kapitalisto avansą darbininkui.

Buržuazinė pažiūra į pelną kaip į premiją už riziką]

[425] {Iš to, kas pasakytą, kartu matome, kokia absurdiška yra tezė, „paaiškinanti“ kapitalisto pelną tuo, kad jis avansuoja darbininkui pinigus, prieš paversdamas pinigais savo prekę.

Pirma. Kai aš perku prekę savam vartojimui, tai jokio „pelno“ aš negaunu iš tos aplinkybės, kad esu pirkėjas, o prekės savininkas — „pardavėjas“, kad mano prekė turi pinigų formą, o jo prekė dar turi pavirsti pinigais. Kapitalistas apmoka darbą, tik jį suvartojęs, o kitos prekės apmokamos prieš jas suvartojant. Tai kyla iš savotiškos jo perkamos prekės prigimties; iš tikrųjų ta prekė tik tada visiškai atitenka pirkėjui, kai ji yra suvartota. Čia pinigai pasireiškia kaip mokėjimo priemonė. Kapitalistas visada pasisavina prekę „darbas“ *anksčiau*, negu ją apmoka. Bet ta aplinkybė, kad jis perka ją, tik siekdamas gauti pelno iš to darbo produkto pardavimo, visai nėra *priežastis*, dėl kurios jis tą pelną gauna. Tai tik motyvas. Tokiu atveju štai kas tebutų: pirkdamas samdomąjį darbą, kapitalistas gauna pelną *dėl to, kad* jis nori gauti pelną iš šio darbo produkto pardavimo.

Antra. Bet, mums sakoma, kapitalistas vis dėlto pinigų forma avansuoja darbininkui tą produkto dalį, kuri jam atitenka kaip darbo užmokestis, ir tuo būdu atpalaiduoja darbininką nuo rūpesčių, rizikos ir laiko sugaišimo, o tai darbininkui būtų neišvengiama, jeigu jis pats turėtų pavirsti pinigais jam kaip darbo užmokestis priklausančią prekės dalį. Ar darbininkas neturi apmokėti kapitalistui už šiuos rūpesčius, riziką ir laiko sugaišimą? Vadinasi, ar darbininkas neturi gauti iš šio produkto mažiau, negu jam šiaip priklausytų?

Tuo būdu niekais paverčiamas visas samdomojo darbo ir kapitalo santykis ir panaikinamas ekonominis pridedamosios vertės pateisinimas. Tiesa, proceso rezultatas yra tas, kad fondas, iš kurio kapitalistas apmoka samdomąjį darbininką, iš tikrųjų tėra tik paties darbininko produktas ir tuo būdu kapitalistas ir darbininkas *faktiškai* tam tikra proporcija pasidalija produktą. Bet šis faktinis rezultatas neturi absoliučiai nieko bendro

su santoriu tarp kapitalo ir samdomojo darbo (santorio, kuriuo remiasi iš pačių prekių mainų dėsnų išplaukiantis ekonominis pridėamosios vertės pateisinimas). Kapitalistas perka ne ką kita, kaip tik laikiną disponavimą darbo jėga, ir už tai moka tik po to, kai darbo jėga jau yra veikusi, susidaiktinusi produkte. Kaip ir visur, kur pinigai veikia kaip mokėjimo priemonė, taip ir čia pirkimas ir pardavimas vyksta, prieš pirkėjui realiai perleidžiant pinigus. Bet po šio santorio, kuris yra pasibaigęs, dar prieš prasidedant tikrajam gamybos procesui, darbas jau *priklauso* kapitalistui. Jam taip pat *priklauso* visa *prekė*, kuri kaip produktas išeina iš šio proceso. Kapitalistas ją yra pagaminęs jam priklausančiomis gamybos priemonėmis ir jo pirktu, vadinasi, ir jam priklausančiu — nors dar neapmokėtu — darbu. Dalykas yra toks pat, kaip ir tuo atveju, jeigu jis nebūtų vartojęs jokio svetimo darbo prekei pagaminti.

Kapitalisto gaunamas pelnas, jo realizuojama pridėamoji vertė atsiranda kaip tik iš to, kad darbininkas jam kaip prekę yra pardavęs ne prekėje sudaiktintą darbą, o pačią savo darbo jėgą. Jei darbininkas jo atžvilgiu pasirodytų kaip prekės savininkas pirmąja prasme⁹⁸, tai kapitalistas negalėtų gauti jokio pelno, negalėtų realizuoti jokios pridėamosios vertės, nes, veikiant vertės dėsniui, yra mainomi ekvivalentai, mainomas vienodas darbo kiekis į vienodą darbo kiekį. Kapitalisto pridėamoji vertė atsiranda kaip tik iš to, kad jis iš darbininko perka ne prekę, o pačią jo darbo jėgą, kuri turi mažesnę vertę, negu jos produktas, arba, tai yra tas pat, kuri realizuojasi didesniu sudaiktinto darbo kiekiu, negu joje pačioje yra realizuota. Bet štai, pelnui pateisinti užmaskuojamas pats jo šaltinis ir atmetamas visas santoris, iš kurio jis atsiranda. Kadangi faktiškai,— jei procesas yra nenutrūkstamas,— kapitalistas temoka darbininkui tik iš paties to darbininko produkto, tad darbininkas teapmokamas tik dalimi savo paties produkto ir, vadinasi, avansavimas tėra vien tariamybė,— tai dabar mums sakoma: darbininkas yra pardavęs kapitalistui savo dalį produkto *anksčiau, negu šis produktas buvo paverstas pinigais*. (Gal būt, net anksčiau, negu produktas įgavo savybę pavirsti pinigais, nes gali atsitikti, kad nors darbininko darbas yra susidaiktinęs kokiame nors produkte, bet tuo tarpu tėra pagaminta tik dalis parduoti tinkamos prekės,— pavyzdžiui, tik dalis namo.) Esant tokiai pažiūrai, kapitalistas nustoja buvęs produkto savininkas, ir tuo panaikinamas visas procesas, kuriuo jis *nemokamai* pasisavino svetimą darbą. Išeina, kad dabar vienas kito atžvilgiu pasirodo prekių savininkai. Kapitalistas turi pinigus, o darbininkas jam parduoda ne savo darbo jėgą, o prekę, būtent tą produkto dalį, kurioje sudaiktintas jo paties darbas.

Tokiu atveju darbininkas gali pasakyti kapitalistui: „Iš šių 5 svarų, pavyzdžiui, verpalų $\frac{3}{5}$ yra pastovusis kapitalas. Jie tau priklauso. $\frac{2}{5}$, t. y. 2 svarai, atstovauja mano naujai prijungtam darbui. Vadinasi, tu turi man sumokėti už 2 svarus verpalų. Taigi sumokėk man šių 2 svarų vertę“. Tokiu atveju darbininkas įsidėtų kišenėn ne tik darbo užmokesį, bet ir pelną, trumpai tariant, visą pinigų sumą, lygią jo naujai prijungto darbo, sudaiktinto darbo, turinčio 2 svarų verpalų formą, kiekiui.

— „Bet“,— sako kapitalistas,—„argi aš nesu avansavęs pastoviojo kapitalo?“

— „Gerai“,— atsako darbininkas,—„užtat tu pasiimi 3 svarus, o man tik 2 sumoki“.

— „Bet“,— spiriasi kapitalistas,— „juk be mano medvilnės ir be mano verpsčių tu negalėtum sudaiktinti savo darbo, negalėtum verpti. Už tai tu turi atskirai sumokėti“.

— „Gerai!“ — sako darbininkas.—„Medvilnė būtų supuvusi, o verpstės būtų surūdijusios, jeigu aš jų nebūčiau suvartojęs verpimui. [426] Tiesa, tie 3 svarai verpalų, kuriuos tu pasiilakai sau, teatstovauja 5 svarų verpalų gamybos procese suvartotos tavo medvilnės ir tavo verpsčių vertei, vadinasi, šiuose verpaluose glūdinčios medvilnės ir verpsčių vertei. Bet vien tik mano darbas, suvartodamas šias gamybos priemones kaip tokias, išlaikė medvilnės ir verpsčių vertę. Už šią mano darbo jėgą, išlaikančią vertę, aš nieko iš tavęs nereikalauju, nes,— neskaitant paties verpimo, už kurį aš gaunu 2 svarus,— ji nepareikalavo iš manęs jokio papildomo darbo laiko. Tai mano darbui savybinga gamtos dovana, kuri nieko man nekainuoja, bet kuri išlaiko pastoviojo kapitalo vertę. Ir jeigu aš nieko už tai iš tavęs nereikalauju, tai ir tu neturi jokio pagrindo reikalauti iš manęs atlyginimo už tai, kad *be* verpsčių ir medvilnės aš negalėčiau verpti. Juk *be* verpimo tavo verpstės ir medvilnė nėra skatiko nebūtų vertos“.

Prie sienos priremtas kapitalistas sako: „Iš tikrųjų, 2 svarų verpalų vertė yra 2 šilingai. Jie atstovauja kaip tik tokiam tavo darbo laikui. Bet juk aš turiu tau už juos mokėti, dar prieš juos parduodamas. Gal būt, man visai nepavyks jų parduoti. Tai — rizika Nr. 1. Antra, galimas dalykas, kad aš juos parduosiu žemiau jų kainos. Tai — rizika Nr. 2. O trečia, šiaip ar taip, dar reikia gaišti laiką jiems parduoti. Argi aš turiu dėl tavęs *veltui* prisiimti abi šias rizikas ir, be to, dar gaišti laiką? Veltui nieko, išskyrus mirtį, negausi“.

— „Palauk“,— atsako darbininkas,—„kokie yra mūsų santykiai? Mes vienas kito atžvilgiu esame *prekių savininkai*, tu — *pirkėjas*, mes — *pardavėjai*, nes juk tu nori iš mūsų pirkti mums

priklausančią produkto dalį, 2 svarus, o tai, kas juose yra,— tai iš tikrųjų ne kas kita, kaip mūsų pačių sudaiktintas darbo laikas. Ir štai tu teigi, kad mes turime parduoti tau savo prekę *žemiau* jos vertės, tad tu kaip rezultatą gautum daugiau vertės prekės pavidalu, negu dabar turi pinigų pavidalu. Mūsų prekės vertė yra 2 šilingai. Tu nori už ją teduoti tik 1 šilingą, o dėl to,— kadangi viename šilinge yra tiek pat darbo laiko, kiek viename svare verpalų,— mainais gausi dvigubai didesnę vertę, negu ta, kurią pats mainais atiduodi. Priešingai, mes vietoj ekvivalento tegautume tik pusę ekvivalento, vietoj dviejų svarų verpalų ekvivalento — tik vieno svaro ekvivalentą. Ir kuo tu paremi šį reikalavimą, kuris prieštarauja vertės ir prekių mainų sutinkamai su jų vertėmis dėsniui? Kuo? Tuo, kad tu — pirkėjas, o mes — pardavėjai, kad mūsų vertė turi verpalų, prekės formą, o tavo vertė — pinigų formą, kad tam tikra vertė verpalų forma stovi priešais tokią pat vertę pinigų forma. Bet, drauguži! Juk tai — tik formos kaita, kuri teliečia tik vertės įgaunamą *išraišką*, o *vertės dydį* palieka nepasikeitusį. O gal tu laikaisi vaikiškos pažiūros, kad kiekviena prekė turi būti parduodama *žemiau* jos kainos, — t. y. žemiau tos pinigų sumos, kuri sudaro jos vertę,— dėl to, kad pinigų forma ji įgyjanti *didesnę* vertę? Bet ne, mielas, ji visai neįgyja didesnės vertės; jos vertės dydis nesikeičia, dabar jis tik pasireiškia grynai mainomosios vertės forma.

Pagalvok, drauguži, kokių nemalonumų tu pats užsitrauki! Tavo teigimas būtent yra tas, kad pardavėjas visuomet turįs parduoti *pirkėjui* prekę *žemiau* jos vertės. Iš tikrųjų, kalbant apie tave, anksčiau taip ir buvo, kai mes dar parduodavome tau ne mūsų pagamintą prekę, o pačią savo darbo jėgą. Tiesa, tu ją pirkdavai pagal jos vertę, bet patį mūsų darbą tu pirkdavai *žemiau* tos vertės, kuria jis pasireiškia. Bet palikime šį nemalonų prisiminimą. Mes, ačiū dievui, jau esame išėję iš šitos padėties, kai tu pats nutarei, kad mes jau turime parduoti tau ne savo darbo jėgą kaip prekę, o pačią prekę, kuri yra mūsų darbo produktas. Grįšime prie tų nemalonumų, kuriuos tu pats užsitrauki. Juk naujas tavo iškeltasis dėsnis, pagal kurį pardavėjas už savo prekės pavertimą pinigais moka ne savo preke, ne tiesiog mainydamas savo prekę į pinigus, o parduodamas prekę *žemiau* jos kainos,— šis dėsnis, pagal kurį pirkėjas visuomet apgauna pardavėją, jam nusuka, vienodai turi galioti kiekvieno pirkėjo ir pardavėjo atžvilgiu. Tarkime, kad mes primame tavo pasiūlymą — tačiau tik ta sąlyga, kad tu pats paklusi tavo paties išgalvotam dėsniui, būtent tam dėsniui, kad pardavėjas *veltui* turi atiduoti pirkėjui dalį savo prekės už tai, kad pastarasis paverčia pardavėjui jo prekę pinigais. Taigi

mūsų 2 svarus verpalų, kurių vertė yra 2 šilingai, tu perki už 1 šilingą, vadinasi, gauni 1 šilingo, t. y. 100%, pelną. Bet dabar, po to, kai tu iš mūsų esi pirkęs mums priklausančius 2 svarus, tavo rankose yra 5 svarai verpalų, 5 šilingų vertės. Žinoma, tu tikiesi atlikti pelningą operaciją. 5 svarai verpalų tau tekainuoja tik 4 šilingus, o tu nori parduoti juos už 5 šilingus. „Stok! — sako *tavo pirkėjas*. — Tavo 5 svarai verpalų yra prekė, o tu esi pardavėjas. Aš turiu tokią pat vertę pinigų forma, aš esu pirkėjas. Vadinasi, pagal tavo pripažintą dėsni, operacija su tavimi turi man duoti 100% pelno. Todėl tu turi parduoti man 5 svarus verpalų 50% žemiau jų vertės, t. y. už 2½ šilingo. Tad aš duodu tau 2½ šilingo, gaunu už juos 5 šilingų vertės prekę, ir tuo būdu operacija su tavimi duoda man 100% pelno, — juk kas teisinga vieno atžvilgiu, tai teisinga ir kito atžvilgiu.

Taigi tu, drauguži, pats matai, — [toliau sako darbininkas], — prie ko atveda tavo naujas dėsni; tu tik pats save apgautum, — nes nors tu valandėlei pasidarei pirkėju, bet paskui vėl būsi pardavėjas. Šiuo atveju tu kaip pardavėjas netektum daugiau, negu laimėtum kaip pirkėjas. Tu gerai pagalvok! Argi iki pagaminus 2 svarus verpalų, kuriuos tu dabar iš mūsų nori nupirkti, tu neatlikai kitų pirkimų, be kurių aplamai nebūtų tų 5 svarų verpalų, [426a] apie kuriuos čia kalbama? Argi tu prieš tai nepirkai medvilnės ir verpsčių, kurioms dabar atstovauja 3 svarai verpalų? Atliekant šiuos pirkimus, Liverpulio medvilnės prekybininkas didmenininkas ir Oldemo verpimo mašinų fabrikantas tavo atžvilgiu buvo *pardavėjai*, o tu jų atžvilgiu buvai *pirkėjas*; jie atstovavo prekėms, o tu — pinigams, — visai toks pat santykis, kuriuo mes šiuo momentu turime garbę arba nemalonumą pasirodyti vienas kito atžvilgiu. Argi sukėtasis medvilnės prekybininkas ir tavo vikrusis kolega iš Oldemo neišjuoktų tavęs, jei tu pareikalautum, kad jie *veltui* perleistų tau dalį medvilnės ir verpsčių, arba, tai tas pat, parduotų tau šias prekes žemiau jų kainos (ir jų vertės) dėl to, kad tu paverti jiems prekę į pinigus, o jie pavertė tau pinigus į prekę, kad jie — pardavėjai, o tu — pirkėjas? Juk jie nieku nerizikavo, nes jie gavo grynus pinigus, grynos, savarankiškos formos mainomąją vertę. Užtat tau — kokia rizika! Iš pradžių pagaminti iš verpsčių ir medvilnės verpalus, pakelti visą gamybos proceso riziką, o po to pagaliau dar pakelti riziką, susijusią su verpalų pardavimu, su jų pavertimu atgal į pinigus! Rizika — ar jie bus parduoti pagal jų vertę, aukščiau ar žemiau vertės. Rizika — visai jų neparduoti, visai jų nepaversti atgal į pinigus. O kalbant apie verpalus kaip tokius, tai jie tau nė kiek nerūpi. Verpalų tu nevalgai, negerai, tu negali panaudoti

jų kitaip, kaip tik parduodamas. Ir, šiaip ar taip, turi būti apmokėtas sugaištas laikas, kuris reikalingas verpalų pavertimui atgal į pinigus, įskaitant ir verpsčių bei medvilnės pavertimą atgal į pinigus! — Seni! — tau pasakytų tavo kolegos. — Nekvailiok! Nekalbėk niekų! Mums, po velnių, visai nerūpi, kaip tu galvoji panaudoti mūsų medvilnę ir mūsų verpstes! Daryk su jomis ką nori! Sudegink jas, ima jas velniai, jei tau patinka, išmesk jas šunims, bet tik sumokėk už jas! Kas per idėja! Mes tau turime dovanoti savo prekes dėl to, kad tu pasidarei medvilnės fabrikantu ir, matyt, blogai jautiesi šioje verslovininkystės šakoje, jeigu jau taip smarkiai perdedi su ja susijusią riziką ir pavojus! Mesk savo medvilnės verpyklą arba nesirodyk rinkoje su tokiomis kvailomis idėjomis!“

Į šią darbininkų kalbą kapitalistas, niekinamai šypsodamasis, atsako: „Matyt, kad jūs, neišmanėliai, girdėjote skambinant, bet nežinote, kur. Jūs kalbate apie dalykus, apie kuriuos nenusimanote. Ar jūs manote, kad aš Liverpulio sukčiui ir Oldemo apgavikui sumokėjau grynais pinigais? Dar to betrūko! Aš sumokėjau jiems vekseliais, ir Liverpulio sukčiaus medvilnė iš tikrųjų buvo perdirbta į verpalus ir parduota dar prieš sueinant jo vekselio terminui. Su jumis — visai kas kita. Jūs norite gauti grynaisiais“.

— „Puiku“, — sako darbininkai, — „ir ką Liverpulio sukčius ir Oldemo apgavikas padarė su tavo vekseliais?“

— „Ką jie su jais padarė?!“ — sako kapitalistas. — „Kvailas klausimas! Jie nunešė juos savo bankininkams, ir anie juos diskontavo!“

— „Kiek jie už tai sumokėjo bankininkui?“

— „Kiek? Dabar pinigai labai pigūs. Manau, kad jie už diskontą sumokėjo maždaug 3%; tai nereiškia 3% visos vekselio sumos, o tiek, kiek, skaitant 3% metams, tenka tam laikui, kuris lieka ligi sueinant vekselio terminui“.

— „Tuo geriau“, — sako darbininkai. — „Mokėk mums po 2 šilingus, mūsų prekės vertę, arba, sakysim, po 12 šilingų, nes mes norime, kad būtų atsiskaitoma kas savaitė, o ne kas diena. Ir atskaityk iš tos sumos palūkanas už keturiolika dienų, skaitant 3% metams“.

— „Bet šis vekselis per mažas“, — sako kapitalistas. — „Joks bankininkas jo nediskontuos“.

— „Puiku“, — atsako darbininkai, — „mūsų 100 žmonių. Vadinasi, tu turi sumokėti mums 1200 šilingų. Išduok mums už juos vekselį. Susidarys 60 sv. st., o tai visai jau ne tokia maža suma, kad tokio vekselio nebūtų galima diskontuoti. Be to, juk tu pats jį diskontuoji, ir ši suma tau neturi būti per maža, nes tai kaip tik ta pati suma, iš kurios tu, tavo žodžiais, imi

išspaudžiamą iš mūsų pelną. Atskaitymas būtų visai menkas. Ir kadangi mes tokiu atveju pilnai gautume didesnę savo produkto dalį, tai mes greitai nebebūtume reikalingi tavo diskontavimo. Aišku, mes neteiktume tau didesnio kredito, negu tas, kurį tau teikia biržos verteiva,— iš viso tik keturiolikai dienų“.

Kildinant darbo užmokestį (visiškai iškraipant tikruosius santykius) iš darbininkams priklausančios visuminio produkto vertės dalies diskontavimo — iš to, kad kapitalistas apmoka darbininkams šią dalį *pinigais* į priekį,— kapitalistas turėtų išduoti jiems labai trumpalaikius vekselius, kokius jis, pavyzdžiui, išduoda medvilnės prekybininkui didmenininkui ir t. t. Darbininkas gautų didesnę savo produkto dalį, o kapitalistas greitai nustotų buvęs kapitalistas. Iš produkto savininko jis darbininkų atžvilgiu pasidarytų tik bankininku.

Beje, jei kapitalistui iškyla rizika parduoti prekę žemiau jos [427] vertės, tai jis lygiai taip pat turi šansų parduoti ją aukščiau jos vertės. Jei produkto nepavyksta parduoti, darbininkas išmetamas į gatvę. Jei produkto kaina ilgam laikui nukrinta žemiau rinkos kainos, tai darbininko darbo užmokestis sumažinamas žemiau vidutinio lygio, ir fabrikai dirba nepilną laiką. Vadinasi, didžiausią riziką turi pakelti darbininkas.

Trečia. Niekam neateina į galvą, kad žemės nuomininkas, mokėdamas rentą pinigais, arba pramonės kapitalistas, mokėdamas palūkanas pinigais, gali atskaityti dalį priklausančios iš jų rentos arba palūkanų vien tuo pagrindu, kad jie,— kad galėtų atlikti šiuos mokėjimus,— prieš tai turi paversti savo produktą pinigais.}

**[b) Prekės, kurias darbininkas perka iš kapitalisto.
Atgaminimo neišreiškiantis pinigų sugrįžimas]**

Pinigų sugrįžimas į savo išeities tašką taip pat būna ir toje kapitalo dalyje, kuri cirkuliuoja tarp pramonės kapitalisto ir darbininko (vadinasi, toje apyvartinio kapitalo dalyje, kuri sudaro kintamąjį kapitalą). Kapitalistas išmoka darbininkui darbo užmokestį pinigais; darbininkas už šiuos pinigus perka iš kapitalisto prekes, ir tokiu būdu pinigai sugrįžta kapitalistui. (Praktikoje — kapitalisto bankininkui. Bet iš tikrųjų bankininkai atskirų kapitalistų atžvilgiu atstovauja visuminiam kapitalui, kapitalui kaip visumai, jeigu jis įgauna *pinigų* formą.) Šis pinigų sugrįžimas kaip toks neišreiškia atgaminimo. Kapitalistas už pinigus perka darbą iš darbininko, darbininkas už tuos pačius pinigus perka iš kapitalisto prekę. Tie patys pinigai iš pradžių pasireiškia kaip priemonė darbui pirkti, paskui — kaip priemonė prekei pirkti. Jų sugrįžimą kapitalistui sąlygoja tai, kad kapi-

talistas tų pačių asmenų atžvilgiu iš pradžių pasirodo kaip pirkėjas, paskui — kaip pardavėjas. Pinigai pasitraukia nuo jo kaip nuo pirkėjo ir sugrįžta jam kaip pardavėjui. Darbininkas, atvirkščiai, iš pradžių pasirodo kaip pardavėjas, paskui — kaip pirkėjas, vadinasi, iš pradžių jis gauna pinigus, o paskui juos išleidžia, kai tuo tarpu kapitalistas, priešingai darbininkui, iš pradžių išleidžia pinigus, o paskui juos atgauna.

Kapitalisto pusėje čia vyksta judėjimas $P-Pr-P$. Jis už pinigus perka prekę (darbo jėgą); šios darbo jėgos produktu (preke) jis perka pinigus, arba parduoda atgal šį produktą darbininkui, kuris anksčiau jo atžvilgiu buvo pardavėjas. Priešingai, darbininkas atstovauja cirkuliacijai $Pr-P-Pr$. Jis parduoda savo prekę (darbo jėgą) ir už ją gautais pinigais vėl atperka dalį savo paties produkto (prekės). Žinoma, būtų galima pasakyti: darbininkas parduoda prekę (darbo jėgą) už pinigus, išleidžia šiuos pinigus prekei pirkti ir paskui vėl parduoda savo darbo jėgą, tad jis taip pat atstovauja procesui $P-Pr-P$; ir kadangi pinigai nuolat cirkuliuoja ten ir atgal tarp darbininko ir kapitalisto, tai priklausomai nuo to, iš kieno pusės šis procesas nagrinėjamas, būtų galima vienodai pagrįstai pasakyti, kad darbininkas — lygiai, kaip ir kapitalistas — atstovauja judėjimui $P-Pr-P$. Tačiau pirkėjas yra kapitalistas. Proceso atnaujinimas kyla iš jo, o ne iš darbininko; o pinigų sugrįžimą kapitalistui sąlygoja tai, kad darbininkas turi pirkti pragyvenimo reikmenis. Čia, kaip ir visuose procesuose, kur $P-Pr-P$ yra cirkuliacijos forma vienoje pusėje, o $Pr-P-Pr$ — cirkuliacijos forma kitoje, pasirodo, kad mainų proceso tikslas vienai pusei yra mainomoji vertė, pinigai, todėl ir vertės didinimas, o kitai pusei — vartojamoji vertė, vartojimas. Tas pat vyksta ir pinigams sugrįžtant pirmuoju iš išnagrinėtų atvejų, kur procesas $P-Pr-P$ vyksta nuomininko pusėje, o $Pr-P-Pr$ — žemės savininko pusėje; tai yra aišku, turint galvoje, kad P , už kuriuos žemės savininkas perka prekę iš nuomininko, yra piniginė žemės rentos forma, vadinasi, jau yra $Pr-P$ rezultatas, pakeistinė forma tos produkto dalies, kuri iš esmės in natura priklauso žemės savininkui.

Šitoks procesas $P-Pr-P$, — santykiuose tarp darbininko ir kapitalisto teišreiškiantis sugrįžimą kapitalistui tų pinigų, kuriuos jis yra išleidęs darbo užmokesčiui, — kaip toks neišreiškia reprodukcijos proceso, o teišreiškia tą aplinkybę, kad pirkėjas tų pačių asmenų atžvilgiu vėl pasidaro pardavėju. Jis taip pat neišreiškia pinigų kaip kapitalo, būtent to proceso $P-Pr-P'$, kur antrasis P yra didesnė pinigų suma, negu pirmasis P , ir kur P yra savaime didėjanti vertė (kapitalas). Priešingai, tai teišreiškia formalų *tos pačios* (dažnai net mažesnės)

pinigų sumos sugrįžimą į išeities tašką. (Žinoma, čia kapitalistas suprantamas kaip kapitalistų klasė.) Vadinasi, aš buvau neteisus, pirmojoje dalyje⁹⁹ sakydamas, kad forma $P—Pr—P$ būtinai turi būti $P—Pr—P'$. Ji gali išreikšti tiktai pinigų sugrįžimo formą, ką jau esu nurodęs ten pat, aiškindamas ciklinį pinigų judėjimą į tą patį išeities tašką ta aplinkybe, kad pirkėjas vėl pasidaro pardavėju¹⁰⁰.

Bet ne dėl šio pinigų sugrįžimo kapitalistas turtėja. Pavyzdžiui, jis sumokėjo 10 šil. darbo užmokesčio. Už šiuos 10 šil. darbininkas perka iš jo prekę. Kapitalistas davė darbininkui 10 šil. kainuojančią prekę už jo darbo jėgą. Jeigu jis duotų darbininkui 10 šil. kainuojančius pragyvenimo reikmenis in natura, tai čia nebūtų jokios pinigų cirkuliacijos, vadinasi, nebūtų ir pinigų sugrįžimo. Taigi pinigų sugrįžimo reiškinys neturi nieko bendro su kapitalisto turtėjimu, kylančiu tik iš to, kad pačiame gamybos procese kapitalistas pasisavina daugiau darbo, negu yra išleidęs darbo užmokesčiui, ir kad dėl to jo produktas viršija šio produkto gamybos kaštus,— tuo tarpu kapitalisto sumokama darbininkui pinigų suma jokių būdu negali būti mažesnė, negu tas pinigų kiekis, už kurį darbininkas perka iš kapitalisto prekę. Šis formalus pinigų sugrįžimas čia neturi nieko bendro su turtėjimu, vadinasi, neišreiškia [428] P kaip kapitalo,— visiškai taip pat, kaip tuo atveju, kada rentai, palūkanoms ir mokesčiams išleisti pinigai sugrįžta žemės rentos, palūkanų ir mokesčių mokėtojui, šiame sugrįžime nėra vertės padidėjimo arba [bent] jos padengimo.

$P—Pr—P$, kai šis judėjimas yra formalus pinigų sugrįžimas kapitalistui, teišreiškia tą aplinkybę, kad kapitalisto išduota piniginė asignuotė realizuojama jo paties prekės forma.

Šio pinigų plaukimo — šio pinigų sugrįžimo į jų išeities tašką — neteisingo aiškinimo pavyzdį žiūrėk anksčiau, skyriuje apie Destiutą de Trasi¹⁰¹. Kaip antrą pavyzdį — ypač taikant pinigų cirkuliacijai tarp darbininko ir kapitalisto — vėliau reikia pacituoti Brėjų¹⁰². Pagaliau, kalbant apie pinigus skolinantį kapitalistą, nurodyti Prudoną¹⁰³.

Si sugrįžimo proceso $P—Pr—P$ forma esti visur, kur pirkėjas vėl pasidaro pardavėju, vadinasi, visose prekybinio kapitalo operacijose, nes čia visi pirkliai perka vienas iš kito, turėdami tikslą parduoti, ir parduoda, turėdami tikslą pirkti. Galimas dalykas, kad pirkėjas — P — negali parduoti prekės, pavyzdžiui, ryžių, brangiau, negu yra pirkęs; jis, gal būt, turi parduoti prekę net žemiau jos kainos. Tokiu atveju tebtų tik paprastas pinigų sugrįžimas, nes pirkimas pavirsta pardavimu, pinigams nepasireiškiant savaime didėjančia verte, kapitalu.

Tas pat vyksta, pavyzdžiui, mainant pastovųjį kapitalą. Mašinų gamintojas perka geležį iš geležies gamintojo ir parduoda jam mašiną. Šiuo atveju pinigai sugrįžta mašinų gamintojui. Jie buvo išleisti kaip pirkimo priemonė geležiai įsigyti. Po to jie geležies gamintojui yra pirkimo priemonė mašinai įsigyti ir tuo būdu sugrįžta mašinų gamintojui. Už atiduotus pinigus mašinų gamintojas gavo geležies, už gautus pinigus jis atidavė mašiną. Čia tas pats pinigų kiekis įgalino cirkuliuoti dukart didesnę vertę. Pavyzdžiui, už 1000 sv. st. mašinų gamintojas perko geležies; už tuos pačius 1000 sv. st. geležies gamintojas perka mašinų. Geležies ir mašinų vertė kartu sudaro 2000 sv. st. Bet tokiu atveju judėjime turi būti 3000 sv. st.: už 1000 sv. st.— pinigų, už 1000 sv. st.— mašinų ir už 1000 sv. st.— geležies. Jei kapitalistai mainytų in natura, tai prekės pereinų iš rankų į rankas, nė fatingui necirkuliuojant.

Tas pat vyksta ir tuo atveju, kai kapitalistai tarpusavyje atsiskaito ir pinigai jiems yra mokėjimo priemonė. Jei cirkuliuoja popieriniai pinigai arba kredito pinigai (banknotai), tai padėtis tik vienu atžvilgiu tepasikeičia. Šiuo atveju dar yra 1000 sv. st. banknotais, bet jie neturi „vidinės vertės“. Šiaip ar taip, ir čia yra 3000 sv. st.: 1000 sv. st. geležies forma, 1000 sv. st. mašinų forma ir 1000 sv. st. banknotų forma. Bet šie 3000 sv. st. yra, kaip ir pirmuoju atveju, tik dėl to, kad mašinų gamintojas turėjo 2000 sv. st.: už 1000 sv. st.— mašinų ir už 1000 sv. st. (auksu ir sidabru arba banknotais) — pinigų. Abiem atvejais geležies gamintojas tik gražina šiuos pastaruosius (t. y. pinigus) mašinų gamintojui, nes geležies gamintojas apamai tik dėl to juos yra gavęs, kad mašinų gamintojas, kaip pirkėjas, tiesiogiai nepasidarė vėl pardavėju: pirmąją prekę, geležį, jis apmokėjo ne preke, o pinigais. O kai jis apmoka ją preke, t. y. parduoda savo prekę geležies gamintojui, pastarasis gražina jam pinigus, nes du kartus nėra mokama, vieną kartą pinigais ir antrą kartą preke.

Abiem atvejais auksas arba banknotas atstovauja pakeistinei formai tos prekės, kurią anksčiau buvo pirkęs mašinų gamintojas, arba tos prekės, kurią po to jo kontrahentas iš jo buvo pirkęs; arba jie atstovauja tokiai prekei, kuri, nors nebuvo pirktą, vis dėlto buvo paversta pinigais, kaip kad būna, žemės savininkui gaunant pajamas (jo protėviai ir t. t.)¹⁰⁴. Vadinas, čia pinigų sugrįžimas teisriškia tą aplinkybę, kad tas, kuris, sumokėdamas už prekę pinigus, paleido juos į cirkuliaciją, atsiima juos iš ten, parduodamas kitą prekę, kurią jis paleidžia į cirkuliaciją.

Tie patys 1000 sv. st., apie kuriuos ką tik buvo kalbama, galėjo, cirkuliuodami tarp kapitalistų, per vieną dieną pereiti

keturiasdešimt, penkiasdešimt rankų, ir tai tebutų tik kapitalo perėjimas iš vienu rankų į kitas. Mašina pereitų geležies gamintojui, geležis — valstiečiui, grūdai — krakmolo arba spirito fabrikantui, ir t. t. Galiausiai 1000 sv. st. vėl galėtų atsidurti mašinų gamintojo rankose, iš jo pereiti geležies gamintojui ir t. t. Ir tuo būdu su šių 1000 sv. st. pagalba cirkuliuotų daugiau kaip 40 000 sv. st. kapitalas, ir pinigai nuolat galėtų sugrįžti tam, kuris pirmas yra paleidęs juos į cirkuliaciją. Dalis už šiuos 40 000 sv. st. gauto pelno pavirsta palūkanomis, kurias sumoka įvairūs kapitalistai, pavyzdžiui, mašinų gamintojas sumoka tam asmeniui, kuris jam yra davęs 1000 sv. st. paskolą, geležies gamintojas — tam, kuris jam yra paskolinęs 1000 sv. st., kuriuos jis jau seniai išleido angliai ir t. t. arba darbo užmokesčiui, ir t. t. Iš to p. Prudonas daro išvadą, kad šis 1000 sv. st. duoda *visą* už 40 000 sv. st. gaunamą *palūkanų sumą*. Tuo būdu, jei palūkanų norma būtų 5%, tai palūkanų suma būtų 2000 sv. st. Laikydamasis tokios prielaidos, jis teisingai apskaičiuoja, kad 1000 sv. st. davė 200%. Toks yra tasai išgarsėjęs politinės ekonomijos kritikas!*

Bet nors pinigų cirkuliaciją tarp kapitalisto ir darbininko sudarantis procesas $P-Pr-P$, kaip toks, neišreiškia jokie reprodukcijos akto, vis dėlto nuolatinis šio proceso kartojimasis, pinigų grįžimo nenutrūkstamumas nurodo į reprodukciją. Joks pirkėjas aplamai negali nuolat pasireikšti kaip pardavėjas, jeigu jis savo parduodamų prekių neatgamina. Tiesa, tai galioja, kalbant apie visus tuos, kurie gyvena ne iš rentos, palūkanų arba mokesčių. Bet, kalbant apie vieną kontrahentą, visuomet, aktui pasibaigus, vyksta pinigų sugrįžimas $P-Pr-P$, kaip kad turint galvoje kapitalisto santykį su darbininku arba su žemės savininku arba su rentininku (kalbant apie du pastaruosius, tebūna tik pinigų sugrįžimas). O turint galvoje kitą kontrahentą, procesas pasibaigia prekės pirkimu, t. y. vyksta procesas $Pr-P-Pr$, kaip kad būna tuo atveju, kai kalbama apie darbininką.

* [437] Anksčiau nurodytoje Prudono veikalo vietoje sakoma:

„Pagal labiausiai informuotus autorius ipotekinių skolų suma yra 12 milijardų, pagal kitus autorius — 16 milijardų; skola pagal paprastuosius vekselius — ne mažiau kaip 6 milijardai, pagal komanditinius indėlius — apie 2 milijardus, valstybės skola — 8 milijardai; iš viso 28 milijardai. Reikia turėti galvoje, kad visos šios skolos susidaro iš piniginių sumų, kurios paskolintos, arba laikomos paskolintomis, už 4, 5, 6, 8, 12 ir net 15 procentų palūkanų normą. Pirmosioms trims šių skolų kategorijoms aš imu vidutinę 6 procentų normą; skaičiuojant 20-čiai milijardų, tai duoda 1 mlrd. 200 mln. Prie jų reikia pridėti palūkanas už valstybės skolą, apie 400 mln. Iš viso — 1 mlrd. 600 mln. metinių palūkanų už 1 milijardo kapitalą“ (p. 152). Vadinasi, 160%. Mat, „grynųjų pinigų suma, kuri, — aš nenoriu pasakyti: aplamai yra Prancūzijoje, bet kuri joje cirkuliuoja, įskaitant ir Banko kasoje esančią sumą, — labiausiai paplitusiu vertinimu, neviršija 1 milijardo“ (p. 151). „Mainams pasibaigus, pinigai vėl pasidaro laisvi ir todėl vėl gali būti paskolinti... Iš to fakto, kad piniginis kapitalas, atlikęs eilę mainų aktų, nuolat sugrįžta į savo šaltinį, išeina, kad kiekvienas tų pačių rankų atliekamas šių pinigų skolinimas visada duoda pelną tam pačiam asmeniui“ (p. 153—154). „Gratuité du Crédit. Discussion centre M. F. Bastiat et M. Proudhon“, Paris, 1350. ¹⁰⁵ [437]

Šį procesą darbininkas nuolat atnaujina. Inicijatyva visuomet priklauso jam kaip pardavėjui, o ne kaip pirkėjui. Tas pat galioja, kalbant apie visą pinigų cirkuliaciją, [429] kuri tereiškia tik pajamų išleidimą. Pavyzdžiui, pats kapitalistas per metus suvartoja tam tikrą produktų kiekį. Jis yra pavertęs savo prekes pinigais, kad išleistų šiuos pinigus pirkti tokioms prekėms, kurias jis ketina galutinai suvartoti. Čia vyksta $Pr-P-Pr$ ir nėra pinigų sugrįžimo kapitalistui, bet pinigai sugrįžta pardavėjui (pavyzdžiui, krautuvininkui), kurio kapitalas padengiamas dėl to, kad kapitalistas išleidžia savo pajamas.

Bet mes taip pat esame matę, kad vyksta pajamų mainai į pajamas, pajamų cirkuliacija. Mėsinkininkas perka duoną iš kepėjo, kepėjas perka mėsą iš mėsिनinko; abu suvartoja savo pajamas. Mėsिनinkas neapmoka mėsos, kurią jis pats suvalgo, ir kepėjas neapmoka duonos, kurią jis pats suvalgo. Šią pajamų dalį kiekvienas iš jų suvartoja in natura. Tačiau yra galimas dalykas, kad mėsa, kurią kepėjas perka iš mėsिनinko, pastarajam padengia ne kapitalą, o pajamas, t. y. tam tikrą jo parduotos mėsos dalį, sudarančią ne šiaip jo pelną, o kaip tik tą jo pelno dalį, kurią jis pats ketina suvartoti kaip pajamas. Duona, kurią mėsिनinkas perka iš kepėjo, mėsिनinkui taip pat yra jo pajamų išleidimas. Atsiskaitydami vienas arba kitas turi sumokėti tik balanso skirtumą. Subalansuota jų tarpusavio pirkimų ir pardavimų dalis neįeina į pinigų cirkuliaciją. Bet tarkime, kad kepėjas turi mokėti balansinį skirtumą ir kad šis skirtumas sudaro mėsिनinko pajamas. Tokiu atveju mėsिनinkas išleis kepėjo pinigus kitiems vartojimo reikmenims įsigyti. Tarkime, kad tai bus 10 sv. st., kuriuos jis sumoka siuvėjui. Jei šie 10 sv. st. sudaro siuvėjo pajamas, tai jis tokiu pat būdu juos išleis. Jis savo ruožtu pirs už juos duoną ir t. t. Tuo būdu pinigai sugrįžta kepėjui, bet jie padengia jam nebe pajamas, o kapitalą.

Dar gali būti iškeltas toks klausimas: tame procese $P-Pr-P$, kurį atlieka kapitalistas ir kuris pavaizduoja savaime didėjančią vertę, kapitalistas paima iš cirkuliacijos daugiau pinigų, negu į ją yra paleidęs. (Kaip tik to iš tikrųjų siekė lobių sudarytojas, bet jis to nepasiekė. Mat, jis aukso ir sidabro forma paima iš cirkuliacijos ne daugiau vertės, negu jis prekių forma į ją yra paleidęs. Jis dabar turi didesnę vertę pinigų forma, o anksčiau turėjo didesnę vertę prekių forma.) Tarkime, kad kapitalistui visi jo prekių gamybos kaštai sudaro 1000 sv. st. Jis parduoda savo prekes už 1200 sv. st., nes dabar šiose prekėse yra 20%, arba $\frac{1}{5}$, neapmokėto darbo, kurį jis parduoda, nors jo nėra apmokėjęs. Tad kaip yra galima, kad visi kapitalistai, pramonės kapitalistų klasė, nuolat paimtų iš

cirkuliacijos daugiau pinigų, negu į ją yra paleidę? Antra vertus, galima pasakyti, kad kapitalistas nuolat paleidžia į cirkuliaciją daugiau, negu iš jos paima. Jis turėjo apmokėti savo pagrindinį kapitalą. Bet kapitalistas parduoda jį, tik jį suvartodamas, tik dalimis. Visas įeidamas į prekės gamybos procesą, pagrindinis kapitalas visuomet tik žymiai mažesne dalimi tejeina į prekės *vertę*. Jei pagrindinio kapitalo cirkuliacijos periodas yra 10 metų, tai kasmet į prekę tejeina tik $\frac{1}{10}$ šio kapitalo, o likusios $\frac{9}{10}$ į pinigų cirkuliaciją nejeina, nes šios $\frac{9}{10}$ iš viso prekių forma į cirkuliaciją nejeina. Tai vienas klausimas.

Šią problemą mes nagrinėsime vėliau¹⁰⁶, o tuo tarpu grįšime prie Kenės.

Bet prieš tai — dar vienu klausimu. Banknotų sugrįžimas į banką, kuris diskontuoja vekselius arba taip pat išduoda paskolas banknotais, yra visai kitoks reiškinys, negu lig šiol išnagrinėtieji pinigų sugrįžimai. Šiuo atveju iš anksto numatomas prekių pavirtimas į pinigus. Prekę įgauna pinigų formą dar prieš ją pardavus, gal būt, net prieš ją pagaminus. Bet galimas dalykas, kad ji jau parduota (paimant vekselį). *Siaip ar taip*, ji dar *neapmokėta*, dar nepaversta atgal į pinigus. Tuo būdu šis pavirtimas į pinigus ir vienu, ir kitu atveju iš anksto numatomas. Kai tik prekę parduota (arba *numatoma* esant parduota), pinigai sugrįžta į banką — arba kaip jo paties banknotai, kurie tokiu atveju sugrįžta iš cirkuliacijos; arba kaip svetimi banknotai, kurie tokiu atveju mainomi į jo paties banknotus (tarp bankininkų), tad ir vieni, ir kiti banknotai išimami iš cirkuliacijos, sugrįžta į savo išeities tašką; arba kaip auksas ir sidabras. Jei tas auksas ir sidabras panaudojamas trečiųjų asmenų rankose esantiems banknotams iškeisti, tai banknotai sugrįžta į banką. Jei banknotai nepateikiami keitimui, tai cirkuliacijoje esantis auksas ir sidabras sumažėja tokiu kiekiu, kuris dabar vietoj banknotų guli banko sandėliuose.

Visais šiais atvejais procesas yra toks:

Pinigų buvimas (prekės pavirtimas į pinigus) iš anksto buvo numatytas. O kai prekę iš tikrųjų pavirsta į pinigus, ji į juos antrą kartą pavirsta. Bet šis antrasis piniginis prekės buvimas sugrįžta į išeities tašką, jis panaikina, padengia pirmąjį jos piniginį buvimą, iš cirkuliacijos sugrįžta į banką. Galimas dalykas, kad šis antrasis piniginis prekės buvimas pasireiškia *ta pačia, visiškai identiška* banknotų mase, kuria buvo pasireiškęs pirmasis jos piniginis buvimas. Pavyzdžiui, verpalų fabrikantui buvo diskontuotas vekselis. Vekselį jis yra gavęs iš audėjo. Gautais 1000 sv. st. verpalų fabrikantas sumokėjo už anglį, medvilnę ir t. t. Įvairūs asmenys, per kurių rankas eina šie banknotai, mokant už jų prekes, galiausiai išleidžia juos audek-

lui pirkti, ir tuo būdu banknotai patenka audėjui, kuris vekselio termino suėjimo dieną apmoka jį verpėjui tais pačiais banknotais, o verpėjas gražina juos bankui. Visai nėra reikalo, kad antrasis (pomirtinis) prekės pavirtimas į pinigus — po jos iš anksto numatyto pavirtimo į pinigus — [430] vyktų panaudojant kitus pinigus, negu pirmasis pavirtimas. Ir tuo būdu atrodo, kad verpėjas iš tikrųjų nieko nėra gavęs, nes pradžioje jis pasiskolino banknotus, o procesas pasibaigia tuo, kad verpėjas juos atgauna ir sugražina juos išleidusiam bankui. Bet iš tikrųjų tas pats banknotas per tą laiką buvo cirkuliacijos priemonė ir mokėjimo priemonė, ir verpėjas juo iš dalies mokėjo savo skolas, iš dalies pirkto už jį verpalams atgaminti reikalingas prekes ir tuo būdu gavo išnaudojant darbininką sukurtą pridėdamąją vertę, kurios dalį jis dabar gali išmokėti bankui. Be to — taip pat pinigais, nes jam sugrįžta daugiau pinigų, negu jis yra išleidęs, avansavęs, sunaudojęs. Kuriuo būdu? Tai ir vėl susiję su tuo klausimu, kurio nagrinėjimą mes esame atidėję¹⁰⁷.

[4) Cirkuliacija tarp nuomininkų ir pramonininkų pagal „Ekonominę lentelę“]

Taigi grįžtame prie Kenės. Pradedame nagrinėti trečiąjį ir ketvirtąjį cirkuliacijos aktą.

P (žemės savininkas) perka už 1 milijardą pramoninių prekių iš *S*¹⁰⁸ („nevaisinga“ klasė, pramonininkai; lentelėje — linija *a—c*¹⁰⁹). Čia pinigai, 1 milijardas, verčia cirkuliuoti prekes tokiai pat sumai. {Taip yra dėl to, kad šiuo atveju vyksta vienkartiniai mainai. Jei *P* pirktų iš *S* prekes dalimis ir lygiai taip pat dalimis gautų savo rentą iš *F* (nuomininko), tai 1 milijardo vertės pramonines prekes būtų galima nupirkti, panaudojant, pavyzdžiui, 100 mln. Mat, *P* perka už 100 mln. pramoninių prekių iš *S*, *S* perka už 100 mln. maisto produktų iš *F*, o *F* moka 100 mln. rentos žemės savininkui *P*; ir jeigu tai pasikartotų 10 kartų, tai iš pramonininko *S* žemės savininkui *P* ir iš nuomininko *F* pramonininkui *S* pereitų prekės 100 mln. × 10 sumai, o iš nuomininko *F* žemės savininkui *P* pereitų 100 mln. × 10 dydžio renta. Tokiu atveju visa cirkuliacija įvyktų, panaudojant 100 mln. Bet jei *F* iš karto sumoka visą rentą, tai iš *S* rankose esančio 1 milijardo ir iš nuomininkui *F* sugrįžtančio 1 milijardo dalis galėtų gulėti skrynioje, o dalis — cirkuliuoti.} 1 milijardo vertės prekės dabar perėjo iš pramonininko *S* žemės savininkui *P*, ir, atvirkščiai, 1 milijardas pinigų perėjo iš žemės savininko *P* pramonininkui *S*. Tai — paprastoji cirkuliacija. Pinigai ir prekė tik priešingomis kryptimis

pereina iš vienu rankų į kitas. Bet, be 1 milijardo vertės maisto produktų, kuriuos nuomininkas yra pardavęs žemės savininkui P ir kurie tuo būdu perėjo į vartojimą, į vartojimą dar perėjo 1 milijardo vertės pramoninės prekės, kurias S yra pardavęs P . Reikia pažymėti, kad šios prekės jau buvo iki naujojo derliaus (kitaip P negalėtų jų pirkti mainais už naujojo derliaus produktą).

Dabar S savo ruožtu už 1 milijardą perka iš F maisto produktų. Tuo būdu dabar dar *vienas penktadalis bendrojo produkto* yra perėjęs iš cirkuliacijos į vartojimą. Santykiuose tarp S ir F šis vienas milijardas atlieka cirkuliacijos priemonės funkciją. Bet kartu čia pasirodo du reiškiniai, kurių mes nematome veikiant procese tarp S ir P . Šiame procese S vėl yra pavertęs pinigais dalį savo produkto, būtent 1 milijardo vertės pramonines prekes. O mainydamas su F , jis vėl paverčia pinigus maisto produktais,— o tai pagal Kenė reiškia: darbo užmokesčiu,— vadinasi, padengia jais darbo užmokesčiui išleistą ir suvartotą savo kapitalą. Šis 1 milijardo pavertimas atgal į pragyvenimo reikmenis, kalbant apie P , išreiškia vien vartojimą, o kalbant apie S — gamybinį vartojimą, atgaminimą, nes S vėl paverčia dalį savo prekių į vieną iš jų gamybos elementų — į pragyvenimo reikmenis. Tuo būdu viena iš šių prekių metamorfozių, jos pavirtimas atgal iš pinigų į prekę, čia kartu išreiškia jos *tikrosios*, o ne tik *formaliosios*, metamorfozės pradžią, jos atgaminimo pradžią, jos pavirtimo atgal į jos pačios gamybos elementus pradžią. Kartu čia įvyksta ir kapitalo metamorfozė. Priešingai, turint galvoje P , įvyksta tik pajamų pavirtimas iš pinigų formos į prekių formą. Tai išreiškia tik vartojimą.

Antra, kai S perka iš F už 1 milijardą maisto produktų, nuomininkui F sugrįžta antrasis milijardas, kuriuo jis pinigine forma yra sumokėjęs rentą žemės savininkui P . Bet tas milijardas tik dėl to jam sugrįžta, kad jis vėl paima jį iš cirkuliacijos, išperka tuos pinigus 1 milijardo vertės prekių ekvivalentu. Tai tas pat, kaip ir tuo atveju, jei žemės savininkas pirktų iš jo už 1 milijardą (neskaitant pirmojo milijardo) maisto produktų, t. y. antrąją savo piniginės rentos pusę priimtų iš nuomininko prekių forma, ir paskui išmainytų šias prekes į pramoninko S prekes. S prekių forma teišieško žemės savininkui P antrąją pusę tų dviejų milijardų, kuriuos F yra sumokėjęs P pinigais. Jei būtų sumokama in natura, tai F duotų P už 2 milijardus maisto produktų, iš kurių P 1 milijardą pats suvartotų, o kitą milijardą išmainytų su S į jo pramonines prekes. Tokiu atveju teįvyktų štai kas: 1) 2 milijardų vertės maisto produktų perdavimas iš nuomininko F žemės savininkui P ; 2) mainų

prekyba tarp P ir S , pirmajam mainant 1 milijardo vertės maisto produktus į 1 milijardo vertės pramonines prekes, o antramajam — atvirkščiai.

Vietoj to įvyko šie keturi aktai: [431] 1) 2 milijardų pinigų perdavimas iš nuomininko F žemės savininkui P ; 2) P perka už 1 milijardą maisto produktų iš F ; pinigai sugrįžta nuomininkui F , yra cirkuliacijos priemonė; 3) P perka pinigais už 1 milijardą pramoninių prekių iš S ; pinigai funkcionuoja kaip cirkuliacijos priemonė, pereina iš vienu rankų į kitas prekių judėjimui priešinga kryptimi; 4) S perka pinigais už šį milijardą maisto produktų iš F ; pinigai funkcionuoja kaip cirkuliacijos priemonė. Kartu jie pramonininkui S cirkuliuoja kaip kapitalas. Jie sugrįžta nuomininkui F , nes dabar iš jo yra išieškotas antrasis milijardas maisto produktų, kuriam žemės savininkas iš jo turėjo asiguotę. Bet pinigai sugrįžta nuomininkui F ne tiesiai iš žemės savininko, o tik po to, kai jie yra buvę cirkuliacijos priemonė tarp P ir S , po to, kai jie, dar neišieškojus iš F už milijardą maisto produktų, yra nusinešę savo kelyje už 1 milijardą pramoninių prekių ir yra perdavę jas iš pramonininko žemės savininkui. Jo prekių pavirtimas pinigais (mainant su žemės savininku), kaip ir vėlesnis pinigų pavirtimas maisto produktais (mainant su nuomininku), kalbant apie S , yra metamorfozė jo kapitalo, kuris iš pradžių įgauna pinigų formą, o paskui kapitalo atgaminimui reikalingų sudėtinių elementų formą.

Vadinasi, ligšiolinių keturių cirkuliacijos aktų rezultatas yra toks: žemės savininkas yra išleidęs savo pajamas, pusę — maisto produktams, o kitą pusę — pramoninėms prekėms. Tuo būdu yra išleisti 2 milijardai, kuriuos jis yra gavęs kaip piniginę rentą. Pusė šios sumos iš jo yra grįžusi nuomininkui betarpiškai, kita pusė — netiesiogiai, per S . Bet S yra atsipalaidavęs nuo dalies savo pagamintų prekių ir yra padengęs ją maisto produktais, vadinasi, vienu iš atgaminimo elementų. Šiais procesais užsibaigia cirkuliacija, jeigu joje figūruoja žemės savininkas. Bet iš cirkuliacijos yra perėję į vartojimą (iš dalies į neproduktyvų, iš dalies į gamybinį, kadangi žemės savininkas savo pajamomis iš dalies yra padengęs S kapitalą): 1) už 1 milijardą maisto produktų (naujojo derliaus produktas); 2) už 1 milijardą pramoninių prekių (praėjusių metų derliaus produktas); 3) už 1 milijardą maisto produktų, įeinančių į atgaminimą, t. y. į gamybą tų prekių, kurias S ateinančiais metais turės išmainyti į pusę žemės savininko rentos.

2 milijardai pinigų vėl yra nuomininko rankose. Dabar jis perka iš S už 1 milijardą prekių savo „kasmetiniams ir pradiniam avansams“ padengti, kadangi jie iš dalies susideda iš

darbo įrankių ir t. t., iš dalies — iš kitų gamyboje suvartojamų pramoninių prekių. Tai — paprastas cirkuliacijos procesas. Tuo būdu 1 milijardas pereina į S rankas, o antroji jo kaip prekė egzistuojančio produkto pusė pavirsta pinigais. Abiejose pusėse įvyksta kapitalo metamorfozė. Nuomininko 1 milijardas pavirsta atgal į reprodukcijos procesui reikalingus gamybos elementus. Pagamintos S prekės pavirsta atgal į pinigus, išėina tą *formaliąją* metamorfozę iš prekės į pinigus, be kurios kapitalas negali pavirsti atgal į savo gamybos elementus, vadinasi, negali būti atgaminamas. Tai penktasis cirkuliacijos procesas. Iš cirkuliacijos pereina į atgaminamąjį vartojimą 1 milijardo vertės pramoninės prekės (praėjusių metų derliaus produktas) $(a' - b')$ ¹¹⁰.

Pagaliau S paverčia atgal 1 milijardą pinigų, kurių formą dabar turi pusė jo prekių, į kitą šių prekių gamybos sąlygų pusę, — į žaliavas ir t. t. $(a'' - b'')$. Tai — paprastoji cirkuliacija. Pramonininkui S tai kartu yra jo kapitalo metamorfozė į atgaminimui tinkamą formą, o nuomininkui F — jo produkto pavirtimas atgal į pinigus. Dabar iš cirkuliacijos pereina į vartojimą paskutinis „bendrojo produkto“ pentadalis.

Taigi: $\frac{1}{5}$ įeina nuomininkui į reprodukcijos procesą ir neįeina į cirkuliaciją; $\frac{1}{5}$ suvartoja žemės savininkas; iš viso — $\frac{2}{5}$; $\frac{2}{5}$ gauna S ; kartu paėmus — $\frac{4}{5}$ ¹¹¹.

Šitame skaičiavime yra aiški spraga. Matyt, Kenė skaičiuoja šitaip: F atiduoda P už 1 milijardą ($\frac{1}{5}$) maisto produktų (linija $a - b$). 1 milijardo vertės žaliavomis jis padengia S kapitalą $(a'' - b'')$. 1 milijardo vertės maisto produktai pramonininkui S sudaro darbo užmokestį, kurio vertę jis prijungia prie prekių ir kuri sudaro šio prijungimo procese jo suvartojamų maisto produktų vertę $(c - d)$. O 1 milijardas lieka reprodukcijos procese (a') ir neįeina į cirkuliaciją. Pagaliau 1 milijardo vertės produktas padengia „avansus“ $(a' - b')$. Bet Kenė išleidžia iš akių, kad S už šias 1 milijardo vertės pramonines prekes neperka iš nuomininko nei maisto produktų, nei žaliavų, o tik, atsiskaitydamas su nuomininku, sugrąžina jam jo paties pinigus. Juk Kenė iš pat pradžių remiasi prielaida, kad nuomininkas, be savo bendrojo produkto, dar turi 2 milijardus pinigais ir kad tai aplanai yra tas fondas, iš kurio semiami cirkuliacijai reikalingi pinigai.

Be to, Kenė užmiršta, kad, be šių 5 milijardų bendrojo produkto, dar yra 2 milijardai bendrojo produkto, kurie turi prieš naująjį derlių pagamintų pramoninių prekių formą. Mat, 5 milijardai teatstovauja visai metinei nuomininkų produkcijai, [432] visam nuomininkų surinktą derliui, bet jokių būdu ne

pramonės bendrajam produktui, kurio atgaminamieji elementai turi būti iš šio derliaus padengiami.

Taigi yra: 1) 2 milijardai pinigų nuomininko pusėje; 2) 5 milijardai žemės bendrojo produkto; 3) 2 milijardai vertės pramoninių prekių forma. Vadinasi, 2 milijardai pinigais ir 7 milijardai produktais (žemės ūkio ir pramonės). Cirkuliacijos procesas glaustai gali būti pavaizduotas šitaip (F — nuomininkas, P — žemės savininkas, S — pramonininkas, nevaisinga klasė):

F — sumoka P 2 milijardus rentos pinigais, o P perka iš F už 1 milijardą maisto produktų. Tuo būdu realizuojamas penktadalis nuomininko bendrojo produkto. Kartu jam sugrįžta 1 milijardas pinigų. Toliau P už vieną milijardą perka prekių iš S . Šitaip realizuojama pusė S bendrojo produkto. Jis už ją gauna 1 milijardą pinigais. Už šiuos pinigus jis perka iš F 1 milijardo vertės maisto produktų. Tuo būdu S padengia pusę savo kapitalo atgaminimo elementų. Šitaip realizuojamas dar vienas penktadalis nuomininko bendrojo produkto. Kartu nuomininko rankose vėl yra 2 milijardai pinigų, o tai sudaro kainą tų 2 milijardų vertės maisto produktų, kuriuos jis yra pardavęs P ir S . Paskui F už 1 milijardą perka prekių iš S pusei savo „avansų“ padengti. Tuo būdu realizuojama antroji pramonininko bendrojo produkto pusė. Pagaliau S už paskutinį milijardą pinigais perka žaliavų iš nuomininko,— tuo būdu realizuojamas trečiasis nuomininko bendrojo produkto penktadalis, padengiama antroji S kapitalo atgaminimo elementų pusė, o 1 milijardas sugrįžta nuomininkui. Pastarojo rankose vėl yra 2 milijardai, o tai yra normalus dalykas, nes Kenė laiko nuomininką kapitalistu, kurio atžvilgiu P tėra pajamų gavėjas, o S — darbo užmokesčio gavėjas. Jei nuomininkas mokėtų P ir S tiesiog savo produktu, tai jis pinigų visai neišleistų. Bet kadangi jis juos išleidžia, tai P ir S perka jo produktą už šiuos pinigus, ir pinigai jam atgal sugrįžta. Tai — tas formalus pinigų sugrįžimas pramoniniam kapitalistui, kuris kaip pirkėjas pradeda visą operaciją ir paskui ją užbaigia. Toliau, nuomininko „avansus“ padengiantis jo bendrojo produkto penktadalis priklauso atgaminimui. Biečia realizuoti tą penktadalį, kuris susideda iš maisto produktų, neįeinančių į cirkuliaciją.

[5) Prekių cirkuliacija ir pinigų cirkuliacija „Ekonominėje lentelėje“.

[Vairūs pinigų sugrįžimo į išeities tašką atvejai]

S perka iš nuomininko už 1 milijardą maisto produktų ir už 1 milijardą žaliavų, o F , atvirkščiai, perka iš S tik už 1 milijardą prekių savo „avansams“ padengti. Tuo būdu S turi

sumokėti balansinį 1 milijardo skirtumą, kurį jis galiausiai sumoka iš P gautu milijardu. Šį 1 milijardo *mokėjimą* nuomininkui F Kenė, matyt, supainioja su 1 milijardo vertės produkto *pirkimu* iš jo. Apie tai, kaip šį momentą vaizdavosi Kenė, reikia pasižiūrėti abato Bodo paaiškinimus¹¹².

Iš tikrųjų (pagal mūsų skaičiavimą), 2 milijardai tebuvo panaudoti: 1) 2 milijardų sumos rentai pinigais sumokėti, 2) nuomininko 3 milijardų vertės bendrojo produkto (būtent, žemės savininkui P atitenkančių 1 milijardo vertės maisto produktų ir pramonininkui S atitenkančių 2 milijardų vertės maisto produktų ir žaliavų) cirkuliacijai ir pramonininko S 2 milijardų vertės bendrojo produkto (iš jų už 1 milijardą — žemės savininkui P , jo vartojimui, ir už 1 milijardą — nuomininkui F , kuris šiuos produktus suvartoja atgaminimui) cirkuliacijai.

Atlikdamas paskutinį pirkimą ($a''-b''$), S , perkantis žaliavas iš F , už prekes savo ruožtu moka jam pinigais.

[433] Taigi dar kartą:

S yra gavęs iš P 1 milijardą pinigais. Už šį milijardą pinigų jis perka iš F 1 milijardo vertės maisto produktus. Už tą patį milijardą pinigų F perka iš S prekių. Už tą patį milijardą pinigų S perka iš F žaliavų.

Arba yra šitaip: S perka iš F už 1 milijardą pinigais žaliavų ir už 1 milijardą pinigais maisto produktų. F perka iš S prekių už 1 milijardą pinigais. Šiuo atveju 1 milijardas sugrįžo S , bet tik dėl to, kad S , pagal prielaidą, be 1 milijardo pinigų, jo gauto iš žemės savininko, ir pardavimui jam pasiliekančių 1 milijardo vertės prekių, turėjo dar vieną milijardą pinigų, kurį jis pats yra paleidęs į cirkuliaciją. Laikantis šios prielaidos, prekių cirkuliacijai tarp S ir nuomininko vietoj 1 milijardo pinigų reikėjo 2 milijardų. Tokiu atveju 1 milijardas sugrįžo pramonininkui S . Taip yra dėl to, kad jis perka iš nuomininko už 2 milijardus pinigais. O nuomininkas perka iš S už 1 milijardą, mokėdamas jam pusę iš jo paties gautų pinigų.

Pirmuoju atveju S perka dviem kartais. Iš pradžių jis 1 milijardą išleidžia; šis milijardas jam sugrįžta iš F , o paskui jis dar kartą išleidžia tą patį milijardą — jau galutinai, — sumokėdamas jį F , ir tuo būdu jam jau niekas nebesugrįžta.

Priešingai, antruoju atveju S iš karto perka už 2 milijardus. Ir kai F savo ruožtu perka už 1 milijardą iš S , tai šis milijardas pasilieka pas S . Šiuo atveju cirkuliacijai reikėtų 2 milijardų vietoj vieno. Pirmuoju atveju 1 milijardas pinigų per dvi apyvartas realizavo 2 milijardų vertės prekes. Antruoju atveju 2 milijardai pinigų per vieną apyvartą realizavo taip pat 2 milijardų vertės prekes. Ir kai nuomininkas dabar sumoka atgal 1 milijardą pramonininkui S , pastarasis iš to gauna ne dau-

giau, negu pirmuoju atveju. Mat, be 1 milijardo vertės prekių, jis paleido į cirkuliaciją dar 1 milijardą pinigų iš nuosavo fondo, kuris buvo dar prieš prasidedant cirkuliacijos procesui. Jis tuos pinigus yra avansavęs cirkuliacijai, ir dėl to jie jam sugrįžta.

Pirmuoju atveju: S perka už 1 milijardą pinigų iš F 1 milijardo vertės prekes; F už 1 milijardą pinigų perká iš S 1 milijardo vertės prekes; S už 1 milijardą pinigų perka iš F 1 milijardo vertės prekes, tad F lieka 1 milijardas pinigų.

Antruoju atveju: S perka už 2 milijardus pinigų iš F 2 milijardų vertės prekes; F už 1 milijardą pinigų perka iš S 1 milijardo vertės prekes. Kaip ir pirmuoju atveju, nuomininkas pasi- laiko 1 milijardą pinigų. Tačiau S atgauna tą milijardą, kurį jis kaip kapitalą buvo avansavęs cirkuliacijai ir kuris dabar iš cirkuliacijos jam sugrįžta. S perka už 2 milijardus prekių iš F ; F perka už 1 milijardą prekių iš S . Vadinasi, bet kurio- mis aplinkybėmis S turi sumokėti balansinį 1 milijardo skirtumą, bet ir ne daugiau. Kadangi S , norėdamas sumokėti balansinį skirtumą, dėl šios cirkuliacijos rūšies savitumo yra sumokėjęs nuomininkui F 2 milijardus, tai nuomininkas 1 milijardą jam gražina, o pirmuoju atveju jis jokių pinigų jam negražina.

Būtent, pirmuoju atveju S perka už 2 milijardus iš F , o F — už 1 milijardą iš S . Vadinasi, balansinis skirtumas, kaip ir anks- čiau, yra 1 milijardas F naudai. Bet šis skirtumas jam išmo- kamas tokiu būdu, kad jam sugrįžta jo paties pinigai, nes iš pradžių S perka už 1 milijardą iš F , paskui F perka už 1 mili- jardą iš S ir pagaliau S perka už 1 milijardą iš F . Čia 1 mi- lijardas paleido cirkuliuoti 3 milijardus. Bet, kartu paėmus, cirkuliacijoje buvo 4 milijardus sudaranti vertė (jei pinigai yra realūs pinigai): 3 milijardai — prekėmis ir 1 milijardas — pi- nigais. Cirkuliuojanti ir pradžioje (nuomininkui F sumokėti) į cirkuliaciją paleista pinigų suma nė karto nėra buvusi di- desnė kaip 1 milijardas, t. y. nė karto nėra viršijusi balansinio skirtumo, kurį S turėjo sumokėti F . Dėl to, kad F perka už 1 milijardą iš S anksčiau, negu pastarasis antrą kartą perka už 1 milijardą iš F , S gali šiuo milijardu sumokėti iš jo pri- klausantį balansinį skirtumą.

Antruoju atveju S paleidžia į cirkuliaciją 2 milijardus. Tie- sa, jis už juos perka iš F 2 milijardų vertės prekes. Čia šie 2 milijardai reikalingi kaip cirkuliacijos priemonė, ir jie išlei- džiami mainais už ekvivalentą — prekę. Bet F savo ruožtu perka iš S už 1 milijardą. Vadinasi, pramonininkui S sugrįžta 1 milijardas, nes balansinis skirtumas, kurį jis turi sumokėti F , sudaro ne 2 milijardus, o tik vieną. Dabar S yra padengęs nuomininkui F 1 milijardą prekėmis, vadinasi, F turi gražinti

jam tą milijardą, kurį *S*, kaip *dabar* pasirodė, jam pinigais yra permokėjęs. Šis atvejis pakankamai įsidėmėtinas, ir dėl to reikia jį trumpai panagrinėti.

Esant anksčiau numatytai 3 milijardų vertės prekių cirkuliacijai, kai 2 milijardus sudaro maisto produktai [ir žaliavos], o 1 milijardą — pramoninės prekės, yra galimi įvairūs atvejai; bet čia reikia turėti galvoje, *pirma*, kad, laikantis Kenės prielaidos, cirkuliacijos proceso tarp *S* ir *F* pradžioje 1 milijardas pinigų yra *S* rankose ir 1 milijardas pinigų — *F* rankose; *antra*, norėdami pailiuustruoti, tarkime, kad *S*, be 1 milijardo pinigų, kurį jis yra gavęs iš *P*, dar turi 1 milijardą pinigų kasoje.

[434] I) *Pirma*: Kenės pateiktasis atvejis. *S* už 1 milijardą pinigų perka iš *F* prekių 1 milijardo sumai; *F* už 1 milijardą iš *S* gautų pinigų perka iš pastarojo prekių 1 milijardo sumai; pagaliau *S* už tuo būdu jam sugrįžusį 1 milijardą pinigų perka iš *F* prekių 1 milijardo sumai. Vadinasi, nuomininkui *F* pasilieka tas milijardas pinigų, kuris jam atstovauja kapitalui (faktiškai šis milijardas kartu su kitu milijardu pinigų, jo atgautu iš *P*, sudaro pajamas, kuriomis jis sekančiais metais vėl sumoka rentą pinigais, — būtent, 2 milijardus pinigų). Čia 1 milijardas pinigų cirkuliuoja tris kartus: iš pramonininko *S* nuomininkui *F*, iš nuomininko *F* pramonininkui *S*, iš pramonininko *S* nuomininkui *F*, — ir kiekvieną kartą sumokant už 1 milijardą prekių, vadinasi, iš viso už 3 milijardus prekių. Patiems pinigams turint vertę, cirkuliacijoje yra verčių už 4 milijardus. Čia pinigai funkcionuoja tik kaip cirkuliacijos priemonė, bet nuomininkui *F*, kurio rankose jie galiausiai pasilieka, jie pavirsta pinigais ir eventualiter* — kapitalu.

II) *Antra*: Pinigai funkcionuoja tik kaip mokėjimo priemonė. Šiuo atveju *S*, pirkęs už 2 milijardus prekių iš *F*, ir *F*, pirkęs už 1 milijardą prekių iš *S*, tarpusavyje atsiskaito. Santorį užbaigus, *S* balansinį 1 milijardo skirtumą turi sumokėti pinigais. Kaip ir ankstesniuoju atveju, 1 milijardas pinigų patenka į *F* kasą, bet prieš tai jis nėra buvęs cirkuliacijos priemonė. Šie pinigai nuomininkui *F* yra kapitalo perdavimas, nes jie tik padengia jam 1 milijardo prekių kapitalą. Tuo būdu į cirkuliaciją, kaip ir pirmuoju atveju, yra įėjusios vertės 4 milijardų sumai. Bet vietoj trijų 1 milijardo pinigų judėjimų teįvyko tik vienas, ir pinigai teapmokėjo tik jiems patiems lygią prekių verčių sumą. O pirmuoju atveju jie yra apmokėję tris kartus didesnę vertę, negu jų pačių vertė. Palyginti su pirmuoju atveju apsiėinama be dviejų bereikalingų cirkuliacijos aktų.

* — galimu atveju, tam tikromis sąlygomis. *Red.*

III) *Trečia*: F , turėdamas 1 milijardą pinigų (jo gautą iš P), iš pradžių pasireiškia kaip pirkėjas, perka už 1 milijardą prekių iš S . Tuo būdu šis milijardas pinigų — užuot nenaudojamas, kaip lobis, gulėjęs pas F iki sumokant rentą už sekančius metus — dabar įeina į cirkuliaciją. Taigi S turi 2 milijardus pinigų (1 milijardą pinigų yra gavęs iš P ir 1 milijardą pinigų — iš F). Už šiuos 2 milijardus pinigų jis perka iš F 2 milijardų vertės prekes. Dabar cirkuliacijoje atsirado verčių 5 milijardų sumai (3 milijardų sumai prekių ir 2 milijardų sumai pinigų). Įvyko 1 milijardo pinigų ir 1 milijardo vertės prekių cirkuliacija ir 2 milijardų pinigų ir 2 milijardų vertės prekių cirkuliacija. Iš šių 2 milijardų pinigų tas milijardas, kuris išeina iš nuomininko, cirkuliuoja du kartus, o tas milijardas, kuris išeina iš S , tik vieną kartą. Dabar nuomininkui F sugrįžta 2 milijardai pinigų, bet iš jų tik 1 milijardas pinigų padengia jo balansinį skirtumą, o kitas milijardas, kurį jis, pirmas stodamas kaip pirkėjas, pats yra paleidęs į cirkuliaciją, jam sugrįžta per cirkuliaciją.

IV) *Ketvirta*: S už 2 milijardus pinigų (1 milijardas pinigų, kurį jis yra gavęs iš P , ir 1 milijardas, kurį jis pats iš savo kasos paleidžia į cirkuliaciją) vienu kartu perka iš F 2 milijardų vertės prekes. F savo ruožtu perka 1 milijardo vertės prekes iš S , vadinasi, grąžina jam 1 milijardą pinigų, pasilaikydamas, kaip ir ankstesniu atveju, 1 milijardą pinigų balansiniam skirtumui tarp jo ir S padengti. Dabar cirkuliavo vertės 5 milijardų sumai. O cirkuliacijos aktų buvo du.

Trečiuoju atveju — iš 2 milijardų pinigų, kuriuos S grąžina F , 1 milijardas atstovauja tiems pinigams, kuriuos F pats yra paleidęs į cirkuliaciją, ir tik 1 milijardas teatstovauja tiems pinigams, kuriuos S yra paleidęs į cirkuliaciją. Čia nuomininkui F sugrįžta 2 milijardai pinigų vietoj 1 milijardo, bet faktiškai jis tegauna tik 1 milijardą, nes kitą milijardą jis pats yra paleidęs į cirkuliaciją. Ketvirtuoju atveju — pramoninkui S sugrįžta 1 milijardas pinigų, bet tai yra tas milijardas pinigų, kurį jis pats, iš savo kasos, yra paleidęs į cirkuliaciją, o nėra gavęs, parduodamas savo prekes P .

Jei pirmuoju atveju, kaip ir antruoju, cirkuliacijoje pinigų nė karto nebūna daugiau kaip 1 milijardas, bet pirmuoju atveju jie cirkuliuoja tris kartus, tris kartus pereina iš rankų į rankas, o antruoju atveju tik vieną kartą, — tai šis faktas paaiškinamas tiesiog tuo, kad antruoju atveju numatomas išsivystęs kreditas, vadinasi, mokėjimų skaičiaus ekonomija, tuo tarpu pirmuoju atveju vyksta greitas judėjimas, bet čia kiekvieną kartą pinigai pasireiškia kaip cirkuliacijos priemonė, tad kiekvieną kartą vertė dvejetainai turi pasirodyti abiejuose poliuose: viename

to ši suma sugrįžta pastarajam. Proceso pabaigoje F turėtų prekių 2 milijardų pinigų sumai ir tą milijardą pinigų, kurį jis yra turėjęs pradžioje, dar prieš cirkuliacijos procesui prasidedant; o S turėtų prekių 2 milijardų sumai ir 1 milijardą pinigų, kurį jis lygiai taip pat yra turėjęs pačioje pradžioje. F priklausantis milijardas pinigų ir S priklausantis milijardas pinigų tesuvaidintų tik cirkuliacijos priemonės vaidmenį, kad paskui kaip pinigai arba, šiuo atveju, taip pat ir kaip kapitalas sugrįžtų abiem kontrahentams, kurie juos yra paleidę į cirkuliaciją. Jei abu šie kontrahentai panaudotų pinigus kaip mokėjimo priemonę, tai jie 2 milijardų vertės prekėmis atsiskaitytų taip pat už 2 milijardų vertės prekes; jų sąskaitos padengtų viena kitą; nė vienas skatikas tarp jų necirkuliuotų.

Vadinasi, pinigai, cirkuliuojantys kaip cirkuliacijos priemonė tarp abiejų šių kontrahentų, kurie vienas kito atžvilgiu pasireiškia dvejopai — ir kaip pirkėjas, ir kaip pardavėjas, — sugrįžta; be to, galimi trys jų cirkuliacijos atvejai.

[*Pirma.*] Į cirkuliaciją paleistos prekių vertės tarpusavyje išsilygina. Šiuo atveju pinigai sugrįžta tam, kuris juos yra avansavęs cirkuliacijos procesui ir tuo būdu savo kapitalu yra padengęs cirkuliacijos kaštus. Pavyzdžiui, jei F ir S , kiekvienas už 2 milijardus, perka vienas iš kito prekių, ir S pirmas pasirodo scenoje, tai jis iš F perka prekių už 2 milijardus pinigų. F grąžina jam šiuos 2 milijardus pinigų, pirkdamas iš jo prekių 2 milijardų sumai. Tuo būdu S — tiek prieš atliekant operaciją, tiek ir ją atlikus — turi 2 milijardus prekių ir 2 milijardus pinigais. Arba, jeigu abu jie — kaip kad anksčiau pateiktuoju atveju — avansuoja vienodą cirkuliacijos priemonių dalį, tai abiejose pusėse kiekvienam sugrįžta ta suma, kurią jis cirkuliacijos procesui yra avansavęs; anksčiau esame matę, kad 1 milijardas pinigų sugrįžta nuomininkui F ir 1 milijardas pinigų pramonininkui S .

Antra. Abiejų kontrahentų tarpusavyje išmainytos prekių vertės neišsilygina. Susidaro balansinis skirtumas, kuris turi būti pinigais sumokamas. Ir jei, kaip kad yra buvę pirmuoju atveju, prekių cirkuliacija vyko taip, kad į cirkuliaciją įėjusių pinigų kiekis neviršijo balansiniam skirtumui sumokėti reikalingos sumos, — nes tik ši suma visą laiką plaukė ten ir atgal tarp abiejų kontrahentų, — tai galiausiai ji atitenka paskutiniam pardavėjui, kurio naudai susidaro balansinis skirtumas.

Trečia. Abiejų kontrahentų tarpusavyje išmainytos prekių vertės neišsilygina; turi būti sumokamas balansinis skirtumas; bet prekių cirkuliacija vyksta tokia forma, kad cirkuliuoja daugiau pinigų, negu reikia balansiniam skirtumui sumokėti; šiuo atveju balansinį skirtumą viršijantys pinigai sugrįžta tam kont-

rahentui, kuris juos yra avansavęs. Trečiuoju atveju jie sugrįžta tam, kuris gauna skirtumą, ketvirtuoju atveju — tam, kuris turi jį sumokėti.

Atvejais, kuriuos jungia rubrika „antra“, pinigai *sugrįžta* balansinio skirtumo gavėjui tik ta sąlyga, jeigu jis pirmas pasireiškia kaip pirkėjas, kaip kad rodo anksčiau pateiktasis pavyzdys su darbininku ir kapitalistu. O jei pirmas pirkėjas yra kitas kontrahentas, tai pinigai nuo jo nueina pirmajam kontrahentui, kaip kad matėme antruoju atveju.

[436] {Suprantama, taip būna tik laikantis prielaidos, kad tam tikro prekių kiekio pirkimas ir pardavimas vyksta tarp tų pačių asmenų, tad kiekvienas iš jų pakaitomis kontrahento atžvilgiu pasireiškia čia kaip pirkėjas, čia kaip pardavėjas. Priešingai, tarkime, kad 3 tūkstančių vertės prekės lygiomis dalimis yra pasiskirsčiusios tarp prekių savininkų-pardavėjų A , A' ir A'' ir kad priešais juos stovi pirkėjai B , B' ir B'' . Jei trys pirkimo aktai čia vyksta vienu laiku, vadinasi, erdvės atžvilgiu vyksta vienas šalia kito, tai turi cirkuliuoti 3 tūkstančiai pinigų, tad į kiekvieno A rankas patenka 1 tūkstantis pinigų ir į kiekvieno B rankas — 1 tūkstančio vertės prekės. O jei pirkimo aktai vyksta vienas po kito, nuosekliai laiko atžvilgiu, tai tas pats tūkstantis pinigų gali cirkuliuoti tik tuo atveju, jei prekių metamorfozės viena su kita susipina, t. y. jei dalis veikiančiųjų asmenų pasireiškia tiek kaip pirkėjai, tiek ir kaip pardavėjai, nors ir ne tų pačių asmenų atžvilgiu, kaip kad anksčiau pateiktuoju atveju, o vienu atžvilgiu — kaip pirkėjai, kitų atžvilgiu — kaip pardavėjai. Pavyzdžiui: 1) A parduoda už 1 tūkstantį B ; 2) A perka už šį tūkstantį iš B' ; 3) B' perka už šį tūkstantį iš A' ; 4) A' už šį tūkstantį — iš B'' ; 5) B'' už šį tūkstantį — iš A'' . Šiuo atveju pinigai penkis kartus eity iš rankų į rankas, keisdami savo vietą tarp šešių asmenų, bet kartu ir prekių cirkuliuotų 5 tūkstančių sumai. Jei prekių cirkuliuotų tik 3 tūkstančių sumai, tai turėtume štai ką: 1) A perka už 1 tūkstantį iš B ; 2) B perka už 1 tūkstantį iš A' ; 3) A' perka už 1 tūkstantį iš B' . Trys pinigų vietos pasikeitimai tarp keturių asmenų. Tai — procesas $P-Pr$.}

Išnagrinėtieji atvejai neprieštarauja anksčiau išdėstytam dėsnui,

„kad, esant tam tikram pinigų apyvartos greičiui ir tam tikrai prekių kainų sumai, cirkuliuojančių priemonių kiekis yra apibrėžtas dydis“ (I, p. 85)¹¹³.

Anksčiau pateiktajame pavyzdyje — pirmasis atvejis — 1000 pinigų¹¹⁴ tris kartus cirkuliuoja, kartu versdami cirkuliuoti

prekes 3000 sumai. Todėl cirkuliuojančių pinigų masė =

$$= \frac{3000 \text{ (kainų suma)}}{3 \text{ (apyvartos greitis)}}$$
, arba
$$\frac{3000 \text{ (kainų suma)}}{3 \text{ apyvartos}} = 1000 \text{ pinigų.}$$

Tiesa, trečiuoju ir ketvirtuoju atveju cirkuliuojančių prekių kainų suma yra ta pati = 3000 pinigų; bet apyvartos greitis skirtingas. 2000 pinigų cirkuliuoja vieną kartą, t. y. 1000 pinigų plus 1000 pinigų. Bet iš šių 2000 pinigų 1000 padaro dar vieną apyvartą. 2000 pinigų panaudojami dviejų trečdalių 3000 vertės prekių cirkuliacijai, o pusė šių pinigų panaudojama 1000 vertės prekių, t. y. likusio trečdaliao, cirkuliacijai; vienas tūkstantis pinigų padaro dvi apyventas, o kitas tūkstantis pinigų — tik vieną apyvartą. Dvikartinė 1000 pinigų apyvarta realizuoja 2000 pinigų vertės prekių kainą, o vienkartinė 1000 pinigų apyvarta realizuoja 1000 pinigų vertės prekių kainą, tad iš viso — prekių kainas 3000 sumai. Tad koks yra pinigų apyvartos greitis jų paleidžiamų cirkuliuoti prekių atžvilgiu? 2000 pinigų padaro $1\frac{1}{2}$ apyvartos (tai yra tolygu tam, kad iš pradžių visa suma padaro vieną apyvartą, o paskui pusė tos sumos — dar vieną apyvartą) = $\frac{3}{2}$. Ir iš tikrųjų:
$$\frac{3000 \text{ (kainų suma)}}{\frac{3}{2} \text{ apyvartos}} = 2000 \text{ pinigų.}$$

Bet kas čia apsprendžia *skirtingą* pinigų apyvartos *greitį*?

Tiek trečiuoju, tiek ir ketvirtuoju atveju skirtingą apyvartos greitį, priešingai pirmajam atvejui, sąlygoja ši aplinkybė. Pirmuoju atveju kaskart cirkuliuojančių prekių kainų suma niekad nebūna nei didesnė, nei mažesnė kaip trečdalis visos apilai j cirkuliaciją įeinančios prekių masės kainų sumos. Cirkuliacijoje visą laiką tėra prekių tik 1000 pinigų sumai. Priešingai, trečiuoju ir ketvirtuoju atveju vieną kartą cirkuliuoja prekės 2000 sumai ir vieną kartą — 1000 sumai; vadinasi, vieną kartą cirkuliuoja $\frac{2}{3}$ esančios prekių masės, o vieną kartą — $\frac{1}{3}$. Dėl tos pačios priežasties didmeninėje prekyboje turi cirkuliuoti stambesnės monetos, negu mažmeninėje prekyboje.

Kaip jau esu pažymėjęs (I, „Pinigų cirkuliacija“), pinigų įplaukimas atgal visų pirma parodo, kad *pirkėjas savo ruožtu pasidarė pardavėju*¹¹⁵, ir čia iš tikrųjų neturi reikšmės, ar jis parduoda tiems patiems asmenims, iš kurių yra pirkęs, ar kitiems. Bet jei tai vyksta tarp tų pačių asmenų, tai pasirodo reiškinių, kurie sukelia daugybę klaidų (Destiutas de Trasi)¹¹⁶. Ta aplinkybė, kad pirkėjas tampa pardavėju, parodo, kad turi būti parduodamos naujos prekės. Prekių cirkuliacijos nenutrūkstamumas tolygus nuolatiniam jos atnaujinimui (I, p. 78)¹¹⁷, — vadinasi, čia yra reprodukcijos procesas. Pirkėjas savo ruožtu gali pasidaryti pardavėju — kaip fabrikantas darbininko atžvil-

giu, — bet šis momentas kokio nors atgaminimo akto gali neišreikšti. Tik šio pinigų įplaukimo atgal nenutrūkstamumas, jo kartojimasis, čia parodo esant reprodukcijos procesą.

Tas pinigų įplaukimas atgal, kuris yra kapitalo pavirtimas atgal į piniginę jo formą, būtinai parodo, kad viena apyvarta yra pasibaigusi ir kad atgaminimas yra atsinaujinęs, jei kapitalas kaip toks tęsia savo judėjimą. Taip pat ir čia, kaip ir visais kitais atvejais, kapitalistas buvo pardavėjas, $Pr—P$, o paskui tampa pirkėju, $P—Pr$, bet tik P pavidalu jo kapitalas vėl turi tą formą, kuria jis gali būti išmainomas į savo atgaminimo elementus, ir čia Pr atstovauja šiems atgaminimo elementams. Čia $P—Pr$ atstovauja piniginio kapitalo pavirtimui į gamybinį, arba pramoninį, kapitalą.

Toliau, pinigų sugrįžimas į išeities tašką gali, kaip esame matę, parodyti, kad po eilės pirkimų ir pardavimų piniginis balansinis skirtumas priklauso tam pirkėjui, kuris pradeda šių procesų eilę. F perka už 1000 pinigų iš S . S perka už 2000 pinigų iš F . Čia 1000 pinigų sugrįžta F . O kalbant apie kitą tūkstantį, čia teįvyksta tik paprastas pinigų vietos pasikeitimas tarp S ir F .

[437] Pagaliau, pinigų sugrįžimas į išeities tašką gali ir nereikšti balansinio skirtumo sumokėjimo; taip gali būti tiek 1) tuo atveju, kai mokėjimų balansas išsilygina, t. y. kai nereikia mokėti pinigais jokio balansinio skirtumo, tiek 2) ir tuo atveju, kai balansas nėra išsilyginęs ir reikia pinigais sumokėti balansinį skirtumą. Žiūrėk anksčiau išnagrinėtus atvejus. Visais šiais atvejais neturi reikšmės, ar pavyzdžiui, į santykį su F sueina tas pats S , ar ne tas pats. F atžvilgiu S ir S atžvilgiu F čia atstovauja visumai tų, kurie jam parduoda ir iš jo perka (visai taip pat, kaip tame pavyzdyje, kur balansinio skirtumo sumokėjimas pasireiškia pinigų įplaukimu atgal). Visais šiais atvejais pinigai sugrįžta tam, kuris juos, taip sakant, yra avan savęs cirkuliacijos procesui. Jie, panašiai kaip banknotai, yra atlikę cirkuliacijoje savo darbą ir sugrįžta tam asmeniui, kuris juos yra paleidęs į cirkuliaciją. Čia pinigai tėra tik cirkuliacijos priemonė. Tie kapitalistai, kurie yra pasireiškę paskutinais, atsiskaito vienas su kitu, ir tuo būdu pinigai sugrįžta tam, kuris pirmas yra paleidęs juos į cirkuliaciją.

Belieka dar vėliau nagrinėti atidėtas klausimas: kapitalistas paima iš cirkuliacijos daugiau pinigų, negu į ją yra paleidęs¹¹⁸.

[6] „Ekonominės lentelės“ reikšmė politinės ekonomijos istorijoje]

Grįšime prie Kenės.

A. Smitas su tam tikra ironija cituoja hiperbolinį markizo Mirabo pasisakymą:

„Nuo to laiko, kai yra atsiradęs pasaulis, buvo padaryti trys dideli išradimai... Pirmasis, tai — *rašto* išradimas... Antrasis, tai — *pinigų išradimas*“ (!)... „Trečiasis, tai — „*Ekonominė lentelė*“, kuri yra pirmųjų dviejų išradimų rezultatas ir juos užbaigia“ (*Garnjės* vertimas, III tomas, IV knyga, IX skirsnis, p. 540) [Rus. vertimo II t., p. 224—225].

Tačiau iš tikrųjų tai buvo mėginimas pavaizduoti visą kapitalo gaminimo procesą kaip *reprodukcijos procesą*, o cirkuliaciją — tik kaip šio reprodukcijos proceso formą; pinigų cirkuliaciją — tik kaip kapitalo cirkuliacijos momentą; kartu tai buvo mėginimas įjungti į šį reprodukcijos procesą pajamų kilmę, mainus tarp kapitalo ir pajamų, santykį tarp atgaminamojo ir galutinio vartojimo, o į kapitalo cirkuliaciją įjungti cirkuliaciją tarp vartotojų ir gamintojų (iš tikrųjų — tarp kapitalo ir pajamų); pagaliau, tai buvo mėginimas pavaizduoti kaip reprodukcijos proceso momentus cirkuliaciją tarp dviejų didelių produktyvaus darbo padalinių — tarp žaliavų gamybos ir pramonės, — ir visa tai vienoje „*Lentelėje*“, kuri faktiškai susideda tik iš penkių linijų, siejančių šešis išėities taškus arba sugrįžimo taškus. Šis mėginimas, padarytas antrajame XVIII šimtmečio trečdalyje, politinės ekonomijos vaikystės laikotarpiu, buvo nepaprastai geniali idėja, be abejo, genialiausia iš visų, kurias lig šiol yra iškėlusি politinė ekonomija.

Kalbant apie kapitalo cirkuliaciją, jo reprodukcijos procesą, įvairias formas, kurias kapitalas šiame reprodukcijos procese įgauna, apie kapitalo cirkuliacijos ir bendrosios cirkuliacijos sąryšį, vadinasi, kalbant ne tik apie kapitalo mainus į kapitalą, bet ir apie mainus tarp kapitalo ir pajamų, — Smitas iš tikrųjų tėra perėmęs fiziokratų palikimą ir griežčiau klasifikavęs bei smulkiau aprašęs atskiras inventoriaus pozicijas, bet vargu ar yra pavaizdavęs ir išaiškinęs procesą kaip visumą taip teisingai, kaip jis — pagal bendrąjį planą — buvo nužymėtas „Ekonominėje lentelėje“, nepaisant klaidingų Kenės prielaidų.

Kai Smitas apie fiziokratų toliau sako:

„Jų darbai, be abejo, atliko tam tikrą patarnavimą jų šalims“ (ten pat, p. 538) [Rus. vertimo II t., p. 224],

tai toks pasakymas iki nekuklumo kukliai įvertina, pavyzdžiui, tokio žmogaus, kaip Tiurgo — vieno iš tiesioginių Prancūzijos revoliucijos tėvų, — reikšmę. [437]

[SEPTINTASIS SKIRSNIS]

LENGĖ

[ANKSTESNIOJI BURŽUAZINĖS-LIBERALINĖS PAŽIŪROS
I DARBININKO „LAISVĖ“ KRITIKA]

[438] *Linguet*. Théorie des Loix Civiles etc., Londres, 1767.

Pagal mano veikalo planą socialistiniai ir komunistiniai rašytojai iš viso neįtraukiami į istorines apžvalgas. Šios apžvalgos teturi parodyti, iš vienos pusės, kuria forma ekonomistai patys save kritikuoja, o iš antros pusės, kuriomis istoriniu atžvilgiu lemiamomis formomis politinės ekonomijos dėsniai pirmą kartą buvo išdėstyti ir toliau išvystyti. Todėl, nagrinėdamas priedamąją vertę, aš palieku nuošalyje tokius XVIII šimtmečio rašytojus, kaip Briso, Godvinas ir t. t., taip pat ir XIX šimtmečio socialistus ir komunistus. Nedaugelis socialistinių rašytojų, apie kuriuos vėliau šioje apžvalgoje kalbėsiu¹¹⁹, arba patys priima buržuazinės politinės ekonomijos požiūrį, arba, kovodami prieš ją, remiasi jos pačios požiūriu.

Tačiau Lengė nėra socialistas. Jo polemika prieš buržuazinės-liberalinius jo meto švietėjų idealus, prieš prasidedantį buržuazijos viešpatavimą įvelkama — pusiau rimtai, pusiau ironiškai — į reakcinį apvalkalą. Jis gina aziatišką despotizmą, pasisakydamas prieš civilizuotas Europos despotizmo formas, gina vergovę, pasisakydamas prieš samdomąjį darbą.

I tomas. Jau vienas jo sakinyš prieš Monteskjė:

„Nuosavybė — štai įstatymų dvasia“¹²⁰—

parodo jo pažiūros gilumą.

Vieninteli ekonomistai, su kuriais susidūrė Lengė, buvo fiokratai.

Turtuoliai yra užvaldę visas gamybos sąlygas; *gamybos sąlygos*, kurių paprasčiausia forma yra pačios gamtos stichijos, *susvetimėjo*.

„Mūsų civilizuotose šalyse visos gamtos stichijos yra vergai“ (p. 188).

Norint gauti dalį tų turtuolių pasisavintų lobių, juos reikia pirkti sunkiu darbu, kuris didina šių turtuolių turtą.

„Tuo būdu į nelaisvę paimta gamta nustojo teikusi savo vaikams lengvai prieinamus šaltinius jų gyvybei palaikyti. Jos labdaras reikia apmokėti nepaprastomis pastangomis, o jos dovanas — atkakliu darbu“.

(Čia — „gamtos dovanose“ — išaina aikštėn fiziokratų pažiūra.)

„Turtuolis, *pasigrobęs juos kaip išimtinai savo nuosavybę*, tik už šią kainą sutinka mažą jų dalelę gražinti bendram naudojimui. *Norint gauti galimybę naudotis jo lobiais, reikia dirbti, juos didinant*“ (p. 189). „Tuo būdu reikia išsižadėti laisvės chimėrų“ (p. 190). Įstatymai egzistuoja (privatinės nuosavybės) „pradiniam uzurpavimui sankcionuoti“ ir „naujiems uzurpavimams kelią užkirsti“ (p. 192). „Jie tam tikra prasme yra sąmokslas prieš gausingiausią žmonijos dalį“ (būtent, prieš beturčius — cit. veik. [p. 195]). „Visuomenė sukūrė įstatymus, o ne įstatymai — visuomenė“ (p. 230). „Nuosavybė atsirado anksčiau, negu įstatymai“ (p. 236).

Pati „visuomenė“ — tas faktas, kad žmogus gyvena visuomenėje, o ne kaip nepriklausomas, savarankiškas individas, — yra nuosavybės, ja besiremiančių įstatymų ir neišvengiamai iš jos atsiradusios vergovės šaknis.

Iš vienos pusės, taikiai ir izoliuotai gyvena žemdirbiai ir piemenys. Iš antros pusės. „medžiotojai, pratę gyventi, liedami kraują, telktis į gaujas, kad lengviau galėtų pulti ir užmušti žvėris, kurių mėsa jie maitinasi, taip pat susitarti dėl laimikio dalybų“ (p. 279). „Kaip tik medžiotojų tarpe turėjo pasirodyti pirmieji visuomenės požymiai“ (p. 278). „*Tikroji visuomenė susikūrė piemenų ir žemdirbių nenaudai, ir jos pagrindą, juos pavergdama, sudarė*“ susivienijusių medžiotojų gauja (p. 289). Visos pareigos visuomenėje suvedamos į įsakinejimą ir klausymą. „Dėl šio dalies žmonijos degradavimo pradžioje atsirado visuomenė, o paskui buvo sukurti įstatymai“ (p. 294).

Vargas verčia gamybos priemonių netekusius darbininkus, — kad jie galėtų gyventi, — dirbti, didinant svetimą turtą.

„Tik negalėjimas kitaip pragyventi verčia mūsų samdinius arti žemę, kurios vaisiais jie nepasinaudos, o mūsų mūrininkus — statyti namus, kuriuose jie negyvens. Skurdas varo juos į rinką, kur jie laukia ponų, kurie teiktųsi juos nupirkti. *Skurdas verčia juos atsiklaupus maldauti pono, kad jiems leistų jį turtinti*“ (p. 274).

„Tai gi pavergimas buvo pirmoji visuomenės atsiradimo priežastis, o prievarta — pirmasis jos rišamasis pradai“ (p. 302). „Pirmasis jų“ (žmonių) „rūpestis, be abejo, buvo įsigyti sau maisto... Antrasis rūpestis turėjo būti ieškoti būdų, kaip *įsigyti maisto nedirbant*“ (p. 307—308). „Jie tai galėjo pasiekti, tik *pasisavindami svetimo darbo vaisius*“ (p. 308). „Pirmieji užkariautojai tik tuo tikslu pasidarė despotais, kad nebaudžiami galėtų gyventi, nieko nedirbdami; jie tapo karaliais, kad turėtų reikalingus pragyvenimo reikmenis. Tai labai susiaurina ir supaprastina... viešpatavimo idėją“ (p. 309). „Visuomenė yra atsiradusi iš prievartos, o nuosavybė — iš uzurpacijos“ (p. 347). „Kai tik atsirado ponų ir vergų, susikūrė visuomenė“ (p. 343). „Iš pat pradžių du [439] visuomenės pagrindus sudarė, iš vienos pusės, didesnės vyrų dalies vergovė, o iš antros — visų moterų vergovė... Trijų ketvirtadalių

bendro savo narių skaičiaus nenaudai visuomenė užtikrino laimę, turtą, laisvalaikį nedideliame skaičiui savininkų, vien kuriais ji ir tesirūpino“ (p. 365).

II tomas.

„Vadinasi, svarbu išaiškinti ne tai, ar vergovė prieštarauja gamtai kaip tokiai, o tai, ar ji prieštarauja visuomenės prigimčiai... Vergovė neatskiriama susijusi su visuomenės buvimu“ (p. 256). „Visuomenė ir piliečių pavergimas yra atsiradę kartu“ (p. 257). „Vergovė iki gyvos galvos... toks yra nesugriaunamas visuomenės pagrindas“ (p. 347).

„Žmonės, kurie yra priversti gauti savo pragyvenimo reikmenis iš kokio nors kito žmogaus malonės, tik tada atsirado, kai šis žmogus pakankamai praturtėjo iš atimto jiems turto, kad galėtų nedidelę jo dalį jiems grąžinti. Tariamasis jo kilnumas galėtų būti tik sugrąžinimas dalies jų darbo vaisių, kuriuos jis yra pasisavinęs“ (p. 242). Argi ne tai, kad žmogus priverstas sėti, negalėdamas pasinaudoti derliumi, priverstas aukoti savo gerovę dėl kito gerovės, dirbti, neturėdamas vilties ateityje,— argi ne tai ir yra vergovė? Argi tikroji vergovės epocha neprasideda nuo to momento, kai atsirado žmonės, kuriuos lazdos smūgiais buvo galima priversti dirbti, duodant jiems, sugrįžus į arklidę, truputį avių? Tik išsivysčiusioje visuomenėje maisto produktai alkanam beturčiui atrodo esą pakankamas ekvivalentas už jo laisvę; o vos pradėjusioje vystytis visuomenėje tokie nelygūs mainai laisviems žmonėms atrodytų esą kažkas baisinga. Jūs tik *belaisviams* tegalima siūlyti. Tik atėmus jiems galimybę naudotis koku nors turtu, galima tokius mainus jiems padaryti būtinus“ (p. 244—245).

„Visuomenės esmė... sudaro tai, kad turtingam nereikėtų dirbti; kad jo žinioje būtų nauji organai, nenuilstantys nariai, kuriems tenka atlikti visus sunkius darbus, o jų vaisius pasisavina turtingas. Toks yra tikslas, kurį vergovė darė turtingam lengvai pasiekiamą. Jis pirkdavo žmones, kurie turėjo jam tarnauti“ (p. 461). „Panaikinant vergovę, visai neturėta galvoje panaikinti turtą ir jo pranašumus... Todėl, išskyrus pavadinimą, padėtis turėjo likti tokia pat, kaip ir anksčiau. Didžiausia žmonių dalis visuomet turėjo gyventi iš darbo užmokesčio, priklaudydama nuo nedidelės mažumos, kuri yra pasisavinusi visas gėrybes. Tuo būdu žemėje buvo jamžinta vergovė, tik švelnesniu pavadinimu. Ji figūroja mūsų tarpe, padailinta pavadinimu *domesticité*“* (p. 462).

Šiuos „tarnus“, sako Lengė, jis supranta ne kaip liokajus ir t. t.:

„Miestuose ir kaimuose gyvena kitokios rūšies tarnai, gausesni, naudingesni, darbštesni,— jie žinomi kaip „*journaliers*“ (padieniai darbininkai), „*rankų darbo darbininkai*“ ir t. t. Jie savo garbės nežemina prabangos blizgučiais; jie vaitoja po bauriais skarmalais, šia skurdo *livorėja*. Jie niekad nesinaudoja tuo pertekliumi, kurio šaltinis yra jų darbas. Turtas tartum teikia jiems malonę, sutikdamas priimti jų *dovanojamas dovanas*. Jie turi būti dėkingi už tuos *patarnavimus, kuriuos jie patys atlieka turtui*. Jis atlygina jiems užgaulingiausiu niekinimu, kai jie apkabina jo kelius, norėdami gauti iš jo *leidimą jam naudingais būti*. Jis verčia žmones išsiprašyti tokį leidimą ir, *vyksiant šiems savo pobūdžiu vieninteliams mainams tarp tikrojo dosnumo ir tariamos labdarybės, išdidumą ir panieką rodo gaunantysis, o nuolankumą, rūpestingumą, uolumą— duodantysis*. Kaip tik šios rūšies tarnai pakeitė pas mus vergus“ (p. 463—464).

„Svarbu išaiškinti, kokia iš tikrųjų ta nauda, kurią jiems davė *vergovės panaikinimas*. Aš tai sakau su širdgėla ir visai atvirai: visą jų naudą

* — tarnai. Red.

sudaro tai, kad juos nuolat kamuoja bado mirties baimė,— nelaimė, nuo kurios bent jų pirmlakai žemiausioje žmonijos pakopoje buvo apsaugoti“ (p. 464). „Jis [darbininkas] laisvas, sakote jūs. Deja! Kaip tik tai ir yra jo nelaimė. Jam niekas nerūpi, bet ir jis niekam nerūpi. Kai jis reikalingas, jis už pigiausią kainą pasamdomas. Menkas užmokestis, kuris jam pažadamas, vos tepriylgsta kainai pragyvenimo reikmenų, kurie jam būtini jo mainais atiduodamai darbo dienai. Prie jo statomi *pržiūrėtojai*“ (overlookers), „kurie verčia jį kuo sparčiau dirbti; jis skubinamas, jis raginamas, bijant, kad sumaniai maskuojamas ir pernelyg suprantamas tingumas nepadėtų jam pusę savo jėgos nusiūpti; bijoma, kad noras *nutęsti tam tikram darbui atlikti sunaudojamą laiką* nesumažintų jo rankų miklumo ir neatšipintų jo įrankių. *Gobši ekonomija, su nerimu sekanti jį, apipila jį priekaištais kiekvieną kartą, kai jis mėgina padaryti sau kad ir mažiausią pertrauką*, ir, kai jis minutėlę ilsisi, pradeda teigti, kad jis ją apvaginėja. O kai darbas atliktas, jį atleidžia taip pat šaltai ir abejingai, kaip jį yra priėmę,— atleidžia, visiškai nesirūpindami, ar pragyvenimui jam užteks,— [440] *jeigu jis kitą dieną nesusiras darbo*,—tų dvidešimties arba trisdešimties su, kuriuos jis už varginančią darbo dieną yra gavęs“ (p 466—467).

„Taip, jis laisvas! Kaip tik dėl to man jo gaila. Kaip tik dėl to kur kas mažiau gailimasi jo tuose darbuose, kuriems jis panaudojamas. Kaip tik dėl to dar mažiau varžomasi, eikvojant jo gyvybę. Vergas savo šeiminkui buvo vertingas, nes šeiminkas buvo sumokėjęs už jį pinigų. O darbininką pasamdęs turtingas lėbautojas už jį nieko nėra sumokėjęs. Vergovės laikais žmogaus kraujas turėjo tam tikrą kainą. Žmonės turėjo vertę, bent lygią tai sumai, už kurią jie buvo parduodami rinkoje. Nuo to laiko, kai nustota žmones pardavinėti, jie iš tikrųjų neturi jokios vidinės vertės. Kariuomenėje pionierius vertinamas kur kas mažiau, negu gurguolės arklys, nes arklys labai brangus, o pionierius veltui gaunamas. Panaikinus vergovę, toks vertinimas perėjo iš karinio gyvenimo į civilinį; ir nuo to laiko nėra nė vieno pasiturinčio buržuas, kuris žmones vertintų kitaip, negu juos vertina šaunūs kariautojai“ (p. 467).

„Padieniai gimsta, auga ir dauginasi“ (züchten sich heran), „kad tarnautų turtui, ir tai,— panašiai kaip medžiojami paukščiai arba smulkūs žvėrys, kuriuos turtas užmuša savo valdose,— jokių išlaidų iš jo nereikalauja. Atrodo, tartum turtas tikrai turėtų tą paslaptį, kurios žinojimu — jokio pagrindo neturėdamas — gyrėsi nelaimingasis Pompėjus. Bereikia turtui tik koja treptelėti žemę, ir iš žemės tuojau pasirodo legionai darbščių žmonių, kurie tarpusavyje varžosi dėl garbės jam tarnauti. Ir jei išnyksta vienas šiai miniai priklausančių samdinių, kurie stato jam namus arba prižiūri jo sodus, tai jo paliekamas laisvos vietos nematyti — ji tuojau pat užpildoma, niekam tuo nesirūpinant. Nė kiek negaila netekti vandens lašo iš didelės upės, nes be paliovos ateina nauji srautai. Taip pat ir su darbininkais. Lengvumas juos pakeisti kitais maitina *turtingojo* beširdiškumą jų atžvilgiu“

(taip pasisako Lengė; jis dar nekalba apie kapitalistus) (p. 468).

„Sakoma, kad jie neturi pony... Tai aiškus piktnaudžiavimas žodžiu. Ką tai reiškia: jie neturi pony? Jie turi poną, ir tai baisingiausią, despotiškiausią iš visų pony: *vargą*. Jis įstumia juos į žiauriausią priklausomybę. *Jie turi paklusti ne kuriam nors atskiram žmogui, o visiems, kartu paėmus*. Jiems viešpatauja ne koks nors vienas tironas, kurio užgaidoms jie turi įtikti ir kurio malonės jie turi siekti,— tai nustatytų tam tikras ribas jų vergovei ir padarytų ją labiau pakenčiamą. *Jie tampa tarnais kiekvieno, kuris turi pinigų*, ir dėl to jų vergovė įgauna neribotą pobūdį ir pasidaro nepaprastai žiauri. Sakoma: jeigu jiems blogai pas vieną šeiminką, tai jie bent

turi paguodą, kad gali jam tai pareikšti ir ieškotis kito,— o vergai nei vieno, nei kito negali daryti. Vadinasi, vergai dar nelaimingesni.— Koks sofizmas! Tik pagalvokite apie tai, kad *kitus verčiančių dirbti skaičius* yra labai nedidelis, o dirbančiųjų skaičius, priešingai, didžiulis“ (p. 470—471). „Kuo pavirsta jiems ta tariama laisvė, kurią jūs jiems esate suteikę? *Jie gali gyventi, tik įteigu jų rankos yra sandomos. Vadinasi, jie turi rasti ką nors, kas juos pasamdytų, arba turi badu mirti. Argi tai reiškia laisvam būti?*“ (p. 472).

„Baisiausia yra tai, kad pats šio darbo užmokesčio menkumas yra pagrindas jį dar labiau mažinti. Kuo labiau padienį slegia vargas, tuo pigiau jis turi save parduoti. Kuo didesnis jo vargas, tuo mažiau apmokamas jo darbas. Žmonės, kurie jo atžvilgiu yra despotai tuo momentu, kai jis gailiai maldauja priimti jo patarnavimus, nerausta iš gėdos, čiupinėdami, taip sakant, jo pulsą, kad įsitikintų, kiek jėgų jis dar beturi. Pagal jo nusilpimą jie nustato siulomą jam užmokestį. Kuo arčiau mirties jis jiems atrodo nuo išsekimo, tuo daugiau jie apkarpo tai, kas dar galėtų jį išgelbėti. Tai, ką šie barbarai jam duoda, tegali ne tiek jo gyvybę prailginti, kiek jo mirtį atidėti“ (p. 482—483). „Nepriklausomybė“ (padienio)... „tai — viena iš pragaištingiausių nelaimių, kurias yra sukėlęs šių laikų rafinuotumas. Ji didina turtuolio perteklių ir beturčio skurdą. Turtuolis sutaupto visa tai, ką beturtis pats išleidžia savo gyvybei palaikyti. Pastarasis turi taupyti ne tai, kas bereikalinga, o tai, kas būtinausia“ (p. 483).

„Jei šiuo metu taip lengva išlaikyti didžiules armijas, kurios, kartu su prabanga, veda į žmonijos išnaikinimą, tai tik vergovės panaikinimas dėl to yra kaltas... Tik nuo to laiko, kai yra išnykę vergai, ištvirkimas ir elgetystė tiekia kariautojų už penkis su per dieną“ (p. 484—485).

„Aš manau, kad ji“ (aziatiška vergovė) „yra šimtą kartų geresnė už bet kurią kitą būklę tų žmonių, kurie priversti kasdieniniu darbu užsidirbti savo pragyvenimui“ (p. 496).

„Jų“ (vergų ir samdinių) „grandinės padarytos iš tos pačios medžiagos ir tik kitaip yra nudažytos. Vienu grandinės juodai nudažytos ir atrodo masyvios; kitų grandinės — ne tokios tamsios spalvos ir atrodo lengvesnės; bet pasverkite jas bešališkai, ir jūs nepastebėsite jokio skirtumo: ir vienos, ir kitos yra vargo nukaltos. Jos yra visiškai vienodo svorio, ir negana to: jei vienos truputį daugiau sveria, tai kaip tik tos, kurios, pažiūrėti, atrodo lengvesnės“ (p. 510).

Kreipdamasis į prancūzų švietėjus, Lengė dėl darbininkų būklės sušunka:

„Argi jūs nematote, kad šios tokios gausios kaimenės dalies paklusnumas ir, reikia tiesiai pasakyti, visiškas jos nuolankumas sukuria ganytojų turtą?.. Tikėkite manimi, jo“ (ganytojo) „labui, jūsų labui ir net jų pačių“ (avių) „labui reikia ir toliau leisti joms laikytis įsitikinimo, kad jas lojantis šuo yra stipresnis už visas avis, kartu paimtas. Tegu jos bukagalviškai bėga, vos jo šešėlį pamačiusios. Iš to visi laimės. Tuo lengviau jūs galėsite suvaryti jas į krūvą vilnai nukirpti. Tuo lengviau jos bus apsaugotos nuo pavojaus būti vilkų suėstoms. [441] Tiesa, iš šio pavojaus jos teisvaduojamos tik tam, kad žmonės jas suvalgytų. Bet jau toks jų likimas nuo to momento, kai jus yra įėjusios ir tvartą. Prieš kalbėdami apie jų išlaisvinimą iš ten, jūs turėtumėte pradėti nuo tvarto, t. y. visuomenės, griovimo“ (p. 512—513). [X—441]

P R I E D A I

[1) HOBASAS APIE DARBĄ, APIE VERTĘ IR APIE EKONOMINĮ MOKSLO VAIDMENĮ]

[XX—1291a] Pasak Hobso, įgudimo motina yra *mokslas*, o ne *atlikėjo darbas*:

„Visuomenei naudingas įgudimas, pavyzdžiui, statyti tvirtoves, gaminti karines mašinas bei kitus karinius įrankius, yra jėga, nes jis padeda gynybai ir pergalei; ir nors tikroji jo motina yra *mokslas*, būtent *matematika*, bet jo atsiradimą lemia amatininko ranka, ir dėl to jis laikomas jo padariniu, panašiai kaip paprastų žmonių tarpe pribuvėja vadinama motina“ („Leviathan“, knygoje „English Works of Th. Hobbes“, edit. by Molesworth, London, 1839—1844, t. III, p. 75) [Rus. vertimas: *Гоббс, Томас. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. М., 1936, стр. 90*].

Protinio darbo produktas — mokslas — visuomet vertinamas žemiau jo vertės, nes jam atgaminti reikalingas darbo laikas visai nėra proporcingas tam darbo laikui, kuris reikalingas jam pirmą kartą pagaminti. Pavyzdžiui, binomo teoremą moksleivis gali per vieną valandą išmokyti.

Darbo jėga:

„*Zmogaus*, kaip ir visų kitų daiktų, *vertė* yra jo kaina, t. y. tiek, kiek mokama už jo *jėgos naudojimą*“ (ten pat, p. 76) [Rus. vertimo 90 p.]. „*Zmogaus darbas*“ (vadinasi, „jo darbo jėgos naudojimas“) „taip pat yra *prekė*, kurią, kaip ir kiekvieną kitą *daiktą*, galima išmainyti, gaunant naudos“ (ten pat, p. 233) [Rus. vertimo 196 p.].

Produktyvus ir neproduktyvus darbas:

„Nepakanka, kad žmogus tik *dirbtų* savo gyvybei palaikyti; jis turi ir *kovoti*, esant reikalui, *gindamas savo darbą*. Žmonės turi veikti taip, kaip yra veikę, grįžę iš nelaisvės, žydai, kai, atstatydami šventovę, jie viena ranka statė, o kitoje laikė kardą; arba turi samdyti kitus, kad tie už juos kovotų“ (ten pat, p. 333) [Rus. vertimo 262 p.]. [XX—1291a]

[2] IŠ ISTORIJS: PETIS

[NEIGIAMA PAZIŪRA Į NEPRODUKTYVIAS PROFESIJAS.
DARBO VERTĖS TEORIJOS UŽUOMAZGOS.
MĖGINIMAS, PASIREMIANT VERTĖS TEORIJA, PAAISKINTI
DARBO UZMOKESTĮ, ŽEMĖS RENTĄ, ŽEMĖS KAINĄ IR PALŪKANAS]

[XXII — 1346] *Petty*. A Treatise of Taxes and Contributions. London, 1667.

Mūsų bikiulio Pečio¹²¹ „gyventojų skaičiaus teorija“ yra visai kitokia, negu Maltaus teorija. Pečio nuomone, reikėtų sustabdyti pastorių „dauginimąsi“ ir atkurti jų celibatą.

Visa tai priklauso skyriui: *Produktyvus ir neproduktyvus darbas*¹²².

a) Pastoriai:

„Kadangi Anglijoje daugiau vyrų, negu moterų... tai būtų gerai, jei dvasininkai *grįžtų prie celibato*, kitaip tariant, jei vedusieji negalėtų tapti dvasininkais... Ir tada mūsų *nevedęs dvasininkas* galėtų iš pusės bažnylinių pajamų taip pat gerai gyventi, kaip jis dabar gyvena iš visų savo bažnytinių pajamų“ (p. 7—8) [Rus. vertimo 20 p.].

b) Pirkliai ir krautuvininkai:

„Didelę jų dalį taip pat būtų galima likviduoti, juk jie, *tiesą sakant, nenušipelno gauti ką nors iš visuomenės*; jie yra tam tikros rūšies lošėjai, kurie tarpusavyje [1347] *lošia iš beturčių darbo vaisių*, o patys nieko negamina ir tik *paskirsto* įvairiomis kryptimis, panašiai kaip venos ir arterijos, visuomenės kūno kraują ir maitinamąsias sultis, būtent — žemės ūkio ir pramonės produkciją“ (p. 10) [Rus. vertimo 22 p.].

c) Advokatai, gydytojai, valdininkai ir t. t.:

„Jei būtų sumažintos su *valdymu, teismu* ir *bažnyčia* susijusios gausios tarnybos ir algos, o taip pat gausybė dvasininkų, advokatų, gydytojų, pirklių ir krautuvininkų, kurie visi *už nedidelį jų atliekamą visuomenei darbą gauna dideles algas*,— kaip žymiai lengviau būtų padengti visuomenines išlaidas!“ (p. 11) [Rus. vertimo 22 p.].

d) Pauperiai: „petrekliniai žmonės“ [supernumeraries]:

„Kas turi apmokėti šiuos žmones? Aš atsakau: visi... Manau, aišku, kad jie neturi nei badu mirti, nei būti pakarti, nei atiduoti į užsienį, ir t. t. (p. 12)

[Rus. vertimo 23—24 p.]. Arba reikia jiems duoti „perteklinius produktus“, arba, jei tokių nėra, „jei *pertekliaus nėra*, ..kięybiniu arba kokybiniu atžvilgiu *truputį apkarpyti* kitų maitinimosi prašmatnumą“ (p. 12—13) [Rus. vertimo 24 p.]. Koks darbas turi būti pavedamas „pertekliniams žmonėms“, tai neturi reikšmės; jis tik neturi būti susijęs „su užsienio prekių naudojimu“. Svarbiausias dalykas yra „pratinti šių žmonių sąmonę prie drausmės ir paklusnumo, o jų kūnus — prie išsvermingumo, kurio jiems reikės, dirbant, atsižadus reikalui, naudingesnį darbą“ (p. 13) [Rus. vertimo 24 p.]. Geriausia „panaudoti juos keliams tiesti, tiltams statyti, darbui kasyklose ir t. t.“ (p. 11—12) [Rus. vertimo 23 p.].

Gyventojai — turtas:

„*Mažas gyventojų skaičius yra tikras skurdas*. Aštuoni milijonų tauta yra daugiau kaip dvigubai turtingesnė už tą tautą, kuri tokiame pat plote turi tik keturis milijonus“ (p. 16) [Rus. vertimo 27 p.].

Dėl ankstesniojo punkto *a* (*Pastoriai*). Apie šventikus Petis kalba, subtiliai ironizuodamas:

„Religija geriausiai klesti ten, kur šventikai daugiausia marina savo kūną, kaip... teisė... geriausiai klesti ten, kur advokatai turi mažiausiai darbo“ (p. 57) [Rus. vertimo 64 p.]. Bet kuriomis aplinkybėmis jis pataria pastoriams „*neveisti dvasininkų daugiau*, negu dabar esančios *bažnyčios parapijos* gali paimti“. Pavyzdžiui, tarkime, kad Anglijoje ir Velse yra 12 000 bažnyčios parapijų. Tokiu atveju „bus nepatartina priveisti 24 000 dvasininkų“. Juk tada 12 000 neaprupintųjų pradės konkurencinę kovą su tais, kurie turi parapijas, „o lengviausiai jie konkuruos, įtikinėdami žmones, kad 12 000 parapijas turinčių dvasininkų nuodija arba marina jų sielas“ (užuomina į anglų religinį karą) „ir išmuša juos iš kelio, vedančio į dangų“ (p. 57) [Rus. vertimo 64 p.].

Priedamosios vertės kilmė ir jos apskaičiavimas. Ši tema dėstoma kiek padrikai, bet, atkakliai ieškant, kaip tinkamai išreikšti mintį, įvairiose vietose išblaškytos taiklios pastabos sudaro bent kiek nuoseklią visumą.

Petis skiria „natūralinę kainą“, „politinę kainą“ ir „tikrąją rinkos kainą“ (p. 67) [Rus. vertimo 73 p.]. „*Natūraline kaina*“ jis iš tikrųjų supranta *vertę*, ir tik šis dalykas mus čia tedomina, nes [1348] nuo *vertės apibrėžimo priklauso* ir *pridedamosios vertės apibrėžimas*.

Siame veikale Petis iš tikrųjų *prekių vertę* apibrėžia lyginamuoju juse esančio *darbo kiekiu*.

„Bet, prieš plačiai aptardami *rentas*, mes turime pamėginti paaiškinti slėpiną jų prigimtį, tiek kalbant apie *pinigus, kurių rentą vadiname palūkanomis*, tiek ir kalbant apie *žemės bei namų rentą*“ (p. 23) [Rus. vertimo 33 p.].

a) Visų pirma kyla klausimas, kas yra prekės, konkrečiai, grūdų, *vertė*?

„Jei iš Peru kasyklų galima gauti ir atgabenti į Londoną unciją sidabro, *sunaudojant tiek pat laiko*, kiek jo reikia bušeliui grūdų pagaminti, tai pirmasis iš šių produktų sudaro natūralinę antrojo kainą; jei, atradus

naujas, turtingesnes kasyklas, taip pat lengvai bus galima gauti dvi uncijas sidabro, kaip dabar vieną, tai caeteris paribus* grūdai bus tokio pat pigumo, bušeliui kainuojant dešimt šilingų, kaip anksčiau bušeliui kainuojant penkis šilingus“ (p. 31) [Rus. vertimo 40 p.]. „Tarkime, kad vienam bušeliui grūdų ir *vienai uncijai sidabro pagaminti* reikalingas *vienodas darbo kiekis*“ (p. 66) [Rus. vertimo 72 p.]. Visų pirma tai ir yra „tikrasis, o ne tariamas prekių kainų apskaičiavimo būdas“ (p. 66) [Rus. vertimo 72 p.].

β) Antras nagrinėtinas punktas yra *darbo vertė*.

„Istatymas... turi užtikrinti darbininkui tik būtiniausius pragyvenimo reikmenis; nes jei darbininkui būtų užtikrinta dvigubai daugiau, negu jam būtina, tai jis tedirbtų tik pusę palyginti su tuo, kiek jis galėtų dirbti ir faktiškai dirbtų, darbo užmokesčio nepadvigubinus; *visuomenei tai reiškia netekti atitinkamo darbo kiekio produkto*“ (p. 64) [Rus. vertimo 70—71 p.].

Vadinasi, darbo vertė apibrėžiama būtiniais pragyvenimo reikmenimis. Darbininkas tik dėl to turi gaminti pridedamąjį produktą ir dirbti pridedamąjį darbą, kad jis yra verčiamas naudoti visą savo tinkamą darbo jėgą [Arbeitskraft], kad pats galėtų gauti tiek, kiek jo *pragyvenimui būtinai reikalinga*. O jo darbo pigumą ar brangumą apsprendžia dvi aplinkybės: natūralinis dirvos derlingumas ir klimato sąlygojamų išlaidų (po reikių) dydis.

„Natūralus *brangumas arba pigumas* priklauso nuo to, *daugiau ar mažiau reikia rankų natūraliniams poreikiams patenkinti* (pavyzdžiui, grūdai pigesni ten, kur *vienas žmogus* jų pagamina dešimčiai, negu ten, kur *vienas* tepajėgia tai atlikti tik šešiams); be to, nuo klimato, kadangi jis verčia žmones vienais atvejais daryti didesnes išlaidas, o kitais atvejais — mažesnes“ (p. 67) [Rus. vertimo 73 p.].

γ) Pečiui *pridedamoji vertė* egzistuoja tik dviem formomis: *žemės renta* ir *pinigų renta* (palūkanos). Pastarąją jis kildina iš pirmosios. Pirmoji jam, kaip vėliau fiziokratams, yra *tikroji* pridedamosios vertės *forma*. (Bet Petis kartu pareiškia, kad grūdais jis supranta

„visa, kas būtina pragyvenimui, kaip tai reiškia žodis „duona“ maldoje „Tėve mūsų““).

Savo dėstyme jis ne tik vaizduoja rentą (pridedamąją vertę) kaip įmonininko virš būtinojo darbo laiko gaunamą perteklių, bet ir laiko šį perteklių paties gamintojo pridedamojo darbo pertekliumi virš jo darbo užmokesčio ir jo paties kapitalo padengimo.

„Tarkime, kad žmogus savo paties rankomis augina tam tikrame žemės sklype javus, t. y. iškasinėja arba suaria jį, akėja, išvalo nuo piktžolių, nuima derlių, gabena javus namo, kulia ir arpuoja juos, kaip to reika-

* — kitoms sąlygoms esant vienodoms. *Red.*

lauja tos šalies žemdirbystė, ir kad jis, be to, turi *sėklų* šiam žemės sklypui įsėti. Aš teigiu, kad, šitam žmogui *atskaičius iš jo gauto derliaus savo sėklas*“ (t. y., visų pirma, atskaičius iš produkto pastoviojo kapitalo ekvivalentą), [1349] „o taip pat visa tai, ką jis pats yra suvalgęs ir ką mainais yra atidavęs kitiems už drabužius bei kitus būtiniems poreikiams patenksinti reikalingus daiktus,— *grūdų likutis sudarys natūralinę ir tikrąją šių metų žemės rentą*; o *vidurkis per septynerius metus* arba, teisingiau tariant, per visus tuos metus, kai nederlius kaitaliojasi su geru derliumi, duoda grūdais išreikštą įprastinę rentą“ (p. 23—24) [Rus. vertimo 34 p.].

Vadinasi, kadangi pagal Petį grūdų vertę apsprendžia juose esantis darbo laikas ir kadangi jam renta yra tai, kas lieka iš visuminio produkto, atskaičius iš jo darbo užmokestį ir sėklas, tai renta yra lygi pridedamajam produktui, kuriame sudaiktintas pridedamasis darbas. Čia renta apima pelną; pelnas nuo rentos dar nėra atskirtas.

Paskui Petis taip pat išsadingai kelia klausimą:

„Bet čia gali kilti tolesnis, nors ir šalutinis, klausimas: *kokiam Anglijos pinigų kiekiui vertės atžvilgiu yra lygūs šitie grūdai, arba ši renta?* Atsakau: tokiam pinigų kiekiui, kurį *per tokį pat laiką* gali sutaupyti kitas individas, atskaičius visas jo išlaidas, jeigu jis versis vien pinigų gaminimu. Būtent, laikysimės prielaidos, kad kitas žmogus nuvyksta į tokią šalį, kur yra sidabro, kasa jį ten, valo, atgabena jį į tą pačią vietovę, kur pirmasis augina savo javus, kaldina iš jo monetas ir t. t., ir kartu per visą savo sidabro gaminimo laiką įsigyja jo pragyvenimui reikalingą maistą, drabužius ir t. t. Tokiu atveju *vieno sidabras vertės atžvilgiu turi būti laikomas lygiu kito javams*. Jei, pavyzdžiui, sidabro yra dvidešimt uncijų, o javų dvidešimt bušelių, tai uncija sidabro bus šių javų bušelio kaina“ (p. 24) [Rus. vertimo 34 p.].

Kartu Petis aiškiai pažymi, kad čia darbo rūšių skirtingumas neturi jokios reikšmės — viskas priklauso tik nuo *darbo laiko*.

„Nors, gal būt, sidabro gaminimas reikalauja didesnio įgudimo ir susijęs su didesne rizika, negu javų auginimas, bet galiausiai tas skirtumas išsilygina. Tarkime, kad šimtas žmonių *dešimt metų* augina javus ir kad *toks pat žmonių skaičius tiek pat laiko* sunaudoja sidabro gavybai; aš sakau, kad sidabro *grynoji gavyba sudarys visos grūdų grynosios produkcijos kainą* ir vienodos pirmojo produkto dalys sudarys vienodų antrojo produkto dalių kainą“ (p. 24) [Rus. vertimo 34 p.].

Tokiu būdu apibrėžęs rentą, kuri čia lygi visai *pridedamajai vertei* (įskaitant ir pelną), ir radęs jos piniginę išraišką, Petis ima apibrėžti *piniginę žemės vertę*, o tai ir vėl labai genialu.

„Taigi mes labai džiaugtumės, apibrėžę laisvai parduodamos žemės *natūralinę vertę*, nors ir būtume padarę tai ne geriau, kaip apibrėždami *usufuctus*’o* vertę, apie kurią anksčiau buvo kalbama... Mums apibrėžus *rentą, arba metinę usufukto vertę*, kyla klausimas, *kokią metinių rentų sumai* (kaip mes paprastai sakome) natūralinės vertės atžvilgiu yra lygi laisvai

* — uzufuktas, naudojimas svertima nuosavybe (daugiausia žemės nuosavybe); čia — iš žemės gaunamų grūdų pajamų prasme. Red.

parduodama žemė? Jei pasakysime: begaliniam skaičiui, tai vieno akro žemės vertė (kadangi vienetų begalybė yra lygi tūkstančių begalybei) bus lygi tūkstančių akro tokios pat žemės vertei, o tai nesąmonė. Todėl turime paimti kokį nors *ribotą* metų *skaičių*, ir aš manau, kad tai bus toks metų skaičius, kurį dar gali tikėtis gyventi tuo pačiu laiku gyvenantys trijų kartų atstovai, iš kurių vienam penkiasdešimt metų, antram dvidešimt aštuoneri ir trečiam septyneri, t. y. senelis, tėvas ir sūnus. Juk mažai kas turi pagrindo rūpintis tolimesniais palikuonimis... Štai kodėl aš manau, kad *kokio nors žemės sklypo natūralinę vertę sudarančių metinių rentų skaičius* yra lygus įprastiniam [1350] trijų tokių asmenų bendro gyvenimo ilgumui. Anglijoje mes tokių trijų žmonių gyvenimo ilgumą laikome dvidešimt vieneriais metais. Vadinasi, *žemės vertė* yra lygi maždaug *tokiam pat metinių rentų skaičiui*" (p. 25—26) [Rus. vertimo 35—36 p.].

Suvedęs rentą į *pridedamąją darbą*, vadinasi, į *pridedamąją vertę*, Petis pareiškia, kad žemė esanti ne kas kita, kaip kapitalizuota renta, t. y. *tam tikra metinių rentų suma*, arba rentų suma per tam tikrą metų skaičių.

Iš tikrųjų renta *kapitalizuojama*, arba apskaičiuojama kaip *žemės vertė*, šitaip:

Tarkime, kad akras žemės kasmet duoda 10 sv. st. rentos. Jei palūkanų norma yra 5%, tai 10 sv. st. atstovauja 200 sv. st. kapitalo palūkanoms, ir, kadangi, esant 5% normai, palūkanos padengia kapitalą per 20 metų, tai akro žemės vertė būtų lygi 200 sv. st. (20×10 sv. st.). Vadinasi, rentos kapitalizavimas priklauso nuo palūkanų normos didumo. Jei palūkanų norma būtų 10%, tai 10 sv. st. atstovautų 100 sv. st. kapitalo palūkanoms, kitaip tariant — 10 metų pajamų sumos palūkanoms.

Tačiau Petis, — kadangi jis remiasi *žemės renta* kaip bendrąja pridedamosios vertės forma, apimančia ir pelną, — negali laikyti kapitalo palūkanų kažkuo duotu, o, priešingai, turi jas kildinti iš rentos kaip *ypatingą jos formą* (taip pat daro ir Tiurgo, nuosekliai laikydamasis savo požiūrio). Bet kaip tokiu atveju nustatyti tą metų skaičių, t. y. tą metinių rentų skaičių, kuris sudaro *žemės vertę*? Žmogui [Pečio nuomone] terūpi pirkti tik tiek metinių rentų, kiek metų jis turi „rūpintis“ savimi ir savo artimiausiais palikuonimis, t. y. kiek metų gyvena *vidutinis žmogus* — senelis, tėvas ir vaikas. Pagal „anglišką“ vertinimą tai sudaro 21 metus. Vadinasi, tai, kas yra už dvidešimt vienerių metų „uzufukto“ ribų, jam neturi reikšmės. Todėl jis apmoka dvidešimt vienerių metų uzufuktą, ir tai sudaro *žemės vertę*.

Šiuo sąmojingu būdu Petis išsigelbsti iš keblios padėties; bet čia svarbu tai,

kad, pirma, *renta*, kaip visuminės *žemės ūkio pridedamosios vertės* išraiška, kildinama ne iš žemės, o iš darbo ir apibrėžiama kaip darbo sukurtas perteklius virš to, kas būtina darbininko gyvybei palaikyti;

kad, antra, *žemės vertė* yra ne kas kita, kaip į priekį tam tikram metų skaičiui nupirkta renta, tokia pačios rentos *pa-keistinė* forma, kurioje, pavyzdžiui, dvidešimt vienerių metų pridėdamosi vertė (arba pridėdamasis darbas) pasireiškia kaip *žemės vertė*; trumpai tariant, *žemės vertė* yra ne kas kita, kaip *kapitalizuota renta*.

Taip giliai Petis įžvelgia klausimo esmę. Tuo būdu rentos *pirkėjo* (t. y. *žemės pirkėjo*) požiūriu *renta* pasireiškia tiesiog kaip *jo kapitalo palūkanos*,—to kapitalo, už kurį jis ją yra pirkęs,—o renta, turėdama tokią formą, pasidaro visai neatpažįstama ir pasireiškia kaip *kapitalo duodamos palūkanos*.

Tokiu būdu apibrėžęs *žemės vertę* ir *metinės rentos vertę*, Petis dabar gali išvesti „pinigų rentą“, arba paskolines palūkanas, kaip antrinę formą:

„Dėl *palūkanų*, tai jos mažiausiai turi būti lygios *rentai nuo tokio žemės kiekio, kurį galima nupirkti už paskolinamus pinigus*, jei paskolos gražinimas neabejotinai yra užtikrintas“ (p. 28) [Rus. vertimo 38 p.].

Čia palūkanų normą apsprendžia *rentos kaina*, o iš tikrųjų, atvirkščiai, *rentos kainą*, arba *žemės pirkimo vertę*, apsprendžia palūkanų norma. Bet tai labai nuoseklu, nes *Petis rentą* vaizduoja kaip bendrąją pridėdamosios vertės formą ir dėl to jis *pinigų palūkanas* turi kildinti iš rentos kaip antrinę formą.

Diferencinė renta. Pečio veikale mes taip pat matome pirmą kartą aiškinant diferencinę rentą. Jis ją kildina ne iš *skirtingo* vienodo didumo žemės sklypų derlingumo, o iš *skirtingos padėties vietos atžvilgiu*, iš skirtingo atstumo nuo rinkos, esant *vienodam žemės sklypų derlingumui*, o tai, kaip žinoma, yra vienas iš diferencinės rentos elementų. Jis sako:

[1351] „Kaip didelė pinigų paklausa pakelia pinigų kursą, taip ir didelė grūdų paklausa pakelia jų kainą, o dėl to ir *žemės, kurioje auga javai, rentą*“

(vadinasi, čia aiškiai pasakyta, kad grūdų *kaina* apsprendžia rentą, panašiai kaip jau iš ankstesnio dėstymo išeina, kad *renta grūdų vertės neapsprendžia*),

„ir *galiausiai pačios žemės kainą*. Jei, pavyzdžiui, grūdai, kuriais minta Londonas arba kuri nors armija, gabenami iš vietų, esančių už 40 mylių, tai *vienos mylios atstumu nuo Londono* arba nuo armijos įkurdinimo vietos *augančių javų kaina bus tiek didesnė už natūralinę*, kiek sudaro išlaidos, susijusios su jų pervežimu 39 mylias... Iš to išeina, kad arti gausiai apgyventų vietų, kurių gyventojams išmailinti reikia didelių rajonų, žemė dėl tos priežasties ne tik duoda *didesnę rentą*, bet ir kainuoja didesnę metinių rentų sumą, negu *visai tokios pat kokybės žemė*, bet esanti toliau“, ir t. t. (p. 29) [Rus. vertimo 38—39 p.].

Petis taip pat mini ir antrąją diferencinės rentos priežastį, *skirtingą žemės derlingumą*, vadinasi, ir *skirtingą darbo našumą* vienodo dydžio žemės sklypuose:

„Gera žemės kokybė arba jos skurdumas, arba jos vertė, priklauso nuo *didesnės ar mažesnės už naudojimęsi žeme duodamos produkto dalies santykio su paprastu darbu, kuris panaudojamas nurodytam produktui išauginti*“ (p. 67) [Rus. vertimo 73 p.].

Tuo būdu Petis *geriau* yra išaiškinęs diferencinę rentą, *negu* A. Smitas. [XXII—1351]

* *

[XXII—1397] „*A Treatise of Taxes and Contributions*“, London, 1667. Papildymai.

1) *Apie tam tikrai šaliai reikalingą cirkuliuojančių pinigų masę*, p. 16—17 [Rus. vertimo 27—28 p.].

Pečio pažiūra į *gamybą kaip visumą* pasireiškia šiame sakinyje:

„Jei kurioje nors teritorijoje gyvena 1000 žmonių ir 100 iš jų gali pagaminti reikalingą maistą ir drabužius visam tūkstančiui; jei kiti 200 pagamina tiek prekių, kiek kitos šalys sutinka imti mainais už savo prekes arba už pinigus, ir jei kiti 400 kuria papuošalus, malonumus ir prašmatnumą visai šaliai; jei 200 yra valdantys žmonės, dvasininkai, teisininkai, gydytojai, pirkliai ir krautuvininkai,—vadinasi, iš viso 900 žmonių,—tai kyla klausimas“ ir t. t.—dėl pauperių („supernumeraries“*) (p. 12) [Rus. vertimo 24 p.].

Nagrinėdamas rentą ir piniginę jos išraišką, kur jis pagrindu ima *vienodą darbą* (vienodus darbo kiekius)** , Petis pažymi:

„Aš teigiu, kad tai sudaro *verčių išlyginimo ir matavimo pagrindą*; vis dėlto aš turiu prisipažinti, kad ant šio pagrindo išskylančiuose antstatuose, taip pat ir praktiškai jį taikant, yra didelis įvairavimas ir daug kas sudėtinga“ (p. 25) [Rus. vertimo 35 p.].

[1398] 2) Kas Pečiui labai rūpėjo, tai — „natūralinis lygybės santykis *tarp žemės ir darbo*“.

„Mūsų sidabro ir aukso monetos *turi* įvairius pavadinimus, pavyzdžiui, Anglijoje: svarai, šilingai ir pensai, ir kiekviena iš šių monetų gali būti išreikšta kaip bet kurios kitos suma arba dalis. Bet šiuo klausimu aš noriu pasakyti štai ką: visus daiktus reikėtų *vertinti dviem natūraliniais vardiškiais — žeme ir darbu*; t. y. mes turėtume sakyti: laivo arba švarko vertė yra lygi tokio ir tokio žemės kiekio vertei plus toks ir toks darbo kiekis, nes abu jie — laivas ir švarkas — yra *žemės ir žmogaus darbo kūriniai*. O jeigu tai teisinga, tai mes džiaugtumės, suradę *natūralinį lygybės santykį tarp žemės ir darbo*, kad vienu iš šių dviejų veiksnių galėtume iš-

* — „perleklinių žmonių“. Red.

** 2r. šios knygos 308 p. Red.

reikšti vertę ne kiek ne blogiau (arba net geriau), negu abiem, ir kad taip pat lengvai ir patikimai galėtume paversti vieną iš jų į kitą, kaip pensus į svarus“.

Todėl, radęs piniginę rentos išraišką, jis ir ieško „*laisvai parduodamos žemės natūralinės vertės*“ (p. 25) [Rus. vertimo 35 p.].

Pečio veikale padrikai susipina trejopos rūšies apibrėžimai:

a) *Vertės dydis*, kurį apsprendžia toks pat darbo laikas, be to, *darbas* laikomas *vertės šaltiniu*.

b) *Vertė* kaip visuomeninio darbo forma. Todėl pinigai pasireiškia kaip *tikroji vertės forma*, nors kitose vietose Petis sugriauna visas monetarinės sistemos iliuzijas. Vadinasi, čia jo veikale ryškėja *sąvokos apibrėžimas*.

c) Darbo kaip mainomosios vertės šaltinio supainiojimas su darbu kaip vartojamosios vertės šaltiniu; kartu darbas numato gamtos medžiagą (žemę). Iš esmės imant, Petis nustato darbo ir žemės „lygybės santykį“, *laisvai parduodamą žemę* vaizduodamas kaip *kapitalizuotą rentą* — vadinasi, čia jis kalba ne apie žemę kaip realaus darbo gamtos medžiagą.

3) *Palūkanų normos* klausimu Petis sako:

„Aš jau kitoje vietoje esu pasisakęs“ apie tai, kaip tuščia ir bergždžia yra leisti *pozityvinius civilinius įstatymus*, prieštaraujančius *gamtos dėsniams*“

(t. y. iš buržuazinės gamybos prigimties išplaukiantiems dėsniams) (p. 29) [Rus. vertimo 38 p.].

4) *Rentos* klausimu: *pridedamoji vertė* kaip *padidėjusio darbo našumo* padarinys:

„Jei minėtąsias grafystes būtų galima padaryti derlingesnes, panaudojant daugiau darbo, negu dabar (pavyzdžiui, kasinėjant žemę, užuot ją arus, sėklą sodinant, užuot ją sėjus, rūšiuojant ir atrenkant ją, užuot vartojus kaip pakliuvo, mirkant ją, užuot naudojus prieš tai visai nepa-ruošta, įtrešiant dirvą druskomis, užuot ją įtrešus supuvusiais šiaudais, ir t. t.), tai *renta* padidėtų tuo labiau, kuo labiau *padidėjusios pajamos viršytų padidintą darbą*“ (p. 32) [Rus. vertimo 41 p.].

(Padidintas darbas čia suprantamas kaip padidėjusi „*darbo kaina*“, arba *darbo užmokestis*.)

5) *Pinigų vertės didinimas* (XIV skirsnis) [Rus. vertimo 68—74 p.].

6) Anksčiau cituotą vietą*: „jei darbininkui būtų užtikrinta dvigubai daugiau, negu jam būtina, tai jis tedirbtų tik pusę ir t. t.“ — reikia suprasti šitaip: jei darbininkas už šešias darbo

* Zr. šios knygos 308 p. Red.

valandas gautų per šias šešias valandas sukuriama vertę, tai jis gautų *dvigubai daugiau*, negu gauna dabar, kai jis už dvylika valandų gauna vertę, kuri sukuriama per šešias valandas. Tokiu atveju jis tedirbtų tik šešias valandas, o „visuomenei tai reiškia nuostolį“ ir t. t.

* * *

Petty. An Essay concerning the Multiplication of Mankind (1682 m.). Darbo pasidalijimas (p. 35—36) [Rus. vertimo 231 p.].

* *

Petty. Political Anatomy of Ireland (1672 m.) ir „Verbum Sapienti“ (Londono 1691 metų leidimas).

1) „Tai atveda mane prie svarbiausio *politinės ekonomijos* klausimo, būtent: kaip galima sudaryti žemės ir darbo *lygybės santykį ir jų lygtis*, kad bet kurio daikto vertę būtų galima išreikšti tik vienu iš šių dviejų veiksnių“ (p. 63) [Rus. vertimo 122 p.].

Iš tikrųjų čia pagrindą tesudaro uždavinys — pačios *žemės vertę* suvesti į *darbą*.

[1399] 2) Šis veikalas parašytas vėliau, negu tas, kuris anksčiau buvo nagrinėjamas¹²³.

„*Bendras verčių matas* yra vidutinis *suaugusio žmogaus vienos dienos maistas*, o ne jo vienos dienos darbas; šis matas atrodo toks pat reguliarus ir pastovus, kaip grynojo sidabro vertė... Todėl aš airių lūšnelės vertę apibrėžiau skaičiumi dienos davinio, kuriuos statytojas yra suvartojęs, ją statydamas“ (p. 65) [Rus. vertimo 123 p.].

Paskutinis teiginys skamba visai fiziokratiškai.

„Ta aplinkybė, kad vieni valgo daugiau už kitus, neturi reikšmės, nes dienos davinio mes suprantame šimtąją dalį to maisto kiekio, kurį suvartoja šimtas įvairiausio kūno sudėjimo žmonių ir kuris įgalina juos gyventi, dirbti ir daugintis“ (p. 64) [Rus. vertimo 122 p.].

Bet tai, ko Petis čia ieško Airijos *statistikoje*, yra ne „*bendrasis*“ vertės matas, o *verčių* matas ta prasme, kuria *pinigai* yra verčių matas.

3) *Pinigų masė ir tautos turtas* („Verbum Sapienti“, p. 13) [Rus. vertimo 84—85 p.].

4) *Kapitalas*:

„Tai, ką mes vadiname *turtu, kapitalu arba tautos atsarga* ir kas yra *ankstesniojo, arba praeities, darbo rezultatas*, neturi būti suprantama kaip kažkas *skirtinga nuo dabar veikiančių jėgų*“ (p. 9) [Rus. vertimo 82 p.].

5) *Darbo gamybinis pajėgumas:*

„Mes esame pasakę, kad pusė gyventojų, sunaudodama labai nedidelį darbo kiekį, galėtų labai praturtinti karalystę... Ką jie turėtų gaminti? Į tai aš atsakau bendra forma: gaminti maistą ir pirmojo reikalingumo reikmenis visiems šalies gyventojams, *panaudojant nedaug darbo rankų*; tai galima pasiekti arba *labiau įtemptai dirbant*, arba *įvedant darbą mažinančias ir lengvinančias priemones*, o tai tolygu tam rezultatui, kurio žmonės veltui tikėjosi susilaukti iš *poligamijos*. Nes tas, kuris vienas gali atlikti penkių žmonių darbą, pasiekia tokį pat rezultatą, kaip kad jis sukurtų keturis suaugusius darbininkus“ (p. 22) [Rus. vertimo 88—89 p.]. „*Maistas bus pigiausias...* tuo atveju, kai jis *pagaminamas, panaudojant mažesnę, negu bet kur kitur, darbo rankų skaičių*“ (p. 23) [Rus. vertimo 89 p.].

6) Žmogaus tikslas ir paskirtis (p. 24).

7) Apie *pinigus* žr. taip pat „Quantulumcunque“ (1682 m.). [XXII—1399].

[3] PETIS, SERAS DADLIS NORSAS, LOKAS

[XXII—1397] Lyginant Norso ir Loko veikalus su Pečio „Quantulumcunque“ (1682), „A Treatise of Taxes and Contributions“ (1662) ir „The Political Anatomy of Ireland“ (1672), išryškėja jų priklausomumas nuo Pečio 1) *palūkanų normos mažinimo* klausimu, 2) pinigų vertės didinimo ir mažinimo klausimu, 3) turint galvoje tai, kad *Norsas* palūkanas vadina „pinigų renta“, ir t. t.

Norsas ir *Lokas* rašė savo veikalus¹²⁴ tuo pačiu metu ir tuo pačiu klausimu: *palūkanų normos mažinimas* ir *pinigų vertės didinimas*. Bet jie laikosi visiškai priešingų pažiūrų. *Lokas* teigia, kad *pinigų trūkumas* cirkuliacijoje sąlygoja aukštą palūkanų normą ir kad aplamai dėl šio pinigų trūkumo daiktai parduodami ne pagal jų tikrąsias kainas ir neduoda visų tų pajamų, kurias turėtų duoti tų daiktų pardavimas. *Norsas*, atvirkščiai, parodo, kad taip yra ne dėl pinigų trūkumo cirkuliacijoje, o dėl kapitalo arba pajamų trūkumo. Jo koncepcijoje pirmą kartą pasireiškia tam tikra pažiūra į *stock**, arba *kapitalą*, arba, tiksliau sakant, į *pinigus*, funkcionuojančius tik kaip *kapitalo forma*, jeigu jie nėra cirkuliacijos priemonė. *Sero Dadlio Norso* koncepcijoje mes pirmą kartą matome teisingą pažiūrą į palūkanas, priešingą *Loko* pažiūrai. [XXII—1397]

* — atsarga, fondas, kapitalas. *Red.*

[4] LOKAS

[RENTOS IR PALŪKANŲ NAGRINĖJIMAS
BURZUAZINĖS PRIGIMTINĖS TEISĖS TEORIJOS POZIŪRIU]

[XX—1291a] Sugretinus bendrą Loko pažiūrą į darbą su jo pažiūra į *palūkanų* ir *rentos kilmę*,— nes pridedamoji vertė jo koncepcijoje tepasireiškia tik šiomis apibrėžtomis formomis,— pasirodys, kad pridedamoji vertė yra ne kas kita, kaip *svetimas darbas*, pridedamasis darbas, kurį žemės ir kapitalo savininkai gali pasisavinti dėl to, kad kaip tik jie yra šių darbo sąlygų savininkai. O didesnio darbo sąlygų kiekio nuosavybė, negu tas jų kiekis, kurį žmogus gali savo paties darbu panaudoti, pasak Loko, yra prigimtinė teise besiremiančiai privatinei nuosavybei [1292a] prieštaraujantis *politinis* išradimas.

{Hobso koncepcijoje darbas taip pat yra vienintelis bet kurio turto šaltinis, neskaitant tų gamtos dovanų, kurios turi betarpiškai vartoti tinkamą formą. Dievas (gamta)

„arba *neatlyginamai duoda* žmonijai reikalingus daiktus arba jai už *darbą* juos *parduoda*“ („Leviathan“, [p. 232]) [Rus. vertimo 196 p.].

Bet Hobso koncepcijoje valdovas savo nuožiūra paskirsto žemės nuosavybę.}

Štai atitinkamos Loko veikalų vietos:

„Nors *žemė* ir visos žemesniosios būtybės priklauso visiems žmonėms kartu, vis dėlto kiekvienas žmogus turi jo paties asmenybę sudarančią nuosavybę, į kurią niekas, išskyrus jį patį, neturi jokių teisių. Mes galime pasakyti, kad jo kūno darbas ir jo rankų kūriniai iš tikrųjų jam priklauso. Tai, ką žmogus yra paėmęs iš gamtos sukurtų ir jam suteiktų daiktų, jis yra suliejęs su savu darbu, yra sujungęs su kažkuo, kas jam priklauso; ir tokiu būdu jis tai paverčia savo nuosavybe“ („Of Government“, II knyga, V skirsnis; „Works“, 7th edition, 1768, t. II, p. 229).

„Žmogaus darbas yra paėmęs jam reikalingus daiktus iš gamtos rankų, kur jie buvo bendra nuosavybė ir vienodai priklausė visiems jos vaikams, ir tuo būdu juos yra pasisavinęs“ (ten pat, p. 230).

„Tas pats gamtos dėsnis, kuris tokiu būdu mums duoda nuosavybę, taip pat šią nuosavybę ir apriboja... Žmogus turi teisę savo darbu

paversti savo nuosavybe tiek, kiek jis gali panaudoti bet kuriems savo gyvenimo poreikiams, prieš tam daiktui sugedus. O tai, kas viršija šias ribas, viršija jo dalį ir priklauso kitiems“ (ten pat).

„Bet svarbiausias nuosavybės objektas dabar yra ne *žemės vaisiai* ir t. t., o pati *žemė*. . . Tokio didumo sklypas, kurį vienas žmogus gali išarti, įsėti, įtręšti, įdirbti ir kurio produktus jis gali suvartoti, sudaro šio žmogaus nuosavybę. Žmogus savo darbu tartum atriboja jį nuo bendro turto“ (ten pat).

„Kaip matome, žemės pajungimas, arba jos dirbimas, ir jos valdymas yra tarpusavyje susiję. Jos pajungimas davė teisę ją valdyti“ (ten pat, p. 231).

„Nuosavybės matą gamta teisingai yra nustačiusi *sutinkamai su tuo, kokios apimties yra žmogaus darbas* ir gyvenimo patogumai: joks žmogus savo darbu negalėtų visko sau pajungti, arba pasisavinti; taip pat niekas negalėtų savo poreikiams patenkinti suvartoti daugiau, negu mažą viso to dalį; tad tokiu būdu joks žmogus negalėtų pažeisti kito žmogaus teisės arba įsigyti nuosavybę, padarydamas žalos savo kaimynui. . . Senais laikais šis matas kiekvienam žmogui nustatydavo labai kuklias valdomo turto ribas ir šį turto valdymą apribodavo tuo, kad jis galėjo pasisavinti, nepadarydamas žalos kitam. . . *Dar ir dabar*, nors pasaulis atrodo esąs perpildytas, *būtų galima* kiekvienam suteikti tokio didumo nuosavybę, niekam nepadarant žalos“ (p. 231—232).

Darbas suteikia daiktams beveik visą jų vertę {Lokui value* yra tolygi vartojamajai vertei, ir darbas imamas kaip konkretus darbas, o ne jo kiekybės požiūriu; bet mainomosios vertės matavimas darbu iš tikrųjų remiasi tuo, kad darbininkas sukuria vartojamąją vertę}. Tas vartojamosios vertės likutis, kuris negali būti suvedamas į darbą, Loko nuomone, yra gamtos dovana ir dėl to, kaip toks, yra *bendra nuosavybė*. Todėl Lokas stengiasi įrodyti ne tą teiginį, kad nuosavybė gali būti įsigyta dar ir kitais būdais, neskaitant darbo,— tai prieštarautų jo pagrindiniam požiūriui,— o tai, koku būdu individualinis darbas, nepaisant bendros gamtos daiktų nuosavybės, gali sukurti individualinę nuosavybę.

„Iš tikrųjų kaip tik *darbas apsprendžia visų daiktų vertės skirtingumą*. . . Devyniasdešimt devynios šimtosios žmogaus gyvybei naudingų žemės produktų. . . turi būti priskiriamos vien darbui“ (p. 234).

„Vadinasi, didesnę žemės vertės dalį sukuria darbas“ (p. 235).

„Nors gamtos daiktai duoti visiems bendrai, bet žmogus yra *savo paties viešpats* ir *savo asmenybės*, jos veiksmų ir jos darbo *savininkas*, ir jau pats sudaro didįjį nuosavybės pagrindą (ten pat).

Vadinasi, vieną nuosavybės ribą sudaro *asmeninio darbo riba*; kitą ribą sudaro tai, kad žmogus nesukaupia daiktų daugiau, negu jis gali panaudoti. Ši antroji nuosavybės riba išplečiama, neilgalaikius produktus mainant į *pinigus* (neskaitant kitų mainų).

„Žmogus gali sukaupti šių *ilgalaikių* daiktų tiek, kiek jis nori, nes jo teisėtos nuosavybės ribos peržengimą“ {paliekant nuošalyje jo asmeni-

* — vertė. Red.

nio darbo nustatomą *ribą*) „sudaro ne jo turimo turto didumas, o tai, kad dalis jo turto sugenda, neduodama jam jokios naudos. Dėl to ir pradėta vartoti pinigus, ilgalaikį daiktą, kuris negenda, žmonių laikomas, ir kurį žmonės pagal susitarimą priima [1293a] mainais į tikrai naudingus, bet neilgalaikius pragyvenimo reikmenis“ (p. 236).

Taip atsiranda individualinės nuosavybės nelygybė, bet *asmeninio darbo nustatomas matas* ir toliau tebegalioja.

„Žmonės tik dėl to galėjo — be kokios nors sutarties — šiai daiktų pasiskirstymo tarp privačių savininkų nelygybei suteikti tokį mastą, kuris peržengia visuomenės nustatomas ribas, kad jie yra priskybę auksui ir sidabruvi vertę ir tylomis yra susitarę vartoti pinigus“ (p. 237).

Su šiuo pasisakymu reikia palyginti toliau pateikiamą Loko veikalo apie palūkanas¹²⁵ vietą, neužmirštant, kad, jo nuomone, prigimtinė teisė *asmeninį darbą* padaro nuosavybės riba:

„Dabar mes pažiūrėsime, koku būdu pinigai įgauna tokią pat prigimtį, kaip ir žemė, duodami tam tikras metines pajamas, kurias mes vadiname palūkanomis arba procentais. Juk žemė natūraliai pagamina kažką naują ir naudingą, kas žmonijai turi vertę; priešingai, pinigai yra nevaisingas daiktas ir nieko nepagamina, bet užtat jie, veikiant tarpusavio susitarimui, *perkelia tą pelną, kuris buvo atlyginimas už vieno žmogaus darbą, į kito kišenę*. Tai sąlygoja nelygus pinigų pasiskirstymas; ši nelygybė sukelia tokius pat padarinius agrariniuose santykiuose, kaip ir piniginiuose santykiuose... Dėl nelygaus žemės pasiskirstymo (jei tu turi daugiau žemės, negu gali arba nori įdirbti, o kitas jos mažiau turi) atsiranda tavo žemės nuomininkas; ir dėl tokio pat nelygaus pinigų pasiskirstymo... atsiranda mano pinigų nuomininkas; tuo būdu *mano pinigai dėl paskolos ėmėjo triūso gali* tiekti jam jo žmonėje didesnes kaip šešių procentų palūkanas, kaip ir tavo žemė *dėl nuomininko darbo* pajėgia duoti daugiau vaisių, negu sudaro jo sumokama renta“ (folio edition of Locke's Works, 1740, vol. II [p. 19])¹²⁶.

Šioje vietoje Lokas iš dalies turėjo poleminių tikslą: jis norėjo parodyti žemės savininkams, kad jų renta nieku nesiskiria nuo lupikautojų imamų palūkanų. Dėl nelygaus gamybos sąlygų pasiskirstymo tiek renta, tiek ir palūkanos „perkelia tą pelną, kuris buvo atlyginimas už vieno žmogaus darbą, į kito kišenę“.

Loko pažiūros yra tuo labiau svarbios, kad jos sudaro klasiškinę buržuazinės visuomenės teisinių pažiūrų išraišką priešingai feodalinės visuomenės teisinėms pažiūroms; be to, jo filosofija buvo visos vėlesnės anglų politinės ekonomijos pažiūrų pagrindas. [XX—1293a]

[5] NORSAS

[PINIGAI KAIP KAPITALAS. PREKYBOS DIDĖJIMAS
KAIP PALŪKANŲ NORMOS MAŽĖJIMO PRIEZASTIS]

[XXIII—1418] *Sir Dudley North. Discourses upon Trade.* London, 1691 (Papildomas sąsiuvinis C)¹²⁷.

Šis veikalas, kaip ir Loko ekonominiai veikalai, yra betarpiškai susijęs su Pečio veikalais ir tiesiogiai jais remiasi.

Norso veikalas daugiausia tyrinėja *prekybinį kapitalą* ir todėl su čia nagrinėjamaisiais klausimais nėra susijęs. Nagrinėdamas tam tikrą skaičių klausimų, Norsas parodo išsradingumą ir meistriškumą.

Labai įsidėmėtina, kad nuo Karlo II restauracijos laikų ligi XVIII šimtmečio vidurio lendlordai nuolat skundėsi rentos mažėjimu (kurį atitinka ir nuolatinis grūdų kainų mažėjimas, ypač nuo ? metų¹²⁸). Nors (nuo Kalpeperio ir sero Džozajos Čaildo laikų) pramonės kapitalistų klasė plačiai dalyvavo prievarta sumažinant palūkanų normą, vis dėlto tikrieji šios priemonės įkvėpėjai buvo *žemės savininkai*. „*Žemės vertė*“ ir „šios vertės didinimo būdai“ iškelti kaip nacionalinis interesas (visiškai taip pat, kaip, atvirkščiai, pradedant maždaug nuo 1760 metų, rentų, žemės vertės, grūdų ir kitų maisto produktų kainų didėjimas ir su tuo susiję pramonės kapitalistų nusiskundimai sudaro ekonominių šio klausimo nagrinėjimų pagrindą).

Kova tarp piniginių žmonių ir žemės savininkų užpildo — išskyrus nedideles išimtis — visą šimtmetį nuo 1650 iki 1750 metų, nes plačiai gyvenę bajorai su dideliu nepasitenkinimu matė, kad lupikautojai juos prigriebia ir, XVII amžiaus pabaigoje atsiradus naujaisiais kredito ir valstybinės skolos sistemai, sėkmingai su jais kovoja įstatymų leidybos srityje ir t. t.

Jau *Petis* kalba apie lendlordų nusiskundimus dėl rentų sumažėjimo ir apie jų opoziciją žemės ūkio pagerinimams (žiū-

rėk atitinkamą vietą)¹²⁹. Jis gina lupikautoją nuo lendlordo ir pinigų rentą prilygina žemės rentai.

Lokas abi rentas suveda į darbo išnaudojimą. Jis laikosi tokio pat nusistatymo, kaip ir Petis. Abu pasisako prieš prievartinį palūkanų normos reguliavimą. Žemės savininkai yra pastebėję, kad, palūkanų normai mažėjant, *žemės vertė* didėja. Esant tam tikram rentos didumui, jos *kapitalizuota išraiška*, t. y. žemės vertė, mažėja arba didėja atvirkščiai proporcingai palūkanų normos didumui.

Seras Dadlis Norsas, anksčiau minėtame veikale, yra trečiasis Pečio krypties atstovas.

Tai pirmoji forma, kuria *kapitalas* pasipriešino *žemės nuosavybei*. Ir iš tikrųjų *lupikavimas*, t. y. dalies žemės savininko pajamų atitekimas lupikautojui, buvo viena iš svarbiausių kapitalo kaupimo priemonių. Bet pramoninis kapitalas ir prekybinis kapitalas daugiau ar mažiau vieningai su žemės savininkais stoja prieš šią pasenusią kapitalo formą.

„Kaip žemės savininkas išnuomoja savo žemę, taip savo *kapitalą* [*stock*] išnuomoja tie, kurie turi prekybai reikalingą *kapitalą*, bet neturi reikiamo įgudimo jam prekyboje panaudoti arba bijo su tuo susijusių rūpesčių. Tai, ką jie tokiu atveju gauna, vadinama *palūkanomis*, bet tai tėra tik kapitalo *renta*“

{čia, kaip ir Pečio koncepcijoje, matome, kad žmonėms, ką tik išėjusiems iš viduramžių, renta [1419] atrodo esanti pirminė pridedamosios vertės forma},

„kaip žemės savininko pajamos yra žemės renta. Kai kuriose kalbose „pinigų nuomojimas“ ir „žemės nuomojimas“ yra identiškos sąvokos; taip yra ir kai kuriose Anglijos grafystėse. Vadinasi, būti *žemės savininku* [*landlord*] ar *kapitalistu* [*stocklord*] yra tas pat. Žemės savininko pranašumas tėra tas, kad jo žemės nuomininkas negali jos nusinešti, o kapitalo nuomininkas tai gali padaryti. Ir todėl žemė turi duoti *mažiau pelno*, negu kapitalas, kurio skolinimas yra susijęs su didesne rizika“ (p. 4).

Palūkanos. Atrodo, kad Norsas pirmas teisingai suprato palūkanas, nes, kaip pamatysime iš toliau pateikiamų citatų, jis žodžiu *stock* supranta ne tik pinigus, bet kapitalą (kaip ir Petis skiria *stock* ir *pinigus*). Pasak Loko, palūkanų normą apsprendžia vien tik cirkuliacijoje esančių pinigų kiekis. Tas pat ir Pečio koncepcijoje. *Apie tai žiūrėk atitinkamas Masio veikalo vietas*):

„Jei bus daugiau skolintojų negu paskolos ėmėjų, tai palūkanų norma mažės... Ne maža palūkanų norma pagyvina prekybą, bet, *prekybai augant, tautos kapitalas* mažina palūkanų normą“ (p. 4).

„Auksas ir sidabras ir iš jų kalami pinigai yra ne kas kita, kaip matai ir svoriai, kuriuos naudojant prekyba vyksta patogiau, negu tai būtų galima be jų; be to, jie yra fondas, *į kurį galima dėti kapitalo perteklių*“ (p. 16).

Kaina ir pinigai. Kadangi kaina yra ne kas kita, kaip pinigais išreikštas ir pardavimo atveju jais realizuotas prekės ekvivalentas, t. y. kadangi prekė, įgaudama kainą, pasireiškia kaip mainomoji vertė, kad paskui vėl pavirstų vartojamosiomis vėrtėmis, tai vienas iš pirmųjų ekonominės minties žingsnių buvo suvokimas, kad tokiu atveju auksas ir sidabras figūruoja ne kaip tokie, o tik kaip pačių prekių mainomosios vertės buvimo forma, kaip jų metamorfozės momentas. Norsas savo metui tai labai gerai išdėsto:

„Kadangi pinigai.. yra visuotinis pirkimo ir pardavimo matas, tai kiekvienas, kuris turi ką nors parduoti, bet neranda pirkėjo, yra linkęs manyti, kad grynųjų pinigų stoka karalystėje yra priežastis, dėl kurios jis negali realizuoti savo prekių, ir tuo būdu visi skundžiasi pinigų stoka; tačiau tai — didelė klaida..

Iš tikrųjų, ko nori tie, kurie šaukia, reikalaudami padidinti pinigų kiekį? Pradėsiu nuo elgetos.. Jam reikia ne pinigų, o duonos ir kitų būtiniausių reikmenų.. Nuomininkas skundžiasi pinigų stoka... Jis galvoja, kad jei šalyje būtų daugiau pinigų, tai jis savo prekes galėtų parduoti geromis kainomis.. Matyt, jam reikia ne pinigų, o geros kainos savo grūdams ir gyvuliams, kuriuos jis norėtų parduoti, bet negali... Kodėl jis negali gauti geros kainos?.. 1) Arba todėl, kad šalyje per daug grūdų ir gyvulių, tad dauguma žmonių, kurie ateina į rinką, nori, kaip ir jis pats, parduoti ir tik nedaugelis tenori pirkti. 2) Arba todėl, kad nutrūksta įprastinis šių produktų pardavimas užsienyje, jų išvežimas į užsienį, kaip kad būna karo metu, kai prekyba yra nesaugi arba uždrausta. 3) Arba todėl, kad sumažėja suvartojimas, kaip kad būna tuomet, kai gyventojai dėl nuskurdimo jau nebegali vartojimo reikmenims išleisti tiek, kiek išleisdavo anksčiau. Todėl ne skambiųjų monetų kiekio padidinimas galėtų padėti fermeriui parduoti savo produktus, bet pašalinimas tų trijų priežasčių, kurios iš tikrųjų slepia rinką.

Pirkliui ir krautuvininkui pinigai reikalingi ta pačia prasme, t. y. dėl sustingimo rinkoje jie negali parduoti prekių, kuriomis prekiauja“ (p. 11—12)¹³⁰.

Toliau, kapitalas yra savaimė didėjanti vertė, o sudarant lobius, tikslas yra kristalizuola mainomosios vertės forma kaip tokia. Todėl vienas iš pirmųjų klasikinės politinės ekonomijos atradimų yra tas, kad ji konstatuoja priešingumą tarp lobių sudarymo ir savaiminio pinigų didėjimo, t. y. vaizduoja pinigus kaip kapitalą.

„Nė vienas žmogus nepasidaro turtingesnis dėl to, kad jis visą savo turtą laiko pas save pinigų, auksinių bei sidabrinųjų indų ir t. t. forma; atvirkščiai, dėl šios priežasties jis pasidaro neturtingesnis. Turtingiausias yra tas, kieno turtas auga, ar tai būtų išnuomota žemė, ar už palūkanas paskolinti pinigai, ar į prekybą paleistos prekės“ (p. 11).

{Štai ką sako apie tai Džonas Belersas savo veikale „Essays about the Poor, Manufactures, Trade, Plantations, and Immorality“ etc., London, 1699:

„Pinigai didėja ir duoda naudos tik tuo atveju, kai su jais išsiskiriama; ir kaip privačiam asmeniui pinigai yra nenaudingi, jeigu jis nepanaudoja

jų mainams į ką nors vertingesnio, taip ir visa pinigų masė, viršijanti tai, kiek vidaus prekybai yra absoliučiai būtina, karalystei arba tautai yra negyvas kapitalas ir neduoda jokio pelno tai šaliai, kuri ją pasilai-ko“ (p. 13).}

„Nors kiekvienas nori turėti jų“ (pinigų), „tačiau niekas arba tik labai mažai kas tenori juos laikyti pas save, o visi stengiasi tuojau jais atsikratyti, žinodami, kad iš visų tų negyvai gulinčių pinigų reikia laukti ne pelno, o tik neabejotino nuostolio“ (*Norsas*, cit. veik., p. 21).

[1420] *Pinigai kaip pasauliniai pinigai:*

„Kalbant apie prekybą, atskira šalis visais atžvilgiais užima pasaulyje tokią pat padėtį, kokią miestas užima valstybėje arba šeima mieste“ (p. 14). „Šiuose prekybos santykiuose auksas ir sidabras niekuo nesiskiria nuo kitų prekių: jie imami iš tų, kurie jų yra pertekę, ir nugabenami tiems, kurie jų stokoja arba reikalauja“ (p. 13).

Prekių mainai apsprendžia pinigų kiekį, kuris gali būti cirkuliacijoje:

„Kad ir kiek būtų atgabenta pinigų iš užsienio arba nukalta pačioje šalyje, visa tai, kas viršija šalies prekybos jų pareikalavimą, tėra tik *pa-prastas taurusis metalas* ir tokiu tebus laikomas; ir nukalti pinigai, kaip ir dėvėti sidabriniai gaminiai, bus parduodami tik pagal jų metalo turinį“ (p. 17—18).

Pinigų pavertimas lydiniais, ir atvirkščiai (p. 18) (Papildomas sąsiuvinis C, p. 13). Pinigų *įvertinimas* ir *svėrimas*. Svytuojamasis judėjimas (Papildomas sąsiuvinis C, p. 14)¹³¹.

Lupikavimas, žemės savininkai ir prekyba:

„Iš tų pinigų, kurie mūsų šalyje skolinami už palūkanas, tik mažiau kaip dešimtoji dalis *tenka prekybininkams*, kurie juos panaudoja savo operacijoms; daugiausia pinigai skolinami prabangos dalykams pirkti ir padengti išlaidoms žmonių, kurie nors ir yra stambūs žemvaldžiai, bet pinigų išleidžia greičiau, negu juos gauna iš savo dvarų, ir, nenorėdami savo turto parduoti, verčiau savo dvarus įkeičia“ (*Norsas*, cit. veik., p. 6—7). [XXIII—1420]

[6) BERKLIS APIE GAMYBINĘ VEIKLĄ KAIP TURTO ŠALTINĮ]

[XIII—670a] „Argi nėra klaidinga manyti, kad *žemė savaimė* yra *turtas*? Ir argi nereikia visų pirma tautos gamybinės veiklos laikyti tuo, kas sudaro turtą, kas paverčia turtu net *žemę* ir *sidabrą*, kurie neturėtų jokios vertės, jeigu jie nebūtų gamybinės veiklos *priemonė* ir jos *akstinas*?“ (The Querist. By Dr. G. Berkley. London, 1750. 38 klausimas). [XIII—670a]

[7] JUMAS IR MASIS

[a] Kaip palūkanas aiškina Masis ir Jumas]

[XX—1293a] Anoniminis Masio veikalas „An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest“ išėjo 1750 metais; antroji Jumo „Essays“ dalis, kurioje yra apybraiža „Of Interest“, išėjo 1752 metais, t. y. dvejis metais vėliau. Taigi prioritetas priklauso Masiui. Masis pasisako prieš Petį ir Loką, o Jumas — prieš Loką. Ir Petis, ir Lokas dar tebesilaiko tos pažiūros, kad palūkanų normos didumas priklauso nuo cirkuliacijoje esančių pinigų kiekio ir kad tikrasis paskolos objektas iš tikrųjų yra pinigai (o ne kapitalas).

Masis griežčiau, negu Jumas, teigia, kad *palūkanos* tesančios pelno dalis. Jumas daugiausia įrodinėja, kad pinigų vertė neturi reikšmės palūkanų normos didumui, nes, esant tam tikrai palūkanų normos ir piniginio kapitalo proporcijai (pavyzdžiui, 6%), 6 sv. st. vertė padidėja arba sumažėja, padidėjant arba sumažėjant 100 sv. st. (vadinasi, ir vieno sv. st.) vertei, bet pati proporcija, kurią šiuo atveju išreiškia skaičius 6, dėl to nėra paliečiama.

[b] Jumas. Pelno ir palūkanų normos mažėjimas, augant prekybai ir pramonei]

Pradėsime nuo Jumo.

„Viskas pasaulyje perkama už darbą“ („Essays“, vol. I, part II, London, 1764 [„Of Commerce“], p. 289).

Palūkanų normos didumas priklauso, pasak Jumo, nuo paskolos ėmėjų reiškiamos paklausos ir nuo skolintojų teikiamos pasiūlos, vadinasi, nuo paklausos ir pasiūlos, bet šiaip jis iš esmės priklauso nuo

„prekyboje atsirandančio pelno“ didumo (ten pat [„Of Interest“], p. 329). „Didesnė ar mažesnė darbo ir prekių atsarga turi turėti didelę

įtaką palūkanų normos didumui, nes, pasiskolindami pinigus už palūkanas, mes iš tikrųjų ir faktiškai pasiskoliname darbą ir prekes“ (ten pat, p. 337). „Joks žmogus nepasitenkins mažu pelnu, jeigu jis gali gauti didelę palūkanų normą; ir joks žmogus nepasitenkins maža palūkanų norma, jeigu jis gali gauti didelį pelną“ (ten pat, p. 335).

Didelė palūkanų norma ir didelis pelnas parodo, kad

„prekyba ir pramonė tėra menkai išsivysčiusios, o ne kad stokojama aukso ir sidabro. O maža palūkanų norma — priešingai“ (p. 329).

[1294a] „Todėl valstybėje, kurioje tėra vien žemės savininkai“ (arba, kaip Jumas toliau sako, „dvarininkai ir valstiečiai“), „turi būti daug paskolos ėmėjų, ir palūkanų norma turi būti didelė“ (p. 330),

nes vien pomėgius teikiančio turto atstovai nuobodžiaudami vaikosi malonumų, o, antra vertus, gamyba, išskyrus žemės ūkį, yra labai ribota. Priešingai būna, kai tik išsivysto prekyba. Pasipelnymo aistra visiškai pagauna pirkklį. Jis neturi

„didesnio malonumo, kaip matyti savo turtą kasdien augant“.

(Čia vaikymasis mainomosios vertės, abstraktaus turto žymiai persveria vaikymąsi vartojamųjų verčių.)

„Ir tai yra priežastis, kodėl prekyba didina taupumą ir kodėl pirklių tarpe yra kur kas daugiau šykštuolių, negu švaistūnų, o žemės savininkų tarpe — kaip tik atvirkščiai“ (p. 333).

{*Neproduktyvus darbas:*

„Advokatai ir gydytojai nesukelia jokios gamybinės veiklos, ir savo turtus jie įsigyja tik kitų sąskaita, tad, didindami savo turtą, jie kartu būtinai sumažina kai kurių savo bendrapiliečių turtą“ (p. 333—334).

„Taigi prekybos augimas sąlygoja paskolos davėjų skaičiaus padidėjimą ir tuo būdu *apsprendžia palūkanų normos mažėjimą*“ (p. 334).

„Maža palūkanų norma ir mažas prekybos pelnas yra du veiksniai, kurie vienas kitą skatina. Abu jie atsiranda iš išsivysčiusios prekybos, kuri sukuria turtingus pirklius ir didina piniginių kapitalistų skaičių. Ten, kur pirkkliai turi didelį kapitalą, — nesvarbu, ar tam kapitalui atstovauja dideli ar maži monetų kiekiai, — dažnai būna, kad, jiems nuo prekybos reikalų pavargus arba jų įpėdiniams neturint palinkimo ar sugebėjimų verstis prekyba, didelė šių turtų dalis, suprantama, siekia ramių metinių pajamų. Didelė pasiūla sumažina kainą ir verčia paskolos davėjus pasitenkinti maža palūkanų norma. Sis sumetimas daugelį verčia palikti savo kapitalą prekyboje ir verčiau tenkintis mažu pelnu, negu skolinti savo pinigus už dar mažesnę palūkanų normą. Antra vertus, kai prekyba smarkiai išsivysto ir pradeda naudoti labai didelius kapitalus, tarp pirklių neišvengiamai atsiranda konkurencija, kuri sumažina iš prekybos gaunamą pelną, bet kartu padidina pačios prekybos apimtį. Dėl mažo prekybos pelno pirkkliai yra linkę pasitenkinti maža palūkanų norma, kai jie pasitraukia iš prekybinės veiklos ir pradeda ramiai gyventi, nieko neveikdami. Todėl yra *tuščias dalykas* tyrinėti, kuri iš šių aplinkybių — *maža palūkanų norma ar mažas pelnas* — yra *priežastis* ir kuri *pasekmė*. Abi jos kyla iš išsivysčiusios prekybos ir tarpusavyje viena kitą skatina... Išsivysčiusi prekyba, sukurdama stambius kapitalus, sumažina tiek palūkanų normą, tiek ir pelną, ir kiekvieną kartą sumažinti vieną iš jų jai padeda atitinkamas antro sumažėjimas. Aš galiu pridurti, kad kaip mažas pelnas kyla iš *preybos*

ir pramonės augimo, taip jis savo ruožtu prisideda prie tolesnio prekybos augimo, atpigindamas prekes, didindamas vartojimą ir skatindamas pramonę. Ir dėl to... *palūkanų norma yra tikras valstybės būklės barometras, ir maža palūkanų norma yra beveik neklystamas tautos klestėjimo požymis*“ (ten pat, p. 334—336).

[c) Masis. Palūkanos kaip pelno dalis. Palūkanų normos didumo aiškinimas pelno lygiu]

[J. Massie.] „An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest; wherein the Sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke, on that Head, are considered“. London, 1750.

„Iš pateiktų kelių ištraukų¹³² paaiškėja štai kas: p. Lokas mano, kad natūralinę *palūkanų normą* apsprendžia šalies pinigų kiekio santykis su jos gyventojų tarpusavio įsiskolinimu ir su jos prekyba; o seras Viljamas Petis *palūkanų normą* laiko priklausoma vien tik nuo pinigų kiekio; tad jų nuomonės yra skirtingos tik įsiskolinimo klausimu“ (p. 14—15). [XX—1294a]

[XXI—1300] Turtingi žmonės, „užuot patys panaudoję savo pinigus, skolina juos kitiems, kad jie gautų pelną, *dalį tokiu būdu gauto pelno* palikdami pinigų savininkams. Bet jei šalies turtas yra išsklaidytas tarp daugelio žmonių ir taip tolygiai jų pasiskirstytas, kad nedaug tėra tokių žmonių, kurie galėtų išmaitinti dvi šeimas, įdėdami pinigus į prekybą, tai *pinigų skolinimas negali būti paplitęs*; mat, jei 2000 sv. st. priklauso vienam žmogui, tai jis gali juos paskolinti, nes tų pinigų palūkanomis galima išlaikyti šeimą; bet jeigu jie priklauso dešimčiai žmonių, tai jie negali būti paskolinti, nes palūkanos dešimties šeimų negali išlaikyti“ (p. 23—24).

„Kiekvienas mėginimas apibūdinti natūralinę *palūkanų normą*, pasiremiant *vyriausybės už jai skolinamus pinigus mokama palūkanų norma*, yra, ir neišvengiamai turi būti, klaidingas. Patyrimas mums parodė, kad tarp šios *palūkanų normos* ir natūralinės *palūkanų normos* nebūna nei sutapimo, nei atitikimo, o protas mums sako, kad to niekad ir būti negali, nes *natūralinės palūkanų normos pagrindas yra pelnas, o valstybinių paskolų palūkanų normą apsprendžia vargas*, be to, pelnas turi ribas, o vargas jų neturi. Bajorai, pasiskolinančiam pinigų savo žemei pagerinti, ir pirkliai arba pramonininkui, pasiskolinančiam pinigų savo verslinėms operacijoms vykdyti, yra tam tikros ribos, kurių jie negali peržengti: jei, panaudodami pinigus, jie gaus 10 procentų pelno, tai už paskolą jie gali mokėti 5 procentus, bet nemokės 10 procentų. Atvirkščiai, jei kas skolinasi dėl vargo, tai viską apsprendžia vargas, o vargui negalioja jokios normos“ (p. 31—32).

„*Palūkanų* ėmimo teisingumas priklauso ne nuo to, ar žmogus iš tikrųjų gauna *pelną* iš pasiskolintų pinigų, bet nuo to, ar šie pinigai gali duoti pelną, jeigu jie tinkamai panaudojami“ (p. 49). „Jeigu *tai, kas sumokama kaip palūkanos* už pasiskolintus pinigus, yra *dalis pelno, kuri gali pagaminti paskola*, tai *palūkanas* visada turi reguliuoti šis *pelnas*“ (p. 49).

„Kokia šio pelno dalis teisėtai priklauso paskolos ėmėjui ir kokia skolintojui? Tai nustatyti aplamai tegali tik paskolos ėmėjo ir skolintojo nuomonės, nes šiuo atžvilgiu tai, kas teisėta ar neteisėta, apsprendžia tik žmonių tarpusavio susitarimas“ (p. 49).

„Tačiau ši *pelno dalijimo* taisyklė negali būti pritaikyta kiekvienam atskiram skolintojui ir paskolos ėmėjui, bet ji yra pritaikoma skolintojams

ir paskolos ėmėjams aplamai... Ypatingai didelis ir ypatingai mažas pelnas yra atpildas už sumanumą arba nenusimanymą, kuris *skolintojams visai nerūpi*, nes jeigu jie nenukenčia vienu atveju, tai jie neturi gauti naudos ir kitu atveju. Tai, kas čia pasakyta apie *atskirus asmenis, besiverčiančius ta pačia versline veikla*, gali būti taikoma ir *atskiroms verslinės veiklos šakoms*" (p. 50).

„*Natūralinę palūkanų normą* apsprendžia *prekybos ir pramonės įmonių pelnas*" (p. 51).

Kodėl Anglijoje palūkanų norma dabar yra 4% vietoj 8, kaip kad buvo anksčiau? Todėl, kad tuomet Anglijos pirkkliai

„*gaudavo dvigubai didesnį pelną, negu dabar*".

Kodėl Olandijoje palūkanų norma yra 3%, Prancūzijoje, Vokietijoje, Portugalijoje — 5 ir 6, Vest-Indijoje ir Ost-Indijoje — 9, Turkijoje — 12%?

„Visiems šiems atvejams tinka vienas bendras atsakymas, būtent, kad prekybinis pelnas šiose keliuose šalyse skiriasi nuo čia gaunamo prekybinio pelno, be to, skiriasi taip smarkiai, kad dėl to atsiranda visas šis palūkanų normų skirtingumas" (p. 51).

O kas sąlygoja pelno sumažėjimą? Užsienio ir vidaus konkurencija:

„užsienio prekybos sumažėjimas" (dėl užsienio konkurencijos) „arba tai, kad *prekybininkai, bekovodami vieni su kitais, vis labiau mažina savo prekių kainas*,... tiek dėl to, kad jie aplamai būtinai turi ką nors parduoti, tiek ir dėl to, kad, godumo pagauti, jie siekia kuo daugiau parduoti" (p. 52—53).

„Prekybinį pelną aplamai apsprendžia santykis tarp *prekybininkų skaičiaus ir prekybos apimties*" (p. 55). „Olandijoje, kur prekyba besiverčiančių žmonių skaičiaus santykis su bendru gyventojų skaičiumi yra didžiausias,... *palūkanų norma yra mažiausia*; Turkijoje, kur labiausiai pasireiškia atvirkščias santykis, palūkanų norma yra didžiausia" (p. 55—56).

[1301] „Kas apsprendžia *santykį tarp prekybos apimties ir prekybininkų skaičiaus*?" (p. 57). „Prekybos akstinai": „iš gamtos sąlygų išplaukiantis būtinumas, laisvė, žmonių privačių teisių apsauga, viešas saugumas" (p. 57—58).

„Nėra dviejų šalių, kurios teiktų vienodą būtinų pragyvenimo reikmenų kiekį vienodu gausumu ir *jų gamybai sunaudojant vienodą darbo kiekį*. Žmonių poreikiai didėja arba mažėja priklausomai nuo to, ar jų gyvenamos vietos klimatas yra atšiaurus, ar švelnus. Todėl *prekybos*, kurią įvairių šalių gyventojai yra priversti vykdyti, *mastas* negali būti vienodas, ir nėra galimybės nustatyti skirtingumo laipsnį kitaip, kaip tik pagal šilumos ir šalčio laipsnį; iš to gali būti padaryta bendra išvada, kad tam tikro gyventojų skaičiaus gyvybei palaikyti būtino *darbo kiekis* yra visų didžiausias šaltame klimate, visų mažiausias — karštame, nes pirmuoju atveju ne tiktai žmonės daugiau reikalingi drabužių, bet ir žemė daugiau reikalinga įdirbimo, negu antruoju atveju" (p. 59). „Olandijai būdingas savotiškas būtinumas vystyti prekybą... kyla iš to, kad šalis per tirštai apgyventa. Si aplinkybė kartu su *būtinumu sunaudoti daug darbo užtvankoms statyti ir dirvai nusausinti* sąlygoja tai, kad Olandijoje būtinumas prekiauti yra griežtesnis, negu bet kurioje kitoje gyvenamo pasaulio dalyje" (p. 60).

[d) Pabaiga]

Masis dar ryškiau, negu Jumas, vaizduoja palūkanas kaip vien tik *pelno dalį*. Abu jie palūkanų normos mažėjimą aiškina kapitalų kaupimu (Masis specialiai kalba apie konkurenciją) ir iš to kylančiu pelno mažėjimu. Abu vienodai mažai kalba apie paties „prekybinio pelno“ šaltinį. [XXI—1301]

[8) SKIRSNIŲ APIE FIZIOKRATUS PRIEDAI]

[a) Papildomos pastabos apie „Ekonominę lentelę“.
Klaidingos Kenės prielaidos]

[XXIII—1433]

Produktvyvioji klasė	Savininkų klasė	Nevaisingoji klasė
2 milijardai	2 milijardai	1 milijardas
1 milijardas		1 milijardas
1 milijardas		1 milijardas
1 milijardas		1 milijardas
Metinės išlaidos —		
2 milijardai		
Iš viso 5 milijardai		Iš viso 2 milijardai

Tai — paprasčiausia „Ekonominės lentelės“ forma¹³³.

1) *Pinigų cirkuliacija* (laikomasi prielaidos, kad mokama tik kartą per metus). Pinigų cirkuliacijos išeities taškas yra išleidžiančioji klasė, savininkų klasė, kuri neturi jokių *prekių* pardavimui, kuri perka, nieko neparduodama.

Savininkai perka už 1 milijardą iš produktyviosios klasės, sugrąžindami jai tą milijardą pinigų, kuriuo ji jiems yra sumokėjusi rentą. (Tuo būdu realizuojamas $\frac{1}{5}$ žemės ūkio produkto.) Už 1 milijardą jie perka iš nevaisingosios klasės, kuriai tuo būdu įplaukia 1 milijardas pinigais. (Kartu realizuojama $\frac{1}{2}$ pramonės produkto.) Nevaisingoji klasė perka už šį milijardą maisto produktų iš produktyviosios klasės, kuriai tuo būdu sugrįžta dar 1 milijardas pinigais. (Kartu realizuojamas antrasis $\frac{1}{5}$ žemės ūkio produkto.) Už šį milijardą pinigų produktyvioji klasė perka 1 milijardo vertės pramonės gaminius, padengdama

pusę savo „avansų“. (Tuo būdu realizuojama antroji pramonės produkcijos pusė.) Nevaisingoji klasė [1434] už tą patį milijardą pinigų perka žaliavų. (Kartu realizuojamas dar $\frac{1}{5}$ žemės ūkio produkto.) Tuo būdu 2 milijardai pinigų sugrįžta produktyviajai klasei.

Taigi dar pasilieka $\frac{2}{5}$ žemės ūkio produkto. $\frac{1}{5}$ suvartojamas natūraline forma. O kokia forma kaupiamas antrasis penktadalis? Tai vėliau reikia išnagrinėti¹³⁴.

2) Net paties Kenės požiūriu, pagal kurį visi nevaisingajai klasei priklausantys iš tikrųjų tėra samdomieji darbininkai, „Lentelėje“ jau galima atskleisti prielaidų klaidingumą.

Laikomasi prielaidos, kad produktyviosios klasės „pirminiai avansai“ (pagrindinis kapitalas) yra penkis kartus didesni už „kasmetinius avansus“. Nevaisingajai klasei ši pozicija visai nefigūruoja, bet tai, žinoma, nereiškia, kad jos nėra.

Toliau, neteisinga, kad reprodukcija lygi 5 milijardams. Pagal pačią „Lentelę“ ji lygi 7 milijardams: 5 — produktyviosios klasės ir 2 — nevaisingosios klasės.

[b) Dalinis atskirų fiziokratų sugrįžimas prie merkantilistinių pažiūrų.

Fiziokratų konkurencijos laisvės reikalavimas]

Nevaisingosios klasės produktas yra lygus 2 milijardams. Šis produktas susideda iš 1 milijardo vertės žaliavų (kurios, vadinasi, iš dalies įeina į produktą, iš dalies padengia į produkto vertę įėjusį mašinų nusidėvėjimą) ir 1 milijardo vertės maisto produktų, kurie buvo suvartoti, apdirbant tas žaliavas.

Visą šį produktą nevaisingoji klasė parduoda savininkų klasei ir produktyviajai klasei, norėdama, *pirma*, padengti „avansus“ (žaliavų forma), *antra*, gauti žemės ūkyje gaminamų maisto produktų. Vadinasi, pačios nevaisingosios klasės vartojimui *nė už skatiką* nelieka *pramonės gaminių*, o apie palūkanas arba pelną *nė kalbos* negali būti. Tai kaip tik pastebi Bodo (arba Le Tronas) ir dalyką aiškina tuo, kad nevaisingoji klasė savo produktą parduoda *aukščiau* jo vertės; vadinasi, tai, ką ji parduoda už 2 milijardus, yra lygu 2 milijardams minus *x*. Taigi pelnas ir net pačios šios klasės kaip būtini vartojimo reikmenys suvartojami pramonės gaminiai paaiškinami tik tuo, kad *ji savo prekių kainą pakelia aukščiau jų vertės*¹³⁵. Vadinasi, čia fiziokratų neišvengiamai sugrįžta prie merkantilistinės sistemos, prie „*pelno iš perleidimo*“.

Todėl jie ir mano, jog laisvoji konkurencija tarp pramonininkų yra labai reikalinga, kad pastarieji ne per daug apgauldinėtų produktyviąją klasę, ūkininkus. Antra vertus, ši laisvoji

konkurencija yra reikalinga, kad žemės ūkio produktą būtų galima parduoti „gera kaina“, t. y. kad jo kaina, parduodant užsieniui, pakiltų *aukščiau* jo pirminės vietinės kainos, nes numatoma šalis, kuri eksportuoja kviečius ir t. t.

[c) Pirminis negalimumo padidinti vertę mainant formulavimas]

„Kiekvienas pirkimas yra pardavimas, ir kiekvienas pardavimas yra pirkimas“ (*Quesnay*. Dialogues sur le Commerce et sur les Travaux des Artisans ir t. t. Dero leidimas¹³⁶, p. 170) [Rus. vertimo 414 p.]. „Pirkti — reiškia parduoti, o parduoti — reiškia pirkti“ (*Kené Diupono de Nemuro* veikale „Origine“ ir t. t., p. 392)¹³⁷.

„Kaina visuomet yra prieš vykstant pirkimui ir pardavimui. Jei parduotųjų ir pirkėjų konkurencija nesukelia jokių pakitimų, kaina pasilieka tokia pat, kokia ji susidarė dėl kitų, nuo prekybos *nepriklausančių* priežasčių“ (p. 148) [Rus. vertimo 384—385]¹³⁸.

„Visuomet galima manyti, kad jie“ (mainai) „naudingi abiem“ (kontrahentams), „nes abi šalys užsitikrina galimumą naudotis tokiais turtais, kuriuos jos gali įsigyti tik per mainus. Bet visuomet tevyksta tik *tam tikros vertės* turtų mainai į kitus *tokios pat vertės* turtais, vadinasi, čia *negali būti jokio tikro turtų padidinimo*“ (reikėtų pasakyti: jokio tikro vertės padidinimo) (ten pat, p. 197) [Rus. vertimo 482—483]¹³⁹.

„Avansai“ ir „kapitalas“ aiškiai sutapatinami. *Kapitalų kaupimas* kaip svarbiausia sąlyga:

„Vadinasi, *kapitalų didinimas* yra *svarbiausia priemonė darbui didinti* ir duoda *didžiausią naudą visuomenei*“ — ir t. t. (*Kené Diupono de Nemuro* veikale, ten pat, p. 391)¹⁴⁰. [XXIII—1434]

[9] FIZIOKRATŲ EPIGONO GRAFO DIU BIUA ŽEMVALDŽIŲ ARISTOKRATIJOS GARBINIMAS]

[XXII—1399] *Buat (comte du)* „Eléments de la politique, ou Recherche des vrais principes de l'économie sociale“ (6 tomai). Londonas, 1773.

Šio silpno ir šnekaus rašytojo, kuris išorinę fiziokratijos reigimybę laiko jos esme ir garbina žemvaldžių aristokratiją,— faktiškai jis pritaria fiziokratijai tik tuo atžvilgiu, kad ji atitinka šį tikslą,— šio autoriaus iš viso būtų galima neminėti, jeigu šiurkštus buržuazinis jo koncepcijos pobūdis neiškiltų aikštėn taip pat ryškiai, kaip vėliau, sakysim, Rikardo teorijoje. Klaidinga pažiūra, kad „grynasis produktas“ apsiriboja vien tik renta, dalyko nėra kiek nekeičia.

Diu Biua sako tai, ką Rikardas paskui kartoja, kalbėdamas apie „grynąjį produktą“ aplamai¹⁴¹. Darbininkai priklauso prie *faux frais** ir egzistuoja tik tam, kad „grynojo produkto“ savininkai „sudarytų visuomenę“ (žr. atitinkamas vietas)¹⁴². Laisvųjų darbininkų padėtį jis laiko tik pakeistine vergovės forma, kuri betgi, jo nuomone, yra reikalinga, kad aukštesnieji sluoksniai galėtų sudaryti „visuomenę“. {Taip pat ir *Arturas Jungas* grynąjį produktą, pridėdamąją vertę, laiko gamybos tikslu¹⁴³.}

[1400] Čia reikia prisiminti Rikardo veikalo vietą, nukreiptą prieš A. Smitą, kuris produktyviausiu laikė kapitalą, panaudojantį daugiausia darbininkų¹⁴⁴. Plg. Biua veikalo VI tomą, p. 51—52, 68—70; toliau, dėl darbininkų klasės ir vergovės — II tomą, p. 288, 297, 309; III tomą, p. 74, 95—96, 103; VI tomą, p. 43, 51; apie tai, kad šie darbininkai priversti dirbti pridėdamąjį darbą ir apie tai, ką reiškia „būtinieji pragyvenimo reikmenys“ — VI tomą, p. 52—53.

* Zr. išnašą 135 p. *Red.*

Čia pacituosime vieną vietą, nes ji gerai paneigia plepalus apie *riziką*, kurią aklamai patiriaš kapitalistas:

„Jie“ (pirkliai) „daug kuo rizikavo, kad daug uždirbtų. Bet jie rizikavo arba žmonėmis, arba prekėmis ir pinigais. Jeigu jie, siekdami pasipelnyti, sukėlė žmonėms aiškų pavojų, tai jie pasielgė labai blogai. O kalbant apie prekes, tam tikrą nuopelną turi tas žmogus, kuris jas gamina; bet negali būti jokio nuopelno, jei šiomis prekėmis rizikuojama, kad atskiras žmogus gautų pelną“, ir t. t. (t. II, p. 297). [XXII—1400]

**[10) POLEMIKA PRIEŠ ŽEMVALDŽIŲ ARISTOKRATIJĄ
FIZIOKRATŲ POŽIURIU
(ANONIMINIS ANGLŲ AUTORIUŠ)¹⁴⁵]**

[XXIII—1449] „The Essential Principles of the Wealth of Nations, illustrated, in opposition to some False Doctrines of Dr. Adam Smith, and others“. London, 1797.

Sio veikalo autorius žinojo Andersono darbus, nes savo knygos priede jis perspausdina ištrauką iš Andersono ataskaitos apie Aberdino grafystės žemės ūkį.

Tai — *vienintelis reikšmingas* anglų veikalas, kuris tiesiogiai yra susijęs su fiziokratų teorija. *Viljamo Spenso* knygūškė „Britain independent of commerce“ (1807 m.) — paprasta karikatūra. Tas pats Spensas 1814—1815 metais pasireiškė kaip vienas iš fanatiškiausių žemės savininkų gynėjų, kuris gynė jų interesus, pasiremdamas... laisvąją prekybą skelbusia fiziokratų teorija. Šio šaunuolio nereikia painioti su *Tomu Spensu*, mirtinu *privatinės žemės nuosavybės* priešu.

Veikale „The Essential Principles“ visų pirma puikiai ir glaustai yra išdėstyta fiziokratų teorija.

Autorius teisingai išdėsto, kaip fiziokratų pažiūros atsirado iš *Loko* ir *Vanderlinto* pažiūrų. Fiziokratų jis vaizduoja tokiais autoriais, kurie

„labai sistemingai, *nors ir netiksliai*, dėstė“ savo teoriją (p. 4). Zr. apie tai dar 6 p. (išrašai *sąsiuvinyje H*, p. 32—33)¹⁴⁶.

Iš anoniminio autoriaus pateiktos fiziokratų teorijos reziümė labai gerai matyti, kaip *susilaikymo teorija*, kurią vėlesnieji apologetai, iš dalies jau Smitas, vaizduoja kaip kapitalo sudarymo pagrindą, tiesiogiai atsirado iš tos fiziokratų pažiūros, kad pramonėje ir t. t. *jokia pridedamoji vertė* nėra sukuriama:

„Išlaidos, skirtos amatininkams, manufaktūrininkams¹⁴⁷ ir pirkliams panaudoti ir išlaikyti, sąlygoja tik *išleistos sumos vertės išlaikymą*, ir dėl to yra neproduktyvios“ (kadangi negamina pridedamosios vertės).

„Visuomenės turtas amatininkų, manufaktūrinių ir pirklių nė kiek negali būti *padidintas* kitaip, kaip tik jiems *taupant ir kaupiant dalį to, kas skirta kasdieniam jų išlaikymui*. Vadinasi, tik *susilaikydami ir taupydami, jie gali ką nors pridėti prie visuminio kapitalo*“ (Senioro susilaikymo teorija ir Adomo Smito taupymo teorija). „Priešingai, žemdirbiai gali suvartoti visas savo pajamas ir vis dėlto tuo pačiu metu turtinti valstybę, nes jų veikla teikia pridėdamąjį produktą, kuris vadinamas renta“ (p. 6).

„Klasė žmonių, kurių darbas (nors jis kai ką ir pagamina) nepagamina daugiau, negu buvo išleista šiam darbui palaikyti, visai pagrįstai gali būti pavadinta *neproduktyvia klase*“ (p. 10).

Pridedamosios vertės gaminimą reikia griežtai skirti nuo jos „perkėlimo iš rankų į rankas“.

„Pajamų didinimas“ (t. y. *kaupimas*) „tik netiesiogiai yra ekonomistų¹⁴⁸ tyrinėjimo objektas... Jų tyrinėjimo objektas yra *pajamų gaminimas ir atgaminimas*“ (p. 18).

Ir tai kaip tik yra didelis fiziokratijos nuopelnas. Fiziokratai kelia klausimą, kaip yra gaminama ir atgaminama *pridedamoji vertė* (anoniminiam autoriui pridedamoji vertė yra tolygi pajamoms). Klausimas, kaip pridedamoji vertė *atgaminama didesniu mastu*, t. y. kaip ji didinama, atsiranda tik antroje eilėje. Visų pirma turi būti atskleista pridedamosios vertės *katégorija*, [1450] jos gaminimo paslaptis.

Pridedamoji vertė ir prekybinis kapitalas.

„Kalbant apie pajamų *gaminimą*, visiškai nelogiška šį klausimą pakeisti kitu, būtent — *pajamų perkėlimu iš rankų į rankas, į kurį galima suvesti visas prekybines operacijas*“ (p. 22). „Žodis *commerce** reiškia ne ką kita, kaip *commutatio mercium***... Kartais šie mainai yra naudingesni vienai šaliai, negu kitai; bet tai, ką vienas laimi, visuomet kitas praranda, ir jų prekybinė operacija *iš tikrųjų turto nė kiek nepadidina*“ (p. 23). Jei koks nors žydas parduotų kroną už 10 šilingų arba karalienės Onos laikų fatingą už ginėją¹⁴⁹, tai jis, be abejo, padidintų savo pajamas, bet jis tuo nepadidintų *esamo tauriųjų metalų kiekio*; ir šios prekybinės organizacijos prigimtis būtų ta pati, nepriklausomai nuo to, ar retenybes kolekcionuojantis jo klientas gyvena su juo toje pačioje gatvėje, ar Prancūzijoje arba Kinijoje“ (p. 23).

Fiziokratai pramonės pelną laiko „pelnu iš perleidimo“, t. y. aiškina jį merkantilistiškai. Todėl mūsų anglas daro teisingą išvadą, kad šis pelnas tik tada yra tikras pelnas, kai pramoninės prekės parduodamos į užsienį. Iš merkantilistinės pralaidos jis daro teisingą merkantilistinę išvadą.

„Joks manufaktūrininkas, kad ir kaip jis pats turtėtų, nieko neprideda prie nacionalinių pajamų, jeigu jo prekės parduodamos ir suvartojamos šalies viduje; nes jo prekių *pirkėjas praranda lygiai tiek, ... kiek manufaktūrininkas laimi*... Cia įvyksta mainai tarp pardavėjo ir pirkėjo, o ne turto didinimas“ (p. 26). „Norėdamas *kompensuoti sau už pertekliaus nebuvimą*, ... šeimininkas įmonininkas pridėda 50% pelno, apskaičiuodamas darbo užmokesčio išlaidas, arba 6 pensus už kiekvieną šilingą, kurį jis sumoka

* — prekyba. Red.

** — prekių mainai. Red.

manufaktūros darbininkui kaip darbo užmokestį... O jei prekės parduodamos į užsienį, tai čia bus“ iš tokio ir tokio „amatuose įgudusių darbininkų“ skaičiaus gautas „nacionalinis pelnas“ (p. 27).

Autorius labai gerai pavaizduoja Olandijos turtingumo priežastis. Žvejyba (reikėtų taip pat nurodyti ir gyvulininkystę). Rytų prieskonių monopolis. Frachtininkystė. Pinigų skolinimas į užsienį (Papildomas sąsiuvinis H, p. 36—37)¹⁵⁰.

„Manufaktūrininkai“, — rašo autorius, — yra *reikalinga* klasė“, bet jie nėra „*produktyvi klasė*“ (p. 35). Jie „tik sąlygoja prieš tai žemdirbio gautų pajamų *pakeitimą* arba *perkėlimą į kitas rankas*, ir tai jie pasiekia, suteikdami šioms pajamoms *patvarumo* nauja forma“ (p. 38).

Yra tik keturios reikalingos klasės: 1) produktyvioji klasė, arba žemdirbiai; 2) manufaktūrininkai; 3) šalies gynėjai; 4) „mokytojų klasė“, kuria jis operuoja vietoj fiziokratų teorijoje figūruojančių „dešimtinės gavėjų“, t. y. kunigų.

„Juk kiekviena civilinė visuomenė yra reikalinga maisto, drabužių, gy-nimo ir švietimo“ (p. 50—51).

„Ekonomistų“ klaida yra ta, kad „*žemės rentos gavėjus*, kaip *vien rentos gavėjus*, jie laikė *produktyvia* visuomenės *klase*... Iš dalies jie savo klaidą ištaisė, užsimindami, kad bažnyčia ir karalius turi būti išlaikomi iš tų rentų, kurias gauna žemės savininkai. Dr. Smito veikale... ji“ (ši „ekonomistų“ klaida) „reiškiasi *visame tyrinėjime*“ (tai tiesa), „o jo kritika nukreipta kaip tik prieš teisingą ekonomistų sistemos dalį“ (p. 8).

[1451] Žemės savininkai kaip tokie ne tik nėra *produktyvi* klasė, bet jie dargi nėra *reikalinga visuomenės klasė*.

„*Žemės savininkai* kaip vien žemės rentos gavėjai nėra *reikalinga visuomenės klasė*... Kadangi jie žemės rentą atskiria nuo konstitucijos jai skirto tikslo — *padėti valstybės gynybai*, šios rentos gavėjai iš reikalingos klasės pavirsta viena iš visuomenei labiausiai bereikalingų ir ją labiausiai apsunkinančių klasių“ (p. 51). Žr. toliau apie tai Papildomame sąsiuvinyje H, p. 38—39¹⁵¹.

Visa tai labai gerai, ir ši fiziokratų požiūriu vystoma polemika prieš žemės rentos gavėjus yra *labai svarbi kaip fiziokratų teorijos užbaigimas*.

Autorius pažymi, kad realusis žemės mokestis yra būdingas turkams (cit. veik., p. 59).

Žemės savininkas apmokestina ne tik esamus „žemės pagerinimus“, bet dažnai taip pat ir „būsimų pagerinimų sumany-mus“ (p. 63—64). Rentos apmokestinimas (p. 65).

Apmokestinimo atžvilgiu fiziokratų teorija *senovėje* buvo įgyvendinama Anglijoje, Airijoje, feodalinėje Europoje, Mogolo imperijoje (p. 93—94).

Žemės savininkas kaip tas, kuris apmokestina (p. 118).

Fiziokratinis ribotumas pasireiškia tokiu samprotavimu (darbo pasidalijimas nėra suprantamas):

Tarkime, kad koks nors laikrodžių gamintojas arba kartūno fabrikantas negali parduoti savo laikrodžio arba kartūno; tokiu atveju jis patenka į keblią padėtį. Tai parodo, „kad manufaktūrininkas turtėja tik dėl to, kad jis yra pardavėjas“

(iš tikrųjų tai teparodo, kad jis savo produktą gamina kaip prekę),

„ir kai jis nustoja buvęs pardavėju, jo pelnas tuojau nutrūksta“

(o kaip yra su pelnu to fermerio, kuris nėra pardavėjas?)

„dėl to, kad jis ne natūralus, o dirbtinis pelnas. O žemdirbys... gali gyventi, turėti pasisekimo ir didinti savo turtą, nieko neparduodamas“ (p. 38—39)

(bet tokiu atveju jis kartu turi būti manufaktūrininkas).

Kodėl autorius kalba tik apie laikrodžių gamintoją arba kartūno fabrikantą? Su tokia pat teise galima manyti, kad anglies, geležies, linų, indigo ir t. t. gamintojas negali parduoti šių produktų arba kad dargi grūdų gamintojas negali savo grūdų parduoti. Apie tai labai gerai sako anksčiau minėtasis Beardė de l' Abei¹⁵². Anoniminis autorius turi *prekių gamybai* priešpastatyti gamybą *betarpiškam* vartojimui, griežtai prieštaurdamas tai aplinkybei, kad fiziokratams, atvirksčiai, svarbiausias dalykas yra *mainomoji vertė*. Bet šis momentas raudona gija eina ir mūsų šaunuolio veikale: *buržuazinė* pažūra ikiburžuazinio *supratimo* rėmuose¹⁵³.

Mūsų anonimas pasisako prieš Arturą Jungą, kuris manė, kad *aukštos kainos yra svarbios žemės ūkio klestėjimui; bet šie pasisakymai prieš Jungą kartu yra polemika prieš fiziokratiją* (cit. veik., p. 65—78 ir 118).

Jei pardavėjai nominaliai pakelia kainą, tai iš to pridėdami negali būti kildinama:

„Didėjanti nominaliai produkto vertėi... pardavėjai nepasidaro turtingesni, ... nes lygiai tiek, kiek jie laimi kaip pardavėjai, jie praranda kaip pirkėjai“ (p. 66).

Panašiai kaip *Vanderlintas*, anoniminis autorius yra parašęs šią vietą:

„Kol kiekvienam bedarbiui gali būti surastas įdirbti tinkamas žemės sklypas, nė vienas bedarbis neturi likti be žemės sklypo. Darbo namai yra geras dalykas; bet darbo laukai yra kur kas geresni“ (p. 47).

Būdamas nuomos sistemos priešininkas, anoniminis autorius vis dėlto pasisako už ilgalaikę nuomą, nes trumpalaikės nuomos atveju žemės nuosavybė kliudo gamybai ir trukdo gerinti dirvą (p. 118—123). („*Airijos nuomos teisė*.)¹⁵⁴ [XXIII—1451]

[11) APOLOGETINĖ VISŲ PROFESIJŲ PRODUKTYVUMO KONCEPCIJA]

[V—182] Filosofas gamina idėjas, poetas — eilėraščius, pastorius — pamoksus, profesorius — vadovėlius, ir t. t. Nusikaltėlis gamina nusikaltimus. Jei giliau panagrinėsime šios pastarosios gamybos šakos sąryšį su visuomene kaip visuma, tai nusikratysime daugeliu prietarų. Nusikaltėlis gamina ne tik nusikaltimus, bet ir baudžiamąją teisę ir kartu baudžiamosios teisės kursą skaitantį profesorių, be to, ir tą neišvengiamą vadovėlį, kuriame tas pats profesorius savo paskaitas kaip „prekę“ paleidžia į bendrą prekių rinką. Tuo padidinamas nacionalinis turtas, jau nekalbant apie tą asmeninį malonumą, kurį tokio vadovėlio rankraštis,— kaip sako kompetentingas liudytojas, p. profesorius Rošeris,— suteikia pačiam autoriui.

Toliau, nusikaltėlis gamina visą policiją ir visą baudžiamąją justiciją, seklius, teisėjus, budelius, prisiekusiuosius ir t. t., ir visos šios įvairios profesijos, kurios sudaro tiek pat darbo visuomeninio pasidalijimo kategorijų, ugdo įvairius žmogaus dvasios sugebėjimus, sukuria naujus poreikius ir naujus jų patenkinimo būdus. Jau vien kankinimai paskatino padaryti nepaprastai kūrybinių mechaninių išradimų ir aprūpino darbu daugybę garbingų amatininkų, kurie ėmėsi gaminti kankinimo įrankius.

Nusikaltėlis gamina įspūdį — čia moralinį pamokomą, čia tragišką, priklausomai nuo aplinkybių, ir tuo būdu atlieka tam tikrą „patarnavimą“, sužadindamas moralinius ir estetinius publikos jausmus. Jis gamina ne tik baudžiamosios teisės vadovėlius, ne tik baudžiamuosius kodeksus ir kartu baudžiamosios teisės leidėjus, bet taip pat meną, grožinę literatūrą — romanus ir net tragedijas; tai parodo ne tik Miulnerio „Kaltė“ ir Šilerio „Plėšikai“, bet dargi „Edipas“ ir „Ričardas III“. Nusikaltėlis

suardo buržuazinio gyvenimo vienodumą ir kasdieniškumą. Tuo būdu jis apsaugo jį nuo sustingimo ir sukelia tą neramų įtempimą ir judrumą, be kurio net konkurencijos geluonis atšiptų. Šitaip jis duoda akstiną gamybinėms jėgoms. Tuo metu, kai nusikaltimai išlaisvina darbo rinką nuo tam tikros perteklinių gyventojų dalies ir, mažindami konkurenciją darbininkų tarpe, iki tam tikro laipsnio stabdo darbo užmokesčio sumažėjimą žemiau minimumo,— tuo pačiu metu kova prieš nusikaltimus absorbuoja kitą perteklinių gyventojų dalį. Tuo būdu nusikaltėlis pasireiškia kaip vienas iš tų natūralių „išlyginimų“, kurie nustato tinkamą lygį ir atskleidžia daugelio „naudingų“ profesijų perspektyvą.

Nusikaltėlio įtaką gamybinių jėgų vystymuisi būtų galima pasekti iki pat smulkmenų. Argi užraktai būtų pasiekę dabartinį tobulumo laipsnį, jei nebūtų vagių? Argi banknotų gaminimas būtų pasiekęs dabartinį tobulumą, jei nebūtų [183] netikrų pinigų dirbėjų? Argi mikroskopas būtų prasiskynęs sau kelią į paprastą prekybos sferą (žiūrėk Babedžą), jei prekyboje nebūtų apgaudinėjimo? Argi praktinės chemijos laimėjimai nėra tiek pat sąlygoti prekių falsifikavimo ir siekimo jį atskleisti, kaip ir dorų gamintojų uolumo? Išrasdamas vis naujas pasikėsimo prieš nuosavybę priemones, nusikaltimas sąlygoja vis naujų nuosavybės gynimo priemonių atsiradimą ir tuo būdu skatina gamybą taip pat, kaip streikai skatina mašinų išradimą. Ir,— paliekant privačių asmenų nusikaltimų sferą,— ar galėtų be nacionalinių nusikaltimų atsirasti pasaulinė rinką? Ar galėtų pačios nacijos be jų atsirasti? Ir argi nuodėmės medis nuo Adomo laikų kartu nėra pažinimo medis?

Jau Mandevilis savo „Pasakėčioje apie bites“ (1705) įrodinėjo visų galimų profesijų ir t. t. produktyvumą ir parodė bendrą viso šio samprotavimo tendenciją:

„Tai, ką mes šiame pasaulyje vadiname blogiu, tiek moraliniu, tiek ir fiziniu, yra tas didysis principas, kuris paverčia mus socialinėmis būtybėmis, yra *visų* be išimties *profesijų ir užsiėmimų* tvirtas pagrindas, *gaivinanti jėga ir atrama*; čia mes turime ieškoti tikrojo visų meno šakų ir mokslų šaltinio; ir tuo momentu, kai blogis nustotų egzistavęs, visuomenė turėtų nusmukti, jei ne visiškai sužlugti“¹⁵⁵.

Žinoma, Mandevilis buvo nepalyginamai drąsesnis ir doresnis už filisteriškus buržuazinės visuomenės apologetus. [V—183]

[12)] KAPITALO PRODUKTYVUMAS. PRODUKTYVUS IR NEPRODUKTYVUS DARBAS

[a) Kapitalo produktyvumas kaip kapitalistinė visuomeninio darbo gamybinio pajėgumo išraiška]

[XXI—1317] Mes matėme ne tik, kaip kapitalas gamina, bet ir kaip jis pats yra gaminamas ir kaip jis, įgavęs iš esmės pakitusio santykio formą, atsiranda iš gamybos proceso, kaip jis šiame procese išsivysto¹⁵⁶. Iš vienos pusės, kapitalas pakeičia gamybos būdą, iš antros pusės, šis pakitęs gamybos būdas ir atskira materialinių gamybinių jėgų išsivystymo pakopa sudaro paties kapitalo pagrindą ir sąlygą, jo formavimosi prielaidą.

Kadangi gyvasis darbas — įvykus mainams tarp kapitalo ir darbininko — yra paverstas kapitalo sudėtine dalimi ir nuo pat darbo proceso pradžios pasirodo kaip kapitalui priklausanti veikla, tai visas visuomeninio darbo gamybinis pajėgumas pasireiškia kaip kapitalo gamybinis pajėgumas, lygiai kaip bendroji visuomeninė darbo forma piniguose pasireiškia kaip kokio nors daikto savybė. Lygiai taip pat visuomeninio darbo gamybinis pajėgumas ir atskiros jo formos dabar pasireiškia kaip kapitalo, t. y. *sudaiktinto* darbo, gamybinis pajėgumas bei formos, kaip gamybinis pajėgumas ir formos daiktinių darbo sąlygų, kurios, kaip toks atsiskyres elementas, įsmeintos kapitaliste, pasireiškia gyvojo darbo atžvilgiu. Čia mes vėl turime iškraipytą santykio formą, kuri pasireiškia tuo, ką mes, nagrinėdami pinigus, jau pažymėjome kaip *fetišizmą*¹⁵⁷.

Pats kapitalistas yra valdantis tik kaip *kapitalo įsmeinimas*. (Itališkojoje buhalterijoje šis jo kaip *kapitalisto*, kaip įsmeinto kapitalo, vaidmuo nuolat priešpastatomas jam kaip atskiram asmeniui, kuris figūruoja tik kaip savo paties kapitalo privatus vartotojas ir skolininkas.)

Kapitalo *produktyvumą*, — net jei nagrinėsime vien tik *formalų* darbo pajungimą kapitalui, — visų pirma sudaro *privertimas dirbti pridėdamąjį darbą*, atlikti didesnę darbo kiekį, negu

reikia betarpiškiems poreikiams patenkinti. Ši darbo prievarta kapitalistiniam gamybos būdai yra tokia pat savybinga, kaip ir ankstesniajam gamybos būdai, bet kapitalistinis gamybos būdas ją įgyvendina, panaudoja palankesnę gamybai forma.

Net nagrinėjant šį vien tik formalų santykį, *bendrąją* kapitalistinės gamybos formą, kuri yra bendra tiek mažiau išsivysčiusiai tos gamybos stadijai, tiek ir labiau išsivysčiusiai jos stadijai,— net šiuo atveju *gamybos priemonės*, daiktinės darbo sąlygos — darbo medžiaga, darbo priemonės (taip pat pragyvenimo reikmenys) — pasireiškia ne kaip darbininkui pajungtos; atvirkščiai, darbininkas joms yra pajungtas. Ne jis jas panaudoja, bet jos jį panaudoja. Ir dėl to jos yra kapitalas. „Kapitalas *panaudoja* darbą“. Darbininko atžvilgiu jos pasirodo ne kaip priemonės produktams gaminti — ar tai būtų betarpiški pragyvenimo reikmenys, ar mainų priemonės, prekės. Atvirkščiai, darbininkas joms yra tokia priemonė, kurios dėka jos išlaiko savo vertę ir paverčia ją kapitalu, t. y. padidina ją, įsiurbdamas pridedamąjį darbą.

Jau paprasta savo forma šis iškraipytas santykis yra daiktų įsameninimas ir asmenų sudaiktinimas; nes ši forma skiriasi nuo visų ankstesniųjų tuo, kad kapitalistas viešpatuoja darbininkui ne dėl to, kad jis yra vienos ar kitos asmeninės savybės atstovas, o dėl to, kad jis yra „kapitalas“. Jo viešpatavimas yra ne kas kita, kaip sudaiktinto darbo viešpatavimas gyvajam darbui, darbininko sukurto produkto viešpatavimas pačiam darbininkui.

Šis santykis pasidaro dar sudėtingesnis ir tariamai mistiškėsnis dėl to, kad, besivystant specifiniam kapitalistiniam gamybos būdai, prieš darbininką stoja, jo atžvilgiu pasireiškdami kaip „kapitalas“, ne tik šie, betarpiškai materialūs daiktai {visi jie yra darbo produktai; nagrinėjant vartojamosios vertės požiūriu, jie, būdami darbo produktai, yra daiktinės darbo sąlygos; nagrinėjant mainomosios vertės požiūriu, jie — sudaiktintas visuotinis darbo laikas, arba pinigai}; taip pat ir visuomeniškai išsivysčiusio darbo formos — kooperacija, manufaktūra (kaip darbo pasidalijimo forma), fabrikas (kaip tokia visuomeninio darbo forma, kurios materialinis pagrindas yra mašinų sistema) — pasireiškia kaip *kapitalo išsivystymo formos*, todėl iš šių visuomeninio darbo formų išsivystęs darbo gamybinis pajėgumas, vadinasi, taip pat mokslas ir gamtos jėgos, pasireiškia kaip *kapitalo gamybinis pajėgumas*. Ir iš tikrųjų, vienodų darbo rūšių sujungimas kooperacijoje, įvairių darbo rūšių suderinimas esant darbo pasidalijimui, gamtos jėgų ir mokslo, o taip pat darbo produktų panaudojimas mašininėje pramonėje gamybos tikslams — visa tai atskirų darbininkų atžvilgiu pasireiškia

kaip kažkas *svetima* ir *daiktiška*, kaip vien nepriklausomų nuo jų ir jiems viešpataujančių darbo priemonių buvimo forma,— panašiai kaip pačios šios darbo priemonės, jų paprasta apčiuopiama forma, kaip medžiaga, įrankis ir t. t., darbininkų atžvilgiu pasireiškia kaip *kapitalo*, vadinasi, ir *kapitalisto*, funkcijos.

Visuomeninės pačių darbininkų darbo formos — arba jų [1318] visuomeninio darbo formos — yra visiškai nepriklausomai nuo atskirų darbininkų susidarę santykiai; kapitalui pajungti darbininkai pasidaro šių visuomeninių darinių elementais, bet šie visuomeniniai dariniai priklauso ne jiems. Todėl jie darbininkų atžvilgiu pasireiškia kaip paties kapitalo *pavidalai*, kaip tokie deriniai, kurie — skirtingai nuo kiekvieno iš šių skyrium paimtų darbininkų darbo jėgos — yra kapitalo priklausinys, atsiranda iš jo ir yra įjungti į jo sudėtį. Ir tai tuo labiau įgauna vis realesnę formą, kuo labiau, iš vienos pusės, pati šių darbininkų darbo jėga minėtų formų poveikyje pakinta taip, kad, paimta kaip savarankiškai egzistuojanti, t. y. *be* šio kapitalistinio sąryšio, ji pasidaro bejėgė ir jos savarankiškas sugebėjimas gaminti panaikinamas; iš antros pusės, besivystant mašininėi gamybai, darbo sąlygos vis labiau pasireiškia kaip jėgos, viešpataujančios darbui taip pat ir technologijos atžvilgiu, tuo pačiu metu pavaduodamos darbą, engdamos jį, darydamos jo savarankiškas formas bereikalingas.

Siame procese, kuriame *visuomeniniai* darbininkų darbo bruožai jų atžvilgiu pasireiškia kaip kažkas tam tikra prasme *kapitalizuota* (pavyzdžiui, mašininėje gamyboje apčiuopiami darbo produktai pasireiškia kaip valdantys darbą), tas pat, žinoma, atsitinka gamtos jėgoms ir mokslui, šiam visuotinio istorinio vystymosi proceso produktui, abstrakčiai išreiškiančiam jo kvintesenciją: gamtos jėgos ir mokslas darbininkų atžvilgiu pasireiškia kaip kapitalo *jėgos*. Mokslas ir jo pritaikymas iš tikrųjų atsiskiria nuo atskiro darbininko įgudimo ir mokėjimo, ir nors jie, imant jų šaltinį, ir vėl yra darbo produktas, vis dėlto, įeidami į darbo procesą, jie visur pasireiškia kaip *įjungti į kapitalo sudėtį*. Panaudojantis mašiną kapitalistas nebūtinai turi nusimanyti apie jos konstrukciją (žr. Jūrą)¹⁵⁸. Bet realizuotas mokslas *mašinoje* darbininkų atžvilgiu pasirodo kaip *kapitalas*. Ir iš tikrųjų, visas šis *visuomeniniu darbu* paremtas mokslas, gamtos jėgų ir didžiulių darbo produktų masių panaudojimas pasireiškia tik kaip darbo *išnaudojimo priemonė*, kaip priemonė pridedamajam darbui pasisavinti, vadinasi, kaip kapitalui priklausanti ir darbui priešpastatyta *jėga*. Žinoma, visas šias priemones kapitalas panaudoja tik darbui išnaudoti, bet

tam tikslui jis tas priemones turi panaudoti gamyboje. Ir tuo būdu darbo *visuomeninio* gamybinio pajėgumo vystymasis ir to vystymosi sąlygos pasireiškia kaip *kapitalo veikimas*, kuris vyksta ne tik nepaisant atskiro darbininko valios, bet ir tiesiog yra nukreiptas prieš jį.

Pats kapitalas yra dvilypio pobūdžio, nes jis susideda iš prekių:

1) *Mainomoji vertė* (pinigai); bet tai — *savaime didėjanti vertė*, tokia vertė, kuri — kaip tik todėl, kad ji yra *vertė*, — sukuria vertę, *didėja kaip vertė*, priauga. Šis vertės didėjimas suvedamas į tam tikro sudaiktinto darbo kiekio mainus į didesnį gyvojo darbo kiekį.

2) *Vartojamoji vertė*. Čia kapitalas pasireiškia tam tikrais santykiais, kurie jam yra būdingi darbo procese. Bet kaip tik čia kapitalas nelieka tokia darbo medžiaga, tokia darbo priemone, kurioms priklauso tiktai į jų sudėtį įjungtas *darbas*: kartu su darbu kapitalas taip pat įjungė į savo sudėtį ir *visuomeninius* darbo *derinius* ir šiuos visuomeninius derinius atitinkančią darbo priemonių išsivystymo pakopą. Kapitalistinė gamyba pirmą kartą stambiu mastu išvysto tiek daiktines, tiek subjektyvines darbo proceso sąlygas, atplėsdama jas nuo atskiro savarankiško darbininko, bet išvysto jas kaip *atskiram darbininkui* viešpataujančias ir jam *svetimas* jėgas.

Tuo būdu kapitalas pavirsta labai mistine esybe. [1318]¹⁵⁹

* * *

[1320] Vadinasi, kapitalas yra produktyvus: 1) kaip jėga, *verčianti* dirbti pridedamąjį darbą, 2) kaip jėga, absorbuojanti ir pasisavinanti (kaip jų įsmeninimas) visuomeninio darbo gamybinį pajėgumą ir bendrąsias visuomenines gamybinės jėgas, pavyzdžiui, mokslą.

Kyla klausimas: kaip arba kodėl darbas kapitalo atžvilgiu pasirodo produktyvus, pasireiškia kaip *produktyvus darbas*, nors darbo gamybinis pajėgumas yra perkeltas į kapitalą ir tas pats gamybinis pajėgumas negali būti du kartus skaičiuojamas, vieną kartą kaip darbo gamybinis pajėgumas, o antrą kartą — kaip kapitalo gamybinis pajėgumas? {Darbo gamybinis pajėgumas sudaro kapitalo gamybinį pajėgumą. O *darbo jėga* yra produktyvi dėl *skirtumo* tarp jos *vertės* ir *tos vertės, kurią ta darbo jėga sukuria.*}

[b) Produktyvus darbas kapitalistinės gamybos sistemoje]

Tik buržuazinis ribotumas, kuris kapitalistines gamybos formas laiko absoliutinėmis jos formomis, vadinasi, amžinomis natūralinėmis gamybos formomis, gali painioti klausimą, kas yra *produktyvus darbas* kapitalo požiūriu, su klausimu, koks darbas iš viso yra produktyvus, arba kas iš viso yra produktyvus darbas; todėl tik jis gali tartis esąs labai išmintingas, atsakydamas, kad kiekvienas darbas, kuris aplamai ką nors gamina, kuris duoda kokį nors rezultatą, jau savaime yra produktyvus darbas.

Produktyvus tėra tik toks darbas, kuris tiesiogiai pavirsta kapitalu, t. y. tik toks darbas, kuris kintamąjį kapitalą padaro kintamu dydžiu, o visą kapitalą K padaro lygų $K + \Delta$ ¹⁶⁰. Jei kintamasis kapitalas, ligi jį išmainant į darbą, yra lygus x ,— tad čia turime lygtį $y = x$,— tai produktyvus darbas yra tas darbas, kuris x paverčia į $x + h$, o lygtį $y = x$ paverčia į lygtį $y' = x + h$. Toks yra pirmas punktas, kurį reikia išaiškinti. Čia kalbama apie darbą, kuris sukuria pridėdamąją vertę arba kuris kapitalui yra veiksnys, įgalinantis jį kurti pridėdamąją vertę, vadinasi, pasireikšti kaip kapitalas, kaip savaime didėjanči vertė.

Antra: visuomeninis ir visuotinis darbo gamybinis pajėgumas yra kapitalo gamybinis pajėgumas; bet šis gamybinis pajėgumas yra susijęs tik su darbo procesu arba teliečia tik vartojamąją vertę. Jis pasireiškia kaip savybė, būdinga kapitalui kaip daiktui, pasireiškia kaip jo vartojamoji vertė. Jis betarpiškai *mainomosios vertės* nepaliečia. Ar šimtas darbininkų kartu dirba, ar kiekvienas iš jų pavieniui dirba,— jų pagaminto produkto vertė yra lygi šimtui darbo dienų, nepriklausomai nuo to, ar šios darbo dienos pasireiškia didesniu ar mažesniu produktų kiekiu; kitaip tariant, šio produkto vertė nepriklauso nuo darbo našumo.

[1321] Skirtingas darbo našumas tik vienu atžvilgiu tepaliečia mainomąją vertę.

Pavyzdžiui, jei darbo našumas vystosi kurioje nors atskiroje gamybos šakoje,— jei, sakysim, audimas, naudojant mechanines audimo stakles vietoj rankinių, nustoja buvęs išimtis ir jei vienai uolekčiai išausti mechaninėmis staklėmis tereikia tik pusės to darbo laiko, kuris sunaudojamas audžiant rankinėmis staklėmis,— tai rankinio audėjo 12 valandų pasireiškia jau nebe 12 valandų verte, o tik 6 valandų verte, nes *būtinasis* darbo laikas dabar sumažėjo iki 6 valandų. Rankinio audėjo 12 valandų dabar lygu jau tik 6 valandoms visuomeninio darbo laiko, nors šis audėjas, kaip ir anksčiau, dirba 12 valandų.

Bet ne apie tai čia kalbama. Jei mes, priešingai, paimsime kurią nors kitą gamybos šaką, pavyzdžiui, spaustuvės rinkyklą, kur mašinos dar nenaudojamos, tai 12 darbo valandų šioje šakoje sukurs visiškai tokį pat *vertės* kiekį, kokį sukuria 12 valandų tose gamybos šakose, kur mašinos ir t. t. yra nepaprastai išvystytos. Vadinasi, kaip *vertės* kūrėjas darbas visuomet pasilieka *atskiro* darbininko darbu, tik išreikštu kaip *visuotinis* darbas. Todėl produktyvus darbas kaip vertę gaminantis darbas visuomet kapitalo atžvilgiu pasireiškia kaip atskiros darbo jėgos darbas, kaip *izoliuoto darbininko* darbas, nepriklausomai nuo to, kokius visuomeninius derinius šie darbininkai sudaro gamybos procese. Vadinasi, darbininko atžvilgiu pasireiškiantis kapitalas atstovauja visuomeniniam darbo gamybiniam pajėgumui, o kapitalo atžvilgiu pasireiškiantis darbininko produktyvus darbas visuomet atstovauja tik *atskiro darbininko* darbui.

Trečia: jei kapitalo savybė — priversti darbininką dirbti pridedamąjį darbą ir pasisavinti visuomeninį darbo gamybinį pajėgumą — atrodo kaip kapitalui iš prigimties būdinga savybė, vadinasi, kaip iš jo vartojamosios vertės išplaukianti savybė,— tai lygiai taip pat ir atvirkščiai: atrodo, kad darbui iš prigimties yra būdinga savybė atskleisti savo paties visuomeninį gamybinį pajėgumą kaip kapitalo gamybinį pajėgumą, o darbo pagamintą pridedamąjį produktą — kaip kapitalo pagamintą pridedamąją vertę, kaip savaiminį kapitalo didėjimą.

Siuos tris punktus dabar reikia plačiai išnagrinėti, ir tai turi išaiškinti produktyvaus ir neproduktyvaus darbo skirtumą.

Dėl 1-jo punkto. Kapitalo produktyvumą sudaro tai, kad jis priešpastato sau darbą kaip samdomąjį darbą, o darbo produktyvumą sudaro tai, kad jis priešpastato sau darbo priemonę kaip kapitalą.

Mes matėme, kad pinigai paverčiami kapitalu, t. y. tam tikra mainomoji vertė paverčiama savaiame didėjančia mainomąja verte, verte plus pridedamoji vertė, dėl to, kad viena šios mainomosios vertės dalis paverčiama tokiomis prekėmis, kurios darbui naudojamos kaip darbo priemonės (žaliavos, įrankiai, trumpai tariant, daiktinės darbo sąlygos), o kita dalis panaudojama darbo jėgai pirkti. Tačiau ne šie pradiniai pinigų ir darbo jėgos mainai, ne pats jos pirkimas pinigų paverčia kapitalu. Šis pirkimas panaudojamą darbo jėgą tam tikram laikui paverčia kapitalo sudėtine dalimi; kitaip tariant, tam tikras gyvojo darbo kiekis pasidaro viena iš paties kapitalo buvimo formų, jo, taip sakant, entelechija*.

Tikrajame gamybos procese gyvasis darbas pavirsta kapitalu dėl to, kad šis darbas, iš vienos pusės, atgamina darbo už-

* — veikla, tikrove, veiksmingumu. *Red.*

mokestį,— vadinasi, kintamojo kapitalo vertę,— o iš antros pusės, sukuria pridedamąją vertę; dėl šio pavirtimo proceso visa [avansuotoji] pinigų suma paverčiama kapitalu, nors ta jos dalis, kuri betarpiškai funkcionuoja kaip kintamoji, išleidžiama tik darbo užmokesčiui. Jei anksčiau vertė buvo lygi $c+v$, tai dabar ji yra lygi $c+(v+x)$, arba, tai yra tas pats, $(c+v)+x$ ¹⁶¹; kitaip tariant: pradinė pinigų suma, pradinis vertės dydis, darbo procese padidėjo, pasireiškė kaip tokia vertė, kuri tuo pačiu metu save išlaiko ir padidina.

{Pažymėtina štai kas: ta aplinkybė, kad tik *kintamoji* kapitalo *dalis* sukuria šį prieauglį, nė kiek nekeičia to fakto, kad, įvykus šiam procesui, padidėja visa pradinė vertė, padidėja pridedamosios vertės dydžiu, vadinasi, kad visa pradinė pinigų suma pavirsta kapitalu. Juk pradinė vertė yra lygi $c+v$ (pastovusis ir kintamasis kapitalas). Minėtame procese ji pavirsta $c+(v+x)$; reiškinys $v+x$ yra naujai sukurta dalis, atsiradusi pavertus gyvąjį darbą į sudaiktintą darbą, o šį pavertimą sąlygoja ir jo pradžia sudaro v mainai į darbo jėgą, arba kintamojo kapitalo pavertimas darbo užmokesčiu. Bet $c+(v+x) = (c+v)$ (pradinis kapitalas) $+x$. Be to, v pavirtimas į $v+x$, vadinasi, ir $(c+v)$ pavirtimas į $(c+v)+x$ tegalėjo įvykti tik dėl to, kad dalis pinigų paversta į c . Viena pinigų dalis gali pavirsti *kintamuoju* kapitalu tik dėl to, kad kita jų dalis pavirsta pastoviuju kapitalu.}

Tikrajame gamybos procese darbas *realiter** pavirsta kapitalu, bet šį pavertimą sąlygoja pradiniai mainai tarp pinigų ir darbo jėgos. Tik dėl šio *betarpiško* darbo pavertimo į *sudaiktintą* darbą, priklausantį ne darbininkui, o kapitalistui, pinigai ir paverčiami kapitalu, įskaitant ir tą pinigų dalį, kuri yra įgavusi gamybos priemonių, darbo sąlygų formą. Ligi tol pinigai tik *an sich*** yra kapitalas, vis vien, ar jie turi savą formą, ar formą tokių prekių (produktų), kurios savo natūraliniu pavidalu gali būti naudojamos kaip gamybos priemonės, reikalingos naujoms prekėms sukurti.

[1322] Tik šis apibrėžtas *santykis* su darbu paverčia pinigų arba prekę kapitalu, ir tik darbas, paverčiantis pinigus arba prekę kapitalu,— dėl minėtojo darbo santykio su gamybos sąlygomis, kurį atitinka tam tikras santykių pobūdis tikrajame gamybos procese,— ir yra produktyvus; kitaip tariant, *produktyvus* tėra tik *darbas*, išlaikantis ir padidinantis vertę *sudaiktinto* darbo, kuris darbo jėgos atžvilgiu pasireiškia kaip nuo jos atsiskyres. Produktyvus darbas — tai tik sutrumpintas posakis, išreiškiantis visą santykį, kuriuo darbo jėga figūruoja

* — realiai, faktiškai. *Red.*

** — „savyje“, potencialiai. *Red.*

kapitalistiniame gamybos procese, ir to santykio pobūdį. Bet skirti produktyvų darbą nuo *kitų* darbo rūšių yra nepaprastai svarbu, nes tuo būdu kaip tik išreiškiama tam tikra darbo forma, kuria remiasi visas kapitalistinis gamybos būdas ir pats kapitalas.

Taigi *produktyvus darbas* kapitalistinės gamybos sistemoje — tai toks darbas, kuris jį naudojančiam gamina *pridedamąją vertę*, arba, kitaip tariant, tai — darbas, paverčiantis objektyvias darbo sąlygas kapitalu, o jų savininką — kapitalistą; vadinasi, tai — darbas, kuris sukuria savo paties produktą kaip kapitalą.

Todėl, kalbėdami apie *produktyvų darbą*, mes kalbame apie *visuomeniškai apibrėžtą* darbą, apie darbą, kuris apima visiškai apibrėžtą santykį tarp darbo pirkėjo ir jo pardavėjo.

Ir nors darbo jėgos pirkėjo turimi pinigai arba prekės — tiek gamybos priemonės, tiek ir darbininkams reikalingi pragyvenimo reikmenys — pasidaro kapitalu tik dėl minėtojo proceso, kuriame jie kaip tik ir pavirsta kapitalu (prieš stodami į šį procesą, tie daiktai nėra kapitalas, o tik turi juo pasidaryti), — vis dėlto „savyje“ jie yra kapitalas. Taip yra dėl to, kad darbo jėgos atžvilgiu jie pasireiškia kaip kažkas savarankiška ir kad jų atžvilgiu lygiai taip pat pasireiškia darbo jėga, kitaip tariant, čia yra santykis, kuris sąlygoja ir užtikrina mainus į darbo jėgą ir po to įvykstantį procesą, kuriame darbas iš tikrųjų pavirsta kapitalu. Gamybos priemonėms ir pragyvenimo reikmenims, turint galvoje jų santykį su darbininkais, čia nuo pat pradžių yra būdingas *apibrėžtas visuomeninis pobūdis*, kuris daro juos kapitalu ir leidžia jiems viešpatuoti darbui. Dėl to jie darbo atžvilgiu yra *numatomi* kaip kapitalas.

Todėl *produktyvus darbas* gali būti apibrėžtas kaip toks darbas, kuris tiesiogiai mainomas į *pinigus kaip į kapitalą*, arba — tai išreiškiant trumpesniu posakiu — kaip darbas, betarpiškai mainomas į *kapitalą*, t. y. į pinigus, kurie „savyje“ yra kapitalas, kurių paskirtis yra funkcionuoti kaip kapitalas, kitaip tariant, kurie darbo jėgos atžvilgiu pasireiškia kaip *kapitalas*. Posakiu: „darbas, *betarpiškai* mainomas į *kapitalą*“ suprantama, kad darbas mainomas į pinigus kaip į *kapitalą* ir actu* paverčia tuos pinigus kapitalu. Kokios pasekmės išplaukia iš apibūdinimo „*betarpiškai*“, — tai tuojau tiksčiau paaiškins.

Vadinasi, produktyvus darbas yra toks darbas, kuris darbininkui teatgamina tik iš anksto nustatytą jo darbo jėgos vertę, bet kartu, kaip vertę kurianti veikla, didina kapitalo vertę, kitaip tariant: tas darbas, kuris šio darbo sukurtas vertes priešpastato pačiam darbininkui kaip kapitalą.

* — iš tikrųjų. Red.

[c) Du iš esmės skirtingi
kapitalo ir darbo mainų momentai]

Kapitalo ir darbo mainuose reikia skirti, kaip mes esame matę, nagrinėdami gamybos procesą¹⁶², du iš esmės skirtingus, nors vienas kitą sąlygojančius momentus.

Pirma: Pradiniai darbo ir kapitalo mainai yra *formalus procesas*, kuriame kapitalas figūruoja kaip *pinigai*, o darbo jėga — kaip *prekė*. Darbo jėgos pardavimas idealiai, arba juriškai, įvyksta šiame pirmajame procese, nors darbas *apmokamas*, tik jį atlikus, t. y. dienos, savaitės ir t. t. pabaigoje. Tai darbo jėgos *pardavimo* santorio nėra niekeičia. Čia *betarpiškai* parduodama ne prekė, kurioje jau yra sudaiktintas darbas, o pačios *darbo jėgos vartojimas*, vadinasi, faktiškai *pats darbas*, nes darbo jėgos vartojimas pasireiškia jos veikimu — darbu. Vadinasi, tai ne darbo mainai į darbą, tarpininkaujami prekės mainais į prekę. Jeigu *A* parduoda *B* batus, tai abu maino darbą: vienas išmaino batuose sudaiktintą darbą, o kitas — piniguose sudaiktintą darbą. Bet čia, iš vienos pusės, mainomas bendrąją visuomeninę formą, t. y. *pinigų* formą, turintis *sudaiktintas darbas*, o iš antros pusės — dar tik *darbo jėgos formą turintis darbas*; o pirkimo ir pardavimo objektas yra šios darbo jėgos vartojimas, t. y. *pats darbas*, nors parduodamos prekės *vertė* yra ne darbo vertė (iracionalus posakis), bet darbo jėgos *vertė*. Vadinasi, čia įvyksta betarpiški mainai tarp *sudaiktinto* darbo ir *darbo jėgos*, kuri de facto* pavirsta gyvuoju darbu,— t. y. čia įvyksta mainai tarp sudaiktinto ir gyvojo darbo. Todėl darbo užmokestis,— darbo jėgos vertė,— kaip anksčiau buvo išdėstyta, pasireiškia kaip *darbo kaina*¹⁶³, kaip betarpiška jo pirkimo kaina.

Turint galvoje šį pirmąjį momentą, santykis tarp darbininko ir kapitalisto yra santykis tarp prekės pardavėjo ir pirkėjo. Kapitalistas sumoka darbo jėgos *vertę*, t. y. perkamos prekės *vertę*.

Bet tuo pačiu metu darbo jėga perkama tik dėl to, kad tas darbo kiekis, kurį ji gali ir įsipareigoja atlikti, yra didesnis už darbo jėgai atgaminti reikalingą darbo kiekį ir todėl pasireiškia didesne verte, negu darbo jėgos vertė.

[1323] *Antra:* Antrasis kapitalo ir darbo *mainų* momentas iš tikrųjų neturi nieko bendro su pirmuoju momentu, tiksliai kalbant, jis visai nėra *mainai*.

Pirmajam momentui yra būdingi pinigų mainai į prekę — ekvivalentų mainai; darbininkas ir kapitalistas vienas kito atžvilgiu yra tik prekių savininkai. Mainomi ekvivalentai (tai

* — iš tikrųjų, faktiškai. *Red.*

reiškia: šis santykis nė kiek nešikeičia nuo to, *kada* būtent mainai faktiškai įvyksta; ir ar darbo kaina yra *aukštesnė* ar *žemesnė* už darbo jėgos *vertę*, ar yra *lygi* jai,— visa tai nė kiek nekeičia santorio. Vadinasi, šis santoris *gali* įvykti sutinkamai su bendruoju prekių mainų dėsnium).

Antrajam momentui yra būdinga tai, kad čia visai nėra mainų. Pinigų savininkas nustojo buvęs prekės pirkėjas, o darbininkas nustojo buvęs jos pardavėjas. Pinigų savininkas dabar funkcionuoja kaip kapitalistas. Jis vartoja savo pirktą prekę; o tą prekę tiekia darbininkas, nes jo darbo jėgos vartojimas kaip tik ir yra pats jo darbas. Įvykus ankstesniam santoriui, pats *darbas* pasidarė daiktinio turto dalimi. Darbininkas atlieka šį darbą, bet šis jo darbas *priklauso* kapitalui ir dabar tėra tik kapitalo funkcija. Todėl šis darbas vyksta, kapitalui betarpiškai kontroliuojant ir vadovaujant, o produktas, kuriame tas darbas sudaiktinamas, yra ta nauja forma, kuria kapitalas pasirodo, arba, tiksliau sakant, kuria jis actu *realizuojasi* kaip kapitalas. Štai kodėl šiame procese darbas tiesiogiai *susidaiktina*, *betarpiškai* pavirsta kapitalu, po to, kai, įvykus pirmajam santoriui, darbas *formaliai* jau buvo paverstas kapitalo sudėtine dalimi. Kartu čia kapitalu pavirtęs darbo kiekis *viršija* tą kapitalo kiekį, kuris anksčiau buvo išleistas darbo jėgai pirkti. Šiame procese pasisavinamas tam tikras neapmokėto darbo kiekis, ir tik todėl pinigai pavirsta kapitalu.

Nors čia iš tikrųjų ir nėra mainų, vis dėlto, palikdami nušalyje tarpininkaujančias grandis, matome, kad šiame procese — kaip abu momentus jų vienybėje apimantis rezultatas,— tam tikras sudaiktinto darbo kiekis buvo išmainytas į didesnį gyvojo darbo kiekį. Pasibaigus procesui, tai pasireiškia šitaip: savo produkte susidaiktinęs darbas yra didesnis už darbo jėgoje sudaiktintą darbą ir todėl yra didesnis už tą sudaiktintą darbą, kuris atitenka darbininkui kaip darbo užmokestis; kitaip tariant: tikrasis proceso rezultatas yra tas, kad kapitalistas ne tik atgauna darbo užmokesčiui išleistą kapitalo dalį, bet dar gauna jam nieko nekainuojančią pridėjamąją vertę. Čia *betarpiški* darbo mainai į kapitalą reiškia: 1) gamybos procese įvykstantį betarpišką darbo pavirtimą kapitalu, daiktine kapitalo sudėtine dalimi; 2) tam tikro sudaiktinto darbo kiekio mainus į tokį pat gyvojo darbo kiekį plius pridėtinis gyvojo darbo kiekis, kuris pasisavinamas *be mainų*.

Posakis: „*produktyvus darbas* yra toks darbas, kuris *betarpiškai* mainomas į *kapitalą*“, apima visus šiuos momentus ir tėra išvestinis formulavimas teiginio, kad tai — *darbas*, kuris paverčia pinigus kapitalu, darbas, kuris mainomas į gamybos sąlygas kaip į *kapitalą*; vadinasi, su šiomis gamybos sąlygomis,

kurios čia figūruoja ne tik kaip paprastos gamybos sąlygos, darbas sueina į tam tikrą santykį ne kaip šiaip *darbas*, ne kaip specifinio visuomeninio pobūdžio neturintis darbas.

Tai apima: 1) pinigų ir darbo jėgos santykį kaip prekių santykį, tarp pinigų savininko ir darbo jėgos savininko vykstantį pirkimą ir pardavimą; 2) tiesioginį darbo pajungimą kapitalui; 3) gamybos procese įvykstantį realų darbo pavirtimą kapitalu arba, tai yra tas pat, pridėdamosios vertės sukūrimą kapitalui. Vyksta *dvejopos rūšies mainai tarp darbo ir kapitalo*. Pirmieji mainai teisriškia tik darbo jėgos, vadinasi,— faktiškai — darbo, taigi ir jo produkto pirkimą. Antrieji mainai yra tiesioginis *gyvojo* darbo pavertimas kapitalu, arba gyvojo darbo sudaiktinimas kaip kapitalo realizavimas.

[d) Specifinė produktyvaus darbo vartojamoji vertė kapitalui]

Kapitalistinio gamybos proceso rezultatas yra ne šiaip produktas (vartojamoji vertė) ir ne *prekė*, t. y. tam tikrą mainomąją vertę turinti vartojamoji vertė. Jo rezultatas, jo produktas, yra *pridedamosios vertės* sukūrimas kapitalui ir todėl faktinis pinigų arba prekės *pavirtimas* kapitalu, o iki gamybos proceso pinigai ir prekės yra kapitalas tik ketinimo prasme, tik „savyje“, tik pagal savo paskirtį. Gamybos procese įsiurbiamas didesnis darbo kiekis už tą, kuris yra pirktas, ir šis gamybos procese įvykstantis svetimo neapmokėto darbo įsiurbimas, [1324] jo *pasisavinimas* yra *betarpiškas* kapitalistinės gamybos proceso *tikslas*, nes kapitalo kaip tokio (todėl ir kapitalisto kaip tokio) uždavinys nėra nei gaminti betarpiškai savam vartojimui skirtas vartojamąsias vertes, nei prekes, kurios pradžioje turi būti paverstos pinigais, o paskui — vartojamosiomis vertėmis. Kapitalistinės gamybos tikslas yra *turtėjimas*, *vertės augimas*, jos *didinimas*, vadinasi, ankstesnės vertės išlaikymas ir pridėdamosios vertės sukūrimas. Ir šis kapitalistinės gamybos procese pagaminamas *specifinis produktas* atitenka kapitalui tik mainant į darbą, kuris dėl to vadinamas *produktyviu darbu*.

Kad darbas galėtų gaminti *prekę*, jis turi būti naudingas darbas, turi gaminti kokią nors *vartojamąją vertę*, turi pasireikšti kokia nors *vartojamąją verte*. Ir todėl tik *preke*, vadinasi, vartojamosiomis vertėmis pasireiškiantis darbas yra toks darbas, kuris mainomas į kapitalą. Tai savaiame suprantama prielaida. Tačiau ne šis konkretus darbo pobūdis, ne jo vartojamoji vertė kaip tokia, vadinasi, ne ta aplinkybė, kad jis yra, pavyzdžiui, siuvėjo, batsiuvio, verpėjo, audėjo ir t. t. darbas, — ne tai sudaro specifinę darbo vartojamąją vertę kapitalui, ne tai

kapitalistinės gamybos sistemoje uždeda jam *produktyvaus darbo* antspaūdą. *Specifinę* jo *vartojamąją vertę* kapitalui sudaro ne tam tikras naudingas jo pobūdis, taip pat ir ne atskiros naudingos savybės to produkto, kuriame jis susidaiktina. Darbo vartojamąją vertę kapitalui sąlygoja šio darbo kaip mainomąją vertę kuriančio veiksnio pobūdis, jam savybingas abstrakčiojo darbo pobūdis; svarbu ne tai, kad jis aplamai atstovauja tam tikram šio visuotinio darbo kiekiui, o tai, kad jis atstovauja *didesniam* abstrakčiojo darbo kiekiui, negu tas, kuris *yra* darbo kainoje, t. y. *darbo jėgos vertėje*.

Kapitalui darbo jėgos vartojamąją vertę sudaro kaip tik darbo jėgos teikiamo darbo kiekio perteklius palyginti su tuo darbo kiekiu, kuris sudaiktintas joje pačioje ir kuris dėl to reikalingas jai atgaminti. Žinoma, darbas pateikiamas *tam tikros formos*, kuri būdinga jam kaip specialiam naudingam darbui — kaip verpimui, audimui ir t. t. Bet šis konkretus jo pobūdis, kuris aplamai įgalina jį pasireikšti preke, nėra jo *specifinė vartojamoji vertė* kapitalui. Kapitalui darbo vartojamąją vertę sudaro tas jo kiekis, kurį jis teikia kaip darbas aplamai, ir atliekamo darbo kiekio skirtumas *virš* to jo kiekio, kuris sudaro jo apmokėjimą.

Tam tikra pinigų suma x dėl to pasidaro kapitalu, kad savo produkte ji pasireiškia kaip $x+h$, t. y. dėl to, kad darbo kiekis, kuris yra joje kaip produkte, yra didesnis už tą darbo kiekį, kuris joje buvo iš pradžių. Ir tai yra mainų tarp pinigų ir produktyvaus darbo rezultatas; kitaip tariant: tik tas darbas yra *produktyvus*, kuris, mainomas į sudaiktintą darbą, įgalina jį pasireikšti kaip padidintas sudaiktinto darbo kiekis.

Kaip tik dėl to kapitalistinis gamybos procesas nėra tik prekių gamyba. Tai — procesas, kuris absorbuoja neapmokėtą darbą, paverčia medžiagas ir darbo priemones — gamybos priemones — neapmokėto darbo absorbavimo priemonėmis.

Iš to, kas lig šiol pasakyta, aišku, kad „produktyvus darbas“ yra toks darbo apibūdinimas, kuris betarpiškai absoliučiai nieko bendro neturi su *tam tikru* darbo *turiniu*, su specialiu jo naudingumu arba su specifine vartojamąja verte, kuria jis pasireiškia.

Ta pati darbo rūšis gali būti *produktyvi* arba *neproduktyvi*.

Pavyzdžiui, Miltonas, kuris už penkis sv. st. parašė „Prarastąjį rojų“, buvo *neproduktyvus darbuotojas*. Priešingai, fabrikiniu būdu savo leidėjui dirbantis rašytojas yra *produktyvus darbuotojas*. Kai Miltonas kūrė „Prarastąjį rojų“, jam tai buvo taip pat būtina, kaip šilkvikšriui gaminti šilką. Tai buvo veikimu pasireiškianti jo prigimtis. Vėliau jis pardavė savo kūrinį už penkis sv. st. O Leipcigo literatas-proletaras, savo leidėjo

nurodymu fabrikuojantis knygas (pavyzdžiui, politinės ekonomijos vadovėlius), yra *produktyvus darbuotojas*, nes jo produkcija nuo pat pradžių yra pajungta kapitalui ir ji tegaminama tik šio kapitalo vertei padidinti. Dainininkė, savo rizika paroduodanti savo dainavimą, yra *neproduktyvi darbuotoja*. Bet ta pati dainininkė, jeigu ją angažuoja antreprenieris, kuris iš jos dainavimo glemžiasi pinigus, — yra *produktyvi darbuotoja*, nes ji gamina kapitalą.

**[e] Neproduktyvus darbas
kaip patarnavimus teikiantis darbas.
Patarnavimų pirkimas kapitalizmo sąlygomis.
Vulgari paziūra į kapitalo ir darbo santykį
kaip į patarnavimų mainus]**

[1325] Čia yra įvairių klausimų, kurių negalima painioti.

Ar aš perku pasiūtas kelnės, ar perku gelumbės ir samdau siuvėją dirbti pas mane namie, apmokėdamas jam jo *patarnavimą* (t. y. jo siuvimo darbą), būtent — gelumbės pavertimą kelnėmis, — man visai neturi reikšmės, jei man terūpi pačios kelnės. Užuoat ėmęs siuvėją į namus, aš perku kelnės iš siuvyklos savininko, nes pirmasis būdas yra brangesnis, — juk kelnėms pasiūti reikia įdėti mažiau darbo, t. y. jos yra pigesnės, kai jas gamina siuvėjas kapitalistas, negu tuo atveju, kai jos gaminamos pas mane namie. Bet abiem atvejais aš paverčiu pinigus, už kuriuos perku kelnės, ne kapitalu, o kelnėmis, ir abiem atvejais man yra svarbu suvartoti pinigus tik kaip cirkuliacijos priemonę, t. y. paversti juos į šią konkrečią vartojamąją vertę. Vadinasi, pinigai čia funkcionuoja ne kaip kapitalas, nors vienu atveju jie mainomi į *prekę*, o kitu atveju perka patį *darbą* kaip *prekę*. Jie funkcionuoja tik kaip pinigai, o konkrečiau kalbant — kaip cirkuliacijos priemonė.

Antra vertus, pas mane namie dirbęs siuvėjas *nėra produktyvus darbininkas*, nors jo darbas teikia man produktą, kelnės, o jam — jo darbo kainą, pinigus. Gali būti, kad šio siuvėjo teikiamas darbo kiekis yra didesnis už tą darbo kiekį, kuris glūdi jo iš manęs gaunamoje kainoje; tai net labai galimas dalykas, nes jo darbo kainą apsprendžia siuvėjų, kurie yra *produktyvūs* darbininkai, gaunama kaina. Bet tai man visai neturi reikšmės. Jei kaina nustatyta, tai man visiškai tas pat, ar šis siuvėjas dirba aštuonias, ar dešimt valandų. Man terūpi tik *vartojamoji vertė*, kelnės, be to, — nepriklausomai nuo to, ar aš jas įsigyju pirmuoju, ar antruoju būdu, — aš, žinoma, suinteresuotas sumokėti už jas kuo mažiau; tuo aš vienodai suinteresuotas tiek pirmuoju, tiek antruoju atveju, būtent — *sumokėti*

už jas tik normalią kainą. Tai — mano vartojimo išlaidos: ne mano pinigų padaugėjimas, bet, atvirkščiai, jų sumažėjimas. Tai anaip tol nėra turtėjimo priemonė, kaip ir iš viso joks pinigų išleidimas mano *asmeniniam vartojimui* nėra turtėjimo priemonė.

Koks nors „mokslininkas“ iš Polio de Koko personažų man, ko gero, pasakys, kad to nepirkdamas, lygiai kaip ir duonos nepirkdamas, aš negaliu gyventi, vadinasi, negaliu ir *turtėti*; vadinasi, kad tai netiesioginė mano turtėjimo priemonė, arba bent jo sąlyga. Tokiu pat pagrindu mano kraujo apytaką ir mano kvėpavimo procesą būtų galima laikyti mano turtėjimo sąlygomis. Tačiau nei mano kraujo apytaka, nei mano kvėpavimo procesas, kaip tokie, manęs nė kiek neturtina; atvirkščiai, abu jie numato brangiai kainuojančią medžiagų apykaitą, ir jei pastaroji nebūtų būtina, tai pasaulyje ir vargšų nebūtų. Todėl paprasti, *betarpiški* pinigų mainai į darbą nei pinigų nepaverčia kapitalu, nei darbo — produktyviu darbu.

Tad kas šiuose mainuose yra būdingiausia? Kuo jie skiriasi nuo pinigų mainų į produktyvų darbą? Iš vienos pusės, tuo, kad *pinigai* šiuo atveju išleidžiami *kaip pinigai*, kaip savarankiška forma mainomosios vertės, kuri turi būti paversta *vartojamąja verte*, pragyvenimo reikmenimis, asmeninio vartojimo objektu. Vadinasi, pinigai čia nepasidaro kapitalu, atvirkščiai, jie nustoja buvę mainomoji vertė, kad galėtų būti išleisti, sunaudoti kaip vartojamoji vertė. Iš antros pusės, darbas čia mane tedomina tik kaip vartojamoji vertė, kaip *patarnavimas*, kurio dėka gelumbė paverčiama kelnėmis, — kaip patarnavimas, kurį man teikia darbas dėl jam būdingo tam tikro naudingo pobūdžio.

Priešingai, tą patarnavimą, kurį tas pats samdomasis siuvėjas teikia jį pasamdžiusiam siuvėjui kapitalistui, sudaro visai ne tas momentas, kad jis gelumbę paverčia kelnėmis, o tas, kad kelnėse sudaiktintas būtinas darbo laikas yra 12 darbo valandų, o samdomojo siuvėjo gaunamas darbo užmokestis yra lygus 6 valandoms. Vadinasi, patarnavimas, kurį jis teikia kapitalistui, yra tas, kad jis nemokamai dirba 6 valandas. Ta aplinkybė, kad tai įvyksta kelnų siuvimo forma, tik *užmaskuoja* tikrąjį santykį. Todėl siuvėjas kapitalistas, pirmai progai pasitaikius, siekia paversti kelnes atgal į pinigus, t. y. į tokią formą, kuria konkretus siuvimo darbo pobūdis visiškai išnyksta, o atliktasis patarnavimas pasireiškia tuo, kad — vietoj 6 valandų darbo laiko, [1326] kuriam atstovauja tam tikra pinigų suma, — yra dvigubai didesne pinigų suma pasireiškiantis 12 valandų darbo laikas.

Aš perku siuvėjo darbą dėl to patarnavimo, kurį jis teikia kaip *siuvėjo darbas*, patenkindamas mano poreikį drabužiams, vadinasi, aptarnaudamas vieną iš mano *poreikių*. Siuvėjas kapitalistas perka jį kaip priemonę iš vieno talerio dviem padaryti. Aš perku siuvėjo darbą dėl to, kad jis pagamina tam tikrą vartojamąją vertę, teikia tam tikrą patarnavimą. Kapitalistas perka šį darbą dėl to, kad jis teikia daugiau mainomosios vertės, negu jis kainuoja, vadinasi, kapitalistui jis tėra priemonė mažesniajam darbo kiekiui išmainyti į didesnį jo kiekį.

Tais atvejais, kai pinigai betarpiškai mainomi į tokį darbą, kuris negamina kapitalo, t. y. į *neproduktyvų* darbą, šis darbas perkamas kaip *patarnavimas*. Šis posakis aplamai reiškia ne ką kita, kaip tik specialią vartojamąją vertę, kurią teikia šis darbas, kaip ir kiekviena kita prekė; bet speciali šio darbo vartojamoji vertė čia gavo specifinį „patarnavimų“ pavadinimą dėl to, kad darbas teikia patarnavimus ne kaip *daiktas*, o kaip *veikla*,— tačiau tai jo nėra kiek neskiria, sakysim, nuo kokios nors mašinos, pavyzdžiui, nuo laikrodžio. Do ut facias, facio ut facias, facio ut des, do ut des¹⁶⁴ čia yra visiškai vienodos reikšmės to paties santykio formos, o kapitalistinėje gamyboje forma do ut facias išreiškia labai specifinį santykį tarp daiktinę formą turinčios atiduodamos vertės ir pasisavinamos gyvosios veiklos. Todėl, kadangi šiame *patarnavimų* pirkimo akte visiškai nematome specifinio santykio tarp darbo ir kapitalo, — čia jis visiškai išnyko, arba jo visai nėra, — tai patarnavimų pirkimas, suprantama, Sėjui, Bastijai ir kompanijai yra mėgstama forma *kapitalo ir darbo santykiui* išreikšti.

Kaip šių patarnavimų *vertė* yra reguliuojama ir kaip pati ši *vertė* darbo užmokesčio dėsnis yra apsprendžiama, — tai klausimas, kuris su mūsų čia svarstomo santykio tyrinėjimu nieko bendro neturi ir kuris turi būti išnagrinėtas skirsnyje apie darbo užmokesčių.

Iš to, kas pasakyta, aišku, kad vien pinigų mainai į darbą jo dar nepaverčia *produktyviu darbu* ir kad, antra vertus, šio darbo *turinys* iš pirmo žvilgsnio atrodo reikšmės neturinčiu dalyku.

Darbininkas pats gali pirkti darbą, t. y. patarnavimų forma teikiamas prekes, ir jo darbo užmokesčio išleidimas tokiems patarnavimams niekuo nesiskiria nuo jo darbo užmokesčio išleidimo kurioms nors kitoms prekėms. Darbininko perkami patarnavimai gali būti labiau reikalingi arba mažiau reikalingi: pavyzdžiui, jis gali pirkti gydytojo patarnavimą arba šventiko patarnavimą, lygiai kaip jis gali nusipirkti duonos arba degtinės. Kaip pirkėjas, — t. y. kaip priešpriešiais prekei esančių pinigų atstovas, — darbininkas priklauso tai pačiai kategorijai,

kuriai kapitalistas priklauso tais atvejais, kai jis pasirodo tik kaip pirkėjas, t. y. kai reikalas tėra tas, kad pinigai būtų pervesti į prekės formą. Kaip šių patarnavimų kaina yra apsprenždiama ir koks yra jos santykis su darbo užmokesčiu tikrąja šio žodžio prasme, kuriuo atžvilgiu ji darbo užmokesčio dėsnis yra reguliuojama ir kuriuo ne, — visi šie klausimai turi būti išnagrinėti tyrinėjant darbo užmokestį ir su šiuo tyrinėjimu visiškai nėra susiję.

Vadinasi, jei vien pinigų mainai į darbą jo dar nepaverčia *produktyviu darbu*, arba, tai yra tas pat, pinigų nepaverčia kapitalu, — tai, antra vertus, darbo *turinys*, konkretus jo pobūdis, specialus jo naudingumas iš pradžių pasireiškia kaip reikšmės neturintis momentas: anksčiau mes matėme, kad tas pats to paties siuvėjo darbas vienu atveju figūruoja kaip produktyvus darbas, o kitu — kaip neproduktyvus.

Tam tikri *patarnavimai*, arba *vartojamosios vertės*, kurios yra tam tikrų veiklos arba darbo rūšių rezultatas, įsikūnija *prekėse*, o kiti patarnavimai, priešingai, nepalieka *atskirai* nuo tų patarnavimų atlikėjų *egzistuojančių* apčiuopiamų rezultatų; kitaip tariant, jų rezultatas nėra *parduoti tinkama prekė*. Pavyzdžiui, dainininko man teikiamas patarnavimas patenkina mano estetinį poreikį, bet tai, kuo aš gėriuosi, egzistuoja tik kaip nuo paties dainininko neatskiriama veikla, ir, kai tik pasibaigia jo darbas, t. y. dainavimas, pasibaigia ir mano malonumas; aš gėriuosi pačia veikla — jos poveikiu mano klausai. Patys šie patarnavimai, kaip ir mano perkamos prekės, gali būti iš tikrųjų reikalingi arba tariamai reikalingi — pavyzdžiui, kareivio, gydytojo, advokato patarnavimas, — arba jie gali būti tokie patarnavimai, kurie vien teikia man malonumo. Bet nuo to jų ekonominis pobūdis nė kiek nesikeičia. Jeigu aš sveikas ir gydytojas man nereikalingas arba esu laimingas, kad neturiu jokių teisminių procesų, tai aš vengsiu, kaip maro, leisti pinigus gydytojų ir teisininkų patarnavimams.

[1328]¹⁶⁵ *Patarnavimai* taip pat gali būti primesti, pavyzdžiui, *valstybės tarnautojų* ir t. t. *patarnavimai*.

Jei aš perku mokytojo patarnavimą — arba kiti jį man perka, — neturėdamas tikslo išlavinti savo gabumų, o norėdamas įsigyti tam tikrą įgudimą, kad galėčiau uždirbti pinigų, ir jei aš iš tikrųjų ko nors išmoksiu, — tas lavinimas kaip toks visiškai nepriklauso nuo patarnavimo apmokėjimo, — tai šio mokytojo išlaidos, kaip ir mano išlaidos išlaidos, įeina į mano darbo jėgos gamybos kaštus. Bet specialus šio patarnavimo naudingumas nė kiek *nekeičia* šio *ekonominio santykio*, būtent, aš nepaverčiu pinigų kapitalu, kitaip tariant: patarnavimo atlikėjo, mokytojo, atžvilgiu aš nepasidaru *kapitalistu*, nepavirs-

tu jo šeimininku. Ir todėl *ekonominis* šio santykio *pobūdis* nė kiek nepriklauso nuo to, ar gydytojas mane išgydo, ar sėkmingai mokytojas mane moko, ar advokatas laimi mano bylą. Čia apmokamas patarnavimas kaip foks, bet iš prigimties jo rezultatas patarnavimo atlikėjo negali būti garantuojamas. Didelė *patarnavimų* dalis priklauso prie išlaidų, susijusių su prekių *vartojimu*, pavyzdžiui virėjos, kambarinės ir t. t. patarnavimai.

Visoms *neproduktyvaus darbo* rūšims yra būdinga tai, kad aš galiu jomis naudotis, — kaip kad esti ir perkant visas kitas vartojimui skirtas prekes, — tik tuo mastu, kuriuo aš išnaudoju *produktyvius darbininkus*. Todėl *produktyvus darbininkas* visų mažiausiai gali naudotis neproduktyvių darbininkų *patarnavimais*, nors jis daugiausia turi mokėti už jam *primestus* patarnavimus (valstybė, mokesčiai). Atvirkščiai, mano galėjimas naudoti *produktyvius darbininkus* anaiptol nedidėja tuo santykiu, kuriuo aš naudoju *neproduktyvius darbininkus*; čia, priešingai, pasireiškia atvirkščios proporcijos santykis.

Net *produktyvūs darbininkai* mano atžvilgiu gali būti *neproduktyvūs darbininkai*. Pavyzdžiui, jei aš savo namą apmušiu apmušalais, o apmušėjai yra šį mano užsakymą vykdančio verslovininko samdomieji darbininkai, tai man yra lygiai taip pat, kaip kad aš pirkčiau jau apmušalais apmuštą namą, t. y. išleisčiau pinigų prekei, kuri man yra vartojimo reikmuo. Bet verslovininkui, verčiančiam šiuos darbininkus apmušti namą apmušalais, jie yra produktyvūs darbininkai, nes gamina jam pridedamąją vertę. [1328]

* * *

[1333] Kad kapitalistinės gamybos požiūriu yra *neproduktyvus* tas darbininkas, kuris, nors ir gamina parduoti tinkamas prekes, bet tik jo paties darbo jėgos vertės sumai, kuris, vadinasi, negamina jokios pridedamosios vertės kapitalui, — tai jau matyti iš tų Rikardo veikalo vietų, kur sakoma, kad pats tokių žmonių buvimas yra našta¹⁶⁶. Tokia yra kapitalo teorija ir praktika:

„Tiek kapitalo teorija, tiek ir *praktika, nutęsianti darbą iki tokio taško*, kur jis, be darbininko išlaikymo kaštų, dar gali pagaminti *pilną* kapitalistui, matyt, prieštarauja gamybą reguliuojantiems gamtos dėsniams“ (*Th. Hodgskin*. Popular Political Economy, London, 1827, p. 238) [Rus. leidimo 196 p.]. [1333]

* * *

[1336] Mes matėme: kapitalistinės gamybos procesas yra ne tik *prekių* gamybos procesas, bet *pridedamosios vertės* gamini- mo procesas, pridedamojo darbo absorbavimas ir todėl kapitalo

gaminimo procesas. Pirmasis, formalus pinigų ir darbo — arba kapitalo ir darbo — mainų aktas tik *potencialiai* yra svetimo gyvojo darbo pasisavinimas, panaudojant sudaiktintą darbą. Tikrasis pasisavinimo procesas vyksta tiktai tikrajame gamybos procese, kuriame pirmasis, formalus santoris, — kai kapitalistas ir darbininkas vienas kito atžvilgiu yra *paprasti prekių savininkai*, santykiauja vienas su kitu kaip pirkėjas ir pardavėjas, — jau yra išeitas etapas. Todėl visi vulgarieji ekonomistai, pavyzdžiui, Bastija, apsiriboja pirmuoju, formaliu santoriu, — kaip tik norėdami apgavikiškai nusikratyti specifiniu kapitalistiniu santykiu. Mainant pinigus į neproduktyvų darbą, šis skirtumas labai ryškiai išskyla. Čia pinigai ir darbas mainomi vieni į kitą *tik* kaip prekės. Vadinasi, šie mainai nesudaro kapitalo, o tėra *pajamų išleidimas*. [1336]

[f) Amatininkų ir valstiečių darbas kapitalistinėje visuomenėje]

[1328] Tad kaip yra su savarankiškais amatininkais arba valstiečiais, kurie nenaudoja samdomųjų darbininkų, vadinasi, gamina ne kaip kapitalistai? Jie, — tai tipiška valstiečiui {bet neliečia, sakysim, sodininko, kurį aš samdau į namus}, — gali būti *prekių gamintojai*, ir aš tokiu atveju perku iš jų *prekes*; dalykas nė kiek nesikeičia, pavyzdžiui, dėl to, kad amatininkas savo prekę gamina pagal užsakymą, o valstietis savo prekes tiekia pagal išgales. Šiuo atveju jie sueina į tam tikrą santykį su manimi kaip prekių pardavėjai, o ne kaip darbo pardavėjai, todėl šis santykis neturi nieko bendro su kapitalo mainais į darbą, vadinasi, čia negali būti taikomas *produktyvaus ir neproduktyvaus darbo* skyrimas, kuris remiasi vien tuo, ar darbas mainomas į pinigus kaip tokius, ar jis mainomas į pinigus kaip kapitalą. Todėl valstiečiai ir amatininkai nepriklauso nei *produktyvių*, nei *neproduktyvių darbininkų* kategorijai, nors jie yra prekių gamintojai. Jų gamyba nėra pajungta kapitalistiniam gamybos būdai.

Galimas dalykas, kad šie gamintojai, kurie dirba nuosavomis gamybos priemonėmis, ne tik atgamina savo darbo jėgą, bet ir sukuria pridėdamąją vertę, be to, jų padėtis leidžia jiems pasisavinti savo pačių pridėdamąjį darbą arba dalį jo (nes kita dalis iš jų atimama mokesčių ir t. t. forma). Čia mums išskyla viena ypatybė, būdinga tokiai visuomenei, kurioje vyrauja tam tikras gamybos būdas, nors ne visi tos visuomenės gamybiniai santykiai yra jam pajungti. Pavyzdžiui, feodalinėje visuomenėje feodalinę išraišką yra įgavę net tokie santykiai,

kurie labai tolimi feodalizmo esmei (geriausiai tai galima pastebėti Anglijoje, nes čia feodalizmo sistema jau susiformavusi buvo įvesta iš Normandijos ir jos formos uždėjo savo antspaudą ten buvusiai daugeliu atžvilgių skirtingai visuomenės sanklodai). Pavyzdžiui, feodalinę išvaizdą yra įgavę grynai piniginiai santykiai, kur visai neturimi galvoje siuzereno ir vasaalo asmeniniai tarpusavio patarnavimai. Kaip iliustraciją galima nurodyti fikciją, kad smulkusis valstietis valdąs savo žemės sklypą kaip leną.

Lygiai taip pat yra kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis. Nepriklausomas valstietis arba amatininkas susidvejina*. Kaip gamybos priemonių savininkas jis yra kapitalistas, kaip darbininkas jis — savo paties samdomasis darbininkas. Vadinasi, kaip kapitalistas jis moka sau pačiam darbo užmokestį ir gauna pelną iš savo kapitalo, t. y. išnaudoja pats save kaip samdomąjį darbininką ir pridedamosios vertės forma moka sau pačiam tą duoklę, kurią darbas turi atiduoti kapitalui. Gali būti, kad jis, kaip žemės savininkas, dar moka sau kokią nors trečią dalį (rentą), visai taip pat — mes vėliau tai pamatysime¹⁶⁷, — kaip savo įmonėje nuosavą [1329] kapitalą naudojantis pramonės kapitalistas moka sau pačiam palūkanas, manydamas, kad jos priklauso jam ne kaip pramonės kapitalistui, o kaip šiaip jau kapitalistui.

Tas *apibrėžtas visuomeninis pobūdis*, kurį gamybos priemonės, išreikšdamos tam tikrą *gamybinį santykį*, įgauna kapitalistinėje gamyboje, taip yra suaugęs su materialiniu šių gamybos priemonių kaip tokių buvimu, o buržuazinės visuomenės pažiūrose yra toks neatskiriamas nuo šio materialinio buvimo, jog minėtasis visuomeninis pobūdis (išreiškiamas kaip tam tikra kategorija) net yra priskiriamas tokiems santykiams, kurie tiesiog jam prieštarauja. Gamybos priemonės pasidaro kapitalu tik tuo atveju, kai jos, atsiskyrusios, darbo atžvilgiu pasireiškia kaip savarankiška jėga. Nagrinėjamu atveju gamintojas — darbininkas — yra savo gamybos priemonių savininkas, jos jam priklauso. Vadinaši, jos nėra kapitalas, ir jų atžvilgiu darbininkas visai nėra samdomasis darbininkas. Vis dėlto jos laikomos kapitalu, o pats darbininkas susidvejina, tad *jis* kaip kapitalistas panaudoja pats save kaip samdomąjį darbininką.

Tokios pažiūros, kokios iracionalios jos iš pirmo žvilgsnio beatrodytų, iš tikrųjų išreiškia kažką teisinga šia prasme: nagrinėjamu atveju gamintojas, tiesa, sukuria savo paties pridedamąją vertę {laikomasi prielaidos, kad gamintojas savo prekę parduoda pagal jos vertę}, kitaip tariant, visame jo produkte

* „Smulkiosiose įmonėse... *imonininkas* dažnai yra savo *paties darbininkas*“ (Storchas [„Cours d'économie politique“], t. I, Peterburgo leidimas, p. 242).

tėra sudaiktintas tik jo paties darbas. Bet tas faktas, kad jis gali pasisavinti *sau pačiam* visą savo paties darbo produktą, kad trečias asmuo, *įmonininkas*, nepasisavina jo produkto vertės pertekliaus virš vidutinės jo, sakysim, vienos dienos darbo kainos, — šis faktas sietinas ne su jo darbu, kuris nesudaro pagrindo jį skirti nuo kitų darbininkų, o su ta aplinkybe, kad jis yra gamybos priemonių savininkas. Vadinasi, tik dėl to, kad jis yra gamybos priemonių savininkas, jam atitenka jo paties pridėdamasis darbas, ir šia prasme jis kaip savo paties kapitalistas santykiauja su pačiu savimi kaip su samdomuoju darbininku.

Dabartinėje visuomenėje *atsiskyrimas* pasireiškia kaip normalus santykis. Todėl ten, kur faktiškai šio atsiskyrimo nėra, jis numatomas, ir, kaip ką tik buvo parodyta, tai tam tikra prasme teisinga; nes (skirtingai, pavyzdžiui, nuo senovės Romos, Norvegijos arba Amerikos — Jungtinių Valstijų šiaurės vakarų — visuomeninių santykių) čia *susijungimas* pasirodo kaip kažkas atsitiktinio, o *atsiskyrimas* — kaip kažkas normalaus, ir dėl to atsiskyrimas imamas pagrindu kaip tam tikras santykis net ir tuo atveju, kai vienas asmuo apima skirtingas funkcijas. Čia labai ryškiai pasirodo tas faktas, kad kapitalistas kaip toks tėra tik kapitalo funkcija, o darbininkas — darbo jėgos funkcija. Be to, dėsnis yra tai, kad ekonominio vystymosi eigoje šios funkcijos pasiskirsto tarp įvairių asmenų ir kad amatininkas arba valstietis, kuris gamina nuosavomis gamybos priemonėmis, arba pamažu pavirsta jau svetimą darbą išnaudojančiu smulkiu kapitalistu, arba netenka savo gamybos priemonių {taip dažniau būna, nors jis ir pasilikų *nominalus* gamybos priemonių savininkas, kaip kad, pavyzdžiui, valstietis ipotekinio įsiskolinimo atveju} ir pavirsta samdomuoju darbininku. Tokia yra vystymosi tendencija toje visuomenės formacijoje, kurioje vyrauja kapitalistinis gamybos būdas.

**[g) Papildomas produktyvaus darbo,
kaip materialiniame turte susidaiktinančio darbo,
apibūdinimas]**

Vadinasi, nagrinėjant esminius kapitalistinės gamybos santykius, galima laikytis prielaidos {kadangi kapitalistinė gamyba prie to vis labiau artėja, kadangi tai — pagrindinė proceso kryptis ir tik tokiu atveju darbo gamybinis pajėgumas maksimaliai išvystomas}, kad visas prekių pasaulis, visos materialinės gamybos — materialinio turto gamybos — sferos (formaliai arba realiai) yra pajungtos kapitalistiniam gamybos būdui. Esant šiai prielaidai, kuri išreiškia minėto proceso ribą ir kuri, vadinasi, vis labiau priartėja prie teisingo tikrovės pavaizda-

vimo, visi prekes gaminantys darbininkai yra samdomieji darbininkai, o gamybos priemonės jų atžvilgiu visose materialinės gamybos sferose pasireiškia kaip kapitalas. Tad kaip būdingą *produktyvių darbininkų*, t. y. kapitalą gaminančių darbininkų, bruožą reikia pažymėti tą aplinkybę, kad jų darbas susidaiktina *prekėse*, materialiniame turte. Tuo būdu *produktyvus darbas*, — išskyrus savo lemiamą būdingą bruožą, kurio visai neliečia *darbo turinys* ir kuris nuo šio turinio nepriklauso, — išskyrus šį bruožą, įgauna nuo jo skirtingą antrą, papildomą apibūdinimą.

[h) Kapitalizmo pasireiškimai nematerialios gamybos srityje]

Nematerialioje gamyboje, — net jeigu ji vykdoma vien tik mainams, vadinasi, gamina *prekes*, — yra galimi du atvejai:

1) Jos rezultatas yra tokios *prekės*, vartojamosios vertės, kurios turi savarankišką, tiek gamintojo, tiek ir vartotojo atžvilgiu atsiskyrusią formą, — kurios, vadinasi, per laiko tarpą tarp gamybos ir vartojimo gali išlikti ir per tą laiko tarpą gali cirkuliuoti kaip *parduoti tinkamos* prekės; pavyzdžiui, knygos, paveikslai ir aplamai visi meno kūriniai, kurie egzistuoja atskirai nuo juos sukuriančio dailininko meninės veiklos. Čia kapitalistinė gamyba tegali būti naudojama tik labai ribotu mastu, — pavyzdžiui, tuo atveju, kai kuris nors rašytojas išnaudoja kokiam nors kolektyviam veikalui, sakysim, enciklopedijai, daugelį kitų autorių kaip parankinius darbininkus. [1330] Čia dažniausiai tėra *pereinamoji* į kapitalistinę gamybą *forma*, būtent — čia žmonės, dirbantys įvairiose mokslo ir meno srityse, amatininkai arba savo srities specialistai, dirba visuminiam leidėjų prekybiniam kapitalui, — santykis, kuris su kapitalistiniu gamybos būdu tikrąja šio žodžio prasme nieko bendro neturi ir kuris net formaliai jam dar nėra pajungtas. Ta aplinkybė, kad šiose pereinamosiose formose darbo išnaudojimas yra didžiausias, dalyko esmės nė kiek nekeičia.

2) Produkcija yra neatskiriama nuo jos gaminimo akto, pavyzdžiui, kalbant apie visus menininkus atlikėjus, kalbėtojus, aktorius, mokytojus, gydytojus, šventikus ir t. t. Čia kapitalistinis gamybos būdas taip pat tik siauru mastu tepasireiškia ir iš prigimties tegali būti taikomas tik kai kuriose sferose. Pavyzdžiui, mokymo įstaigose mokytojai gali būti paprastais įmonininko, mokymo įstaigos savininko, samdomaisiais darbininkais; tokių mokymo fabriku labai daug yra Anglijoje. Nors tie mokytojai mokinių atžvilgiu visai nėra *produktyvūs darbininkai*, bet jie yra produktyvūs jų įmonininko atžvilgiu. Jis maino savo kapitalą į jų darbo jėgą ir per šį procesą turtėja. Lygiai

taip pat turtėja teatrų, pramoginių įstaigų ir t. t. antreprenieriai. Publikos atžvilgiu aktorius čia pasireiškia kaip menininkas, bet savo įmonininkui jis yra *produktyvus darbininkas*. Visi šie kapitalistinės gamybos pasireiškimai šioje srityje yra tokie nežymūs palyginti su gamyba kaip visuma, kad į juos galima visai neatsižvelgti.

(i) Produktyvaus darbo problema viso materialinės gamybos proceso požiūriu]

Besivystant specifiniam kapitalistiniam gamybos būdai, kai daugelis darbininkų kartu gamina tą pačią prekę, žinoma, turi pasidaryti labai skirtingas tas santykis, kuris betarpiškai yra tarp vieno ar kelių darbininkų darbo ir gamybos objekto. Pavyzdžiui, anksčiau paminėtieji fabriko juodadarbiai¹⁶⁸ su žaliavų apdirbimu tiesiogiai visai nėra susiję. Darbininkai, kurie yra betarpiškai žaliavas apdirbančių darbininkų prižiūrėtojai, stovi dar kiek toliau. Inžinieriaus padėtis ir vėl yra kitokia, ir jis daugiausia tik galva tedirba — ir t. t. Bet *šių* skirtingos vertės darbo jėgą turinčių *darbininkų visuma* (nors visa panaudoto darbo masė yra maždaug to paties lygio) pagamina tokį rezultatą, kuris, — nagrinėjant darbo proceso kaip tokio *rezultatą*, — pasireiškia *preke*, kuriuo nors *materialiniu produktu*. Visi šie darbininkai kartu, kaip vienas gamybinis kolektyvas, yra gyva šių *produktų* gaminimo mašina, — lygiai kaip jie, — nagrinėjant visą gamybos procesą, — savo darbą maino į kapitalą ir kapitalistų pinigus atgamina kaip kapitalą, t. y. kaip savaime augančią, didėjančią vertę.

Būdingas kapitalistinio gamybos būdo bruožas yra kaip tik tas, kad jis atskiria vieną nuo kitos įvairias darbo rūšis, vadinasi, taip pat atskiria protinį ir fizinį darbą — arba tas darbo rūšis, kuriose vyrauja viena ar kita pusė, — ir paskirsto jas tarp įvairių žmonių. Tačiau tai materialiniam produktui netrukdo būti visų šių žmonių *bendro darbo produktu*, arba netrukdo jų bendro darbo produktui susidaiktinti materialiniame turte; antra vertus, šis atskyrimas nė kiek netrukdo, kad kiekvieno iš šių žmonių, skyrium paimto, nesikeičiantis santykis su kapitalu pasilieka samdomojo darbininko santykiu, *produktyvaus darbininko* šia specifine prasme santykiu. Visi šie žmonės ne tik *betarpiškai* dirba, gamindami materialinį turtą, bet ir maino savo darbą *betarpiškai* į pinigus kaip į kapitalą ir dėl to ne tik atgamina savo darbo užmokestį, bet betarpiškai dar sukuria pridedamąją vertę kapitalistui. Jų darbas susideda iš apmokėto darbo plus neapmokėtas, pridedamasis darbas.

[J) Transporto pramonė kaip materialinės gamybos šaka. Produktyvus darbas transporto pramonėje]

Be gavybinės pramonės, žemės ūkio ir apdirbamosios pramonės, yra dar ketvirta materialinės gamybos sfera, kuri besivystydama taip pat išėina įvairias pakopas: amatinę, manufaktūrinę ir mašininę. Tai — *transporto pramonė*, nesvarbu, ar ji perveža žmones, ar prekes. *Produktyvaus darbo*, t. y. samdomojo darbininko, santykis su kapitalu čia yra toks pat, kaip ir kitose materialinės gamybos sferose. Toliau, čia darbo objektas materialiai pakeičiamas, įvyksta pakeitimas *erdvės*, vietos atžvilgiu. Kai kalbama apie žmonių pervežimą, šis vietos pakeitimas tėra tik verslovininko jiems atliekamas *patarnavimas*. Bet šio *patarnavimo* pirkėjų ir pardavėjų santykis nieko bendro neturi su produktyvių darbininkų ir kapitalo santykiu, kaip ir verpalų pardavėjų ir pirkėjų santykis.

O jei ši procesą nagrinėsime prekių atžvilgiu, tai [1331] čia darbo procese darbo objektas, *prekė*, tam tikra prasme iš tikrųjų pasikeičia. Pakeičiamas jo buvimas vietos atžvilgiu ir kartu pasikeičia jo vartojamoji vertė, nes pakeičiamas jos buvimas vietos atžvilgiu. Kartu prekės mainomoji vertė padidėja tuo darbo kiekiu, kuris reikalingas prekės vartojamajai vertei atitinkamai pakeisti, padidėja tąja darbo suma, kurią apsprendžia iš dalies pastoviojo kapitalo suvartojimas, t. y. į prekę įeinančio sudaiktinto darbo suma, o iš dalies — gyvojo darbo suma, kaip kad būna visų kitų prekių vertės didinimo procese.

Kai tik prekė pasiekia savo paskyrimo vietą, jos vartojamosios vertės pasikeitimas išnyksta ir tepasireiškia tik didesne prekės mainomąja verte, prekės pabrangimu. Ir nors čia realus darbas vartojamojoje vertėje jokios žymės nepaliko, vis dėlto jis yra realizuotas šio materialinio produkto mainomojoje vertėje. Vadinasi, transporto pramonės, kaip ir visų kitų materialinės gamybos sferų, atžvilgiu, galioja tai, kad darbas įsikūnija *prekėje*, nors jis prekės vartojamojoje vertėje jokios matomos žymės nepaliekia.

* * *

Čia mes tuo tarpu kalbame tik apie *gamybinį kapitalą*, t. y. kapitalą, kuris veikia *betarpiškame gamybos procese*. Vėliau mes nagrinėsime *circuliacijos procese* veikiantį kapitalą. Ir tik paskui, nagrinėjant specialią formą, kurią kapitalas įgauna kaip *prekybinis kapitalas*, bus galima atsakyti į klausimą, kuriuo mastu jo samdomi darbininkai yra produktyvūs ar neproduktyvūs¹⁶⁹. [XXI—1331]

[13] „KAPITALO“ I ir III DALIES PLANŲ METMENYS¹⁷⁰

[a] „Kapitalo“ I dalies, arba I skyriaus, planas

[XVIII—1140] Pirmąjį skyrių¹⁷¹ — „Kapitalo gaminimo procesas“ — suskirstyti šitaip:

- 1) Įvadas: Prekė. Pinigai.
- 2) Pinigų virtimas kapitalu.
- 3) Absoliutinė pridedamoji vertė: a) Darbo procesas ir vertės didinimo procesas; b) Pastovusis kapitalas ir kintamasis kapitalas; c) Absoliutinė pridedamoji vertė; d) Kova už normalią darbo dieną; e) Vienalaikės darbo dienos (tuo pačiu metu naudojamų darbininkų skaičius). Pridedamosios vertės suma ir pridedamosios vertės norma (dydis ir lygis?).
- 4) Santykinė pridedamoji vertė: a) Paprastoji kooperacija; b) Darbo pasidalijimas; c) Mašinos ir t. t.
- 5) Absoliutinės ir santykinės pridedamosios vertės derinimas. Santykis (proporcija) tarp samdomojo darbo ir pridedamosios vertės. Formalus ir realus darbo pajungimas kapitalui. Kapitalo produktyvumas. Produktyvus ir neproduktyvus darbas.
- 6) Pridedamosios vertės pavertimas atgal į kapitalą. Pradinis kaupimas. Veikfildo kolonizacijos teorija.
- 7) Gamybos proceso rezultatas.
(Pasisavinimo dėsnių pasireiškimo perversmas gali būti išnagrinėtas arba 6, arba 7 punkte.)
- 8) Pridedamosios vertės teorijos.
- 9) Produktyvaus ir neproduktyvaus darbo teorijos. [XVIII—1140]

[b) „Kapitalo“ III dalies, arba III skyriaus, planas]

[XVIII—1139] Trečiąjį skyrių — „*Kapitalas ir pelnas*“ — susikirstyti šitaip:

1) Pridedamosios vertės virtimas pelnu. Pelno normos skirtumas nuo pridedamosios vertės normos.

2) Pelno virtimas vidutiniu pelnu. Bendrosios pelno normos susidarymas. Verčių virtimas gamybos kainomis.

3) A. Smito ir Rikardo pelno ir gamybos kainų teorijos.

4) Žemės renta (vertės ir gamybos kainos skirtumo iliustravimas).

5) Vadinamojo Rikardo žemės rentos dėsnio istorija.

6) Pelno normos mažėjimo dėsnis. A. Smitas, Rikardas, Keris.

7) Pelno teorijos.

(Klausimas, ar nereikia Sismondžio ir Maltaus įjungti į „Pridedamosios vertės teorijas“.)

8) Pelno susiskaidymas į pramoninį pelną ir palūkanas. Prekybinis kapitalas. Piniginis kapitalas.

9) Pajamos ir jų šaltiniai. Čia taip pat įtraukti gamybos proceso ir paskirstymo proceso santykio klausimą.

10) Pinigų grįžimo judėjimai visuminiame kapitalistinės gamybos procese.

11) Vulgarioji politinė ekonomija.

12) Pabaiga. Kapitalas ir samdomasis darbas. [XVIII—1139]

[c) „Kapitalo“ III dalies antrojo skirsnio¹⁷² planas]

[XVIII—1109] „*Kapitalą ir pelną*“ tyrinėjančios trečiosios dalies antrasis skirsnis nagrinėja bendrosios pelno normos susidarymą. Čia reikia išnagrinėti šiuos klausimus:

1) Skirtinga kapitalų organinė sudėtis. Ją sąlygoja iš dalies kintamojo ir pastoviojo kapitalo [santykio] skirtumas, jeigu jis kyla iš tam tikros *gamybos išsivystymo pakopos*, iš absoliutaus *kiekybinio* mašinų bei žaliavų ir jas paleidžiančios veikti darbo masės santykio. Šie skirtumai yra susiję su darbo procesu. Lygiai taip pat čia reikia išnagrinėti ir tuos iš cirkuliacijos proceso kylančius pagrindinio ir apyvartinio kapitalo skirtumus, kurie keičia kapitalo vertės didėjimą per tam tikrą laiko tarpą įvairiose sferose.

2) Įvairių kapitalų sudėtinių dalių vertės santykio skirtumai, kurie kyla ne iš jų organinės sudėties. Tokiu atveju jie kyla ypač iš žaliavų vertės skirtumo, net laikantis prielaidos, kad dviejose skirtingose sferose žaliavos absorbuoja vienodą darbo kiekį.

3) Įvairių kapitalistinės gamybos sferų pelno normos skirtingumas, kuris atsiranda kaip minėtų skirtumų rezultatas. Tik kalbant apie vienodos sudėties ir t. t. kapitalus yra teisinga, kad jų pelno norma yra vienoda ir pelno masė yra proporcinga panaudoto kapitalo didumui.

4) O visuminio kapitalo atžvilgiu galioja tai, kas išdėstyta I skirsnyje. Kapitalistinėje gamyboje kiekvienas kapitalas pasireiškia kaip visuminio kapitalo dalelė, kaip tam tikra jo dalis. Bendrosios pelno normos susidarymas (Konkurencija).

5) Verčių virtimas gamybos kainomis. Skirtumas tarp vertės, gamybos kaštų ir gamybos kainos.

6) Norint dar įtraukti Rikardo pažiūras šiuo klausimu, reikia pridėti tokį punktą: Bendrųjų darbo užmokesčio svyravimų įtaka bendrajai pelno normai ir dėl to gamybos kainoms.
[XVIII—1109]

P A S T A B O S
R O D Y K L Ě S

PASTABOS

- ¹ Šį „Priedamosios vertės teorijų“ rankraščio turinį Marksas yra parašęs 1861—1863 metų rankraščio VI—XV sąsiuvinių viršeliuose. Kai kuriuose iš šių sąsiuvinių turinys buvo parašytas anksčiau, negu pats tekstas; tai matyti iš tų turinio taisyklių bei užbraukimų, kurie buvo padaryti vėliau, kai atitinkamas sąsiuvinis jau buvo prirašytas. XIV sąsiuvinio viršelyje nubrėžtas turinys liko nesuderintas su faktiniu sąsiuvinio turiniu: jis yra tas planas, kuris buvo įvykdytas XIV, XV ir XVIII sąsiuvinuose.— 3
- ² Prieš antrašlę „Priedamosios vertės teorijos“ Marksas yra įrašęs arabišką skaitmenį 5. Jis reiškia penktą, baigiamąją kapitalo tyrinėjimo pirmojo skirsnio dalį; tą kapitalo tyrinėjimą Marksas ketino išleisti kaip tiesioginį prekę ir pinigus nagrinėjančios pirmosios „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ knygos tęsinį. Prieš šią penktąją dalį I—V sąsiuvinuose bendrais bruožais buvo parašytos trys dalys: 1) Pinigų virtimas kapitalu, 2) Absoliutinė pridedamoji vertė ir 3) Santykinė pridedamoji vertė. V sąsiuvinyje, 184 puslapyje, Marksas nurodo, kad „po santykinės pridedamosios vertės reikia išnagrinėti absoliutinės ir santykinės pridedamosios vertės derinį“. Šis nagrinėjimas turėjo sudaryti ketvirtąją dalį, kuri betgi tuomet liko neparrašyta. Dar nebaigęs trečiosios dalies, Marksas iš karto ėmėsi rašyti penktąją dalį — „Priedamosios vertės teorijas“.— 3
- ³ Faktiškai išėjo, kad tai ne skyriaus apie Smitą „pabaiga“, o tik jo „tęsinys“. Šio skyriaus pabaiga pateikiama sekančiame, IX sąsiuvinyje.— 3
- ⁴ Skirsnis apie „ekonomistų priešininkus“ XIV sąsiuvinyje tik pradėtas. Jo tęsinys pateikiamas pirmojoje XV sąsiuvinio pusėje.— 4
- ⁵ Ištraukos iš Brėjaus knygos „Labour's Wrongs and Labour's Remedy“ („Neteisingumas darbo atžvilgiu ir priemonės jam pašalinti“) su kai kuriomis Markso pastabomis yra X sąsiuvinyje.— 4
- ⁶ Skirsniai apie Ramsėjų, Šerbiuljė ir Ričardą Džonsą yra XVIII sąsiuvinyje.— 4
- ⁷ Pajamas ir jų šaltinius Marksas nagrinėja antrojoje XV sąsiuvinio pusėje, ryšium su tuo atskleidamas klasines ir gnoseologines vulgariosios politinės ekonomijos šaknis. Šį „epizodą“ (t. y. ekskursą) Marksas vėliau

- buvo numatęs trečiajai „Kapitalo“ daliai, kaip mes tai matome iš 1863 metais sausio mėnesį jo nubrėžto tos dalies plano, pagal kurį devintasis skirsnis turėjo būti pavadintas „Pajamos ir jų šaltiniai“ (žr. šios knygos 365 p.).— 4
- ⁸ Skyrius apie Reivnstoną prasideda ankstesnio (XIV) sąsiuvinio 861 puslapyje. Prieš šį skyrių XIV sąsiuvinyje eina numeriu 1 pažymėtas skyrius apie anoniminę brošiūrą „The Source and Remedy of the National Difficulties“ („Nacionalinių sunkumų šaltinis ir priemonė jiems pašalinti“).— 5
- ⁹ Skyrius apie Hodskiną baigiamas XVIII sąsiuvinyje (p. 1084—1086).— 5
- ¹⁰ Vulgariąją politinę ekonomiką Marksas analizuoja XV sąsiuvinyje, nagrinėdamas pajamų ir jų šaltinių klausimą. To sąsiuvinio 935 puslapyje jis daro nuorodą į „skyrių apie vulgariuosius ekonomistus“, t. y. į dar neparašytą savo veikalo skirsnį, kuriame jis „sugrįš“ prie prabėgomis paliestos polemikos tarp Prudono ir Bastijos. Iš šios nuorodos yra aišku, kad Marksas manė vulgariosios politinės ekonomijos kritikai paskirti atskirą skirsnį, kurio betgi jis nėra parašęs. XVIII sąsiuvinyje, baigdamas analizuoti Hodskino pažiūras ir paminėjęs jo polemiką prieš buržuazijos apologetų teorijas, Marksas pažymi, kreipdamasis į save patį: „Pateikti tai skirsnyje apie vulgariuosius ekonomistus“ (p. 1086). Ši pastaba taip pat parodo Marksą ketinus vėliau parašyti atskirą skirsnį apie vulgariąją politinę ekonomiką. 1863 metų sausio mėnesį parašytame trečiosios „Kapitalo“ dalies plane priešpaskutinis, 11-sis skirsnis pavadintas „Vulgarioji politinė ekonomija“ (žr. šios knygos 365 p.).— 5
- ¹¹ XV sąsiuvinio viršelyje, kuriame Marksas yra parašęs šio sąsiuvinio turinį, kai kurios į tą turinį įeinančios antraštės yra parašytos šone arba viršuje. Šioje knygoje spausdinamame turinio tekste tos antraštės išdėstytos faktinį sąsiuvinio turinį atitinkančia tvarka.— 5
- ¹² „Trečiuoju skirsniu“ Marksas čia supranta trečiąją savo „kapitalo aplamai“ tyrinėjimo dalį. Šis skirsnis turėjo būti taip pavadintas: „Kapitalo gaminimo proceso ir cirkuliacijos proceso vienybė, arba Kapitalas ir pelnas“. Vėliau (žr., pavyzdžiui, IX sąsiuvinį, p. 398, ir XI sąsiuvinį, p. 526) Marksas vietoj „trečiojo skirsnio“ vartoja posakį „trečiasis skyrius“ (dritter Abschnitt“). Dar vėliau jis šį trečiąjį skirsnį ėmė vadinti „trečiąja knyga“ (pavyzdžiui, 1865 m. liepos 31 d. laiške Engelsui). „Kapitalo aplamai“ tyrinėjimo „trečiojo skirsnio“ pradžią Marksas yra išdėstęs XVI sąsiuvinyje.
- Iš šio „trečiojo skirsnio“, arba „trečiojo skyriaus“, plano matmenų (žr. šios knygos 365 p.) matyti, kad Marksas ketino pateikti ten du atskirus istorinius ekskursus apie pelno teorijas. Bet, rašydamas savo „Priedamosios vertės teorijas“, Marksas jau šiame savo istoriniame-kritiniame tyrinėjime nuodugniai kritiškai išanalizavo ir įvairių buržuazinių ekonomistų pažiūras į pelną. Todėl ir teorines klaidas, kylančias iš priedamosios vertės painiojimo su pelnu, Marksas paskui plačiau atskleidė „Priedamosios vertės teorijų“ puslapiuose, ypač antrojoje ir trečiojoje šio veikalo dalyje.— 6
- ¹³ Originale: „Arbeitsvermögen“. 1861—1863 metų rankraštyje Marksas didžiulėje daugumoje atvejų vietoj termino „Arbeitskraft“ vartoja terminą „Arbeitsvermögen“. „Kapitalo“ I tome Marksas šiuos terminus vartoja kaip identiškus: „Unter Arbeitskraft oder Arbeitsvermögen verstehen wir den Inbegriff der physischen und geistigen Fähigkeiten, die in der Leihlichkeit, der lebendigen Persönlichkeit eines Menschen existieren und die er in Bewegung setzt, so oft er Gebrauchswerte irgend einer Art produziert“ (4-sis vok. leidimas, p. 130). Lietuviškas šios vietos vertimas yra

- šis: „Darbo jėga arba sugebėjimu dirbti mes suprantame visumą fizinių ir dvasinių sugebėjimų, kuriuos turi organizmas, gyvas žmogaus asmuo, ir kuriuos jis paleidžia veikti kiekvieną kartą, kai gamina kurias nors vartojamąsias vertes“ („Kapitalas“, t. I, Vilnius, 1957, p. 153).
- Lietuviškas posakis „sugebėjimas dirbti“ pakankamai tiksliai neper-teikia vokiško termino „Arbeitsvermögen“, Vokiškas žodis „Vermögen“ į lietuvių kalbą verčiamas taip pat ir žodžiu „jėga“. Aplamai terminas „darbo jėga“ tiksliau, negu posakis „sugebėjimas dirbti“, perteikia žodžio „Arbeitsvermögen“ prasmę. Todėl šioje knygoje terminas „Arbeitsvermögen“ visur verčiamas terminu „darbo jėga“, o ten, kur Marksas vartoja terminą „Arbeitskraft“, šis terminas pateikiamas laužtiniuose skliaustu-liuose po lietuviško termino „darbo jėga“.— 11
- ¹⁴ Turimas galvoje antrasis „kapitalo aplamai“ tyrinėjimo skirsnis, kuris galiausiai išaugo į antrąjį „Kapitalo“ tomą. „Kapitalo“ II tomo dešimta-jame skirsnyje („Pagrindinio ir apyvartinio kapitalo teorijos. Fiziokratai ir Adomas Smitas“) analizuojamos fiziokratų pažiūros į pagrindinį ir apyvartinį kapitalą. O skyriaus „Viso visuomeninio kapitalo reprodukcija ir cirkuliacija“ devyniolikajame skirsnyje („Ankstyesnės pažiūros į ob-jektą“) yra atskiras poskyris apie fiziokratus“.— 12
- ¹⁵ Marksas turi galvoje savo 1861—1863 metų rankraščio antrojo sąsiuvinio 58—60 puslapius (skyrius „Pinigų virtimas kapitalu“, poskyris „Dvi virti-mo proceso sudėtinės dalys“).— 13
- ¹⁶ Marksas turi galvoje savo 1861—1863 metų rankraščio III sąsiuvinį, p. 105—106, kur jis prabėgomis taip pat mini ir fiziokratus (skyrius „Abso-liutinė pridėdamoji vertė“, poskyris „Pridėdamojo darbo pobūdis“).— 16
- ¹⁷ Marksas turi galvoje radikaliuosius rikardininkus, iš Rikardo teorijos dariusius praktines išvadas, nukreiptas prieš privatinę žemės nuosavybę, kurią jie siūlė paversti (visiškai arba iš dalies) buržuazinės valstybės nuosavybe. Prie tų radikaliųjų rikardininkų priklausė Džemsas Milis, Džo-nas Stiuartas Milis, Hildičius ir iki tam tikro laipsnio Serbiuljė. Zr. apie tai šio tomo II dalį, Markso rankraščio 458 p., III dalį, Markso rankraš-čio 791, 1120 ir 1139 p.; taip pat „Filosofijos skurdą“ (Marx/Engels. Werke, Bd. 4, Berlin, 1959, S. 171 arba К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 4, Москва, 1955, стр. 174) ir Markso 1881 m. birželio 20 d. laišką Zorgei (Сочинения, т. XXVII, 1935, стр. 138—140).— 20.
- ¹⁸ „Economistais“ Prancūzijoje antroje XVIII šimtmečio pusėje ir pirmo-joje XIX šimtmečio pusėje buvo vadinami fiziokratai.— 28
- ¹⁹ Žermeno Garnjės atlikto Adomo Smito „Tautų turtingumo“ vertimo į pran-cūzų kalbą V tome (1802 metų leidimas) yra „Vertėjo pastabos“, t. y. Zer-meno Garnjės pastabos.— 29
- ²⁰ Mirabo-tėvas, jam gyvam esant, pagal vieno iš jo veikalų pavadinimą buvo vadinamas „l’omi des hommes“ („žmonių draugas“, „žmonijos draugas“).— 32
- ²¹ Zr. 17 pastabą.— 32
- ²² Rankraštyje ši pastraipa yra trimis pastraipomis toliau (tame pačiame 241 puslapyje). Nuo prieš tai ir po to einančio teksto ji atskirta horizon-talia skiriamąja linija, kaip betarpiškai nesusijusi nei su prieš tai, nei su po to einančia pastraipa. Todėl šiame leidime ji pastraipa nukelta į 240 puslapio pabaigą, nes savo turiniu ji su šia vieta yra betarpiškai susijusi.— 32

- ²³ Žr. anksčiau teksto 12 psl. ir 14 pastabą dėl tos vietos. „Pridedamosios vertės teorijose“ Marksas sugrįžta prie fiziokratų X sąsiuvinyje, kur yra didelis „ekskursas“, pavadintas „Kenės Ekonominė lentelė“ (žr. šios knygos 262—296 p.).— 32
- ²⁴ *Demagogais* XIX amžiaus trečiajame dešimtmetyje Vokietijoje buvo vadinami opozicinio judėjimo atstovai vokiečių inteligentijos tarpe. Sis žodis paplito po 1819 m. rugpiūčio mėnesį įvykusios Karlsbade Vokietijos valstybių ministrų konferencijos, kuri priėmė specialų nutarimą kovoti prieš „demagogų intrigas“.— 33
- ²⁵ Vokiškasis Šmalco knygos originalas išėjo Berlyne 1818 metais tokiu pavadinimu: „Staatwirthschaftslehre in Briefen an einen teutschen Erbprinzen“, Erster und zweiter Theil („Politinė ekonomija, išdėstyta laiškuose vienam vokiečių sosto įpėdiniui“, I ir II dalis).— 33
- ²⁶ Fiziokratinį elementą Smito pažiūrose į žemės rentą Marksas kritiškai analizuoja „Pridedamosios vertės teorijų“ II dalyje (rankraščio 628—632 p., skirsnis „A. Smito rentos teorija“). Plg. I dalies skirsnį „Fiziokratitai“, p. 27—30.— 36
- ²⁷ Marksas turi galvoje „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pirmąją knygą. Žr. K. Marx „Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft“, Berlin, 1951, S. 57—58 arba К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 13, Москва, 1959, стр. 45—46.— 36
- ²⁸ Kalbama apie Rikardo veikalą „On the Principles of Political Economy, and Taxation“ („Politinės ekonomijos ir apmokestinimo pagrindai“), I skirsnis, I poskyris.— 37
- ²⁹ „Pridedamosios vertės teorijų“ III dalyje, skirsnyje „T. R. Maltus“ (rankraščio 753—781 p.), Marksas nuodugniai sukritikuoja Maltaus pažiūras į vertę ir pridėdamąją vertę (rankraščio 753—767 p.).— 38
- ³⁰ Marksas cituoja pirmąjį prancūzišką savo knygos „Filosofijos skurdas“ leidimą (Paryžius—Briuselis, 1847). Žr. Marx/Engels. Werke, Bd. 4, Berlin, 1959, S. 84 arba К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 4, Москва, 1955, стр. 88.— 39
- ³¹ Marksas remiasi vienu iš savo „išrašų sąsiuvinių“, t. y. tų sąsiuvinių, kuriuose jis darė išrašus iš skaitomos literatūros. VII išrašų sąsiuvinio 173 puslapyje (sprendžiant iš šioje VII sąsiuvinio dalyje esančių laikraštinių išrašų, 173 puslapis parašytas 1860 metų sausio mėnesį) Marksas pateikia citatas iš Smito „Tautų turtingumo prigimties ir priežasčių tyrinėjimo“ I knygos VI skirsnio, pridėdamas savo kritines pastabas, kuriose parodo, kad mėginimas kildinti pelną iš „jmonininko rizikos“ yra absurdiškas. Dėl „skirsnio apie apologetinius pelno aiškinimus“, tai Marksas ketino jį parašyti trečiajai savo „kapitalo aplamai“ tyrinėjimo daliai. „Pridedamosios vertės teorijų“ III dalyje (rankraščio 777 p.) Marksas ta pačia prasme mini parašytiną skyrių „Apologetinis kapitalo ir samdomojo darbo santykio nagrinėjimas“.
- Buržuazinę pažiūrą į pelną kaip į „premią už riziką“ Marksas taip pat kritikuoja 1861—1863 metų rankraščio X sąsiuvinyje, analizuodamas Kenės „Ekonominę lentelę“ (žr. šios knygos 268—274 p.).— 43
- ³² Apologetinę pažiūrą į jmonininko pajamas kaip į darbo užmokestį, kapitalisto gaunamą už „priežiūros ir valdymo darbą“, Marksas kritikuoja „Pridedamosios vertės teorijų“ III dalyje (skirsnyje apie Ramsėjų ir ekskurse „Pajamos ir jų šaltiniai. Vulgarioji politinė ekonomija“). Žr. taip

- pat „Kapitalas“, t. I, Vilnius, 1957, p. 296—298, ir t. III, Vilnius, 1959, p. 346—353.— 45
- ³³ Kapitalo „senesnes formas“ Marksas nagrinėja ekskurse „Pajamos ir jų šaltiniai. Vulgarioji politinė ekonomija“ (rankraščio 899—901 p.). Zr. taip pat „Kapitalas“, t. III, 36 skirsnis: „Ikkapitalistiniai santykiai“.— 47
- ³⁴ Zr. 29 pastabą.— 52
- ³⁵ Zr. 12 pastabą. Toliau rašydamas „Pridedamosios vertės teorijas“, Marksas jose taip pat sukritikavo rikardininkų pažiūras į pelną. „Pridedamosios vertės teorijų“ III dalyje, skirsnyje „Rikardo mokyklos suirimas“, Marksas specialiai nagrinėja scholastinius metodus, kuriais rikardininkas Džemsas Milis siekė išspręsti Rikardo pelno teorijos prieštaravimus, taip pat nagrinėja tuščius Džono Stiuarto Milio mėginimus betarpiškai iš vertės teorijos kildinti Rikardo teiginį apie atvirkščią proporcingumą tarp pelno normos ir darbo užmokesčio didumo“.— 53
- ³⁶ Terminu „vidutinė kaina“ („Durchschnittspreis“) Marksas supranta tą pat, ką ir terminu „gamybos kaina“, t. y. gamybos kaštus ($c+v$) plius vidutinis pelnas. Prekių vertės ir jų „vidutinės kainos“ klausimą Marksas nagrinėja „Pridedamosios vertės teorijų“ II dalyje — skirsnyje apie Rodbertų ir skirsnyje „Rikardo ir Adomo Smito kaštų kainos teorija“. Pats „vidutinės kainos“ terminas parodo, kad čia turima galvoje „vidutinė rinkos kaina per ilgesnį ar trumpesnį laikotarpį, arba tas centrinis taškas, į kurį rinkos kaina gravituoja“, kaip Marksas aiškina savo rankraščio 605 puslapyje (skirsnis „Rikardo rentos teorija [pabaiga]“).— 59
- ³⁷ Terminą „kaštų kaina“ („Kostenpreis“ arba „Kostpreis“, „cost price“) Marksas vartoja trimis skirtingomis prasmėmis: 1) kapitalisto daromų gamybos kaštų prasme ($c+v$), 2) su prekės verte sutampančių prekęs „imanentinių gamybos kaštų“ prasme ($c+v+m$) ir 3) gamybos kainos prasme ($c+v$ +vidutinis pelnas). Šioje vietoje šis terminas paimtas ant-
 rąja jo prasme, t. y. imanentinių gamybos kaštų prasme. „Pridedamosios vertės teorijų“ II dalyje terminą „kaštų kaina“ Marksas vartoja trečiaja jo prasme, t. y. gamybos kainos, arba „vidutinės kainos“, prasme. Marksas tenai tiesiog sutapatina šiuos terminus. Pavyzdžiui, rankraščio 529 puslapyje Marksas rašo: „... nuo pačių verčių skirtingas vidutines kainas, arba, kaip mes sakysime, *kaštų kainas*, kurias apsprendžia ne tiesiog prekių vertės, o šioms prekėms avansuotas kapitalas plius vidutinis pelnas“. O 624 puslapyje Marksas nurodo: „Kaina, kuri yra būtina prekės pasiūlos sąlyga, kuri reikalinga, kad iš viso prekė būtų gaminama, pasirodytų rinkoje kaip prekė, žinoma, yra jos *gamybos kaina*, arba *kaštų kaina*“.
 „Pridedamosios vertės teorijų“ III dalyje terminą „Konstenpreis“ Marksas vartoja arba gamybos kainos prasme (tais atvejais jis verčiamas žodžiais „kaštų kaina“), arba kapitalisto daromų gamybos kaštų prasme, t. y. $c+v$ prasme (tais atvejais jis verčiamas žodžiais „gamybos kaštai“).
 Trejopas termino „Kostenpreis“ vartojimas paaiškinamas tuo, kad žodis „Kosten“ („kaštai“, „gamybos kaštai“) ekonomikos moksle buvo vartojamas trimis reikšmėmis, ką Marksas specialiai pažymi „Pridedamosios vertės teorijų“ III dalyje (1861—1863 metų rankraščio 788—790 ir 928 p.): 1) to, kas kapitalisto avansuota, prasme, 2) avansuotojo kapitalo kainos plius vidutinis pelnas prasme ir 3) realių (arba imanentinių) gamybos kaštų pačiai prekei prasme.
 Be šių trijų termino „gamybos kaštai“ reikšmių, pasitaikančių buržuazinės politinės ekonomijos klasikų raštuose, yra dar ketvirta, vulgarijo reikšmė, kuria ji vartoja Ž. B. Sėjus, „gamybos kaštus“ apibrėždamas kaip „tai, kas sumokama už darbo, kapitalo ir žemės produktyvus

- patarnavimus“ (J. B. Say „Traité d'économie politique“. Seconde édition. Tome II, Paris, 1814, p. 453). Šį vulgarų „gamybos kaštų“ supratimą Marksas griežtai atmeta (žr., pavyzdžiui, rankraščio 506 ir 693—694 p. „Pridedamosios vertės teorijų“ II dalyje).— 60
- ³⁸ „Pridedamosios vertės teorijų“ II dalyje, plačiame skyriuje apie Rikardą, užimančiame Markso rankraštyje XI, XII ir XIII sąsiuvinį, yra skirsnis „Rikardo ir A. Smito kaštų kainos teorija (paneigimas)“, kuriame Marksas vėl analizuoja Smito „natūralinės kainos“ koncepciją“ (rankraščio 549—560 p.).— 61
- ³⁹ Smito teiginį, kad renta įeina į produkto kainos sudėtį kitaip, negu pelnas ir darbo užmokestis, Marksas kritiškai analizuoja „Pridedamosios vertės teorijų“ II dalyje, skirsnyje „A. Smito rentos teorija“ (rankraščio 620—625 p.). Citatą iš Smito „Tautų turtingumo“ Marksas yra pateikęs pagal Ganilio knygą „Des systèmes d'économie politique“ (Paryžius, 1821, t. II, p. 3).— 61
- ⁴⁰ Žr. 12 pastabą.— 69
- ⁴¹ Čia iškeltą problemą Marksas „Kapitalo“ III tome, 49 skirsnyje, formuluoja šitaip: „Tad kaip yra galima, kad darbininkas už savo darbo užmokestį, kapitalistas už savo pelną, žemės savininkas už savo rentą gali pirkti prekes, kurių kiekvienoje yra ne tik viena iš šių sudėtinių dalių, bet visos trys, ir kaip yra galima, kad darbo užmokesčio, pelno ir rentos, vadinasi, trijų pajamų šaltinių, kartu paėmus, vertės suma gali nupirkti prekes, kurios sudaro visą šių pajamų gavėjų vartojimą, prekes, kuriose be šių trijų vertės sudėtinių dalių, yra dar viena atliekama vertės sudėtinė dalis, būtent pastovusis kapitalas? Kaip jie gali už trijų dalių vertę nupirkti keturių dalių vertę?“ („Kapitalas“, t. III, Vilnius, 1959, p. 766).
- Tuoju po to Marksas rašo: „Analizė mes esame davę II knygoje. III skyriuje“ (ten pat). Kalbama apie skyrių „Viso visuomeninio kapitalo reprodukcija ir cirkuliacija“ (žr. „Kapitalas“, t. II, Vilnius, 1958, p. 306—457).— 70
- ⁴² Terminas „gamybos kaštai“ („Produktionskosten“) čia pavartotas „imanen-tinių gamybos kaštų“ prasme, t. y. $c+v+m$ prasme. Plg. 37 pastabą.— 72
- ⁴³ Žodžiai „(Forkadas, Prudonas)“ yra prieraišas, kurį Marksas padarė rankraštyje pieštuku. Marksas čia turi galvoje XVI užrašų sąsiuvinį savo išrašytą vietą iš prancūzų buržuazinio publicisto, vulgaraus ekonomisto Forkado straipsnio „Socializmo karas“ (antrasis straipsnis), išspausdinto žurnale „Revue des deux Mondes“ 1848 metais (24 tomas, p. 998—999). Šioje savo straipsnio vietoje Forkadas kritikuoja Prudono tezę, kad „darbininkas negali atpirkti savo paties produkto, nes jį jį įeina palūkanos, kurios prisideda prie produkto savikainos“ (ši tezę figūruoja Prudono knygoje „Qu' est-ce que la propriété“, Paris, 1840, chapitre IV, § 5). Forkadas apibendrina tą sunkumą, kurį Prudonas iškėlė tokia ribota forma, ir pažymi, kad prekės kainoje yra perteklius ne tik virš darbo užmokesčio, bet ir virš pelno, nes joje yra dar ir žaliavos vertė ir t. t. Mėgindamas išspręsti klausimą šia apibendrinta forma, Forkadas remiasi „nenutrūkstamu nacionalinio kapitalo augimu“, teigdamas, kad tai paaiškiną paminėtąjį „atpirkimą“. „Kapitalo“ III tome, 49 skirsnis, 56 pastaba, Marksas parodo, koks absurdiškas yra Forkado rėmimasis kapitalo augimu, tai smerkdamas kaip „iš buržuazinio tuščiamintiškumo kylančio optimizmo pavyzdį“ („Kapitalas“, t. III, Vilnius, 1959, p. 766).
- „Revue des deux Mondes“ („Senajo ir Naujojo pasaulio apžvalga“) — dvisavaitinis buržuazinis literatūros-meno ir publicistikos žurnalas, leidžiamas Paryžiuje nuo 1829 metų.— 75

- 44 Toliau Marksas, palikdamas anksčiau pateiktus duomenis, keičia gamybos sferų (išskyrus *A*) raidinius žymėjimus. Vietoj žymėjimų *B* ir *C* Marksas dabar vartoja žymėjimus B^1-B^2 (arba B^{1-2}); vietoj žymėjimų *D*, *E*, *F*, *G*, *H*, *I* — žymėjimus C^1-C^6 (arba C^{1-6}); vietoj žymėjimų K^1-K^{18} — žymėjimus D^1-D^{18} (arba D^{1-18}); vietoj žymėjimų L^1-L^{54} — žymėjimus E^1-E^{54} (arba E^{1-54}); vietoj žymėjimų M^1-M^{162} — žymėjimus F^1-F^{162} (arba F^{1-162}); vietoj žymėjimų N^1-N^{486} — žymėjimus G^1-G^{486} (arba G^{1-486}).— 81
- 45 Žymėjimus *B* ir *C* Marksas čia vartoja ta pačia prasme, kuria jis vartoja juos iki 81 psl. (žr. 44 pastabą). Marksas čia turi galvoje dvi gamybos sferas, kurių kiekvienoje naujai prijungtas darbas sudaro vieną darbo dieną. *A*, *B* ir *C* sferose naujai prijungto darbo suma yra lygi trims darbo dienoms, t. y. *A* sferos produkte sudaiktintam darbui.— 86
- 46 Čia Marksas raidinius žymėjimus *B* ir *C* vartoja jau nebe dviejų gamybos sferų prasme: tokiu atveju jų produktas tebutų tik 6 darbo dienos, o čia Marksas operuoja 18 darbo dienų. Bet Marksas vartoja šiuos žymėjimus taip pat ir ne B^1-B^2 ir C^1-C^6 prasme (B^1-B^2 Markso žymėjimuose reiškia dviejų gamybos sferų grupę; C^1-C^6 reiškia šešių gamybos sferų grupę; visuminis šių aštuonių sferų produktas sudaro 24 darbo dienas). Čia Marksas turi galvoje iš šešių gamybos sferų susidedančią grupę. Visuminis jų produktas sudaro 18 darbo dienų, vadinasi, jis gali būti išmainytas į D^1-D^{18} sferoje naujai prijungtą darbą, kuris taip pat yra lygus 18 darbo dienų.— 86
- 47 Intarpas laužtiniuose skliausteliuose seka iš visos Markso minčių eigos. Markso apskaičiavimais, kiekvienoje sekančioje grupėje gamybos sferų skaičius yra dukart didesnis už bendrą visų prieš tai einančių sferų skaičių. Antai, grupėje D^{1-18} , apimančioje 18 gamybos sferų, yra dukart daugiau sferų, negu visose ankstesnėse grupėse, kartu paėmus (*A*=viena sfera, B^{1-2} =dvi sferos, C^{1-6} =šešios sferos; iš viso — devynios sferos). Todėl Marksas po žymėjimo D^{1-18} rašo skliausteliuose: 2×9 .— 86
- 48 Marksas čia cituoja Smitą iš Garnjės vertimo. Termino dealers paaikškinimas, kurį skliausteliuose nurodo Marksas, priklauso Garnjė.— 89
- 49 Atskiras kritines pastabas apie šį klaidingą Smito ir Tuko teiginį Marksas pateikia vėliau, p. 105 ir 208—209.
„Kapitalo“ II tome, 20 skirsnyje, „Marksas parodo, jog Smito ir Tuko pažiūra, kad „metinių pajamų cirkuliacijai reikalingų pinigų pakanka ir viso metinio produkto cirkuliacijai“, glaudžiai yra susijusi su Smito dogma, kad visa visuomeninio produkto vertė suvedama į pajamas („Kapitalas“, t. II, Vilnius, 1958, p. 416—417). Žr. taip pat „Kapitalas“, t. III, 49 skirsnis, Vilnius, 1959, p. 765—766.— 89
- 50 Pagal prieš tai pateiktą apskaičiavimą $5/3$ uolekties audeklo atstovauja visam verpėjo ir audimo staklių fabrikanto pastoviam kapitalui. Todėl linų augintojo daliai nustatyti reikia išieities tašku imti ne $5/3$ uolekties, o mažesnę audeklo kiekį. Toliau Marksas ištaiso šį netikslumą ir laikosi prielaidos, kad verpėjo pastoviam kapitalui teatstovauja tik 4 uolekties audeklo.— 92
- 51 Marksas čia kritikuoja Smito teiginį (kurį priėmė Tukas), kad „tarp įvairių verslovininkų cirkuliuojančių prekių vertė niekad negali viršyti tarp verslovininkų ir vartotojų cirkuliuojančių prekių vertės“. Žr. šios knygos 88—89 p.— 105
- 52 Marksas turi galvoje 104 puslapyje pateiktą savo paaiškinimą, kad jis čia palieka nuošalyje „tą pelno dalį, kuri pavirsta nauju kapitalu“.— 106

- ⁵³ Žr. „Kapitalas“, t. II, Vilnius, 1958, p. 366—369.— 109
- ⁵⁴ Buržuazinę koncepciją, pagal kurią visa „tai, kas vienam yra kapitalas, kitam yra pajamos, ir atvirkščiai“, Marksas kritikuoja „Kapitalo“ II tome, Vilnius, 1958, p. 383—385. Plg. ten pat p. 331—337, 341—342 ir „Kapitalas“, t. III, Vilnius, 1959, p. 764—765.— 110
- ⁵⁵ Riestiniuose skliausteliuose esantis fragmentas yra IV skirsnii priklausantiame rankraščio 304 puslapyje. Šis fragmentas nukeltas į III skirsnį sutinkamai su jo pradžioje esančiu Markso užrašu „Prie 300 p.“. Rankraščio 300 puslapyje yra fragmentas apie Sėjų, prasidedantis šiais žodžiais: „Priedas prie to, kas anksčiau išdėstyta“. Sugretinant šiuos fragmentus, į akis krinta ši aplinkybė: 304 puslapyje esantis fragmentas baigiasi klausimu: „Kaip yra galima, kad parduoto produkto vertė...“ Fragmento apie Sėjų pabaigoje yra atsakymas į šį klausimą: „Vien iš prijungtojo darbo susidedančios pajamos gali apmokėti šį produktą...“ Sutinkamai su tuo rankraščio 304 puslapyje esantis fragmentas pateikiamas prieš fragmentą apie Sėjų, kuris dedamas kaip III skirsnio 10 poskyrio baigiamoji dalis.— 112.
- ⁵⁶ Žr. 18 pastabą.— 112
- ⁵⁷ Marksas turi galvoje Smito „darbo užmokesčio natūralinės kainos“ koncepcijos ydingąjį ratą, apie kurį yra rašęs anksčiau (žr. p. 60—61).— 113
- ⁵⁸ Turima galvoje „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pirmoji knyga. Žr. K. Marx. „Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft“, Berlin, 1951, S. 62 arba K. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 13, Москва, 1959, стр. 49—60.— 113
- ⁵⁹ Fragmentas, paaiškinantis bendrą Smito prieštaravimų pobūdį, šiame leidime pateikiamas pačioje III skirsnio pabaigoje, kaip baigiamoji pastaba. Tai atitinka tą vietą, kurią šis fragmentas užima Markso rankraštyje, kur po šio fragmento eina sekančio skirsnio pirmosios eilutės.— 113
- ⁶⁰ Marksas turi galvoje Maltaus žodžius, kad produktyvaus darbo skyrimas nuo neproduktyvaus yra Adomo Smito veikalo kertinis akmuo ir tas pagrindas, kuriuo remiasi svarbiausia jo samprotavimų gija (Malthus. „Principles of Political Economy“, 2nd edition, London, 1836, p. 44).— 118
- ⁶¹ Apie bankininkus ir parazitinių jų vaidmenį kapitalistinėje visuomenėje žr. K. Marksas. „Kapitalas“, t. III, Vilnius, 1959, p. 434—435, 459—460, 464—465 ir 495—497.— 125
- ⁶² Apie kapitalo koncentraciją kaip pradinę sąlygą darbo našumui kelti Marksas kalba savo 1861—1863 metų rankraščio IV sąsiuvinyje, p. 171—172 (skyrius „Santykinė pridedamoji vertė“, poskyris „Darbo pasidalijimas“).— 131
- ⁶³ Marksas turi galvoje savo veikalo „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pirmąją knygą. Markso minima citata iš Pečio šios knygos vokiškajame 1951 metų leidime yra 137 p., K. Markso ir F. Engelso Raštų 2-jo rusiškojo leidimo 13 tome yra 112 puslapyje.— 134
- ⁶⁴ Kalbama apie anglų rašytojo Mandevilio satyrą „The Fable of the Bees, or Private Vices Public Benefits“, kurios pirmasis leidimas pasirodė 1705 m., o penktasis leidimas — 1728 m.— 136
- ⁶⁵ Turimas galvoje anonimiškai pasirodęs Davenanto veikalas „Discourses on the Publick Revenues, and on the Trade of England“, part II, London, 1698, prie kurio buvo pridėtas perspausdintas prieš metus išėjęs Davenanto traktatas „An Essay on the East India Trade“.

Tekste pateiktas šios vietos vertimas suderintas su tuo, ką Marksas sako apie Davenantą savo užrašų sąsiuvinyje, iš kurio jis paėmė visas iš Davenanto veikalų tekste pateikiamas citatas (to sąsiuvinio viršelyje Marksas yra pažymėjęs: „Manchesteris. 1845 m. liepos mėn.“) — 139

- ⁶⁶ Viljamo Pečio veikalą „Traktatas apie mokesčius ir rinkliavas“ Marksas čia cituoja pagal Šarlio Ganilio knygą „Des systèmes d'économie politique“, tome II, p. 36—37 (Paris, 1821), kur ši vieta pateikiama Ganilio išversta į prancūzų kalbą. Šios ištraukos prancūziškojo vertimo tekstas truputį skiriasi nuo angliškojo originalo teksto, kurį Marksas anglų kalba pateikia savo rankraščio XXII sąsiuvinyje (žr. šios knygos 308—310 p.).— 141
- ⁶⁷ Po šios citatos iš Garnjės veikalo rankraštyje eina platus ekskursas apie Džoną Stiuartą Milį (rankraščio 319—345 p.), nedidelė pastaba apie Maltų (p. 345—346) ir nedidelis ekskursas apie Petį (p. 346—347). Ekskursas apie Dž. St. Milį prasideda šiais žodžiais: „Prieš nagrinėjami Garnjės pažiūras, epizodiškai [t. y. ekskurse] čia kai ką išdėstysime apie anksčiau cituotąjį *Milį jaunesnįjį*. Tai, ką čia ketiname pasakyti, tikrai sakant, liečia tolesnį skyrių, kur bus kalbama apie Rikardo pridamosios vertės teoriją, o ne šią vietą, kur mes tuo tarpu nagrinėjame A. Smitą“. XIV sąsiuvinio turinyje (žr. šios knygos 4 p.), o taip pat pačiame šio sąsiuvinio tekste poskyris apie Dž. St. Milį įjungtas į skirsnį „Rikardo mokyklos suirimas“. Tuo remiantis, ekskursas apie Dž. St. Milį šiame leidime nukeltas į minėtąjį skirsnį, kuris priklauso „Pridamosios vertės teorijų“ trečiajai daliai. Pastaba apie Maltų nukelta į skirsnį apie Maltų, o ekskursas apie Petį idėtas anksčiau, p. 140—141. Po visų šių ekskursų rankraštyje (VIII sąsiuvinis, p. 347) parašyta: „Dabar mes sugrįžtame prie produktyvaus ir neproduktyvaus darbo klausimo. *Garnjė*. Žr. VII sąsiuvinį, p. 319“. Ir paskui nagrinėjamos Garnjės pažiūros; tai išspausdinta 142—161 p.— 142
- ⁶⁸ Lig šiol Marksas raide x žymėjo produktą, nagrinėjamą kaip vartojamoji vertė, o raide z — produkto vertę. Pradedant nuo šios vietos, Marksas keičia raidinius žymėjimus: raide x jis žymi vertę, o raide z — vartojamąją vertę. Lietuviškajame vertime visur vartojami raidiniai žymėjimai, kurių Marksas laikėsi pradžioje.— 148
- ⁶⁹ Sis fragmentas, sudarantis poskyrio apie Žermeną Garnjė priedą, yra paimtas iš IX sąsiuvinio, kur jis parašytas tarp poskyrio apie Sėjų ir poskyrio apie Destiutą de Trasi. Garnjės knygą „Abrégé élémentaire des principes de l'économie politique“ Marksas cituoja pagal Destiuto de Trasi knygą „Eléments d'idéologie. IV-e et V-e parties“, Paris, 1826, p. 250—251.— 161
- ⁷⁰ Kelios pastraipos bendra antrašte „Smalcas“ yra priedas pačioje IX sąsiuvinio pabaigoje. Savo turiniu jos papildo pastabą apie Garnjė, esančią to paties sąsiuvinio 400 puslapyje (žr. šios knygos 161 p.).— 162
- ⁷¹ Kanaro turto apibrėžimą Marksas cituoja pagal Ganilio knygą „Des systèmes d'économie politique“ (2-sis leidimas, t. I, p. 75). Kanaro knygoje tas apibrėžimas yra 4 puslapyje.— 162
- ⁷² Sis Ganilio teigimas yra pirmajame jo veikalo „Des systèmes d'économie politique“ tome (seconde édition, Paris, 1821), p. 213.
Ganilio knyga „Théorie de l'économie politique“ pasirodė 1815 metais, dveji metai prieš pirmąjį Rikardo knygos „Pagrindai“ leidimą.— 171
- ⁷³ Tiksliai kalbant, mašinų vertė,— laikantis prielaidos, kad ji 4 kartus didesnė už likusią kapitalo dalį, lygią 460 sv. st. (150+310),— turėtų būti

- 1840 sv. st. Bet šis skaičius labai apsunkintų skaičiavimą. Todėl Marksas, skaičiavimui supaprastinti, mašinų vertę laiko esant 1600 sv. st.— 173
- 74 Sėjaus pastabą Rikardo „Pagrindų“ 26 skirsnyje Marksas čia cituoja pagal Ganilio knygą (t. I, p. 216).— 179
- 75 Zr. 18 pastabą.— 180
- 76 Marksas nurodo Ganilio knygos pirmojo tomo puslapį, iš kurio jis čia cituoja (Konstansijo į prancūzų kalbą išverstas) Rikardo „Pagrindų“ 26 skirsnio ištrauką. Kiek vėliau, savo rankraščiui 377 puslapyje, Marksas vėl pateikia tą pačią Rikardo „Pagrindų“ vietą, bet jau anglų kalba (iš 3-jo angliškojo leidimo) ir pilniau (žr. šios knygos 184—185 p.).— 182
- 77 Vos, non vobis (jūs, bet ne sau) — žodžiai iš Vergilijaus epigramos, kurioje pasakyta: „Taip jūs, paukščiai, sukate lizdus ne sau patiems; taip jūs, avys, nešiojate vilną ne sau pačioms; taip jūs, bitės, darote medų ne sau pačioms; taip jūs, jaučiai, tempiate plūgą ne sau patiems“.— 183
- 78 Marksas čia pateikia citatą iš Rikardo „Pagrindų“ 26 skirsnio pradžioje prancūzų kalba (Konstansijo vertimas Ganilio knygoje, t. I, p. 214), o paskui iš angliškojo originalo (trečiasis leidimas, p. 416).— 184
- 79 Toliau rankraštyje pieštuku yra perbraukti 4 $\frac{1}{2}$ puslapio (p. 372—376), kuriuose Marksas smulkiai analizuoja duomenis, figūruojančius Rikardo pavyzdyje su „žmogumi, turinčiu 20 000 sv. st. kapitalą“. Marksas parodo šių duomenų absurdiškumą. Vienu atveju 20 000 sv. st. kapitalo savininkas naudoja 100 darbininkų ir pagamintas prekes parduoda už 10 000 sv. st. Kitu atveju jis naudoja 1000 darbininkų ir pagamintas prekes parduoda už 20 000 sv. st. Rikardas teigia, kad abiem šiais atvejais 20 000 sv. st. kapitaio pelnas gali būti tas pats—2000 sv. st. Marksas atlieka smulkiaus apskaičiavimus, kurie parodo, kad, esant duotoms prielaidoms, šis rezultatas yra negalimas. Ryšium su tuo Marksas išdėsto šį bendrą teiginį: „Ilustracijų prielaidos negali pačios sau prieštarauti. Jos turi būti formuluotos taip, kad būtų *realios* prielaidos, realios hipotezės, o ne kaip prielaida imamos nesąmonės, hipotetinės nerealybės ir beprasmybės“ (p. 373). Rikardo pateikiamo pavyzdžio netinkamumas pasireiškia ir tuo, kad šiame pavyzdyje nurodomas tik naudojamų darbininkų skaičius, bet nenurodomi abiem atvejais pagaminamo bendrojo produkto kiekiai. Norėdamas giliau išanalizuoti šiuos du atvejus, Marksas parenka tinkamesnius darbininkų ir pagaminto produkto kiekio skaičius ir atlieka atitinkamus apskaičiavimus. Bet kai Marksas pradeda apskaičiuoti tuos produkto kiekius, kurie kiekvienu iš dviejų atvejų atitenka darbininkams kaip darbo užmokestis, jis konstatuoja klaidą savo skaičiavime ir nutaria jį nutraukti. Perbraukta rankraščio vieta baigiasi (p. 376) šiais žodžiais: „Šį skaičiavimą reikia nutraukti. Nėra pagrindo gaišti laiką Rikardo nesąmonei konstruoti“.— 184
- 80 Marksas turi galvoje Sėjaus samprotavimus (jo veikale „Lettres à Malthus“, Paris, 1820, p. 15), kad jei, pavyzdžiui, Italijoje pastebima, jog rinka yra perpildyta, tai priežastis esanti ta, kad nepakankamai gaminama tų itališkų prekių, kurias būtų galima išmainyti į angliškas prekes. Šie Sėjaus samprotavimai cituojami anoniminiame traktate „An Inquiry into those Principles...“ (London, 1821, p. 15) ir figūruoja Markso padarytuose išrašuose iš to traktato XII užrašų sąsiuvinyje, p. 12. Plg. taip pat Sėjaus tezę, kad „kai kurių produktų realizavimas susitrukdo dėl kai kurių kitų produktų retumo“, kurią Marksas nagrinėja šios knygos 224 puslapyje.— 191

- ⁸¹ Marksas ima apvalų skaičių 10, kad lengviau būtų toliau apskaičiuoti. Laikydami tekstą paimtų skaičių (110 metų kaip bendra apyvartos periodų suma 14-ai įvairių pagrindinio kapitalo rūšių), tiksliai apskaičiavę vidutinę pagrindinio kapitalo apyvartą (tariant, kad visų 14 įvairių jo rūšių dydis yra vienodas), gausime ne 10, o tik 7,86 metų.— 200
- ⁸² Prie kai kurių šiame „intermece“ paliestų klausimų Marksas sugrįžta savo rankraščio X sąsiuvinyje, nagrinėdamas Kenės „Ekonominę lentelę“ (žr. šios knygos VI skirsnį). Tačiau išsamų ir sistemingą atsakymą į anksčiau iškeltus abu klausimus jis duoda „Kapitalo“ II tome (ypač dvidešimtajame skirsnyje, X poskyryje „Kapitalas ir pajamos: kintamasis kapitalas ir darbo užmokestis“, ir dvidešimt pirmajame skirsnyje „Kaupimas ir išplėstinė reprodukcija“).
„Pridedamosios vertės teorijų“ II dalyje Marksas sugrįžta prie šiame „intermece“ nagrinėjamų klausimų skirsnyje apie Rikardo kaupimo teoriją.
„Teorijų“ III dalyje Marksas grįžta prie kapitalo ir pajamų mainų klausimo skirsnyje apie „proletarinius ekonomistų priešiminkus“ (kritiškai analizuodamas anonimų pamfletą „The Source and Remedy of the National Difficulties“) ir skirsnyje apie Serbiuljė (nagrinėdamas kaupimą kaip išplėstinę reprodukciją).— 209
- ⁸³ Zr. 12 pastabą.— 220
- ⁸⁴ Turima galvoje ši vieta: „Aukšiniai ir sidabriniai pinigai, cirkuliuojantys kurioje nors šalyje ir tarpininkaujantys tos šalies žemės ir darbo metinio produkto cirkuliacijai ir jo paskirstymui tarp atitinkamų vartotojų, yra, kaip ir pirklio turimi pinigai, negyvas kapitalas. Ši labai vertinga šalies kapitalo dalis visiškai nėra produktyvi“ (Adam Smith „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Traduction nouvelle... par Germain Garnier“, t. II, Paris, 1802, p. 290)
следование о природе и причинах богатства народов». Москва—Ленинград, 1935, т. I, стр. 270).— 222
- ⁸⁵ *Prancūzijos Institutas* — aukštoji mokslo įstaiga, susidedanti iš kelių skyrių, arba akademijų; veikia nuo 1795 metų. Destiutas de Trasi buvo Moralės ir politikos mokslų akademijos narys.— 233
- ⁸⁶ Savo rankraščio XIV sąsiuvinyje (tas sąsiuvinis priklauso šio tomo III daliai) Marksas, išanalizavęs Maltaus pažiūras, nagrinėja du anoniminius veikalus, kurių vienas, laikydamasis rikardininkų pozicijų, pasisako prieš Maltų, o kitas gina Maltaus pažiūras prieš rikardininkus. Pirmasis pavadintas „An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that Taxation and the Maintenance of Unproductive Consumers can be conducive to the Progress of Wealth“. London, 1821. Antrasis vadinasi „Outlines of Political Economy“. London, 1832.— 238
- ⁸⁷ Šią citatą iš Viljamo Peilio knygos „The Principles of moral and Political Philosophy“ (London, 1785) Marksas pateikia prancūzų kalba iš knygos: T. R. Malthus. „Essai sur les principe de population“. Traduit de l'anglais sur la sinquième édition par P. Prévost et G. Prévost. 3-e édition française. Tome IV, Paris — Genève, 1836, p. 109.— 238
- ⁸⁸ Marksas turi galvoje Lesingo polemiką prieš Volterą Lesingo „Hamburgo dramaturgijoje“ (1767—1768).— 240
- ⁸⁹ „Henriada“ — Voltero poema apie Prancūzijos karalių Henriką IV; pirmą kartą buvo išleista 1723 metais.— 240
- ²⁶ K. Marksas. Pridedamosios vertės teorijos, I d.

- ⁹⁰ Apie priešišką Smito pažiūrą į šventikus žr. K. Marksas. „Kapitalas“, t. I, 23 skirsnis, 75 pastaba.— 254
- ⁹¹ Šiame skirsnyje Smitas nagrinėja bendras teorines merkantilizmo pažiūras.— 256
- ⁹² Marksas turi galvoje poskyrį „Lobių sudarymas“ pirmojoje savo veikalo „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ knygoje, kur jis pateikia citatą iš Pečio „Politinės aritmetikos“. Ta pačia citata Marksas remiasi anksčiau, 134 puslapyje, kur jis pažymi, kad Smitas iš dalies sugrįžta prie merkantilistų pažiūrų.— 256
- ⁹³ Marksas turi galvoje Smito „Tautų turtingumo prigimties ir priežasčių tyrinėjimo“ II knygos III skirsnio paskutines šešias pastraipas, kuriose nagrinėjama, kuris pajamų išleidimo būdas daugiau prisideda prie visuomeninio turto didėjimo ir kuris — mažiau. Smitas mano, kad tai priklauso nuo įvairios vartojimo reikmenų prigimties, nuo jų ilgalaikiškumo. Apie šią Smito pažiūrą Marksas mini anksčiau — poskyryje apie Destiūtą de Trasi, p. 235—236.— 257
- ⁹⁴ V sąsiuvinyje, rankraščio 181 puslapyje (I skirsnio trečiasis poskyris „Santykinė pridėjamoji vertė“, paragrafas „Darbo pasidalijimas“) Marksas pateikia šią citatą iš Lengės veikalo:
„Gobši ekonomija, su nerimu sekanti jį“ (padienį darbininką), „api-pila jį priekaištais kiekvieną kartą, kai jis mėgina padaryti sau kad ir mažiausią pertrauką, ir, kai jis minutėlę ilsisi, pradeda teigti, kad jis ją apvaginėja“ ([Linguet.] „Théorie des Loix Civiles“. Tome II, Londres, 1767, p. 466).
Tą pačią vietą Marksas pateikia X sąsiuvinyje, rankraščio 439 puslapyje, skirsnyje apie Lengė (žr. šios knygos 300 p.). Sutrumpintai ši citata pateikiama „Kapitalo“ I tome, aštuntajame skirsnyje, kaip 39 pastaba (žr. „Kapitalas“, t. I, Vilnius, 1957, p. 209).— 259
- ⁹⁵ Marksas deda skirsnį apie Lengė po skirsnio apie Nekerą, nors Lengės veikalas „Théorie des Loix Civiles“ (1767 m.) išėjo anksčiau, negu Markso čia nagrinėjami abu Nekero veikalai: „Sur la Législation et le Commerce des Grains“ (1775 m.) ir „De l'Administration des Finances de la France“ (1784 m.). Šį medžiagos išdėstymą sąlygojo tai, kad, turint galvoje kapitalistinės gamybos pobūdžio supralimą, Lengės veikalas sudaro aukštesnę pakopą, negu paminėtieji Nekero veikalai.— 259
- ⁹⁶ Marksas čia pasinaudojo tuo „Ekonominės lentelės“ pavaizdavimu, kuris pateiktas knygoje: Schmalz. „Economie politique“. Ouvrage traduit de l'allemand par Henri Jouffroy. Tome I, Paris, 1826, p. 329.
Smalco pažiūras Marksas kritikuoja VI sąsiuvinyje, p. 241—242 (žr. šios knygos 33—34 p.).
Papildomos pastabos apie Smalcą su citatomis iš jo knygos yra pačioje IX sąsiuvinio pabaigoje, p. 421 (žr. šio leidinio 161—162 p.). O sekančiame rankraščio puslapyje (X sąsiuvinis, p. 422) Marksas pradeda „Ekskursiją“, skirtą kritiškai išanalizuoti Kenės „Ekonominei lentelei“, kurią jis čia pateikia pagal Smalco knygą.
Pažymėtina, kad Marksas visame „Ekskurse“ (rankraščio 422—437 p.) nepateikia citatų iš jo minimų autorių veikalų. Tik paskutiniame „Ekskurse“ puslapyje (p. 437) yra pateikta citatų iš Smito ir ištrauka iš Prudono, nurodant, kad ji priklauso tai rankraščio vietai (p. 428), kur kalbama apie Prudoną (sutinkamai su šiuo Markso nurodymu ištrauka iš Prudono ir yra įdėta šio leidinio 278 p.). Iš viso to reikia padaryti išvadą, kad Marksas, rašydamas „Ekskursą“, neturėjo po ranka Kenės ir kitų čia minimų autorių veikalų. Labai galimas daiktas, kad beveik visą

„Ekskursą“ (iki 437 puslapyje pateiktų citatų iš Smito ir Prudono) Marksas yra parašęs 1862 metų balandžio mėnesį, būdamas pas Engelsą Mančesteryje.

XXIII sąsiuvinyje, p. 1433—1434, esančiose papildomose pastabose apie fiziokratus Marksas pateikia „Ekonominę lentelę“ tokia forma, kokia ją pateikia Kenė savo veikalė „Analyse du Tableau économique“ (žr. šios knygos 330 p.). Tokia pat forma Marksas pateikia „Ekonominę lentelę“ ir savo 1863 m. liepos 6 d. laiške Engelsui.— 262

- ⁵⁷ Markso čia vartojami raidiniai žymėjimai (ir prie jų priklausantys ženklai) suteikia „Lentelei“ vaizdumo, kurio ji neturi nei Smalco, nei Kenės veikalė.

Kiekvienos linijos žymėjimas dviem raidėmis (*ab*, *ac*, *cd* ir t. t.) įgalina nustatyti jos kryptį, būtent — nuo kurios klasės prie kurios ši linija veda (kryptį apsprendžia abėcėlinė raidžių eilė: *ab*, *ac*, *cd*...). Pavyzdžiui, linija *ab* parodo, kad cirkuliacijos tarp žemės savininkų klasės ir produktyvios klasės (nuomininkų) išėitės taškas yra savininkų klasė (jie perka iš nuomininkų maisto produktus).

Kiekvienos linijos žymėjimas dviem raidėmis — linijos pradžioje ir jos pabaigoje — kartu išreiškia pinigų judėjimą ir prekių judėjimą. Pavyzdžiui, linija *ab* vaizduoja pinigų judėjimą (žemės savininkų klasė sumoka 1 milijardą pinigų produktyviai klasei); bet ta pati linija, nagrinėjama priešinga kryptimi (*ba*), parodo prekių judėjimą (produktyvi klasė perduoda savininkų klasei 1 milijardo vertės maisto produktus).

Laužtinė linija *abcd* susideda iš šių grandžių: 1) atkarpa *ab*, vaizduojanti cirkuliaciją tarp žemės savininkų ir produktyvios klasės (savininkai perka vieno milijardo vertės maisto produktus iš nuomininkų); 2) atkarpa *ac*, vaizduojanti cirkuliaciją tarp savininkų ir nevaisingos klasės — pramonininkų (savininkai perka iš pramonininkų pramonės gaminių 1 milijardo sumai); 3) atkarpa *cd*, vaizduojanti cirkuliaciją tarp nevaisingos klasės ir produktyvios klasės (pramonininkai perka iš nuomininkų 1 milijardo vertės maisto produktus).

Linija *a'b'* vaizduoja cirkuliaciją tarp produktyvios klasės ir nevaisingos klasės (nuomininkai perka iš pramonininkų 1 milijardo vertės pramonės gaminius).

Linija *a''b''* vaizduoja baigiamąją cirkuliaciją tarp nevaisingos klasės ir produktyvios klasės (pramonininkai perka iš nuomininkų pramonei gamybai reikalingų žaliavų vieno milijardo sumai).— 262

- ⁹⁸ Marksas priešpastato darbininką, kurio vienintelė prekė yra jo darbo jėga, „prekių savininkui pirmąją prasme“, t. y. tokiam prekių savininkui, kuris pardavimui turi „nuo pačios darbo jėgos skirtingas prekes“ (žr. anksčiau, p. 128 ir 131—132).— 269
- ⁹⁹ Marksas turi galvoje pirmąją „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ knygą, antrojo skirsnio trečiąjį poskyrį — „Pinigai“, pirmąsias dvi pastraipas (žr. K. Marx. „Zur Kritik der politischen Ökonomie“, Berlin, 1951, S. 129—130 arba К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 13, Москва, 1959, стр. 105—106).— 276
- ¹⁰⁰ Marksas turi galvoje šią pirmosios „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ knygos vietą: „Pinigai, kuriuos jie [prekių savininkai] yra išleidę kaip pirkėjai, sugrįžta į jų rankas, kai tik jie vėl pasirodo kaip prekių pardavėjai. Tuo būdu nuolatinis prekių cirkuliacijos atnaujinimas atspindi toje aplinkybėje, kad pinigai ne tik nuolat rieda iš vieno rankų į kitas visame buržuazinės visuomenės paviršiuje, bet kartu atlieka daugybę įvairių mažų apytākų, išeidami iš be galo įvairių taškų ir sugrįždami į tuos pačius taškus, kad vėl pakartotų tą patį judėjimą“ (žr. K. Marx.

- „Zur Kritik der politischen Ökonomie“, Berlin, 1951, S. 102 arba K. Markso ir F. Engelių. Сочинения, т. 13, Москва, 1959, стр. 83).— 276
- ¹⁰¹ Žr. šios knygos 225—236 p. Žr. taip pat K. Marksas. „Kapitalas“, t. II, dvidešimtas skirsnis, XIII poskyris: „Destiuto de Trasi reprodukcijos teorija“.— 276
- ¹⁰² Skyrius apie Brėjų yra X sąsiuvinyje, rankraščio 441—444 p. Šis skyrius liko neužbaigtas, ir Brėjaus pažiūros į pinigų cirkuliaciją tarp darbininko ir kapitalisto jame nebuvo paliestos.
Apie Brėjaus pažiūras į pinigų esmę ir vaidmenį žr. Markso 1847 metų rankraštį „Darbo užmokestis“ (Marx/Engels. Kleine ökonomischen Schriften, Berlin, 1955, S. 228—229 arba K. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 6, Москва, 1957, стр. 584); Marx. „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie“, Moskau, 1939, S. 55, 690, 754; Markso 1858 m. balandžio 2 d. laiškas Engelsui (Marx/Engels. Briefe über „Das Kapital“, Berlin, 1954, ypač p. 89); „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ (K. Marx. „Zur Kritik der politischen Ökonomie“, Berlin, 1951, S. 86—87 arba K. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 13, Москва, 1959, стр. 70).— 276
- ¹⁰³ Vėliau, X sąsiuvinio 428 ir 437 p., Marksas trumpai apibūdina Prudono pažiūras šiuo klausimu (žr. šios knygos 278 p.).—276
- ¹⁰⁴ Suskliaustieji žodžiai nurodo mintį, kurią Marksas ketino vėliau išdėstyti. Veikiausiai Marksas turėjo galvoje apologetinę Kenės koncepciją privatinės žemės nuosavybės klausimu. Pagal jį žemės savininkų teisė į žemę pagrįsta tuo, kad jų protėviai plėšininę žemę padarė tinkamą žemdirbystei. Markso parašytame „Anti-Diuringo“ antrojo skyriaus X skirsnyje ši fiziokratų pažiūra apibūdinama šitaip: „... Tikroji žemės savininkų funkcija, pagal „natūralinę teisę“, kaip tik ir yra „rūpintis geru savo tėvonių tvarkymu ir daryti išlaidas joms išlaikyti“, arba... daryti avances foncières, t. y. išlaidas dirvoms paruošti ir fermoms aprūpinti visu reikalingu inventorium,— tai vėliau įgalina nuomininką panaudoti visą savo kapitalą vien tik tikrosios žemės ūkio kultūros reikalams“ (F. Engelsas. „Anti-Diuringas“, Vilnius, 1958, p. 214).— 277
- ¹⁰⁵ „Priedamosios vertės teorijų“ III dalyje, ekskurse „Pajamos ir jų šaltiniai. Vulgarioji politinė ekonomija“ (rankraščio 935—937 p.), Marksas kritikuoja vulgarią Prudono pažiūrą į piniginio kapitalo vaidmenį ir į palūkanų esmę. Šią savo pažiūrą Prudonas yra išdėstęs veikale „Gratuité du Crédit“. Žr. taip pat „Kapitalas“, t. III, Vilnius, 1959, p. 312—314.— 278
- ¹⁰⁶ Šią problemą Marksas visapusiškai išnagrinėjo „Kapitalo“ II tome, būtent septynioliktajame, dvidešimtajame (V ir XII poskyris) ir dvidešimt pirmajame skirsnyje (I poskyris, I paragrafas: „Lobio sudarymas“).—280
- ¹⁰⁷ Žr. 106 pastabą.— 281
- ¹⁰⁸ Kenės „Ekonominėje lentelėje“ figūruojančioms trimis klasėms Marksas vartoja šiuos žymėjimus: *P* — classe des Propriétaires (žemės savininkų klasė), *S* — classe Stérile (nevaisinga klasė, pramonininkai), *F* — Fermiers, classe productive (nuomininkai, produktyvi klasė).— 281
- ¹⁰⁹ Žr. 97 pastabą.— 281
- ¹¹⁰ Žr. 97 pastabą.— 284
- ¹¹¹ Čia ir toliau Marksas, kaip ir Kenė, laikosi prielaidos, kad *tik vienas penktadalis* bendrojo žemės ūkio produkto neįeina į cirkuliaciją, o yra produktyvios klasės sunaudojamas natūraline forma.

Marksas sugrįžta prie šio klausimo XXIII sąsiuvinyje, rankraščio 1433—1434 p. (žr. šios knygos 330—331 p.), ir jo parašytame „Anti-Diuringo“ antrojo skyriaus X skirsnyje. Tame skirsnyje jis patikslina savo charakteristiką, apibūdinančią Kenės pažiūras į apyvartinio kapitalo padengimą žemės ūkyje: „Tuo būdu visas bendrasis penkių milijardų vertės produktas yra produktyvios klasės rankose, t. y. pirmiausia — nuomininkų, kurie jį pagamino, išleidami metinį dviejų milijardų apyvartinį kapitalą, kuris atitinka įdėtąjį dešimties milijardų kapitalą. Žemės ūkio produktai, pragyvenimo reikmenys, žaliavos ir t. t., kurie yra reikalingi apyvartiniam kapitalui padengti, vadinasi, tame tarpe ir visiems žemdirbystėje betarpiškai dirbantiems asmenims išlaikyti, išskiriami in natura iš viso derliaus ir naudojami naujajai žemės ūkio gamybai. Kadangi, kaip jau anksčiau buvo sakyta, turima galvoje pastovios kainos ir paprastoji kartą nustatyto masto reprodukcija, tai šios iš anksto išskirtos iš bendrojo produkto dalies piniginei vertė yra lygi dviem milijardams livrų. Vadinasi, ši dalis nestoja į bendrąją cirkuliaciją, nes, kaip jau minėta, iš lentelės yra išskirta cirkuliacija, jeigu ji vyksta kiekvienos atskiros klasės ribose, o ne tarp įvairių klasių“ (F. Engelsas. „Anti-Diuringas“, Vilnius, 1958, p. 211—212).

Iš to išeina, kad, pagal Kenė, *du penktadalius* viso nuomininkų bendrojo produkto reikia laikyti tąja jų produkto dalimi, kuri natūraline forma panaudojama apyvartiniam kapitalui padengti.— 284

- ¹¹² Marksas turi galvoje Bodo komentarą „Explication du Tableau Économique“ (knygoje: „Physiocrates“. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Deuxième partie. Paris, 1846, p. 822—867).— 286
- ¹¹³ Turima galvoje pirmoji „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ knyga (žr. K. Marx. „Zur Kritik der politischen Ökonomie“, Berlin, 1951, S. 10 arba K. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 13. Москва, 1959, стр. 89).— 293
- ¹¹⁴ Vietoj Kenės „Ekonominėje lentelėje“ figūruojančių *tūkstančių milijonų* (t. y. milijardų) Turo livrų Marksas čia kalba tiesiog apie *tūkstančius* piniginių vienetų, o tai dalyko esmės nė kiek nekeičia.— 293
- ¹¹⁵ Žr. „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pirmoji knyga (K. Marx. „Zur Kritik der politischen Ökonomie“, Berlin, 1951, S. 101—102 arba K. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 13, Москва, 1959, стр. 83).— 294
- ¹¹⁶ Žr. 101 pastabą.— 294
- ¹¹⁷ Marksas nurodo „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pirmąją knygą (žr. K. Marx. „Zur Kritik der politischen Ökonomie“, Berlin, 1951, S. 100—101 arba K. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 13, Москва, 1959, стр. 83). Žr. 100 pastabą.— 294
- ¹¹⁸ Žr. 106 pastabą.— 295
- ¹¹⁹ „Priedamosios vertės teorijų III dalyje (XIV ir XV sąsiuvinyje, rankraščio 852—890 p.) yra skirsnis: „Proletariniai ekonomistų priešininkai, kurie remiasi Rikardo teorija“. Tam pačiam skirsniui priklauso ir neužbaigtas poskyris apie Brėjų X sąsiuvinyje (p. 441—444) ir poskyrio apie Hodskina pabaiga XVIII sąsiuvinyje (p. 1084—1086).— 297
- ¹²⁰ [Linguet, N.] „Théorie des Lois Civiles, ou Principes fondamentaux de la Société“. Tome I, Londres, 1767, p. 236.— 297
- ¹²¹ Apie kai kurias Pečio pažiūras Marksas jau kalbėjo anksčiau, skirsnyje „Produktyvaus ir neproduktyvaus darbo teorijos“, būtent toje jo dalyje, kur kalbama apie ankstesnius mėginimus skirti produktyvų darbą nuo neproduktyvaus darbo (žr. šios knygos 139—141 p.).— 306

- ¹²² Turimas galvoje paskutinis, 9-sis pirmosios „Kapitalo“ dalies skyrius, kaip jis buvo numatytas Markso plane, nubrėžtame XVIII sąsiuvinyje, p. 1140 (žr. pirmosios „Kapitalo“ dalies planą šios knygos 364 p.).— 306
- ¹²³ Turimas galvoje „Traktatas apie mokesčius ir rinkliavas“, pirmą kartą išspausdintas 1662 metais.— 314
- ¹²⁴ Kalbama apie Norso knygą „Discourses upon Trade“ ir Loko veikalą „Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest, and Raising the Value of Money“. Abu veikalai buvo parašyti 1691 metais ir pasirodė Londone: pirmasis — 1691 m., antrasis 1692 m.— 316
- ¹²⁵ Šis veikalas vadinasi „Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest, and Raising the Value of Money“ (1691).— 319
- ¹²⁶ Marksas čia cituoja Loką pagal Masio knygą „An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest“, p. 10—11. Loko raštų 1768 metų leidime ši vieta yra II tomo 24 puslapyje.— 319
- ¹²⁷ Marksas čia turi galvoje vieną iš savo 1861—1863 metų rankraščio „Papildomų sąsiuvinių“ (Beihefte), kuriuose jis, kaip 1863 m. gegužės 29 d. yra rašęs Engelsui, 1863 metų pavasarį „darė politinės ekonomijos literatūros istorijos išrašus ryšium su jau parašyta“ savo veikalo „dalimi“. Yra išlikę Papildomi sąsiuviniai A, B, C, D, E, F, G, H. Papildomame sąsiuvinyje C ištraukos iš Norso veikalo sudaro 12—14 p.— 320
- ¹²⁸ Rankraštyje pradžioje čia buvo parašyta „nuo 1688 metų“, bet paskui skaičius 1688 buvo išbrauktas ir buvo padėtas klausukas. Savo 1861—1863 metų rankraščio XI sąsiuvinyje, p. 507—508, Marksas pateikia kviečių kainų judėjimo duomenis nuo 1641 metų. 1641—1649 metais kviečių kainų vidurkis buvo 60 šil. $5\frac{2}{3}$ penso už 1 kvarterį, antroje XVII šimtmečio pusėje kainų vidurkis krito iki 44 šil. $2\frac{1}{5}$ penso, o pirmoje XVIII šimtmečio pusėje — iki 35 šil. $9\frac{29}{60}$ penso už 1 kvarterį.— 320
- ¹²⁹ Matyt, Marksas turi galvoje tą Pečio „Politinės aritmetikos“ (1676) IV skirsnio vietą, kurią jis pateikia „Priedamosios vertės teorijų“ II dalyje, skirsnyje apie Rodbertų (rankraščio 494 p.). Plg. „Kapitalas“, t. III, Vilnius, 1959, p. 599: „Pečio ir Davenanto laikais kaimo gyventojų ir žemės savininkų skundai dėl pagerinimų ir naujų plotų arimo; sumažėjimas rentos iš geresnių žemių...“— 321
- ¹³⁰ Si citata (pradedant žodžiais „Pradėsiu nuo elgetos“) pateikta pagal Papildomą sąsiuvinį C, p. 12—13, sutinkamai su Markso nurodymu 1861—1863 metų rankraščio XXIII sąsiuvinio 1419 puslapyje.— 322
- ¹³¹ Papildomo sąsiuvinio C 14 puslapyje yra pateiktos ištraukos iš Norso veikalo, kuriose Norsas kalba apie šalies pinigų cirkuliacijos „potvynius ir atoslūgius“. Vieną iš šių ištraukų Marksas pateikia „Kapitalo“ I tomo trečiojo skirsnio 95 pastaboje.— 323
- ¹³² Prieš tai Masis pateikia ištrauką iš Pečio „Politinės aritmetikos“ ir iš Loko traktato „Kai kurie samprotavimai apie palūkanų normos sumažinimo ir pinigų vertės padidinimo pasekmes“.— 327
- ¹³³ Marksas čia pateikia (kiek sutrumpintą) „Ekonominę lentelę“ tokia forma, kokią ji turi Kenės veikle „Analyse du Tableau Économique“ (Dero leidimas, I dalis, p. 65).— 330
- ¹³⁴ Žr. 111 pastabą.— 331
- ¹³⁵ Šį požiūrį yra išdėstęs fiziokratas Bodo savo veikle „Explication du Tableau Économique“, III skirsnis, 12 poskyris (Dero leidimas), II dalis, p. 852—854).— 331

- ¹³⁶ Sia antrašte Dero leidime, I dalis, sujungti du Kenè priklausantys dialogai: „Du commerce. Premier dialogue entre M. H. et M. N.“ ir „Sur les travaux des artisans. Second dialogue“. Markso pateikta citata paimta iš pirmojo dialogo.— 332
- ¹²⁷ Markso pateikta citata yra ne pačiame Diupono de Nemuro knygos „De l'origine et des progrès d'une science nouvelle“ tekste, o savo turiniu su ja susijusioje knygoje „Maximes du docteur Quesnay, ou Résumé de ses principes d'économie sociale“.— 332
- ¹³⁸ Citata paimta iš Kenès „Dialogue sur le commerce.“— 332
- ¹³⁹ Iš Dialogue sur les travaux des artisans“.— 332
- ¹⁴⁰ Iš „Maximes du docteur Quesnay.“.— 332
- ¹⁴¹ Marksas turi galvoje Rikardo „Politinės ekonomijos pagrindų“ 26 skirsnį („Apie bendrąsias ir grynąsias pajamas“).— 333
- ¹⁴² Marksas turi galvoje Papildomame sąsiuvinyje A, p. 27—32, esančius savo išrašus iš diu Biua veikalo (žr. 127 pastabą). Toliau Markso nuorodos į Papildomo sąsiuvinio puslapius pačiame tekste pakeistos nuorodomis į diu Biua veikalo puslapius.— 333
- ¹⁴³ Apie Jungą, kaip „pridedamojo produkto fanatiką“, žr. „Kapitalo“ I tomo septintojo skirsnio 34 pastabą.— 333
- ¹⁴⁴ Zr. 141 pastabą.— 333
- ¹⁴⁵ Vėliau buvo nustatyta, kad Markso čia nagrinėjamo anoniminio veikalo autorius yra kažkoks Džonas Grėjus (John Gray), kurio gyvenimo datos neišaiškintos. 1802 metais šis autorius Londone dar išleido knygą apie pajamų mokesį.— 335
- ¹⁴⁶ Marksas turi galvoje savo Papildomą sąsiuvinį H (žr. 127 pastabą). Toliau tekste pateikiami beveik visi išrašai iš nagrinėjamo anoniminio veikalo 6 puslapio, kurie yra Papildomo sąsiuvinio H 32—33 puslapiuose.— 335
- ¹⁴⁷ „Manufaktūrininkais“ („manufacturers“) anoniminis anglų autorius supranta tiek manufaktūrų darbininkus (kuriuos jis kartais vadina „labouring manufacturers“ — „dirbančiais manufaktūrininkais“), tiek ir pramonininkus įmonininkus (kuriems jis kartais taiko terminą „masters employers“ — „šeimininkai įmonininkai“). Terminą „amatininkai“ („artificers“) jis taiko tiek sandomiesiems darbininkams, tiek ir amatininkams tikrąja šio žodžio prasme.— 335
- ¹⁴⁸ Zr. 18 pastabą.— 336
- ¹⁴⁹ *Krona* — 5 šilingų moneta, *fartingas* — ketvirtadalis penso, ginėja lygi 21 šil.— 336
- ¹⁵⁰ Papildomo sąsiuvinio H 36—37 puslapiuose yra išrašai iš anoniminio veikalo 31—33 p.— 337
- ¹⁵¹ Papildomo sąsiuvinio H 38—39 puslapiuose yra išrašai iš anoniminio veikalo 51—54 p. Toliau Markso nuorodos į Papildomo sąsiuvinio H puslapius pačiame tekste pakeistos nuorodomis į anoniminio veikalo puslapius.— 337
- ¹⁵² Savo 1861—1863 metų rankraščio 1446 puslapyje (XXIII sąsiuvinis) Marksas mini prieš fiziokratų nukreiptą Beardės de l'Abėi knygą „Recherches sur les moyens de supprimer les impôts“. Amsterdam, 1770.

- Išrašai iš šios knygos yra Papildomo sąsiuvinio *H* 10—11 puslapiuose. Toji Beardės de l'Abel knygos vieta, kurią turi galvoje Marksas, yra 43 puslapyje.— 338
- ¹⁵³ Verčiant paskutines pastraipas, nagrinėjančias anoniminio autoriaus „fiziokratinį ribotumą“, teko kiek kitaip išdėstyti atskirus Markso intarpus, kuriuos jis yra įterpęs į anonimo knygos citatos tekstą (iš tos knygos 38—39 p.). Marksas pateikia citatą sutrumpintą. Praleisti žodžiai atstatyti pagal cituojamą knygą, nes be jų negalima pilnai suprasti Markso kritikos, nukreiptos prieš pacituotus anoniminio autoriaus samprotavimus.— 338
- ¹⁵⁴ Apie „Airijos nuomos teisę“ žr. Markso straipsnį laikraštyje „New York Daily Tribune“, 1853 m. liepos 11 d. (К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 9, Москва, 1957, стр. 161—167).— 338
- ¹⁵⁵ [Mandeville, B.] „The Fable of the Bees, or Private Vices, Publick Benefits“. The 5th edition. London, 1728, p. 428. Pirmasis šios knygos leidimas pasirodė 1705 metais.— 340
- ¹⁵⁶ Marksas turi galvoje poskyrį „Formalus ir realus darbo pajungimas kapitalui. Pereinamosios formos“ (XXI sąsiuvinis, p. 1306—1316), kuris eina prieš poskyrį „Kapitalo produktyvumas. Produktyvus ir neproduktyvus darbas“. Apie formalių ir realių darbo pajungimą kapitalui žr. K. Marksas. „Kapitalas“, t. I, Vilnius, 1957, p. 452—453 ir 659—660.— 341
- ¹⁵⁷ Jau pirmojoje „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ knygoje (1859 m.) Marksas parodė, kad buržuazinėje visuomenėje visuomeninių santykių mistifikacija ypač ryškiai išsilyja piniguose, kad buržuazinei gamybai yra būdinga turto kaip fetišo kristalizacija tauriųjų metalų forma (žr. K. Marx. „Zur Kritik der politischen Ökonomie“, Berlin, 1951, S. 45—46 ir 167 arba К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 13, Москва, 1959, стр. 35—36 и 136—137). Buržuazinių santykių fetišizacijos procesą Marksas išanalizavo „Pridedamosios vertės teorijų“ III dalyje, ekskurse „Pelnas ir jo šaltiniai. Vulgarioji politinė ekonomija“ (rankraščio 891—899 ir 910—919 p.).— 341
- ¹⁵⁸ „Kapitalo“ I tomo tryliktojo skirsnio 108 pastaboje Marksas rašo: „Mokslas aplamai „nieko“ nekainuoja kapitalistui, bet tai jam netrukdo jį eksploatuoti. Kapitalas pasigrobia „svetimą“ mokslą taip pat, kaip jis pasigrobia svetimą darbą. Bet „kapitalistinis“ pasisavinimas ir „asmeninis“ pasisavinimas ar tai mokslo, ar materialinio turto yra visiškai skirtingi dalykai. Pats dr. Juras nusiskundė tuo, kad jo mylimieji mašinas eksploatuojantieji fabrikantai visiškai nenusimano apie mechaniką...“— 343
- ¹⁵⁹ Savo 1861—1863 metų rankraščio 1318 puslapį (išskyrus paskutines 9 eilutes) Marksas iškirpo iš XXI sąsiuvinio ir priklijavo „Kapitalo“ I tomo priešpaskutinio varianto rankraščio 490 puslapyje (išlikęs šio priešpaskutinio varianto šeštasis skirsnis paskelbtas „Markso ir Engelsono archyve“, t. II (VII), Maskva, 1933). Po to sekantį tekstą (p. 1318, 1319 ir pirmoji 1320 puslapio pusė) Marksas ketino panaudoti skyriui apie pelną, kaip paaiškėja iš jo dukart padaryto užrašo „Pelnas“ rankraščio paraštėje (1318 puslapio pabaigoje ir 1320 puslapio pradžioje).— 344
- ¹⁶⁰ Graikišką raidę Δ (delta), matematikoje naudojamą praeaugliui pažymėti, Marksas čia vartoja pridedamajai vertei pažymėti. Toliau tekste Marksas ta pačia prasme vartoja lotynišką raidą *h*.— 345
- ¹⁶¹ Čia, o taip pat ir vėliau, Marksas pridedamajai vertei pažymėti naudoja lotynišką raidę *x*.— 347

- ¹⁶² Marksas turi galvoje skyrių „Kapitalo ir darbo mainai. Darbo procesas. Vertės didinimo procesas“ (I sąsiuvinis, p. 15—53), kuriame yra poskyris „Darbo proceso ir vertės didinimo proceso vienybė (kapitalistinės gamybos procesas)“ (p. 49—53).— 349
- ¹⁶³ Kalbama apie poskyrius: „Darbo jėgos vertė. Darbo užmokesčio minimumas, arba vidutinis darbo užmokestis“ (I sąsiuvinis, p. 21—25) ir „Pini-gų ir darbo jėgos mainai“ (ten pat, p. 25—34). „Darbo kainos“ klausimą Marksas dar nagrinėja XXI sąsiuvinyje, p. 1312—1314.— 349
- ¹⁶⁴ Keturios romėnų teisės sutartinių santykių formulės: „duodu, kad tu padarytum“; „darau, kad tu padarytum“; „darau, kad tu duotum“; „duodu, kad tu duotum“. Plg. „Kapitalas“, t. I, Vilnius, 1957, p. 480.— 355
- ¹⁶⁵ Numeruodamas rankraščio puslapius, Marksas čia padarė klaidą: vietoj „1327“ pažymėta „1328“.— 356
- ¹⁶⁶ Žr. 141 pastabą.— 357
- ¹⁶⁷ Žr. K. Marksas. „Kapitalas“, t. III, Vilnius, 1959, p. 335—346.— 359
- ¹⁶⁸ Apie juodadarbių darbą fabrike Marksas rašė tame pačiame (XXI) sąsiuvinyje, p. 1308.— 362
- ¹⁶⁹ Žr. K. Marksas. „Kapitalas“, t. II, šeštasis skirsnis, ir t. III, septynioliktasis skirsnis.— 363
- ¹⁷⁰ Šiuos plano metmenis Marksas yra parašęs 1863 metų sausio mėnesį. Jie yra 1861—1863 metų rankraščio XVIII sąsiuvinyje, pačiame skirsnių apie Šerbiuljė ir Ričardą Džonsą tekste (rankraštyje jie nuo šių skirsnių teksto yra atskirti juodais laužtiniais skliausteliais).— 364
- ¹⁷¹ Tris teorines „Kapitalo“ dalis Marksas pradžioje vadino „skirsniais“, paskui „skyriais“, pagaliau „knygomis“. Plg. 12 pastabą.— 364
- ¹⁷² Rašant šį planą, „Kapitalo“ III dalies pirmasis skirsnis metmenų forma jau buvo parašytas 1861—1863 metų rankraščio XVI sąsiuvinyje. III dalies pirmojo skirsnio tema XVI sąsiuvinyje suformuluota šitaip: „Pride-damoji vertė ir pelnas“.— 365

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Andersonas (Anderson), Džemsas (1739—1808) — anglų buržuazinis ekonomistas, pagrindiniais bruožais išdėstęs diferencinės rentos teoriją — 335

Aristotelis (Aristoteles) (384—322 prieš m. e.) — didysis senovės laikų mąstytojas, filosofijoje svyravo tarp materializmo ir idealizmo, vergvaldžių klasės ideologas; savo ekonominėmis pažiūromis natūralinio vergovinio ūkio gynėjas, pirmas analizavo vertės formą — 242

Arivabėnė (*Arrivabene*), Žanas (1787—1881) — italų politinis emigrantas, ekonomistas; Senioro veikalų vertėjas į prancūzų kalbą — 242

Arndas (Arnd), Karlas (1788—1877) — vokiečių buržuazinis ekonomistas, vulgariosios politinės ekonomijos atstovas — 16

B

Babedžas (Babbage), Carlzas (1792—1871) — anglų matematikas ir mechanikas, buržuazinis ekonomistas — 340

Bartonas (Barton), Džonas (XVIII a. pabaiga — XIX a. pradžia) — anglų ekonomistas, klasikinės buržuazinės politinės ekonomijos atstovas — 4, 116, 117

Bastija (Bastiat), Frederikas (1801—1850) — prancūzų vulgarusis ekonomistas, skelbęs klasinių interesų harmonijos buržuazinėje visuomenėje teoriją — 278, 355, 358

Beardė de l'Abėi (Béard de l'Abbaye) (1704—1771) — prancūzų ekonomistas ir agronomas — 338

Belersas (Belers), Džonas (1654—1725) — anglų ekonomistas, pabrėždavo darbo reikšmę sukuriant turčius; utopinių socialinių reformų projektų autorius — 322

Belersas (Bellers), Džonas (1654—1753) — anglų reakcinis filosofas, žymus subjektyviojo idealizmo atstovas, vyskupas; politinėje ekonomijoje — merkantilizmo kritikas; darbą laikė svarbiausiu turto šaltiniu; nominalinės pinigų teorijos atstovas — 324

Bia-Nansė (Buat-Nançay), Lui Gabrielis, grafas *diu* (1731—1787) — prancūzų istorikas ir ekonomistas, fiziokratų epigonas — 333

Bjukenenas (Buchanan), Dovydas (1779—1848) — anglų publicistas ir buržuazinis ekonomistas, A. Smito pasekėjas ir komentatorius — 17, 244

Blanki (Blanqui), Žeromas Adolfas (1798—1854) — prancūzų buržuazinis ekonomistas ir ekonominių teorijų istorikas, vulgariosios politinės ekonomijos atstovas — 28, 30, 134

Bodo (Baudeau), Nikolà (1730—1792) — prancūzų abatas, ekonomistas, fiziokratų mokyklos atstovas — 286, 331

Brėjus (Bray), Džonas Frensis (1809—1897) — anglų ekonomistas, socialistas utopistas, R. Oveno šalininkas; dėstė „darbininkų pinigų“ teoriją — 3, 4, 276

Briso (Brissot), Žanas Pjeras (1754—1793) — žymus XVIII a. pabaigos prancūzų buržuazinės revoliucijos veikėjas, revoliucijos pradžioje Jakobinų klubo narys, vėliau žirondistų partijos vadas ir teoretikas — 297

Brumas (Brougham), Henris Piteris, baronas (1778—1868) — anglų teisininkas ir literatas, trečiajame-ketvirtajame dešimtmėčiuose žymus vigų partijos veikėjas, lordas kancleris (1830—1834) — 137, 188

Buagilberas (Boisguillebert), Pjeras (1646—1714) — prancūzų ekonomistas, klasikinės buržuazinės politinės ekonomijos pradininkas Prancūzijoje, fiziokratų pirmtakas — 18

C

Cezaris (Caesar), Gajus Julijus (apie 100—44 prieš m. e.) — garsus Romos karvedys ir valstybės veikėjas — 242

Č

Čaildas (Child), Džozaja (1630—1699) — anglų ekonomistas merkantilistas, bankininkas ir pirklys — 320

Čalmersas (Chalmers), Tomas (1780—1847) — anglų protestantų teologas ir buržuazinis ekonomistas, Maltaus pasekėjas — 253

D

Davenantas (Davenant), Čarlzas (1656—1714) — anglų ekonomistas ir statistikas, merkantilistas — 138, 139

Deras (Daire), Eženas (1798—1847) — prancūzų buržuazinis ekonomistas, politinės ekonomijos veikalų leidėjas — 20—22, 31, 32, 332

Destiutas de Trasi (Destutt de Tracy), Antuanas Lui Klodas, grafas (1754—1836) — prancūzų vulgarusis ekonomistas, filosofas sensualistas; konstitucinės monarchijos šalininkas — 143, 225—235, 238, 276, 294

Diuponas de Nemuras (Dupont de Nemours), Pjeras Samiuelis (1739—1817) — prancūzų politinis veikėjas ir ekonomistas fiziokratas — 332

Džonsas (Jones), Ričardas (1790—1855) — anglų ekonomistas, vienas iš paskutinių klasikinės buržuazinės politinės ekonomijos atstovų — 4, 16

E

Epikuras (Epikuros) (apie 341 — apie 270 prieš m. e.) — įžymus senovės graikų filosofas materialistas, ateistas — 32

F

Ferjė (Ferrier), Fransua Lui Ogiustas (1777—1861) — prancūzų vulgarusis buržuazinis ekonomistas, merkantilizmo epigonas — 188, 209, 210, 222, 253

Forkadas (Forcade), Eženas (1820—1869) — prancūzų buržuazinis publicistas; vulgarusis ekonomistas — 75

G

Ganilis (Ganilh), Šarlis (1758—1836) — prancūzų buržuazinis politinis veikėjas; vulgarusis ekonomistas, merkantilizmo epigonas — 119, 162—171, 174, 176, 179—181, 183, 187, 222, 251, 253

Garnjė (Garnier), Žermenas (1754—1821) — prancūzų ekonomistas ir politinis veikėjas, monarchistas; fiziokratų mokyklos epigonas; A. Smito vertėjas ir kritikas — 29, 30, 137, 142—146, 158—163, 221—223, 238—240, 250, 251, 253, 255

Godvinas (Godwin), Viljamas (1756—1836) — anglų smulkiaburžuazinis rašytojas ir publicistas, racionalistas, vienas iš anarchizmo pradininkų — 297

H

- Hobsas* (Hobbes), Tomas (1588—1679)—įžymus anglų filosofas, mechanistinio materializmo atstovas; socialinės-politinės jo pažiūros pasižymėjo griežtai antidemokratinėmis tendencijomis — 40, 305, 317
- Hodskinas* (Hodgskin), Tomas (1787—1869)—anglų ekonomistas ir publicistas; gynė proletariato interesus ir kritikavo kapitalizmą, laikydamasis utopinio socializmo pozicijų, Rikardo teorija naudojosi socialistinėms išvadoms — 5, 52, 53, 357
- Homeras* — pusiau legendarinis senovės graikų poetas, „Iliados“ ir „Odisejos“ autorius — 240, 252
- Horacijus* (Horatius), Kvintas Flakas (65—8 prieš m. e.)—įžymus romėnų poetas — 136, 225

J

- Jumas* (Hume), Dovydas (1711—1776)—anglų filosofas, subjektyvusis idealistas, agnostikas; buržuazinis istorikas ir ekonomistas, merkantilizmo priešininkas, vienas iš ankstyvųjų kiekybinės pinigų teorijos atstovų — 325, 326, 329
- Jungas* (Young), Arturas (1741—1820)—anglų agronomas ir buržuazinis ekonomistas — 333, 338
- Juras* (Ure), Endrius (1778—1857) — anglų chemikas, vulgarusis buržuazinis ekonomistas, rašęs pramonės ekonomikos klausimais — 343

K

- Kalpeperis* (Culpeper), Tomas (1578—1662)—anglų buržuazinis ekonomistas, merkantilizmo šalininkas — 320
- Kanaras* (Canard), Nikolà Fransua (1750—1833)—prancūzų ekonomistas ir matematikas — 162
- Kantiljonas* (Cantillon), Ričardas (1680—1734)—anglų ekonomistas, fiziokratų pirmtakas — 39
- Karlas II* (1630—1685)—Anglijos karalius (1660—1685)—320
- Keiznovas* (Cazenove), Džonas (XIX a.)—anglų vulgarusis bur-

žuazinis ekonomistas, Maltaus pasekėjas — 39

- Kenė* (Quesnay), Fransua (1694—1774)—įžymus prancūzų ekonomistas, fiziokratų mokyklos įkūrėjas; iš profesijos gydytojas — 3, 18, 21, 31, 32, 162, 187, 262, 266, 280—282, 284, 285, 288, 296, 330—332
- Keris* (Carey), Henris Carlzas (1793—1879)—amerikiečių vulgarusis buržuazinis ekonomistas, reakcinės teorijos apie klasių interesų harmoniją kapitalistinėje visuomenėje autorius — 136, 365
- Kingas* (King), Gregoris (1648—1712)—anglų statistikas — 138
- Kokas* (Kock), Polis de (apie 1794—1871)—prancūzų buržuazinis rašytojas, frivoliškų pramoginių romanų autorius — 354
- Kolberas* (Colbert), Zanas Batistas (1619—1683)—Prancūzijos valstybės veikėjas, generalinis finansų kontrolierius, laikėsi merkantilizmo politikos, siekdamas sustiprinti absoliutinę monarchiją — 26, 32
- Konstansijas* (Constancio), Fransiskas Solanas (1772—1846)—portugalų gydytojas, diplomatas ir rašytojas; vertė į prancūzų kalbą anglų ekonomistų veikalus — 179, 180
- Kustodis* (Custodi), Pjetras (1771—1842)—italų ekonomistas, XVI amžiaus pabaigos—XIX a. pradžios italų ekonomistų veikalų leidėjas — 26, 34

L

- Lažanti de Lavaissas* (Lagentie de Lavaïsse)—Loderdelio knygos vertėjas į prancūzų kalbą (1808)—57
- Lengė* (Linguet), Simonas Nikolà Anri (1736—1794)—prancūzų advokatas, publicistas, istorikas ir ekonomistas; kritikavo fiziokratų ir buržuazinį liberalizmą, laikydamasis feodalinių-absolutistinių pozicijų, tačiau yra pareiškęs gilių kritiškų pastabų apie buržuazines laisves ir nuosavybę — 3, 259, 297, 299—301
- Lesingas* (Lessing), Gotholdas Efraimas (1729—1781)—įžymus vokiečių rašytojas, kritikas ir filosofas.

- vienas iš žymiųjų XVIII amžiaus švietėjų — 240
- Le Trosne* (Le Trosne), Gijomas Fransua (1728—1780)—prancūzų buržuazinis ekonomistas, fiziokratas — 331
- Listas* (List), Fridrichas (1789—1846)—vokiečių vulgarusis buržuazinis ekonomistas, kraštutinio protekcionizmo skelbėjas — 209
- Liuteris* (Luther), Martynas (1483—1546)—žymus Reformacijos veikėjas, protestantizmo (liuteronybės) įkūrėjas Vokietijoje; vokiečių biurgerių ideologas; 1525 metų Vals tiečių karo metu kunigaikščių pusėje stjo prieš sukilusius valstiečius ir miestų varguomenę — 5
- Lo* (Law), Džonas (1671—1729)—anglų buržuazinis ekonomistas ir finansininkas, Prancūzijos finansų ministras (1719—1720); pagarsėjo savo spekuliacine veikla, leidžiant popierinius pinigus, kuri pasibaigė visišku bankrotu — 26, 30
- Loderdelis* (Lauderdale), Džemsas, grafas (1759—1839)—anglų buržuazinis politinis veikėjas ir ekonomistas; kritikavo Smito teoriją, laikydamasis vulgariosios politinės ekonomijos pozicijų — 57, 137, 188, 220—222, 251, 253
- Lokas* (Locke), Džonas (1632—1704)—žymus anglų filosofas dualistas, sensualistas; buržuazinis ekonomistas, svyravo tarp nominalistinės ir metalistinės pinigų teorijos — 57, 256, 316—321, 325, 327, 335
- M**
- Makkulochas* (MacCulloch), Džonas Ramsis (1789—1864)—anglų buržuazinis ekonomistas, Rikardo ekonominės teorijos vulgarizatorius, karštas kapitalizmo apologetas — 4, 139
- Maltus* (Malthus), Tomas Robertas (1766—1834)—anglų dvasininkas, ekonomistas, suburžuazėjusios žemvaldžių aristokratijos ideologas, kapitalizmo apologetas, antihumaniškos gyventojų skaičiaus teorijos skelbėjas — 4, 28, 38, 39, 52, 116, 118, 136, 171, 236, 253, 306, 365
- Mandevilis* (Mandeville), Bernaras (1670—1733)—anglų rašytojas ir ekonomistas — 136, 340
- Masis* (Massie), Džozelas (mirė 1784 m.)—anglų ekonomistas, klasikinės buržuazinės politinės ekonomijos atstovas — 321, 325, 327, 329
- Mendelsonas* (Mendelssohn), Mozė (1729—1786)—vokiečių reakcinis buržuazinis filosofas deistas — 242
- Mersjė de lia Rivjeras* (Mercier de la Rivière), Polis Pjeras (1720—1793)—prancūzų buržuazinis ekonomistas, fiziokratas — 29, 31, 32
- Milis* (Mill), Džemsas (1773—1836)—anglų buržuazinis ekonomistas ir filosofas, Rikardo teorijos vulgarizatorius; tačiau iš jos jis darė ir radikalių išvadų — 4
- Milis* (Mill), Džonas Stiuartas (1806—1873)—anglų buržuazinis ekonomistas ir filosofas pozityvistas, klasikinės politinės ekonomijos mokyklos epigonas; Džemso Milio sūnus — 4, 142
- Miltonas* (Milton), Džonas (1608—1674)—žymus anglų poetas ir publicistas, XVII amžiaus anglų buržuazinės revoliucijos dalyvis — 352
- Mirabo* (Mirabeau), Viktoras Rikelis, markizas *de* (1715—1789)—prancūzų ekonomistas, fiziokratas; žymaus XVIII amžiaus pabaigos prancūzų buržuazinės revoliucijos veikėjo Onorės Gabrieliaus Mirabo tėvas — 15, 18, 32, 296
- Miulneris* (Müllner), Adolfas (1774—1829)—vokiečių rašytojas ir kritikas — 339
- Molsuortas* (Molesworth), Viljamas (1810—1855)—anglų politinis veikėjas, Hobso veikalų leidėjas — 305
- Monteskjė* (Montesquieu), Šarlis (1689—1755)—žymus prancūzų buržuazinis sociologas, ekonomistas ir rašytojas, XVIII amžiaus buržuazinio švietimo atstovas; kiekybinės pinigų teorijos šalininkas — 255, 256, 297
- N**
- Napoleonas I* Bonapartas (1769—1821)—Prancūzijos imperatorius (1804—1814 ir 1815)—209

Nekeras (Necker), Žakas (1732—1804)—prancūzų politinis veikėjas ir ekonomistas, XVIII a. aštuntajame ir devintajame dešimtmeciuose ne kartą buvo paskirtas generaliniu finansų direktoriumi, buržuazinės revoliucijos išvakarėse mėgino įvykdyti kai kurias reformas — 3, 259—261

Nikolajus I (1796—1855)—Rusijos imperatorius (1825—1855)— 239

Norsas (North), Dadlis (1641—1691)—anglų ekonomistas, vienas iš pirmųjų klasikinės buržuazinės politinės ekonomijos atstovų — 316, 320—323

O

Ona (1665—1714)—Anglijos karalienė (1702—1714)— 336

P

Paoletis (Paoletti), Ferdinandas (1717—1801)—italų dvasininkas; ekonomistas fiziokratas — 26

Peilis (Paley), Viljamas (1743—1805)—anglų teologas, filosofas ir ekonomistas — 238

Petis (Petty), Viljamas (1623—1687)—įžymus anglų ekonomistas ir statistikas, klasikinės buržuazinės politinės ekonomijos pradininkas Anglijoje — 134, 138—141, 256, 306—316, 320, 321, 325, 327

Pilotas, Pontijus (mirė apie 37 m.)—Romos prokuratorius (vietininkas) Judėjoje (26—36)— 63

Pompėjus (Pompejus), Gnėjus Magnus (106—48 prieš m. e.)—Romos karvedys ir valstybės veikėjas — 300

Prevo (Prevost), Gijomas (1799—1883)—šveicarų buržuazinis ekonomistas, Rikardo teorijos vulgarizatorius — 4

Prudonas (Proudhon), Pjeras Žozefas (1809—1865)—prancūzų publicistas, ekonomistas ir sociologas, smulkiosios buržuazijos ideologas, vienas iš anarchizmo pradininkų — 30, 75, 233, 276, 278

R

Ramsėjus (Ramsay), Džordžas (1800—1871)—anglų ekonomistas, vienas iš paskutinių klasikinės buržuazinės politinės ekonomijos atstovų — 4, 67—69, 71

Redereras (Roederer), Pjeras Lui, grafas (1754—1835)—prancūzų buržuazinis politinis veikėjas — 32

Reivnstonas (Ravenstone), Pirsis (mirė 1830 m.)—anglų ekonomistas rikardininkas, gynė proletariato interesus, maltuzizmo priešininkas — 5

Rikardas (Ricardo), Dovydas (1772—1823)—anglų ekonomistas, įžymus klasikinės buržuazinės politinės ekonomijos atstovas — 4, 27, 37, 38, 46, 47, 52, 53, 56, 61, 62, 68, 69, 113, 136—138, 163, 171, 179—186, 333, 357, 365, 366

Rodbertus-Jagecovas (Rodbertus-Jagetzow), Johanas Karlas (1805—1875)—vokiečių vulgarusis ekonomistas ir politinis veikėjas, suburžuazėsių Prūsijos junkerių ideologas, reakcinių prūsų „valstybinio socializmo“ idėjų skelbėjas — 3, 4

Rosis (Rossi), Pelegrinas (1787—1848)—italų vulgarusis buržuazinis ekonomistas, juristas ir politinis veikėjas; ilgą laiką gyveno Prancūzijoje — 137, 188, 246—252

Rošeris (Roscher), Vilhelmas Georgas Fridrichas (1817—1894)—vokiečių vulgarusis ekonomistas, Leipcigo universiteto profesorius, vadinamosios istorinės mokyklos politinėje ekonomijoje įkūrėjas — 339

S

Sėjus (Say), Zanas Batistas (1767—1832)—prancūzų buržuazinis ekonomistas, vulgariosios politinės ekonomijos atstovas — 67, 68, 112, 137, 179—181, 187, 191, 222—225, 236, 355

Senioras (Senior), Nasau Viljamas (1790—1864)—anglų vulgarusis buržuazinis ekonomistas; kapitalizmo apologetas, pasisakydavo prieš darbo dienos sutrumpinimą — 137, 188, 242—246, 336

- Sismondis* (Sismondi), Zanas Šarlis Leonaras *Simonidas de* (1773—1842)—šveicarų ekonomistas, smulkiaburžuazinis kapitalizmo kritikas, žymus ekonominio romantizmo atstovas — 137, 237, 365
- Smitas* (Smith), Adomas (1723—1790)—anglų ekonomistas, vienas iš žymiausių klasikinės buržuazinės politinės ekonomijos atstovų — 3, 4, 11, 13, 15, 17, 27—30, 35—69, 88, 113—118, 121—126, 128—135, 137, 140, 142—146, 158—161, 163, 168, 169, 171, 182—184, 208—222, 225, 226, 233, 235, 236, 239—250, 252, 254, 256—258, 260, 296, 312, 333, 335—337, 365
- Sofoklis* (apie 497—apie 406 prieš m. e.)—įžymus senovės graikų dramaturgas, klasikinių tragedijų autorius — 339
- Spensas* (Spence), Tomas (1750—1814)—anglų socialistas utopistas, propagavo privatinės žemės nuosavybės panaikinimą ir agrarinio socializmo įvedimą — 335
- Spensas* (Spence), Viljamas (1783—1860)—anglų entomologas, taip pat domėjosi ekonomiais klausimais — 335
- Stirlingas* (Stirling), Patrikas Džemas (1809—1891)—anglų vulgarusis ekonomistas — 4
- Stiuartas* (Steuart), Džemas (1712—1780)—anglų buržuazinis ekonomistas, vienas iš paskutinių merkantilizmo atstovų — 3, 9—11, 16, 18, 43

S

- Sekspyras* (Shakespeare), Viljamas (1564—1616)—įžymus anglų rašytojas — 339
- Serbiuljė* (Cherbuliez), Antuanas Elizė (1797—1869)—šveicarų ekonomistas, Sismondžio pasekėjas, Sismondžio teoriją jungęs su Rikardo teorijos elementais — 4
- Šileris* (Schiller), Fridrichas (1759—1805)—įžymus vokiečių rašytojas — 339
- Šmalcas* (Schmalz), Teodoras Antanas Heinrichas (1760—1831)—vokiečių teisininkas ir ekonomistas, fiziokratų mokyklos epigonas, kraštutinis reacionierius — 33, 161, 162

- Storchas* (Storch), Andrejus (Anri, Heinrichas) Karlovičius (1766—1835)—rusų ekonomistas, statistikas ir istorikas, Peterburgo Mokslių akademijos narys, klasikinės buržuazinės politinės ekonomijos epigonas — 67, 134, 137, 188, 239—242, 246, 253, 359

T

- Tiurgo* (Turgot), Anas Roberas Žakas (1727—1781)—prancūzų ekonomistas ir valstybės veikėjas; žymus fiziokratų mokyklos atstovas; generalinis finansų kontrolierius (1774—1776)—11, 15, 18, 21, 22, 24, 25, 28, 31—33, 296, 310
- Tokvilis* (Tocqueville), Aleksis (1805—1859)—prancūzų buržuazinis istorikas ir politinis veikėjas, legitimistas ir konstitucinės monarchijos šalininkas — 188, 222
- Torensas* (Torrens), Robertas (1780—1864)—anglų buržuazinis ekonomistas; ekonominės Rikardo teorijos vulgarizatorius; neigė, kad darbo vertės teoriją galima taikyti kapitalistinio gamybos būdo sąlygoms — 4
- Tukas* (Tooke), Tomas (1774—1858)—anglų buržuazinis ekonomistas, šliejosi prie klasikinės politinės ekonomijos mokyklos, Rikardo pinigų teorijos kritikas; daugiatomio veikalo „Kainų istorija“ autorius — 88, 89, 208

V

- Vanderlintas* (Vanderlint), Džeikobas (mirė 1740 m.)—anglų ekonomistas, fiziokratų pirmtakas, vienas iš pirmųjų kiekybinės pinigų teorijos atstovų — 335, 338
- Veikfildas* (Wakefield), Eduardas Gibonas (1796—1862)—Anglijos valstybės veikėjas, ekonomistas, iškėlęs buržuazinę kolonizacijos teoriją — 4, 364
- Vergilijus* (Vergilius), Publijus Maronas (70—19 prieš m. e.)—įžymus romėnų poetas — 183
- Veris* (Verri), Pjetras (1728—1797)—italų buržuazinis ekonomistas, vienas iš pirmųjų fiziokratų teorijos kritikų — 26, 34

Volteras (Voltaire), Fransua Mari (tikroji pavardė *Aruė*) (1694—1778) — prancūzų filosofas deistas, rašytojas satyrikas, žymus XVIII a. buržuazinio Švietimo atstovas, kovojo prieš absoliutizmą ir katalikybę — 240

Z

Zufrua (Jouffroy), Anri — Prūsijos slaptas patarėjas, kilimo prancūzas, rašęs ir vertęs politinės ekonomijos ir teisės veikalus (XIX amžiaus trečiajame—penktajame dešimtmeciuose) — 33, 162

LITERATŪRINIAI IR MITOLOGINIAI PERSONAZAI

Adomas — pagal biblijos padavimą, pirmas žmogus, dievo sutvertas iš molio ir vėliau nusidėjęs — 340

Mozė iš Egipto — pagal biblijos padavimą, pranašas, senovės žydus išvadavęs nuo Egipto faraonų persekiojimo — 242

CITUOJAMOS IR MINIMOS LITERATŪROS RODYKLĖ*

- Arnd, K.* Die naturgemässe Volkswirtschaft, gegenüber dem Monopoliengeiste und dem Communismus, mit einem Rückblicke auf die einschlagende Literatur. Hanau, 1845 (*Arndas, K.* Gamtą atitinkanti politinė ekonomija, priešpastatyta monopolijų dvasiai ir komunizmui, su parinktos literatūros apžvalga. Hanau, 1845).— 16
- Barton, J.* Observations on the circumstances which influence the condition of the labouring classes of society. London, 1817 (*Bartonas, Dž.* Pastabos apie aplinkybes, kurios turi įtakos visuomenės dirbančiųjų klasių padėčiai. Londonas, 1817).— 116
- Bastiat, Fr.* Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon. Paris, 1850 (*Bastija, Fr.* Kredito neatlyginamumas. Diskusija tarp p. Fr. Bastijos ir p. Prudono. Paryžius, 1850).— 278
- Baudeau, N.* Explication du Tableau économique (1767). In: Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Deuxième partie. Paris, 1846 (*Bodo, N.* Ekonominės lentelės paaiškinimas (1767). Knygoje: Fiziokratai. Su
- E. Dero įžanga ir komentarais. Antroji dalis. Paryžius, 1846).— 285, 331
- Béardé de l'Abbaye.* Recherches sur les moyens de supprimer les impôts. Amsterdam, 1770 (*Beardé de l'Abbei.* Tyrinėjimai apie mokesčių panaikinimo būdus. Amsterdamas, 1770).— 338
- Bellers, J.* Essays about the poor, manufactures, trade, plantations, and immorality. London, 1699 (*Belersas, Dž.* Apybraižos apie beturčius, pramonę, prekybą, kolonijas ir nedorovingumą. Londonas, 1699).— 322
- Berkley, G.* The Querist, containing several queries, proposed to the consideration of the public. London, 1750 (*Berklis, Dž.* Klausimų lapas, kuriame išdėstyti publikai svarstyti teikiama klausimai. Londonas, 1750). Pirmasis leidimas išėjo Dubline 1735—1737 metais.— 324
- **Blanqui, J. A.* Histoire de l'économie politique en Europe depuis les anciens jusqu'à nos jours. In: Cours d'économie politique. Bruxelles, 1839 (*Blanki, Z. A.* Europos politinės ekonomijos istorija nuo seniausių ligi mūsų laikų. Rinkinyje: Politinės ekonomijos kursas. Briuselis,

* Tais atvejais, kai nepavyko tikrai nustatyti, kuriuo to ar kito veikalo leidimu naudojosi Marksas, šioje rodyklėje pateikiamas jo pirmasis leidimas.

Laužtiniais skliausteliais yra suskliaustos išaiškintos anonimiškai išėjusių knygų autorių pavardės. Zvaigždute yra pažymėti į rusų kalbą išversti veikalai.

- 1839). Pirmasis Blanki knygos leidimas išėjo Paryžiuje 1837 metais.— 28, 30, 31, 134
- [*Buat, du.*] *Eléments de la politique, ou Recherche des vrais principes de l'économie sociale.* Tomes I—VI. Londres, 1773 ([*Biuu, diu.*] Politikos elementai, arba Tikrųjų socialinės ekonomijos principų tyrinėjimas. Tomai I—VI. Londonas, 1773).— 333, 334
- Buchanan, D.* Observations on the subjects treated of in Dr. Smith's Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Edinburgh, 1814 (*Bjukenenas, D.* Pastabos apie dr. Smito „Tautų turtingumo prigimties ir priežasčių tyrinėjime“ nagrinėjamus dalykus. Edinburgas, 1814).— 244
- Canard, N. F.* Principes d'économie politique. Paris, 1801 (*Kanaras, N. F.* Politinės ekonomijos pagrindai. Paryžius, 1801).— 162
- [*Cantillon, R.*] *Essai sur la nature du commerce en général.* Londres, 1755 ([*Kantiljonas, R.*] Traktatas apie prekybos prigimtį aplamai. Londonas, 1755).— 39
- [*Cazenove, J.*] *Outlines of political economy; being a plain and short view of the laws relating to the production, distribution, and consumption of wealth.* London, 1832 ([*Keiznovas, Dž.*] Politinės ekonomijos bruožai, duodantys aiškią ir trumpą turto gamybos, pasiskirstymo ir vartojimo dėsnių apžvalgą. Londonas, 1832).— 238
- Cazenove, J.* Preface, notes, and supplementary remarks to a new edition of Malthus' Definitions in political economy — žr. *Malthus, Th. R.* Definitions in political economy.
- Chalmers, Th.* On political economy in connexion with the moral state and moral prospects of society. Second edition. Glasgow, Edinburgh, Dublin and London, 1832 (*Čalmeršas, T.* Apie politinę ekonomiją ryšium su visuomenės dorovės būkle ir jos dorovės perspektyvomis. Ant-rasis leidimas. Glazgovas, Edinburgas, Dublinas ir Londonas, 1832).
- Pirmasis leidimas išėjo ten pat tais pačiais 1832 metais.— 253
- Considerations on the East-India trade* — žr. [*North, D.*] *Considerations upon the East-India trade.*
- Daire, E.* Introduction sur la doctrine des physiocrates. In: *Physiocrates.* Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Première partie. Paris, 1846 (*Deras, E.* Įžanginis straipsnis apie fiziokratų teoriją. Knygoje: Fiziokratai. Su E. Dero įžanga ir komentarais. Pirmoji dalis. Paryžius, 1846).— 21
- [*Davenant, Ch.*] *Discourses on the publick revenues, and on the trade of England.* Part I and II. London, 1698 ([*Davenantas, Č.*] Samprotavimai apie visuomenės pajamas ir apie Anglijos prekybą. I ir II dalis. Londonas, 1698).— 139
- [*Davenant, Ch.*] *An Essay on the East-India trade (1697).* In: *Discourses on the publick revenues, and on the trade of England.* Part II. London, 1698 ([*Davenantas, Č.*] Traktatas apie Ostindijos prekybą (1697). Knygoje: Samprotavimai apie visuomenės pajamas ir apie Anglijos prekybą. II dalis. Londonas, 1698).— 139
- [*Davenant, Ch.*] *An Essay upon the probable methods of making a people gainers in the ballance of trade.* London, 1699 ([*Davenantas, Č.*] Traktatas apie galimus metodus, užtikrinančius tautai palankų prekybos balansą. Londonas, 1699).— 138, 139
- Destutt de Tracy, A. L. C.* *Elémens d'idéologie.* IV-e et V-e parties: *Traité de la volonté et de ses effets.* Paris, 1826 (*Destiutas de Trasi, A. L. K.* Ideologijos elementai. IV ir V dalis: Traktatas apie valią ir jos veiksmus. Paryžius, 1826). Pirmasis leidimas išėjo Paryžiuje 1815 metais. 1823 metais „Ideologijos elementų“ IV dalis išėjo Paryžiuje atskiru leidimu antrašte „Traité d'économie politique“ („Politinės ekonomijos traktatas“).— 225—236, 238
- Dupont de Nemours, P. S.* *De l'origine et des progrès d'une science nouvelle (1767).* In: *Physiocrates.*

- Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Première partie. Paris, 1846 (*Diuponas de Nemuras*, P. S. Apie naujojo mokslo kilmę ir pažangą (1767). Knygoje: Fiziokratai. Su E. Dero įžanga ir komentarais. Pirmoji dalis. Paryžius, 1846).— 332
- Dupont de Nemours*, P. S. Maximes du docteur Quesnay, ou Résumé de ses principes d'économie sociale. In: Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Première partie. Paris, 1846 (*Diuponas de Nemuras*, P. S. Dakto Kenės teiginiai, arba Ju pagrindinių socialinės ekonomijos pradmenų reziumė. Knygoje: Fiziokratai. Su E. Dero įžanga ir komentarais. Pirmoji dalis. Paryžius, 1846).— 332
- An Essay on the East-India trade — žr. [*Davenant*, Ch.] An Essay on the East-India trade.
- The Essential principles of the wealth of nations, illustrated, in opposition to some false doctrines of Dr. Adam Smith, and others. London, 1797 (Tautų turtingumo pagrindinių priežasčių paaiškinimas. Prieš kai kurias neteisingas dr. Adomo Smito ir kitų teorijas. Londonas, 1797).— 335—338
- Ferrier*, F. L. A. Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce. Paris, 1805 (*Ferjė*, F. L. O. Apie vyriausybę jos santykių su prekyba požiūriu. Paryžius, 1805).— 209, 210
- Forcade*, E. La guerre du socialisme. II: L'économie politique révolutionnaire et sociale. In: „Revue des deux Mondes“, nouvelle série, tome XXIV. Paris, 1848 (*Forkadas*, E. Socializmo karas. Antras straipsnis: Revoliucinė ir socialinė politinė ekonomija. Žurnale „Revue des deux Mondes“, naujoji serija, tomas XXIV. Paryžius, 1848).— 75
- Ganilh*, Ch. Des systèmes d'économie politique, de la valeur comparative de leurs doctrines, et de celle qui paraît la plus favorable aux progrès de la richesse. Seconde édition. Tomes I—II. Paris, 1821 (*Ganilis*, S. Apie politinės ekonomijos sistemas, apie palyginamąją jų teorijų vertę ir apie tą iš jų, kuri yra palankiausia turto didėjimui. Ant-rasis leidimas. Tomai I—II. Paryžius, 1821). Pirmasis leidimas išėjo Paryžiuje 1809 metais.— 141, 162—171, 174, 179—182, 187, 188
- Ganilh*, Ch. La théorie de l'économie politique. Tomes I—II. Paris, 1815 (*Ganilis*, S. Politinės ekonomijos teorija. Tomai I—II. Paryžius, 1815).— 171
- [*Garnier*, G.] Abrégé élémentaire des principes de l'économie politique. Paris, 1796 ([*Garnjė*, Z.] Trumpas pagrindinių politinės ekonomijos pradmenų išdėstymas. Paryžius, 1796).— 161
- **Garnier*, G. Notes du traducteur. In: *Smith*, A. Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Traduction nouvelle, avec des notes et observations, par Germain Garnier. Tome cinquième. Paris, 1802 (*Garnjė*, Z. Vertėjo pastabos. Knygoje: *Smitas*, A. Tautų turtingumo prigimties ir priežasčių tyrinėjimai. Naujas Žermeno Garnjės vertimas, su vertėjo komentarais ir pastabomis. Tomas penktas. Paryžius, 1802).— 29, 30, 142—147, 158—160, 221
- **Hobbes*, Th. Leviathan, or the Matter, form, and power of a commonwealth, ecclesiastical and civil (1651). In: The English works of Thomas Hobbes; now first collected and edited by Molesworth. Vol. III. London, 1839 (*Hobsas*, T. Leviatanas, arba Bažnytinės ir civilinės valstybės materija, forma ir valdžia (1651). Knygoje: Angliški Tomo Hobso veikalai, pirmą kartą Molsuorto surinkti ir išleisti. Tomas III. Londonas, 1839).— 305, 317
- **Hodgskin*, Th. Popular political economy. Four lectures delivered at the London Mechanics' Institution. London, 1827 (*Hodskinas*, T. Populiari politinė ekonomija. Keturios paskaitos, skaitytos Londono darbininkų mokykloje. Londonas, 1827).— 52, 53, 357
- **Hume*, D. Of commerce (1752). In: *Hume*, D. Essays and treatises on

- several subjects. In two volumes. Vol. I, containing Essays, moral, political, and literary. A new edition. London, 1764 (*Jumas, D.* Apie prekybą (1752). Knygoje: *Jumas, D.* Apybraižos ir traktatai įvairiais klausimais. Dviejuose tomuose. Tomas I, apimantis moralines, politines ir literatūrinės apybraižas. Naujas leidimas. Londonas, 1764).—325
- **Hume, D.* Of interest (1752). In: *Hume, D.* Essays and treatises on several subjects. In two volumes. Vol. I, containing Essays, moral, political, and literary. A new edition. London, 1764 (*Jumas, D.* Apie palūkanas (1752). Knygoje: *Jumas, D.* Apybraižos ir traktatai įvairiais klausimais. Dviejuose tomuose. Tomas I, apimantis moralines, politines ir literatūrinės apybraižas. Naujas leidimas. Londonas, 1764).—325—327
- An Inquiry into those principles, respecting the nature of demand and the necessity of consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that taxation and the maintenance of unproductive consumers can be conducive to the progress of wealth. London, 1821 (Tyrinėjimas neseniai p. Maltaus gintų principų, kurie liečia paklausos prigimtį ir vartojimo būtinumą ir iš kurių daroma išvada, kad mokesčiai ir neproduktyvių vartotojų išlaikymas gali prisidėti prie turto didėjimo. Londonas, 1821).—28, 238
- **Jones, R.* An Essay on the distribution of wealth, and on the sources of taxation. Part I: Rent. London, 1831 (*Džonsas, R.* Traktatas apie turto pasiskirstymą ir apie mokesčių šaltinius. I dalis: Renta. Londonas, 1831).—16
- **Lauderdale, J.* An Inquiry into the nature and origin of public wealth, and into the means and causes of its increase. Edinburgh and London, 1804 (*Loderdelis, Dž.* Tyrinėjimas apie visuomenės turto prigimtį bei kilmę ir apie jo didėjimo būdus bei priežastis. Edinburgas ir Londonas, 1804).—220
- **Lauderdale, J.* Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique, et sur les moyens et les causes qui concourent à son accroissement. Traduit de l'anglais par E. Lagentie de Lavaise. Paris, 1808 (*Loderdelis, Dž.* Tyrinėjimas apie visuomenės turto prigimtį bei kilmę ir apie jo didėjimo būdus bei priežastis. Iš anglų kalbos vertė E. Lažanti de Lavaisas. Paryžius, 1808).—57, 221, 222
- [*Linguet, N.*] Théorie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société. Tomes I—II. Londres, 1767 ([*Lengė, N.*] Civilinių įstatymų teorija, arba Pagrindiniai visuomenės principai. Tomai I—II. Londonas, 1767).—297—301
- Locke, J.* Some considerations of the consequences of the lowering of interest, and raising the value of money (1691). In: The Works of John Locke. Folio edition, 1740. Vol. II (*Lokas, Dž.* Kai kurie samprotavimai apie palūkanų normos sumažinimo ir pinigų vertės padidinimo pasekmes (1691). Knygoje: Džono Loko raštai. 1740 metų infolio leidimas, tomas II).—316, 319
- **Locke, J.* Two treatises of government (1690). In: The Works of John Locke, in four volumes. The 7th edition. Vol. II. London, 1768 (*Lokas, Dž.* Du traktatai apie valstybės valdymą (1690). Knygoje: Džono Loko raštai, keturiuose tomuose. Septintasis leidimas. Tomas II. Londonas, 1768).—317—319
- Malthus, Th. R.* Definitions in political economy. A new edition with a preface, notes, and supplementary remarks by John Cazenove. London, 1853 (*Maltus, T. R.* Politinės ekonomijos definicijos. Naujas leidimas, su Džono Keiznovo pratarme, pastabomis ir papildomais komentarais. Londonas, 1853).—39
- **Malthus, Th. R.* Essai sur le principe de population. Traduit de l'anglais sur la 5-ème édition par Pierre et Guillaume Prévost. 3-ème édition française. Tomes I—IV. Paris et Genève, 1836 (*Maltus, T. R.* Traktatas apie gyventojų skaičiaus dėsnį.

- Pjero ir Gijomo Prevo versta iš 5-jo angliško leidimo. 3-sis prancūziškas leidimas. Tomai I—IV. Paryžius ir Zeneva, 1836).— 238
- Malthus, Th. R.* Principles of political economy considered with a view to their practical application. 2nd edition with considerable additions from the author's own manuscript and an original memoir. London, 1836 (*Malthus, T. R.* Politinės ekonomijos pagrindai jų praktinio pritaikymo požiūriu. 2-sis leidimas, žymiai papildytas iš paties autoriaus rankraščio, su trumpa autoriaus biografija. Londonas, 1836).— 118
- [*Mandeville, B.*] The Fable of the bees, or Private vices publick benefits. 5th edition. London, 1728 ([*Mandevilis, B.*] Pasakėčia apie bites, arba Privačios ydos — nauda visuomenei. 5-sis leidimas. Londonas, 1728). Pirmasis leidimas išėjo Londone 1705 metais.— 136, 340
- **Marx, K.* Misère de la philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de M. Proudhon. Paris—Bruxelles, 1847 (*Marksas, K.* Filosofijos skurdas. Atsakymas į p. Prudono „Skurdo filosofiją“. Paryžius—Briuselis, 1847).— 39
- **Marx, K.* Zur Kritik der politischen Oekonomie. Erstes Heft. Berlin, 1859 (*Marksas, K.* Dėl politinės ekonomijos kritikos. Pirmoji knyga. Berlynas, 1859).— 36, 113, 134, 256, 276, 293, 294, 341
- [*Massie, J.*] An Essay on the governing causes of the natural rate of interest; wherein the sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke, on that head, are considered. London, 1750 ([*Masis, Dž.*] Traktatas apie natūralinę palūkanų normą apsprendžiančias priežastis; jame nagrinėjamos sero Viljamo Pečio ir p. Loko pažiūros šiuo klausimu. Londonas, 1750).— 325, 327, 328
- [*Mercier de la Rivière, P. P.*] L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques. Tomes I—II. Londres et Paris, 1767 ([*Mersjė de lia Rivjeras, P. P.*] Natūralinė ir esminė politinių visuomenių santvarka. Tomai I—II. Londonas ir Paryžius, 1767).— 29, 31, 32
- Mill, J. St.* Essays on some unsettled questions of political economy. London, 1844 (*Millis, Dž. St.* Apybraižos kai kuriais neišspręstais politinės ekonomijos klausimais. Londonas, 1844).— 142
- * [*Montesquieu, Ch.*] De l'esprit des loix. Genève, 1748 ([*Monteskjė, S.*] Apie įstatymų dvasią. Zeneva, 1748).— 255
- **Necker, J.* De l'administration des finances de la France (1784). In: Oeuvres de Necker. Tome deuxième. Lausanne et Paris, 1789 (*Neckeras, Z.* Apie Prancūzijos finansų tvarkymą (1784). Knygoje: Nekero raštai. Antrasis tomas. Lozana ir Paryžius, 1789).— 259—261
- Necker, J.* Sur la législation et le commerce des grains (1775). In: Oeuvres de Necker. Tome quatrième. Lausanne, 1786 (*Neckeras, Z.* Apie įstatymų leidimą ir grūdų prekybą (1775). Knygoje: Nekero raštai. Ketvirtasis tomas. Lozana, 1786).— 259, 261
- [*North, D.*] Considerations upon the East-India trade. London, 1701 ([*Norsas, D.*] Samprotavimai apie Ostindijos prekybą. Londonas, 1701).— 139
- * [*North, D.*] Discourses upon trade. London, 1691 ([*Norsas, D.*] Samprotavimai apie prekybą. Londonas, 1691).— 316, 320—323
- Outlines of political economy — žr. [*Cazenove, J.*] Outlines of political economy.
- Paley, W.* The Principles of moral and political philosophy. London, 1785 (*Peilis, V.* Moralinės ir politinės filosofijos pagrindai. Londonas, 1785).— 238
- Paoletti, F.* I veri mezzi di render felici le società (1772). In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. Tomo XX. Milano, 1804 (*Paoletis, F.* Tikrosios priemonės padaryti visuomenes laimingas (1772). Knygoje: Itališkieji politinės ekonomijos klasikai. Šių laikų ekonomistai. Tomas XX. Milanas, 1804).— 26, 27
- **Petty, W.* An Essay concerning the multiplication of mankind (1682). In: *Petty, W.* Several essays in

- political arithmetick. London, 1699 (*Petis, V.* Traktatas apie žmonijos gausėjimą (1682). Knygoje: *Petis, V.* Keletas politinės aritmetikos traktatų. Londonas, 1699).— 314
- **Petty, W.* The Political anatomy of Ireland (1672). To which is added Verbum sapienti. London, 1691 (*Petis, V.* Airijos politinė anatomija (1672). Priedas: Zodis suprantančiam. Londonas, 1691).— 314—316
- **Petty, W.* Political arithmetick (1676). In: *Petty, W.* Several essays in political arithmetick. London, 1699 (*Petis, V.* Politinė aritmetika (1676). Knygoje: *Petis, V.* Keletas politinės aritmetikos traktatų. Londonas, 1699).— 134, 139—141
- **Petty, W.* Quantulumcunque concerning money, 1682. London, printed in the year 1695 (*Petis, V.* Sis tas apie pinigų, 1682. Londonas, išspausdinta 1695 metais).— 315, 316
- * [*Petty, W.*] A Treatise of taxes and contributions. London, 1662 [*Petis, V.*] Traktatas apie mokesčius ir rinkliavas. Londonas, 1662).— 141, 314, 316
- **Idem.* London, 1667 (*Tas pat.* Londonas, 1667).— 306—310
- **Idem.* London, 1667 (*Tas pat.* Londonas, 1679).— 140, 141
- **Petty, W.* Verbum sapienti (1665). In: *Petty, W.* The Political anatomy of Ireland. London, 1691 (*Petis, V.* Zodis suprantančiam (1665). Knygoje: *Petis, V.* Airijos politinė anatomija. Londonas, 1691).— 314
- Physiocrates.* Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Paris, 1846 — žr. *Baudeau.* Explication. . . , *Daire.* Introduction. . . , *Dupont de Nemours.* De l'origine. . . , *Dupont de Nemours.* Maximes. . . , *Quesnay.* Analyse. . . , *Quesnay.* Dialogues. . . , *Quesnay.* Maximes. . .
- Physiocratie,* ou Constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain. Recueil [d'œuvres de Quesnay] publié par Du Pont. Leyde et Paris, 1767 (*Fiziokratija,* arba Natūrali žmonių giminei naudingiausio valdymo santvarka. Diupono išleistas [Ke-
- nės veikalų] rinkinys. Leidenas ir Paryžius, 1767).— 187
- Proudhon, P. J.* Gratuité du crédit — žr. *Bastiat, Fr.* Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon.
- **Proudhon, P. J.* Qu'est-ce que la propriété? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement. Paris, 1840 (*Prudonas, P. Z.* Kas yra nuosavybė? arba Teisės ir valdžios principo tyrinėjimas. Paryžius, 1840).— 75
- Proudhon, P. J.* Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère. Tomes I—II. Paris, 1846 (*Prudonas, P. Z.* Ekonominė prieštaravimų sistema, arba Skurdo filosofija. Tomai I—II. Paryžius, 1846).— 30
- **Quesnay, F.* Analyse du Tableau économique (1766). In: Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Première partie. Paris, 1846 (*Kenė, F.* Ekonominės lentelės analizė (1766). Knygoje: Fiziokratai. Su E. Dero įžanga ir komentarais. Pirmoji dalis. Paryžius, 1846).— 21, 330
- **Quesnay, F.* Dialogues sur le commerce et sur les travaux des artisans (1766). Du commerce. Premier dialogue entre M. H. et M. N. Sur les travaux des artisans. Second dialogue. In: Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Première partie. Paris, 1846 (*Kenė, F.* Dialogai apie prekybą ir apie amatininkų darbą (1766). Apie prekybą. Pirmasis dialogas tarp p. H. ir p. N. Apie amatininkų darbą. Antrasis dialogas.— Knygoje: Fiziokratai. Su E. Dero įžanga ir komentarais. Pirmoji dalis. Paryžius, 1846).— 332
- **Quesnay, F.* Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole (1758). In: Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Première partie. Paris, 1846 (*Kenė, F.* Bendrieji agrarinės valstybės ekonominės politikos principai (1758). Knygoje: Fiziokratai. Su E. Dero įžanga ir komentarais. Pirmoji dalis. Paryžius, 1846).— 31, 32

- Ramsay, G.* An Essay on the distribution of wealth. Edinburgh, 1836 (*Ramsėjus, Dž.* Traktatas apie turto pasiskirstymą. Edinburgas, 1836).—68, 69, 71
- Return to an address of the Honourable The House of Commons, dated 24 April 1861. Ordered, by The House of Commons, to be printed, 11 February 1862 (Ataskaita, pateikta pagal garbingų bendruomenės rūmų 1861 m. balandžio 24 d. užklausimą. Išspausdinta bendruomenės rūmų 1862 m. vasario 11 d. paliepimu).—160
- **Ricardo, D.* On the principles of political economy, and taxation. 2nd edition. London. 1819 (*Rikardas, D.* Apie politinės ekonomijos ir apmokestinimo pagrindus. 2-sis leidimas. Londonas, 1819). Pirmasis leidimas išėjo Londone 1817 metais.—27, 28
- **Idem.* 3d edition. London, 1821 (*Tas pat.* 3-sis leidimas. Londonas, 1821).—137, 138, 184, 185, 333
- Ricardo, D.* Des principes de l'économie politique et de l'impôt. Traduit de l'anglais par Constancio, avec des notes explicatives et critiques par J. B. Say. Tomes I—II. Paris, 1819 (*Rikardas, D.* Apie politinės ekonomijos ir apmokestinimo pagrindus. Iš anglų kalbos vertė Konstansijas, su paaiškinamosiomis ir kritinėmis Ž. B. Sėjaus pastabomis. Tomai I—II. Paryžius, 1819).—179, 181, 182
- Rossi, P.* Cours d'économie politique. Année 1836—1837 (Contenant les deux volumes de l'édition de Paris). In: Cours d'économie politique. Bruxelles, 1843 (*Rosis, P.* Politinės ekonomijos kursas. Skaitytas 1836—1837 metais (Apima abu Paryžiaus leidimo tomus). Rinkinyje: Politinės ekonomijos kursas. Briuselis, 1843). Pirmasis Rosio knygos leidimas išėjo Paryžiuje dviem tomiais 1840—1841 metais.—246—249, 250—252
- Say, J. B.* Lettres à M. Malthus, sur différens sujets d'économie politique, notamment sur les causes de la stagnation générale du commerce. Paris—Londres, 1820 (*Séjus, Ž. B.* Laiškai p. Maltui įvairiais politinės ekonomijos klausimais, ypač apie visuotinio prekybos sustingimo priežastis. Paryžius—Londonas, 1820).—191
- **Say, J. B.* Traité d'économie politique. Tomes I—II. Paris, 1803 (*Sėjus, Ž. B.* Politinės ekonomijos traktatas. Tomai I—II. Paryžius, 1803).—187, 222
- **Idem.* Troisième édition. Tomes I—II. Paris, 1817 (*Tas pat.* Trečiasis leidimas. Tomai I—II. Paryžius, 1817).—67, 112, 222, 224
- Schmalz, Th. A. H.* Economie politique. Ouvrage traduit de l'allemand par Henri Jouffroy. Tomes I—II. Paris, 1826 (*Smalcas, T. A. H.* Politinė ekonomija. Iš vokiečių kalbos vertė Anri Zulfua. Tomai I—II. Paryžius, 1826). Vokiškasis leidimas išėjo Berlyne 1818 metais.—33, 34, 161, 162.
- Senior, N. W.* Principes fondamentaux de l'économie politique, tirés de leçons édités et inédites de Mr. N. W. Senior par le c-te Jean Arrivabene. Paris, 1836 (*Senioras, N. V.* Pagrindiniai politinės ekonomijos pradmenys, grafo Žano Arivabenės surašyti, pasiremiant paskelbtomis ir nepaskelbtomis p. N. V. Senorio paskaitomis. Paryžius, 1836).—242—246
- **Sismondi, J. Ch. L.* Simonde de. Nouveaux principes d'économie politique, ou De la richesse dans ses rapports avec la population. Seconde édition. Tomes I—II. Paris, 1827 (*Sismondis, Ž. Š. L.* *Simonidas de.* Nauji politinės ekonomijos pagrindai, arba Apie turto santykį su gyventojų skaičiumi. Antrasis leidimas. Tomai I—II. Paryžius, 1827). Pirmasis leidimas išėjo Paryžiuje 1819 metais.—137, 237
- **Smith, A.* An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. In two volumes. London, 1776 (*Smitas, A.* Tautų turtingumo prigimties ir priežasčių tyrinėjimas. Dviejuose tomuose. Londonas, 1776).—11, 27, 51, 61, 158
- **Smith, A.* An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a life of the author, an

- introductory discourse, notes, and supplemental dissertations by MacCulloch. In four volumes. Edinburgh and London, 1828 (*Smitas, A.* Tautų turtingumo prigimties ir priežasčių tyrinėjimas. Su Makkulocho parašyta autoriaus biografija, įžanginiu straipsniu, pastabomis ir papildomais paaiškinimais. Keturiuose tomuose. Edinburgas ir Londonas, 1828).— 35, 48, 49, 117, 120, 122, 254, 257
- **Smith, A.* Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Traduction nouvelle, avec des notes et observations, par Germain Garnier. Tomes I—IV. Paris, 1802 (*Smitas, A.* Tautų turtingumo prigimties ir priežasčių tyrinėjimas. Naujas Žermenō Garnjės vertimas, su vertėjo pastabomis ir komentais. Tomai I—IV. Paryžius, 1802).— 35, 37, 39—48, 54, 55, 58, 59, 62—66, 88, 89, 123, 124, 128—131, 133, 210, 211, 213, 215—223, 235, 255, 256, 296
- Spence, W.* Britain independent of commerce. London, 1807 (*Spensas, V.* Britanija nepriklauso nuo prekybos. Londonas, 1807).— 335
- Steuart, J.* An Inquiry into the principles of political oeconomy. In two volumes. London, 1767 (*Stiuartas, Dž.* Tyrinėjimas apie politinės ekonomijos pagrindus. Dviejuose tomuose. Londonas, 1767).— 11
- Steuart, J.* An Inquiry into the principles of political oeconomy. In: The Works of Sir James Steuart, collected by General Sir James Steuart, his son, in six volumes. Vol. I. London, 1805 (*Stiuartas, Dž.* Tyrinėjimas apie politinės ekonomijos pagrindus. Knygoje: Sero Džemso Stiuarto raštai, jo sūnaus generolo sero Džemso Stiuarto surinkti, šešiuose tomuose. Tomas I. Londonas, 1805).— 9, 10
- Idem.* Vol. III. London, 1805 (*Tas pat.* Tomas III. Londonas, 1805).— 10
- Storch, H.* Considérations sur la nature du revenu national (tome V du „Cours d'économie politique“). Paris, 1824 (*Storchas, A.* Samprotavimai apie nacionalinių pajamų prigimtį („Politinės ekonomijos kurso“ V tomas). Paryžius, 1824).— 67, 68
- **Storch, H.* Cours d'économie politique, ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. Tomes I—VI. St.-Petersbourg, 1815 (*Storchas, A.* Politinės ekonomijos kursas, arba Tautų gerovę apsprendžiančių principų išdėstymas. Tomai I—VI. S. Peterburgas, 1815).— 359
- Storch, H.* Cours d'économie politique, ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. Avec des notes explicatives et critiques par J. B. Say. Tomes I—IV. Paris, 1823 (*Storchas, A.* Politinės ekonomijos kursas, arba Tautų gerovę apsprendžiančių principų išdėstymas. Su Z. B. Sėjaus paaiškinamosiomis ir kritinėmis pastabomis. Tomai I—IV. Paryžius, 1823).— 239, 240, 241
- **Turgot.* Réflexions sur la formation et la distribution des richesses (1766). In: Oeuvres de Turgot. Nouvelle édition par E. Daire. Tome premier. Paris, 1844 (*Tiurgo.* Apmąstymai apie turtų sukūrimą ir pasiskirstymą (1766). Knygoje: Tiurgo raštai. Naujas E. Dero leidimas. Tomas pirmas. Paryžius, 1844).— 11, 21—26, 28, 31
- **Verri, P.* Meditazioni sulla economia politica (1771). In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. Tomo XV. Milano, 1804 (*Veris, P.* Apmąstymai apie politinę ekonomiją (1771). Leidinyje: Itališkieji politinės ekonomijos klasikai. Šių laikų ekonomistai. Tomas XV. Milanai, 1804).— 26, 27, 34

PERIODINIAI LEIDINIAI

„*Revue des deux Mondes*“ („Senojo ir Naujojo pasaulio apžvalga“), Pa- ryžius, nauja serija, tomas XXIV, 1848.— 75

GROŽINĖS LITERATOROS KORINIAI

<i>Homeras</i> . Iliada.— 240, 252	<i>Miulneris</i> . Kaltė.— 339
<i>Horacijus</i> . Laiškai.— 136, 225	<i>Sofoklis</i> . Edipas.— 339
<i>Lesingas</i> . Hamburgo dramaturgija.— 240	<i>Sekspyras</i> . Ričardas III.— 339
<i>Mandevilis</i> . Pasakėčia apie bites.— 136, 340	<i>Sileris</i> . Plėšikai.— 339
<i>Miltonas</i> . Prarastasis rojus.— 352	<i>Vergilijus</i> . Epigrama.— 183
	<i>Volteras</i> . Henriada.— 240

CITUOJAMŲ KNYGŲ RUSIŠKŲJŲ VERTIMŲ RODYKLĖ*

- Бланки, А.* История политической экономии в Европе с древнейшего до настоящего времени с приложением критической библиографии политической экономии. С четвертого издания (1860), исправленного и снабженного примечаниями, перевел П. А. Бибиков. Тома I—II. Спб., 1869.
- Верри.* Политическая экономия, или О государственном хозяйстве. Переведено с французского, а на французский и итальянского, с седьмого издания. Спб., 1810.
- **Гоббс, Т.* Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. М., 1936.
- **Годскин, Т.* Сочинения. М., 1938.
- **Джонс, Р.* Экономические сочинения. Перевод с английского. Соцэкгиз. Ленинградское отделение, 1937.
- **Кенэ, Ф.* Избранные экономические произведения. М., 1960.
- Лаудердаль.* О народном благосостоянии. Перевод Я. Ляпина. Спб., 1811.
- Локк, Д.* О государственном правлении (кпугоје: *Д. Локк.* Избранные философские произведения в двух томах. Том II. М., 1960).
- Мальтус, Т. Р.* Опыт о законе народонаселения. Перевел П. А. Бибиков. Тома I—II. Спб., 1868.
- Мальтус, Т. Р.* Опыт закона о народонаселении. Перевод И. А. Вернера. М., 1895 (sutrumpintas vertimas).
- Монтескьё.* О духе законов (кпугоје: *Ш. Монтескьё.* Избранные произведения. М., 1955).
- Неккер.* Об управлении государственных доходов Французского королевства. Спб., 1786.
- Норс, Д.* Очерки о торговле (rinkpuje: Меркантилизм. Под редакцией и со вступительной статьей И. С., Плотникова. Л. 1935).
- **Петти, В.* Экономические и статистические работы. Перевод под редакцией М. Смит. М., 1940.
- Прудон, П. Ж.* Что такое собственность? или Исследование о принципе права и власти. Перевод Е. и И. Леонтьевых. М., 1919.
- **Рикардо, Д.* Начала политической экономии и налогового обложения. М., 1955 (*Рикардо*, Сочинения. Перевод под редакцией М. Н. Смит. Том I).
- **Сисмонди, М. Симонд де.* Новые начала политической экономии.

* Šioje rodyklėje nurodomi tik paskutiniai rusiški Markso cituojamų ir minimų knygų vertimai. Tačiau išimtis padaryta tiems veikalams, kurių paskutinis leidimas yra sutrumpintas. Tokiais atvejais pateikiamas ir ankstesnis, pilnesnis vertimas.

Zvaigždute žymimi tie rusiški leidimai, į kuriuos tomo tekste, laužtiniuose skliaustuose, yra pateiktos nuorodos, pažymint tų leidinių puslapi.

- или О богатстве в его отношении к народонаселению. Тома I—II. М., 1937.
- Смит, А.* Исследования о природе и причинах богатства народов. С примечаниями Бентама, Бланки, Буханана, Гарнье, Мак-Куллоха, Мальтуса, Милля, Рикардо, Сэя, Сисмонди и Тюрго. Перевел П. А. Бибииков. Тома I—III. Спб., 1866.
- **Смит, А.* Исследование о природе и причинах богатства народов. Тома I—II. М.—Л., 1935.
- Сэ, Ж. Б.* Трактат политической экономии. Перевод Е. Н. Каменецкой. М., 1896 (atskirų skirsnių vertimas).
- Тюрго, А. Р.* Избранные экономические произведения. М., 1961.
- Шторх, Г.* Курс политической экономии, или Изложение начал, обусловливающих народное благоденствие. Перевод с французского с биографическим очерком автора, под редакцией и с заметками д-ра И. В. Вернадского. Том I. Спб., 1881.
- Юм, Д.* Опыты [О торговле, О деньгах, О проценте, О торговом балансе, О зависти в торговле, О налогах]. Перевод М. О. Гершензона. М., 1896.
-

T U R I N Y S

	<i>Psł.</i>
<i>Pratarmė</i>	III
[„PRIDEDAMOSIOS VERTĖS TEORIJŲ“ RANKRAŠCIO TURINYS]	3
[BENDRA PASTABA]	6
[Pirmasis skirsnis] SERAS DŽEMAS STIUARTAS [„Pelno iš perleidimo“ skyrimas nuo pozityvaus turto padidėjimo]	9
[Antrasis skirsnis] FIZIOKRATAI	12
[1] Pridedamosios vertės atsiradimo klausimo nukėlimas iš cirkuliacijos sferos į gamybos sferą. Pažiūra į žemės rentą kaip vienintelę pridedamosios vertės formą]	12
[2] Fiziokratų sistemos prieštaravimai: feodalinis sistemos apvalkalas ir buržuazinė jos esmė; dvilypumas nagrinėjant pridėjamąją vertę]	17
[3] Kenė apie tris visuomenės klases. Kaip Tiurgo toliau išvystė fiziokratų teoriją: gilesnės kapitalistinių santykių analizės elementai]	21
[4] Vertės painiojimas su gamtos medžiaga (Paoletis)]	26
[5] Fiziokratų teorijos elementai Adomo Smito koncepcijoje]	27
[6] Fiziokratai kaip stambaus kapitalistinio žemės ūkio šalininkai]	30
[7] Fiziokratų politinių pažiūrų prieštaravimai. Fiziokratai ir Prancūzijos revoliucija]	32
[8] Kaip prūsų reakcionierius Smalcas vulgarizavo fiziokratų teoriją]	33
[9] Ankstesnioji fiziokratų prietaro žemės ūkio klausimu kritika (Veris)]	34
[Trečiasis skirsnis] ADOMAS SMITAS	35
[1] Du Smito skirtingi vertės apibrėžimai: vertės apibrėžimas prekyboje esančio sunaudoto darbo kiekiu ir jos apibrėžimas mainais į tą prekę perkamu gyvojo darbo kiekiu]	35
[2] Bendra Smito pridedamosios vertės koncepcija. Pažiūra į pelną, žemės rentą ir palūkanas kaip į atskaitymus iš darbininko darbo produkto]	42

[3] Smitas pridedamosios vertės sąvoką taiko visoms visuomeninio darbo sferoms]	49
[4] Smitas nesupranta specifinio vertės dėsniu veikimo, vykstant mainams tarp kapitalo ir samdomojo darbo]	50
[5] Smitas suplaka pridedamąją vertę ir pelną. Vulgarusis elementas Smito teorijoje]	53
[6] Klaidinga Smito pažiūra į pelną, žemės rentą ir darbo užmokestį kaip į vertės šaltinius]	57
[7] Dvilypė Smito pažiūra į vertės ir pajamų santykį. Ydingasis ratas Smito koncepcijoje apie „natūralinę kainą“ kaip darbo užmokesčio, pelno ir rentos sumą]	59
[8] Smito klaida: visą visuomeninio produkto vertę jis suvedė į pajamas. Smito pažiūrų į bendrąsias ir grynąsias pajamas prieštaravimai]	61
[9] Sėjus kaip Smito teorijos vulgarizatorius. Sėjus sutapatino visuomeninį bendrąjį produktą su visuomeninėmis pajamomis. Štorchas ir Ramsėjus mėgina tai skirti]	67
[10] Tyrinėjimas, kaip gali būti, kad metinis pelnas ir melinis darbo užmokestis perka per metus pagamintas prekes, kuriose, be pelno ir darbo užmokesčio, yra dar pastovusis kapitalas	70
[a] Vartojimo reikmenų gamintojų pastovusis kapitalas negali būti padengtas mainais tarp šių gamintojų]	70
[b] Visas visuomenės pastovusis kapitalas negali būti padengtas mainais tarp vartojimo reikmenų gamintojų ir gamybos priemonių gamintojų]	88
[c] Gamybos priemonių gamintojų kapitalo mainai į kapitalą. Per metus pagamintas darbo produktas ir per metus naujai prijungto darbo produktas]	101
[11] Priedai: Smito painiava vertės mato klausimu; bendras Smito prieštaravimų pobūdis]	113
[Ketvirtasis skirsnis] PRODUKTYVAUS IR NEPRODUKTYVAUS DARBO TEORIJS	114
[1] Produktyvus darbas kapitalistinės gamybos prasme: pridedamąją vertę kuriantis darbas]	114
[2] Fiziokratų ir merkantilistų pažiūros apie produktyvų darbą]	115
[3] A. Smito produktyvaus darbo koncepcijos dvilypumas. Pirmasis aiškinimas: pažiūra į produktyvų darbą kaip į darbą, kuris mainomas į kapitalą]	117
[4] Antrasis Smito aiškinimas: pažiūra į produktyvų darbą kaip į prekėje susidaikintą darbą]	122
[5] Buržuazinės politinės ekonomijos vulgarejimas, apibrėžiant produktyvų darbą]	134
[6] Smito pažiūrų į produktyvų darbą šalininkai. Dėl šio klausimo istorijos]	137
[a] Pirmojo aiškinimo šalininkai: Rikardas, Sismondis]	137
[b] Ankstesnieji mėginimai skirti produktyvų darbą nuo neproduktyvaus (Davenantas, Petis)]	138
[c] Antrojo Smito produktyvaus darbo aiškinimo šalininkas — Džonas Stiuartas Milis]	142

[7)] Žermenas Garnjė [Smito ir fiziokratų teorijų vulgarizavimas]	142
[a) Į kapitalą mainomo darbo suplakimas su darbu, kuris mainomas į pajamas. Klaidinga koncepcija apie viso kapitalo padengimą vartotojų pajamomis]	142
[b) Pastoviojo kapitalo padengimas, mainant kapitalą į kapitalą]	147
[c) Garnjės polemikos prieš Smitą vulgariosios prielaidos. Garnjės sugrįžimas prie fiziokratų pažiūrų. Pažiūra į neproduktyvių darbininkų vartojimą kaip į gamybos šaltinį — žingsnis atgal palyginti su fiziokratais]	158
[8)] Sarlis Ganilis. [Merkantilistinė pažiūra į mainus ir mainomąją vertę. Bet kurio apmokamo darbo įtraukimas į produktyvaus darbo sąvoką]	162
[9)] Ganilis ir Rikardas apie „grynąsias pajamas“. Ganilis kaip produktyvių gyventojų mažėjimo šalininkas; Rikardas kaip kapitalo kaupimo ir gamybinių jėgų augimo šalininkas]	171
[10)] Pajamų ir kapitalo mainai [Visos metinio produkto masės padengimas, esant paprastajai reprodukcijai: a) pajamų mainai į pajamas; b) pajamų mainai į kapitalą; c) kapitalo mainai į kapitalą]	188
[11)] Ferjė [Protektionistinis Ferjės polemikos prieš Smito produktyvaus darbo ir kapitalo kaupimo teoriją pobūdis. Smito painiava kaupimo klausimu. Vulgarus elementas Smito pažiūrose į „produktyvius darbininkus“]	209
[12)] Grafas Loderdelis [Apologetinė pažiūra į viešpataujančias klases kaip į svarbiausių produktyvaus darbo rūšių atstovus]	220
[13)] Sėjaus „nematerialių produktų“ koncepcija. Neproduktyvaus darbo nepaliaujamo didėjimo teisinimas]	222
[14)] Grafas Destiutas de Trasi [Vulgarioji pelno kilmės koncepcija. „Aktyviųjų kapitalistų“ paskelbimas vieninteliais produktyviais darbuotojais]	225
[15)] Bendra polemikos prieš Smito produktyvaus ir neproduktyvaus darbo skyrimą charakteristika. Apologetinė pažiūra į neproduktyvų vartojimą kaip į būtiną gamybos akstiną]	236
[16)] Anri Storčas [Antiistorinis požiūris į materialinės ir dvasinės gamybos sąveikos problemą. Viešpataujančiosios klasės atliekamo „nematerialaus darbo“ koncepcija]	239
[17)] Nasau Senioras [Visų buržuazijai naudingų funkcijų paskelbimas produktyviomis. Vergiškas nuolankumas buržuazijai ir buržuazinei valstybei]	242
[18)] P. Rosis [Visuomeninės ekonominių reiškinių formos ignoravimas. Vulgari neproduktyvių darbininkų „darbo taupymo“ koncepcija]	246
[19)] Maltusininkas Čalmersas — turtingųjų išlaidumo apologetas]	253
[20)] Baigiamosios pastabos apie Adomą Smitą ir jo pažiūras į produktyvų ir neproduktyvų darbą]	254
[P e n k t a s i s s k i r s n i s] NEKERAS [Mėginimas pavaizduoti klasių priešingumą kapitalizmo sąlygomis kaip priešingumą tarp neturto ir turto]	259

[Šeštasis skirsnis] KENĖS EKONOMINĖ LENTELE (EKSKURSAS)	262
[1] Kenės mėginimas pavaizduoti visuminio kapitalo reprodukcijos ir cirkuliacijos procesą]	262
[2] Cirkuliacija tarp nuomininkų ir žemės savininkų. Atgaminimo neišreiškiantis pinigų sugrįžimas nuomininkams]	263
[3] Apie pinigų cirkuliaciją tarp kapitalisto ir darbininko]	268
[a] Absurdiška tezė apie darbo užmokestį kaip kapitalisto avansą darbininkui. Buržuazinė pažiūra į pelną kaip į premiją už riziką]	263
[b] Prekės, kurias darbininkas perka iš kapitalisto. Atgaminimo neišreiškiantis pinigų sugrįžimas]	274
[4] Cirkuliacija tarp nuomininkų ir pramonininkų pagal „Ekonominę lentelę“]	281
[5] Prekių cirkuliacija ir pinigų cirkuliacija „Ekonominėje lentelėje“. Įvairūs pinigų sugrįžimo į išieities tašką atvejai]	285
[6] „Ekonominės lentelės“ reikšmė politinės ekonomijos istorijoje]	296
[Septintasis skirsnis] LENGE [Ankstesnioji buržuazinės-liberalinės pažiūros į darbininko „laisvę“ kritika]	297

PRIEDAI

[1] Hobsas apie darbą, apie vertę ir apie ekonominį mokslo vaidmenį]	305
[2] Iš istorijos: Petis [Neigiama pažiūra į neproduktyvias profesijas. Darbo vertės teorijos užuomazgos. Mėginimas, pasiremiant vertės teorija, paaiškinti darbo užmokestį, žemės rentą, žemės kainą ir palūkanas]	306
[3] Petis, seras Dadlis Norsas, Lokas	316
[4] Lokas [Rentos ir palūkanų nagrinėjimas buržuazinės prigimtinės teisės teorijos požiūriu]	317
[5] Norsas [Pinigai kaip kapitalas. Prekybos didėjimas kaip palūkanų normos mažėjimo priežastis]	320
[6] Berklis apie gamybinę veiklą kaip turto šaltinį]	324
[7] Jumas ir Masis	325
[a] Kaip palūkanas aiškina Masis ir Jumas]	325
[b] Jumas. Pelno ir palūkanų normos mažėjimas, augant prekybai ir pramonei]	325
[c] Masis. Palūkanos kaip pelno dalis. Palūkanų normos didumo aiškinimas pelno lygiu]	327
[d] Pabaiga]	329
[8] Skirsnių apie fiziokratų priedai]	330
[a] Papildomos pastabos apie „Ekonominę lentelę“. Klaidingos Kenės prielaidos]	330
[b] Dalinis atskirų fiziokratų sugrįžimas prie merkantilistinių pažiūrų. Fiziokratų konkurencijos laisvės reikalavimas]	331
[c] Pirminis negalimumo padidinti vertę mainant formulavimas]	332
[9] Fiziokratų epigono grafo diu Bua žemvaldžių aristokratijos garbinimas]	333
[10] Polemika prieš žemvaldžių aristokratiją fiziokratų požiūriu (anoniminis anglų autorius)]	335

[11] Apologetinė visų profesijų produktyvumo koncepcija]	339
[12] Kapitalo produktyvumas. Produktyvus ir neproduktyvus darbas	341
[a] Kapitalo produktyvumas kaip kapitalistinė visuomeninio darbo gamybinio pajėgumo išraiška]	341
[b] Produktyvus darbas kapitalistinės gamybos sistemoje]	345
[c] Du iš esmės skirtingi kapitalo ir darbo mainų momentai]	349
[d] Specifinė produktyvaus darbo vartojamoji vertė kapitalui] 351	
[e] Neproduktyvus darbas kaip patarnavimus teikiantis darbas. Patarnavimų pirkimas kapitalizmo sąlygomis. Vulgari pažiūra į kapitalo ir darbo santykį kaip į patarnavimų mainus]	353
[f] Amatininkų ir valstiečių darbas kapitalistinėje visuomenėje]	358
[g] Papildomas produktyvaus darbo, kaip materialiniame turte susidaiktinančio darbo, apibūdinimas]	360
[h] Kapitalizmo pasireiškimai nematerialios gamybos srityje]	361
[i] Produktyvaus darbo problema viso materialinės gamybos proceso požiūriu]	362
[j] Transporto pramonė kaip materialinės gamybos šaka. Produktyvus darbas transporto pramonėje]	363
[13] „Kapitalo“ I ir III dalies planų metmenys]	364
[a] „Kapitalo“ I dalies, arba I skyriaus, planas]	364
[b] „Kapitalo“ III dalies, arba III skyriaus, planas]	365
[c] „Kapitalo“ III dalies antrojo skirsnio planas]	365

PASTABOS, RODYKLĖS

<i>Pastabos</i>	369
<i>Pavardžių rodyklė</i>	388
<i>Cituojamos ir minimos literatūros rodyklė</i>	395
<i>Cituojamų knygų rusiškųjų vertimų rodyklė</i>	404

ILIUSTRACIJA

K. Markso „Priedamosios vertės teorijų“ rankraščio pirmasis puslapis (1861—1863 metų rankraščio VI sąsiuvinio pradžia)	7
--	---